

32

ARAşTIRMA SONUÇLARI TOPLANTISI

2. CİLT

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

T.C.

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

32.
ARAŞTIRMA SONUÇLARI
TOPLANTISI
2. CİLT

02-06 HAZİRAN 2014
GAZİANTEP

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın No:3444-2
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No:168-2

YAYINA HAZIRLAYANLAR
Dr. Adil ZME

Kapak ve Uygulama
Yusuf KOŞAR

ISSN: 1017-7663

Kapak Fotoğrafı: *Ercan AŞKIN*
Karaman İli ve Mersin İli Mut İlçesi
Antik Dönem Yerleşmeleri ve Yerleşim Düzenlemesi
Arkeolojik Yüzey Araştırmaları 2013 Yılı Çalışmaları

Not :Araştırma raporları, dil ve yazım açısından Dr. Adil ZME tarafından denetlenmiştir. Yayımlanan yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.

İsmail Aygül Ofset Matbaacılık
San. Tic. Ltd. Şti., ANKARA-2014
Tel: 0312 310 59 95

YAYIN KURALLARI

Genel Müdürlüğümüzce her yıl düzenlenen “Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu’nda sunulan raporlar, bu yıl da kitap olarak basılacaktır. Gönereceğiniz rapor metinlerinin aşağıda belirtilen kurallara uygun olarak gönderilmesi, kitabın zamanında basımı ve kaliteli bir yayın hazırlanması açısından önem taşımaktadır. Bildirilerin yazımında kitaptaki sayfa düzeni esas alınarak;

- * Yazıların A4 kağıda, 13.5x19 cm.lik bir alan içinde 10 punto ile, satır aralığı 10 punto olacak şekilde, tirelemeye dikkat edilerek, Times New Roman fontu ile 10 sayfa yazılması,
- * Başlığın 14 puntoda bold ve satır aralığı 14 punto olacak şekilde yazılması,
- * Metinde ana başlıkların büyük harflerle ve italik, alt başlıkların ise küçük harflerle ve italik olarak yazılması,
- * Dipnotların metnin altında ve metin içinde numaraları belirtilerek, 8 puntoda satır aralığı 8 punto olacak şekilde yazılması,
- * Dipnot ve kaynakçada (bibliyografya) kitap ve dergi isimlerinin italik yazılması,
- * Çizim ve resim toplamının 15 adetten fazla olmaması, fotoğrafların CD’ye JPG veya TIFF olarak kaydedilip gönderilmesi, gönderilen resimlerin çözünürlüğünün en az 300 pixel/inch olması,
- * Çizimlere (Çizim:.....), resimlere (Resim:.....), haritalara (Harita:.....) olarak alt yazı yazılması ve kesinlikle levha sisteminin kullanılmaması,
- * Bildirilere, bütün yazarların mutlaka isim, unvan ve yazışma adresinin yazılması,
- * Metin çıktısı ile birlikte metnin mutlaka CD’ye yüklenerek gönderilmesi gerekmektedir, CD’deki metin ile metnin çıktısı uyumlu olmalıdır. Aksi takdirde CD deki metin esas alınacaktır.

Yayınlanacak bildiri sayısının artması, kitapların zamanında basımını güçleştirdiğinden, bildirilerinizin sempozyum sırasında teslim edilmesi ya da en geç 1 Ağustos tarihine kadar, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Yayınlar Şubesi Müdürlüğü, 2. TBMM Ulus/ANKARA adresine gönderilmesi gerekmektedir.

Yayın kurallarına uymayan ve geç gönderilen bildiriler kesinlikle yayınlanmayacaktır.

PUBLICATION INSTRUCTIONS

The papers presented in the International Symposium of Excavations, Surveys and Archaeometry will be published as before.

In order to complete a high-quality print in time, we kindly request you to send the paper texts in the format specified below:

1. Texts should be written in 10 pages on A4 paper, with Times New Roman and 10 type size within a space of 13.5x19 cm. Line spacing should be 10 points.
2. Heading should be written in bold with 14 typesize and with 14 points of line space. Main headings should be written with capitals, sub-headings with lower letters. Both types of headings should be written in italics.
3. Footnotes should be placed at the bottom of the pages, with their numbers indicated in the text. Footnote texts should be written with 8 type size and line space of 8 points.
4. Book and periodical titles in the footnotes and bibliography should be written in italics.
5. Total number of drawings and photos should not exceed 15. Photos should be either in JPG or TIFF format with at least 300 dpi solution and sent in a separate file.
6. Captions should be added to drawings (Drawing: .....), photos (Photo: .....), and maps (Map: .....). Plate system should not be used.
7. Authors must indicate their names, titles and contact information in their papers.
8. Digital text of the paper should be added to the print-out and both texts should be identical. Otherwise the digital version will be considered default.

As sudden accumulation of papers makes it difficult to complete printing in time, papers should either be submitted during the symposium or sent to the address Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Yayınlar Şubesi Müdürlüğü, 2. TBMM Ulus / ANKARA until the 1st of August.

The papers that fail to comply with those instructions or that are sent after the deadline will not be published on no account.

İÇİNDEKİLER

Meral ORTAÇ 2013Yılı Bolu İli Merkez ve Mengen İlçeleri Arkeolojik Yüzey Araştırması	1
Mehmet SAĞIR, İsmail ÖZER, İsmail BAYKARA, Serkan ŞAHİN, Seçil SAĞIR 2013 Yılı Kırıkkale ve Çorum İlleri Yüzey Araştırması.....	23
Cesur PEHLEVAN, Ayşen AÇIKKOL YILDIRIM, Ayhan YİÇİT, Ahmet Cem ERKMAN, Ferhat KAYA 2013 Yılı Sivas İli ve İlçelerinde Neojen Dönem Omurgalı Fosil Yataklarının Araştırılması	33
Tevfik Emre ŞERİFOĞLU Mersin Aşağı Göksu Arkeolojik Kurtarma Yüzey Araştırması Projesi 2013 Sezonu Sonuçları	43
Çiler ÇİLİNGİROĞLU ÜNLÜSOY Bozyer (Salihli, Manisa) Prehistorik Çanak Çömleği Üzerine Bir Değerlendirme ..	55
Nezihat CEYLAN, Yavuz GÜNAŞDI, İbrahim ÜNGÖR, Oktay ÖZGÜL, Yasin TOPALOĞLU, Akın BİNGÖL, Alpaslan CEYLAN 2013 Yılı Erzincan – Erzurum İlleri Yüzey Araştırmaları	71
Maria ANDALORO The Cappadocia Wall Paintings Project: Research and Preservation: 1. The Rupestrian Habitat of the Göreme Area 2. The Church of the Forty Martyrs in Şahinefendi, Restoration and Opening to the Public	93
Beate BÖHLENDORF-ARSLAN Çanakkale İli, Ezine, Bayramiç ve Ayvacık İlçelerindeki Bizans Yerleşmeleri 2012 ve 2013 Yılı Araştırmaları	111
Marc WAELEKENS, Eva KAPTIJN, Branko MUŠIČ, Jeroen POBLOME, Julian RICHARD The 2013 Archeological and Geophysical Surveys in the Territory of Sagalassos.....	131
Fulya DEDEOĞLU, Erim KONAKÇI, Ali OZAN Yukarı Menderes Havzası Dağlık Kesim Yüzey Araştırması Projesi 2013 Yılı Çalışmaları	151
Ayşe F. EROL Fatsa İlçesi Yüzey Araştırması 2013	161

Abdulkadir BARAN	
Thera Antik Kenti ve Çevresi Yüzey Araştırması 2013 Yılı Çalışmaları	175
Ayşe Ç. TÜRKER	
An Archaeological Survey of Early Christian-Byzantine Period on The Valleys That Reached the Hellespont: 2013 Research	189
Şengül Dilek FUL, Murat TEKİN, Emine Saka AKIN, Tekin SUSAM	
Tokat İli-Sulusaray İlçesi-Sebastopolis Antik Kenti ve Çevresi 2013 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması.....	209
Thomas CORSTEN, Oliver HÜLDEN	
Forschungen in Der Kibyrtis im Jahre 2013 Kibyrtis Araştırmaları 2013	227
Christopher H. ROOSEVELT, Christina LUKE, Bradley SEKEDAT, Peter COBB	
The Central Lydia Archaeological Survey: 2013 Work at Kaymakçı and in the Marmara Lake Basin	239
Yusuf ALBAYRAK, S. İrem MUTLU	
Soğmatar Kutsal Alanı ve Yakın Çevresi Yüzey Araştırması, 2013	259
İsmail ÖZER, Mehmet SAĞIR, Serkan ŞAHİN, İsmail BAYKARA, Erksin GÜLEÇ	
2013 Yılı Muğla ve Çanakkale İlleri Yüzey Araştırması	279
Murat ARSLAN, Nihal TÜNER ÖNEN	
2013 Yılı Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu Yüzey Araştırması.....	289
Hatice Özyurt ÖZCAN	
Karia Bölgesi Bizans Dönemi Duvar Resimleri Üzerine İncelemeler- 2013 'Muğla'nın Yatağan, Milas ve Datça İlçelerindeki Çalışmalar'.....	301
Bahattin ÇELİK	
Şanlıurfa İli Merkez İlçesi Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması, 2013	311
Füsun TÜLEK	
Osmaniye Arkeolojik Yüzey Araştırması 2013 Yılı Çalışması	329
Hatice PAMİR	
Antakya, Kuseyr Yaylası Kırsal Alan Yüzey Araştırmaları	353
Ali BORAN, Tolga BOZKURT, Mehmet MUTLU, Hasan YAŞAR	
Ortaçağdan Günümüze Konya İli ve Güneybatı İlçeleri Yüzey Araştırması 2013 Yılı Çalışmaları	373

F. Arzu DEMİREL	
Burdur İli ve İlçelerinde Neojen ve Pleistosen Dönem	
Fosil Lokalitelerinin Tespiti Yüzey Araştırması-2013	393
İrfan YILDIZ, Zekai ERDAL, Dursun YILDIZ, Erkan KOÇ, Mustafa Hakan ÇİMEN	
Diyarbakır İli ve İlçeleri Ortaçağ ve Sonrasına Ait Mimari ve	
Sanat Eserlerinin İncelenmesi Yüzey Araştırması-2013	
“Çınar – Hani İlçeleri”	401
Adnan DİLER, Şahin GÜMÜŞ, Mazlum ÇUR	
Bodrum Yarımadası Leleg Yerleşimleri, Adalar, Aspat (Strobilos),	
Kissebükü (Anastasioupolis), Damlıboğaz (Hydai), Sedir Adası (Kedreai)	
Yüzey Araştırmaları 2013.....	423
Güner SAĞIR	
Kars İli ve Çevresinde Yer Alan Ortaçağ Ermeni Kiliseleri	
Yüzey Araştırması 2013 Yılı Çalışmaları	447
Günder VARİNLİOĞLU	
Boğsak Yüzey Araştırması 2013	465
Hamdi ŞAHİN, Aşkın ÖZDİZBAY	
Dağlık Kilikia Yerleşim Tarihi ve Epigrafiya Araştırmaları 2013	475
Hatice KALKAN	
Antik Hypaipa Kenti ve Çevresi Yüzey Araştırması – 2013	491
Sachihiro OMURA	
2013 Yılı Kırşehir İlinde Yapılan Yüzey Araştırmaları	503
Nilüfer PEKER, B. Tolga UYAR	
Güzelöz-Başköy ve Çevresi Bizans Dönemi Yerleşimleri 2013	513
Winfried HELD, Deniz KAPLAN, Henning BURWITZ, Ansgar BRUNN	
2013 Yılı Tarsus Donuk Taş Yüzey Araştırması	529

2013 YILI BOLU İLİ MERKEZ VE MİNGEN İLÇELERİ ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMASI

Meral ORTAÇ*

Bolu İli arkeolojik yüzey araştırmasının arazi çalışmalarından beşincisi, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 05 Temmuz 2013 gün ve 132291 sayılı izinleriyle Bolu İli Merkez ve Mengen ilçeleri ile köylerinde 12 Ağustos – 10 Ekim 2013 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir¹. Mengen İlçesi'ne bağlı 1 Belde merkezi ve 30 köy incelenmiştir². Merkez İlçesi'ne bağlı 1 köy araştırılmıştır³. Bu yılki çalışmalarımız, geçen yıllarda olduğu gibi daha çok köy merkezlerinde ve köylerin yakın çevresindeki arkeolojik malzemelerin envateri şeklinde olmuştur. Buluntuların pek çoğu *in situ* değildir. Arkeolojik eserler, farklı amaçlarla kullanılmak üzere köy meydanlarına, cami ile ev bahçelerine, yol ve tarla kenarlarına taşınmışlardır. Ayrıca evlerin temel duvarları içinde de taş eserlere rastlanmıştır. Bunlara ilaveten Mengen'de bugün tarımsal amaçlı kullanılan arazilerde ve artık orman olmuş alanlarda Roma İmparatorluk ve Bizans dönemlerine ait düz yerleşim

* Yard. Doç.Dr. Meral ORTAÇ, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü 14280 Bolu/TÜRKİYE.

- 1 Araştırma 2013 yılında kurumsal ve maddi olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Bolu İl Özel İdaresi, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Müze Müdürlüğü, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Mengen İlçesi Kaymakamlığı, Mengen İlçesi ile Beldeleri Belediyeleri ve köy muhtarlıkları tarafından desteklenmiştir. Araştırmaya Bakanlık temsilen Balıkesir Kuva-yi Milliye Müzesi uzmanlarından Aytekin Yılmaz ve Silifke Müzesi uzmanlarından Ulaş Demir katılmışlardır. Arazi çalışmalarına Adnan Menderes Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Doktora öğrencisi Esen Aktaş, Ankara Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencisi Ümit Çilekçi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencisi Gökhan Kadiroğlu ve İstanbul Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencisi Doğuş Coşar özverili çalışmaları ile katkı sağlamışlardır. Epigrafik eserlerin incelenmesi konusunda İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. M. Hamdi Sayar ve Araştırma Görevlisi Oğuz Yarlıtaş yardımlarını esirgememişlerdir. Katkıları için adı geçen kurumlara ve şahıslara teşekkür ederim.
- 2 Mengen İlçesi'ndeki araştırmalarımız 2012 yılında başlamıştır (Ortaç 2014).
- 3 Merkez İlçesi'ne bağlı 70 yerleşim 2009 yılında (Ortaç 2011a, s. 329 vd); 6 yerleşim 2010 yılında (Ortaç 2012, s.129 vd); 18 yerleşim, bir yayla 2011 yılında (Ortaç 2013a, s. 115 vd) incelenmiştir.

alanları ve nekropol olabilecek alanlar ile bir Antik Çağ taş ocağı da tespit edilmiştir.

MENGEN İLÇESİ ÇALIŞMALARI

Ağacalar: Saray Mahallesi'nde korkuluk olabilecek bir blok; Sarıkızlar Mahallesi'nde bir pres ağırlık taşı ve bir sütun parçası belgelenmiştir. Gökgözler Mahallesi de incelenmiştir, ancak burada bir kayıt yapılmamıştır.

Ağalar: Orta Mahalle'de iki adet pres ağırlık taşı, bir profilli sütun mezar taşı; Aşağı Mahalle'de profilli dikdörtgen stel; Öte Mahalle'de dikdörtgen duvar bloğu, mezar taşı olabilecek haç bezemeli dikdörtgen blok ve bir pres ağırlık taşı görülmüştür. Doruk, Karakuz ve Yağlar mahalleleri de incelenmiştir, ancak buralarda bir kayıt yapılmamıştır.

Aktepe: Şihlar Mahallesi'nde olası bir pres ağırlık taşı ya da hayvan bağlama taşı ve bir sütun mezar taşı gövdesi; Merkez Mahallesi'nde iki adet pres ağırlık taşı ve bir profilli sütun mezar taşı bulunmaktadır. Çelebiler Mahallesi de incelenmiştir, ancak burada bir kayıt yapılmamıştır.

Avşar: Hacıgüzeloğlu Mahallesi'nde dört adet profilli sütun mezar taşı⁴, üç adet pres ağırlık taşı ve bir kapı eşiği bloğu; Ömer Efendi Mezarlığı'nda iki profilli sütun mezar taşı, iki sütun parçası, bir Dor sütun başlığı, üç tarafı düz silme altında hafif iç bükey profilli dikdörtgen blok; Şevkioğlu Mahallesi'nde bir sütun; Merkez Mahallesi'nde bir profilli sütun mezar taşı ve pres ağırlık taşına dönüştürülmüş bir dikdörtgen stel; Sümerler Mahallesi'nde yuvu taşı olarak kullanılan bir sütun parçası kaydedilmiştir. Karahüseyinler, Keseroğlu ve Balatlar mahalleleri de incelenmiştir, ancak buralarda bir kayıt yapılmamıştır.

Babahızır: Değirmenbükü Mahallesi'nde profilli sütun mezar taşı, iki sütun parçası; Babahızır Mahallesi'nde iki adet pres ağırlık taşı, profilli sütun mezar taşı, dört fascialı kemer bloğu, çift yarım sütun korkuluk/çit direği olabilecek bir blok; Hacerler Mahallesi'nde dikdörtgen duvar bloğu, sütun parçası ve pres ağırlık taşı; Merkez Mahallesi'nde bir pithos ve pres ağırlık taşı; Ahmetler Mahallesi'nde bir pres ağırlık taşı; Akbük Mahallesi'nde bir profilli sütun mezar taşı, bir pres ağırlık taşı, üç sütun parçası ve bir dikdörtgen tekne vardır. Gölcük Mahallesi de incelenmiştir, ancak burada bir kayıt yapılmamıştır.

Bölükören: Orta Mahalle'de profilli sütun mezar taşı, sütun, dikdörtgen duvar bloğu ve pres ağırlık taşı; Çobanoğlu Mahallesi'nde pres ağırlık taşı incelenmiş-

4 Bunlardan biri, Dörner tarafından daha önce görülmüştür: Dörner 1952, s. 54, Kat.no 139.

tir. Çıraklar, Dereköy ve Eğnebey mahalleleri de incelenmiştir, ancak buralarda bir kayıt yapılmamıştır.

Çorakkadirler: Kadirler Mahallesi'nde dört adet sütun mezar taşı⁵, dört adet sütun parçası, altı adet dikdörtgen duvar bloğu, iki pres ağırlık taşı, bir kapı eşiği bloğu, bir vaftiz teknesi, bir ostohek kapağı ile bir oval sepet formlu haç ve akanthus bezemeli sütun başlığı; Tekeoğlu Mahallesi'nde Atika tipi sütun kaidesi; Alioğlu Mahallesi'nde bir pres ağırlık taşı, kapı lentosu ya da korkuluk duvarı bloğu; Doblar Mahallesi'nde bir pres ağırlık taşı, bir profilli sütun mezar taşı⁶, iki dikdörtgen duvar bloğu; Mısırlı Mahallesi'nde üç sütun parçası, üç dikdörtgen duvar bloğu, iki pres ağırlık taşı, bir lahit khamosorion ve içinde dikdörtgen yuva bulunan altlık görülmüştür. Mengen İlçesi, Gökçesu Beldesi, Çorakkadirler köyü, Kadirler Mahallesi sınırları içinde bugün mera olarak kullanılan alanda bir ören yeri de tespit edilmiştir (Resim: 1). Ören yeri Kadirli Mahallesi'nin güneybatısında kalır. Güneyden kuzeye arazi aşağıya doğru hafif meyillidir. Örenin doğu kesimi dik bir yamaç şekilde aşağı iner. Alanda yer yer duvar olabilecek taş sıralarının yüzleri görülebilmektedir. Ancak bir yapı planı saptanamamaktadır. Bölgede duvar örgüsü için genellikle yerel işlenmemiş küçük moloz taşlar kullanıldığı için görünürdeki taşların kesin olarak bir yapıya ait olup olmadıklarını söylemek zordur. Taşlar toplanarak özellikle ağaç diplerine yığılmıştır. Bu yüzden alanda çok sayıda taş öbeği vardır. Gezilen alanda Roma ve Bizans dönemleri seramik, tuğla, kiremit parçaları görülmektedir. Örenin hemen bitişiğindeki mahallede ve çevredeki diğer mahallelerde çok sayıda Roma ve Bizans dönemlerine ilişkin taş eserlerin olması burada bir ören olduğunu destekler. Burası köylüler tarafından da ören olarak adlandırılmaktadır. Mengen İlçesi, Gökçesu Beldesi, Çorakkadirler köyü, Mısırlı Mahallesi sınırları içinde bugün tarım arazisi olarak kullanılan alanda bir başka ören yeri daha tespit edilmiştir (Resim: 2). Ören yeri Mısırlı Mahallesi evlerinin kuzey bitişiğindedir. Arazi kuzeye doğru aşağıya meyillidir. Alanın batısından patika geçmektedir. Alanın doğu ve güney sınırı dikenli bitkilerle kaplıdır. Kuzeyde bir kaya kütlesi üzerinde lahit khamosorion (Resim: 3) bulunmaktadır. Lahit kısmı parçalanarak tahrip edilmiştir. Bu kayalığın üzerinde bugün ağaçlar yetişmiştir. Kaya mezarının güneyinde kalan alanda seramik ve tuğla kırıkları gözlemlenmiştir. Yukarıda bahsi geçen bir pres ağırlık taşı ve düzgün kesilmiş büyük dikdörtgen duvar

5 Bunlardan biri, Dörner tarafından daha önce görülmüştür: Dörner 1952, s. 56, Kat.no 145, Levha 23/145a, b.

6 Dörner tarafından daha önce görülmüştür: Dörner 1952, s. 55, Kat.no 143, Levha 22/143.

bloğu bu kaya mezarının kuzeybatısında ve batısında yer alan patika yolların kenarına yaslanmış olarak dururlar. Çorakkadirler Köyü, Mısırlı Mahallesi ve köyün diğer mahallelerinde evlerin çevresinde ya da meydanlarda çok sayıda taş eser bulunması da çevrede bir ören yeri olduğuna işaret etmektedir. Bulgulara göre Kadırlı Mahallesi'nde bir yerleşim ve Mısırlı Mahallesi'nde bir nekropol olabilir mi sorusu akla gelmektedir.

Çorakmıtlar: Çorakmıtlar Mahallesi'nde bir pres ağırlık taşı; Kuşlar Mahallesi'nde sütun parçası ve Yeşiloğlu Mahallesi'nde bir pres ağırlık taşı tespit edilmiştir. İsmailler ve Kuruhaliller mahalleleri de incelenmiştir, ancak bu mahallelerde bir kayıt yapılmamıştır.

Çukurca: Şembelek Mahallesi'nde çift yarım sütun fil ayağı, bir sütun parçası, iki korkuluk olabilecek dikdörtgen blok; Hacıoğlu Mahallesi'nde iki pres ağırlık taşı; Çukur Mahallesi'nde sütun parçası; Çayoba Mahallesi'nde üç sütun parçası bulunmaktadır. Haliloğlu (Merkez) ve Bayramoğlu mahalleleri de incelenmiştir, ancak bu mahallelerde bir kayıt yapılmamıştır.

Düzağaç: Merkez (Akçaoğlu) Mahallesi'nde bir profilli sütun mezar taşı; Kılavuzlar Mahallesi'nde bir sepet formu sütun başlığı, iki sütun mezar taşı, dikdörtgen duvar bloğu ve bir sütun parçası; Cünütler Mahallesi'nde profilli iki sütun mezar taşı ve bir sütun parçası; Hatipler Mahallesi'nde bir pres ağırlık taşı; Bayraktarlar Mahallesi'nde bir sütun, bir pres ağırlık taşı belgelenmiştir. Müşürler Mahallesi de incelenmiştir, ancak burada bir kayıt yapılmamıştır. Düzağaç köyü sınırları içinde bugün ormanlık ve kayalık olan alanda bir ören yeri tespit edilmiştir (Resim: 4). Alan bugün zaten Asar Mevkii olarak adlandırılmaktadır. Asar Mevkii Düzağaç köyü Kılavuzlar Mahallesi'ne giden yolun kuzeyine düşmektedir. Kılavuzlar Mahallesi'nin kuzeydoğusundadır. Ören yeri yoğun bir şekilde ağaçlarla kaplıdır ve kayalıktır. Alanın kuzey ve kuzeybatısı dik bir uçurum şeklindedir. Buradan çay geçmektedir. Geniş alana yayılmış olarak Bolu'da ören yerlerinde sıklıkla karşılaştığımız şekilde küçük moloz taş öbekleri bulunmaktadır. Bu tür taşlarla örülmüş bir duvarın yüzeyi hala görülebilmektedir (Resim: 5). Bu duvar her iki yanda muhtemelen bir oda oluşturmak üzere kuzeybatıya doğru dönmektedir. Ören yeri içinde çok sayıda kaçak kazı çukuru vardır. Bu çukurlardan ikisi içinde yukarıda listede de verilen yan yatmış vaziyette büyük olasılıkla *in situ* konumda Bithynia Bölgesi'ne özgü sütun mezar taşı formunda birer tane profilli oldukça büyük sütun tespit edilmiştir. Alanda ayrıca kenet yuvasına sahip bir adet büyük dikdörtgen duvar bloğu, tuğla ve seramik parçaları da görülmüştür. Ören yerinin kuzeyindeki çayı geç-

tikten sonra alanın karşısında Cünütler Mahallesi Kocaorman Mevkiinde bugün orman olmuş alanda da yukarıdaki listede yer alan profilli sütun mezar taşı ve sütun parçası tespit edilmiştir. Burada Kılavuzlar ve Cünütler mahalleleri arasında çayın ikiye ayırdığı bir nekropol alanı söz konusu olabilir⁷.

Elemen: Camiyanı Mahallesi'nde dört profilli sütun mezar taşı⁸, dört adet dil bezemeli sütun başlığı, bir sütun ve bir sütun parçası, iki çift yarım sütun fil ayağı, bir dikdörtgen stel, beş adet korkuluk bloğu⁹; Hacıahmetoğlu Mahallesi'nde bir sanduka mezar (Resim: 6), bir tümülüs (Resim: 7), bir profilli sütun mezar taşı, bir sütun, bir çift yarım sütun fil ayağı; Demircioğlu Mahallesi'nde bir pres ağırlık taşı; Dömlekçiler Mahallesi'nde bir pres ağırlık taşı ve bir sütun parçası; Yirmibeşoğulları Mahallesi'nde bir pres ağırlık taşı; Merkez Mahallesi'nde bir pres ağırlık taşı¹⁰ ve bir mantar/phallos tipi mezar taşı görülmüştür. Haliloğlu ve Kantaroğlu mahalleleri de incelenmiştir, ancak bu mahallelerde bir kayıt yapılmamıştır. Şahbazlar köyü sınırları içinde kalmakla beraber Elemen ve Şahbazlar köyü sınırında olan bir alan, 3. derece arkeolojik sit alanıdır. Bu alanda bugün bir yapı kalıntısı izlenememektedir. Ancak alanda Roma İmparatorluk Dönemi seramik parçaları gözlemlenmiştir. Alanın topografik yapısı da burada bir yerleşim olduğuna işaret etmektedir. Köylüler tarafından burada bir hafriyat sırasında yapı kalıntısına rastlandığı ve müze uzmanları tarafından üzerinin kapatıldığı bilgisi verilmiştir. Elemen köyünde saptadığımız taş eserler de bu Roma, Bizans yerleşimine ait olmalıydı. Özellikle cami duvarları içinde kalan ambon blokları, cami inşaatında kullanılmak üzere bir kilise yıkıntısından alınmış olmalı. Ayrıca Elemen köyü Hacıahmetoğlu Mahallesi'nde de bu antik yerleşimin nekropolü yer alıyor olmalıydı.

Emirler: Yukarı Mahalle'de bir profilli sütun mezar taşı¹¹ ve bir pres ağırlık taşı; Durallar Mahallesi'nde bir postament, bir korkuluk direği, bir pres

7 Dörner, Asarlık Mevkii'ne gidemediğini ama buraya komşu Hacıdır Mahallesi sınırlarında kayalık bir alanı incelediğini yazar. Burada kayalığın omphalos şeklinde işlendiğinden ve alt ile üst kısımlarında profilli yivsiz sütun ve sütun parçaları görüldüğünden bahseder. Ona göre burası nekropolden çok bir kutsal alan olmalıdır: Dörner 1952, s. 36.

8 Bunlardan ikisi, Dörner tarafından daha önce görülmüştür: Dörner 1952, s. 53, 54, Kat.no 135, 136.

9 Dörner, Elemen ve Güney köyleri camilerinin cephelerindeki Hristiyanlık Dönemi devşirme blokların benzerlikleri nedeniyle yakınlarda bulunan aynı kiliseden alınmış olabileceklerinden bahseder: Dörner 1952, s. 36.

10 Dörner tarafından daha önce görülmüştür: Dörner 1952, s. 66, Kat.no 197, Levha 29/197.

11 Bu sütun, muhtemelen Dörner tarafından daha önce görülen bir sütun ile aynıdır. Dörner 1952, s.55, Kat.no 142.

ağırlık taşı; Orta (Merkez) Mahalle’de iki profilli sütun mezar taşı; Demirciler Mahallesi’nde dikdörtgen profilli stel, bir pres ağırlık taşı, dikdörtgen bir yuva ya sahip altlık olabilecek bir blok, dikdörtgen duvar bloğu, sütun bitimi; Se-petçiler Mahallesi’nde dikdörtgen duvar bloğu, dört tarafı profilli dikdörtgen kaide; Kahramanlar Mahallesi’nde altar masası kaidesi, iki adet profilli sütun mezar taşı, haç, grifon ve kuş tasvirli friz bloğu, bir korkuluk duvarı, bir lahit ka-pağı köşe akroteri, naiskos formlu mezar steli ve pres ağırlık taşı bulunmuştur. Emirler köyü sınırları içinde bugün tarım arazisi olarak kullanılan bir alanda bir ören yeri de tespit edilmiştir (Resim: 8). Alan bugün zaten ören (Küpören) olarak adlandırılmaktadır. Küpören Mevkii, Kayışlar ile Emirler köyleri arasında kal-maktadır. Alanda herhangi bir yapı kalıntısı görülmemiştir, ancak tarlanın ke-narında üzüm suyu çıkarmak için kullanılan bir pres ağırlık taşı ve monokrom seramik, tuğla, kiremit parçaları tespit edilmiştir. Emirler köyü mahallelerinde evlerin çevresinde ya da meydanlarda çok sayıda taş eser bulunması da çevrede bir ören yeri olduğuna işaret etmektedir.

Gökçe-su Merkez: Yukarı Çakırlar Mahallesi’nde iki sütun ve bir pres ağırlık taşı incelenmiştir.

Güney: Merkez Mahallesi’nde bir sütun mezar taşı, iki adet pres ağırlık taşı¹², iki adet duvar içinde kalan, bezeme tipolojisi bakımından pres ağırlık taşlarına benzeyen iki dikdörtgen blok, lahit¹³, on iki adet korkuluk (ambon) bloğu, dik-dörtgen blok, profilli çift yarım sütun fil ayağı kaidesi, dikdörtgen plinthe ve oval yüksek dış bükey profile sahip kaide; Göçler Mahallesi’nde iki adet pres ağırlık taşı¹⁴ ve iki sütun parçası kaydedilmiştir. Elemen köyünde olduğu gibi Güney köyünde Merkez Mahalle camisi (Hicri 1219 Miladi 1804-1805) duvarları içinde de yukarıda bahsedilen bloklardan bazıları kullanılmıştır¹⁵. Her iki cami-nin de cephe duvarları devşirme bloklar ile süslenmiştir. Camilere ek yapılması

12 Bunlardan biri, Dörner tarafından daha önce görülmüştür: Dörner 1952, s. 66, Kat.no 200, Levha 29/ 200a, b.

13 Bugün çeşme deposu olarak kullanılan lahit, Dörner tarafından görülmüştür: Dörner 1952, s. 60, 61, Kat.no 162, Levha 24/162.

14 Bunlardan biri, Dörner tarafından daha önce görülmüştür: Dörner 1952, s. 67, Kat.no 202, Levha 30/202a, b

15 Elemen ve Güney köyleri camilerinin cephelerindeki Hristiyanlık Dönemi devşirme blokların benzerlikleri nedeniyle yakınlarda bulunan aynı kiliseden alınmış olabileceklerinden Dörner bahseder: Dörner 1952, s. 36; Belke, Güney köyünde cami cephe duvarı içinde bulunan bazı ambon bloklarının ve cami yan duvarı içinde yer alan altar korkuluk bloğu olarak adlandırdığı, ancak süsleme tipolojisi bakımından bölgedeki pres ağırlık taşlarına benzeyen iki bloğun fotoğ-raflarını yayınlamıştır: Belke 1996, s. 204, 205, Resim 55-58.

nedeniyle bu bloklar artık camilerin içinde kalmıştır. Güney camisindeki özellikle ambon blokları ve caminin hemen arkasındaki çift yarım sütun fil ayağı kaidesi, yıkılan bir kilisenin mimari blokları olmalıdır. Bu da yakınlarda bir Bizans yerleşimine işaret etmektedir. Elemen ve Güney köyleri birbirinden uzak olmayan köylerdir ve yakınlarında Şahbazlar köyünde tescilli sit alanı vardır.

Hayranlar: Yunuslar Mahallesi'nde bir pres ağırlık taşı, iki adet sütun mezar taşı¹⁶, bir korkuluk direği, bir sütun parçası, bir postament; Merkez Mahallesi'nde iki sütun parçası ve bir pres ağırlık taşı tespit edilmiştir.

Kadılar: Merkez Mahallesi'nde iki adet pres ağırlık taşı, üç adet postament ya da stel, bir yarım küre formlu başlık, bir profilli sütun mezar taşı, dört tarafı kabartma dikdörtgen stel, üç adet dikdörtgen blok, iki sütun parçası, iki adet faskialı (muhtemele kapı bloğu) blok ve bir profilli dikdörtgen köşe bloğu; Ellezler Mahallesi'nde bir basit khamosorion, üç adet pres ağırlık taşı, üç adet profilli sütun mezar taşı, naiskos formlu bir mezar taşı, bir kapı eşiği bloğu, bir yarım küre formlu başlık, bir sütunce, üç sütun parçası, bir sütun bitimi, sanduka mezar bloğu olabilecek dikdörtgen bir blok; Noktalar Mahallesi'nde altı adet pres ağırlık taşı, üç adet sütun parçası, bir adet faskialı blok, dikdörtgen alçak silme profili blok, el öğütme taşı, dikdörtgen stel, iki adet profilli dikdörtgen sütun mezar taşı, dört adet yarım küre formlu başlık, iki lahit, dikdörtgen duvar bloğu; Kasımlar Mahallesi'nde iki adet pres ağırlık taşı, bir el öğütme taşı; Kayaaltı Mahallesi'nde dört adet pres ağırlık taşı, iki adet sütun mezar taşı, iki dikdörtgen duvar bloğu ve bir kapı eşiği bloğu bulunmaktadır.

Kadısusuz: Susuz Mahallesi'nde bir sanduka mezar; Abdi Mahallesi'nde bir pres ağırlık taşı ve Kadı Mahallesi'nde bir sütun mezar taşı vardır. Çengeller ve Astı mahalleleri de incelenmiştir, ancak bu mahallelerde bir kayıt yapılmamıştır.

Karakaya: Tavukçuoğlu Mahallesi'nde bir pres ağırlık taşı ve sütun parçası; Hacıoğlu Mahallesi'nde iki adet pres ağırlık taşı; Muharremoğlu, Demirciler, Gücükler mahallleri arasında meralık alanda bir pres ağırlık taşı; Demirciler Mahallesi'nde postament/pedestal, bir profilli sütun mezar taşı ve bir dikdörtgen duvar bloğu belgelenmiştir. Gücükler ve Musluoğlu mahalleleri de incelenmiştir, ancak bu mahallelerde bir kayıt yapılmamıştır.

Kayabaşı: Ahmetler Mahallesi'nde bir pres ağırlık taşı; Ahmetler ve Hatıplar mahalleleri modern mezarlığının doğusunda bir pres ağırlık taşı; Ha-

16 Bu bloklardan biri, Dörner tarafından yayınlanmıştır. Dörner 1952, s. 54, Kat.no 137, Levha 22/137a, b.

tıplar Mahallesi'nde bir profilli sütun mezar taşı ile dikdörtgen stel; Hocaşlar Mahallesi'nde sütun mezar taşı gövdesi; Merkez Mahallesi'nde iki adet pres ağırlık taşı; Şıhlar Mahallesi'nde çift yarım sütun fil ayağı kaidesi; Türdüoğlu Mahallesi'nde bir pres ağırlık taşı görülmüştür. Olcak Mahallesi de incelenmiştir, ancak burada bir kayıt yapılmamıştır.

Kayabükü: Köy bugün baraj suyu altında kalmıştır. Barajın doğusunda baraj yolunun kenarında bir pres ağırlık taşı tespit edilmiştir.

Kayıklar: Külahlar Mahallesi'nde bir adet pres ağırlık taşı; İslamlar Mahallesi'nde iki sütun parçası, iki postament, bir pedestal, bir pres ağırlık taşı, bir dikdörtgen duvar bloğu; Karabacak Mahallesi'nde bir sütun mezar taşı, bir sütun parçası, bir dikdörtgen plinthe, bir basit khamosorion, fonksiyonu tam olarak belirlenemeyen kayaya oyulmuş bir oda; Merkez Mahallesi'nde bir profilli sütun, üç sütun parçası, naiskos formlu mezar taşı, iki adet pres ağırlık taşı, iki adet kapı eşiği bloğu, iki adet lento, bir üçgen alınlıklı reliefli mezar steli, bir dikdörtgen profilli kabartmalarla bezeli stel, bir akroterli dikdörtgen stel, bir dikdörtgen stel, altı adet dikdörtgen duvar bloğu, iki adet çift yarım sütun fil ayağı, sarmaşık bezemeli köşe bloğu, sanduka mezara ait olabilecek beş adet dikdörtgen blok; Cıvıcvı Mahallesi'nde bir pres ağırlık taşı¹⁷; Kalaycılar Mahallesi'nde üç adet pres ağırlık taşı, bir yarım küre formlu başlık, üç dikdörtgen duvar bloğu ve bir lahit teknesi bulunmaktadır. Kalaycılar Mahallesi'nde gözlemlenen iyi işlenmiş üç dikdörtgen duvar bloğu *in situ* konumdadır (Resim: 9). Bu blokların hemen arkasında harç ve moloz taşlardan örülmüş bir duvar örgüsü parçası görülebilmektedir. Kaçak olarak kazılmış bu alan, müze tarafından incelenerek kapatılmıştır. Burada münferit bir yapı mı yoksa bir yerleşimin parçası mı söz konusudur bunu söylemek bugün zordur. Ancak çevrede tuğla kırıkları görülmektedir. Köyün farklı mahallelerinde çok sayıda taş esere rastlanması burada antik bir yerleşimin olabileceği düşüncesini kuvvetlendirir.

Konak: Merkez Mahallesi'nde bir pres ağırlık taşı¹⁸, bir pithos ve iki sütun parçası görülmüştür. Cazlar Mahallesi de gezilmiştir, ancak burada bir kayıt yapılmamıştır.

Kuzgöl: Merkez Mahallesi'nde bir pedestal ve bir sütun bitimi; Orta Mahalle'de bir pres ağırlık taşı; Yörükler Mahallesi'nde profilli sütun mezar taşı

17 Dörner tarafından daha önce görülmüştür: Dörner 1952, s. 66, Kat.no 198, Levha 29/198.

18 Blok, Dörner tarafından daha önce görülmüştür: Dörner 1952, s. 66, 67, Kat.no 201, Levha 29/201a, b, benzer bir bloğun da Düzağaç köyü Hatipler Mahallesi'nde olduğundan bahseder.

olabilecek bir blok, profilli dikdörtgen blok ya da stel, plinthe ve torus profilli sütun bitimi, bir korkuluk bloğu, bir pedestal ve iki dikdörtgen duvar bloğu kaydedilmiştir.

Küçüküz: Karageyik Mahallesi'nde iki adet pres ağırlık taşı, iki adet reliefli lahit kapağı parçası, bir lahit khamosorion (Resim: 10); Bıyıklar Mahallesi'nde bir profilli sütun mezar taşı, üç adet pres ağırlık taşı ve ana kayaya işlenmiş bir kaç basamak; Veliler Mahallesi'nde bir pres ağırlık taşı; Yukarı Mahalle'de naiskos formlu mezar taşı; Hamzalar ve İyiinsanlar mahalleleri yol ayrımında kapı bloğu ya da duvar tacı olabilecek dört adet profilli dikdörtgen blok incelenmiştir. Bıyıklar Mahallesi Demlemez Mevkii'ndeki *in situ* konumda olduklarını düşündüğümüz profilli sütun mezar taşı, pres ağırlık taşları ve ana kayanın basamak şeklinde işlenmiş olması, ayrıca arazide seyrek de olsa tuğla ve seramik parçalarına rastlamamız burasının Roma İmparatorluk Dönemine ait bir yerleşim olduğuna işaret edebilir (Resim: 11). Geçen sene Hamzalar Mahallesi araştırılmış ve burada Bizans Dönemine ait olabileceğini düşündüğümüz bir yerleşim tespit edilmiştir. İyiinsanlar, Değirmenciler ve Avlanlar mahalleleri de incelenmiştir, ancak bu mahallelerde bir kayıt yapılmamıştır.

Mamatlar: Kadioğlu Mahallesi'nde üç adet pres ağırlık taşı, bir dikdörtgen profilli stel, bir adet sütun ya da çift yarım sütun fil ayağı başlığı, bir kapı eşiği bloğu; Seferler Mahallesi'nde üçgen alınlıklı, naiskos formlu mezar taşı, iki dikdörtgen blok, profilli dikdörtgen stel ya da postament, iki adet yarım küre formlu başlık, bir Attika tipi sütun kaidesi, muhtemelen sütun mezar taşı gövdesi, bir sütun parçası; Esenler Mahallesi'nde bir adet profilli dikdörtgen stel, üç adet sütun mezar taşı gövdesi, yarım işlenmiş Korinth başlığı, taş ocağında ana kayadan henüz koparılmamış yarım işlenmiş bir lahit kapağı, üç adet sütun mezar taşı, bir lahit kapağı, iki adet naiskos formlu mezar taşı; Terziler Mahallesi'nde faskialı dikdörtgen bir blok; Merkez Mahallesi'nde yarım küre formlu başlık, bir korkuluk direği, iki adet pres ağırlık taşı, bir sarmaşık bezemeli blok, üç adet sütun parçası, bir profilli sütun mezar taşı kaydedilmiştir. Kaya üzerindeki kesik izlerinden (Resim: 12-13) ve civardaki yarım kalmış taş eserlerden (Resim: 14) anlaşıldığı üzere Mamatlar köyü Esenler Mahallesi'nin güneyindeki kayalık arazi Roma İmparatorluk Döneminde taş ocağı olarak kullanılmaktaydı.

Nazırlar: Şahinler Mahallesi'nde iki dikdörtgen profilli blok parçası; Bekirler Mahallesi'nde bir profilli dikdörtgen stel ya da postament belgelenmiştir. Göl, Seyitler, Aliefendiler ve Çamaltı mahalleleri de incelenmiştir, ancak bu mahallelerde bir kayıt yapılmamıştır.

Şahbazlar: Kürtoğlu Mahallesi'nde üç adet pres ağırlık taşı, Dereköy Mahallesi'nde sütunce kaidesi ya da başlığı, üç adet pres ağırlık taşı, bir postament; Merkez Mahallesi'nde bir sütun mezar taşı; Osmanbey Mahallesi'nde bir pres ağırlık taşı, Karapınar Mahallesi'nde bir pres ağırlık taşı ve bir profilli sütun mezar taşı görülmüştür. Şahbazlar köyünde Merkez ve Karapınar mahallelerine giden yollar arasında kalan alanın Roma İmparatorluk ve Bizans dönemlerine ait bir yerleşim olduğu topografyasından ve seramik, kiremit ile künk parçalarından anlaşılmaktadır (Resim: 15). Ören yeri Şahbazlar ve Elemen köyleri arasında kalmaktadır. Müze tarafından burası sit alanı olarak önerilmiş ve Ankara Koruma Kurulu tarafından arkeolojik sit olarak tescillenmiştir. Benzer topografya çevredeki alanlarda da görülmektedir. Bu nedenle sit alanının boyutları daha büyük olabilir. Ayrıca çevrede nekropol alanları olduğu da düşünülmektedir. Zira kaçak kazılar sonucu Şahbazlar köyüne komşu Elemen köyü Hacımehmetoğlu Mahallesi'nde bir sanduka mezar (Resim: 6) açığa çıkmıştır. Bu sanduka mezarın etrafındaki taş öbekleri bu mezarın münferit bir mezar olmadığına burada başka mezarların da olabileceğine işaret eder. Elemen köyünde bir de tümülüs tespit edilmiştir (Resim: 7). Elemen Köyü'nde Camiyanı Mahallesi camisinde çok sayıda Bizans Dönemi korkuluk bloklarının bulunması bu çevrede bir kilisenin de varlığına işaret etmektedir.

Turna: Merkez Mahallesi'nde iki adet pres ağırlık taşı, bir postament, bir profilli sütun mezar taşı, bir çift yarım sütun fil ayağı ve sütun parçası tespit edilmiştir. Çamlıkköy ve Kulaksızoğlu mahalleleri de incelenmiştir, ancak bu mahallelerde bir kayıt yapılmamıştır.

Yumrutaş: Merkez Mahallesi'nde bir pres ağırlık taşı; Kertil Mahallesi'nde bir profilli sütun mezar taşı bulunmaktadır. Karataş Mahallesi de incelenmiştir, ancak bu mahallede bir kayıt yapılmamıştır.

Yukarıda adı geçen yerleşimlerin yanı sıra Sazlar ve Hacıahmetler köyleri de gezilmiştir, ancak herhangi bir kayıt buralarda yapılmamıştır.

MERKEZ İLÇESİ ÇALIŞMALARI

Küplüce: Yukarı Mahalle'de iki pres ağırlık taşı, pres ağırlık taşına dönüştürülmüş kaba işlenmiş profilli sütun parçası, yarım küre formulu başlık, bir profilli sütun mezar taşı, iki adet korkuluk direği, bir vaftiz teknesi, bir sütun parçası, bir sütun, dikdörtgen duvar bloğu, dikdörtgen stel ya da postament, faski-

alı dikdörtgen blok, iki adet muhtemelen korkuluk bloğu; Orta Mahalle’de dil bezemeli sütunce başlığı ve bir faskialı blok belgelenmiştir. Aşağı Mahalle de incelenmiştir, ancak bu mahallede bir kayıt yapılmamıştır.

İLK DEĞERLENDİRMELER

Bu seneki çalışmalarımızda, geçen yıllarda olduğu gibi daha çok Bolu’nun Antik Çağ mezar taşları ve mezarları konusunda veriler elde edilmiştir. Alt ve üst bitimleri çeşitli profillerle biçimlendirilmiş sütun şeklindeki Bithynia ve Paphlagonia bölgelerine özgü mezar taşlarına Mengen İlçesi’nde de çok sayıda rastlanmıştır¹⁹. Mengen örnekleri Merkez İlçesi ve köylerinde rastladıklarımıza benzer şekilde taş cinsi bakımından kaliteli, profil ve yazıt işlenişi bakımından özenlidir. Bu sütunların gövde kısmı diğer ilçelerdeki örneklerde olduğu gibi kitabeli veya kitabesizdir ve çoğunlukla bezemesizdir. Bu yıl araştırmalarımızda çok sayıda kitabe bulunmuştur. Bunların büyük bölümü mezar taşları üzerindedir.

Mezar taşı türü olarak phallos ya da mantar formu bir mezar taşı da buluntularımız arasındadır²⁰.

Yarım küre formu başlıklar da muhtemelen mezarlarda sütunlar üzerinde duruyorlardı²¹. Şimdiye kadar rastladıklarımızın hiçbirinde dübel yuvası yoktur, bu nedenle bu başlıkların bir üst yapıyı taşıyıcı özelliklerinin olmadığı düşünülebilir.

Mengen’de bu yıl çoğunlukla kemerli niş içinde tek ya da karı koca büstü veya ayakta figürlere sahip naiskos/aedikula formu büyük olasılıkla mezar taşı olarak kullanılmış bloklar da tespit edilmiştir²². Antik bir taş ocağına sahip olan bu bölgenin yerel ölçekte bu eserleri kendilerinin ürettiğini düşünebiliriz.

19 Bolu’daki bu tür mezar taşları için bkz. Dörner 1952; Becker – Bertau 1986; Adak – Akyürek Şahin – Güneş 2008; Ortaç 2011a; Ortaç 2011b; Ortaç 2012; Ortaç 2013a; Ortaç 2014.

20 Bolu’da phallos/mantar formu mezar taşları için bkz. Arık 1944, s. 344; Dörner 1952, s. 64 vd, Levha 27/184-186; Dörner 1981, s. 90; Christof 2008, s. 149, Kat.no 70, Resim 5; Adak-Akyürek Şahin-Güneş 2008, s. 110 vd; Ortaç 2011a, s. 331; Ortaç 2011b, s. 468, Resim 5.

21 Bu tür başlıklar için bkz. Ortaç 2013, s. 116; Ortaç 2014, s. 247.

22 Naiskos/aedikula formu mezar taşı, önceki yıllarda Merkez Kuzörenemirler ve Ulumescit köylerinde belgelenmiştir. Ancak bunlarda figür yoktur. Ortaç 2013a, s. 116, 121, Resim 1. Grabara olarak da adlandırılan bu tür mezar taşları Merkez, Mengen, Dörtdivan ve Yeniçağa ilçelerinden bilinmektedir. Ayrıca İstanbul ve Bolu arkeoloji müzelerinde de örnekleri mevcuttur. Dörner 1952, s. 63, 64, Kat.no 177-182, Levha 27/179a, b; Cremer 1992, s. 106-113, Levha 30-34.

Az sayıda da olsa çeşitli alt ve üst profillere sahip postament şeklinde dikdörtgen mezar stelleri de vardır. Saydığımız bu mezar taşı tiplerinin bazıları oldukça büyük boyutludur.

Sadece mezar taşları konusunda değil mezarların kendileri konusunda da bu çalışmamız sırasında yeni veriler elde etme olanağı bulduk. Bolu'da halkın yığma olarak tabir ettiği Helenistik Dönem tümülüslerin varlığı araştırmalarımızdan önce bilinmekteydi²³. Hemen hemen her sene bir tümülüs de biz saptamaktayız²⁴. Bu yıl araştırmamızda bu tümülüslere bir yenisi daha eklendi. Elemen köyünde çitle çevrili bir evin bahçesinde bir tümülüs saptadık.

Mengen'de nekropol alanlarında yekpare lahdin yanı sıra, büyük basit işlenmemiş dikdörtgen blokların birbirine bağlanarak veya yaslanarak ve üzerlerine birkaç sıra küçük moloz taş sırası örülerek tekne kısmının oluşturulduğu ve üzerinin kaba yassı levha şeklinde bloklarla örtüldüğü mezarların da kullanıldığı görülmüştür²⁵. Ayrıca Mengen'de kayalara oyulmuş basit çukur ya da lahit khamosorionlar da saptanmıştır²⁶.

Mengen'de kaliteli taş ve iyi işçiliğe sahip ornament ya da plastik bezemeli üst yapı bloklarına çok fazla rastlanmamıştır. Gördüğümüz çok sayıda ki sütun diğer ilçelerde gördüklerimiz gibi yivsiz tek parça 35-40 cm. çaplı yaklaşık 2 metre yüksekliğindedir. Sütun başlığı, kaideleri, çift yarım sütun fil ayakları daha çok Bizans mimarisini hatırlatmaktadırlar²⁷. Dağınık olarak rastladığımız büyük iyi kesilmiş dikdörtgen duvar blokları güçlü duvarlara işaret etmektedirler. Ancak bu blokların fonksiyon açısından ne tür bir yapıda yer aldıklarını söylemek bu gün mümkün değildir.

Mengen'de çok az sayıda pedestal görülmüştür²⁸. Bir pedestalin köşeleri hayvan bacağı şeklinde işlenmiştir. Bir diğer bloğun köşeleri kırıktır ancak izlerden bunun da hayvan bacağı şeklinde süslendiği söylenebilir.

23 Fıratlı 1965, s. 365 vd, Levha 93-95; Konukçu 1998, s. 53; Güneş-Kozdere-Tütüncü-Akbay 1998, s. 116.

24 Ortaç 2011a, s. 332, Resim 6; Ortaç 2011b, s. 468, Resim 7; Ortaç 2012, s. 137, Resim 6; Ortaç 2014, s. 246, Resim 7 ve s. 247, Resim 9.

25 Dörtdivan, Yağbaşlar nekropolünde de benzer mezarlar görülmüştür. Sadece mezarı çevreleyen taş bloklar, biraz daha düzgündürler ve biraz daha alçaktırlar. Ortaç 2013a, s. 119, Resim 5.

26 Khamosorionlara önceki yıllarda Merkez İlçe, Dodurga ve Sultanbey köylerinde de rastlanmıştır. Ortaç 2011a, s. 332, Resim 4, 5, s. 336, Resim 13, 14; Ortaç 2011b, s. 469, Resim 8, 9.

27 Çift yarım sütun fil ayakları/pilasterler Bolu'da sık sık karşımıza çıkmaktadır. Ortaç 2011a; Ortaç 2011b; Ortaç 2012; Ortaç 2013; Ortaç 2014.

28 Diğer ilçelerdeki pedestaller için bkz. Ortaç 2011a; Ortaç 2011b; Ortaç 2012; Ortaç 2013; Ortaç 2014.

Mengen’de çok sayıda üzüm suyu çıkarmaya yönelik pres ağırlık taşı tespit edilmiştir²⁹. Geçen sene olduğu gibi çok sıklıkla hemen hemen her köyde karşılaştığımız bu bloklar, özellikle Akdeniz dünyasında zeytin yağı veya şarap işliklerinden bilinen manivelalı veya vidalı/burgulu pres tekniğinde bas-kı kolunu çekmek için kullanılan ağırlık taşlarıdır. Bunların çoğu, Merkez ve Mudurnu ilçelerinde³⁰ bulduklarımızdan farklı olarak haç bezemeleri, üzüm salkımları, hayvan ve insan figürleri, karışık yaratıklar, tarım aletleri, ağaç motifleri ve sarmaşık dalları ile zengin bir biçimde süslenmiştir. Yan taraflardaki ahşap yuvaları ve bloğun üst yüzeylerinin işlenişi bakımından Mudurnu ve Merkez ilçelerdeki örneklerle benzer tiplerin yanı sıra farklı tipte örneklerle de rastlanmıştır.

Gerek plastik süslemelere sahip pres ağırlık taşları, gerekse figürlü naiskos/aedikula tipi mezar taşları ve lahit kapakları, büyük formatlı profilli sütun mezar taşları ve taş ocağı bugün Gökçesu Beldesi’nin olduğu bölgede özellikle Bizans Döneminde yoğun bir şekilde üzüm yetiştirildiğine, muhtemelen şarap üretildiğine, tarım ve hayvancılık yapıldığına, yerel taş işçiliğinin geliştiğine ve bunların sonucu olarak halkın çevre bölgelere göre ekonomik seviyesinin daha yüksek olduğuna işaret etmektedir.

Bu yılki çalışmalarımızda nekropol alanlarının yanı sıra yerleşim yeri olabilecek alanlar da tespit edilmiştir. Bu alanların üzeri neredeyse tamamen toprak ve sık bitki örtüsü ile kapanmıştır. Ören yeri tespit ettiğimiz köylerde, mahallelerin içlerinde de taş eser yoğunluğu olduğu gözlemlenmiştir. Zaten köylüler de bu blokların tarlalar sürülürken özellikle ören olarak adlandırdıkları kesimlerden çıkarıldıklarını ifade etmektedirler. Dağınık olarak bulduğumuz bloklar ise ya ait oldukları yerlerden çeşitli nedenlerle biraz daha uzaklara gitmiş olmalı ya da çevrede göremediğimiz başka küçük yerleşimler olmalı şeklinde yorumlanabilir. Özellikle Roma İmparatorluk ve Doğu Roma İmparatorluğu dönemlerinde Mengen’in bugün olduğu gibi küçük yerleşimler şeklinde ama sık aralıklarla iskan edildiği söylenebilir.

29 Dörner, Mengen’in Güney, Elemen, Kayışlar, Konak köylerinde - fotoğraflardan anlaşıldığı üzere - beş adet pres ağırlık taşı görmüştür. Dörner, bu blokların üzerindeki haç tasvirlerine dayanarak bunların kiliselerde altar bloğu olarak kullanıldıklarını düşünür: Dörner 1952, s. 36, 66, 67, Kat.no 197, 198, 200-202, Levha 29/197, 198, 200, 201; 30/202; Belke Güney köyünde cami duvarı içinde benzer süslemelere sahip iki altar bloğu yayınlamıştır: Belke 1996, s. 204, 205, Resim 57, 58. Bu yıl olduğu gibi 2012 yılı yüzey araştırmam sırasında da çok sayıda pres ağırlık taşı Mengen’de tespit edilmiştir: Ortaç 2014.

30 Ortaç 2013b, 407 vd.

KISALTMALAR ve BİBLİYOGRAFY

- ADAK- AKYÜREK, ŞAHİN-GÜNEŞ 2008, M. Adak - N. E. Akyürek Şahin - M. Y. Güneş, "Neue Inschriften im Museum von Bolu (Bithynion/Klaudiupolis)", *Gephyra* 5, 2008, s. 73-120.
- ARIK 1944, R. O. Arık, "Bitik Kazısı ve Hatay Tetkikleri Hakkında Kısa Rapor", *Belleten* 8, 1944, s. 341-384.
- BECKER-BERTAU 1986, Becker-Bertau, *Die Inschriften von Klaudiu Polis*, (Bonn 1986).
- BELKE 1996, K. Belke, *Paphlagonien und Honorias*, (Wien 1996).
- CHRİSTOF 2008, E. Christof, "Anikonische Grabmarker in Kleinasien: Die sog. Phallossteine", *Epig.Ana* 41, 2008, s. 147-173.
- CREMER 1992, M. Cremer, *Hellenistisch – römische Grabstelen im nordwestlichen Kleinasien*, (Bonn 1992).
- DÖRNER 1952, F. K. Dörner, *Bericht über eine Reise in Bithynien. Österreichische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften* 75, Bd. 1, (Wien 1952).
- DÖRNER 1981, F. K. Dörner, *Vom Bosphorus zum Ararat. Kulturgeschichte der antiken Welt*, (Mainz 1981).
- FIRATLI 1965, N. Fıratlı, "Two Galatian Tumuli in the Vicinity of Bolu", *AJA* 69, 1965, s. 365-367.
- GÜNEŞ-KOZDERE, TÜTÜNCÜ-AKBAY 1998, M. Y. Güneş - G. Kozdere - Z. Tütüncü - S. Akbay, *Bolu 1998 Yıllığı*, (y.y.), *Kültür Bölümü*, s. 108-212.
- KONUKÇU 1998, E. Konukçu, *Bolu 1998 Yıllığı*, (y.y.), *Tarih Bölümü*, s. 51-106.
- ORTAÇ 2011a, M. Ortaç, "Bolu İli Yüzey Araştırması 2009", içinde: *Araştırma Sonuçları Toplantısı 28/1*, (32. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, 24 - 28 Mayıs 2010, İstanbul), (Ankara 2011), s. 329-348.
- ORTAÇ 2011b, M. Ortaç, "2009 Yılı Bolu İli Merkez İlçesi Arkeolojik Yüzey Araştırmasından Bazı Kesitler", içinde: A. Yaman - A. Aktaş Yasa - E. Öztürk - B. Kaya Yiğit (edl.), *Uluslararası Köroğlu, Bolu Tarih ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri* (17 - 18 Ekim 2009 Bolu), (Bolu 2011), s. 464 - 483.
- ORTAÇ 2012, M. Ortaç, "Bolu İli Yüzey Araştırması 2010: Merkez ve Mudurnu İlçeleri ile Köyleri", içinde: *Araştırma Sonuçları Toplantısı 29/1*, (33. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, 23 - 28 Mayıs 2011, Malatya), (Ankara 2012), s. 129-154.

- ORTAÇ 2013a, M. Ortaç, “Bolu İli Yüzey Araştırması 2011 Yılı Merkez, Dörtdivan ve Yeniçağa İlçeleri ile Köyleri”, içinde: *Araştırma Sonuçları Toplantısı 30/1*, (34. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, 28 Mayıs - 1 Haziran 2012, Çorum), (Çorum 2013), s. 115-130.
- ORTAÇ 2013b, M. Ortaç, “Bolu Merkez, Mudurnu, Yeniçağa ve Dörtdivan İlçeleri Antik Çağ Tarım Teknolojisi: Pres Ağırlık Taşları (Litularlar)”, içinde: G. Kökdemir (ed.), *Orhan Bingöl’e 67. Yaş Armağanı. A Festschrift for Orhan Bingöl on the occasion of his 67th Birthday*, (Ankara 2013), s. 407-432.
- ORTAÇ 2014, M. Ortaç, “Bolu İli Yüzey Araştırması 2012: Mengen İlçesi Çalışmaları”, içinde: *Araştırma Sonuçları Toplantısı 31/1*, (35. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, 27-31 Mayıs 2013, Muğla), (Muğla 2013), s. 245-260.

Resim 1: Mengen Çorakkadirler Köyü Kadirler Mahallesi.

Resim 2: Mengen Çorakkadirler Köyü Mısırlı Mahallesi.

Resim 3: Mengen Çorakkadirler Köyü
Mısırlı Mahallesi khamosorion.

Resim 4: Mengen Düzağaç Köyü Asar Mevkii.

Resim 5: Mengen Düzağaç Köyü Asar Mevkii duvar.

Resim 6: Mengen Elemen Köyü sanduka mezar.

Resim 7: Mengen Elemen Köyü tümölüs.

Resim 8: Mengen Emirler Köyü Küpören Mevkii.

Resim 9: Mengen Kayışlar Köyü Kalaycılar Mahallesi.

Resim 10: Mengen Küçükkuz Köyü lahit khamosorion.

Resim 11: Mengen Küçükkuz Köyü Demlemez Mevkii.

Resim 12: Mengen Mamatlar Köyü antik taş ocağı.

Resim 13: Mengen Mamatlar Köyü antik taş ocağı.

Resim 14: Mengen Mamatlar Köyü antik taş ocağı akroterli lahit kapağı.

Resim 15: Mengen Şahbazlar Köyü

2013 YILI KIRIKKALE VE ÇORUM İLLERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI

Mehmet SAĞIR*

İsmail ÖZER

İsmail BAYKARA

Serkan ŞAHİN

Seçil SAĞIR

Kırıkkale ve Çorum İlleri Yüzey araştırması, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 03 Eylül 2013 tarih ve 171151 sayılı yazısıyla verilen izin sonucunda Prof. Dr. Mehmet Sağır başkanlığında 25.11.2013 tarihinde başlamış ve 04.12.2013 tarihinde sona erdirilmiştir.

Yüzey araştırmasına, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümünden Araş.Görv. Serkan Şahin ve Bakanlık temsilcisi olarak Çorum Müzesi Müdürlüğü Uzmanı Mürsel Bardak katılmıştır. Elde edilen bulguların ile verilerin değerlendirilerek veri tabanına girilmesinde ise Prof.Dr. İsmail Özer ve Yrd. Doç. Dr. Seçil Sağır görev almıştır. Yüzey araştırmasının ikinci yılında ağırlıklı olarak Çorum İli Neojen çökelleri taranmıştır. Kırıkkale İli çalışmaları ise planlandığı şekilde 2012 yılında gidilemeyen yerleri ve daha önce gidilen ve yeniden gözden geçirilmesi gereken fosil lokalitelerin taranması şeklinde gerçekleştirilmiştir.

* Prof. Dr. Mehmet SAĞIR, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Fizik Antropoloji Anabilim Dalı, 06100 Sıhhiye -Ankara/TÜRKİYE.

Prof. Dr. İsmail ÖZER, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Antropoloji BölümüPaleoantropoloji Anabilim Dalı, 06100-Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE.

Yard. Doç. Dr.İsmail BAYKARA, Yüzüncü Yıl Üniversitesi-Edebiyat Fak. Antropoloji Bölümü-Van/TÜRKİYE.

Araş Gör. Sekan ŞAHİN, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Paleoantropoloji Anabilim Dalı, 06100 Sıhhiye/ ANKARA/TÜRKİYE

Yrd. Doç. Dr. Seçil SAĞIR, Ahi Evran Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Bağbaşı Kampüsü, Kırşehir/TÜRKİYE.

Araştırmanın ilk yılındaki çalışmalar dahilinde Jeolojik yapısı önceden Neojen olarak tespit edilmiş olan ve Miyosen Döneme tarihlendirilen coğrafi bölgeler taranarak fosil içeren çökeller saptanmıştır. Bu çalışmaların yanı sıra Pleistosen dönem insan davranış ve hareketlerinin izlerini bulunması amacıyla bölgede detaylı araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Araştırmada bölgeye ait 1/500000, 1/100000'lik jeoloji haritaları, 1/100000'lik ve 1/25000'lik topografik haritalar ile uydu görüntüleri kullanılmıştır. Buluntu elde edilen tüm lokalitelerin GPS değerleri ve rakımları da belirlenmiştir.

Kırıkkale ve Çorum İli ve İlçeleri, Tarih Öncesi İnsan Hareketlerinin İzlerini ve Fosil Kayıtlarını Tespit Etmeye Yönelik Neojen ve Pleistosen Dönemlerini İçeren ve Bu Dönemlere Ait Fauna ve Paleoekolojik Kalıntıların Tespiti Yüzey Araştırması çalışmalarının ikinci yılındaki çalışmalar Çorum İli Merkez İlçesi, İskilip İlçesi, Sungurlu İlçesi ile Kırıkkale İli'nin Delice İlçesi ve Keskin İlçesi'nde araştırmanın amacına uygun jeolojik özelliklere sahip alanlarda gerçekleştirilmiştir (Harita: 1-2). Çalışmalar esnasında elde edilen buluntular ilk aşamada sadece kayıt altına alınmış, envanterlik kalıntı toplanmamıştır.

ÇORUM MERKEZ İLÇESİ ÇALIŞMALARI

Merkez ilçesine bağlı Şekerbey Köyü ve civarı insan izi ve kalıntıları açısından araştırılmıştır. Bu alanda bazı çakmaktaşlarına rastlanmış, ancak bulunan çakmak taşlarının Paleolitik Döneme ait işlenmiş çakmaktaşları olmadığı görülmüş ve bu bölgenin daha detaylı ve uzun zamanlı olarak araştırılmasının yararlı olacağı kanısına varılmıştır, bölgenin gps değerleri alınarak kayıt altına alınmıştır (Resim: 1). Yine Şekerbey Köyü'nün güney doğu bölümünde yer alan Neojen Dönem çökellerinin bulunduğu alanlar ve mermer ocağı olarak kullanılan bölge fosil buluntu açısından incelendi ancak herhangi bir fosil kayda rastlanmamıştır.

Merkez ilçeye bağlı olan Elmalı Köyü ve çevresinde yapılan çalışmalarda bölgede mağara olduğu bilgisinden yola çıkılarak araştırılmıştır. Bölgede sözü edilen mağaranın bir kaya mezar olduğu anlaşılmıştır. Ancak kaya mezarın bulunduğu kayalıkların yanında yer alan vadinin girişinde bir kaya altı oyuğu tespit edilmiş, bu alanda yapılan çalışmada izinsiz bazı kazıların yapıldığı görülmüştür. Çevredeki araştırmalarda bazı hayvan kemik parçalarına rastlanmış, Paleolitik insan hareketlerine yönelik bir ize rastlanmamıştır

(Resim: 2). Vadinin diğer alanlarında yapılan çalışmalarda da bir bulgu elde edilememiştir. Elmalı-Çorum yolu üzerinde bulunan tarlalar çakmaktaşı açısından incelenmiş ve tarlalarda çakmak taşlarına rastlanmış, ancak işlenmiş olarak ve kültürel değere sahip çakmak taşları bulunamamıştır.

Merkez ilçeye bağlı olan Şanlı Osman Köyü ve çevresinde bulunan mağaraların incelenmesi amacıyla bölge araştırılmıştır. Bölgede yoldan da görülebilen çok sayıda mağara olduğu görülmüş, mağaralardan köy yolunun yaklaşık 6. km.sinde bulunan mağaralar ve kaya oyukları incelendi ancak herhangi bir kalıntıya rastlanmamıştır (Resim: 3). Şanlı Osman Köyü'nün kuzey batısında akmakta olan Alaca suyunun kenarındaki mağaralar incelenmek üzere bölgeye gidilmiş, aşağıda suyun kenarında yer alan mağarada herhangi bir bulgu ve buluntuya ulaşılamamıştır (Resim: 4). Bu mağaranın 500 m. kadar batısında ve yüksekte bulunan mağaraları incelemek üzere bölgeye ulaşılmıştır. Mağaraların oldukça yüksek olması ve havanın kararmaya başlaması nedeniyle sadece aşağıda yer alan bölgeler taranmıştır. Bölgede yer alan bu mağaraların sonraki yılda araştırılmasının yararlı olacağı düşünülmüştür (Resim: 5). Çorum merkez sanayi bölgesinin hemen batısında bulunan neojen çökellerin araştırılması sonucunda herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır.

İSKİLİP İLÇESİ ÇALIŞMALARI

Çorum İli İskilip İlçesinde bulunan Neojen Döneme ait çökellerin araştırılması amacıyla 1995 yılında İskilip sanayi bölgesinin genişletilmesi çalışmalarında ortaya çıkan fosil lokalitesinin incelenmesi için bu alana gidilmiştir. Ancak fosil lokalitesinin önemi yeterince anlaşılamamış ve o dönemde hazırlanan raporda belirtilmemiş olacak ki sanayi bölgesinin genişletilmesi çalışmaları sırasında fosilli alanın tamamen yok edildiği ve tahrip edilen fosilli lokalitenin bulunduğu alana sanayi bölgesinin istinat duvarının yapıldığı tespit edilmiştir. Bu alanda yapılan çalışmada fosil bulgu elde edilememiştir (Resim: 6). Yine İskilip İlçesi-Çorum yolu üzerinde yapılmış olan Obruk Barajı Köprüsü'nün hemen yanında uzanan Neojen Dönem çökelleri incelenmiştir. Aynı bölgede yapılan çalışmalarda bazı çakmaktaşlarına rastlandı ancak kültürel değere sahip olmadıkları anlaşılmıştır. İskilip ilçesi Salur Köyü yolu üzerinde bulunan Neojen Dönem çökellerinin araştırılması esnasında bazı fosil kalıntılara rastlanmış ve bölgenin sonraki yıllarda daha ayrıntılı incelenmesi gerektiğine karar verilerek buluntuların elde edildiği yerin gps değerleri kaydedilmiştir (Resim: 7).

SUNGURLU İLÇESİ ÇALIŞMALARI

Sungurlu İlçesi çalışmaları kapsamında daha önceki yıllarda MTA tarafından tespit edilen bazı fosil lokalitelerinin yeniden gözden geçirilmesi amacıyla Güvendik Köyü'ne gidilmiştir. Güvendik Köyü'nün batısında yer alan çökeller incelenerek MTA raporlarındaki gps değerlerinin verildiği bölgelerde herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır. Karakaya olarak isimlendirilen bölgede yer alan tepenin üzerinde ve yamaçlarında arkeolojik kalıntılara rastlanmış, tepenin üzerinde ve etrafında kaçak kazıların yapıldığı görülmüştür. Kazılan bazı alanların mezarlık olduğu ve tahrip edildiği, açılan mezarların içinde bebek ve erişkin insanlara ait kemik kalıntılarının olduğu tespit edilmiştir (Resim: 8). Karaköseli Köyü ile Güvendik Köyü arasında kalan, Sungurlu İlçesi sınırları içerisinde kalan yolun sağ tarafındaki alanın araştırılmasında ve Çukurlu Köyü'nün batısındaki yamaçlar taranmasında buluntu elde edilememiştir.

KIRIKKALE İLİ DELİCE İLÇESİ ÇALIŞMALARI

Delice İlçesine bağlı Gözükkızılı Köyü'nde MTA araştırmalarında bulunan, sonraki yıllarda kazılarak çıkarılan ve MTA Tabiat Tarihi Müzesi'nde sergilenmekte olan Baluchitherium fosilinin çıktığı alan ziyaret edilmiştir. Üst Oligosen-Alt Miyosen Dönem çökellerinin bulunduğu alandaki taramalarda bazı fosil kalıntılara rastlanmıştır (Resim: 9). MTA çalışmalarında verilen raporlarda geçen GPS değerlerinin kazının yapıldığı alanı değil de tarlaları işaret etmesi üzerine kazı alanının GPS değerleri yeniden alınarak kaydedilmiştir (Resim: 10).

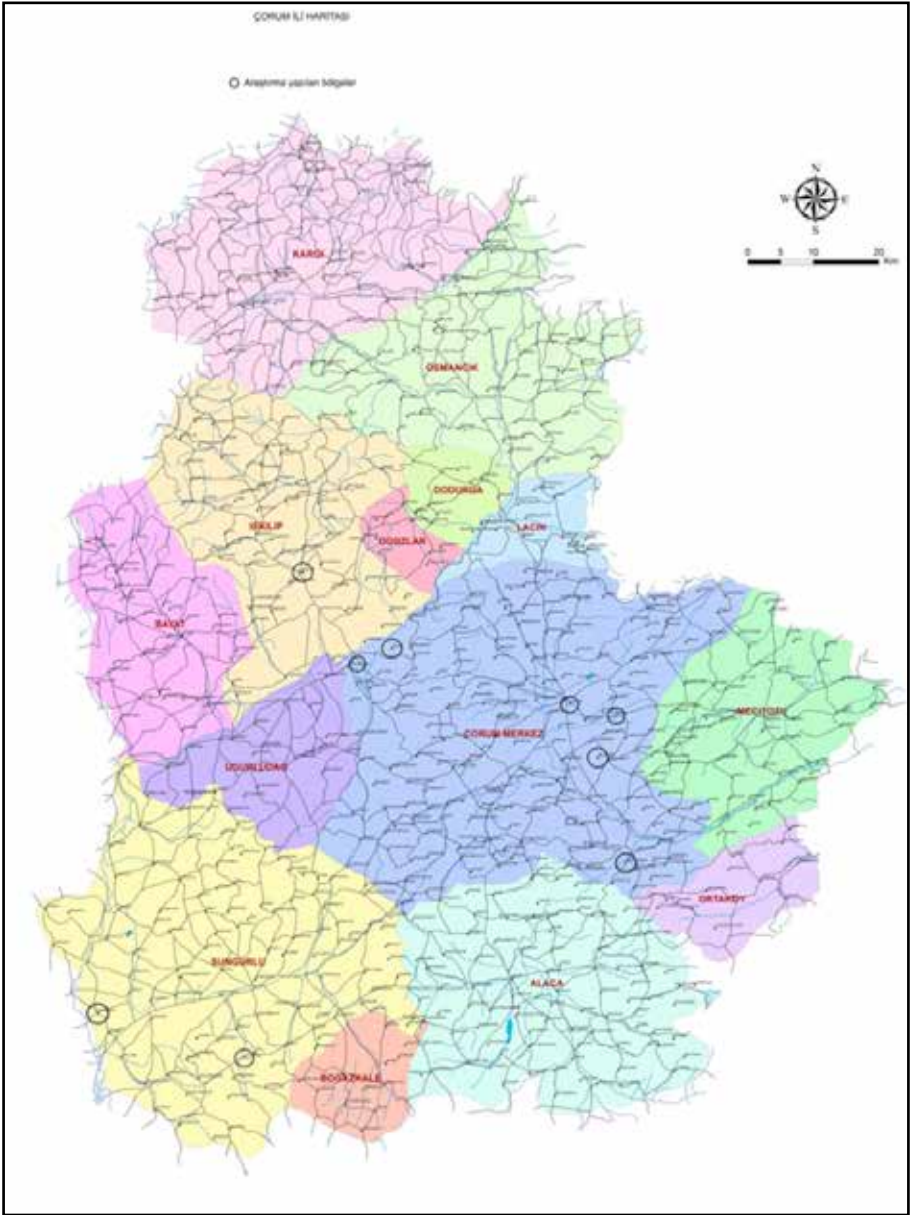
KIRIKKALE KESKİN İLÇESİ ÇALIŞMALARI

Keskin İlçesi'ne bağlı, Aşağışeyh Köyü'nün kuzeydoğusunda yer alan ve Üst Miyosen Döneme tarihlendirilen, üzeri tuf tabakası ile örtülmüş bir yapıya sahip olan Akkaş Dağı geçen yıl olduğu gibi yeniden taranmıştır. İklimsel koşullar nedeniyle birçok alanda fosillerin tahrip olduğu ve acilen koruma altına alınması gereken fosillerin giderek daha fazla tahrip olacağı ve yok olacağı çok net bir şekilde tespit edilmiştir. Bazı bölgelerde yağmur akıntısı nedeniyle lokalitelerden kopan parçaların etrafa yayıldığı ve genel olarak tahrip olduğu tespit edilmiştir Ülkemizdeki önemli Üst Miyosen Dönem fosil

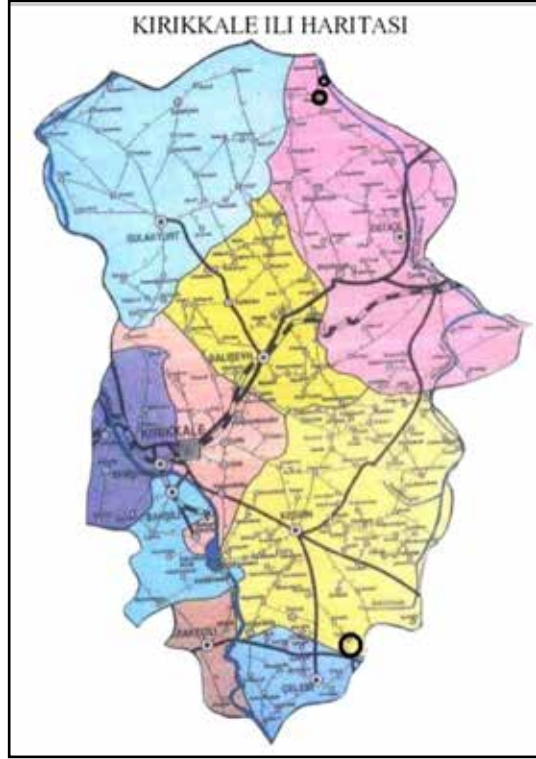

lokalitelerinden olan Akkaş Dağı fosil lokalitesinin acilen koruma altına alınması ve fosillerin kurtarılması ve korunması gerekmektedir. Aynı zamanda Akkaş Dağı fosil lokalitesinin Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından acilen koruma altına alınması gerektiği bir kez daha vurgulanmakta yarar vardır (Resim: 11-14).

2013 yılı Kırıkkale ve  orum İlleri Yüzey Araştırması, Kasım ayının sonu ve Aralık ayının başında yapıldığı için hava koşullarının olumsuzlukları ve havanın erken kararması nedeniyle mümkün olduğunca efektif bir şekilde y r t lmeye çalışılmıştır. Tüm olumsuzluklara rağmen ikinci yılında  orum ili ağırlıklı çalışılan araştırmamızla bu bölgenin hem Neojen   kellerinde fosil buluntular açısından, hem de Pleistosen Dönem insan izi ve hareketlerinin tespiti açısından sonraki araştırmalara temel oluşturacak önemli sonuçlar da elde edilmiştir.

Harita 1: Çorum İli'nde çalışılan bölgeler.

Harita 2: Kırıkkale İli'nde çalışılan bölgeler.

Resim 1: Şeker Bey Köyü'nde bulunan çakmak taşı.

Harita 2: Elmalı Köyü çalışmaları.

Resim 3: Şanlı Osman Köyü yolu üzerindeki mağaralar.

Resim 4: Şanlı Osman Köyü Mağaraları.

Resim 5: Şanlı Osman Köyü mağaraları.

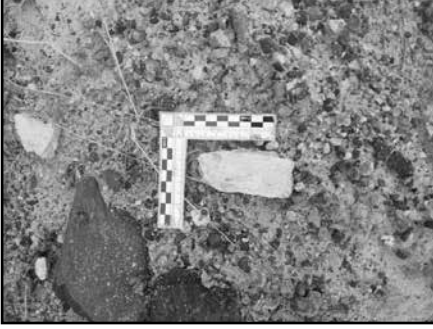
Resim 6: İskilip İlçesi sanayii bölgesi fosil lokalitesi.

Resim 7: Salur Köyü yolu buluntuları.

Resim 8: Sungurlu İlçesi çalışmaları, Güven-
dik Köyü kaçak kazı.

Resim 9: Gözükızılı Köyü buluntuları.

Resim 10: Gözükızılı Köyü MTA fosil kazı alanı.

Resim 11: Akkaş Dağı'nda tahrip olan fosil buluntular.

Resim 12: Akkaş Dağı'nda tahrip olan fosil buluntular.

Resim 13: Akkaş Dağı'nda tahrip olan fosil buluntular (Hipparion dişi).

Resim 14: Akkaş Dağı'nda in-situ olarak tespit edilen fosil buluntular.

2013 YILI SİVAS İLİ VE İLÇELERİNDE NEOJEN DÖNEM OMURGALI FOSİL YATAKLARININ ARAŞTIRILMASI

Cesur PEHLEVAN*

Ayşen AÇIKKOL YILDIRIM

Ayhan YİĞİT

Ahmet Cem ERKMAN

Ferhat KAYA

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 26.07.2013 tarihli ve 146519 sayılı onayları ile yapılmasına izin verilen "Sivas İli ve İlçelerinde Neojen Dönem Omurgalı Fosil Yatakları" konulu yüzey araştırması 06-15 Eylül 2013 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Araştırma Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Cesur Pehlevan başkanlığında, Cumhuriyet Üniversitesi'nden Doç. Dr. Ayşen Açikkol Yıldırım ve Öğretim Görevlisi Ayhan Yiğit, bakanlık temsilcisi olarak Sivas Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden uzman Ömer Kalın'ın katılımları ile gerçekleşmiştir. Ayrıca Ahi Evran Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Dr. Ahmet Cem Erkman ve Helsinki Üniversitesi'nden Ferhat Kaya tarafından da veriler analiz edilmiştir.

* Doç. Dr. Cesur PEHLİVAN, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü, Van/TÜRKİYE.

Doç. Dr. Ayşen AÇIKKOL YILDIRIM Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü, Sivas/TÜRKİYE.

Öğr. Gör. Ayhan YİĞİT, Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü, Sivas/TÜRKİYE.

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Cem ERKMAN, Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü, Kırşehir/TÜRKİYE.

Ferhat KAYA, Helsinki Üniversitesi, FİNLANDİYA.

Çalışmalar, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü (Proje No.: 2014-ED-B071) tarafından desteklenmektedir.

GİRİŞ

Sivas İli ve İlçeleri fosil lokaliteleri; 1993 yılında Prof.Dr. Erksin Güleç bilimsel başkanlığında gerçekleştirilen; Ankara Üniversitesi, MTA ve California Berkeley Üniversitesi (HERC)'nin ortaklaşa yürüttüğü "Türkiye Omurgalı Fosil Yataklarını Araştırma Projesi" kapsamında tespit edilmiş ve kayıt altına alınmıştır. 2002-2009 yılları arasında bu alanda Güleç'in bilimsel danışmanlığında,yüzey araştırmaları ile Sivas Müzesi ve Ankara Üniversitesi işbirliği ile katılımlı-kurtarma kazıları yapılmıştır. 2013 yılı çalışmasının amacı önceki yıllarda yapılan çalışmalarda tespit edilen ve bilim dünyasına tanıtılan bu zengin fosil lokalitelerinin mevcut korunma durumlarını belirlemek ve yüzeylenmiş fosil buluntularını tespit etmektir.

2013 YILI ÇALIŞMALARI

Bu yıl ağırlıklı olarak Hayranlı ve Köklüce (Haliminhanı) köyleri civarında yer alan lokliler ve Sivas İli Kalın Beldesi'nde yer alan omurgalı fosil yatakları incelenmiştir. Bu lokaliteler daha önceki yıllarda yapılan arazi çalışmaları ile kayıt altına alınan lokalitelerdir ve araştırma süresince önceki lokasyon verileri kullanılmıştır.

Söz konusu Geç Miyosen lokaliteleri geniş bir alanı kapsar. Sınırları; Ankara- Sivas Karayolu hattında, Sıcak Çermik'ten Köklüce'ye ve karayolunun güneyinden Sarıhasan Köyü'ne kadar uzanır. Bu alandan geçmiş yıllarda yapılan çalışmalar sonucunda sayıları yaklaşık 90'a ulaşan farklı zenginlikte fosil lokalitesi tespit edilmiş ve bu lokasyonlardan birçok fosil envanter edilmiştir. Hayranlı- Haliminhanı lokasyonları Sivas- Ankara Karayolu üzerindeki Hayranlı Köy yolunun doğusunda bulunan, Geç Miyosen yaşlı tepelerde yer alır. Tersiyer Sivas havzası içinde yaklaşık olarak Kayseri'nin 40 km. kuzeydoğusu ile İmranlı'nın 60 km. güneydoğusuna kadar uzanan bu fosil yatakları çok geniş alanda mercerler halinde devamsız yüzlekler vermektedir. Stratigrafik olarak Sivas ve Kızılırmak havzası içinde genç alüvyonlar tarafından örtülürler. Eş yaşlı ve benzer birimler Kangal Havzası içinde hemen hemen tüm alanlarda gözlemlenir ve Hayranlı fosil yataklarının içeren fosil birimler Sivas Ankara Karayolu'nun etrafında belirgin mostralara verirler. Bu alanda birimler yanal devamlılık ve aşağıdan yukarı doğru hem tabaka kalınlığında hem de tane boyunda incelenme gösteren kırmızı çamur taşı / marn ve ça-

kıltası/ kumtaşı çökellerinden oluşmaktadır. Bu istiflerde kırmızı çamurtaşı ve marn çökelleri en yaygın birimlerdir. Kum ve çakıl taşları ise yanal olarak yüzlerce metre izlenebilen aşındırılmalı tabanlı geometrili birimler ya da kanal dolguları olarak gelişmiştir. Alttan üstte doğru tane ve tabaka kalınlığında ki incelenme, birimin öncüleri alüvyön yelpazesi -menderesli akarsu sistemi ve geçici göllerin bulunduğu bir ortama sahip olduğunun işaretidir. Alt kısımlarda çakıl taşlarının, üst kısımlarda ise kireç taşlarının yoğun olması havzanın yavaş yavaş akarsu ortamından göl koşullarının egemen olduğu bir havzaya dönüştüğünü göstermektedir. Bu tip bir değişim, havzanın zaman içerisinde faylara bağlı olarak genişlediğine veya çöktüğüne ya da kurak bir iklimden ılıman ve yağışlı bir iklime geçtiğine işaret eder.

Yüzey araştırmasında amaçlanan ilk hedef uyarınca Hayranlı ve Kök-lüce (Haliminhanı) köyleri civarında yer alan lokaliteler ve Sivas İli Kalın Beldesi'nde yer alan omurgalı fosil yataklarının GPS koordinatları saptanmış ve koordinatlar haritaya işlenmiştir. Bu yolla lokasyonların dağılımı, konumları ve biyostratigrafik pozisyonları açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Bunlara ek olarak tüm incelenen lokalitelerdeki fosil korunma durumları ve yüzeylenen fosillerin in-situ fotoğrafları çekilmiş ve tayinleri yapılmıştır (Resim: 1).

HALİMİNHANI LOKALİTESİ

Haliminhanı-1 Lokalitesi; birinci bölge (K:39° 43' 59" D: 36° 50' 02" Yükseklik: 1359 metre) ve ikinci bölge ise (K:39° 43' 57" D: 36° 49' 58" Yükseklik: 1361 metre) koordinatlarda bulunmaktadır. Bu lokalitede yapılan incelemeler sonucunda Bovidae, Equidae, Rhinocerotidae ve Carnivora'lara ait diş ve üye kemikleri tespit edilmiştir. Ayrıca bir Hipparion'a ait artiküle ayak iskeleti de tespit edilmiştir (Resim: 2-4).

HAYRANLI LOKALİTELERİ

Bu yılki çalışmalar kapsamında hayranlı bölgesinde toplam sekiz lokalitede inceleme yapılmıştır;

Hayranlı-2 Lokalitesi (K:39° 44' 49" D:36° 48' 57" Yükseklik: 1417 metre) koordinatlarında yer alan ve bölgenin en zengin fosil buluntularına sahip lokasyonlarından biridir. Bu alandan Equidae, Rhinocerotidae, Suidae, Carni-

vora, Bovidae ve Proboscidae'lere ait kafatası, alt ve üst çeneye ait izole dişler ve post kranial kemiklere ait fosiller yüzey eğimi nedeni ile yamaçtan aşağı akıntı şeklinde tespit edilmiştir.

Hayranlı-5 Lokalitesi (K:39° 44' 29" D:36° 48' 48" ve Yükseklik: 1403 metre) koordinatlarındadır. Bu lokaliteden de Giraffidae, Equidae, Proboscidae, Bovidae'lere ait yüzeylenmiş durumda fosilleri tespit edilmiştir.

Hayranlı-6 Lokalitesinden (K: 39° 45' 04" D:36° 48' 33" ve Yükseklik: 1350 metre) ise Cervidae, Equidae, Suidae ve Bovidae'ler ait yüzeylenmiş fosiller bulunmuştur.

Hayranlı-8 Lokalitesinden (K: 39° 45' 00" D:36° 48' 47" ve Yükseklik: 1350 metre) Rhinocerotidae, Equidae, Bovidae'lere ait fosiller tespit edilmiştir.

Hayranlı-9 Lokalitesi dik bir yamaçta yer almaktadır (K: 39° 44' 24" D:36° 48' 46" ve Yükseklik: 1403 metre). Şiddetli erozyon sebebiyle açığa çıkmış bir çok fosil hızlı bir şekilde tahrip olmuştur. Bu nedenle bu lokaliteden saptanan fosillere ait her hargi bir tür tanımlaması yapılamamıştır.

Hayranlı-14 Lokalitesi zengin fosil buluntulara sahiptir (K: 39° 46' 10" D:36° 49' 38" ve Yükseklik: 1416 metre). Bu lokasyondan Equidae, Carnivora, Suidae, Bovidae'lere ait fosiller tespit edilmiştir (Resim: 5-6).

Hayranlı-19 Lokalitesi önceki yıllarda yapılan çalışmalarda sistematik olarak kazı gerçekleştirilmiş bir alandır (K: 39° 44' 27" D:36° 48' 51" ve Yükseklik: 1403 metre). Bu alandan korunma durumları oldukça iyi fosiller erozyon nedeniyle ortaya çıkmıştır. Bu yılki araştırmamızda Equidae, Bovidae, Rhinocerotidae'lere ait kafatası ve üye kemiklerine ait fosiller tespit edilmiştir (Resim: 7-8).

Hayranlı- 91 Lokalitesinden de (K: 39° 44' 28" D:36° 42' 19" ve Yükseklik: 1322 metre) Equidae ve Bovidae'lere ait fosiller tespit edilmiştir. Ancak korunma durumları oldukça kötü durumdadır.

Son olarak ise Kalın ilçesinde (K: 39° 44' 34" D:36° 42' 47" ve Yükseklik: 1415 metre) yaptığımız yüzey araştırması sonucunda herhangi bir bulguya rastlanılamamıştır.

SONUÇ

Hayranlı ve Köklüce (Haliminhani) lokaliteleri Geç Miyosen yaşlı, soyu tükenmiş atlara (Equidae), domuzlara (Suidae), küçük ve büyük baş otçul

toynaklılara (Bovidae), zürafalara (Giraffidae), gergedanlara (Rhinocerotidae), fillere (Proboscidae) ve etçillere (Carnivora) ait çok zengin memeli fosillerin varlığı gerek bu araştırma gerekse önceki yıllarda yapılan çalışmalarla tespit edilmiş elde edilen sonuçlar yayınlar aracılığı ile bilim dünyası ile paylaşılmıştır. Sivas lokaliteleri Türkiye'deki nadir fosil yatakları arasındadır. İlerleyen yıllarda burada yapılması planlanan çalışmalarla birlikte bölgenin Miyosen Dönem detaylı faunal yapısının yanı sıra paleoekolojisi ve paleocoğrafyası ortaya çıkarılacaktır. Mevcut bilgiler ışığında çalışma alanımız MN 11-12 yani yaklaşık 9-10 milyon öncesine tarihlendirilmiştir. Sonraki yıllarda bölgede yürüteceğimiz çalışmalarda kesin tarihlendirmelerin yapılması planlanmaktadır.

Fosillerin bulunduğu alanlar genellikle yamaç eğiminin dik olduğu bölgelerdedir. Bu nedenle yağmur, kar ve güneş gibi iklimsel etmenler nedeniyle fosiller hızla bir şekilde açığa çıkıp, kırılmakta veya parçalanarak yok oldukları gözlenmektedir. Bu nedenle ilerleyen yıllarda fosil lokalitelerine yönelik gerekli önlemler alınmazsa fosil tahribatı hızla devam edecektir. Hayranlı'dan tespit edilen 5-8-14 ve 19 numaralı lokalitelerde ve Haliminhanı 1 numaralı lokalitede tahribat çok hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir. Acil olarak sistematik bir biçimde bu fosil lokalitelerinin korumaya alınması gerekmektedir. Tüm bunlara ek olarak yörenin sanayileşmesi ve bazı ulaşım ağlarının bu lokalitelere yakın olması, ne yazık ki mevcut fosil tahribatını daha da hızlandıracaktır.

Bu nedenle tahrip olan fosillerin kurtarılması ve henüz tabaka içerisinde yer alan tahribata açık fosillerin gün yüzüne çıkarılabilmesi için bu alanlarda acilen bir kurtarma kazısına ihtiyaç vardır. Aksi takdirde son derece ender bulunan bu memeli fosillerinin dönüşü olmamak üzere yok olması kaçınılmazdır.

KAYNAKÇA

- BİBİ, F. and GÜLEÇ, E.S. 2008. Bovidae (Mammalia: Artiodactyla) from the Late Miocene of Sivas, Turkey. *Journal of Vertebrate Paleontology* 28(2): 501-519.
- DEMİRCİ, S., E. GÜLEÇ, İ. ÖZER, C. PEHLEVAN, A. YİĞİT, F. KAYA VE A.C. ERKMAN, "2005 Yılı Sivas / Hayranlı - Haliminhanı Kazısı", T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 28. Kazı Sonuçları Toplantısı, Çanakkale, Cilt 2, 141-156, DÖSİMM Basımevi, Ankara, 2007.
- FORTELIUS M., VAN DER MADE J., BERNOR R. 1996. *Middle And Late Miocene Suoidea Of Central Europe And The Eastern Mediterranean:*

Evolution, Biogeography and Paleoecology, in Bernor R., Fahlbusch V. & Mittmann H. (eds), *The Evolution of Western Eurasian Neogene Mammal Faunas*. Columbia University Press, New York: 348-377.

GÜLEÇ E., ALTIN Y., AÇIKKOL A., ŞAKİR ÖNDER ÖZKURT Ş.Ö., PEHLEVAN C., ERKMAN A.C., KAYA F., DOĞAN A., "2009 Yılı Sivas/Haliminhani-Hayranlı Kazısı", T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 32. Kazı Sonuçları Toplantısı, İstanbul, Cilt 2, 48-56, Allâme Tanıtım & Matbaacılık Hizmetleri, Ankara, 2011.

GÜLEÇ E., ALKAN M., PEHLEVAN C., ÖZKURT Ş.Ö., KAYA F., AÇIKKOL A., BEDİR A., ERKMAN A.C., "2008 Yılı Sivas/Haliminhani-Hayranlı Kazısı", T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 31. Kazı Sonuçları Toplantısı, Denizli, Cilt 1, 331-341, İsmail Aygül Ofset Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti., Ankara, 2010.

GÜLEÇ E., M. ALKAN, C. PEHLEVAN, Ş.Ö. ÖZKURT, A.C. ERKMAN, F. KAYA, A. BEDİR, K.M. BOZCA VE Ö. ÇERİ, "2007 Yılı Sivas / Haliminhani - Hayranlı Kazısı", T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 30. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, Cilt 2, 341-350, İsmail Aygül Ofset Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti., Ankara, 2009.

GÜLEÇ E., S. DEMİRCİ, İ. ÖZER, C. PEHLEVAN, A.C. ERKMAN, A. YİĞİT VE F. KAYA, "2006 Yılı Sivas / Hayranlı - Haliminhani Kazısı", T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 29. Kazı Sonuçları Toplantısı, Kocaeli, Cilt 2, 537-544, DÖ-SİMM Basımevi, Ankara, 2008.

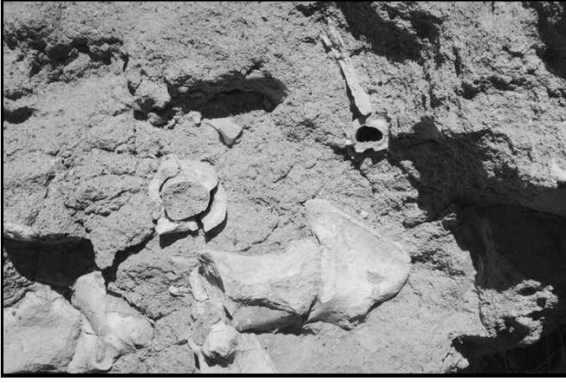
KAYMAKÇI N. 2000. Tectono-stratigraphical evolution of the Çankiri Basin (Central Anatolia, Turkey). Ph.D Thesis, Geologica Ultraiectina. No. 190, Utrecht University Faculty of Earth Sciences, The Netherlands, ISBN 90-5744-047.

KAYMAKÇI N., DE BRUIJN H., WHITE S.H., VAN DIJK M., SARAÇ G. and ÜNAY E. 2001. Tectonic implications of the Neogene stratigraphy of the Çankiri basin with special reference to the Çandır locality (North-Central Anatolia, Turkey). In Güleç, E, Begun, D.R., and Geraads, D. (eds.) *Geology and Vertebrate Paleontology of the Miocene hominoid locality of Çandır*. Courier Forschungsinstitut Senckenberg. 240, 9-28.

KOUFOS G.D. 2003. *Late Miocene mammal events and biostratigraphy in the Eastern Mediterranean-in: Reumer, J.W.F. and Wessels, W. (eds.) - Distribution And Migration Of Tertiary Mammals In Eurasia. A Volume In Honour Of Hans De Bruijn - Deinsea 10: 343-371.*

- SICKENBERG F.,BECKER - PLATEN J.D., BENDA L., BERG D. ENGESSER B., GAZIRY, W., HEISSIG,K., HUNERMANN,K.A., SONDAAR, P. Y., SCHMIDT - KITTLER N., STAESCHE K., STAESCHE U., STEFFENS P. and TOBIEN H. 1975. *Die Gliederung des höheren Jungtertiars und Altquartârs in der Türkei nach Vertebraten und ihre Bedeutung für die Internationale Neogen-stratigraphie* (Kanozoikum und Braunkohlen der Türkei. 17.). *Geol. Jb.*, B 15, 1-167.
- TÖRNÜK, M., E. GÜLEÇ, M. SAĞIR, İ. ÖZER VE C. PEHLEVAN, "2002 Yılı Sivas / Hayranlı - Haliminhani Kazısı", *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 25. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, Cilt 2, 289-292, DÖŞİMM Basımevi, Ankara, 2004.
- VAN DER MADE, J., E. GÜLEÇ, C. ERKMAN 2013. "Microstonyx (Suidae, Artiodactyla) From The Upper Miocene Of Hayranlı-Haliminhani, Turkey." *Turkish Journal Of Zoology* 37: 106-122.

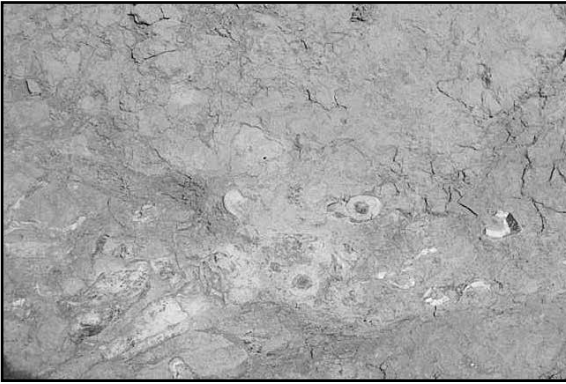

Resim 4: Haliminhani – 1 lokalitesine ait fosil buluntular.

Resim 5: Hayranlı – 14 lokalitesinin genel görünümü.

Resim 6: Hayranlı – 14 lokalitesine ait fosil buluntular.

Resim 7: Hayranlı - 19 lokalitesinin genel görünümü.

Resim 8: Hayranlı - 19 lokalitesine ait fosil buluntular.

MERSİN AŞAĞI GÖKSU ARKEOLOJİK KURTARMA YÜZEY ARAŞTIRMASI PROJESİ 2013 SEZONU SONUÇLARI

Tevfik Emre ŞERİFOĞLU*

Aşağı Göksu Arkeolojik Kurtarma Yüzey Araştırması Projesi, Göksu Vadisi içerisinde inşa edilecek Kayraktepe Barajı dolayısıyla sular altında kalacak arkeolojik alanların tespiti ve belgelenmesi amacıyla 2013 yılında Bitlis Eren Üniversitesi Arkeoloji Bölümü tarafından başlatılmış olan ve Tunç ile Demir Çağlarına odaklanan bir projedir (Şerifoğlu 2014; Şerifoğlu, Mac Sweeney ve Colantoni 2014). Çalışmamızın son derece verimli geçen ilk sezonu 30 Eylül-13 Ekim 2013 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Silifke, Mut ve Gülnar İlçesi sınırları içerisindeki araştırma alanımızda gerçekleştirilen arazi çalışmalarımız esnasında iki aşamalı bir metodolojik yöntem uygulanmıştır (Resim: 1). İlk aşama uydu görüntüleriyle haritaların topografya, su kaynakları, yollar ve modern yerleşimler göz önüne alınarak yorumlanmasıyla belirlenen arkeolojik alan adaylarının ziyaret edilerek buralarda arkeolojik materyalin olup olmadığının kontrol edilmesinden oluşmuştur. Ancak ziyaret edilen birçok nokta içerisinde ancak sekiz tanesinin arkeolojik kalıntılar barındırdığı anlaşılmıştır (Resim: 2). Bu düşük başarı oranının nedenleri; bölgenin engebeli doğal yapısı ve vadinin eski sakinlerinin yerleşimlerini doğal yükseltiler üzerine kurma alışkanlıklarından ötürü doğal tepelerle höyüklerin farkının haritalardan anlaşılamamasıdır. Ziyaret edilen bu alanlar içerisinde arkeolojik materyal tespit edilen noktalardan biri Erken Tunç Çağından itibaren iskân edilmiş çok dönemli bir höyük, diğer yedi noktaysa Bizans ve Ortaçağ buluntu ve mimari kalıntılarına sahip alanlardır. Protohistorya dışındaki dönemlere ait arkeolojik alanlar sadece GPS koordinatları alınıp fotoğraflanarak kayıt altına alınmış, buralarda herhangi bir arkeolojik inceleme yapılmamıştır.

* Yrd. Doç. Dr. Tevfik Emre ŞERİFOĞLU, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Rahva Yerleşkesi, 13000 Bitlis/TÜRKİYE.

Çalışmalarımızın ikinci aşamasıysa daha önce bölgede James Mellaart ve David French tarafından gerçekleştirilen arazi çalışmalarıyla tespit edilmiş höyüklerin ziyaret edilmesi ve sistematik bir biçimde incelenmesi olmuştur (Mellaart 1954: 177; 1955; French 1965). Bu çalışmalar biri Kurtuluş Çayı'nın Göksu'yla birleştiği noktada bulunan ve içerisinde Kilise Tepe, Çingentepe ve Maltepe höyüklerinin bulunduğu ovada, diğeri de Ermenek Nehri'nin Göksu Nehri'yle birleştiği noktada bulunan ve içerisinde Attepe, Görmüttepe ve Örentepe höyüklerinin bulunduğu ovada gerçekleştirilmiştir (Resim: 3). Bu höyüklerin yamaç ve tepeleri bir ya da daha çok kareye bölünerek yüzeydeki arkeolojik materyal yerinde çizilmek ve fotoğraflanmak suretiyle belgelenmiştir. Höyüklerden Çingentepe'deyse bu çalışmaya ek olarak höyüğün batı tarafı 2 m.ye 2m.lık karelere bölünmüş ve her karedeki seramik parçaları sayılarak bu alandaki arkeolojik materyal yoğunluğu incelenmiştir.

2013 sezonunun en heyecan verici keşfi Evkafçiftliği Köyü yakınlarında, Göksu Vadisi'nin derin bir kanyona dönüştüğü bir noktada tespit edilen Damtepe Höyüğü olmuştur (Resim: 4). Bu höyük arkeolojik materyalden anlaşıldığı üzere Erken Tunç Çağı'ndan Bizans Dönemine dek kesintilerle iskân edilmiştir. Yeni tespit edilen diğer arkeolojik alanlar Bizans ve Ortaçağ Dönemlerine ait olup, bunlar arasında Köşelerli Köyü yakınlarındaki iki, Hisar Köyü yakınlarındaki bir küçük Bizans yerleşimi, vadinin güneydoğu kısmındaki Karahacılı Köyü yakınlarındaki Akkale Ortaçağ kalesi ve Mut'un güneybatısında bulunan Mirahor Köyü yakınlarındaki Klasik Dönem bina kalıntıları bulunmaktadır (Resim: 5-6).

Ermenek ve Göksu nehirlerinin birleşme noktasında bulunan Attepe'de gerçekleştirilen çalışmalar bu höyüğün daha önce tahmin edildiği gibi Erken Tunç değil, Kalkolitik Dönemde ilk kez iskân edilmiş olabileceğini ortaya koymuştur (Resim: 7). Tespit edilen Kalkolitik seramik örnekleri Orta Anadolu'nun güneyinde bulunan Can Hasan ve Çukurova'da bulunan Tarsus Kalkolitik seramikleriyle yakın benzerlik göstermekte olup, Kilikya örneklerine biraz daha yakındır (Resim: 8; Goldman 1956: fig.219-220, 223, 341.13, 341.L; French 1962: fig.5, 7, 9; 1963: fig.7; 1966: fig.5-6; 1968: fig.2). Bu bağlamda Attepe'nin Aşağı Göksu Vadisi'nde iskân edilmiş en erken höyük olduğunu söylememiz mümkündür.

Bu höyük üzerinde tespit edilen bir Geç Tunç Çağı parlak kırmızı çark yapımı libasyon kolu parçası tipik bir Hitit malı olup höyüğün, daha güney-

doğudaki Kilise Tepe gibi, Hitit Döneminde önemli bir bölgesel merkez olmuş olabileceğine işaret etmektedir (Resim: 9; Knappett, Kilikoglou, Steele ve Stern 2005; Postgate 2007: 142). Bu yerleşim Bizans Dönemine dek kesintilerle iskân edilmiş olup, Bizans Döneminde höyüğün batısında yeni bir yerleşim kurulduğu ve muhtemelen höyük üzerine bir küçük kalenin inşa edildiği yüzey araştırmalarımızla tespit ettiğimiz diğer hususlardır.

Attepe'nin komşusu olan ve Göksu Nehri'nin öteki yakasında yer alan Görmüttepe'deyse Klasik öncesi arkeolojik materyale rastlanamamıştır (Res: 10). Bu höyüğün hemen eteğinde yine Bizans Dönemine ait bir yerleşim bulunmakta olup, höyüğün üzerine bir kale inşa edilmiş olması muhtemeldir. Daha önce bahsettiğimiz Klasik Dönem yapı kalıntıları da bu höyüğün yakınlarında yer almaktadır.

Kurtsuyu Çayı'nın Göksu Nehri'yle birleştiği ovada bulunan Çingentepe'deyse Erken Tunç Çağı'ndan Ortaçağ'a dek yine muhtemelen kesintilerle yaşanıldığı anlaşılmıştır (Resim: 11). Arkeolojik materyal Göksu Nehri'nin kuzey yakasında bulunan komşu Kilise Tepe'de tespit edilen materyalle yakın benzerlikler göstermektedir. Bu höyüğün doğu yamacı tarım arazisi genişletmek adına iş makineleriyle tahrip edilmiş olup, höyük üzerinde çok sayıda kaçak kazı çukuru bulunmaktadır (Resim: 12). Bu durum höyüğün tahribatı hususunda tek tehlikenin baraj suları olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Tahrip edilen yamaç ve kaçak kazı çukurlarında ekibimizce incelemeler yapılmış, arkeolojik materyal belgelenmeye çalışılmıştır.

Çingentepe'nin güneybatı komşusu Maltepe'de gerçekleştirdiğimiz incelemelerimizse bu höyüğün Bizans ve Ortaçağ dönemlerinde iskân edildiğini ve höyüğün hemen altında bulunan eski köprüünün höyükle çağdaş olabileceğini ortaya koymuştur (Resim: 13-14). Burada daha ziyade bu geç dönemlere tarihli depo küplerine ait çok sayıda seramik parçasıyla karşılaşmıştır.

Sezon sonunda Attepe, Çingentepe ve Damtepe'den bazı seramik örneklerinin ince-kesitlerinin alınarak mineralojik incelemeye tabi tutulması için tarafımıza Silifke Müze Müdürlüğü'nce izin verilmiştir. Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü Mineraloji ve Petrografi Laboratuvarları'nda incekesitleri hazırlanan örnekler Oxford Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Araştırma Laboratuvarı'nda Jeolog Chris Doherty'nin yardımıyla tarafımca incelenmiştir (Resim: 15). Bu çalışmalarımız Erken, Orta ve Geç Tunç Çağları'na ait bu örneklerin yerel imalat olmaları dışında, bazı kaliteli seramik mal grupları için kullanılan kilin Kurtsuyu Çayı üzerindeki bir alandan temin edilmiş olabile-

ceği sonucunu elde etmemizi sağlamıştır. Bu çalışma önümüzdeki dönemde Bitlis Eren Üniversitesi Arkeoloji Laboratuvarı'nda benzeri jeolojik incelemeler yapılabilmesi için bir ön hazırlık niteliğinde de olup Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne ve Silifke Müze Müdürlüğü'ne bizlere bu konuda göstermiş oldukları kolaylıktan ötürü teşekkür ederiz.

2013 sezonunun bilimsel anlamda verimliliğini düşüren tek husus mevcut yönerge dolayısıyla arkeolojik materyalin ören yerlerinden toplanamaması ve yerinde çalışılması uygulaması olmuştur. Materyalin sezon esnasında toplanarak uygun ortamlarda belgelenmesi ve sezon sonunda ören yerleri üzerindeki coğrafi konumu kaydedilmiş belli noktalara geri bırakılması şeklinde bir uygulama bu sorunu bir ölçüde ortadan kaldıracaktır. Genel Müdürlüğün bu konuyu tekrar değerlendirerek yönergede revizyona gitmesi naçizane dileğimizdir.

Gerekli izinlerin alınabilmesi halinde 2014 sezonunda daha fazla sayıda arkeolojik alan adayının ziyaret edilmesi, bazı tespit edilmiş höyüklerde jeofizik taramalar yapılması, vadi içerisinde yer alan bazı mağaraların ziyaret edilmesi ve yukarıda bahsi geçen kil kaynaklarının etrafında detaylı incelemeler yapılması planlanmaktadır. Önümüzdeki yıllarda da gerekli izin ve finansal destek alınabilirse vadi içerisinde kurtarma kazılarının başlatılabilmesi ve bu yolla ilgili ören yerleri su altında kalmadan önce yörenin kültürel tarihi hakkında daha fazla veriye ulaşılabilmesi umulmaktadır.

Araştırma projemizin 2013 sezonu arazi çalışmalarına proje başkanı Tevfik Emre Şerifoğlu haricinde Nazlı Evrim Şerifoğlu teknik çizimcimiz, Bengi Başak Selvi arazi asistanı, tüm çalışmalara büyük bir enerji ve özveriyle katılmış olan Silifke Müzesi arkeologlarından Yasemin Zenger de Bakanlık Temsilcisi olarak katılmıştır. Projemizin Coğrafi Bilgi Sistemleri uzmanı Bitlis Eren Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyelerinden Carlo Colantoni olup Leicester Üniversitesi Arkeoloji ve Eskiçağ Tarihi Fakültesi'nden Naoise Mac Sweeney belgelenen arkeolojik materyalin dijital ortamda incelenmesi sürecinde görev almıştır. Projemizin 2013 sezonu Ankara'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nün cömert maddi desteğiyle gerçekleştirilmiştir.

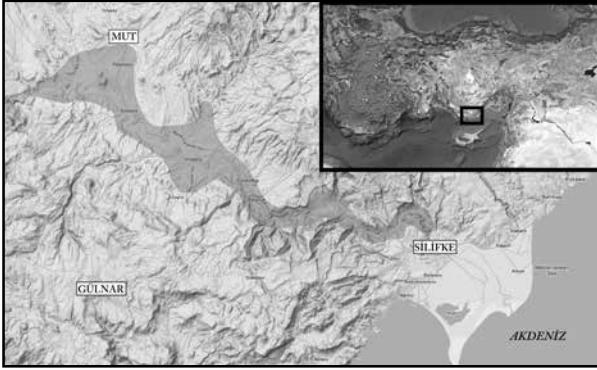
TEŞEKKÜR

Projemize verdikleri maddi ve manevi her türlü destekten ötürü T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne,

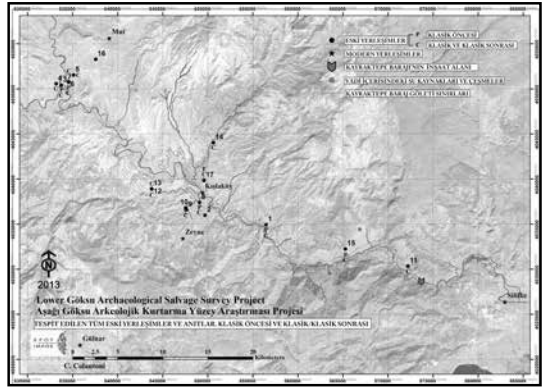
Ankara'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'ne ve Bitlis Eren Üniversitesi'ne şükranlarımızı sunarız. Ayrıca Silifke Müze Müdürü Sayın İlham Öztürk'e, Silifke Müzesi'nin değerli çalışanlarına ve 2013 sezonumuza Bakanlık Temsilcisi olarak katılan Sayın Yasemin Zenger'e çalışmalarımızın sağlıklı bir biçimde sürdürülebilmesi için göstermiş oldukları tüm çaba ve yardımları dolayısıyla minnettar olduğumuzu belirtiriz.

KAYNAKÇA

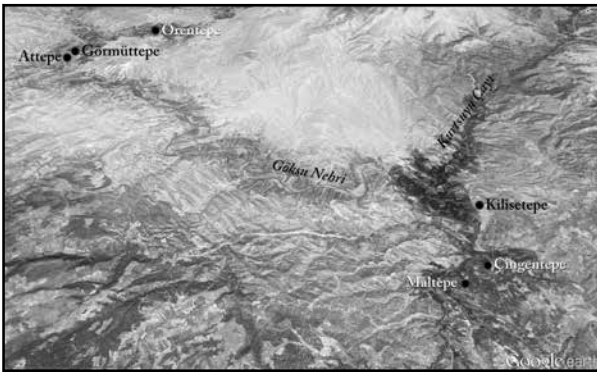
- FRENCH, D., 1962. "Excavations at Can Hasan: First Preliminary Report, 1961", *Anatolian Studies*, 12: 27-40.
1963. "Excavations at Can Hasan: Second Preliminary Report, 1962", *Anatolian Studies*, 13: 29-42.
1965. "Prehistoric Sites in the Göksu Valley", *Anatolian Studies*, 15: 177-201.
1966. "Excavations at Can Hasan, 1965: Fifth Preliminary Report", *Anatolian Studies*, 16: 113-123.
1968. "Excavations at Can Hasan, 1967: Seventh Preliminary Report", *Anatolian Studies*, 18: 45-53.
- KNAPPETT, C., V. KILIKOĞLOU, V. STEELE, B. STERN, 2005. "The Circulation and Consumption of Red Lustrous Wheelmade Ware: Petrographie, Chemical and Residue Analysis", *Anatolian Studies*, 55: 25-59.
- MELLAART, J., 1954. "Preliminary Report of a Survey of Pre-Classical Remains in Southern Turkey", *Anatolian Studies*, 4: 175-240.
1955. "Iron Age Pottery from Southern Anatolia", *Belleten*, 19/74: 115-136.
- POSTGATE, J.N., 2007. "The Ceramics of Centralisation and Dissolution: A Case Study from Rough Cilicia", *Anatolian Studies*, 57: 141-150.
- ŞERİFOĞLU, T.E., 2014. "Aşağı Göksu Arkeolojik Kurtarma Yüzey Araştırması Projesi 2013 Sezonu Çalışmaları - Lower Göksu Valley Archaeological Salvage Survey Project - 2013 Campaign", *ANMED*, 12: 144-148.
- ŞERİFOĞLU, T.E., N. MAC SWEENEY ve C. COLANTONI, 2014. "Lower Göksu Archaeological Salvage Survey Project, the Preliminary Results of the First Season", *Anatolica*, 40, *basım*da.

Resim 1: Mersin Aşağı Göksu Arkeolojik Kurtarma Yüzey Araştırması Projesi çalışma alanı.

Resim 2: 2013 sezonunda ziyaret edilen önceden bilinen ve ilk kez tespit edilen başlıca arkeolojik alanlar. Araştırması Projesi çalışma alanı.

Resim 3: Aşağı Göksu Vadisi içerisindeki başlıca eski yerleşimler.

Resim 4: Damtepe Höyüğü.

Resim 5: Vadi içerisinde tespit edilen Bizans yerleşimlerinden Köşelerli II Höyüğü.

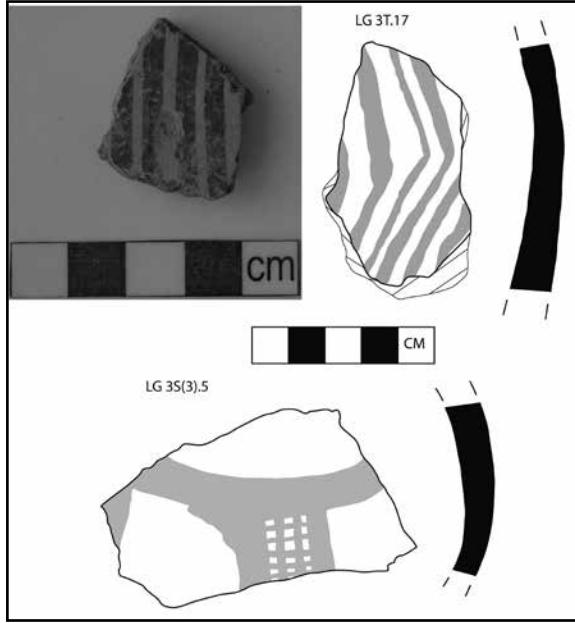

Resim 6: Mirahor Köyü yakınlarındaki Klasik Dönem bina kalıntıları.

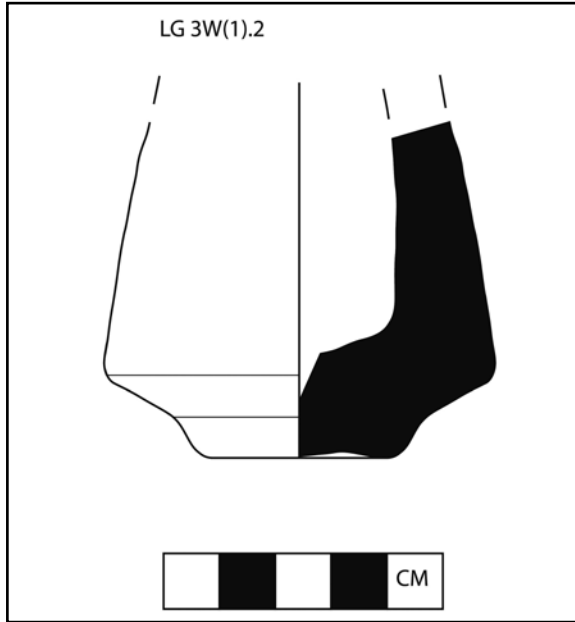

Resim 7: Attepe Höyüğü.

Resim 8: Attepe Höyüğü'nden bazı Kalkolitik Dönem seramik parçası örnekleri.

Resim 9: Attepe Höyüğü'nden bir Geç Tunç Çağı parlak kırmızı çark yapımı libasyon kolu parçası.

Resim 10: Görmüttepe Höyüğü.

Resim 11:  ingentepe Höyüğü.

Resim 12: Çingentepe Höyüğü üzerindeki kaçak kazı çukurlarından biri.

Resim 13: Maltepe Höyüğü.

Resim 14: Maltepe Höyüğü'nün hemen yanındaki köprü.

Resim 15: Oxford Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Araştırma Laboratuvarı'nda seramik numunelerinin mineralojik incelemesi.

BOZYER (SALİHLİ, MANİSA) PREHİSTORİK ÇANAK ÇÖMLEĞİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Çiler ÇİLİNGİROĞLU ÜNLÜSOY*

I. GİRİŞ

18-26 Mayıs 2008 tarihleri arasında yedi gün süreyle Manisa'nın Salihli İlçesi'ne bağlı Kendirlik ve Karayahşi köyleri yakınlarında, Marmara Gölü'nün birkaç kilometre güneydoğusunda tarımsal alan olarak kullanılan ve Bozyer olarak adlandırılan bir tepede yoğun ve sistematik bir yüzey araştırması yapılmıştır. Zeytin, buğday ve incir yetiştirmek amacıyla kullanılan bu alandaki arkeolojik buluntuların varlığı, 2005 yılında Merkezi Lidya Yüzey Araştırması (Central Lydia Archaeological Survey; CLAS) ekibi tarafından yapılan yüzey araştırması sırasında anlaşılmış ve burası ilk olarak "POI05.43" adıyla kayıtlara geçmiştir (Roosevelt 2007). Bu alanda 2005 yılında toplanan malzeme içinde özellikle Alt Paleolitik Döneme ait kuvars ve kuvarsit yontma taş aletler ile Prehistorik çanak çömlek parçalarına rastlanmış ve alanın bölge prehistoryasının erken evrelerini anlamak için uygun bir yer olduğu anlaşılmıştır. Böylece 2008 yılında, C. Roosevelt ve C. Luke yönetiminde yürütülen Merkezi Lidya Yüzey Araştırması Projesi kapsamında Çiler Çilingiroğlu ve Kevin Cooney'nin yönetiminde, Meg Sneeringer ve Steven Karacic'in katılımıyla Bozyer'de sistematik yoğun yüzey toplaması gerçekleştirilmiştir (Roosevelt ve Luke 2010). Çalışmalara Bursa Arkeoloji Müzesi'nden Funda Ünal bakanlık temsilcisi olarak katılmıştır. Bu kısa rapor, Bozyer prehistorik buluntu alanında yaptığımız yoğun yüzey toplaması sırasında çalışılan çanak çömlek buluntularıyla ilgili bir değerlendirme içerir.

Araştırma yaptığımız bölge, Türkiye'nin batısında, Merkezi Lidya olarak adlandırılan, kuzeyde Dibek Dağları güneyde Boz Dağları ile sınırlanan, Gediz Havzası'nı kapsayan bir coğrafi alandır (Şekil: 1). Merkezi Lidya Yü-

* Doç. Dr. Çiler ÇİLİNGİROĞLU ÜNLÜSOY, Ege Üniversitesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi, 35100 Bornova-İzmir/TÜRKİYE.

zey Araştırması, 2005 yılından itibaren Marmara Gölü'nü merkezine alarak yerleşme örüntüleri, insan-çevre ilişkileri ve iskan tarihi açısından belgeleme amacındaki bir yüzey araştırması projesidir. Arazide yaya olarak belli aralıklarla yürüyen araştırmacılar, prehistorik, protohistorik ve historik dönemlerin tümünü belgeleyerek bölgenin tüm iskan tarihini ve değişen sosyo-ekonomik ve siyasi yapıyı yüzey araştırması yöntemlerini kullanarak araştırmaktadır (Roosevelt ve Luke 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013). Yürütülen yüzey araştırmalarında şimdiye kadar Alt Paleolitik Dönemden modern döneme kadar çok sayıda ve farklı tiplerde iskan ve mezarlık izlerine rastlanmıştır. Araştırma alanının bir kısmı Lidya tümülüslerinin bulunduğu Bintepeler olarak bilinen bölgenin içinde kalır. Bozyer, buluntu alanı Bintepeler bölgesinde, tümülüslerin arasında kalan doğal yükseltilerden bir tanesi üzerinde konumlanır.

Şüphesiz ki, bu alanda Marmara Gölü bölgedeki önemli bir jeomorfolojik şekil olarak karşımıza çıkar. Yapılan paleocoğrafya araştırmaları, her ne kadar tamamlanmamış olsa da, gölün oluşumunu Erken-Orta Holosen Döneme (yak. M.Ö. 6000-3000) tarihleme eğilimindedir. Bu nedenle Pleistosen ve Erken Holosen dönemlerde henüz alanda bir göl oluşumunun olmadığı, bu alanın Gediz'in kollarından birine ev sahipliği yaptığı önerilir. Olasılıkla gölün, ilk oluşmaya başladığında bugünkü konumundan daha doğuda yer aldığı, daha sonra gölün bugünkü konumuna doğru kayarak, boyutunun da büyüdüğü önerilmektedir (Hakyemez, Erkal ve Göktaş 1999; Hakyemez, Göktaş ve Erkal 2013).

Bozyer buluntu alanı, yukarıda belirtildiği gibi, Lidya Dönemi tümülüslerinin bulunduğu arazide yer alan doğal bir tepeliğin üzerinde keşfedilmiştir (Şekil: 2). Bozyer yüzey araştırmasının ulaştığı ön sonuçlar daha önceki raporlarda ele alınmıştı (Roosevelt ve Luke 2010). Tepenin ova seviyesinden yüksekliği 4 ila 15 metre, deniz seviyesinden yüksekliği 123-140 metre arasındadır. Arkeolojik malzemenin yayıldığı alan toplam 14 hektar olarak ölçülmüştür. Burası günümüzde zeytinlik, incirlik ve buğday tarlası olarak kullanılan bir alandır (Şekil: 3). Dolayısıyla bu alandaki toprak sürekli sürülmüştür ve sürülmektedir. Arkeolojik malzemenin bu nedenle yüzeyden yapılan müdahale ile fazlasıyla yer değiştirdiği görülür. Diğer yandan, tarlalarının sürülmesi aynı zamanda arkeolojik malzemenin yüzeye çıkmasında önemli rol oynamıştır. Bozyer'den toplanan yontma taş malzeme halen değerlendirilmektedir. Bu raporda, o nedenle, yalnızca çanak çömlek buluntuları üzerine bilgi verilecektir.

II. YÖNTEM

Araştırma yapılacak olan alanın sınırları ilk olarak QuickBird uydu fotoğrafı üzerinden ve arazide malzemenin yayılımına bakılarak belirlenmiştir (Şekil: 4). Daha sonra, topografi gözönüne alınarak, yoğun toplama yapılacak alan gerçek zamanlı kinematik GPS ve ArcGIS programı kullanılarak 20 metre aralıklarla gridlere ayrılmıştır. Her gridin güneybatı köşesi belirlenerek toplama yapılacak alanlar koordinatlarına göre topografik plan üzerine işaretlenmiştir. Buna göre, her gridin GB köşesinden 5 metre çapında daireler, dairenin merkezinde yer alan bir kazığa bağlanmış ip sayesinde çizildi. Her toplama birimi yaklaşık olarak 20 metrekarelik bir alana sahip 2,5 metre yarıçapındaki dairelerden oluşmaktadır. Bu alan içinde bulunan her türlü arkeolojik malzeme toplanarak standart formlara bilgilerin girilmesi suretiyle arazide belgemele yapıldı. Yüzey toplaması sırasında hemen hemen hiç hayvan kemiğine rastlanmamış olduğunu vurgulayalım. Tepe üzerinde hayvan kemiğine rastlanmamasının post-depositional nedenleri olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. İlk topamanın ardından yontma taş ve çanak çömlek uzmanları tarafından kazı evine detaylı inceleme için götürülecek diagnostik (ağız kenarı, kulp, dip veya bezemeli gövde parçası gibi) özellik gösteren malzemeler seçilmiştir. Tarihlenebilir özellik göstermeyen parçalar, sayıldıktan ve bilgileri formlara girildikten sonra arazide bırakıldı. Ayrıca, arazi üzerinde karşılaşılan ve toplama alanları dışında kalan arkeolojik malzemeler fotoğrafları çekilerek ve koordinatları alınarak belgelendi.

Yüzey toplama süreci sonunda, toplam 248 adet toplama biriminden 3506 çanak çömlek parçası ile çeşitli pişmiş toprak objeler toplanmıştır (Şekil: 5). Diğer pişmiş toprak buluntu tipleri arasında tezgah ağırlığı, çatı kiremidi ve künk parçaları yer almaktadır. Yoğun yüzey araştırmasında gövde parçaları, çatı kiremitleri ve su künkü parçaları arazide sayılarak ve not edilerek yerlerinde bırakılmışlardır.

Çanak çömleklerin arazi üzerinde yoğunluklarına baktığımızda, malzemenin tepenin üst noktasının hemen kuzeybatısı ile ovaya eğimli Doğu yamaçlarında arttığı görülür (Şekil: 5). Tepe noktası üzerinde yerleşme izlerinin yoğunlaştığını düşünebiliriz. Yamaçta ise erozyon ile akma sonucu burada çok sayıda çanak çömlek buluntusunun biriktiğini belirtmek mümkündür. Tarihlendirilebilir özellik gösteren çanak çömlek parçaları kazı evindeki laboratuvara getirilerek çalışılmıştır. Bozyer yüzey araştırması için özel olarak tasarladık

ğımız bir MS Access veritabanına çanak çömleğin, boyutu, hamur özellikleri, yüzey işlemleri, morfolojisi ve tarihlendirilmesi ile ilgili özellikleri girilmiştir.

Arazide sayımı yapılan çanak çömlek parçaları içinden yalnızca 287 parça detaylı incelenmek üzere laboratuvara getirilmiştir. Bu parçalar evde yıkanıldıktan, kurutulduktan ve etikelendikten sonra veritabanına bilgileri girilmek üzere incelenmiştir. İncelenen 287 çanak çömlek parçası şu parçalardan oluşmaktadır: 125 ağız parçası, 126 kulp parçası, 18 dip parçası, sekiz gövde parçası, üç bezemeli gövde parçası ve yedi adet “diğer” olarak adlandırılan sınıf mevcuttur. Diğer kategorisinde kapak, üç ayaklı kapların ayakları gibi parçalar bulunmaktadır. Veritabanına girilen veri türleri şunlardır: Parçanın bulunduğu toplama biriminin kodu, parçanın CLAS sistemine göre kimlik numarası, parçanın kabın neresine ait olduğu, el yada çark yapımı olup olmadığı, mal grubu (kaba, orta yada iyi), parçanın büyüklüğü, parçanın yüksekliği, cidar kalınlığı, eğer ağız parçasıyla ağız kenarı biçimi, çapı, kabın açık yada kapalı olup olmadığı, eğer dipse dip türü ve çapı, eğer kulpsa kulp tipi ve gövde üzerindeki konumlanışı gibi özellikler kaydedilmiştir. Bunun yanında her parçanın katkı maddesi, katkı yoğunluğu ve büyüklüğü, özün rengi, yüzey rengi, yüzey işlemleri ve özde okside olmamış bölge varsa bunun not edilmesi gibi bilgiler veritabanına girilmiştir. Çanak çömlek parçaları ile ilgili edinilen diğer bir bilgi de parçanın ait olduğu zaman dilimidir. Parçanın temelde tarihöncesi döneme ait olup olmadığı kararlaştırılmakta, daha sonra eğer mümkünse “Tunç Çağı”, “Erken Tunç Çağı” gibi daha detaylı tarihlleme profillerin ve mal gruplarının özelliklerine bakılarak yapılmaktadır.

İncelenen çanak çömlek parçalarının büyük bir bölümünün (n=216) el yapımı olduğu gözlenmiştir. Çark yapımı seramiklerin sayısı 64’tür. Kaba malların sayısı 135, orta yapım malların sayısı 97 ve nitelikli malların sayısı 54’tür.

İncelenen 287 çanak çömlek parçasının büyük çoğunluğu (n=195) tarihöncesi döneme tarihlenmiştir. Bunlardan 162’si genel olarak Tunç Çağı’na ve bunların içinden 94’ü de Erken Tunç Çağı’na tarihlendirilmiştir. Tarihlleme kriterleri için önce bilinen kap tipolojisi ve bölgeden daha önce bilinen mal gruplarına bakılarak karar verilmiştir. Kap tipolojisi ve mal grupları için özellikle Beycesultan, Liman Tepe, Ulucak ve Troia gibi yerleşmelerin malzemeleri yayınlardan karşılaştırma amaçlı kullanılmıştır. Ayrıca, mal gruplarının karşılaştırılması için bölgede daha önce CLAS kapsamında toplanan malzemedir oluşan bir karşılaştırma koleksiyonu kullanılmıştır.

III. ÇANAK ÇÖMLEKLERİN ÖZELLİKLERİ VE TARİHLENDİRİLMELERİ

Arazide bulduğumuz çanak çömlek parçaları genellikle yüzeyi aşınmış gövde parçalarından oluşuyordu. Küçük bir bölümü kabın formuna ait bilgiler taşıyordu. Yüzey malzemesi olmasına ve dış şartlara açık bir ortamda kalmış olmasına rağmen, yine de çanak çömlek parçalarının bir kısmında astar ve açkı gibi yüzey işlemlerine ait bilgi sağlayan özelliklerin korunduğunu gözlemledik.

Bozyer’de toplanan çanak çömlek parçaları içinde en eskiye tarihlenenler, M.Ö. 5. binyıla ait parçalardır (n=12). Sözkonusu çanak çömlek, genel olarak, gri-kahverengi yüzey renkli, orta-kaba görünümlü, mika, şist, kuvars katkılı, nadiren kum ve organik katkılı, kendinden astarlı veya astarsız, çoğunlukla açıkta bir mal özelliğiyle karşımıza çıkar. Aşağıda bu mal özelliklerini gösteren gruba ait profil veren parçalar tanıtılacaktır.

Bozyer buluntuları arasında sözkonusu mal grubu özelliklerine sahip memecikli ve boynuzlu kulplar öne çıkmaktadır. Bozyer’de dört dikey kulp üzerinde memeciklere rastlanmıştır. Bunlardan bir tanesi ise uzun bir çıkıntıya sahip olması nedeniyle “boynuzlu” veya “mahmuzlu” kulp olarak değerlendirilebilir (Şekil: 6). Benzer morfolojik özelliklere sahip kulpları, Gülpınar, Kulaksızlar, Karain, Beşik-Sivritepe, Alacalıgöl gibi Batı Anadolu ve Tigani II-III, Emporio IX-VIII, Ayio Gala Üst Mağara gibi Ege Adaları yerleşimlerinden tanımaktayız (Takaoğlu 2006: Figs. 6, 8,12; Takaoğlu 2005: Pl. 44; Takaoğlu 2004: Fig. 2; Seeher 1989: 225; Schoop 2005: Taf. 143, 145, 150-54, 158; Gabriel 2006: 359; Gabriel vd. 2004: Abb. 17).

İç yüzeyi açkı bezekli kase ve tabak formları da aynı dönemin tipik özellikleri olarak gösterilmektedir. Açkı bezemeli, koyu yüzlü ve açıkta malzeme üzerinde geniş ve verimli biçimde açılanmış alanların arasının tarandığı görülür. Böyle bir örneğe Bozyer’de tek bir parça üzerinde rastladık (Şekil: 6). Bozyer’de bulunan açıkta bezemeli örnek orta boyalarda ve miktarda kuvars ve mika katkılı, kahverengi özlü, koyu kahverengi yüzey renkli ve 16 cm. çaplı bir kasedir. Kabın dış yüzeyinde ağız kenarının biraz altında bir memecik yer almaktadır. İç yüzeye uygulanmış olan açıkta bezeme sola yatık kalın bir bant ve yine yatay yapılmış olan 13 adet ince çizgiden oluşmaktadır. Hem kase formu hem de bezeme tipi açısından Gülpınar, Beşik-Sivritepe, Ulucak IIIa-b, Tigani II’de çok benzer örneklerle rastlamaktayız (Takaoğlu 2006: Fig. 10; Schoop 2005: Taf. 157-158; Çilingiroğlu vd. 2004: Fig. 20; Caymaz 2013: 42-

43). Kalkolitik Dönem yerleşmelerinde karşımıza çıkan başka bir özellik de kaselerin ağız kenarlarında görülen yumrular ve memeciklerdir. Gülpınar'da benzer örneklerini gördüğümüz (Takaoğlu 2006: Fig. 10) bu morfolojik özellik Bozyer'de de karşımıza çıkar. Bozyer'de, açık bezekli kasenin dışında iki ağız parçası üzerinde yumru gözlenmiştir. Olasılıkla bu örnekler de açık bezekli kase ile aynı döneme aittir.

Bozyer'de Prehistorik çanak çömlek üzerinde karşımıza çıkan özelliklerden bir diğeri hasır izli çömlek dipleridir. Dip üzerinde görülen hasır izleri, genellikle M.Ö. 5. binyıl yerleşmelerinde ortak bir özellik olarak görülen bir uygulamadır. Hasır izli diplerin Batı Anadolu'da en iyi belgelenmiş örneklerine Gülpınar yerleşmesinde rastlamaktayız (Takaoğlu 2006: 301; Özdemir 2013: 63-67). Bozyer'de iki dip parçası üzerinde hasır izlerini görmemiz mümkündür (Şekil: 7). Gülpınar örneklerini ve yukarıda değindiğimiz parçaları gözönünde bulundurarak, hasır izli parçaların da kabaca M.Ö. 5. binyıla ait olduğunu önermekteyiz.

Çömleklerin ağız kenarı üzerinde veya hemen ağız kenarının altında yer alan tutamaklar Erken Kalkolitik Dönemden itibaren görülen bir özelliktir. Bozyer'de bu formların mal grubu açısından Kalkolitik Dönem malzemesi ile ilişkilendirebiliriz. Benzer şekilde, örgülü bir kulp, net söylemek mümkün olmasa da, Tiganı'den bilinen bir örnek ile benzeşmektedir (Schoop 2005: Taf. 154.6) (Şekil: 8).

Dolayısıyla, Bozyer'de kısıtlı sayıda bulunan ve Batı Anadolu, Troas ve Doğu Ege yerleşmelerinden tanıdığımız özelliklere benzer bir görünüme sahip çanak çömlek parçalarını kabaca M.Ö. 5. binyıla tarihlendirmek mümkün görünmektedir. Daha detaylı bir tarihlendirmenin, malzemenin niteliği ve niceliği gözönüne alındığında, yapılması mümkün görünmemektedir. Yine de, peynir kapları, makara kulplar, mantar başlı kulplar gibi Kalkolitik sürecin daha geç evrelerinde ortaya çıkan morfolojik unsurlara rastlanmadığı için, Bozyer için, M.Ö. 5000-4500 gibi bir tarihlendirme daha olasılık dahilinde görülmektedir.

Bozyer'de Erken Tunç Çağına tarihlediğimiz çanak çömlek parçaları çok sayıdadır. Tarihlendirme değerlendirmesinde bulunurken, çoğu zaman net bir morfolojik özellikten çok, mal grupları, hamur ve pişme özellikleri açısından bu parçaların Erken Tunç Çağına ait olduğunu önermekteyiz. Morfolojik anlamda diagnostik özellik gösteren parçaların sayısı azdır. Öne çıkan örnek-

ler arasında, oluklu kulp, keskin profilli kaseler ve üçayaklı çömlek parçaları vardır (Şekil: 6).

Yüzey araştırmasında bulunan en çok sayıdaki malzeme Erken Tunç Çağı seramiği olduğu için burada bu malzemeye daha ayrıntılı değinmek istiyoruz. Bu malzeme içinde 58 kaba, 31 orta ve 5 nitelikli mal grubuna rastlanmıştır. Kaba malların çoğu boyutu orta-büyük ve orta-yüksek yoğunlukta olmak üzere kuvars ve mika katkılıdır. Organik ve kum katkıya az sayıda rastlanmıştır. Öz rengi genellikle koyu gridir. Koyu kahverengi, kırmızımsı kahverengi, kırmızı ve gri renkler öz rengi olarak gözlenmiştir. Özün koyu renkli oluşu daha çok fırınlama sırasındaki yetersiz oksidasyona işaret etmektedir. Yüzey renkleri daha çok kahverengi, kırmızı ve kırmızımsı kahverengi olarak kaydedilmiştir. Cidar kalınlığı da ağız parçaları için 4 ila 28 mm. arasında değişmektedir ama çoğunlukla 7-14 mm. arasında yer alır. Yüzey işlemi olarak en sık astar ve düzeltme işlemine rastlanmıştır. Astar genelde hamurla aynı renge sahip olduğundan bu uygulama kendinden astar olarak nitelenebilir.

Orta ve iyi nitelikli mallar genellikle kum, mika, şist ve kuvars katkılıdır. Cidar kalınlıkları 4-10 mm. arasında değişmektedir. Katkı boyutu küçük-orta arasında değişmektedir. Katkı miktarı ise az, orta ve yoğun olabilmektedir. Öz rengi kahverengi, koyu gri, koyu kahverengi renklerindedir. Turuncu renkte öz rengi sadece üç parçada kaşımıza çıkmaktadır. Yüzey rengi genelde koyudur ve kahverengi-gri tonlarında değişmektedir. Bir çok parçanın kendinden astarlı olduğu ve yüzeyin düzeltildiği gözlemlenmiştir. 17 parçada astarla birlikte açıklama da gözlenmiştir. Bunların yanında az sayıda da olsa ETÇ'ye ait olabilecek mineral katkı, el yapımı, kırmızı astarlı ve açkılı parçalara da rastlanmıştır.

İncelenen parçaların büyük bölümü açık kaplara aittir. En çok gözlenen kap biçimleri arasında içe dönük ya da basit ağız kenarlı kaseler öne çıkmaktadır. İçe dönük ağız kenarlı örneklerden ait 16 adet ve basit ağız kenarlı örneklerden 26 adet ağız parçası toplanmıştır. Keskin profilli, içe dönük ağız kenarlı kase formları ETÇ Dönemine ait olmalıdırlar (Akhisar Bölgesi (French 1969:61-62); Beycesultan XVIII-XVI (Lloyd ve Mellaart 1962: Fig. P.44.15); Troia I-IV (Blegen vd. 1950); Ulucak II (Çilingiroğlu vd. 2004: 15) ve Liman Tepe (Erkanal ve Şahoğlu 2012: 222). Bu kaselerin çaplarının 12-22 cm. arasında değiştiği görülmektedir. Hem öz hem de yüzey renkleri koyu gri ya da koyu kahverengi ve kendinden astarlıdır. Bu örneklerden bazıları açkılıdır.

İki adet içe dönük ağız kenarlı koyu gri yüzey renkli kase diğer örnekler arasından keskin profilleriyle öne çıkmaktadır. Bir adet kırmızı astarlı içe dönük ağız kenarlı kase ve hemen ağzın üzerindeki küçük memecik Beycesultan'daki örneklerle benzeşmektedir; Beycesultan'ın XVIII-XVII tabakalarında en çok rastlanan kap formu olarak tarif edilir (Lloyd ve Mellaart 1962 Fig. P.44: 15). Ayrıca Troia II-IV ve Ulucak II'den de bu kase formu iyi bilinmektedir (Blegen vd. 1950; Çilingiroğlu vd. 2004). ETÇ için tipik sayılabilecek başka bir kap formu da üç ayaklı çömleklerdir (Tripod). Bozyer yüzey araştırmasında üç adet, kaba-orta mal olarak tanımlanmış koyu yüzey renkli üçayaklı çömleklere ait parçalar bulunmuştur. Ayaklardan bir tanesi 5 cm. yüksekliğe kadar korunmuştur (Şekil: 6). Ele geçirilen kırmızı veya kahverengi astar renkli, büyük boy kuvars katkılı ve kalın cidarlı parçalar da ETÇ'ye ait kaba mallar yada diğer deyişle yemek pişirme kapları olmalıdır. Buluntular içinde dik-kat çekici başka bir form da pitos olarak adlandırabileceğimiz büyük boyutlu ağız çapı 30 cm.yi geçen depolama kaplarına ait dört adet ağız parçasıdır.

Görüldüğü gibi, Bozyer'de yapılan araştırmadan ele geçirilen çanak çömlek birden fazla döneme tarihlenmekte ve bu yerin olasılıkla bu dönemlerde yerleşildiğini göstermektedir. Yüzeyde gözlediğimiz ve kaydettiğimiz çok sayıda öğütme taşı, büyük boyutlu depolama kaplarına ait parçalar, havaneli, sapantaşları, bir adet yassı balta, birçok taş alet ve bir adet tezgah ağırlığı buranın bir yerleşim yeri olarak kullanıldığını kanıtlamaktadır. Bu malzemenin büyük bir bölümünün ele geçen çanak çömlek ve taş alet tipolojisine ve yoğunluğuna dayanarak Kalkolitik ve Erken Tunç Çağına ait olduğunu düşünmekteyiz. Yüzeyde bulunan bir adet tezgah ağırlığı 8 cm. genişliğinde 11.7 cm. yüksekliğinde olup büyük boyutlu kuvars katkılıdır. Konik şekliyle Elmalı-Karataş ETÇ yerleşmesinde bulunanlarla güçlü benzerlik göstermektedir (Şekil: 9) (Karşılaştırma için bakınız Warner 1994: Pl. 195).

Yine az sayıda olmak üzere, Bozyer'den toplanan malzeme içinde, OTÇ-GTÇ mal grubu özellikleri gösteren örnekler vardır. Bunlar iyi pişirilmiş, temiz hamurlu, mineral katkılı, kahve-gri astarlı örneklerdir. Memecikli kulp, dikey meyvelik kulpları, meyveliklere ait kaide parçası gibi buluntular Troia'nın VI-VII. tabakalarından bilinen Geç Tunç Çağı kap formlarını anımsatırlar (Blegen vd. 1953). Geç Tunç Çağı'na ait olabileceğini düşündüğümüz 11 adet parça vardır. Bunların bir çoğu gri hamurlu, gri yüzey renkli, mika katkılı, nitelikli ve açıkli mallardır. Önceleri "Gri Minyas Seramiği" daha sonra "Anadolu Gri Malları" diye tanımlanan bu mal grubu İzmir ve Troas böl-

gesi kazılarında çok iyi tanınmaktadır (Pavúk çevrimiçi; Pavúk ve Rigter 2006: 233; Aykurt 2008: 17). Gri yüzeyli örneklerin yanında devetüyü, nitelikli ve çark yapımı az sayıda örnek de bu gruba dahil edilebilir.

Malzeme içinde ayrıca Lidya Dönemine ait az sayıda parça bulunmuştur. Literatürde kırmızı üstü siyah boyalı ve 'streaky glazed' olarak bilinen küçük boyutlu parçalar alandaki Lidya Dönemi etkinliklerine işaret etse de, Bozyer'in Lidya Döneminde iskan gördüğünü önerecek kadar çok sayıda değildir (Ramage 1994: 164; Greenewalt 2010:112).

Roma devrine ait olduğunu düşündüğümüz seramikler ya Terra Sigillata olarak adlandırılan nitelikli, turuncu temiz hamurlu, kırmızı parlak astarlı malzemeden ya da amfora parçalarından oluşmaktadır. Bu şekilde belirlenen Roma dönemi seramiklerinin sayısı 13'tür.

IV. SONUÇ

Sonuç olarak, Bozyer'i Batı Anadolu M.Ö. 5. binyıl yerleşmeleri arasında değerlendirmemiz tipik özellikler gösteren çanak çömlek bulguları açısından mümkündür. Bozyer, Gölarmara çevresinde bulunmuş en eski yerleşimdir ve olasılıkla 5. binyıldan itibaren kesintilerle iskan edilmiştir. Ancak bu iskânın süresini ve niteliğini şu andaki bilgilerimize dayanarak kestirebilmemiz mümkün değildir. Mal grupları ve formlar bakımından yaptığımız karşılaştırmalara dayanarak, Bozyer'in Batı Anadolu, Troas ve Ege'deki M.Ö. 5. binyıl yerleşmeleri ile çağdaş olduğunu önerebiliriz. Bahsi geçen Gölarmar, Beşik-Sivritepe, Kulaksızlar, Emporio IX-VIII, Tigani II gibi yerleşmeler mutlak olarak M.Ö. 5000-4500 aralığına tarihlendirilmektedir (Schoop 2005: Beilage 1; ayrıca bkz. Caymaz 2013: Tablo: 1). Ne var ki, malzemenin niceliğinden dolayı kesin bir tarih önerisinde bulunmak mümkün gözükmemektedir. Bozyer malzemesi içinde daha net tarihlendirme yapmakta yardımcı olacak oluk veya kazıma bezemeli parçalar ile içe kalınlaştırılmış ağız kenarlı açık formlar bulunmamaktadır. Nispeten daha geç aşamalarda ortaya çıkan mantar başlı kuplar, peynir kapları veya makara kulplar da Bozyer malzemesi içinde yer almaz. Yine de belirtmekte fayda var ki, sözü edilen morfolojik özelliklerin yüzey araştırması sırasında toplama alanları içinde ele geçmemiş olsa da, daha detaylı bir inceleme veya kazıdan sonra ortaya çıkması imkan dahilindedir.

Broodbank, Kalkolitik Dönemi Akdeniz'de yaşanmış son kaotik dönem olarak tanımlar; çünkü tüm Akdeniz kültürleri bu dönemde bir yerleşme

eğilimine girmişlerdir (Broodbank 2014: 202). Yine tam da bu dönem arkeolojik bulguların kısıtlı olduğu, dolayısıyla, toplumsal yaşayışa dair bütüncül bir değerlendirmenin yapılamadığı bir tarihsel süreci temsil eder. Akdeniz geneli için geçerli olan bu gözlem, Batı Anadolu yerleşmeleri özelinde de geçerliliğini korur. Sözelimi, Bozyer çanak çömleğinin yerel Batı Anadolu ve Doğu Ege kültürleri ile ilişkisini ortak bir çanak çömlek teknolojisi ve kullanımı açısından göstermek mümkün olmaktadır. Ne var ki, Kalkolitik Dönemde yerleşme izlerinin, kendinden önce ve sonra gelen dönemlerle karşılaştırıldığında, silik veya gelip geçici olması nedeniyle, bu dönem kültürlerini yalnızca çanak çömlek özellikleri, çok daha kısıtlı olmak üzere de, mimari özellikleri açısından tanımaktayız. Dolayısıyla, M.Ö. 5. binyılda günlük yaşamın farklı etkinliklerine dair doyurucu bulguların eksikliği nedeniyle, toplumsal yaşayışın ve kültürlerin nasıl geliştiğine ve sonlandığına dair bir fikrimiz henüz oluşmamıştır. Ancak Geç Kalkolitik ve Erken Tunç Çağına geçiş ile birlikte yerleşmelerin yapısı, düzeni, mimarisi, materyal kültür, ticaret, beslenme gibi prehistorik yaşamın bütününe ilişkin daha elle tutulur arkeolojik kayıtlara ulaşmak mümkün olmaktadır.

Bozyer'in nispeten kısa bir süre için M.Ö. 5. binyılda yerleşilmiş olduğunu, sonrasında M.Ö. 3. binyılda tekrar alanda bir iskan olduğunu gözlemekteyiz. Her ne kadar yerleşmenin işlevine ve niteliğine ilişkin bilgimiz kısıtlı olsa da, öğütme taşları, dibekler, havaneleri, tezgah ağırlıkları ve sapan taşları gibi yüzey buluntularından yola çıkarak, en azından M.Ö. 3. binyılda Bozyer'de yıl boyu yerleşilmiş bir köy olduğunu önerebiliriz. M.Ö. 2. binyıl ve sonrasına tarihlenen malzemenin nitelik ve niceliğinden dolayı burada tekrar bir yerleşme kurulup kurulmadığına dair bir öneri getirmek mümkün olmamıştır. Yine de alanın bu çağlarda da aktif olarak, ama belki geçici kamp yerleri olarak, kullanılmış olması mümkündür. Lidya Döneminde Marmara Gölü çevresi soylu tümülüslerin inşa edildiği alan olarak kullanıldığından, Bozyer'deki Lidya seramiği varlığını da bu etkinliklere bağlamak olasıdır. Çatı kiremitleri, su künkü ve amfora kalıntılarına bakarak çevrede Roma Dönemine ait bir yerleşim veya çiftlik olma olasılığı yüksektir. Alt Paleolitikten Roma Dönemine kadar kullanım gören bu tepedeki etkinliklerin niteliğinin daha iyi tanımlanabilmesi daha detaylı araştırmaların yapılmasına bağlıdır. Yine de arkeolojik bilgi dağarcığına yaptığı katkıyı göstermesi açısından bir yöntem olarak yoğun ve sistematik yüzey toplamalarının ülkemizde daha sıklıkla uygulanması gerektiği vurgulanabilir.

TEŞEKKÜRLER

Merkezi Lidya Yüzey Araştırması yürütücüleri Chris Roosevelt ve Christina Luke'ye Bozyer yüzey araştırmasını destekledikleri ve çanak çömlek malzemesini çalışmama izin verdikleri için içtenlikle teşekkür ederim.

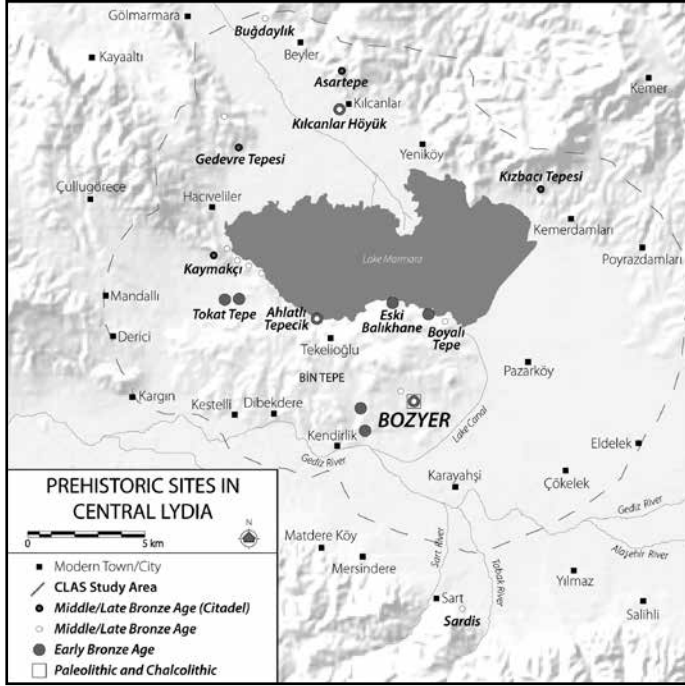
KAYNAKÇA

- AYKURT, A. 2008 Batı Anadolu'da Gri Seramiğin Kökeni ve Gelişimi. A. Erkanal Öktü, S. Günel and U. Deniz (yay. haz.), *Batı Anadolu Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri üzerine Yeni Araştırmalar*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları. 114–122.
- BLEGEN, C. W., CASKEY, J. L. VE RAWSON, M. (1950). *Troy: General Introduction, the First and Second Settlements*. Princeton: Princeton University Press.
- BLEGEN, C. W., CASKEY, J. L. VE RAWSON, M. (1953). *Troy: the Sixth Settlement*. Princeton: Princeton University press.
- BROODBANK, C. (2014). *The Making of the Middle Sea. A History of the Mediterranean from the beginnings to the emergence of the Classical Era*. Londra: Thames and Hudson.
- CAYMAZ, T. (2013) “Yeni Veriler Işığında Orta Batı Anadolu Kalkolitik Çağı Kültürü” *Arkeoloji Dergisi* XVIII: 39–112.
- ÇİLİNGİROĞLU, A., DERİN, Z., ABAY, E., SAĞLAMTİMUR, H., VE KAYAN, İ. (2004). *Ulucak Höyük: Excavations Conducted Between 1995 and 2002*. Ancient Near Eastern Studies Supplement 15. Paris: Peeters.
- ERKANAL, H. ve ŞAHOĞLU, V. 2012 “Liman Tepe (1992–)” O. Bingöl, A. Öztan ve H. Taşkıran (yay. haz.), *DTCF Arkeoloji Bölümü Tarihçesi ve Kazıları (1936–2011)*, *Anadolu Dergisi Eki*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- FRENCH, D. H. (1969). “Prehistoric sites in northwest Anatolia, II: The Balikesir and Akhisar-Manisa areas” *Anatolian Studies* 19: 410–498. <http://www.jstor.org/stable/3642616>
- GABRIEL, U. (2006). “Ein Blick zurück – Das fünfte Jahrtausend vor Christus in der Troas” M. O. Korfmann (yay.haz.), *Troia: Archäologie eines Siedlungshügels und seiner Landschaft*, Mainz am Rhein: P. von Zabern, 355–360.

- GABRIEL, U., ASLAN, R. and BLUM S. (2004) "Alacalıgöl: eine neuentdeckte Siedlung des 5. Jahrtausends v. Chr. in der Troas" *Studia Troica* 14: 121-133.
- GREENEWALT JR, C. H. (2010). "Lydian Pottery" N. Cahill (yay. haz.), *Lidyalar ve Dünyaları = The Lydians and Their World*, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 107-124.
- HAKYEMEZ, H. Y., ERKAL, T. ve GÖKTAS, F. (1999). "Late Quaternary evolution of the Gediz and Büyük Menderes grabens, Western Anatolia, Turkey" *Quaternary Science Reviews* 18: 549-554. [http://dx.doi.org/10.1016/S0277-3791\(98\)00096-1](http://dx.doi.org/10.1016/S0277-3791(98)00096-1)
- HAKYEMEZ, H. Y., GÖKTAS, F. ve ERKAL, T. (2013). "Quaternary Geology and Evolution of the Gediz Graben" *Geological Bulletin of Turkey* 56: 1-26.
- LLOYD, S., ve MELLAART, J. (1962). *Beycesultan Volume I: The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*. London: British Institute of Archaeology at Ankara.
- LLOYD, S., ve MELLAART, J. (1965). *Beycesultan Volume II: Middle Bronze Age Architecture and Pottery*. London: British Institute of Archaeology at Ankara.
- ÖZDEMİR, A. (2013). *Kalkolitik Smintheion (Gülpınar) Yerleşiminde Hasırcılık ve Dokumacılık*. Studies on the Troad 3. Çanakkale: Troia Vakfı Yayınları.
- PAVÚK, P. (çevrimiçi). "Grey Wares as a Phenomenon" *Aegean and Balkan Prehistory*, B. Horejs ve P. Pavúk (yay. haz.). http://www.aegeobalkanprehistory.net/article.php?id_art=5.
- PAVÚK, P. ve RIGTER, W. (2006). "Goblets, Schüsseln und Kratere – Die Keramik der Perioden Troia VI und VIIa" M. O. Korfmann (yay. haz.), *Troia: Archäologie eines Siedlungshügels und seiner Landschaft*, Mainz am Rhein: P. von Zabern, 231-240.
- RAMAGE, A. (1994). "Early Iron Age Sardis and its neighbours," A. Çilingiroğlu ve D. H. French (yay. haz.), *Anatolian Iron Ages 3: Proceedings of the Third Anatolian Iron Age Symposium, 1990, Van*, Ankara: British Institute of Archaeology at Ankara, 163-172.
- ROOSEVELT, C. H. (2007). "Central Lydia Archaeological Survey: 2005 Results," *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 24.2: 135-154.

- ROOSEVELT, C. H., & LUKE, C. (2008). "Central Lydia Archaeological Survey: 2006 Results," *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 25.3: 305-326.
- Roosevelt, C. H., & Luke, C. (2009). "Central Lydia Archaeological Survey: 2007 Results" *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 26.2: 433-450.
- ROOSEVELT, C. H., & LUKE, C. (2010). "Central Lydia Archaeological Survey: 2008 Results" *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 27.2: 1-24.
- ROOSEVELT, C. H., & LUKE, C. (2011). "Central Lydia Archaeological Survey: 2009 Results" *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 28.3: 55-74.
- ROOSEVELT, C. H., & LUKE, C. (2012). "Central Lydia Archaeological Survey: 2010 Results" *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 29.1: 383-400.
- ROOSEVELT, C. H., & LUKE, C. (2013). "The Central Lydia Archaeological Survey: 2011 Work at Kaymakçı and in the Marmara Lake Basin" *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 30.1: 237-254.
- ROOSEVELT, C. H., LUKE, C., COBB, P., O'GRADY, C. & SEKEDAT, B. (2014). "The Central Lydia Archaeological Survey: 2012 Work at Kaymakçı and in the Marmara Lake Basin" *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 32.
- SCHOOP, U.-D. (2005). *Das anatolische Chalkolithikum: Eine chronologische Untersuchung zur vorbronzezeitlichen Kultursequenz im nördlichen Zentralanatolien und den angrenzenden Gebieten*, Remshalden: Greiner.
- SEEHER, J. (1989). "Antalya yakınlarında Karain mağarasındaki kalkolitik çağ buluntuları" *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 221-238.
- TAKAOĞLU, T. (2004). "Interactions in the fifth millennium BC Eastern Aegean: New Evidence" *Anatolia Antiqua* XII: 1-6.
- TAKAOĞLU, T. (2005). *A Chalcolithic Marble Workshop at Kulaksızlar in Western Anatolia: an Analysis of Production and Craft Specialization*. Oxford, England: Archaeopress.
- TAKAOĞLU, T. (2006). "The Late Neolithic in the Eastern Aegean: Excavations at Gülpınar in the Troad" *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 75.3: 289-315. <http://www.jstor.org/stable/25067989>
- WARNER, J.L. (1994). *Elmalı-Karataş II. The Early Bronze Age Village of Karataş*, Bryn Mawr: Bryn Mawr College.

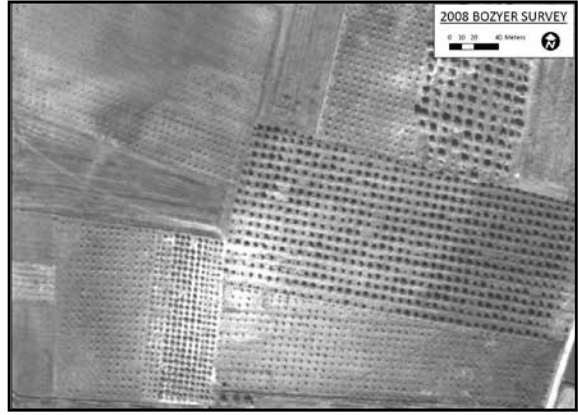
Şekil 1: Bozyer ve Merkezi Lidya'da yer alan diğer prehistorik yerleşimleri gösteren harita (CLAS izniyle).

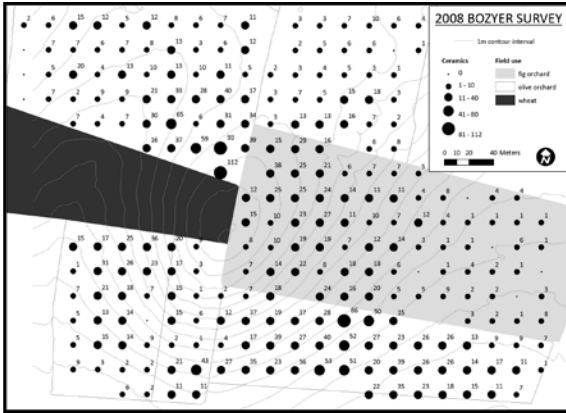
Şekil 2: Kuzey-kuzeybatı yönünde Bozyer ve çevresinin görünümü (CLAS izniyle).

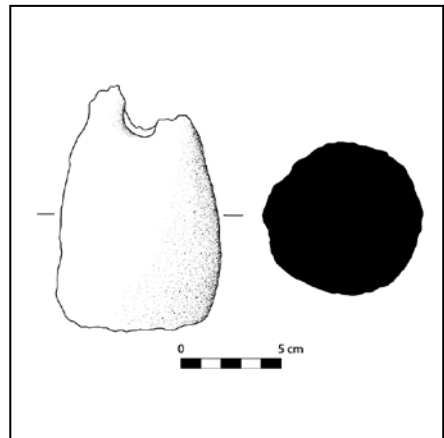
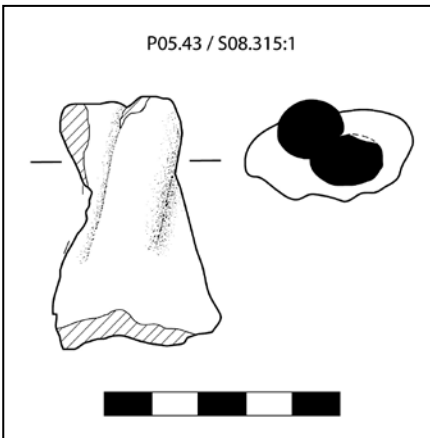
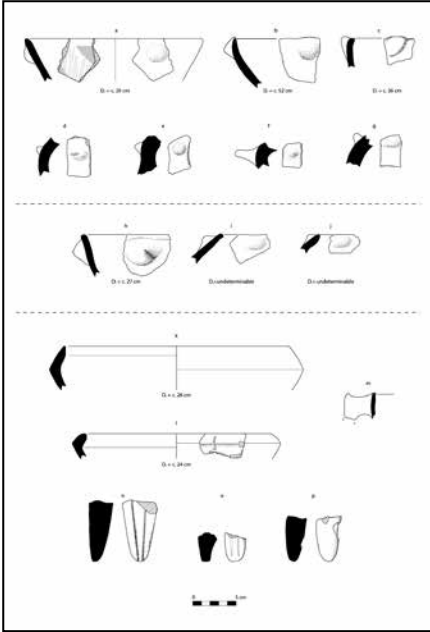
Şekil 3: Bozyer'in yer aldığı yüksek noktadan Güney yönüne doğru Gediz Havzası'na bakış (CLAS izniyle).

Şekil 4: Bozyer'i gösteren QuickBird uydu görünümü (CLAS izniyle).

Şekil 5: Seramik buluntularının dağılımını ve yoğunluğunu gösteren harita (CLAS izniyle).

2013 YILI ERZİNCAN - ERZURUM İLLERİ YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Nezahat CEYLAN*
Yavuz GÜNAŞDI
İbrahim ÜNGÖR
Oktay ÖZGÜL
Yasin TOPALOĞLU
Akın BİNGÖL
Alpaslan CEYLAN

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 01.10.2013 tarihli ve 190666 sayılı izinleri ile 2013 yılı yüzey araştırmaları, Erzurum İli Aziziye, Horasan, Olur, Tortum ve Oltu ilçeleriyle, Erzincan İli, Tercan ve İliç ilçelerinde yürütülmüştür. Atatürk Üniversitesi'nden Prof. Dr. Alpaslan Ceylan başkanlığında yürütülen çalışmalara Yrd. Doç. Dr. Akın Bingöl, Yrd. Doç. Dr. Yasin Topaloğlu, Yrd. Doç. Dr. İbrahim Üngör, Yrd. Doç. Dr. Oktay Özgül, Yrd. Doç. Dr. Yavuz Günaşdı, Arkeolog Abdulhak Saydın, Nezahat Ceylan katılmıştır. Bakanlık temsilcili-

-
- * Nezahat CEYLAN, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktorant, Kars/ TÜRKİYE.
Yrd. Doç. Dr. Yavuz GÜNAŞDI, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fak. Tarih Bölümü. Erzurum/ TÜRKİYE.
Yrd. Doç. Dr. İbrahim ÜNGÖR Erzincan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Erzincan/ TÜRKİYE.
Yrd. Doç. Dr. Oktay ÖZGÜL, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fak. Tarih Bölümü. Erzurum/ TÜRKİYE.
Yrd. Doç. Dr. Yasin TOPALOĞLU, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fak. Tarih Bölümü. Erzurum/ TÜRKİYE.
Yrd. Doç. Dr. Akın BİNGÖL, Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü. Kars/ TÜRKİYE.
Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fak. Tarih Bölümü. Erzurum/ TÜRKİYE.

gi görevini Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden  mit Yarıcı  stlenmiřtir¹. Yüzey araştırmaları laboratuvar  alışmaları, Hatice Uyanık, Nezahat Ceylan, Seval Salın,  zlem Bakan, Ayşenur Morkoç, Gökhan Kalmış ve Kerem Darziev tarafından y r t lm ştir.

Bölgede 1998 yılından itibaren aralıksız yürüttüğümüz araştırmaların 2013 yılı çalışmaları da oldukça verimli geçmiş, bölgenin tarihi ve arkeolojisi- ni aydınlatması açısından önemli sonuçlar ortaya koyacağın  düşündüğümüz birçok merkez tespit edilmiştir.²

ERZİNCAN BÖLGESİNDE BELİRLENEN YERLEşMELER

2013 yılı yüzey araştırmalarını İliç ve Tercan ilçelerinde yoğunlaştırdık. 2013 yılında Erzincan bölgesinde yapt ğ m z araştırmalarda, geçen yıllarda incelenen merkezlere yeni merkezler eklenmiştir.

- 1 Yüzey araştırmaları sırasında gösterdikleri anlayış ve sağladıkları katkılardan dolayı ekip üyelerine, bakanlık temsilcimiz  mit Yarıcı'ya ve bu çalışmanın gerçekleşmesine büyük katkıları olan Atatürk Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Hikmet Koçak'a, Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN'E, Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Mustafa Yıldırım'a, Atatürk Üniversitesi Araştırma Fonu'na, DPT'ye, Erzurum Müzesi Müdürü Mustafa Erkmen'e teşekkür ederiz.
- 2 Ceylan, A., "1998 Yılı Erzincan Yüzey Araştırması", 17. AST-II 2000, Ankara, 181-192; Ceylan, A., "1999 Yılı Erzincan ve Erzurum Yüzey Araştırması", 18. AST, 2001, Ankara, 71-82; Ceylan, A., "2000 Yılı Erzincan ve Erzurum İleri Yüzey Araştırmaları", 19. AST-II, 2002, Ankara, 165-178; Ceylan, A., "2001 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İleri Yüzey Araştırmaları", 20. AST-II, 2003, Ankara, 311-324; Ceylan, A., "2002 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve İğdir İleri Yüzey Araştırmaları", 21. AST-II, 2004, Ankara, 263-272; Ceylan, A., "2003 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve İğdir İleri Yüzey Araştırmaları", 22. AST-II, 2005, Ankara, 189-200; Ceylan, A., "2005 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve İğdir İleri Yüzey Araştırmaları", 24. AST-I, 2007, Ankara, 163-182; Ceylan, A., - Y. Topaloğ , A. Bingöl, "2006 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve İğdir İleri Yüzey Araştırmaları", 25. AST-III 2008, Ankara, 129-148; Ceylan, A., - Y. Topaloğ , A. Bingöl, "2007 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve İğdir İleri Yüzey Araştırmaları", 26. AST-II, 2009, Ankara, 133-150; Bingöl, A., - A. Ceylan - Y. Topaloğ  - Y. Günaşdı, "2008 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve İğdir İleri Yüzey Araştırmaları", 27. AST-II, 2010, Ankara, 375-398; Topaloğ  Y., - Y. Günaşdı, A. Bingöl, A. Ceylan "2009 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve İğdir İleri Yüzey Araştırmaları", 28. AST-II, 2011, Ankara, 1-21; Günaşdı, Y., - Y. Topaloğ  - A. Bingöl - A. Ceylan "2010 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve İğdir İleri Yüzey Araştırmaları", 29. AST-III, 2012, Ankara, 49-70.;  zg l, O., - A. Ceylan - A. Bingöl - Y. Topaloğ  - Y. Günaşdı, - İ.  ng r "2011 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve İğdir İleri Yüzey Araştırmaları", 30. AST-II, 2013, Ankara, 277-292;  ng r, İ. - A. Bingöl - Y. Topaloğ  - Y. Günaşdı - N. Ceylan - O. Özgül - A. Ceylan "2012 Yılı Erzincan-Erzurum İleri Yüzey Araştırmaları", 31. AST, Ankara, 2014.

ERZİNCAN - İLİÇ

Bağıştas Gözetleme Kulesi

Erzincan İli, İliç İlçesi, Bağıştas Köyü'nün hemen 500 m. batısında yer almaktadır. Anakaya düzeltilmeden oluşturulan bir gözetleme kulesidir. Gözetleme kulesinin sur duvarları horasan harcı ile oluşturulmuştur. Fırat Nehri'nin hemen güneyinde yer alan gözetleme kulesi vadiyi kontrol altında tutmasından dolayı oldukça önemlidir. Gözetleme kulesinin doğusundan Kemaliye'ye giden tarihi bir yol bulunmaktadır. Kulenin kuzeydoğu kesiminde de küçük bir yerleşmenin olduğu görülmektedir. Duvar kalınlığı 1,20 m.dir. Anakaya'nın doğal yapısına uygun olarak yapılmıştır. Kuzeydoğu kesiminde bir mazgal vardır. Ortaçağa aittir.³

Bağlıca Kalesi

Erzincan İli, İliç İlçesi, Bağlıca Köyü'nün 3 km. kuzeyinde yükselen anakaya yapılmış bir kaledir. Eskiçağda yapılmış olan kale Ortaçağda da kullanılmıştır. Vadilerin baş kısmını kontrol altında tutan bir konumda yer alması nedeniyle stratejik açıdan oldukça önemli bir konumda yer almaktadır. Duvar kalınlığı 2 m. olup, kriklopik teknikte yapılmıştır. Teraslama tekniği kullanılmıştır. Taşların dış yüzeyleri kabaca düzeltilmiştir. Kalenin kuzey ve kuzeydoğusu yerleşime uygun olup mimari kalıntılar tespit edilmiştir. Tespit edilen keramik verileri İlk Tunç Çağ ve Ortaçağa aittir.⁴

Maltepe Höyük

Erzincan İli, İliç İlçesi'nin 13 km. kuzeyinde, Boyalı Köyü'nün 7 km. güneybatısında yer almaktadır. İliç İlçesini direk gören bir konumda bulunur. Doğusunda Polat Gölü vardır. Hayvancılık açısından oldukça elverişli bir bölgede bulunmaktadır. Höyüğün doğu tarafı tarım alanı olarak kullanılmıştır. İş makinalarıyla 10 m.yi aşan kaçak kazıların yapıldığı görülmektedir. Bu kaçak kazılar sonucu mimari yapılar ortaya çıkmıştır. Özellikle kuzey ve batı tarafta kaçak kazı oldukça fazladır. Höyüğün 5 m. aşağısında bir yangın tabakası izlenmektedir. Bu yangın tabakasının hemen altında mimari yapıların

3 382722 E - 392561 N koordinatları arasında yer almaktadır.

4 382318 E - 392849 N koordinatları arasında yer almaktadır.

olduğu görülmektedir. Özellikle İlk Tunç Çağı keramiklerinin çok zengin olması burasının bölgenin önemli Tunç Çağ yerleşmelerinden biri olduğu göstermektedir. Ortaçağa ait boyalı keramikler tespit edilmiştir.⁵

ERZİNCAN – TERCAN

Yollarüstü Kalesi

Erzincan-Erzurum karayolu üzerindeki Altunkent'in 3 km. batısındaki Yollarüstü Köyü'nün hemen güneyinde yer alan kale, kesme taşlardan yapılmıştır.⁶ Ancak, çevredeki evlerin yapımı için temel taşlarının birçoğu sökülüştür. Erzurum-Erzincan karayolunu kontrol altında tutmasından dolayı oldukça önemli bir noktada yer almaktadır. Daha önce kalenin güneybatısında tespit ettiğimiz kaya mezarının giriş bölümü tahrip edilmiştir. Kaya mezarının büyük bir bölümü toprakla dolmuştur. Bir önceki tespitimiz ile bir sonraki tespitimiz arasında önemli bir tahribata maruz kaldığını söyleyebiliriz. Orta Demir Çağına ait bir kale olmakla beraber İlk Tunç ve Orta Çağa ait keramik verileri de tespit edilmiştir.⁷

Erzurum Bölgesinde Belirlenen Yerleşmeler

2013 yılı yüzey araştırmalarını Aziziye, Horasan, Olur, Tortum, Oltu ilçelerinde yoğunlaştırdık. 2013 yılında Erzurum bölgesinde yaptığımız araştırmalarda, geçen yıllarda incelenen merkezlere yeni merkezler eklenmiştir.

ERZURUM - AZİZİYE

Umudum Kalesi

Erzurum İl'inin 16 km. kuzeyinde, Yakutiye İlçesi'ne bağlı Umudum Köyü'nün (Kalor) 1 km. batısında yükselen sarp kayalık üzerinde inşa edilmiştir.⁸ Erzurum Ovası'nı kontrol altında tutabilen bir konumda yer alan kale büyük ölçüde tahrip olmasına rağmen güney ve güneydoğu surları kısmen

5 383602 E - 393203 N koordinatları arasında yer almaktadır.

6 40102290 E - 3936240 N koordinatları arasında yer almaktadır.

7 Ceylan, A., "2001 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzey Araştırmaları", 20. AST-II, 2003, Ankara, 311-324;

8 41141801 E - 4002017 N

ayakta kalmayı başarmıştır. Kalenin bu kısmında ayrıca bir su kaynağı bulunmaktadır. Kalenin su ihtiyacının bu kaynaktan ve hemen batısından akan küçük bir dereden karşılandığı düşünülmektedir. Kiklopik teknikte inşa edilen sur duvarları Demir Çağı özelliği taşımaktadır. Kale duvarları yer yer 2-3 sıra halinde gözlenebilir. Sur duvarlarında kullanılan taşların kabaca düzeltildiği görülmektedir. Kale sur duvarlarının yapım tekniğine bakılarak kalenin İşpu-
ini veya Menua döneminde inşa edildiği düşünülmektedir. Buradan hareketle Urartu kayıtları esas alındığında Diauehi bölgesi olan bu bölgenin Menua tarafından M.Ö. 9 yüzyılda Urartu topraklarına katıldığıdır. Kalenin güneyinde Urartu Kralı I. Argişti veya II. Sarduri dönemine tarihlendirilen daha sonra kili-
se olarak kullanıldığı anlaşılan bir kaya mezarı bulunmaktadır. Ayrıca kalenin birçok yerinde sunak ve sarnıç amaçlı irili ufaklı oval çukurlar yer almaktadır. Kalenin güney tarafına yapılmış olan kaya mezarına iki taraflı kaya basamak-
larıyla çıkılmaktadır. İki odalı kaya mezarının ilk odası 3.72 x 4.50 x 2.54 m. boyutlarında ve doğudaki kapıyla dışa açılmaktadır. Demir Çağına tarihlendi-
rilen Umudum (Kalortepe) Kalesi'nin altındaki Urartu özelliği gösteren kaya işçilikli kaya mezarındaki aydınlatma pencereleri ve girişteki eyvanımsı yapı Urartu'da görülmeyen özelliklerdendir. İki farklı taş işçiliği kaya mezarının ya-
pılan bazı değişikliklerle daha sonra farklı bir amaçla tekrar kullanıldığını gös-
termektedir. Bu özellikleri ile keramik verileri ve mimari özellikleri ile Demir Çağına tarihlendirilen kalenin altındaki muhtemel mezar Urartu'ya ait olduğu konusunda farklı görüşlerin bulunduğu bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹

Umudum Yerleşmesi

Erzurum İl'inin 16 km. kuzeyinde, Yakutiye İlçesi'ne bağlı Umudum Köyü'nün (Kalor) 500 m. batısında, Umudum Kalesi'nin hemen doğusunda yer almaktadır.¹⁰ Oldukça büyük bir yerleşim yeridir. Günümüzde tarla olarak kullanılmaktadır. Çok sayıda keramik verisi elde edilmiştir. Elde edilen keramik verileri İlk Tunç Çağ, Orta Demir Çağ ve Orta Çağa aittir.

9 Ceylan, A., "2001 Yılı Erzurum, Erzurum ve Kars İlleri Yüzey Araştırmaları". 20. Araştırma So-
nuçları Toplantısı-II, 2003, Ankara, 311-324; Ceylan, A., "The Erzurum, Erzurum and Kars Region
in The Iron Age", *Anatolian Iron Ages V*, 2005, London, 21-29; Ceylan, A., *Doğu Anadolu Araş-
tırmaları Erzurum - Erzurum - Kars -Iğdır* (1998 - 2008), 2008, Erzurum; Çevik, N., *Urartu Kaya
Mezarları Ölü Gömme Gelenekleri*. 2000, Ankara.; Çilingiroğlu, A., "Diauehi'de Bir Urartu Kalesi:
Umudum Tepe" *Anadolu Araştırmaları VIII*, 1980, Ankara, 191-203; Kozbe, G.-A. Ceylan vd.
Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri - 6a-b Demir Çağları. 2008, İstanbul.

10 41141843 E - 40014825 N.

ERZURUM – HORASAN

Güzelyayla Kalesi

Erzurum İli, Horasan İlçesi, Güzelyayla Köyü'nün yaklaşık 1 km. kadar doğusunda yer almaktadır. Günümüzde kalenin mimari kalıntıları izlenebilmektedir. Kale, kuzey-güney doğrultulu inşa edilmiştir. Stratejik açıdan önemli bir konumda yer almakta olup kalenin güneyinden dere akmaktadır. Bu dere uzunca bir vadi oluşturarak batıya doğru yönelmektedir. Keramik buluntularına göre kale, İlk Tunç ve Demir Çağ özelliği göstermektedir. Ayrıca Osmanlı Döneminde yapılan mevzilerin buradaki varlığı düşünüldüğünde kalenin ne kadar önemli bir değer taşıdığı daha iyi anlaşılmaktadır.¹¹

Güzelyayla Höyüğü

Erzurum İli, Horasan İlçesi, Güzelyayla Köyü'nün yaklaşık 2 km. kuzey-doğusunda yer almaktadır. Höyüğün hemen güney tarafında bir çeşme ve su kaynağı yer almaktadır. Etrafı tarım yapılması için oldukça elverişlidir. Günümüzde höyüğün etrafı tarım arazisi olarak kullanılmaktadır. Höyükte yaptığımız araştırmalarda az sayıda keramik verisi tespit edilmiştir. Tespit ettiğimiz keramik verileri Demir Çağ özelliği göstermektedir.¹²

Kalecik Kalesi

Erzurum İli, Horasan İlçesi, Yörükatlı Köyü'nün 2 km. kuzeyinde yer almaktadır. Kale oldukça korunaklı ve etrafına hâkim bir konumdadır. Kalenin hemen batı tarafından köy yolu geçmektedir. Stratejik açıdan son derece önemli olan kale, bölgedeki diğer Urartu kaleleri ile aynı özelliği göstermektedir. Kale sur duvarlarının kiklopik teknikte yapıldığı görülmektedir. Sur duvarların kalınlığı 1,5 ile 2 m. arasında değişmektedir. Kalede kaçak kazı izlerine rastlanılmıştır. Keramik verileri Orta Demir Çağa tarihlendirilmektedir. Kale, bölgedeki Urartu kalelerinin bir benzerini teşkil etmektedir. Nitekim kalenin batısındaki anakaya üzerinde yer alan Urartu kaya mezarı da bu görüşü desteklemektedir.¹³

11 4198179 E - 4005444 N - 1763 m. rakımda yer almaktadır.

12 4198183 E - 4005440 N - 1740 m. rakımda yer almaktadır.

13 4198000 E - 4009757 N - 2084 m. rakımda yer almaktadır.

Yörükatlı Kalesi

Erzurum İli Horasan İlçesi'ne 21 km. uzaklıkta yer alan Yörükatlı Köyü'nün 1 km. kuzeyinde bulunur. Kale, kuzey-güney doğrultulu yapılmış olup, deprem dolayısıyla oldukça fazla tahrip olmuştur. Kalenin kuzeybatısından bir dere akmaktadır Anakaya üzerine yapılmış güneydoğu ve kuzeydoğu sur duvarları tespit edilebilmiştir. Sur duvarlarının kalınlığı 1-2 m. arasında değişmektedir. Kale, tipik bir İlk Tunç Çağ kalesidir.¹⁴

Yörükatlı Kaya Mezarı

Erzurum İli, Horasan İlçesi, Yörükatlı Köyü'nün 2 km. kadar kuzeybatısında anakaya üzerine yapılmış bir kaya mezarı yer almaktadır. Kalecik Kale'sinin batısında, anakaya'nın tepe noktasında yer alan kaya mezarının dönemi hakkında çalışmalara devam etmekteyiz. Kaya mezarına çok sarp yollardan ulaşılmaktadır. Kaya mezarının giriş kısmının genişliği 1 m., yüksekliği ise 1,5 m.dir. Kaya Mezarının iç mekân genişliği 2,5 m.dir. Mezar giriş duvarlarının uzunluğu 3 m.dir. İç mezar odasının yüksekliği 2.40 m.dir. Mezar odasının tam ortasında değerli eşyaların konulduğu 50 cm. derinliğinde, 1 m. genişliğinde bir çukur bulunmaktadır. Kazak kazı yapıldığı anlaşılan kaya mezarının tahrip edildiği görülmektedir.¹⁵

ERZURUM - OLTU

Oğlan Kalesi

Erzurum İli, Oltu İlçesi'nin kuzeydoğusunda Oltu-Olur karayolu üzerinde bulunan kalenin Oltu'ya uzaklığı yaklaşık 25 km.dir.¹⁶ Çevreye hâkim bir konumda bulunan kalenin batısından gelen Penek Çayı ile güneyinde bulunan Oltu Çayı hemen kalenin altında birleşmektedir. Kalenin zeminden yüksekliği yaklaşık 100 m.dir. Kale sur duvarlarının kalınlığı yaklaşık 2 m.dir. Kalenin uzunluğu 70 m., genişliği ise 8 - 14 - 16 m. olarak değişmektedir. Kalenin çevresinde silindirik tarzda yapılmış 4 burç bulunmaktadır. Burçlar, 1,5 m. dışa doğru inşa edilmiştir. Kalenin güneyinden içe doğru profil veren

14 4199394 E - 4009504 N - 2015 m. rakımda yer almaktadır.

15 4197985 E - 40097760 N - 2067 m. rakımda yer almaktadır.

16 38259664 E - 4507772 N koordinatları arasında yer almaktadır.

girintiler ahşap bir girişin olabileceğini düşündürmektedir. Kalede kullanılan taş malzeme Oltu çevresinde bulunan diğer kalelerle aynı özelliği gösterirken kale üzerinde bulunan tek nefli kilise ise kırmızı taştan yapılmıştır. Kale içerisinde yer alan su sarnıcının çapı 2.20 m.dir. Kale üzerindeki keramik verileri ve mimari özellikler Ortaçağa ait olduğunu göstermektedir.¹⁷

ERZURUM - OLUR

Aşağı Beğendik Kalesi

Erzurum İli, Olur İlçesi, Beğendik Köyü'nün 1,5 km. kuzeybatısında, Yukarı Beğendik Kalesi'nin hemen güney eteklerinde yer almaktadır. Yukarı Beğendik Kalesi'ne göre daha küçük bir kaledir. Yukarı Beğendik Kalesi ile aynı dönemlerde inşa edilmiştir. Kalenin güney ve batı eteklerinde yerleşim yeri olduğunu düşündüğümüz çok sayıda mimari kalıntının varlığı görülmektedir. Kale, büyük bir yıkıma uğramıştır. Özellikle güney tarafının bu yıkımdan daha fazla zarar gördüğünü ifade edebiliriz. Kale kademeli sur tekniğiyle inşa edilmiştir. Yukarı Beğendik Kalesi'nde olduğu gibi sur duvarları kiklopik teknikle oluşturulmuştur. Kalenin güney etekleri verimli arazilerle çevrili olup, doğu, batı ve kuzey etekleri dağlarla çevrilidir. Kalenin sur duvarları yaklaşık olarak 1 -1,50 m. kadardır. Kale doğu-batı doğrultulu yapılmıştır. Kalenin giriş kapısı güneybatı taraftadır. Vadiyi kontrol altında tutmasından dolayı stratejik açıdan oldukça önemli olan kale, yüksek bir rakımda kurulmuştur. Bu kalenin Yukarı Beğendik Kalesi için bir koruma görevi üstlendiğini söylemek mümkündür. Kalenin hemen doğusunda Beğendik Gölü yer almaktadır. Günümüzde kalenin güneydoğu tarafında bir "HES" projesinin yapıldığı görülmektedir. Kaledeki sur duvarlarının büyük bir yıkıntıya uğradığını özellikle doğu ve güney tarafının daha fazla yıkıma uğradığını ifade edebiliriz.¹⁸ Keramik verileri ve mimari yapısı göz önüne alındığında İlk Tunç Çağı kalesi olduğu görülmektedir. Demir Çağ ve Ortaçağda da kuvvetle yerleşim görmüş olabileceğini düşünmekteyiz.

Yukarı Beğendik Kalesi

Erzurum İli, Olur İlçesi, Beğendik Köyü'nün 2 km. kuzeybatısında yer almaktadır. Kalenin güneyinden gelip doğusundan geçen dere Alabalık Deresi

17 Ceylan, A., "Kuzeydoğu Anadolu Yüzey Araştırmalarının Bir Değerlendirmesi", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 7/39, Erzurum, 2007, 103-117.

18 38265778 E - 4532199N - 1968 m. rakımda yer almaktadır.

olarak adlandırılmaktadır. Kale, doğu-batı doğrultuludur. Kale üzerinde çok sayıda mimari kalıntının olduğunu söyleyebiliriz. Kaledeki duvarlar, kikklopik duvar tekniğiyle yapılmıştır. Kale yüzeyinde çok sayıda keramik verisi tespit edilmiştir. Keramik verilerinden kalenin İlk Tunç Çağında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca kalenin batısında bir gölet yer almaktadır. Demir Çağ ve Ortaçağ'da de kuvvetle yerleşim görmüş olabileceğini düşünmekteyiz.¹⁹

Beğendik Gözetleme Kulesi

Erzurum İli, Olur İlçesi, Beğendik Köyü'nün 2 km. kuzeydoğusunda yer almaktadır. Vadiyi kontrol altında tutan kule, konum itibarıyla oldukça stratejik bir noktada yer almaktadır. Gözetleme kulesinin batısından Alabalık Deresi geçmektedir. Aynı zamanda batısının tarım arazileri ile kaplı olduğu görülmektedir. Gözetleme kulesi, 8 x 6 m. ebatlarındadır. Kısmen tahrip olan kulede kaçak kazı izleri mevcuttur. Kulenin her bir tarafına gözetleme yapmak amacıyla pencereler yapıldığı görülmüştür. Güneyde 3, doğuda 2, batıda 1 ve kuzey tarafında da 1 tane olmak üzere toplamda 7 tane pencerenin yapıldığı tespit edilmiştir. Kule duvarları, horasan harcı kullanılarak oluşturulmuştur. Doğal bir tepe üzerine kurulmuş olduğunu gördüğümüz gözetleme kulesinin temelleri büyük taşlarla oluşturulmuştur. Gözetleme kulesinin kuzey tarafının oldukça tahrip olduğu, doğu-batı ve güney taraflarının ise kuzey tarafına göre daha iyi korunduğu görülmektedir. Keramik verisi oldukça az olmakla beraber Ortaçağ özelliği göstermektedir.²⁰

ERZURUM - TORTUM

Bağbaşı Kalesi

Erzurum İli, Tortum İlçesi'nin 35 km. kuzeybatısında, Bağbaşı Beldesi'nin 500 m. kuzeydoğusunda yer almaktadır. Kale, vadinin ortasında yükselen doğal bir tepe üzerine kurulmuştur. Vadiyi kontrol etmesi açısından oldukça önemli bir konumda yer almaktadır. Kale üzerinde çok sayıda kaçak kazı izine rastlanmaktadır. Kaçak kazılar sonucu oldukça tahrip olmuştur. Batı ve

19 38262625 E - 4532381 N - 1940 m. rakımda yer almaktadır.

20 38265699 E - 4532821 N - 2122 m. rakımda yer almaktadır.

kuzeydoğusunda yer alan sur duvarlarının bir kısmının ayakta kaldığı görülmektedir. Kalede çok sayıda keramik verisi tespit edilmiştir. Gerek kalenin mimari yapısı gerekse keramik verilerinden anlaşılabileceği üzere Orta Çağa ait bir kale olduğunu söyleyebiliriz.²¹

Bağbaşı Şapeli

Erzurum İli, Tortum İlçesi'nin 35 km. kuzeybatısında, Bağbaşı Beldesi'nin 300 m. güneyinde yer almaktadır. Doğal bir tepe üzerinde, vadiyi kontrol eden bir noktaya inşa edilmiştir. Şapelin doğu duvarında çatı katını desteklemek amacıyla tahtadan yapılmış bir kısım mevcuttur. Kaçak kazılar sonucu oldukça tahrip olmuştur. Ortaçağa tarihlendirilmektedir.²²

Cihanlı Gözetleme Kulesi

Erzurum İli, Tortum İlçesi'nin 35 km. kuzeybatısında, Şenyurt Beldesi'ne bağlı Cihanlı Mahallesi'nin 2 km. güneybatısında yer almaktadır. Stratejik bir noktada yer alan gözetleme kulesi, Cihanlı Mahallesi ve Kaleboynu Köyü'nü görmektedir. Güneyinde Cihanlı yaylasına giden yol bulunmaktadır. Gözetleme kulesinin batısı ve güneyi, karlı yüksek tepelerle çevrili olup bu tepeler doğal bir koruma görevi görmektedir. Kalenin kuzey tarafı sınırlı tarım arazileri ve yüksek tepelerle çevrilidir. Gözetleme kulesinin giriş kısmı batı tarafta yer almaktadır. Giriş kısmının yüksekliği 1 m., genişliği ise 1,20 m.dir. Gözetleme kulesinin sur duvarları Horasan harcı kullanılarak yapılmıştır. Sur duvar kalınlığı 1,25 m.dir. Az sayıda rastladığımız keramik parçaları Ortaçağa tarihlendirilmektedir.²³

Cihanlı Mağarası

Erzurum İli, Tortum İlçesi'nin 35 km. kuzeybatısında, Şenyurt Beldesine bağlı Cihanlı Mahallesi'nin 500 m. kuzeyinde yer almaktadır. Cihanlı Mağarası bir Ortaçağ mağarası özelliği göstermektedir. Mağaranın hemen güneyinden

21 37708740 E - 4487537 N - 1446 m. rakımda yer almaktadır.

22 37708683 E - 4487386 N - 1395 m. rakımda yer almaktadır.

23 37701859 E - 4476628 N - 2054 m. rakımda yer almaktadır.

Tortum Çayının kollarından biri olan Şenyurt Deresi geçmektedir. Mağaranın güneyi sarıçam ormanları ile kaplı yüksek dağlar ile çevrilidir. Mağara, vadinin ortasında yüksek kayalıklar üzerine kurulmuştur. Mağaranın batı kısmında yer alan giriş oldukça tahrip olmuştur. Mağara 4,50 m. uzunluğunda, 4 m. yüksekliğindedir. Mağaranın ön tarafına yapılmış olan 3,50 m. uzunluğunda, 1 m kalınlığındaki duvarlarda harç kullanıldığı görülmektedir. Günümüzde mağaranın içerisinde ateş yakıldığı için duvarlarının is ile kaplandığı izlenmektedir²⁴.

Gugullar Höyük I

Erzurum İli, Tortum İlçesi, Serdarlı Beldesi'nin 1 km. doğusunda yer almaktadır. Küçük bir höyük olan Gugullar I Höyüğü'nün boyutları 18 x 12 m.dir Stratejik bakımdan oldukça önemli bir konumda yer almaktadır. Höyüğün kuzeybatı tarafı vadiye bakmaktadır. Güneyi ve batısı ise yüksek dağlarla çevrilidir. Höyüğün hemen kuzeybatısından Ödük Çayı geçmektedir. Gugullar Höyük I'nın 10 m. kuzeyinde ikinci bir höyük, kuzeybatısında ise üçüncü bir höyük bulunmaktadır. Höyükte kanalizasyon çalışmaları sırasında küçük çaplı tahribatın gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Höyükte kaçak kazı izlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan araştırma sırasında höyükte az miktarda keramik verisi tespit edilmiştir. Tespit edilen bu keramik verileri, İlk Tunç Çağ özelliği göstermektedir²⁵.

Gugullar Höyük II

Gugullar II Höyüğü, Gugullar I Höyüğü'nün 10 m. kuzeyinde yer almaktadır. Höyük, 38 x 25 m. boyutlarındadır. Höyükte kaçak kazı izleri görülmektedir. Yaptığımız incelemelerde az sayıda keramik verisi tespit edilebilmiştir. Gugullar Höyük I ile aynı döneme aittir.²⁶

Gugullar Höyük III

Gugullar III Höyüğü, Gugullar I ve II höyüklerinin 25 m. batısında yer almaktadır. Höyük 13 x 23 m. boyutlarındadır. Höyüklerin çevresi yeşillik

24 37714516 E - 4466480 N - 1538 m. rakımda yer almaktadır.

25 37697108 E - 4483375 N - 1614 m. rakımda yer almaktadır.

26 37697105 E - 4483452 N - 1610 m. rakımda yer almaktadır.

alanlar ve meyve ağaçlarıyla çevrilidir. Tespit edilen keramik verileri Gugullar I ve II höyükte olduğu gibi İlk Tunç Çağı özelliği göstermektedir.²⁷

Kaledibi Höyük

Erzurum İli, Tortum İlçesi'nin 2 km. batısında, Erzurum-Artvin karayolunun kuzeyinde yer almaktadır. Erzurum'u Gürcistan bağlayan yolu kontrol etmesi açısından oldukça önemli bir konumda yer alır. Höyüğün hemen doğusundan geçirilen köy yolu buranın tahrip olmasına neden olmuştur. Çoruh Nehri'nin kollarını oluşturan Tortum Çayı höyüğün güneyinden geçmekte ve çevresinin verimli tarım arazileriyle kaplı olmasını sağlamaktadır. Höyük yaklaşık 20 x 20 m. boyutlarındadır. Höyükte çok fazla kaçak kazı izine rastlanmaktadır. Keramik verisi oldukça azdır. Elde ettiğimiz keramik verileri İlk Tunç Çağı özelliği göstermektedir.²⁸

Kaleboynu Kalesi

Erzurum İli, Tortum İlçesi, Şenyurt Beldesi'ne bağlı Kaleboynu Köyü'nün 2 km. batısında, Yazyurdu Köyü'nün 1 km. doğusunda yer almaktadır. Oldukça önemli bir noktada bulunur. Kalenin güneyinden Tortum Çayı'nın bir kolu olan ve Çoruh Nehri ile birleşen Şenyurt Deresi geçmektedir. Kale, doğal sarp bir tepe üzerine kurulmuştur. 6 - 7 m. yüksekliği bulan sur duvarlarının büyük bir kısmı günümüze kadar mevcudiyetini korumuştur. Kalenin girişi güneybatı tarafta yer almaktadır. Sur duvarlarının kuzeybatı ve kuzeydoğu tarafları yıkılmıştır. Doğu ve güney etekleri ise bir uçurumla çevrilidir. Kalenin batı ve kuzeybatı tarafı vadiye ve dağlara açılmaktadır. Kalenin güneydoğu tarafında bir su tüneli vardır. Kuzeybatı eteklerinde ise bir şapel kalıntısı olduğu görülmektedir. Kalenin hemen güney tarafında sarıçam ormanlarıyla çevrili yüksek bir dağ yer almaktadır. Kale içerisinde mimari yapılar tespit edilmiş olup bunlar genel olarak kare planlıdır. Kuzeydoğu kesiminde mahzen olabileceğini düşündüğümüz iki katlı bir yapı tespit edilmiştir. Üst kısmının güney duvarı yıkılmıştır. Kalede çok sayıda niş ve pencere mevcudiyetini korumaktadır. İki katlı yapının duvarları ahşap hatıllar üzerine kurulmuştur. Giriş kapısının üzerinde orijinal kesme bir taş vardır. Kale konumu dolayısıyla oldukça korunaklıdır. Sur duvarları tepenin konumuna uygun olarak

27 37696964 E - 4483404 N - 1607 m. rakımda yer almaktadır.

28 37714516 E - 4466479 N - 1536 m. rakımda yer almaktadır.

inşa edilmiştir. Kalede çok sayıda kaçak kazı izi görülmektedir. Elde ettiğimiz keramik verileri Ortaçağa tarihlenmektedir.²⁹

Sütlüpınar Şapeli

Tortum İlçesi'nin 35 km. kuzeybatısında, Bağbaşı Beldesi'nin 2,5 km. güneybatısında yer almaktadır. Ovit Dağı'nın doğusunda, Milin Dağı'nın ise kuzey eteklerinde bulunmaktadır. Şapel, yolun güneyinde yüksek bir tepe üzerinde, vadiye hâkim bir noktaya kurulmuştur. Çevresi yüksek tepelerle çevrili olan şapelin doğu tarafından vadiye açılmaktadır. Kuzey ve kuzeydoğu duvarları ve çatının bir kısmı ayakta olmasına rağmen güney ve batı duvarı yıkılmıştır. Oldukça korunaklı bir noktada olan şapelde kaçak kazı izlerine rastlanmıştır. Ortaçağa tarihlendirilmektedir.³⁰

Şenyurt Kalesi

Erzurum İli, Tortum İlçesi, Şenyurt Beldesi'nin 18 km. güneybatısında, Şenyurt Yaylası'nın 1,5 km. güneyinde yer almaktadır. Kale, son derece stratejik bir noktadadır. Kuzeyinden, Kürman Dağı'ndan doğup Şenyurt Yaylası'ndan geçen Kürman Deresi geçmektedir. Şenyurt ve Vişneli Köyü yaylasını kuşbakışı görececek şekilde kurulmuştur.

Kalenin batı ve güneyinde yer alan sur duvarları 2 m. yüksekliğindedir. Kalenin güneyinde kale duvarlarını güçlendirmek amacıyla yapılmış kurtin ve bastiyonların yapıldığı görülmektedir. Şenyurt Kalesi; Şenyurt Yaylası'nı, Vişneli Yaylası'nı ve vadiyi kontrol altında tutması açısından bölgedeki önemli kalelerden birisidir. Kalenin kuzeydoğusu Kargapazarı Dağları ile çevrilidir. Batısı ve güney tarafı yüksek dağlarla çevrili olup bu dağlar kaleye doğal bir koruma sağlamıştır. Kalenin hemen batısında Şenyurt yerleşmesi bulunmaktadır. Kale ile yerleşmenin birbiriyle bağlantılı olduğunu düşünmekteyiz.

Kalede çok sayıda kaçak kazı izine rastlanmaktadır. Kaçak kazıların 2 m. derinliğinde 3 - 4 m. genişliğinde olduğu görülmektedir. Kale üzerinde çok sayıda keramik verisine rastlanılmıştır. Bu keramik verileri ışığında kalenin İlk Tunç Çağı kalelerinden biri olduğunu söyleyebiliriz.³¹

29 37699655 E - 4476855 N - 2088 m. rakımda yer almaktadır.

30 37707049 E - 4407990 N - 1529 m. rakımda yer almaktadır.

31 37699812 E - 4471687 N - 2390 m. rakımda yer almaktadır.

Şenyurt Yerleşmesi

Erzurum İli, Tortum İlçesi, Şenyurt Yaylası'nın 4 km. güneybatısında yer almaktadır. Şenyurt yerleşmesi, Kargapazarı Dağları'nın kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Şenyurt yerleşmesi, Kürman dağından doğup Tortum Çayı'yla birleşen Kürman Deresi'nin hemen güneyinde yer almaktadır. Ayrıca yerleşmenin kuzeyinden Şenyurt Deresi geçmektedir. Yerleşmede izlenebilen mimari yapılar genellikle kare ve oval planlıdır. Oldukça verimli arazileri bulunan Şenyurt yaylasında yaylacılık faaliyeti günümüzde halen daha sürdürülmektedir. Yerleşmede çok sayıda kaçak kazı tespit edilmiştir. Elde ettiğimiz keramik verileri buranın İlk Tunç Çağ ve Ortaçağda yerleşim gördüğünü göstermektedir.³²

2013 yılı çalışmalarında tespit ettiğimiz kültür varlıkları; Bağbaşı Köyü Koyun - Koç Formlu Mezar Taşları (Erzurum / Tortum), Serdarlı Beldesi Koyun - Koç Formlu Mezar Taşları (Erzurum / Tortum), Serdarlı Beldesi Tarihi Konağı (Erzurum / Tortum), Güzelyayla Çermiktepe Osmanlı Mevzileri (Erzurum / Horasan), Yörükatlı Köyü Eski Taş Cami (Erzurum / Horasan), Yörükatlı Tarihi Çeşmesi (Erzurum / Horasan), Umudum Tarihi Yolu (Erzurum / Yakutiye), Murat Hanı (Erzincan / İliç), İliç-Kemah Tarihi Yolu (Erzincan / İliç), Bağıştaşı Köyü Pir Ahmet Tarih Mezarlığı (Erzincan / İliç) kültür varlığı olarak tespit edilmiş olup üzerlerinde detaylı yayın çalışmaları ekibimiz sanat tarihçisi üyeleri tarafından daha sonra gerçekleştirilecektir.

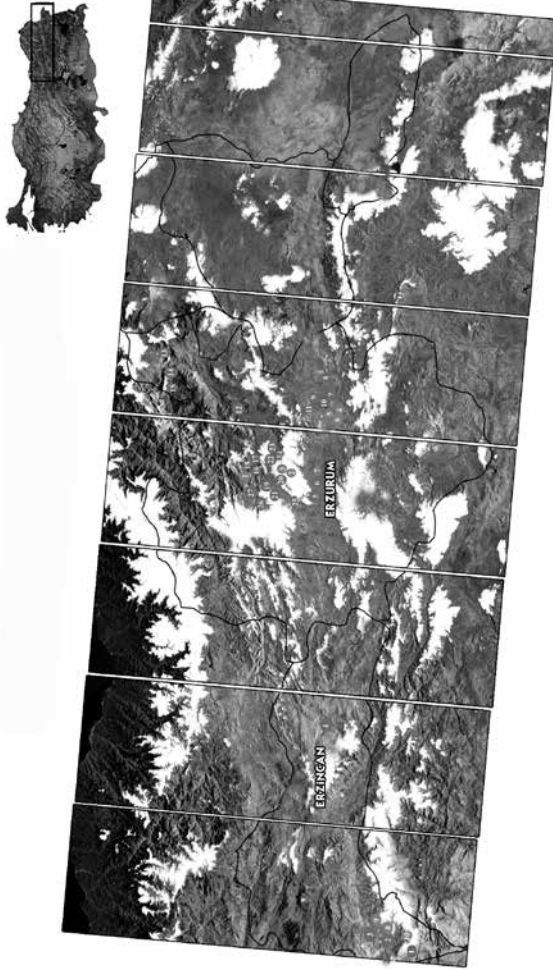
32 37698832 E - 4470212 N - 2385 m. rakımda yer almaktadır.

Haritada Gösterilen Merkezler

1. Bağışaş Gözetleme Kulesi
2. Bağlıca Kalesi
3. Maltepe Höyük
4. Yollarüstü Kalesi
5. Umudum Kalesi
6. Umudum Yerleşmesi
7. Güzelıyayla Höyüğü
8. Güzelıyayla Kalesi
9. Kalecik Kalesi
10. Yörtükaltı Kalesi
11. Yörtükaltı Kaya Mezarı
12. Oğlan Kalesi
13. Aşğı Beğendik Kalesi
14. Yukarı Beğendik Kalesi
15. Beğendik Gözetleme Kulesi
16. Bağışaş Kalesi
17. Bağışaş Şepeli
18. Çhanlı Gözetleme Kulesi
19. Çhanlı Mağarası
20. Güğullar Höyük I
21. Güğullar Höyük II
22. Güğullar Höyük III
23. Kalecik Höyük
24. Kalecik Mağarası
25. Sütlü pınar Şepeli
26. Şenyurt Kalesi
27. Şenyurt Yerleşmesi

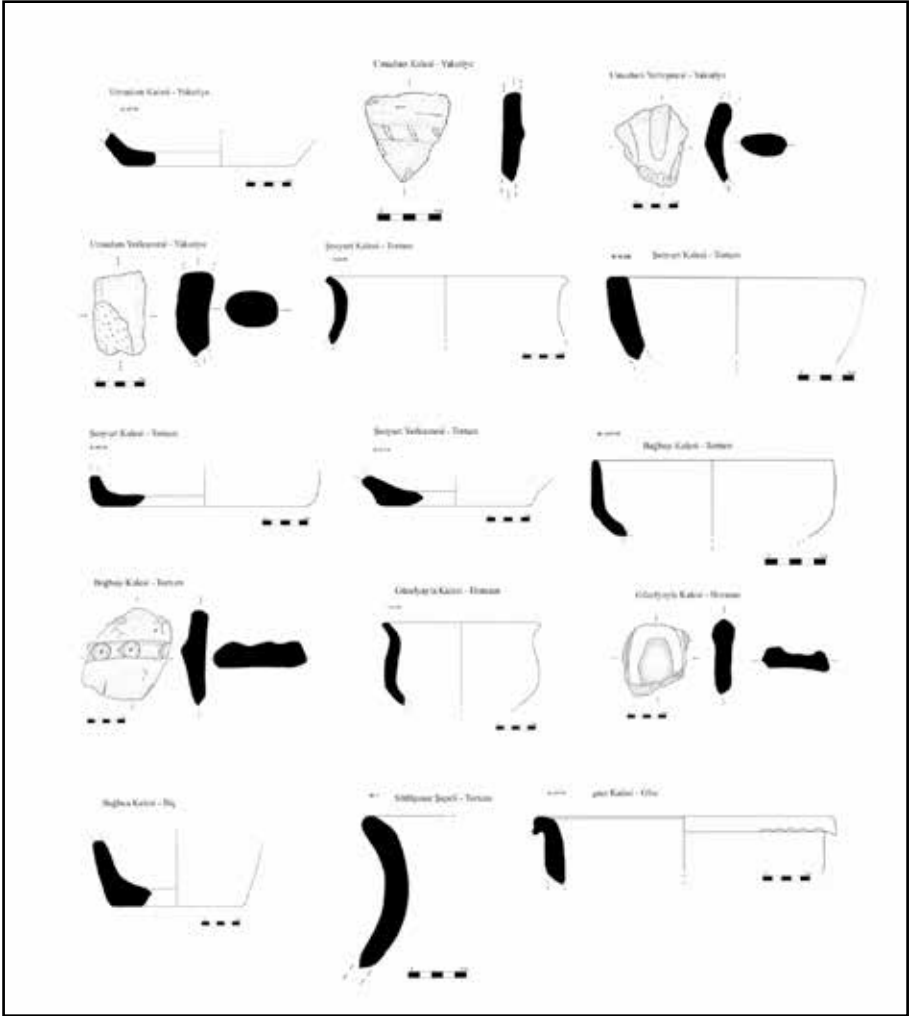
Kültür Varlıkları

1. Bağışaş Köyü Koyun - Koç Formlu Mezar Taşları
2. Serdarlı Beldesi Koyun - Koç Formlu Mezar Taşları
3. Serdarlı Beldesi Tarihi Konağı
4. Güzelıyayla Çermiktepe Osmanlı Mevzileri
5. Yörtükaltı Köyü Eski Taş Camii
6. Yörtükaltı Tarihi Çesmesi
7. Umudum Tarihi Yolu
8. Murat Hanı
9. İliç-Kemah Tarihi Yolu
10. Bağışaş Köyü Pir Ahmet Tarihi Mezarlığı

Harita 1: 2013 Yılı Erzurum-Erzurum illeri yüzey araştırması.

Çizim 1: Keramik buluntu çizimlerinden örnekler.

Resim 1: Bağıştas gözetlme kulesi.

Resim 2: Bağlıca Kalesi.

Resim 3: Maltepe Höyük.

Resim 4: Yollarüstü Kalesi.

Resim 5: Umudum Kalesi.

Resim 6: Umudum yerleşmesi.

Resim 7: Güzelyayla Höyüğü.

Resim 8: Güzelyayla Kalesi.

Resim 9: Kalecik Kalesi.

Resim 10: Yörükaltı Kalesi.

Resim 11: Yörükaltı kaya mezarı.

Resim 12: Oğlan Kalesi.

Resim 13: Aşağı Begendik Kalesi.

THE CAPPADOCIA WALL PAINTINGS PROJECT: RESEARCH AND PRESERVATION:

1. THE RUPESTRIAN HABITAT OF THE GÖREME AREA 2. THE CHURCH OF THE FORTY MARTYRS IN ŞAHINEFENDİ, RESTORATION AND OPENING TO THE PUBLIC

Maria ANDALORO*

In the fall of 2013 (26 August to 30 September), the University of Tuscia conducted a field research mission for *Wall paintings in Cappadocia: A knowledge, conservation and development project*¹. The successful completion of our work in Cappadocia was made possible through the permission and the support provided by the General Direction of Monuments and Museums of the Turkish Republic. For the 2013 survey in particular, we are greatly indebted to

---

* Full Professor of History of Medieval Art of the Department of Sciences of Cultural Heritage in the University of Tuscia, Viterbo/ITALYA.

The members of the research team that contributed to the 2012 campaign are: art historians, archaeologists, photographers and chemists from Tuscia University: Maria Andaloro, Gaetano Alfano, Silvia Amato, Michele Benucci, Chiara Bordino, Anna Levi, Maria Raffaella Menna, Claudia Pelosi, Paola Pogliani, Giuseppe Romagnoli, Daniele Rossi; art historians from Roma Tre University: Giulia Bordi (University of Roma Tre); geologists from University of Calabria: Mauro Francesco La Russa, Natalia Rovella, Silvestro Ruffolo, chemists from University of Modena and Reggio Emilia: Pietro Baraldi; architects from "Sapienza" University of Rome: Marco Carpiceci, Giovanna Cresciani, Carlo Inglese; architects from University of Florence: Carmela Crescenzi, Claudio Giustiniani, Marcello Scalzo, Giorgio Verdiani; experts in Virtual Heritage from CNR ITABAC: Francesco Antinucci, Eva Pietroni; speleologists from Centro Studi Sotterranei of Genoa: Roberto Bixio, Andrea Bixio, Andrea De Pascale, Simona Mordeglia; restorers: Livia Alberti, Fazil Acikgöz, Anna Arcudi, Cristina Caldi, Sara Scioscia, Maria Cristina Tomassetti, Uğur Yalçinkaya.

Università degli Studi della Tuscia, Dipartimento di Scienze dei Beni Culturali, Largo dell'Università snc, 01100 Viterbo - Italy. Tel. +390761357145; andaloro@unitus.it.

1 This research mission is part of a larger project called "*For a data bank of wall paintings and mosaics of Asia Minor (4th-15th centuries): images, materials, techniques of execution*". The project

the Nevin Kaya, Deputy Commissioner of the Ministry of Culture and Tourism, of Hacı Bektaş Museum, who has consistently provided enthusiastic support for our activities in the region.

The work carried out during the 2013 campaign addressed two areas of objectives:

1. The study and documentation of the rupestrian habitats and wall paintings in the u area;
2. Completion of the study and restoration of the pictorial decoration present in the church of the Forty Martyrs at Şahinefendi, with the subsequent reopening of the church to the public.

The results in these two main areas are described in the corresponding sections below.

---

includes two phases. The first one was conducted in Turkey, on the island of *Küçük Tavşan Adası* and on many other sites in the territory of the gulf of Mandalya. See: M. Andaloro, *Küçük Tavşan Adası Final Report 1996-2005*, (Cannakale, 24 May – 2 June 2006), Ankara 2007, pp. 1-14. The second phase takes place in Cappadocia. See: M. Andaloro, *Rock Paintings of Cappadocia: Images, Materials and State of Preservation*, in *XXV International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry* (Kocaeli, 28 May - 1 June 2007), Ankara 2008, pp. 163-178; Ead., *Project on the Rock Paintings in Cappadocia. The Church of the Forty Martyrs in Şahinefendi (Report 2007)*, in *The XXVI International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry* (Ankara, 26-30 May 2008), Ankara 2009, pp. 187-200; Ead., a cura di, *L'Università della Tuscia in Cappadocia – Kapadokya' daki Tuscia Üniversitesi*, in *La Cappadocia e il Lazio rupestre. Terre di roccia e pittura/ Kapadokya ve kayalık Lazio bölgesi. Kayaların ve resmin toprakları*, Catalog of the exhibition, (Rome, 18 June – 3 July 2009), Rome 2009, pp. 108-115; Ead., *Project on the Rock Paintings in Cappadocia. The Church of the Forty Martyrs in Şahinefendi (Report 2008)*, in *The XXXI International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry* (Denizli, 25-29 May 2009), Ankara 2010, pp. 517-533; Ead., *The project on the rock paintings in Cappadocia and the Church of the Forty Martyrs in Şahinefendi. Analyses and Restoration (Report 2009)*, in *The XXXII International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry* (Istanbul, 24-28 May 2010), Ankara 2011, pp. 155-172, Ead., *The Project on the rock paintings in Cappadocia and the church of the Forty Martyrs in Şahinefendi. Research and Preservation (Report 2010)*, in *29. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (Malatya, 23-28 Mayıs 2011), Ankara 2012, vol. 3, pp. 115-133; Ead., *The Project on the rock paintings in Cappadocia. Research and preservation in the Göreme Open Air Museum (Report 2011)*, in *The XXXIV I International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry* (Çorum, May 28th-June 1st, 2012), Ankara 2013, pp. 133-146; Ead., *The Project on the rock paintings in Cappadocia (2012). Research and preservation: 1. the Göreme Open Air Museum; 2. the church of the Forty Martyrs in Şahinefendi*, in *The XXXV I International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry* (Muğla, 27-31 May 2013), pp. 120-135.

Some results were also presented at the first international Symposium on the History and Culture of Nevşehir held at Nevşehir University in November 2011: see M. Andaloro, *The new Tokalı Kilise, or the Sistine Chapel of Cappadocia*, C. Bordino, *A land dwelt by God. The development of Christian Church in the region of Nevşehir (IV- XIII centuries) and its role in visual arts*, P. Pogliani, *The valorisation of the rock churches of Cappadocia through the restoration*, in *1. Uluslararası Nevşehir Tarih Ve Kültür Sempozyumu (Nevşehir Üniversitesi, 16-19 Kasım 2011)*, Nevşehir Üniversitesi, 16-19 Novembre 2011, Nevşehir 2012, vol. 5, pp. 5-26, vol. 2, pp. 161-184, vol. 6, pp. 289-302.

1. The rupestrian habitats of the Göreme area

The 2013 campaign continued the analysis of the churches of the Göreme Open Air Museum and surrounding valleys, applying interdisciplinary methods and drawing on a team composed of art historians, chemists and photographers from University of Tuscia, architects of the University of Rome 'Sapienza' and University of Florence, geologists of the University of Calabria and speleologists of the *Centro Studi Sotterranei* in Genoa (Figure: 1).

The area is characterised by an extraordinarily dense population of painted churches in a striking scenic context, some of which can be visited freely and others where admission is controlled in a museum context².

Research was conducted in:

1. *The Church of Tokalı*, where the research team continues its long-term involvement, in part through participation in work for a conservation-restoration project. The conservation-restoration project is directed in cooperation with Murat Gulyaz and Fazil Acikgoz, representing the Nevşehir Archaeological and Ethnographic Museum.
2. *Göreme and Kılıçlar valleys* The survey team examined a large group of rupestrian churches for deeper understanding of aspects of medieval painting at Cappadocia, concentrating particularly on churches in the area of the Göreme Open Air Museum. The research applied the methodology used in previous campaigns, involving an integrated, interdisciplinary approach to the various fields of study: iconographic, decorative and compositional arrangements; styles; technical procedures and materials used in the execution³.

-
- 2 M. Andaloro, *The Project on the rock paintings in Cappadocia (Report 2011)*; Ead., *The Project on the rock paintings in Cappadocia (2012)*, pp. 120-135; M. Andaloro, *Medieval rock paintings and rupestrian habitat in Cappadocia. Projects of knowledge and restoration in the church of Forty Martyrs in Şahinefendi and in New Tokalı Church in Göreme*, in *XVII.Ortaçağ Türk Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul, 2-5 Ottobre 2013, in press.
  - 3 M. Andaloro, *Project on the Rock Paintings in Cappadocia (Report 2007)*; Ead., *Project on the Rock Paintings in Cappadocia (Report 2008)*; Ead., *The project on the rock paintings in Cappadocia (Report 2009)*; Ead., *The project on the rock paintings in Cappadocia (Report 2010)*; Ead., *The project on the rock paintings in Cappadocia (Report 2011)*.

The work continued and broadened the research carried out in 2012. One of the major aspects was the systemic study of typologies of rupestrian structures and settlement features in the area of the Göreme e Kılıçlar valleys, including monasteries, churches, “civil-use” buildings, refuges and gardens. The aim, in part, is to understand the relation of these structures and features to the lifestyles that evolved over the centuries⁴.

The studies of the wall paintings conducted during the 2013 survey provide a more profound comprehension of the nuclei of churches that show homogenous character in terms of painting iconographies and styles. Concerning the churches in the Open Air Museum that are dateable to the 11th century⁵, we can now identify their division into two main stylistic categories, respectively centred around the Ylanlı Kilise and the so-called “Column Churches” (Elmalı Kilise, Karanlık Kilise, Çarıklı Kilise)⁷ (Figure: 2-3).

The survey devoted particular attention to those churches that present decoration exclusively painted directly on the rock surface, with crosses and ornamental motifs: the “Church of the Maltese crosses”; the church between Çarıklı and Chapel of St. Catherine; the church in the cone between St. Catherine and church 17a/21c, and finally Aynalı Kilise, situated outside the museum area⁸ (Figure: 4-5). This group results as dateable to a mid-Byzantine era, in part for the architectural characteristics of the excavated churches, and thus provides a useful frame of reference for studying decorations of similar characteristics both within and beyond the museum circuit. This typology seems to be numerically dominant within the museum circuit. In contrast, the nucleus of the column churches seems to be more restricted in number and present a higher quality of painting. The churches surveyed also resulted of particular interest for the study of the liturgical furniture. Of particular note

4 M. Andaloro, *The Project on the rock paintings in Cappadocia* (2012), pp. 120-135

5 *Ibidem*.

6 G. De Jerphanion, *Une nouvelle province de l'art byzantin. Les église rupestres de Cappadoce*, Paris 1925-42, vol. I, pp. 481-483; M. Restle, *Byzantine Wall-Painting in Asia Minor*, Greenwich 1967, vol. I, p. 129-130, vol. II, pl. 245-250; C. Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines de Cappadoce: le programme iconographique de l'abside et de ses abords*, Paris 1991, pp. 136-137; Ead., *La Cappadoce médiévale: images et spiritualité*, Saint-Léger-Vauban 2001, trad. it. *L'arte della Cappadocia*, Milano 2002, pp. 20, 80, 196, 219, 220, 272, 278 n. 47 e n. 81, 347, 388, 390 n. 88 e n. 107.

7 G. De Jerphanion, *Une nouvelle province*, vol. I, pp. 377-473; M. Restle, *Byzantine Wall Painting*, vol. I, pp. 58-60, 60-63, 63-64, 124-125, 127-128 vol. II, pl. 160-192, 193-217, 218-244; C. Jolivet-Lévy, *Les églises*, pp. 122-125, 128-131, 132-135, pl. 80-84; Ead., *L'arte della Cappadocia*, pp. 23, 45, 162, 175, 203, 216, 220, 221, 225, 247, 250, 254, 255, 277 n.1 e n.12, 382.

8 G. De Jerphanion, *Une nouvelle province*, vol. I, p. 478; C. Jolivet-Lévy, *Les églises*, pp. 127-128.

are the presences of iconostases and presbytery divisions of notable development, as seen at churches number 21, 27 and 17⁹.

During the survey, architects from the University of Rome executed three-dimensional laser scanning for recording of a group of homogenous churches: the Chapel of St. Catherine; the “Sandal”, “Apple” and Christ Pantocrator churches, and finally the church close to Pantocrator (Figure: 6). This aspect of the work permits deeper research and better understanding of the architectural context for the various paintings, as well as providing a topographic basis for execution of various types of further documentation.

The research in the Göreme and Kılıçlar valley areas also included joint work of Tuscia University and Genoa Centre for Underground Studies for the systemic study of the types of settlements and rupestrian structures present, including monasteries, churches and buildings for residential use. The aim of this research is to understand the relationships of these features with the lifestyles that developed over the course of the various centuries (Figure: 7).

The survey work documented numerous rupestrian environments, producing concrete evidence of very early functional uses, which clearly permits us to conclude they served for residential purposes. In some cases these spaces were subject to partial collapse, and then were reused in later eras.

In addition, the exploration and documentation of underground spaces provided interesting new knowledge, including conclusions regarding the presence of articulated defensive and waterworks systems. Documentation of the defensive system in particular identified the presence of four large shelters under the Church of St. Eustachio, connecting the two valleys of Göreme and Kılıçlar (Figure: 8). The recording of the “tunnel system” situated in Kılıçlar Valley led to identification of a system for downstream water distribution, including a further collection basin and indicating at least two different historic periods of use¹⁰.

---

9 On church n. 21, see G. De Jerphanion, *Une nouvelle province*, vol. I, pp. 474-478; M. Restle, *Byzantine Wall-Painting in Asia Minor*, vol. I, pp. 126-127; C. Jolivet-Lévy, *Les églises*, pp. 126-127; on church n. 27, G. De Jerphanion, *Une nouvelle province*, vol. I, pp. 480-481; C. Jolivet-Lévy, *Les églises*, pp. 135-136; on church n. 17, M. Restle, *Byzantine Wall-Painting in Asia Minor*, vol. I, pp. 122-123.

10 A. De Pascale, R. Bixio, M. Benucci, A. Bixio, A. Maifredi, *Medieval rock paintings and rupestrian habitat in Cappadocia. First data on the rocky structures of Göreme Açık Hava Müzesi around the Tokalı Kilise*, in XVII. Ortaçağ Türk Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, İstanbul, 2-5 Ottobre 2013, in press.

A particularly important contribution to these lines of research was provided by the architects of the University of Florence, who used three-dimensional laser scanning to prepare relief documentation in the area between the Church Meryemana and the churches of Tokali and St. Eustache¹¹ (Figure: 9).

The development of Cappadocia also includes plans for the enhancement of the Göreme Open Air Museum through creation of a Virtual Museum. This line of activity involves cooperation with the Italian National Research Council (CNR), with financing from the Italian Program for Research of National Interest (PRIN 2010-2011). In particular, the 2013 survey completed a stage for study of places of interest for the virtual museum, to understand their characteristics, significance, potentials and problems both in terms of conservation and usability. The objective in this case is to plan and develop “digital environments”, where the data developed by the University of Tuscia and the other cooperating universities can be made accessible to research specialists, and communicated in formats suited to the largest possible public.

The 2013 research into paintings in the Göreme area and the conservation-restoration project for the Church of Tokali also included investigations to characterise the paintings’ constituent materials. In this case the analytical work was conducted on site, in cooperation with the University of Modena and Reggio Emilia. An additional continuing area of investigation concerns the lithic materials of the rupestrian sites, with a particular line of experimentation by the University of Cosenza to identify consolidation-restoration materials for the substrate rock of the excavated churches¹².

---

11 M. Andaloro, *The Project on the rock paintings in Cappadocia* (2012), pp. 120-135; M. Andaloro, C. Crescenzi, P. Pogliani, G. Verdiani, *The St. Eustache and the Meryemana churches in Göreme. Two case studies of documentation about rupestrian heritage in Cappadocia, technical approach from the digital survey to the restoration hypothesis*, in proceedings, *Digital Heritage International Congress 2013*, Marseille, France, 28/10/2013 - 01/11/2013, IEEE, vol. 2, pp.579-579. On the church of St Eustachius: G. De Jerphanion, *Une nouvelle province*, vol. I, pp. 147-170; M. Restle, *Byzantine Wall Painting*, vol. I, pp. 68-69, 119-120, vol. II, pl. 134-154; C. Jolivet-Lévy, *Les églises*, pp. 112-116, pl. 70-71; Ead., *L'arte della Cappadocia*, pp. 147, 158, 159, 182, 189, 192, 194, 195, 277 n. 5 e n.19, 334, 335, 340, 343, 383, 390 n. 83; on Meryemana Kilise: G. De Jerphanion, *Une nouvelle province*, vol. I, pp. 377-473; M. Restle, *Byzantine Wall Painting*, vol. I, pp. 58-60, 60-63, 63-64, 124-125, 127-128 vol. II, pl. 160-192, 193-217, 218-244; C. Jolivet-Lévy, *Les églises*, pp. 122-125, 128-131, 132-135, pl. 80-84; Ead., *L'arte della Cappadocia*, pp. 23, 45, 162, 175, 203, 216, 220, 221, 225, 247, 250, 254, 255, 277 n.1 e n.12, 382.

12 M. Andaloro, *The Project on the rock paintings in Cappadocia* (2012), pp. 120-135. Some preliminary results of the geological studies conducted by the University of Calabria team were presented at the 86th International Congress of Società Geologica Italiana (Italian

2. The Church of the Forty Martyrs at Şahinefendi

The second major focus of our attention for the 2013 campaign was the Church of the Forty Martyrs, the pivotal monument of the entire University of Tuscia project at Cappadocia¹³. Here, our attention turned to completing the restoration of the paintings, as well as the investigations and documentation of areas surrounding the structure.

The investigations completed included those concerning the original excavation techniques and development phases of the rupestrian environments into which the church is inserted, and of the cones in the immediate vicinity of the church. The areas investigated included the spaces under the church, closed by the so-called “millstone door”, the stall or barn, and the nearby “winery”. These localities are very likely related to the system of spaces concerning the role of the area as a small agricultural settlement of Byzantine era¹⁴.

To develop a clearer understanding of the topographic system and the various environments, the entire settlement was recorded using three-dimensional laser scanning and panoramic photography. This work was conducted by a group of architects from University of Rome ‘Sapienza’¹⁵.

Speleological investigations were also conducted in cooperation with the Genoa Centre for Underground Studies, over a large area centred on the Church of the Forty Martyrs and extending roughly two kilometres in radius. This included the sites of Yarlağan Tepe, Sobesos, Kariser Vadisi and Aydere Vadisi, Düğen Tepe and Şahinefendi. Among the most significant results was the identification of a “cliff-face” village at Yarlağan Tepe, meaning a settle-

---

Geological Society), “Il Mediterraneo: un archivio geologico tra passato e presente”, held in Arcavacata di Rende (Cosenza), from September 18th to September 20th, 2012. See N. Rovella, M. F. La Russa, S. A. Ruffolo, G. M. Crisci, *Characterization of Cappadocian tuff cave churches: preliminary results*, in *Rendiconti Online della Società Geologica Italiana*, 2012, Vol. 21, pp. 669-671.

13 G. De Jerphanion, *Une nouvelle province*, texte, II, pp. 156-174; planches, III, pp. 160-164; M. Restle, *Byzantine Wall Painting*, vol. I, p. 64-65, 158-60, vol. III, pl. 414-432; C. Jolivet-Lévy, *Les églises*, pp. 205-207, pl. 127-128; Ead., *L'arte della Cappadocia*, pp. 44, 45, 85, 127, 128, 142, 194, 195, 200, 274, 278 note 44, 338, 339, 341, 342, 347, figg. 127, 337, 343.

14 M. Andaloro, *Project on the Rock Paintings in Cappadocia. (Report 2008)*, pp. 524-525; Eadem, *The project on the rock paintings in Cappadocia (Report 2009)*, pp. 157-158; Eadem, *The Project on the rock paintings in Cappadocia (Report 2010)*, pp. 121-124; Eadem, *The Project on the rock paintings in Cappadocia (Report 2011)*.

15 Ead., *The Project on the rock paintings in Cappadocia (2012)*, pp. 120-135.

ment with habitations excavated one floor above the other, extending vertically, and parallel to the face of the rock massif (Figure: 10).

These studies into the context of the Church of the Forty Martyrs conclude a research program that has been closely integrated with the research and conservation-restoration program for the painted decorations, with both programs having begun in 2007 (Figure: 11).

The restoration project has been conducted by a team of Italian and Turkish conservators, and concerns an extensive figurative cycle that develops on the walls of both naves and apses (Figure: 12). When we arrived at Şahinefendi in 2007, the legibility of the paintings was gravely compromised by a layer of soot deposited over the surfaces, and by numerous losses, abrasions and graffiti. Conservation-restoration began in 2007, in keeping with a methodology agreed by the Koruma Kurulu protection committee of Nevşehir, and with the support of the Nevşehir Archaeological and Ethnographic Museum, under the museum director Murat Gulyaz¹⁶.

The sequence of stages in the restoration program was based on an interdisciplinary approach, and is now complete, from the initial cleaning to the aesthetic presentation. The methodologies applied have recovered paintings of intense and vigorous colours. The years passed on the scaffolding, in constant close proximity to the works, have also permitted the attentive analysis, throwing new light on the successive painting stages and their dating.

The restoration program permitted the full discovery and documentation of the entire palimpsest of four painting phases. In regards to dating issues, our analyses focused on the third phase in particular¹⁷ (Figure: 13).

- Phase 1 includes the painting of the large flower with foliage volutes.

This work can be related to paintings in other churches, which date between the 6th and 9th centuries¹⁸.

---

16 M. Andaloro, *Project on the Rock Paintings in Cappadocia. (Report 2008)*, pp. 524-525; Ead., *The project on the rock paintings in Cappadocia (Report 2009)*, pp. 157-158; Ead., *The Project on the rock paintings in Cappadocia (Report 2010)*, pp. 121-124; Ead., *The Project on the rock paintings in Cappadocia (Report 2011)*; Ead., *The Project on the rock paintings in Cappadocia (2012)*, pp. 120-135.

17 M. Andaloro, *The Project on the rock paintings in Cappadocia (2012)*, pp. 120-135.

18 On Cappadocian paintings between the 6th and the 9th century, see: N. Thierry, *Peintures murales de six églises du Haut Moyen Age en Cappadoce*, in "Comptes Rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres", CXIV, 3, 1970, pp. 444-479; Ead., *Mentalité et formulation iconoclastes en Anatolie*, "Journal des Savants", avril-juin 1976, pp. 81-119; A. Wharton

- Phase 2 is comprised of paintings that can now only be recognised through traces of colour that emerge through the subsequent third layer. Through our mapping of this series of traces we have been able to clarify the iconographic identity of the painted composition in the spherical cap of the apse. For the chronology of this second phase, a further precious analytical method is by comparison to Badem Kilise in Kavakli Dere, where Nicole Thierry has dated the *Maestas Domini* back to the 7th to 8th centuries¹⁹.
- Phase 3 includes the most extensive portions of pictorial decoration present in the church. Since the times of Guillaume de Jerphanion, scholars have always linked this painting programme to the engraved dedication, bearing the date 1216-1217²⁰. However we are now ever more fully convinced that the cycle should instead be dated earlier, to the 11th century. The paintings here show extremely close affinities to others that are definitely assigned to the earlier period. Particularly useful in this comparison are the paintings of the Church of St. Barbara and of Karabaş Kilise in Soğanlı valley²¹, for stylistic considerations, and

---

Epstein, *The 'iconoclast' churches of Cappadocia*, in *Iconoclasm: papers given at the ninth Spring Symposium of Byzantine studies*, a cura di A. Bryer, Birmingham 1977, pp. 103-111 ; N. Thierry, *Le culte de la croix: l'influence de l'iconoclasm en La Cappadoce*, in "Dossier Histoire et Archéologie anc Dossiers (Les) de l'Archéologie" Dijon, 1982, no63, pp. 43-45; Ead., *L'iconoclasm en Cappadoce d'après les sources archeologiques : origines et modalités*, in *Rayonnement grec : hommages à Charles Delvoye*, Bruxelles, 1982, pp. 389-404; J. Lafontaine-Dosogne, *Pour une problématique de la peinture d'église byzantine à l'époque iconoclaste* in *Studies on Art and Archeology in Honor of Ernst Kitzinger*, "Dumbarton Oaks Papers", 1987, vol. 41, pp. 321-337; N. Thierry, *Topographie punctuelle de l'onomachie en Asie Mineure*, in *Eupsychia - Mélanges Offerts À Hélène Ahrweiler*, vol. II, Paris, 1998, pp. 651-672; C. Jolivet-Levy, *La Cappadoce médiévale*, pp. 34-40 ; M. Andaloro, *Haghios Basilios e la pittura delle origini in Cappadocia. Percorsi di ricerca*, G. Bordini, *Haghios Basilios e la pittura delle origini in Cappadocia. Palinsesti pittorici*, C. Bordini, *Haghios Basilios e la pittura delle origini in Cappadocia. Fonti e iscrizioni*, P. Pogliani, *Haghios Basilios e la pittura delle origini in Cappadocia. Materiali e stesure pittoriche*, in *Medioevo: Natura e Figura*, atti del Convegno internazionale di studi (Parma, 20 - 24 settembre 2011), a cura di A.C. Quintavalle, in press.

19 N. Thierry, *Haut Moyen Age*, vol. II, Paris 1994, pp. 363-376.

20 G. de Jerphanion, "Inscriptions byzantines de la région d'Urgub en Cappadoce", in *Mélanges de la Faculté orientale. Beyrouth (Syrie)*, Extrait du tome VI, 1913, pp. 305-40, in particular pp. 379-380; Id., "Les inscriptions cappadociennes et l'histoire de l'empire grec de Nicée", in *Orientalia Christiana Periodica*, I 1935, pp. 239-256; G.P. Schiemenz, "Zur politischen Zugehörigkeit des Gebiets um Sobesos und Zoropassos in den Jahren um 1220", in *Jahrbuch der Österreichischen byzantinischen Gesellschaft*, XIV, 1965, pp. 207-238, particularly p. 237.

21 G. De Jerphanion, *Une nouvelle province*, texte, vol. II, pp. 307-322, 333-360; M. Restle, *Byzantine Wall Painting*, vol. I, pp. 42-45, 46-49, 160-161, 162-164, vol. III, pl. 433-443, 456-464; C. Jolivet-Lévy, *Les églises*, pp. 258-262, 266-271, pl. 143-145, 148-149; Ead., *L'arte della Cappadocia*, pp. 73,

the painting of the so-called Column Churches of the Göreme Open Air Museum, for iconographic considerations. This latter group would include Elmalı Kilise, Karanlık Kilise and Çarikli Kilise²².

- *Phase 4* includes only the paintings of the smaller area with the inscription and Crucifixion, in the niche of the northern nave. This artistic intervention is in fact the only one that can be truly attributed to 1216-1217, and which can be confirmed as having been commissioned by the hieromonk Macarius, as named in the inscription.

The productive rapport between the restoration and research programs has been based on shared procedures of photographic, graphic and analytical scientific documentation, which accompanied all stages of the respective projects.

First, three-dimensional laser scanning was used to record and “recreate” the complete morphology of all the church surfaces. This then served as the topographic base for anchoring and inter-relating all subsequent levels of documentation.

Precise methodologies of photo documentation were also applied to document the paintings and their architectural context, as well as the stages of restoration work. Such documentation recorded the state of the paintings before and after every operation, and the methodology of the actual conservation-restoration operations.

Graphic documentation procedures were applied to record the finest detail of elements in the technique of execution, as well as the conservation status of the paintings. This type of documentation was first noted on photographs, through visual observation, and subsequently transferred to computerised memory using an AutoCAD program.

Finally, the scientific-analytical examination served to characterise the constituent materials and techniques of execution of the wall paintings²³. Fol-

---

99, 137, 142, 146, 147, 160, 175, 189, 198, 199, 217, 221, 250, 277 note 19, 340, 342, 346, 383, 390 note 108; 23, 30, 69, 74, 75, 92, 144, 158, 161, 177, 194, 195, 199, 217, 221, 254, 255, 277 note 33, 340, 384; figg. 50.1, 74, 341, 49.3, 59, 75, 296; 49.3, 59, 75, 296; pl. 88-90; 91-96.

22 See note 7.

23 U. Santamaria, G. Agresti, C. Pelosi, A. Pernella, *Rock's painting materials in Cappadocia: Şahinefendi Forty Martyrs Church*, in *XXX International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry* (Ankara, 26-30 May 2008), Ankara 2009, pp. 307-316; C. Pelosi, U. Santamaria,

lowing well-established practice, the paintings were first examined *in situ* using non-invasive techniques. Subsequently, small samples of material were subject to laboratory analyses using spectroscopic and micro-stratigraphic methodologies. The analyses show that the mortars are composed of calcite and gypsum, with the gypsum concentrated in the plaster immediately under the paint layer. The pigments identified are earths, ochres, local minerals such as jarosite, lead-based pigments and indigo applied *a secco* or with lime milk.

The conservation-restoration procedures were highly attentive and calibrated to individual conditions. The program achieved the systemisation of the church in its entirety, including the reordering, cleaning and chromatic balancing of all the original church wall surfaces and pilasters, as well as systemisation of the entranceway and windows.

Finally systems were developed for better, more controlled access by members of the public. Access was improved by designing and installing a wooden platform, recalling the original church floor. This is linked by steps leading to the areas that now proceed on to the naves (Figure: 14).

Text and photograph panels were also developed and installed, to explain the paintings in their original contexts as well as the now-completed restoration work. Finally, a bilingual Turkish/Italian pamphlet was prepared. This modest publication summarises the objectives and methodologies of the work at Şahinefendi, providing a first instrument for the diffusion of the research results and preceding future publication in scientific journals and texts.

In conclusion, I am pleased to inform you that the entirety of our conservation project in Şahinefendi is now concluded and that on 28 September 2013 the church was presented to the public (fig.15). These photos show the church before and after restoration, as well as the new installations for visitation and historic interpretation.

G. Agresti, F. Castro, D. Lotti, P. Pogliani, *Project on the Rock paintings in Cappadocia. Analytical investigations of the Church of the Forty Martyrs in Şahinefendi*, in *The XXXI International Symposium of Excavations, Survey and Archaeometry* (Denizli, 25-29 May 2009), Ankara 2010, pp. 535-552; M. Andaloro, *The project on the rock paintings in Cappadocia* (Report 2009), pp. 162-164; Eadem, *The Project on the rock paintings In Cappadocia* (Report 2010), pp. 120-121.

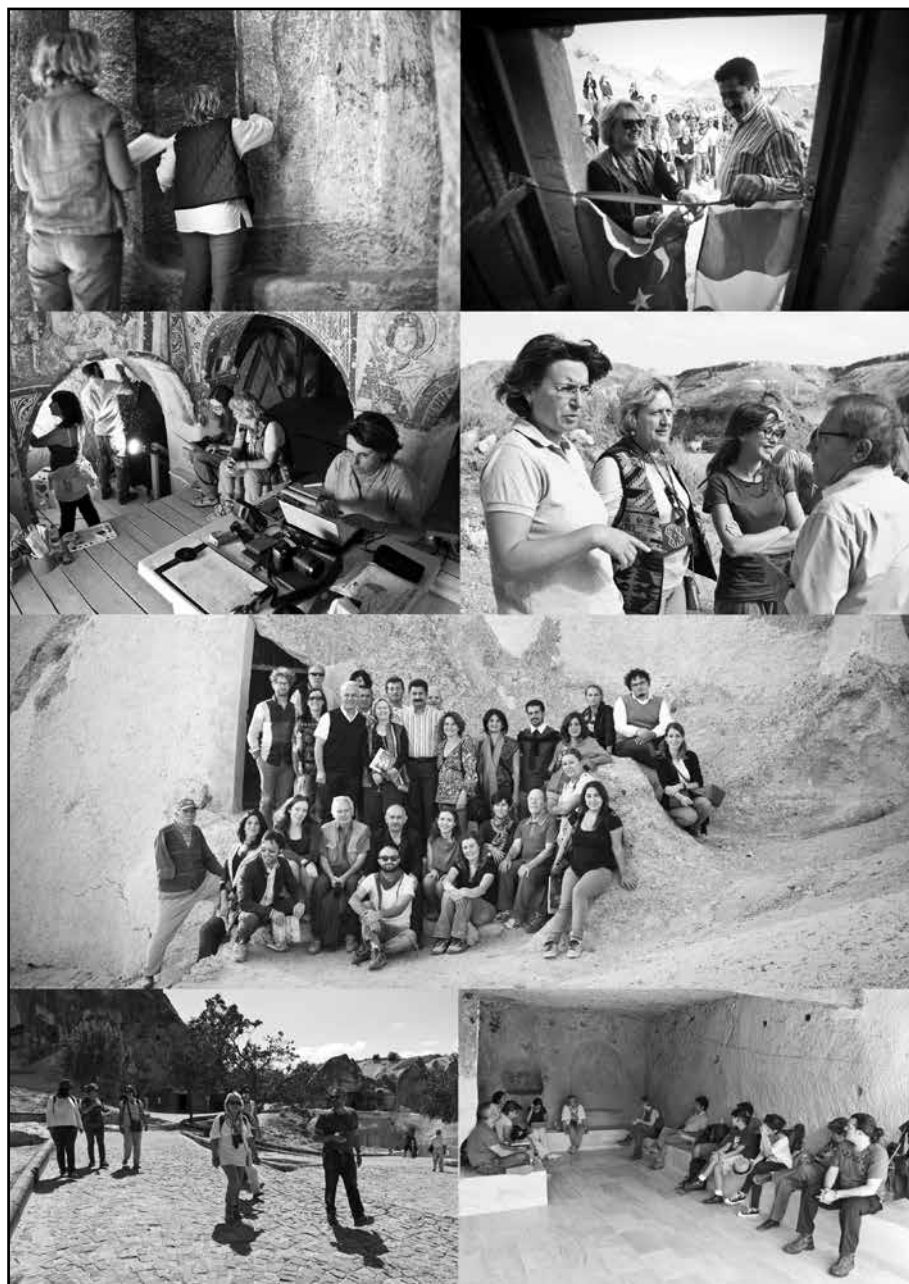

Figure 1: Tuscia University Research Mission in Cappadocia, 2014 team.

Figure 2: Göreme Open Air Museum, Yılanlı Kilise.

Figure 3: Göreme Open Air Museum, Elmalı Kilise.

Figure 4: Göreme Open Air Museum, church n. 17.

Figure 5: Göreme, Aynalı Kilise.

Figure 6: Three-dimensional laser scanner relief of Çarıklı Kilise ("Sapienza" University of Rome).

Figure 7: Göreme Open Air Museum, Tuscia University team studying rupestrian structures.

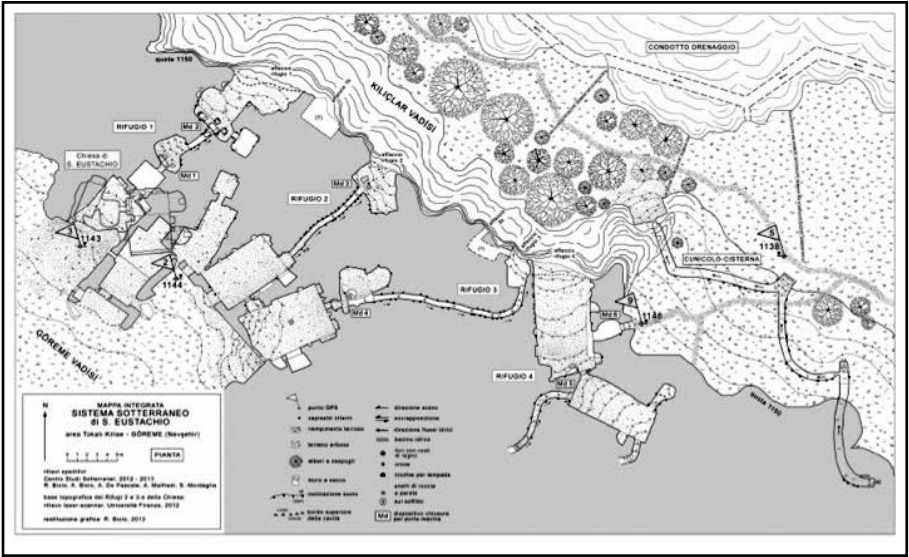

Figure 8: Defensive and waterwork systems in the valleys of Göreme and Kılıçlar (Genoa, Centro Studi Sotterranei).

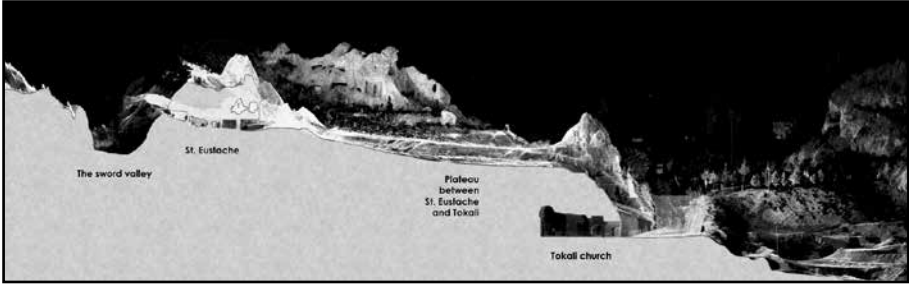

Figure 9: Three-dimensional laser scanner relief of the area between Tokalı Kilise and the church of saint Eustache (University of Florence).

Figure 10: Speleological investigations at Yarlağan Tepe.

Figure 11: Şahinefendi, Forty Martyrs Church, vaults of the southern apse and nave after the end of restoration project

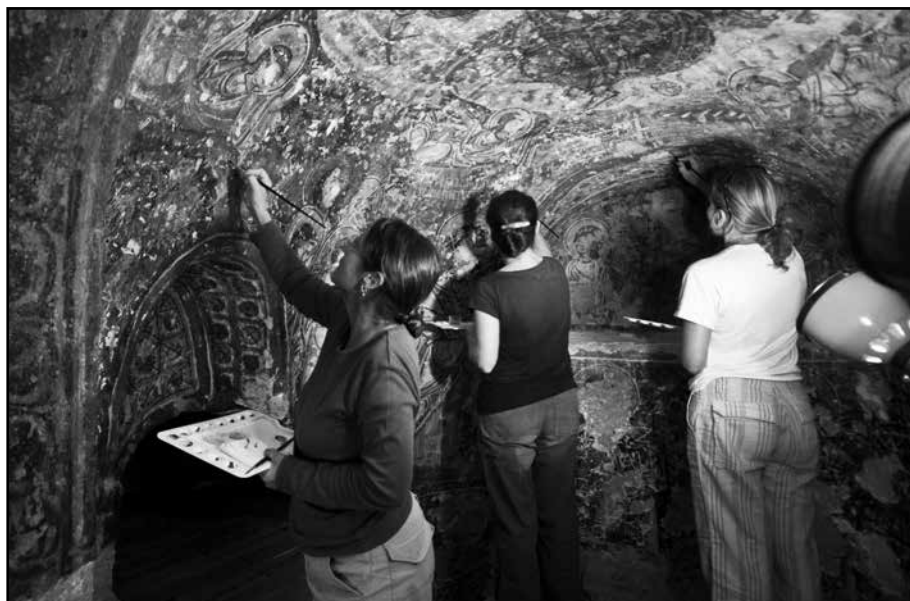

Figure 12: Şahinefendi, Forty Martyrs Church, restorers at work in the south apse.

Figure 13: Şahinefendi, Forty Martyrs Church, southern apse and nave, phases I-III of pictorial decoration.

Figure 14: Şahinefendi, Forty Martyrs Church after the conclusion of the conservation project.

Figure 15: Şahinefendi, Forty Martyrs Church after the conclusion of the conservation project, inauguration ceremony.

ÇANAKKALE İLİ, EZİNE, BAYRAMİÇ VE AYVACIK İLÇELERİNDEKİ BİZANSYERLEŞMELERİ 2012 VE 2013 YILI ARAŞTIRMALARI

Beate Böhlendorf-ARSLAN*

2012 yılı araştırmalarına Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nden Prof. Dr. Nurettin Arslan, Arkeoloji Bölümü'nden Arş. Gör. Caner Bakan ve Arş. Gör. Mehmet Ayaz, Iğdır Üniversite'nden Arş. Gör. Nilden Ergün ve İstanbul, Bilgi Üniversitesi, Mimarlık Bölümü'nden Arş. Gör. Bilge Bal katılmışlardır. Araştırmamızda bakanlık temsilcisi olarak Marmaris Arkeoloji Müzesi'den Şenay Öcal ekibe eşlik etmiştir.

2013 yılı araştırmalarına Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden Arş. Gör. Mehmet Ayaz ve Fotoğrafçılık Bölümü'nden Öğr. Gör. Aykan Özener, Iğdır Üniversite'nden Arş. Gör. Nilden Ergün ve İstanbul, Bilgi Üniversitesi, Mimarlık Bölümü'nden Arş. Gör. Bilge Bal, Osman Çapalov, M.A. ve Mainz Üniversitesinden (Almanya) Selina Küst ve Antje Steinert katılmışlardır. Araştırmamızda bakanlık temsilcisi olarak Çanakkale Arkeoloji Müzesi'den Hasan Taylan ekibe eşlik etmiştir.

Metot olarak yüzeyindeki çevreye saçılmış bulgular (çatı kiremidi ve seramik) ve mimari kalıntılara göre GPS yardımı ile yerleşmenin sınırları belirlenerek büyüklüğü konusunda bir fikir elde edilmiştir. Ziyaret edilen iskân alanları ve burada görülen süslemeli mimari blokların resimleri çekilerek ölçekli olarak çizimleri ve genel tanımları yapılmıştır. Karakteristik seramik ve mimari parçalar yerinde fotoğraflanarak imkânlar ölçüsünde çizimleri yapılarak dokümantasyonları yapılmıştır. Ayrıca bazı iskân alanının yerleşim planları çıkartılmıştır.

2012 yılında 18 gün süren araştırmalarda 32 iskân merkezi kayıt altına alınmıştır. Bunlar dört merkezde devşirme malzeme tespit edilmiştir. 2013

---

* Doç. Dr. Beate Böhlendorf-ARSLAN, RGZM, Forschungsinstitut für Archäologie, Ernst-Ludwig-Platz 2, D-55116 Mainz/ALMANYA.

yılında 17 günlük araştırma sürecinde kayıt altına alınan 38 iskân yerinde de yine aynı sayıdaki merkezde devşirme buluntulara rastlanmıştır.

ARAŞTIRMALARDA ZİYARET EDİLEN MERKEZLERİNDEN

BAZILARI ŞUNLARDIR

Ezine

Geyikli, kayalık içi arazilerinde hafif eğimli bir zeytinlik içerisinde bir iskân alanı yer almaktadır. Üst kısmı toprak yüzeyi üzerinde kalan duvar bu yerleşmenin o zamanlar bir savunma duvarı ile çevrilmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Duvarların içerisinde kalan alanda birkaç taş yığıntısı burada daha önce var olan duvarların söküldüğünü göstermektedir. Bu taş yığınları içerisinde işlenmiş mermerler (kaplama plaka ve mimari bloklar) dikkati çekmektedir. Yüzeydeki seramik örneklerine göre buradaki kalıntılar Erken Bizans'tan Geç Bizans'a kadar (M.S. 6.-13. yy.) tarihlemek gerekmektedir. Ancak özellikle 13.yüzyılın daha güçlü olduğu söylenebilir.

Diğer buluntu yeri, Üvecik Tepe; Geyikli yakınında korunaklı bir tepe üzerinde yer almaktadır. Bu gün tepenin çevresini bir çember şeklinde saran büyük savunma duvarı hala görülebilmektedir. Tepenin üzeri yapay olarak düzleştirilmiştir. Tepe üzerinde çok sayıda kaçak kazı çukurları göze çarpmaktadır. Bunlardan bazıları keçe ile açılmıştır. Tepenin en üst noktasında tonozlu bir yapının çok sayıda kemerleri hala görülebilmektedir (Resim: 1). Tepenin yüzeyinde özellikle kaçak kazı çukurları içerisinde ve çevresinde çok sayıda işlenmiş bina taşları dikkati çekmektedir. Yerdeki az sayıda seramik parça ile birlikte duvar yapım tekniği göz önüne alındığında iskân yerinin Roma veya Erken Bizans Dönemine (M.S. 2.-6. yy.) tarihlemek mümkündür.

Ezine'nin batısındaki Aladağ Köyü etrafında tarafımıza üç adet buluntu yeri gösterilmiştir. Kabağağaçlı Viran Mevkii'nde yerleşme çok büyük alanı kaplamaktadır. Yerleşmede birçok toprak yol ve bir tepe yer almaktadır. İskân alanında toprak yüzeyinde çok yoğun çatı kiremitleri ve seramik parçaları buradaki eski yerleşmeyi açıkça ortaya koymaktadır. Seramiklerin birçoğu Erken Osmanlı Dönemine başka bir ifade ile 15. yüzyıla ait olmakla birlikte bir kaç parça geç örnekler de mevcuttur. Alanın batısında tarlaların arasında sınırlarda çok sayıda Bizans çift sütunları, dörtgen taş bloklar ve sütunlar ya buradaki eski yerleşmeye ait olmalı ya da bunlar başka bir alandan buraya

getirilmiş olmalıdır. Bir yükselti üzerinde korunmuş olan kalıntı olasılıkla bir sarnıca ait olmalıdır.

Üzerinde herhangi bir bitki olmayan küçük bir yükseltinin (Gaba Mevkii - buranın eski ismi Hisaralanı Kasabası) yüzeyinde çok sayıda evin temelleri tespit edilmiştir. Konutların arasında az miktarda çatı kiremidi ve bir miktar seramik söz konusu yerleşmenin Geç Bizans'tan günümüze kadar uzanan kullanımını ispat etmektedir.

Gaba yerleşmesinin yaklaşık 5 km. güneyinde zemini taş döşeli yol (Kışık veya Taşboğaz Mevkii güneye doğru yaklaşık 600 metrelik bölümü korunmuştur. Yolun zeminin küçük taşlarla kaplanarak kenarlarının yüksek taşlarla sınırlandırılması Osmanlı Dönemi yapı tekniğine işaret etmektedir.

Uluköy'ün (eski adı ile Kestanbol) kuzey ve doğusunda çok sayıda Bizans Dönemi yerleşmeleri ve taş ocağı izleri aynı dönem tarihlenmelidir.

Koç Ali Köyü'nün - Uluköy yol kenarında kırılmış bir lahit durmaktadır. Bunun arkasındaki kaya üzerinde yine taş kesme çalışmasına ilişkin delikler ve kenarların kesilmesi göze çarpmaktadır. Karapınar Mevkiinde yuvarlak büyük bir Granit kaya bloğu üzerinde Yunanca yazıttan sadece iki " +OI..." okunabilmektedir. Yazıtın Hristiyanlık Dönemine ait olduğu haç ile desteklenmektedir. Bu taşın yaklaşık 300 m. güneybatısında bir başka büyük yuvarlak taş bloğu üzerinde kazıma olarak yapılmış bir daire içerisinde bir haç işareti yer almaktadır. Bu taşın yakınındaki çok yoğun bitki örtüsü kaplı alanda büyük bir lahit görülmüştü. Lahdin sanduka bölümü kabaca işlenmiş olup uzun yüzeylerden birinde çift çizgili daire içerisinde kazıma olarak büyük bir haç yapılmıştır (Resim: 2).

Makilerle kaplı İğdedere Mevkii Koç Ali Ovası yönünde hafif eğimli ve kuzeye doğru uzanan alanda taş ocakları izleri ve en azından bir kilise geriye kalmıştır. Kuzey batısında batıdan doğuya doğru uzanan yamaçta bir şapel yer almaktadır. Şapelin yan duvarları 80 cm. kadar korunmuş olup yapının apsisi de algılamak mümkündür. Moloz taşlarla inşa edilmiş olan kilise 5,10 m. uzunluğunda ve küçük olan apsisin genişliği 1.40 m. Kilisenin yakınında çok sayıdaki büyük kayalıklarda taş ocağı izleri bulunmaktadır.

İğdedere'nin yaklaşık 600 m. doğusunda modern yolun diğer tarafında bir başka yerleşme bulunmaktadır (Dokuzahır Mevkii). Söz konusu yerleşme çok sayıdaki konutlar ve bir kiliseden oluşmaktadır. Kilise bir kepçe ile tahrip

edilmiştir. Ancak apsis hala tanınabilir durumdadır. Kazılan toprak içerisinde duvar boyamasına ait fresk parçaları ile mermer plakalar görülmektedir. Köşelerdeki korunan payelerden bu kilisenin haç planlı olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu kiliseye ait olan iki sütun yapının batı kısmında yer almaktadır. Bu sütunlardan biri üzerine Latin haçı kazınmıştır. En az beş tane büyük konut bu kilisenin ait olduğu köy ile ilişkilidir. Bunlardan bir kaçının temel taşları ve yığınlar halinde görülebilmektedir. Evlerden birinin içerisindeki toprakta sırlı seramik ve kilise mimarisi ile bu iskân yerinin Orta -Geç Bizans dönemlerine tarihlenmesine imkân tanımaktadır. Duvarla örülmüş kuyu ve büyük sütun tamburu da yine bu yerleşmeye aittir. Bu buluntular dışında demir cürufları bu bölgedeki demirci işletmesinin varlığına işaret etmektedir.

Bu küçük köyün güneydoğusunda geniş bir yerleşim veya birbiri ile komşu iskân yeri bulunmaktadır (Ulaştepe ve Andıkkaya Mevkii). Çok sayıdaki evlerin temel kalıntıları yanında üzerinde sütun yuvası olan dörtgen bir kaidede, çifte sütunlar, sütunlar, blok taşlar, çatı kiremidi ve yüzeydeki seramikler söz konusu yerleşmenin en azından Geç Bizans Dönemi belki de biraz daha erken bir tarihe işaret etmektedir. Andıkkaya'nın yaklaşık 500 m. kuzeydoğuda yüzeyinde yoğun çatı kiremit ve seramikler görülmüştür. Bu buluntular vadinin aşağısındaki diğer yerleşme Ulaştepe'den daha erken olup Erken Bizans Dönemine tarihlenmelidir. Bir teras üzerinde üç nefli bir kilise yer almaktadır (Resim: 3). Moloz taştan inşa edilmiş üç apsisli kilisenin uzunluğu 13,10 m. ve genişliği yaklaşık 8,55 m.dir. Mermerden bir kaç parça sütun başlığı ve mermer kaplama plaklar kilisenin iyi bir donanıma sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Apsisin doğusunda ana kaya oyulmuş mezarlar geçmişte soyulmuşlardır. Dağ yamacının doğuya doğru daha yükseklerinde çok sayıda evlere rastlanmıştır. Bunlardan birçoğunun kapı eşik taşları ve lentoları korunmuş haldedir.

Yerleşmenin başlangıcında 4 m. uzunluğunda ve 1,17 m. genişliğinde moloz taş ve tuğla ile inşa edilmiş bir kiliseyi bulunmaktadır (Ulaştepe üstü mevkiinde). Duvarlarının boyalı olduğu konusunda izlere rastlanmıştır. Değişik renklerdeki fresk kalıntıları ve mermer parçaları moloz içerisinde görülmüştür (Resim: 4).

Alemşah Köyü'nün doğusundaki iki buluntu yeri Uluköy'den Belen'e giden yolun doğusundadır. Çamtaşı Mevkii'ndeki kayalık açıkça Roma ve Bizans dönemlerinde taş ocağı olarak kullanılmıştır. Bu alan kepçe ile ger-

çekleştirilen kaçak kazı çukurları tahrip olmuştur. İskânın ortasında yer alan büyük kayalığa bir merdiven ile ulaşılmaktadır (Resim: 5). Kayalığın üst bölümü düzleştirilmiştir.

Çamtaşı'nın doğusundaki alanda, Gökçepınar Mevkii üç petrol bir kilise yer almaktadır. Kilisenin doğusunda üç apsis bulunmaktadır. Duvarları moloz taşlarla yapılmış olan kilisenin uzunluğu 11,7 m.dir. Kilisenin güneyinde bir evin temel duvarları bulunmaktadır. Aslında yerleşme köye kadar uzanan geniş bir teras duvarının yer aldığı alan ve kilisenin kuzeyinde kalmaktadır. Burada çok az sayıda duvar küçük bir sütun parçası ve yüzeyde çatı kiremidi ve seramik görülmüştür. Yüzeydeki buluntulara göre söz konusu yerleşme Geç Bizans Dönemine tarihlenmelidir. Burada da diğer birçok yerleşmede olduğu gibi demirci cürufırademirci atölyelerinin varlığını ispat etmektedir.

Bozeli köyünden bir kişi bizlere çok sayıda Bizans Dönemi mimari plastiklerini gösterdi. Terk edilmiş bir köy evinin iç avlusundaki kapı eşiğinde Erken Bizans Dönemi korkuluk levhası kullanılmıştır (Resim: 6). Köy mezarlığının dışarısında iki eski mezarın duvarları Bizans yapı taşları kullanılmıştır. Bu taşlardan biri bezemeli ambon parçasındır.

Bozeli'nin güneyinde yoğun makilerle kaplı dağın yukarı yamaçlarında bir yerleşme görülmüştür (Çınaryanı Mevkii). Arazinin açık olan bölümlerinde tekil duvarlar göze çarpmaktadır. Özellikle yol ve erozyon ile aşınan kısımlarda tuğla ve bir kaç Geç Bizans Dönemi seramik parçası görülmüş ve köy bu sayede M.S. 13. yy.a tarihlenmiştir.

Bozeli'nin 5 km. güneyinde Bozeli- Çakmaklar yolunun doğusunda çok göze çarpan yuvarlak kayanın üzerinde (Yalakkaya) bir mezar oyulmuştur. Yalakkaya'nın güneyindeki yamaçlarda geniş bir iskân yeri bulunmaktadır (Bademli Tepe). Yerleşmede tek taş sıralı duvarlar ile yoğun taş katkı ve parmak izleri ile süslü kiremit ve seramikler görülmüştür. Buluntulara göre yerleşme Erken Bizans Dönemine (M.S. 5.-6. yy.) tarihlenmelidir.

Bahçeli Köy'de devşirme olarak kullanılmış çok sayıda antik parça tespit edilmiştir. Cami avlusundaki musalla taşı Korint başlığı, sütun kaidesi, iki adet sütun parçası ve bir arşitrav bloğundan meydana gelmektedir. Camiinin avlusundaki Osmanlı Dönemi mezarlarda mezar taşı olarak Bizans dönemi pencere desteği kullanılmıştır.

Bahçeli Köyün doğusundaki çıkışında Ayvacık-Ezine yolu üzerindeki

tepe (Köy Civarı Mevkii). Üzerinde farklı noktalarda açılmış kaçak kazı çukurları görülmüştür. Bu çukurlardan birinin içerisinde 1,26 m. uzunluğunda bir duvar gün yüzüne çıkmıştır.

Karagömlek, Karaev Mevkii mucur taşlı yolun kenarında içerisinde toprak taş blok çakıl taşı kiremit ve seramikleri bulunan bir atık toprak yığını durmaktadır. Bu toprak yığını, yakındaki bir tarlada yapılan kepçe ile yapılan kaçak kazıya aittir. İş makinesi ile yapılan kazı sonrasında çok sayıda mezar, sütunlar ve taş bloklar açığa çıkmıştır. Kazılan çukurun profilindeki kültür tabakasında yatay katman içerisinde çatı kiremidi tabakası açıkça görülmektedir. Bir köylünün ifadesine göre yol yapımı çalışmalarında gerçekleştirilen define arama çalışmaları aylarca devam etmiştir. Bu alandaki araştırmamızda yüzeyde blok taşlar, pithos ve çatı kiremitlerine yoğun olarak rastlanmıştır. Yerleşmede elde edilen seramikler buradaki iskânın M.S. 5.-13. yy. arasında olduğunu ortaya koymuştur.

Bayramiç

Dağ Ahmetçe Köyü'nde tespit edilen birkaç süslemeli mimarı parçalar köye yakın bir alandaki Bizans Çağı yerleşmesine işaret etmektedir. Köy camisinin girişindeki sütunlardan bir tanesi 0,77 m. uzunluğunda bir çifte sütun olup üst kısmı silistik bir akantus ile son bulmaktadır. Eski bir kuyuda ise yine bir çifte sütun aynı yükseklikteki blok taş ile çerçevelenerek kuyu çıkırığının desteği olarak kullanılmıştır. Bir yaprakla bezeli çifte sütun M.S. 10.-11. yy.a ait olmalıdır.

Dağ Ahmetçe'nin güneybatısındaki Alan Mevkii'nde tarlalara yayılmış kiremit ve seramik parçaları tespit edilmiştir. Tarlaların sınırların arasında kesimde kenarları profilli iki büyük mermer mimari blok ile mermerden bir sütun görülmüştür. Arazinin güneyindeki eğimli kesimde çamur harçlı sınır duvarları yer almaktadır. Bu mevkiinin yüzeyinde tespit edilen seramikler yerleşmenin Geç Bizans başka bir ifade ile M.S. 12. yy. - erken 14. yy. ait olduğunu ortaya koymaktadır.

Çakıllı Mevkii'ndeki tarlalardan birinde çok sayıda moloz taş, kiremit ve seramik parçaları bir diğer iskân yerinin varlığını ortaya koymuştur. İki tarla arasında kalan ağaçlık bölümde işlenmiş taş bloklar ile evlerin temelleri tespit edilmiştir. İskân yerinin güney ve batı yönlerde alçak bir set ile sınırlandırılmıştır. Olasılıkla bu set bir koruma duvarı olmalıdır. Yerleşme Erkan Bizans Çağı'na (M.S. 4.-6. yy.) tarihlenmelidir.

Koşuburnu Köyü, Eğridere ormanlık alanda ağaçların olmadığı bölüm güneyde set ile çevrilmiştir. Ağaçsız sahanın aşağı kenarında bir çay akmaktadır. Bu alanın tarım amacı ile kullanılmamış olmasına rağmen çok fazla sayıda taş, kiremit parçaları ile kaba seramikler göze çarpmaktadır. Yerleşmeyi kesin olarak tarihlemek için seramiklerden istifade etmek mümkün olmamakla birlikte mermerden işlenmiş küçük bir mimari parça buradaki iskânı en azından Bizans Çağı'nda tarihlemeye imkân tanımıştır.

Hacıbekirler ve Muratlar köyleri arasında bulunan ve Künk Dağı¹ olarak adlandırılan yeri ziyaretimizde yuvarlak bir kaya üzerinde yanan yana duran iki veya üç adet sandık tipi mezarlar, adak kanalları ve merdiven ile karşılaşmıştır. Mezarların yönlerinin farklı yönlere bakması nedeni ile bunların Antik Çağa ait olduklar düşünülmektedir. Ancak söz konusu mezarların tarihleri için hiç bir kanıt bulgu elde edilmemiştir. Ancak yakın bir zamanda bunların bir dinamit ile tahrip edildikleri anlaşılmıştır. Cook'un Künk Dağı'nın zirvede var olduğunu ifade ettiği ne şarap preslerine ne de mezarlara alanın çok temiz ve iyi görünür olmasına rağmen rastlanmamıştır².

Köylü Köy kuzeybatıdan kuzey doğuya uzanan antik yolun kenarındaki Dedeüstü Mevkii yüksek bir noktada sığınma yeri vardır. Bu tepe üzerinde çok sayıda kaçak çukurlar tepenin bütün noktasında hala görülebilmektedir. Bir kaçak çukurunun yanında kiremit yığını defineciler tarafından çıkartılmıştır. Alan içinde kaçak kazı sonucu ortaya çıkan ve duvarları görülen bir sarnıç mevcuttur. Bir kaya içerisine oyularak yapılan sarnıcın duvarları sıvalıdır. Bütün alanda yığınlar halinde taşlar, yoğun kiremitlere karşın tarihlenebilen seramikler ne yazık çok azdır.

Etrafı ormanla çevrilmiş olan Palamut Üstü Mevkii Köylü Köy'ün kuzeyinde yer almaktadır. Bu bölgede kaçak kazılar sonrasında yer yer 1.20 cm. yüksekliğindeki moloz taşlarla örülmüş duvar ortaya çıkmıştır (Resim: 7). Üç çukurdan birinin kesiminde yapının zemini görülmektedir. Çukurların kenarlarında mozaik ile pencere camı parçaları buradaki yapıların zengin bir donanımda olduklarını kanıtlamaktadır. Ormanlığın güneyindeki sınırda korunmuş olan birkaç duvar kalıntısı yanında çifte sütunlar ve diğer Bizans Çağı mimari bloklar görülmüştür. Doğu yönde ki arazi üzerinde çok fazla kiremit parçalarına rastlanmıştır.

1 J. M. Cook, The Troad. An Archaeological and Topographical Study (Oxford 1973) 285-286.

2 Cook 1974, res. 13.

Türkmenli köyün yaklaşık 500 m. kadar uzağında içerisinde küçük bir höyük (Kahveci Yeri) bulunan arazi doğusundaki ahırın çevresini kuşatan duvarın iç avlusunda zeminde çatı kiremidi ile yapılmış ve doğu batı yönüne bakan mezarlara rastlanmıştır (Resim: 8). Düzlüğün en tepesindeki çok zayıf birkaç duvar görülmüştür. Mezarlık yapımının ve yönden dolayı bunu Bizans çağı tarihlenmektedir³.

Türkmenli'nin kuzeybatısında Çukur Geren Mevkii'ndeki çok sayıda tarla içerisindeki iskân alanında moloz taşlar, çatı kiremidi ve seramik sayesinde belirlenmiştir. Buluntu yerinin kuzeyinde bir kaç kalın duvar yüzeye çıkmıştır. Buradaki arazide üzerindeki özellikle parmak izi olan çatı kiremitlerinin yoğunluğu dikkati çekmektedir. Yüzeydeki seramik yardım ile iskân yeri M.S. 5.-6. yy.a tarihlenmektedir.

Ayvacık

Ayvacık İlçesi Jandarma komutanlığını ziyaretimizde bahçede görülen Orta Bizans Çağı bezemeli mimari parçanın ölçüleri, tanımı ve resimleri çekilmiştir (Resim: 9).

Billalar Köy sınırının kuzeyine yakın kesimde köy ile küçük dar arasındaki tarım arazisi üzerinde bir iskân yer (Koca Avlu Mevkii) tespit edilmiştir. Yüzeydeki seramik ve kiremitler yerleşim Erken Bizans'tan Geç Bizans (M.S. 4.-13. yy.) arasına tarihlenmektedir. Özellikle yerleşmenin kuzeyinde çay yönünde tek sıra birkaç duvar göze çarpmaktadır. Bir taş yığını içerisinde yarım daire şeklindeki bir duvar hala seçilebilmektedir. Bir apsis olan bu duvar doğu yönüne konumlandırılmıştır. Burada hiç şüphesiz bir kilise söz konusudur. Bu yapının yakın çevresinde moloz taşlar, bir kısmı üzerinde parmak izi olan kiremit parçaları, kaplamaya ait mermer parçaları ve harçlı bir zemin üzerinde zemin mozaik parçalar göze çarpmaktadır.

Bu buluntu yerinin 500 m. kadar güneydoğusunda dağın arka bölümünde bir diğer yerleşme vardır. Koca Avlu Mevkii iskân alanının çevresi bir duvar ile kuşatılmıştır. Dağın üzerindeki platonun merkezindeki hafif yükselti şeklindeki moloz taş yığınları hiç şüphesiz konutlara aittir. Alanın kıyısında bir

3 Bkn. J. Roodenberg, The Byzantine Graveyards from Ilıpınar and Barcın in Northwest Anatolia, in: T. Vorderstrasse / J. Roodenberg, Archaeology of the Countryside in Medieval Anatolia (Leiden 2009) 154-167 Fig. 4-6

tarafı yuvarlak bir biçimde oyulmuş sütun, çatı kiremitleri ve seramik parçalarına rastlanmıştır. Bu alanın fotoğrafı çekilerek kayıt altına alınmıştır. Yerleşmenin kuzeyinde erken Osmanlı sikkesi bulunmuştur ve çalışmanın son günü Çanakkale Müzesi'ne teslim edilmiştir. Seramik ve sikke bu alandaki yaşamın Geç Bizans ve Erken Osmanlı Dönemine işaret etmektedir.

Billalar'ın güneybatısındaki dağın üzerinde Koçakaba Ağaç üzerinde bir diğer yerleşme (Kıran Mevkii) yer almaktadır. Dağın arkasındaki düzlük üzerindeki köy etrafı bir duvar ile çevrilmiştir. Bu alan içerisindeki birçok noktada duvarlar görülmektedir. Dağın yamaçları vadideki çaya kadar teraslanmıştır. Etrafı çevrili alanda yoğun taş dolgulardan birkaç dörtgen planlı ev görülebilmektedir. Bir evin yanında bir kuyu bulunmaktadır. Bu yerin yakınında granitten bir öğütme kabı görülmüştür. Bütün alandaki çatı kiremitleri ve bir miktar seramik yardımı ile M.S. 3-6. Yüzyıla tarihlemek mümkündür.

Arasanlı ve Pınardere köyleri arasında yerel bir rehber ile kuru bir çay yatağı (Derebolu, Sarıcinar Mevkii) ziyaret edilmiştir. Kuru çay yatağının yamacındaki erozyon ile açılan kısımda bir yerleşmenin izleri görülmektedir. Bu kesit içerisinde batı halindeki kiremit göze çarpmaktadır. Gerek kiremit gerekse küçük seramik parçaları Erken Bizans Dönemine (M.S. 5.-6. yy.) aittir.

Dere yatağının batısında devam eden ve üzerlerinde kenet delikleri olan taş bloklara rastlanmıştır. Kuru derenin ilkbahar aylarında yağan yağmurlarla yeniden aktif hale geldiği ve bu nedenle bu taş blokların büyük bir Aquadukta/su kemeri ait oldukları düşünülmektedir (Resim: 10). Kuzeyden gelerek dere yatağı üzerinden geçmektedir. Aquaduktun kuzey tarafta yarı yüksekliğe kadar taşlar korunmuş olmasına rağmen güney tarafı daha az korunmuştur.

Sapanca Köyü'nün güneyinde köyün kenarında çok güçlü bir yağmurdan sonra erozyon nedeni ile toprak yolun kenarında meydana gelen kayma nedeni ile büyük bir mozaik gün yüzüne çıkmıştır. Dörtgen ve üçgenlerden oluşan geometrik desenlerde beyaz, kırmızı sarı ve mavi renkli tesserae kullanılmıştır. Bu bezeklerin arasındaki alanlara ise beyaz taşlarla döşenmiştir.

Köyün doğusundaki Kirse Mevkiinde birbirinden bağımsız iki Bizans yerleşmesi tespit edilmiştir. Burun şeklindeki yükseltinin üzerinde bazı duvar izleri ayakta kalmış bir kapı taşı ve kiremitler buradaki eski bir iskâna işaret etmektedir. Tepenin ormanlıkla kaplı olması nedeni ile özellikle çam ağaçla-

rının iğneli yaprakları tüm yüzeyi kaplamaktadır. Bu yüzünden tarihlemeye yardımcı olacak bulgular elde edilememiştir.

İlk buluntu yerinin 1 km. kadar kuzeybatısındaki kiremit ve seramik parçaları bir başka yerleşmenin varlığını ortaya koymaktadır⁴. İlk ağaçsızlık alanın biraz yukarısında büyük bir kaya bloğu yer almaktadır. Kaya kesilerek içerinse üç apsisli bir kilise yapılmıştır (Resim: 11). Kilisenin güney-batı köşesinde bir Prothesis nişi görünmektedir. Duvarlarda yer yer fresk izleri dikkati çekmektedir. Kuzeydeki apsis içerisinde sakallı ve başında bir hale olan erkek figürü İsa Pantokrator veya kutsal bir kişi olmalıdır. Kaya bloğu oyularak yapılmış olan kilisenin detaylı resimleri çekilmiş, ölçü ve çizimleri alınarak bilgiler not edilmiştir. 2012 yılında ziyaret edilmiş olan Sapanca Köyü 2013 yılında Kirse Yeri'ndeki yerleşmenin planının çıkartılması amacı ile yeniden araştırılmıştır. Bu yılki ziyaretimizde kaya kilisesinin çalılarla kapatılarak ahır olarak kullandığı görülmüştür. Kilisenin iç kısmı kalın bir gübre ile kaplanmış, duvar resimler tahrip edilmiş ve İsa figüre tanınmaz bir hale gelmiştir.

Kilisenin batı kuzey batısındaki üst kesimde ikinci bir ağaçsız alan yer almaktadır. Burada da yüzeyde hala bazı evlerin duvar izleri görülmektedir. Bu alandan kaya zemin üzerindeki araba tekerleği izli olan yol, yakındaki bir dereye akan kaynağa kadar uzanmaktadır. Yol çaydan geçtikten sonra kuzeye doğru dönmektedir. Bu yola paralel akan çayın yumuşak tuf zemini aşındırması nedeni ile derin bir vadi oluşması yanında küçük havuzlar oluşmuştur. Seramiklere göre yerleşme Erken-Geç Bizans Çağına tarihlenmelidir. Ancak yukarıda sözü edilen kilise M.S. 12.-13. yüzyılda inşa edilmiştir.

Sapanca Köy'nden Karagömlek istikametine giden yolun bir antik bir yerleşmeyi (Dibek Tarlası) ikiye bölmüştür. Açılan kesit içerisinde düzenli kiremit tabakası dikkati çekmektedir. Bir sınır kenarı şeklinde devam eden duvar olasılıkla yerleşmeyi kuşatan bir savunma duvarı olmalıdır. Alanın yüzeyinde çok yoğun moloz taş, öğütme taşları, seramik tuğla parçaları iskân alanının M.S. 12.-15. yy.a tarihlenmesine imkân tanımaktadır.

Dikkat çeken Karayiv dağı Sapanca, Karagömlek, Misvak ve Süleyman köyleri arasında durmaktadır. Dağın güneyinden doruğuna doğru çıkılmıştır. Dağın alt yamaçlarında yukarıdan aşağıya yuvarlanmış bir sütuna rastlanmıştır. Dağı üzerinde platonun eteklerini bir savunma duvarı kuşatmakta-

4 Buluntu yeri Cook'ta Cakıllı Mevkii olarak söz ediyor: Cook 1974, 323.

dır. Sur içindeki bazı duvarlar konutlara aittir. Bütün plato üzerinde yoğun kiremit parçalarına rağmen çok az tarih veren seramik parçalarına rastlanmış ve bunlara göre bu alan M.S. 2.-6. yüzyıla tarihlenmiştir.

Süleyman Köyü, Akçeşme Mevkii'nde tüf taşlı kayalığın yamaçlarında bir iskân alanın izleri sayılabilecek kayaya oyulmuş mezar, ev duvarları ve kuzey doğuya doğru giden ve üzerinde araba tekerleği izleri olan yola rastlanmıştır. Yerleşmenin güney batısında olasılıkla burada yaşayanların içme suyu ihtiyacını sağlamış olan su kaynağı vardır. Bu alanda tespit edilen seramikler buradaki yaşamın Geç Bizans Çağından Eken Osmanlı Dönemine kadar varlığını ortaya koymaktadır (M.S. 13.-15. yy.).

Küçük Hüsun, eski taş döşeli yolun güneyindeki çıplak ve hafif eğimli bir tepede (Tepeçukur Mevkii) yoğun moloz taş kiremit ve seramikler dikkati çekmektedir. Tarım amacı ile kullanılmamış olan ve alanın aşağısında yer alan kesimde ev temel izleri kapı lento taşı ve döşemler mevcuttur. Bir yol ile bölgedeki yol ağına bağlanmış olan bu yerleşmedeki yaşamın Erken Bizans Çağından Erken Osmanlı Çağına kadar devam etmiştir.

Toprak yolun güneyinde Pasakkaya Mevkii'nde yol yapı çalışmaları sırasında mezarlığın bir bölümü kesilmiştir. Buradaki mezarlardan birinin kenarında haç bezemeli bir taş göze çarpmaktadır. Toprak yolun batısında uzun kayalık bir arazi üzerine kurulmuş olan yerleşmede iskân ait tesisler yer almaktadır. Kayalık üzerindeki yerleşmenin girişi kayaya oyulmuş merdiven ile sağlanmıştır. Arazinin kayalık olması nedeni ile binaların yapımı sırasında bundan faydalanılmıştır. Bu amaç kapsamında temellerin oturtulması için kaya zemin belli yerlerinde kesilmiştir. Bazı evlerin sırt duvarları boyunca kayanın düzleştirildiği görülmektedir. Yüksek tepenin doruğundaki büyük üzerine ulaşılan merdiven kuzeyde yer almaktadır. Üzeri düzeltilmiş kayanın üzerinde çukurlar ile kanal göze çarpmaktadır. Büyük bir olasılıkla bu kaya kurban-libasyon amacı ile kullanılmış olmalıdır. Platonun çevresinde yer yer göze çarpan düzeltme izleri bu alanın bir akropolis gibi duvar ile çevrili olduğunu akla getirmektedir. Plato üzerinde kayaya oyulmuş temel izleri, kısmen ayakta duvarlar buradaki binaları algılamamıza imkân vermektedir. Oldukça derin kazılmış bir define çukurunda bir duvarın izlenebilmektedir. Bu platonun yaklaşık 400 m. kadar güney batısında kayaya oyulmuş şarap presi bulunmaktadır. Şarap Anası olarak adlandırılan bu alandaki dörtgen şarap ezme çukuru 1,38x1,20 m. ölçülerinde olup 30 cm. genişliğindeki daha

küçük bir hazneye bağlanmıştır. Olasılıkla bu küçük çukurdan amphora ve testilere şarap doldurulmuş olmalıdır. Pasakkaya mevkiinde az miktardaki yüzey seramiğine göre yerleşme Bizans Çapı'ndan Osmanlı Dönemine kadar varlığını sürdürmüştür.

2013 yıl kent planı üzerinde çalıştığımız Pasakkaya yerleşmesini ziyaretimiz sırasında bir çok kaçak kazı çukurları ile karşılaşmıştır. Yukarı terasa çıkan basamaklı girişlerin arasında çok derin bir çukur açılarak merdiven görünümü kalıntı kısmen tahrip edilmiştir (Resim: 12). Yukarıdaki plato üzerinde de bir çok kazı çukurları görülmüştür.

Kısacık, Çakıl Mevkii'nde bir tarlarda oldukça yıpranmış ve çalılıklarla kaplı bir sur duvarı ile çevirilmiş bir yerleşme olduğunu göstermektedir. Yerleşmenin iç kısmında yapılar ayakta kalmamıştır. Bununla birlikte evler ait olan blok taşları, çok sayıda kiremit ve seramik bu yerleşmeden geriye kalan buluntulardır. Buluntular söz konusu savunma duvarlı yerleşmenin Hellenistik Çağdan Bizans Çağına kadar iskân gördüğünü ispat etmektedir. Burada ele geçen pencere camı parçaları ise bazı gösterişli/önemli binaların varlığını ortaya koymaktadır.

Kısacık Köyü'nün yaklaşık 2 km. kadar batısında Kilise Yeri Mevkii'nde bir savunma duvarının izleri set olarak görünmektedir. Eğimli yerleşmenin ortasındaki 14 m. uzunluğunda ve 2.20 m. yüksekliğinde *opus caementitum* tekniğe inşa edilmiş büyük bir bina bulunmaktadır. Arazinin kenarında büyük blok taşlar durmaktadır. Bir kaç seramik parçası bu yapının ve yerleşmenin Geç Roma-ErkenBizans Çağına tarihlenmesini gerektirmektedir.

Demirci Köyü'nün güney doğusunda Üç Damla Mevkii'nde (Yayla Kaya) bağımsız duran büyük bir kaya bloğu üzerin mezarlar bulunmaktadır. Mezarlar kaya içine sanduka biçiminde oyulmuştur. Bulardan incelenen mezar 1,96x0,61x0,50 m. ölçülerindedir. Dikdörtgen planlı mezarın uzun yüzün kenarında sıvı bir maddenin akıtılması için kanal açılmıştır. Diğer kayaların vadi içerisinde ve çok derinde olmaları nedeni ile sadece resimleri çekilmiştir.

Köyün batı yakasındaki Karakorum Mevkii'nde kısmen ormanlık bölgedeki ana kaya içerisine oyulmuş iki mekân tespit edilmiştir. Bunlardan birinci mekânı 3,1x4,4 m. genişliğinde ve 1,9 m. derinliğindedir. İkinci mekânın arka duvarı düzgün bir şekilde kesilmiştir. Ön kısmı ise kırılmıştır. Mekân yaklaşık 2,2 m. derinliğindedir. Kayaya oyularak yapılan bu mekânların fonksiyono-

nu kesin olarak bilinmemektedir. Karakorum Mevkii'ndeki kaya içine oyulan mekânların batı yönündeki derin vadi içinde yazları kuruyan dere yatağının her iki yakasında derin oyuklar oluşmuştur. Bunlardan batıdaki uzun ve ırmağa paralel uzanmaktadır. Irmağın güneyindeki kayalık U şeklinde aşınmıştır. Suyun aşındırması ile oluşan doğal mekânın ahır olarak kullanılması nedeni ile zemini kalın bir gübre ile kaplıdır. Kayalığın ırmağa bakan cephesinde ve yaklaşık orta noktasında dörtgen bir niş yer almaktadır. Bu nişin içindeki yazıt veya benzeri bir şeyden geriye bir şey kalamamıştır.

Kaya oyuğunun duvarları üzerinde çok sayıda alçak kabartma tekniğinde yapılmış figürler göze çarpmaktadır (Resim: 13). Doğu yönde arkosol şeklinde kemerli nişin alınlığında ve iç kısmında kazıma haç, kazımlar ve yatay bir çizgi halinde devam eden dübel dizisi görülmektedir (Resim: 14). Arkasolun sağından itibaren başlayan kabartmalar kuzeydeki oyuğun bitimine kadar devam etmektedir. Bizi bu alanı gezdiren eski bir öğretmen ilkokul yıllarında (1950'lilerde) buradaki iyi korunmuş kabartmaların bir kaç tanesi keserek okula götürdüklerini beyan etmiştir. Korunan kabartmalarda portre şeklinde başlar, oturan figürler, melek ve haçlar sayılabilir. Kabartmalar dışında yazıya benzeyen bazı kazımlar da yer almaktadır. Ancak bunların içeriği konusunda bir şey söylemek zordur. Figürler arasında çok sayıda nişler ve dübel delikleri yer almaktadır.

Tamış köyünün kuzeyinde kayalığın kenarında bir yerleşme yer almaktadır. Bu alanda taş topluluğu içerisinde bazı duvarlar görülebilmektedir. Yüzeyde çok sayıda çatı kiremidi, seramik ve pencere camı parçaları tespit edilmiştir. Elde edilen bulgulara dayanarak bu alandaki iskân M.S. 5.-13. yy. a tarihlenmek mümkündür.

Çamköy yakınında eski bir Osmanlı mezarlığı yer almaktadır. Mezarlık içerisinde çok sayıda antik ve Bizans Çağı mimari taş blokları ve öğütme taşı tespit edilmiştir. Bunlar içerisinde Grekçe yazıtlı bir mermer blok dikkati çekmektedir. Epigraf Arş. Gör. Dr. Tolga Özhan bu taşın Apollon Smintheus'a ait olduğunu beyan etmiştir. Söz konusu Çanakkale Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilmiştir.

Mezarlıktaki diğer mimari parçaların bir bölümü mezarlığa 500 m. uzaklıktaki iskân yerinden (Tikilitaş Mevkii) getirilmiş olmalıdır. Yerleşme oldukça geniş bir alanı kaplamaktadır. Bu yerleşmeden gelmiş sütunlar Çamköy camisinin önünde durmaktadır. İskân alanında bir çok noktasında duvar

kalıntıları taş yıkıntıları çatı kiremitleri ve seramik göze çarpmaktadır. Taş yığının üzerinde taştan bir hazne, bunun batısında ev temelleri ve doğuda bir kuyu göze çarpmaktadır. Yerleşmenin en azından bir bölümünün bir savunma duvarı ile çevrildiği söylenebilir. Bu alandaki araştırmada batı yönde Geç Bizans Dönemi seramiklerine karşın güneydeki arazide Roma ve Erken Bizans seramikleri tespit edilmiştir.

Babadere'deki Osmanlı mezarlığının kapısındaki antik, Bizans ve Osmanlı Dönemi devşirme taş blokların dokümantasyonuna devam edilmiştir (Eski Mezarlık Mevkii). Taşların ölçüleri çizimleri ve fotoğrafları çekilmiştir. Osmanlı mezar taşının yanında okunması zor Roma yazıtı, Bizans çifte sütunları, pencere söveleri, korkuluk levhası ve blok mermer taşlar söz konusu kapının yapımında kullanılmıştır (Resim: 15).

Babadere'nin güneybatısındaki fasulye tarlaları ile kaplı alanda bir başka yerleşme bize gösterilmiştir (Kadıyere Mevkii). Buradaki yoğun bitki örtüsü nedeni tek bir mimari kalıntı görülebilmektedir. Ancak arazi içinde kiremit ve seramik kümeleri tespit edilmiştir. Tarla kenarında büyük bir zeytin yağ presi bulunmaktadır. Bunun dışında bir kaç parça amphora parçaları, bir kiliseye ait mermer duvar kaplama plakları ve seramikler yardımı ile yerleşme Erken Bizans Dönemine tarihlenmektedir.

Resim 1: Geyikli, Üvecik Tepe, kemerli yapı.

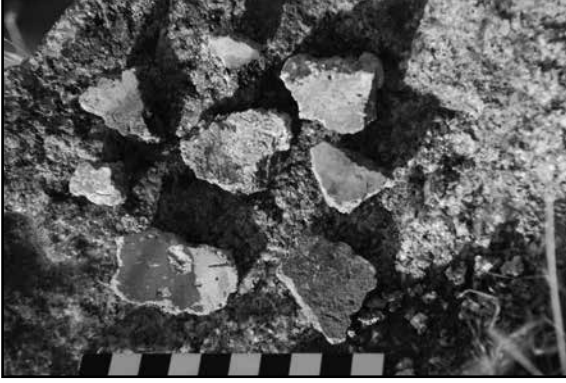

Resim 2: Koç Ali – Uluköy, Karapınar Mevkii, haç bezmeli lahit.

Resim 3: Uluköy, Ulaştepe Mevkii, Erken Bizans Çağı kilise-
si.

Resim 4: Uluköy, Ulaštepe Üstü, kiliseye ait fresk parçaları.

Resim 5: Alemşah Köyü, Çamtaşı Mevkii, merdivenli kaya.

Resim 6: Bozeli Köyü, Bizans Çağı korkuluk levhası.

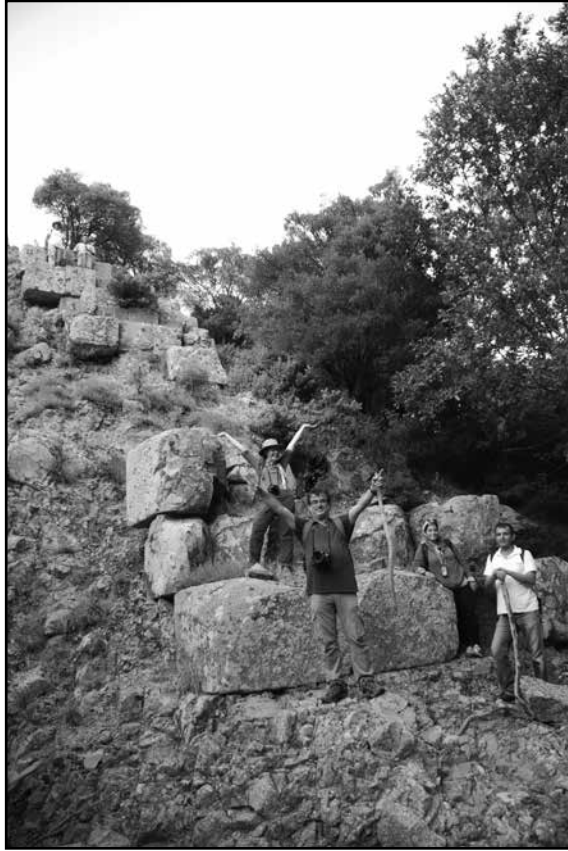
Resim 7: Köylü Köyü, Palamut Üstü Mevkii, kaçak kazı çukurdaki duvar.

Resim 8: Türkmenli Köyü, Bizans Çağı mezarlar.

Resim 9: Ayvacık Jandarma Komutanlığı bahçesinde Orta Bizans Çağı epistil bloğu.

Resim 10: Arasanlı, Derebolu Mevkii, su kemer kalıntıları.

Resim 11: Sapanca Köyü, kaya kilisesi.

Resim 12: Küçük Hüsün, Pasakkaya kaçak kazı çukuru.

Resim 13: Demirci Köyü, kabartma figürü.

Resim 14: Demirci Köyü, mağara içindeki arkosol.

Resim 15: Babadere, Bizans Çağı mimari parçalarından oluşan giriş kapı.

THE 2013 ARCHEOLOGICAL AND GEOPHYSICAL SURVEYS IN THE TERRITORY OF SAGALASSOS

Marc WAELKENS*

Eva KAPTIJN

Branko MUŠIĆ

Jeroen POBLOME

Julian RICHARD

---

1. Giriş (Marc Waelkens)

1993 yılında, o zamanki adı ile T.C. Kültür Bakanlığı'nın Türkiye'nin kültür mirası envanterini çıkartılması talebi üzerine, Sagalassos topraklarında disiplinler arası yüzey araştırma çalışmalarına başlanmıştır. Disiplinler arası çalışma Marc Waelkens (Leuven Üniversitesi) tarafından yönetilmiştir. Sagalassos Arkeolojik Yüzey Araştırmaları ile, 1993 - 1996 yılları arasında, söz konusu bölgede yaklaşık 300 yeni ören yeri bulunmuştur. 1999 yılından itibaren kent merkezine iki saat yürüme mesafesindeki bölgelerde yeni yöntemler kullanılarak yüzey araştırmaları yapılmıştır. Daha önce tespit edilmiş olan alanların yeniden incelenmesi ile kronolojik eksiklikler tamamlanması amaçlanmıştır. Bu süreç içinde diğer disiplinlerin çalışmaları da devam etmiştir. 2008 senesinde, Sagalassos topraklarının dış sınırları yakınlarında yeni bir "yoğun yüzey araştırması" programına başlanmıştır. Bu dış çeperde yerleşim düzeninin tarih içinde geçirdiği değişiklikler incelenmektedir. Özellikle, dış bölgeler ile bölgesel merkezlerin ilişkisi üzerinde durulmuş; bu merkezler oluşmadan önce, bunların varlığı sırasında ve önemini yitirdiklerinde, dış çeperde kalan yerleşimlerin ne gibi değişiklikler geçirdiğini belirlemek amaçlanmaktadır.

2013 yılındaki yüzey araştırmaları toplam 4 hafta (07 Temmuz - 01 Ağustos 2013) sürmüştür. Jeomorfoloji ve jeoloji çalışmaları sırasında ekibimize MTA Enstitüsü'nden ve Burdur İl Tarım Müdürlüğü'nden birer temsilci de katılmıştır. Yüzey araştırması çalışmalarımıza 2013 yılında Kültür ve Turizm

---

* Marc WAELKENS, Leuven Üniversitesi, Blijde Inkomstraat 21, 3000 Leuven/BELÇİKA.

Bakanlığı temsilcisi olarak katılan Deniz Ongun'a (Fethiye Müzesi) yardım ve katkılarından dolayı en derin şükranlarımızı sunarız. Burdur Müzesi Müdürü Hacı Ali Ekinci'ye de çalışmalarımıza göstermiş oldukları yardım, destek ve ilgiden dolayı teşekkürler ederiz.

2. The archaeological survey (Eva Kaptijn, Marc Waelkens & Jeroen Poblome)

2.A. Introduction

This year, the new regulations concerning archaeological surveys that no longer allowed collecting artefacts in the field, forced us to change the aims and method of the survey as planned in our application. The methodology applied in the Burdur Plain Survey carried out in previous years¹ is not feasible without the collection and careful processing of the pottery. The survey of 2013 was therefore changed to an evaluation of already known sites in the southwestern part of the territory of Sagalassos (Figure: 1), corresponding with the catchment area of the Büğdüz Çayı river system on either side of the Beşparmak Dağı (Figure: 2). These sites had already been surveyed during the extensive surveys of Sagalassos' territory carried out between 1993 and 1998 and published in the volumes *Sagalassos III*, *IV* and *V*, and discussed within the context of the regional history in volume *V* of the *Studies in Eastern Mediterranean Archaeology (SEMA)*.² In the 20 years that have passed since

- 1 Waelkens, M., E. Kaptijn, K. Dirix, R. Vandam, P. Degryse, P. Muchez and J. Poblome (2012) *Sagalassos 2010 Yüzey Araştırması / The 2010 Survey Season in the Territory of Sagalassos*, in: *XXIX. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 23-28 Mayıs 2011, Malatya, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın, Ankara, 185-204 ; Waelkens, M., E. Kaptijn, R. Vandam, K. Dirix, K. Eekelers, P. Muchez, P. Degryse and J. Poblome (2013) *Sagalassos 2011 Yüzey Araştırması / The 2011 Survey Season in the Territory of Sagalassos*, in: *XXX Araştırma Sonuçları Toplantısı* 30-1, 28 Mayıs - 1 Haziran 2012, Çorum, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın, Ankara, 339-352.
- 2 Waelkens, M. (1995) The 1993 Survey in the District South and East of Sagalassos, in: M. Waelkens and J. Poblome (eds) *Sagalassos III. Report on the Fourth Excavation Campaign of 1993*, Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 7, Leuven, 11-22; Waelkens, M., E. Paulissen, H. Vanhaverbeke, O. Ilhame, B. De Cupere, H. A. Ekinci, P.M. Vermeersch, J. Poblome and R. Degeest (1997) The 1994 and 1995 Surveys in the Territory of Sagalassos, in: M. Waelkens and J. Poblome (eds) *Sagalassos IV. Report on the Survey and Excavation Campaigns of 1994 and 1995*, Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 9, Leuven, 11-102 ; Waelkens, M., E. Paulissen, H. Vanhaverbeke, J., Reyniers, J. Poblome, R. Degeest, W. Viaene, J. Deckers, B. De Cupere, W. Van Neer, H.A. Ekinci and M.O. Erbay (2000) The 1996 and 1997 surveys in the territory of Sagalassos, in: M. Waelkens and L. Loots (eds) *Sagalassos V. Report on the Survey*

the beginning of this survey, geographical positioning techniques (GPS) have improved significantly, while the conditions of the sites might have undergone an equally large transformation, not in the least due to the rapid growth of quarry activities in this area.

The aim of the 2013 re-evaluation survey was therefore to assess the present-day condition of the sites, possibly alter their interpretation/dating and establish their locations in the landscape with a greater precision than was possible before. It should be stressed, however, that all new dates are very tentative as these were given on the spot, without the possibility of washing and a detailed analysis of the artefacts. Fortunately artefactual material from various sites collected during the surveys of the 1990s was stored in the depots of the excavation house. Because in the meantime our knowledge of the regional pottery, especially that from pre-Hellenistic and post-Imperial times, had also greatly improved, restudying this material in collaboration with J. Poblome sometimes allowed modification of earlier proposed dates.

2. B. Results

Located just west of the Ağlasun Valley, which continues into the Başköy Valley, *Taşkapı Kale* (TAS01) was the first site to be investigated. It overlooks the entire basin in which the village of Taşkapı is located, from a high mountain peak near the southeastern edge of this basin (Figure: 3). The hilltop is enclosed by a thick wall on all sides, except the west side that was sufficiently protected by steep cliffs. The top proper is enclosed by a second (inner) wall. The thus enclosed top mainly consists of steep bare bedrock. The wider enclosure wall also incorporates an area that is flatter and in which the remains of several dwellings were found. Some could be measured, others were too much collapsed to allow any measurement. Most of the pottery could be dated to the Middle Byzantine period, while a few sherds were of Classical date. The location and wall suggest this site might have acted as a refuge site possibly initially founded in the Classical period, but definitely (more intensively?) used during the Middle Byzantine period. M. Waelkens, however, believes that this large enclosure wall, just like that of the Classical to Late

---

and Excavation Campaigns of 1996 and 1997, Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 11, Leuven, 17-216 ; Vanhaverbeke, H. and M. Waelkens (2003) *The chora of Sagalassos. The evolution of the settlement pattern from Prehistoric until recent times*, Studies in Eastern Mediterranean Archaeology V, Turnhout.

Hellenistic settlement of Düzen Tepe (1.8 km to the southwest of Sagalassos), which equally protects an area that is much larger than the settlement proper and also has an inner wall surrounding the top of an acropolis, might possibly go back to an earlier period already, in that case most likely the Late Bronze Age, during which similar sites are known from elsewhere in Anatolia.

The nearby site of *Taşkapı - Kapıtaş Mevkii* (TAS02) is located on a natural rising of the lower slopes bordering this small valley to the west. Here two upright stones of a monumental doorway were found *in situ*. The original survey attributed them to a monumental tomb most likely belonging to the owner(s) of a nearby estate and this interpretation was not altered. Restudying the pottery collected during the earlier survey allowed a more precise date in the 1st and 2nd centuries AD, with a smaller number of sherds dating to the 4th to 6th centuries AD, which suggests a later reoccupation of this spot and possibly reuse of this structure.

The site of *Kartalpınar - Kepez Kalesi* (KAR03) is located on a rocky promontory with steep cliffs on all but its northern side where a large defense wall made of nicely carved ashlar and protected by five towers, which, based on the masonry style, in the past had been tentatively dated by M. Waelkens to the Post-Classical period, closes off the site (Figure: 4). The site itself is largely flat and revealed a large number of pottery sherds from periods ranging from the Archaic to the Roman Imperial period with a predominance of Hellenistic sherds. Despite the size and the impressive fortification wall, the absence of remains that could be attributed to any monumental, official building, among the many ruined structures (mainly houses?), makes M. Waelkens believe that this was a proto-urban settlement, flourishing during the Post-Classical to Hellenistic period, which, however never evolved into an 'urban' settlement. In M. Waelkens' view, this was due to the expansion of Sagalassos' territory, which according to the journey of Cn. Manlius Vulso as described by Livy and Polybios, by 189/188 BC had reached the southwest corner of the Burdur Valley, near the village of Düğer, already. The 2013 survey is that several stone built tumuli are located just to the west of the precinct. The largest one occupies the highest point of the natural plateau, overlooking the valley below. Their date is difficult to establish, but an Archaic/Classical date for the original construction of at least some of them seems feasible and is corroborated by some pottery finds. Another tumulus of similar type and of a contemporaneous date can be found at Taşlı Tepe near Soğanlı (see below). M.

Waelkens pointed out that during the 6th century BC tumuli at least partially made of stone spread from Lydia throughout Western Anatolia.

Kartalpınar - Asar Tepesi (KAR01) is the northern part of the rocky promontory with the remains of Kepez Kalesi. No remains were found on the top of it, but traces of habitation, including a small number of pottery sherds, were found inside some caves in the steep western cliffs of this plateau. A few rock-cut steps gave access to the largest cave (perhaps used as a burial place?), which also produced some sherds. Most sherds are difficult to date: somewhere in the Byzantine or Ottoman periods, but a date in the Hellenistic and Roman Imperial periods cannot be ruled out either. Two examples, however, could be identified with certainty as cooking fabrics of the Early Byzantine Dark Ages.

Three kilometres southwest of Kartalpınar, located on higher east-facing slopes above the village of Kuzköy, the site of *Kuzköy - Eğlence* (KUZ01) overlooks the wide valley below. A large quantity of roof tile marks the centre of the settlement. The corresponding pottery dates to the Early Byzantine (6th century AD) to the Middle Byzantine period (until the 10th century AD). The remains of various thick wall sections, possibly part of an enclosure, were found along the northern edge of the settlement. These wall sections, however, did not form one single, continuous surrounding wall (Figure: 5). A spring occurs to the north of the site, which can be identified as a village that probably cultivated the fields around it.

Located 3.5 km. east of Kartalpınar, the basin of the Gravgaz marsh harboured several sites. On top of a small rocky spur, *Beşkavak - Eğlence* (BES01), halfway up the mountain slope to the west of the marsh, a concentration of fragments of burned mudbrick with the impression of beams and twigs, that are either remains of wattle-and-daub walls or of a thatched roof sealed with mud. Furthermore, pottery from the EBA was found together with a projectile consisting of pointed flint and a grinding stone (saddle quern). This site was identified as a small protohistoric village that overlooked the marsh and fertile plain below.

On the eastern side of the same plain, adjoining the main Burdur-Bucak road, which destroyed most of it, and therefore only partially preserved immediately northeast of this road, the remains of a Roman site *Kayaaltı - Hacı Hüseyin Vurdukları Yeri* (KAA02), a larger farmstead or village, are still visible.

At the surface the outlines of several walls can be seen, but it is impossible to date them with precision as only a very limited amount of sherds could be recovered.

In a small and shallow cave, *Kayaaltı - İnönü* (KAA03), located in the lower hills bordering the Gravgaz marsh to the north, fragments of Roman pottery were found. Both Roman fine and coarse wares were discovered, but the greater part of the collection consisted of *Sagalassos Red Slip Ware* dating to the 1st century AD. The function of this site is rather enigmatic.

In a nearby small hollow basing in front this abri-sous-roche Roman pottery, equally dating to the 1st century AD, was found on the west side of a small rocky outcrop, known as *Kayaaltı - Sırsırpınarları* (KAA06). The Sagalassos survey of the 1990's had identified the structural remains of what clearly must have been a well-built shrine of smoothed ashlar here. Due to the discovery of an altar dedicated to Ares Tadeus in the nearby site of *Kayaaltı - Hacı Hüseyin Vurdukları Yeri* (KAA02), M. Waelkens had suggested an identification as a rural shrine of this god. Remarkably no stone remains are still present today, meaning that they all have been reused elsewhere.

On a small rocky outcrop overlooking the southern valley of the Gravgaz marsh *Kayaaltı - West of Bel Çesmesi* (KAA07) the remains of a number of structures was visible on the surface. At least three buildings and a stone lined deep well were identified. The pottery found on the surface dated mainly to the Ottoman period, but a small number of Late Roman/Early Byzantine sherds was found as well. The character of the structures and pottery suggests a function as farmstead or villa.

The site of *Kayaaltı Kale* (KAA08), northwest of the Gravgaz marsh, was not known until this survey, but M. Waelkens referred to this location as an interesting area to survey (Figure: 6). This northernmost spur of the Beşparmak mountain range, located to the south of the village of Kayaaltı, has steep rock faces on three sites, while the flatter southern side is closed off by a large stone-built wall. The wall measures 115 m. in length, is in one part 2.25 m. high and varies in thickness from 1.20 m. to 2.50 m. The construction consists of two wall faces made of large unworked stones and a fill of smaller stones. Two entrances could be identified; a small entrance in the western part of the wall and a larger entrance in the central section of the wall. The central entrance was flanked by the remains of two semi-circular protrusions. On the in-

terior the remains of tiles and wall debris suggest the existence of at least two structures built against the wall. Unfortunately only one pottery sherd was found, provisionally dated to the Classical period. This makes dating very difficult. Given that similar fortified hilltop settlements stemmed from the the Archaic/Classical or Middle Byzantine periods, e.g. Taşkapı Kale (see above), a provisional date in either or both of these periods is suggested. The location of the site and its fortifications suggest it acted as a refuge site.

Lower on the mountain slope a few hundred meters south of Kayaaltı Kale, a shallow cave was found, dubbed *Kayaaltı Mağara* (KAA09), in which entrance several fragments of pottery were found. On the spot dating of the pottery suggested a date in the Middle Byzantine period. It is likely that this abri acted as a refuge site and/or pastoral encampment and might have been contemporary with the site on the kale.

Below Kayaaltı Kale, in the valley of the Büğdüz Çayı, the sites of *Kayaaltı - Kocapınar* and *Kayaaltı - Güzle* are located close to each other on the southern side of the valley. Unfortunately the site of *Kocapınar* could not be relocated (a restaurant is today located on top of the spring). A re-analysis of the pottery in the depot provided a more precise date range from the 2nd century BC to the start of the 2nd century AD and again in the 4th and 5th century AD. The site of *Güzle* is very small and only consisted of a number of Hellenistic and Roman sherds. Further to the west, downstream along the Büğdüz Çayı, around the village of Bayındır, two ancient sites were visited.

North of modern Bayındır, a concentration of Roman pottery is present on a small hill in middle of the fields, referred to as *Bayındır Höyük* (BAY03). The hill itself is partly cultivated and one hewn stone block was found. The site is not large but the Late Roman/Early Byzantine pottery assemblage (5th-7th century AD) is diverse and suggests a domestic character. As a result the site interpreted as a farm or villa.

Slightly further west, The site of *Bayındır - Hamam Yıkığı* (BAY02) is located in the middle of agricultural fields (Figure: 7). Because not yet harvested wheat occupied most of the site only a small portion could be investigated. On the two fields that could be surveyed, pottery from the Late Roman/Early Byzantine (5th-7th century AD) and Ottoman periods was identified. Based on the discovered pottery as well as its location this site has been interpreted as a farmstead, small village or villa.

Unfortunately, the sites located around the village of Büğdüz, located west of Bayındır, i.e. *Büğdüz - Göbecik Tepe* (BÜG02) and *Bayındır - Körüstan* (BAY04), possibly as a result of vegetation and crops present.

Six kilometres southsoutheast of Büğdüz, near the village of *Soğanlı*, the site of *Taşlı Tepe* (SOG06) consists of a large heap of stones on top of rock outcrop protruding from the hills in the east (Figure: 8). This site was interpreted as the remains of a large tumulus. The site provides wide views over the surrounding countryside (especially over the lower badland area to the west). Discovered pottery suggests a date in the Archaic and Classical periods.

Immediately to the north on a small spur the site of *Soğanlı - Yapıncı Olak* (SOG07) consists of a small concentration of pottery almost exclusively consisting of red slipped fine wares. A reinvestigation of the pottery already present in the depot suggests a date in the Hellenistic and Early Roman periods (c. 3rd century BC - 1st century AD).

The southernmost site investigated this year is located just north of the border of the territory of Sagalassos. This site, *Karacaören - Ören Mevkii/Pazar Tepesi* (KAÖ04), consists of a large concentration of pottery and tiles covering approximately 200 x 300 m. located to the northwest of the village of Karacaören on the edge between the badlands and hilly area in the southwest of the territory. A few hewn architectural blocks were discovered together with six olive/wine press weights. Pottery collected on the site in the 1990's could be dated to the Hellenistic and Late Roman/Early Byzantine periods (until the 7th century AD). On a hill to the northwest of the area separated by a small valley, pottery was also found dating to the 4th to 2nd century BC. To the southeast of the site remnants of a wall and tiles were found on top of a small hill. These probably represent a Roman watch post. On the foot of this hill a considerable number of east-west aligned graves was found (ca. 30) consisting of stone lined burials with larger head and foot stones suggesting an Ottoman date.

3. The geophysical Survey (Branko Mušič & Marc Waelkens)

3.A. Introduction

In 2012 it proved necessary for the geophysical team to join the archaeological survey team for a few days. During this period, five previously iden-

tified archaeological sites were investigated with magnetometry, Ground Penetrating Radar or a combination of both techniques. The main aim of this exercise was to test whether the use of these methods was possible in this area (the lacustrine deposits of the Burdur Plain) and on the kind of site being investigated (artefact concentrations on the surface disturbed by centuries of agricultural activity). Secondly, if the methods proved possible, the aim was to investigate if the artefact concentrations on the surface discovered by the archaeological survey represented actual buried remains in the subsurface and if so what the character of these remains was, e.g. building remains, burial places, craft activity, etc.

3.B. Aims

During the campaign of 2013, the geophysical prospection was mostly directed by positive results of archaeological survey in the Burdur Plain. Geophysical survey applying the magnetic and ground penetrating radar methods was focused on three archaeological sites. The first task was completing investigations started in 2012 at the site of Düğer 1 and to initiate geophysical prospection at the sites of Yarıköy - Kilise Mevkii and Düğer - Değirmen. The aim of the geophysical prospections was recognizing and outlining of possible settlement remains. Today, all areas where high concentrations of surface finds were discovered in the Burdur Plain are agricultural lands, which are periodically ploughed. Most probably the prevailing construction material for houses during the Iron Age but also in later times was mudbrick, which has a low consistence. Such material is exposed to different agents of destruction, among which mechanical impact during agricultural activities is the most destructive. Badly preserved architectural remains made of mudbrick material will generate only faintly visible anomalies in this environment, if at any all. The most reliable strategy in these delicate circumstances is a combination of high resolution magnetometry in gradient mode together with ground penetrating radar. We expected more archaeologically positive results from the magnetic method than from georadar. The magnetic susceptibility of mudbrick material is normally higher than that of the surrounding soil. Recognition of mudbrick structures depends strictly on susceptibility contrast between mudbrick structures and this surrounding soil. Better results can be expected in environments with lower average susceptibility. It is possible that

at some areas traces of ancient settlements are preserved only in plough soil horizon and therefore hardly recognisable on geophysical plots. However, we decided to use the magnetic and georadar methods in parallel profiles spaced only 0.5 m apart. This is a pioneer geophysical prospection in the Burdur Plain and the potential of both methods should be explored for future prospections. The position of geophysically surveyed areas at all three sites was measured by a professional GPS device with a very high precision.

3.C. Results

At the *Düğer 1* site it is evident from magnetic method results, that in the central part of the geophysically surveyed area, where larger concentrations of ceramic fragments were found during the archaeological survey, much larger disturbances in the local magnetic field are present than in the near surroundings (Figure: 9). Some linear magnetic anomalies are also quite evident. We assume that the magnetic anomalies are the result of mudbrick building material close to the surface. Results obtained by magnetic prospection were confirmed also by measurements of top soil magnetic susceptibility. In some spots, measurements of relatively strong magnetic gradients coincide with top soil magnetic susceptibility values. On the basis of this correlation we can conclude that archaeological horizons are very close to the present day surface. We assume that the chaotic appearance of the magnetic maps is the result of predominantly mudbrick remains of ancient buildings. Most probably archaeological material is mixed in the plough zone and/or still partly preserved immediately below the ploughed soil. Results of the GPR method support the interpretation of the magnetic method. GPR echoes are very weak and GPR anomalies are faintly visible. This can be interpreted as the effect of construction material made mostly of mudbricks. Expected GPR echoes from such material are much weaker than from foundations made of stone blocks. Parallel lines of relatively stronger GPR echoes are supposed to be generated by dry stone foundations of mudbrick houses (Figure: 10). The site of *Yarıköy - Kilise Mevkii* was recently surveyed by magnetic and ground penetrating radar methods. Geophysical exploration on this site is still not finished and therefore we can provide only very preliminary conclusions. The magnetic signal over the whole surveyed area is quite weak (Figure: 11). On the basis of these images we can conclude that there are no stone made constructions. All strong

linear magnetic anomalies are the result of modern field boundaries. Some weak, linear magnetic anomalies are most probably the result of negative archaeological structures like ditches, pits etc. Only on the small area close to the modern road stronger magnetic anomalies typical for stone foundations were encountered. For the moment it can be interpreted as a large building made of stone blocks. Results of the ground penetrating radar method confirm the conclusions based on the magnetic prospection (Figure: 12). At the location of the stone-made building very strong GPR echoes were measured. GPR ‘time slices’ show clear plan views of the building (Figure: 13). During the third week of the field campaign 2013, geophysical prospection was focused on the Iron Age archaeological site at the location of *Değirmen* north of the village of Döger in the Burdur Plain. Geophysical survey at Değirmen was initiated by positive results of the archaeological survey which revealed high concentration of Iron Age ceramics (Archaic and Classical-Hellenistic) and other small finds. The strategy of geophysical prospection was dictated by the results of the archaeological survey in the way that areas with the highest concentrations of surface material were of absolute priority for magnetic, georadar and susceptibility surveys. The dominant fraction of soil matrix is sand with quite rare limestone debris which was most probably used as construction material for houses. A type of rock with one polished side was encountered which suggests that these hard igneous rocks were used as grinders. From a geophysical point of view it is important that this type of rock is very magnetic and can generate very strong magnetic anomalies. From archaeological information obtained from the archaeological survey the remains of the Iron Age settlement should be of similar composition to the previously surveyed Döger 1 site, where we got good results by the magnetic method (*Geometrics G-858*). Results of ground penetrating radar contributed much less information, but were still useful in some details as a complementary data set for confirming and better understanding the magnetic results. Therefore, we decided to use the GPR method (*GSSI SIR3000, 400 MHz antenna*) also at Değirmen. At Döger 1, this year was the first time magnetic susceptibility mapping by small portable *Kappa meter KT-5* instrument was used in the Burdur Plain. At the Döger 1 site results of susceptibility mapping show variability in top soil susceptibility in a quite wide area which was interpreted as the impact of human occupation during the Iron Age period. Susceptibility mapping was introduced at the end of the geophysical investigations and the surveyed area was too small for

more consistent archaeological interpretation. Anyhow, on the basis of those more than promising results we used magnetic susceptibility at Değirmen on same area as was previously surveyed by the magnetic method and GPR (c. 2.5 ha). This was an experiment to contribute to a more productive strategy for future geophysical surveys in the Burdur plain. The results of the magnetic prospection are in some aspects similar to the results at Düğer 1 with the important difference that at Değirmen a much larger area was surveyed and the results are therefore more complex. In general, several areas of different magnetic responses can be outlined (Figure: 14, circles). Different magnetic responses are the consequence of a different origin of the presumed archaeological features. If this presumption is correct, we will probably be able to define several different activity areas within and around the settlement. Even if the magnetically surveyed area is quite large it is still too small for reliable interpretation of some magnetic anomalies. For instance, the linear magnetic anomaly with a semi-circular shape in the plan view (Figure: 14, line) is most probably the effect of a large negative structure such as a defence ditch or similar features common in prehistoric contexts. The strongest magnetic anomalies within the surveyed area are immediately north-west from this 'ditch'. They are stronger than other anomalies but are still quite low. They can be the magnetic response of some badly preserved archaeological remains made of burned clay. There are also other options like ruination material of mudbrick structures. It is evident that at the moment only a small part of the 'defence ditch' is traceable on the magnetogram. We think that it is of archaeological interest to complete the magnetic survey with an additional 2-3 ha. Results of the susceptibility mapping are surprisingly consistent with the magnetometer survey. The highest values of magnetic susceptibility are in the interior side of the settlement (Figure: 15). Of course, this is only true if the presumption that the linear anomaly (Figure: 14, line) represents a defence ditch which outlines the settlement. If this is so, correlation of magnetic prospection and magnetic susceptibility mapping is exceptionally good. The highest values of magnetic susceptibility of the top soil are normally strictly a consequence of burned clay fragments mixed in the soil. Burned clay can appear in any form, but the most frequent is well correlated by ceramics distributions. Therefore it is of crucial importance to check the spatial correlation between quantities of ceramics fragments collected during the archaeological survey and mapped values of magnetic susceptibility. Results of the GPR method are very delicate

because of very weak signals and high background noise which is generated mostly created by modern agricultural land use. The composition of the soil is a uniform sandy matrix and we don't expect many disturbances of natural origin in such environmental settings. Even though we already recognized some GPR echoes that most probably reflect archaeological features, the main processing should be still done.

Acknowledgements

This research was made possible thanks to the permission and under the supervision of the General Directorate for Antiquities (Turkish Ministry of Culture). Financially it was supported by the CORES network of the Belgian Programme on Interuniversity Poles of Attraction (IAP 6/22 + 7/09) and the Research Fund of the KU Leuven (BOF-GOA 07/02), next to project G.0421.06 of the Research Foundation, Flanders (FWO), the Research Fund of the University of Leuven (GOA 13/04), Project G.0562.11 of the Research Foundation Flanders (FWO) and the Hercules Foundation (AKUL/09/16). M. Waelkens is a beneficiary of a Methusalem grant of the Flemish Government. J. Poblome was appointed Francqui Research Professor for 2011-2014.

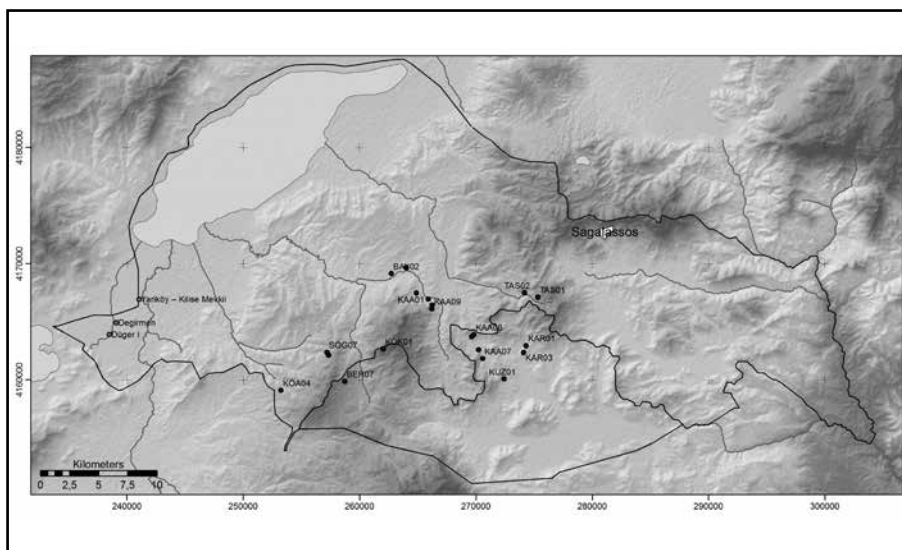

Figure 1: Map of the territory with sites where survey research has taken place in 2013.

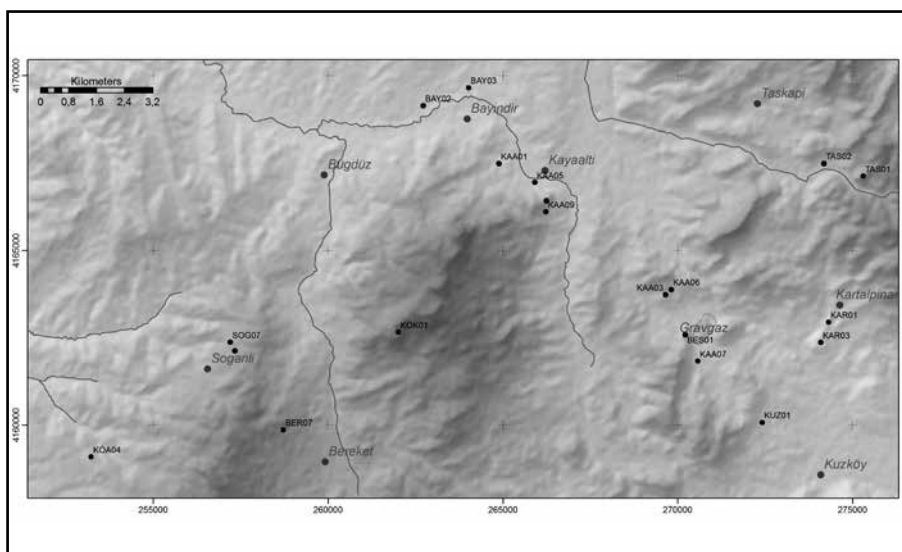

Figure 2: Locations of sites revisited in 2013.

Figure 3: Taşkapı Kale.

Figure 4: Kartalpınar - Kepez Kalesi.

Figure 5: Kuzköy - Eğlence.

Figure 6: Kayaaltı Kale.

Figure 7: Bayındır - Hamam kalıntısı.

Figure 8: Soğanlı - Taşlı Tepe.

Figure 9: Duger 1. Magnetic map with linear magnetic anomalies which are most probably generated by archaeological architectural remains (mudbrick structures?). In the circle are magnetic anomalies of strong thermoremanent magnetization (burned clay?).

Figure 10: Duger 1. Ground penetrating radar (GPR) plot superimposed over the magnetic map. Visible are areas with relatively strong GPR echoes are generated by consistent archaeological architectural remains. Most probably this is the effect of foundation made of stone.

Figure 11: Yarıköy - Kilise Mevkii. Magnetic map. In the upper left corner is an area with a large building made of stone blocks.

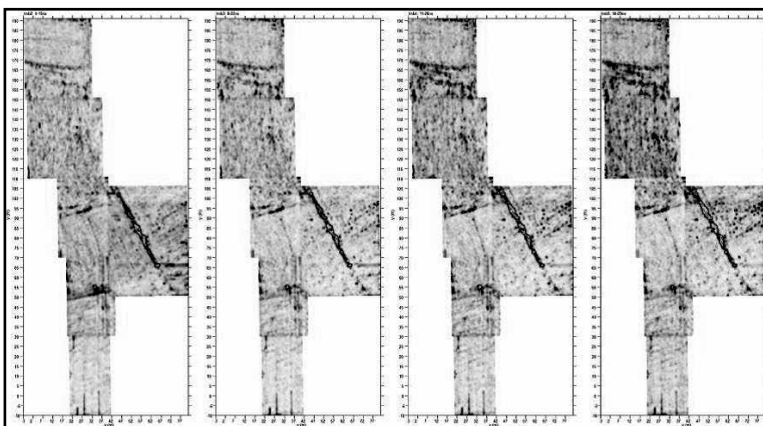

Figure 12: Yarıköy - Kilise Mevkii. "Time slices" of GPR echoes.

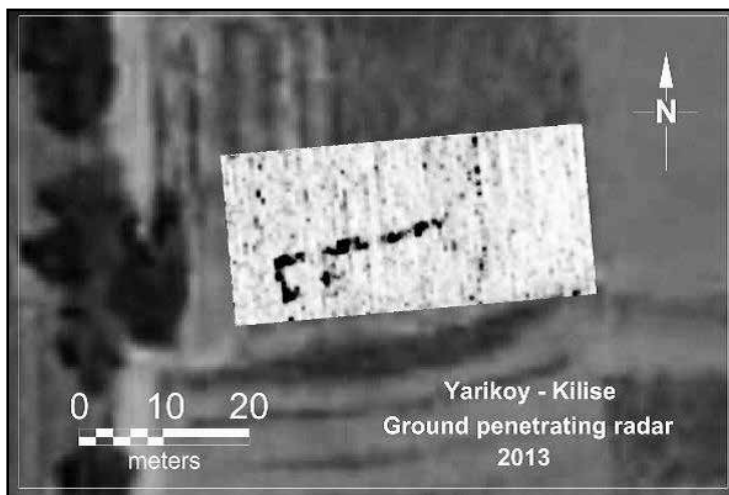

Figure 13: Yariköy - Kilise Mevkii. "Time slice" of GPR echo at an area with the remains of a large building made of stone blocks.

Figure 14: Interpretation of magnetic results. With circles are outlined the areas with different magnetic responses which we interpret as possible different activity areas within the settlement. The line indicates the direction of the presumed defence ditch, enclosure or similar negative feature.

Figure 15: Results of magnetic susceptibility mapping. The highest values of magnetic susceptibility are at the internal side of the settlement. This conclusion is based on the presumption that the linear anomaly marked by the yellow line on fig. 14 represents the efficiency of a defence ditch which outlines the settlement.

YUKARI MENDERES HAVZASI DAĞLIK KESİM YÜZEY ARAŞTIRMASI PROJESİ 2013 YILI ÇALIŞMALARI

Fulya DEDEOĞLU*

Erim KONAKÇI

Ali OZAN

Yukarı Menderes havzasının Denizli İli sınırları içerisinde kalan Çivril, Çal, Baklan ilçeleri dağlık ve platoluk kesiminde yürütülen yüzey araştırmalarına 2013 yılında 24 Haziran-9 Temmuz tarihleri arasında devam edilmiştir¹ (Harita: 1).

Projede 2011 yılında ağırlıklı olarak havzanın kuzeydoğu kesimi, 2012 yılında kuzeyi ve güneydoğusundaki platoluk alan ile Akdağ'ın bulunduğu dağlık kesim araştırılmıştır. Bu yıl yürütülen çalışmaların odak noktasını havzanın güney kesiminde yer alan Çal İlçesi sınırları içerisindeki dağlık ve platodan oluşan alan oluşturmuştur. Çal'ın güneyinde ve güneydoğusunda bulunan Yukarıseyit ve Aşağıseyit, Çal'ın doğusu ve kuzeydoğusunda bulunan Şapçılar, Kocaköy, Süller, Çal'ın kuzey ve kuzeybatısında bulunan Hançalar, Selcen, Akkent, Ortaköy, Bahadınlar ve Çal'ın batısında yer alan Yukarıseyitler'e bağlı Çökelez Dağı'nın tamamı ile güneybatısında yer alan Baklan-Çakırlar, Sakızcılar, Peynirci ve Karakaya köylerinin bulunduğu kesim detaylı bir şekilde araştırılmıştır. Söz konusu alanda yürüttüğümüz sistematik yüzey araştırmaları sonucunda Neolitik, Erken-Orta-Geç Kalkolitik,

* Yrd. Doç. Dr. Fulya DEDEOĞLU, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi ABD, Bornova-İzmir/TÜRKİYE.

Yrd. Doç. Dr. Erim KONAKÇI, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi ABD, Kınıklı-Denizli/TÜRKİYE.

Yrd. Doç. Dr. Ali OZAN, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Prehistorya ABD, Kınıklı-Denizli/TÜRKİYE.

1 Yüzey araştırması çalışmasına Araş Gör. Yakup Bora Temür, Arkeolog Muhip Çarkı, Arkeolog Ayşen Çelebi, Arkeolog Ashıhan Şener, Pamukkale Üniversitesi arkeoloji bölümü öğrencileri Can Kozan, Onur Demirel katılmış ve Denizli Müzesi'nden Sayın Aylin Akışık görev almıştır. Kendilerine katkılarından ötürü teşekkür ederiz.

Erken Tunç Çağı 1-3, Orta Tunç Çağı, Geç Tunç Çağı, Demir Çağının yanı sıra Hellenistik, Roma, Bizans ve Selçuklu dönemlerinde iskân görmüş olan toplam 18 yeni yerleşim bulunarak kayıt altına alınmıştır.

NEOLİTİK DÖNEM YERLEŞİMLERİ

2013 yılında yapılan yüzey araştırmalarında Neolitik Döneme tarihlenen bir yerleşim bulunmuştur. Selcen-Öreanarası olarak adlandırılan yerleşimin deniz seviyesinden yüksekliği 856 m.dir. 2.5 hektarlık bir alana yayılan höyükte Neolitik Dönemdeki iskânın yaklaşık 1 hektarlık alana yayıldığı tespit edilmiştir.

Yerleşimde bulunan Neolitik Dönem keramiklerinin tamamı monokrom olup, büyük bölümü kırmızı ya da kahverengi astarlı ve açıktır. Yerleşimde yoğun olarak bulunan formlar içerisinde S profilli derin çanaklar (Çizim 1: 1-4, 6-8) yarı küresel gövdeli çanaklar (Çizim 1: 9), konik gövdeli sıg çanaklar (Çizim 1: 10), dışa çekik ağız kenarlı yarı küresel gövdeli çömlekler (Çizim 1: 13-14), dışa çekik ağız kenarlı içe eğik ağızlı çömlekler (Çizim 1: 19-22) sayılabilir. Bulunan çanak çömleklerin gerek form gerekse mal özellikleri dikkate alındığında özellikle Göller yöresi yerleşimleriyle büyük benzerlikler gösterdiği görülmektedir². Zira önceki yıllarda özellikle ovalık kesimde yapılan yüzey araştırmalarında da Yukarı Menderes havzasının Göller yöresi ile türdeş özelliklere sahip olduğu tespit edilmiştir³. Yukarı Menderes havzasında bulunan Neolitik ve Erken Kalkolitik yerleşimler bir arada değerlendirildiğinde süreklilik arz eden Geç Neolitik-Erken Kalkolitik Dönem iskânının havzanın yalnızca ova kesiminde olduğu, dağlık ve platoluk kesimde yer alan yerleşimlerin yalnızca Geç Neolitik Çağda iskân görmüş olduğu anlaşılmaktadır.

ORTA VE GEÇ KALKOLİTİK DÖNEM YERLEŞİMLERİ

Yapılan çalışmalarda Orta ve Geç Kalkolitik Döneme tarihlenen bulgular Killikin (Baklan Çakırlar) mağarasından elde edilmiştir. Geç Kalkolitik Döneme ait verilerin tespit edildiği diğer yerleşimler ise Selcen-Öreanarası ve Köprübaşı'dır.

2 Mellaart 1970, J. Mellaart, *Excavations at Hacilar I*, Edinburgh, 102 vd; J. Mellaart, *Excavations at Hacilar II*, Edinburgh 1970, 240-271 Fig. 45-59.

3 Dedeoğlu 2014, Yukarı Menderes Havzası Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ Yerleşimlerinin Materyal Kültür ve İskân Düzeni Bağlamında Değerlendirilmesi, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18, 33-56

Baklan Çakırlar Köyü sınırları içerisinde yer alan Killikin Mağarası, Çökelez Dağı'nın doğuya bakan yamaçları üzerindedir. Mağaranın deniz seviyesinden yüksekliği 1290 m.dir. 4 ayrı galeriden oluşan son derece geniş bir alana yayılan mağaranın ikinci galerisine ana girişten 8 m. sonra, 55 cm. genişlikte bir geçişin ardından ulaşılmaktadır. 15 m. uzunluğunda, 7.5 m. genişliğinde olan galerinin yüksekliği 5.6 m.ye ulaşmaktadır. Üçüncü galeri ise 25 m. uzunluğunda ve 10 m. genişliğinde olup yine dar bir geçişle 4. galeriye bağlanmaktadır.

Killikin Mağarası'nda bulunan ve Orta Kalkolitik Dönem içerisinde değerlendirilen keramiklerin formları içerisinde dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı derin bir çanak (Çizim 2: 1), dışa çekik ağız kenarlı bir çanak (Çizim 2: 2), dışa eğik ağızlı boyunlu çömlekler (Çizim 2: 3-4) sayılabilir. Ayrıca 1 adet içi taralı üçgen motifine sahip keramik bulunmuştur (Çizim 2: 6). Söz konusu keramiğin benzerleri bölgede önceki yıllarda tespit edilen Ekşi Höyük'ten de tanınmaktadır⁴. Ekşi Höyük'te bulunan boya bezemeli keramiklerin bir bölümü Can Hasan'ın Orta Kalkolitik Dönem tabakalarındaki boya bezemeli örneklerle paralel özellikler taşımaktadır⁵. Elde edilen bu veri Orta Kalkolitik Dönemde bölgedeki mağaraların da birer iskân alanı olarak kullanılmış olabileceği düşüncesini beraberinde getirmiştir.

Killikin mağarasında ayrıca çok sayıda Geç Kalkolitik Dönem keramik parçası bulunmuştur. Yerleşimdeki Geç Kalkolitik Dönem keramiklerinin büyük bölümü kahverengi ve siyah astarlıdır. Söz konusu örneklerde yoğun taşçık, kum katkısı görülmektedir. Bulunan formlar arasında konik gövdeli sıg çanaklar (Çizim 3: 1, 2, 5), basit ağız kenarlı yarı küresel gövdeli çanaklar (Çizim 3: 3, 4, 7), içe kapanan ağızlı, dışa çekik ağız kenarlı dar boyunlu çömlekler (Çizim 3: 11-15) sayılabilir. Ayrıca bir tabak üzerinde zigzag bezemenin yapıldığı görülmüştür (Çizim 3: 8).

Geç Kalkolitik Dönemde iskân edildiği bilinen diğer yerleşimlerde de ağırlıklı olarak benzerlerini Aphrodisias⁶ ve Beycesultan'ın⁷ Geç Kalkolitik

4 Dedeoğlu 2014, Yukarı Menderes Havzası Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ Yerleşimlerinin Materyal Kültür ve İskân Düzeni Bağlamında Değerlendirilmesi, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18, 56, Fig. 6.

5 D. French 2005: Can Hasan 1: *The Pottery*, Exeter, Fig. 145/1.

6 M.S. Joukowsky 1986: *Prehistoric Aphrodisias, An Account of the Excavations and Artifact Studies, Vol I-II, Excavations and Studies*, New Jersey, 350 vd.

tabakalarından bildiğimiz siyah ve kahverengi dış yüzeye sahip keramikler oluşturmaktadır.

ERKEN TUNÇ ÇAĞI 1-3 YERLEŞİMLERİ

2013 yılında yaptığımız yüzey araştırmalarında hem Erken Tunç Çağı 1 hem de 2 dönemlerini temsil eden yerleşimler Köprübaşı ve Selcen Örenarası'dır. Erken Tunç Çağı 1'de iskân görmeyip Erken Tunç Çağı 2'de iskân görmeye başlayan yerleşimler ise Çağlıarası, Ortaköy Asar, Sazak Asartepe, İğdelioğlu olarak sıralanabilir. Erken Tunç Çağı 2 özellikle dağlık kesimde kale tipi yerleşimlerin ilk olarak görülmeye başladığı süreci temsil etmektedir. Önceki yıllarda gerçekleştirdiğimiz çalışmalarda görülen iki tepenin kesiştiği vadi yamaçlarında konumlanmış kale tipi yerleşimlerin benzerlerine Çökelez Dağında da rastlanmıştır. Boyutları 1,5-2 hektar büyüklüğünde olan yerleşimlerin etrafı sur duvarlarıyla çevrelenmiştir. Söz konusu yerleşimlerde ağırlıklı olarak kırmızı ve kahverengi dış yüzeye sahip keramikler bulunmuştur. Bu döneme tarihlenen yerleşimlerde bulunan formlar arasında basit ağız kenarlı yarı küresel gövdeli çanaklar (Çizim 4: 1-2), içe kapanan ağızlı, basit ağız kenarlı çömlekler (Çizim 4: 3), dışa çekik ağız kenarlı kısa boyunlu çömlekler (Çizim 4: 4) sayılabilir. Bu yıl yürütülen çalışmalarda Erken Tunç Çağı 3 sürecini temsil eden arkeolojik veriler sadece Köprübaşı yerleşiminden gelmiştir.

Yüzey araştırmalarında bulunan Erken Tunç Çağı keramiklerinin genel niteliklerini bir bütün olarak ele aldığımızda, Beycesultan kazılarında bulunan Erken Tunç Çağı keramikleri ile önemli derecede benzerlikler görüldüğünü belirtmek gerekir⁸.

ORTA VE GEÇ TUNÇ ÇAĞI YERLEŞİMLERİ

Dağlık alanda yürütülen yüzey araştırmalarında özellikle, Orta Tunç Çağında havza tabanına açılan vadiler üzerinde sistematik olarak konumlanmış yerleşimlerin olduğu tespit edilmiştir. Bu konuda özellikle Küfü Çayı Vadisi'ni kontrol eden, vadi tabanına burun şeklinde uzanan doğal tepelerin üzerinde-

7 S. Lloyd-J.Mellaart 1962: *Beycesultan vol 1, The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*, The British Institute of Archaeology at Ankara, London, 72 vd.

8 S. Lloyd-J.Mellaart 1962: *Beycesultan vol 1, The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*, The British Institute of Archaeology at Ankara, London, 118 vd.

ki yerleşimler iyi bir örnek teşkil etmektedir⁹. Bu yıl yürütülen çalışmalarda Bekilli ve oradan güney üzerinden Alaşehir'e uzanan doğal güzergâh üzerindeki vadi tabanına konumlanmış benzer tipte yerleşimler tespit edilmiştir. Tıpkı Küfü Çayı vadisinde görüldüğü gibi vadi tabanına burun şeklinde uzanan doğal tepelerin en uç noktasında yer alan bu tipte yerleşimler havzadaki örgütlü siyasi yapılanmanın bir parçası olarak nitelendirilebilir.

2013 yılı yüzey araştırmalarında tespit edilen Orta Tunç Çağı yerleşimleri içerisinde Suludereburnu, Çağlararası, Selcen Örenarası, Ortaköy Asar, Sazak Asartepe, Sazak Ören, İğdelioğlu ve Çallica sayılabilir. Söz konusu yerleşimlerden Suludereburnu, Selcen Örenarası, Ortaköy Asar, Sazak Ören, İğdelioğlu'nda Orta Tunç Çağı'ndan sonra Geç Tunç Çağında da iskânının devam ettiği anlaşılmaktadır. Hançalar Asarlık ve Ortaköy Ören yerleşimleri ise Orta Tunç Çağında iskân edilmeyip Geç Tunç Çağında iskân edilmiştir. Yapılan çalışmalarda bulunan Orta Tunç Çağı keramiklerinin ağırlıklı olarak kahverenginin ve kırmızının tonlarında dış yüzey rengine sahip olduğu görülmektedir. En sık karşılaşılan formlar içerisinde dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı veya yuvarlatılmış ağız kenarlı yarı küresel gövdeli çanaklar sayılabilir (Çizim 5: 2-4). Ayrıca 1 tane içe kalınlaştırılmış ağız kenarlı konik gövdeli çanak örneği bulunmuştur (Çizim 5: 1). Yüzey araştırmasında bulunan örneklerin özellikle Beycesultan'ın eski tabakalanmaya göre V. ve IV. tabakaları¹⁰, Aphrodisias OTÇ tabakaları¹¹ ve Kusura C¹² tabakasıyla benzerlikler gösterdiği görülmektedir.

Bulunan Geç Tunç Çağı keramiklerinin büyük bölümünün devetüyü ve kahverenginin tonlarında dış yüzey rengine sahip olduğu görülmüştür. Bulunan çanak ve çömleklerin büyük bölümü dışa kalınlaştırılmış, dışa çekilmiş, düzleştirilmiş ya da iç ve dışa kalınlaştırılmış ağız kenarına sahip çanak tiplerinden oluşmaktadır (Çizim 6: 1-6). Bulunan Geç Tunç Çağı keramikleri özellikle Beycesultan Ia-b ve II. tabakaları¹³ yeni tabakalanmaya göre ise IV

9 Dedeoğlu 2013, "Yukarı Menderes Havzası Dağlık Bölge Yüzey Araştırması 2011 yılı Çalışmaları", 30. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 297-298.

10 Lloyd-J. Mellaart 1965: Beycesultan vol 2, *Middle Bronze Age Architecture and Pottery*, The British Institute of Archaeology at Ankara, London, 84 vd, Fig 1-25.

11 M.S. Joukowsky 1986: *Prehistoric Aphrodisias, An Account of the Excavations and Artifact Studies, Vol I-II, Excavations and Studies*, New Jersey, 615 vd. Pl 442, 444, 454, 457, 477, 484, 485.

12 W. Lamb 1937: "Excavations at Kusura near Afyon Karahisar", *Archaeologia LXXXVI*, 24 vd, Fig 9, Lamb 1938, 247 vd, Fig 15.

13 J. Mellaart-A. Murray 1995: *Beycesultan Vol. III Part II: Late Bronze Age and Phrygian Pottery and Middle and Late Bronze Age Small Objects*, Oxford, Fig 1 vd.

ve V. tabakalar¹⁴ ve Aphrodisias GTÇ tabakalarıyla¹⁵ benzerlik göstermektedir.

DEMİR ÇAĞI YERLEŞİMLERİ

2013 yılı yüzey araştırmasında Orta Demir Çağında iskân görmüş üç yerleşim yeri tespit edilmiştir. Bunlar Selcen Örenarası, Toptepe Mevkii ve Killikin Mağarası'dır. Söz konusu yerleşimlerde kırmızı astarlı monokrom örneklerin yanı sıra Selcen Örenarası ve Toptepe yerleşimlerinde kırmızı astar üzerine siyah boya ile bezenen (black on red) keramikler ele geçmiştir.

HELLENİSTİK VE ROMA DÖNEMLERİ YERLEŞİMLERİ

2013 yılı yüzey araştırmalarında Geç Hellenistik-Erken Roma Döneminde iskân edilmiş 6 yeni yerleşim kayıt altına alınmıştır. Söz konusu yerleşimler Çağlararası, Selcen Örenarası, Ortaköy Ören, İğdelioğlu, Toptepe ve Killikin Mağarası'dır. Yapılan çalışmalarda bu dönemlere tarihlenen çok sayıda günlük kullanım kabı ile birlikte DSA, DSB, DSC grupları içerisinde tanımlanan parçalar bulunmuştur. Özellikle Killikin mağarasında yapılan incelemelerde bulunan formlar burasının Geç Helenistik-Erken Roma Döneminde kutsal alan olarak kullanıldığını düşündürmektedir.

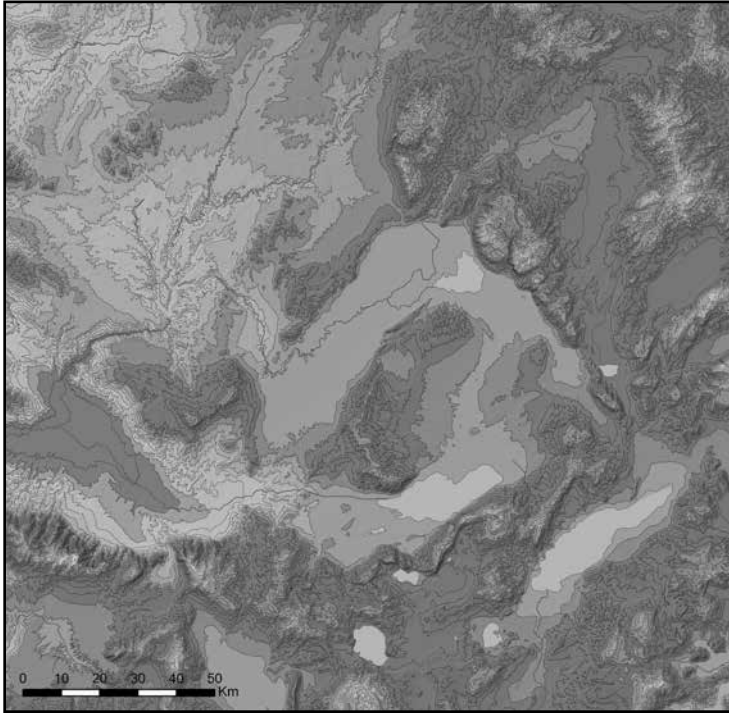
GEÇ ANTİK ÇAĞ YERLEŞİMLERİ

2013 yılında önceki yıllarda yürütülen araştırmalarda olduğu gibi Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Döneminde yoğun iskânın izleri bulunmaya devam etmiştir. Bu yıl yürütülen araştırmalarda tespit ettiğimiz 13 yerleşimin Geç Antik Çağda da iskân edildiği anlaşılmaktadır¹⁶. Söz konusu yerleşimler arasında özellikle işlik alanı olarak kullanılan Yüğüllük dikkati çekmektedir. Söz konusu yerleşimde çok sayıda metal cürufları ve ocaklar ile ilişkilendirilebilecek yanık alanlara ve mimari izlere rastlanmıştır.

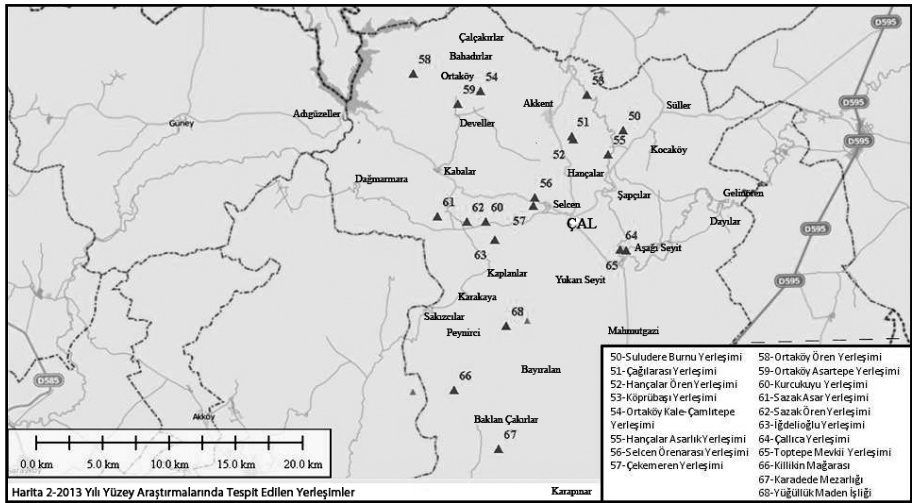
14 Abay-Dedeoğlu 2013, E. Abay-F. Dedeoğlu, "Beycesultan 2011 Yılı Kazı Çalışmaları Raporu", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 34, 1. Cilt, Çorum, 217-229.

15 M.S. Joukowsky 1986: *Prehistoric Aphrodisias, An Account of the Excavations and Artifact Studies, Vol I-II, Excavations and Studies*, New Jersey, 685 vd, Pl 488-493.

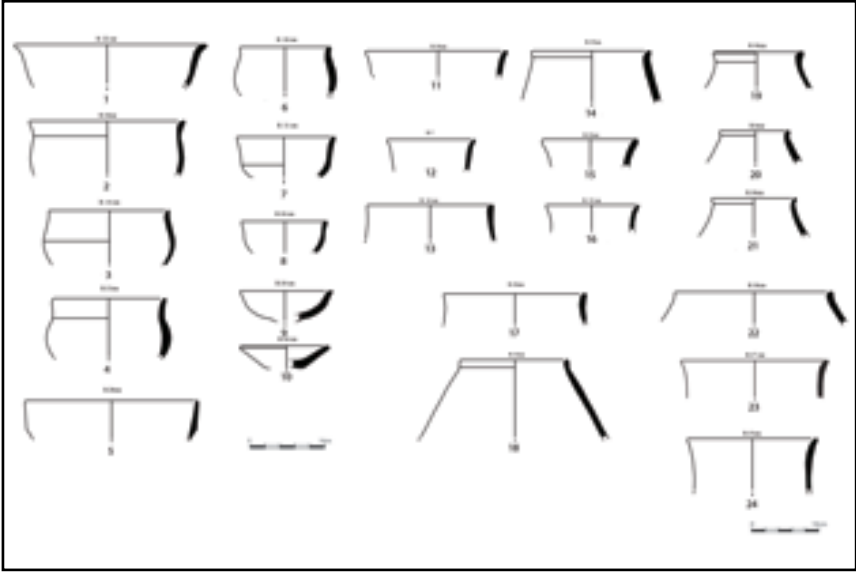
16 Bu dönemde iskan edilen yerleşimler Suludereburnu yerleşimi, Çağlararası yerleşimi, Ortaköy Kale, Selcen Örenarası, Ortaköy Ören, Ortaköy Asar, Sazak Asartepe, Sazak Ören yerleşimi, İğdelioğlu, Çallica, Toptepe, Karadede mezarlığı ve Yüğüllük maden işliğidir.

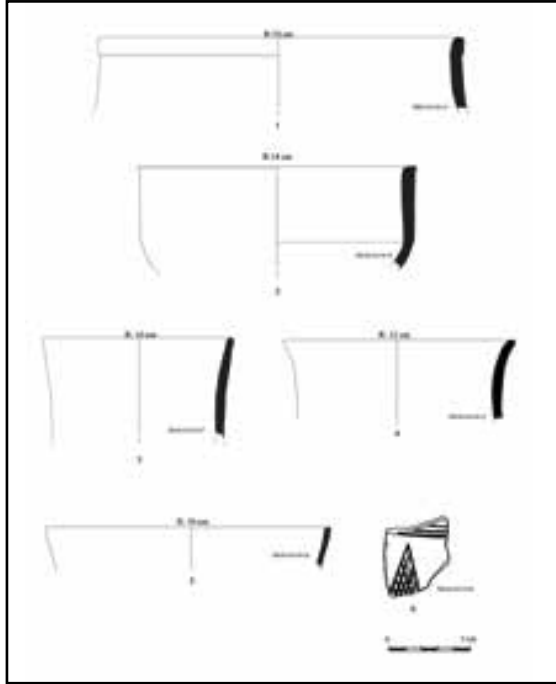
Harita 1: Yukarı Menderes Havzası.

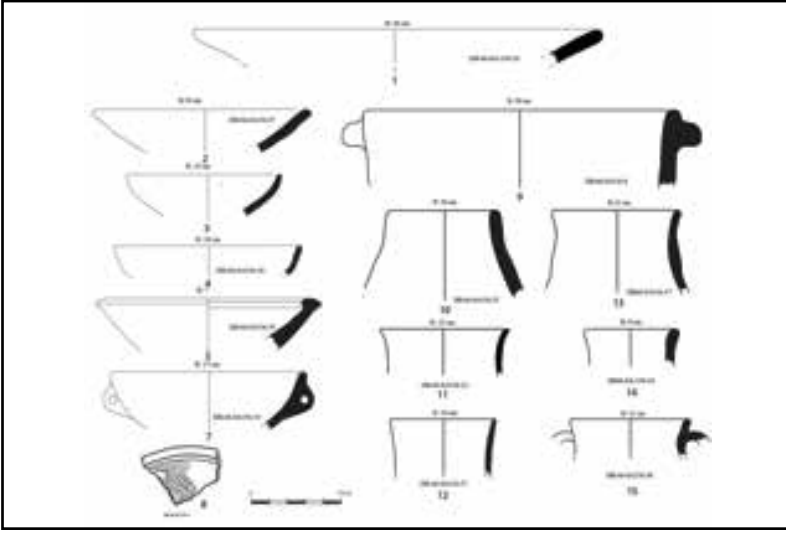
Harita 2: 2013 yılı yüzeY araştırmalarında tespit edilen yerleşimler.

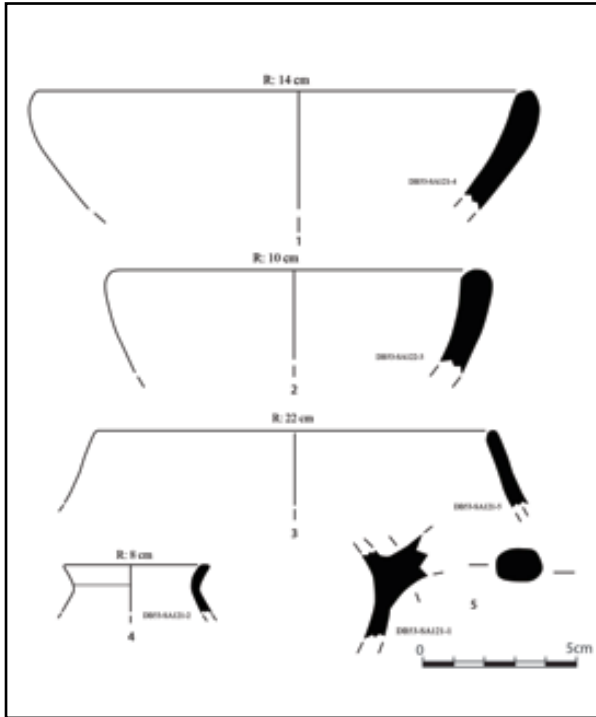
Çizim 1: Selen Höyük Neolitik Dönem keramikleri.

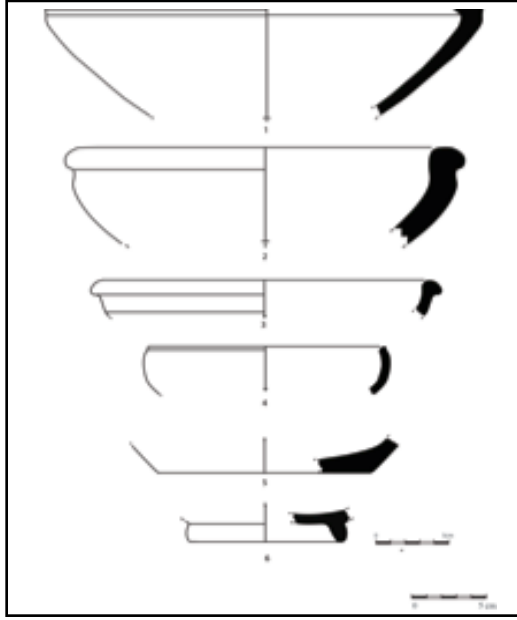
Çizim 2: Killikin Mağarası Orta Katolitik Dönem keramikleri.

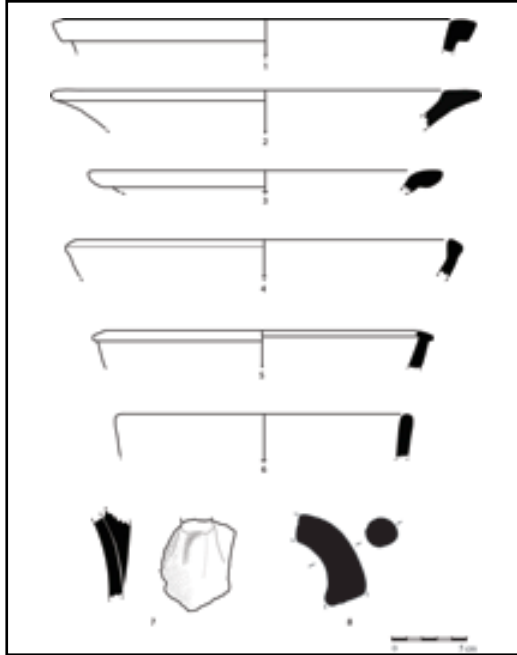
Çizim 3: Kılıkin Mağarası Geç Kalkolitik Dönem keramikleri.

Çizim 4: Erken Tunç Çağı 1 keramikleri.

Çizim 5: Orta Tunç Çağı keramikleri.

Çizim 6: Geç Tunç Çağı keramikleri.

FATSA İLÇESİ YÜZEY ARAŞTIRMASI 2013

Ayşe F. EROL *

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ile, Gazi Üniversitesi adına başkanlığım altında yürütülen Fatsa ilçesi Yüzey Araştırması 2013 sezonu arazi çalışmaları 18 ağustos -28 ağustos 2013 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Araştırmaya Antalya Müzesi uzmanlarından İlknur Erdoğan Bakanlık Temsilcisi olarak katılmıştır. Başkanlığım altında yürütülen araştırmaya, Gazi Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Doktora öğrencisi Deniz Tamer, adı geçen bölümün Yüksek Lisans öğrencileri Ertay Yıldırım, Pelin Şahin, lisans öğrencileri Kadriye Kaya, Gülşah Doğru ve arkeolog Nesrin Korkmaz ekip üyesi olarak katılmışlardır.

Arazi çalışmaları, Fatsa ilçesi Merkez, Bolaman, Aslancami, Hatipli belde-leri, Yassıtay ve Yapraklı köylerinde gerçekleştirilmiştir (Harita: 1). Söz konusu merkezlerde yapılan tespitler aşağıda sunulmaktadır.

BOLAMAN BELDESİ

Fatsa İlçe merkezinin 6km. kadar doğusunda Bolaman Beldesi'nde yapılan incelemelerde; Güvercinlik Mahallesi Arık Özkan Caddesi üzerinde, 810 numaralı parsel, 4/10 numaralı paftada yer alan Sevim Yerebakmaz ve hissedarlarına ait olan şahıs mülkiyetindeki arazide 41.03039 kuzey, 37.58347 doğu koordinatlarında tonozlu bir mekan içinde doğu, güney ve kuzeydoğusunda olmak üzere kemer açıklığıyla oluşturulmuş 3 adet arcosoliumlu mezar tespit edilmiştir (Resim: 1). Tonozlu mekanın korunan yüksekliği 2.85m., tonoz açıklığı ise 2.63 m.dir. Bahsi geçen mekan arası harçla doldurulmuş irili ufaklı taşlardan oluşan duvar örgü tekniğine sahiptir.

* Yrd. Doç. Dr. Ayşe F. EROL, Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Teknikokullar-Ankara/TÜRKİYE.

Mekanın doğu yönünde yer alan Arcosolium 1 olarak adlandırılan mezarı içinde barındıran, tüm tonoz yüksekliği boyunca uzanan ikinci bir dış kemere varlığı mevcut izlerden anlaşılmaktadır (Resim: 2). Arcosolium I ve tonozlu mekanın güneyinde yer alan Arcosolium II mezarlarının arasında gözlenen dikdörtgen şeklinde derin oyulmuş mekanların da mezar olarak kullanıldığı öngörülmektedir (Resim: 1). Bahsi geçen mekanlar 177 cm. derinlik, 64 cm. genişlik, 45 cm. yüksekliğindedir. Tonozlu mekanın güneyinde yer alan Arcosolium II mezarının (Resim: 1) kemere kadar korunan yüksekliği 116 cm., genişliği 196 cm., derinliği ise 98 cm.'dir. Tonozlu mekanın kuzeydoğusunda yer alan Arcosolium III mezarının (Resim: 1) kemere kadar korunan yüksekliği 97 cm., genişliği 190 cm., derinliği ise 95 cm.dir. Mezarların arka duvarları üzerinde gözlenen sıva izleri, döneminde sıvalı olduklarına işaret etmektedir.

Tonozlu mekan defincilerin tahribine maruz kalmış olup, tarihleyici herhangi bir kültür varlığı tespit edilmemiştir. Ancak benzer örneklerden yola çıkarak Bizans Dönemi teklif edilmektedir. Söz konusu mekanın yakın çevresinde kaçak kazı çukurları tespit edilmiştir. Bahsi geçen yapı korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı özelliğine sahip olup tescili önerilmiştir.

Bolaman beldesinde denize doğru uzanan burunda, sur kalıntılarının ve 19. yüzyılda kalıntıların üzerine inşa edilen konakların bulunduğu Bolaman yarımadasında incelemelerde bulunulmuştur. Söz konusu yarımada Samsun Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 13.03.2009 tarih ve 2037 sayılı kararıyla Kentsel Arkeolojik Sit Alanı olarak tescil edilmiştir. Sur duvarı kalıntıları Haznedaroğlu Konağı'nın önünde güneybatıdan 41.03723 kuzey-37.59191 doğu koordinatlarında başlayarak, batıya doğru yönelerek yaklaşık 125-130 m. devam etmekte (Resim: 3), sonrasında güneybatıya doğru uzantısı yaklaşık 40 m. takip edilerek doğuya yönelmekte ve yaklaşık 70 m. devam ederek, 41.03665 kuzey -32.59143 doğu koordinatlarında son bulmaktadır (Resim: 4). Sur duvarlarında doğada hazır bulunan malzeme olan ana kayanın doğal tahkimat olarak kullanıldığı ve üzerine kesme taş, moloz taş ve araları harçla doldurularak örülen duvarla yükseltildiği ve bunun yanında ana kayanın boşluk oluşturduğu yerlerde duvar örülerek, duvar uzantısının devam ettirildiği gözlenmektedir (Resim: 4). Duvar örgüsü içinde yer alan dikdörtgen oyukların hatıl delikleri olabileceği, tuğla parçalarının ise duvara esneklik kazandırmak amacıyla yerleştirildiği anlaşılmaktadır (Resim: 5). Sur kalıntılarının doğu yöndeki uzantısı üzerinde Haznedaroğlu Ailesi'ne ait konaklardan biri yer almaktadır. Söz konusu kesimde yer alan sur kalıntılarının

en üst seviyesindeki taş sıralarının ise yakın zamanda kalıplama yöntemiyle hazırlanarak eklendiği ve üzerinin çimentoyla sıvandığı görülmektedir (Resim: 4). Bahsi geçen sur duvarlarında zaman içinde meydana gelen aşınmalar ve tahribatlar nedeniyle, projelendirilerek duvar sağlamlaştırma ve temizleme çalışmalarının yapılması önerilmektedir.

Bir zamanlar Ortaçağ kalesine ait yıkıntılar varken, yörenin nüfuzlu ve zengin ailelerinden olan Haznedaroğulları tarafından, 19. yüzyılda kalıntılar üzerine konaklar yaptırılmıştır (Resim: 4). Ev sahibi Uğur Haznedaroğlu ile yapılan görüşmede konağın Rum ustalar tarafından 1878 yılında inşa edildiği, Resim: 6-7’de örneklerini sunduğumuz mimari elemanların yapının orijinal sütunları olduğu ve sonrasında konakta yapılan tadilat sırasında orijinal yerlerinden kaldırılarak bahçeye taşındığı bilgisi alınmıştır (Resim: 6-7).

Konağın bahçesini çeviren yakın dönem duvar örgüsünde devşirme malzemenin kullanıldığı tespit edilmiştir.

HATİPLİ BELDESİ

Fatsa İlçe merkezine 25 km. uzaklıkta yer alan Hatipli Beldesi, Karakçıoğlu Mahallesi’nde, 527 m. rakımda, 40.5817 kuzey, 37.2624 doğu koordinatlarında, Murat Karaoğlu’na ait arazide yapılan incelemelerde, büyük bir kaya kütesinin üzerinde yontularak işlenmiş bir yılan tasviri gözlenmiştir (Resim: 8). Söz konusu tasviri çevresiyle ilişkilendirecek arkeolojik bir doku bulunmamaktadır. 527 m. yükseklikten 585-590 m.ye kadar tırmanılarak çıkılmasına karşın, taşınır ya da taşınmaz herhangi bir kültür varlığına rastlanmamıştır.

Hatipli Beldesi’nde 40.5710 kuzey, 37.1916 doğu koordinatlarında, kitabesine göre hicri 1229 (miladi 1813 yılına) tarihlenen bir çeşme yapısı tespit edilmiştir (Resim: 9). Yapının arka duvarı kesme blok taşlardan oluşan duvar örgüsüne sahiptir. Söz konusu duvara 2 adet kurna biçimli çörtlenler yerleştirilmiştir. Çörtlenlerden akan su, yapının önünde yer alan dikdörtgen biçimli hazne kısmını doldurmaktadır. Döneminde çeşmeye su sağlayan kaynak günümüzde de aktif durumdadır.

Hatipli Beldesi Merkez Mahallesi Manastır Mevkii olarak bilinen kesimde, 40.5658 kuzey, 37.2111 doğu koordinatlarında yoğun çatı kiremitleri (stroter) parçaları tespit edilmiştir. Bölge halkıyla yapılan görüşmelerde, söz konusu kesimde 50 yıl öncesinde bir kilise kalıntısının bulunduğu ifade edilmiştir.

Ancak yerinde yapılan incelemelerde çatı kiremitleri dışında herhangi bir bulguya rastlanmamıştır.

Hatıplı Beldesi Kargucak Mahallesi'nde yer alan Ahmet Yazgı'ya ait arazide, 40.5637 kuzey, 37.2150 doğu koordinatlarında kayaya oyulmuş bir khamasorion lahit tespit edilmiştir (Resim: 10). Lahit teknesi ölçüleri; dıştan dışa: 208 cm., içten içe 180 cm. uzunluğunda; dıştan dışa genişlik: 85 cm., içten içe genişlik: 62 cm.; içten yükseklik: 42 cm.dir. Lahtin kenarında yer alan yağmur drenaj kanalının korunagelmüş uzunluğu: 79 cm., derinlik içten: 20 cm., genişlik dıştan dışa: 50 cm., içten içe: 35 cm.dir. Lahit kuzeydoğu-güneybatı aksında yerleştirilmiş olup, güneydoğu köşesi defineciler tarafından tahrip edilmiştir. İkinci bir lahtin varlığı bahsi geçen lahtin kuzeydoğu köşesinde gözlenen lahit teknesi kalıntılarından anlaşılmaktadır. Söz konusu lahit dışında, yakın çevresinde herhangi bir arkeolojik doku tespit edilmemiştir.

FATSA MERKEZ KURTULUŞ MAHALLESİ

Fatsa İlçe merkezine 1.5 km. mesafede Kurtuluş Mahallesi, Birgül Sokak'ta, 20L3C pafta, 906 ada, 3 parselde bulunan, mülkiyeti maliye hazinesine ait olan, ilçe ceza evinin bulunduğu semtte, tarlalar arasında nef kısmının duvarları algılanabilir durumda, kilise kalıntısı yer almaktadır. Samsun Kültür Varlıklarını Koruma Kurulunun 16.03.2011 tarihli kararıyla tescil edilen kilise kalıntısı yerinde detaylı incelenmiştir. Söz konusu kalıntılar yerleşim alanı içinde, 41.05568 kuzey, 37.45842 doğu koordinatlarında yer almaktadır.

Yapıya ait doğu-batı aksında uzanan kuzey ve güney duvarları korunan yüksekliğiyle ayakta görülebilir durumdadır. Söz konusu duvarlar arasındaki genişlik 7.70 m.dir. Duvar kalıntılarının arasında ve çevresinde çok miktarda stroter, seramik ve cam parçaları tespit edilmiştir. Bahsi geçen malzemenin yayılım alanı dikkate alınarak, kalıntıların çevresiyle birlikte 50x50 metre karelik bir alanı kapsadığı öngörülmektedir. Kuzey duvarının korunan uzunluğu 7.35 m. olup, bezemeli korniş kuşağının altından korunan yüksekliği 3.23 m.dir (Resim: 11). Kornişin üzerinde yükselen kısım bitki örtüsüyle kaplı olması nedeniyle ölçülememiştir. Güney duvarının korunan uzunluğu 6.60 m. olup, korunan yükseklik 4.51 m.dir (Resim: 12). Duvarın üst kesiminde yer alan asma yaprağı sapı ve üzümlerden oluşan bezemeli korniş kuşağı 18 cm. yüksekliğindedir (Resim: 12). Kuzey-güney duvarlarının doğuya doğru şevli yönelişi, kilise olarak tanımlanan yapının doğu ucunda döneminde yer alan apsis kısmını

oluşturduğu öngörüsünde bulunulmasını sağlamaktadır. Söz konusu duvarlar arasındaki alan ise yapının narteksini oluşturuyor olmalıdır. Kuzey-güney duvarlarında gözlenen öne doğru çıkıntılı kısımlar ise, söz konusu kesimlerde dönemde yer alan apsislere ait kemer ayaklarının izlerine işaret etmektedir (Resim: 12). Kalıntıların çevresinden ele geçen sarı sırlı seramik parçaları, yapının Geç Bizans Dönemine tarihlenebileceği hususunda ipuçları sunmaktadır. Bahsi geçen kalıntılardan yola çıkarak Winfield – Wainwright Pontus Bölgesi kilise yapıları arasında sekizgen planı ile ünik örneklerden biri olduğunu belirtmektedir.¹ Bahsi geçen yapı kalıntıları Fatsa ilçe merkezinde modern yerleşim alanı içerisinde yer almakta olup, tahribata maruz kalabilecek durumdadır. Burada gerçekleştirilecek kazı çalışmaları ve sonrasında yapılacak restorasyon işlemleriyle kültür turizmine kazandırılması ve ilçe merkezinde yer alması nedeniyle bir destinasyon noktası olabileceği önerilmektedir.

YASSITAŞ KÖYÜ

Fatsa İlçe merkezine 13k m. uzaklıkta yer alan Yassıtaş Köyü, Orta Mahallesi Mehmet Gündoğan'ın arazisinde, 40.91489 kuzey, 37.59349 doğu koordinatlarında bir adet kırma çatılı ve dört köşesi akroterli taş lahit kapağı tespit edilmiştir (Resim: 13). Kapağın ait olduğu lahit söz konusu mevkiide bulunmamaktadır. Bölge halkıyla yapılan görüşmede, ait olduğu yerden alınarak buraya taşınmış olabileceği beyanında bulunulmuştur. Çevrede yaptığımız araştırmalarda lahit teknesine ait bir veri tespit edilmemiştir. Lahit kapağının ölçüleri: uzunluk: 206 cm.; genişlik: 77 cm.; kırma çatının eğim yüksekliği: 50cm. Kapağın bir tarafında kırıklar mevcuttur.

Lahit kapağının bulunduğu konumun yakın çevresinde yapılan incelemelerde kaçak kazı çukurları tespit edilmiştir. Çukurların içi ve çevresinde yayılım alanı gösteren stroter parçaları bulunmaktadır. Bunun dışında tüm arazide incelemelerde bulunulmuş, ancak arkeolojik bir bulguya rastlanmamıştır.

ASLANCAMİ BELDESİ

Fatsa İlçe merkezine 19 km. uzaklıkta Aslancami Beldesi Merkez Mahallesi Töngelli Mevkii'nde 4 adet kaya mezarı tespit edilmiştir. Bahsi geçen mezarlar şahıs mülkiyetindeki arazide, G39A07C2D pafta, 174 ada ve 2,3,4,17 parsellerde yer almaktadır.

1 Winfield –Wainwright 1962, 155-157, Fig. 12-13, levha 26a.

Mezar 1: G39A07C2D pafta, 174 ada, 3 numaralı parselde, 340.91501 Kuzey, 37. 59303 doğu koordinatlarında yer almaktadır. Ön cephesi mezarı yağmurdan korumak amacıyla ana kaya kenarından 24cm. içeri oyularak çerçevelendirilmiştir (Resim: 14). Girişi doğuya bakmaktadır. Mezar odasına 69x59 cm. ölçülerinde kenarları hafif yuvarlatılmış dikdörtgen biçimli bir açıklıkla girilmektedir. Orijinalinde girişin bir kapak taşı ile kapatıldığı anlaşılmaktadır. Giriş ve arkasındaki tek mekandan oluşan mezar odasında taban, kapı açıklığından daha derinde tutulmuştur. Mezarın iç kısmında kuzey ve güney duvarlarına dayandırılmış olarak düzenlenen 2 adet seki bulunmaktadır. Sekilerin genişliği: 73 ve 76 cm. Uzunluğu: 165 cm. ve 210 cm. İki seki arasında 33cm. genişliğinde, 140 cm. uzunluğunda, 13 cm. derinliğinde, sekileri birbirinden ayıran kısım mevcuttur. Söz konusu mezarın bağlı bulunduğu kaya kütlesi bir deprem sonucu yerinden oynatılmış olup, orijinal konumunda değildir. Mezarın içinde yer alan sekilerin ters dönmüş konumları da bu durumu teyit etmektedir. Mezar girişlerinin açık olması soyulmuş olduklarını göstermektedir. Bu nedenle mezarı tarihleyici herhangi bir kültür varlığı ele geçmemiştir.

Mezar 2: G39A07C2D pafta, 174 ada, konum olarak 2,3,4 numaralı parsellere girecek biçimde, 40.91487 Kuzey, 37. 59317 doğu koordinatlarında yer almaktadır. Ön cephesi, mezarı yağmurdan korumak amacıyla ana kaya kenarından 12 cm. içeri oyularak üçgen alınlıkla taçlanan 118x90 cm. ölçülerinde dikdörtgen bir formla çerçevelendirilmiştir. Alınlıklı kısım birlikte yükseklik 124 cm.dir. Girişi batıya bakmaktadır. Mezar odası 50cm. genişlik, 61cm. yüksekliğinde form olarak düzensiz bir girişe sahiptir. Orijinalinde girişin bir kapak taşı ile kapatıldığı anlaşılmaktadır. Mezar odası 172x 172 cm. ölçülerinde kare planlı, kırma çatılı, 129 cm. yüksekliğindedir. Giriş ve arkasındaki tek mekandan oluşan mezar odasında taban, giriş açıklığından daha derinde tutulmuştur. Mezarın iç kısmında kuzey, güney ve doğu duvarlarına dayandırılmış olarak düzenlenen 3 adet seki bulunmaktadır. Kuzey ve güney sekileri arasında 166cm. uzunluğunda, 16cm. derinliğinde, sekileri birbirinden ayıran kısım mevcuttur. Mezar odasının kuzey duvarında 31 cm. yüksekliğinde, 62 cm. genişliğinde ve 15 cm. derinliğinde bir niş yer almaktadır. Mezar girişinin açık olması soyulmuş olduğunu göstermektedir. Bu nedenle mezarı tarihleyici herhangi bir kültür varlığı ele geçmemiştir.

Mezar 3: G39A07C2D pafta, 174 ada, konum olarak 2 ve 4 numaralı parsellere girecek biçimde, 40.91485 kuzey, 37. 59320 doğu koordinatlarında yer almaktadır. Kayaya oygu mezara 143x96cm. ölçülerinde bir açıklıkla girilmek-

tedir. Orijinalinde girişin bir kapak taşı ile kapatıldığı anlaşılmaktadır. Giriş ve arkasındaki tek mekandan oluşan mezar odası 202x 233 cm. ölçülerinde, 132 cm. yüksekliğindedir. Mezar odasının tavanı semerdam biçimindedir. Mezarın iç kısmında kuzey, güney ve doğu duvarlarına dayandırılmış olarak düzenlenen 3 adet seki bulunmaktadır. Kuzey ve güney sekileri arasında, sekileri birbirinden ayıran kısım mevcuttur. Mezar girişinin açık olması soyulmuş olduğunu göstermektedir. Bu nedenle mezarı tarihleyici herhangi bir kültür varlığı ele geçmemiştir.

Mezar 4: G39A07C2D pafta, 174 ada, 17 No.lu parselde, 40.91493 kuzey, 37.59349 doğu koordinatlarında yer almaktadır. Mezarın ön cephesi, yağmurdan korumak amacıyla ana kaya kenarından oyularak biçimlendirilen bir silme ile çerçevelendirilmiştir. Kayaya oygu mezara kenarları yuvarlatılmış dikdörtgen formlu bir açıklıkla girilmektedir. Orijinalinde girişin bir kapak taşı ile kapatıldığı anlaşılmaktadır. Ana kaya kütlesi üzerinde 4 m. Kadar yükseklikte yer alması nedeniyle mezar odası içinde araştırma yapılamamıştır. Yakınında yer alan benzer kaya mezarları baz alınarak giriş ve arkasındaki tek mekandan oluştuğu öngörülmektedir. Mezar girişinin açık olması soyulmuş olduğunu göstermektedir.

Bahsi geçen alanın yukarıda sözünü ettiğimiz arkeolojik dokusu göz önüne alınarak 2. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak tescil edilmesi önerilmiştir.

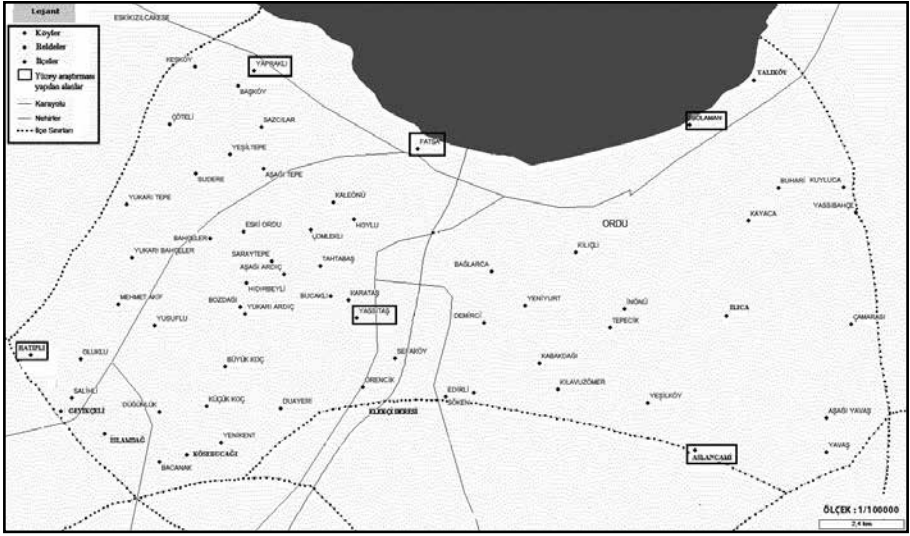
YAPRAKLI KÖYÜ CINGIRT KAYASI KUZeyBATI ETEKLERİ

Cingirt Kayası kuzeybatı eteğinde 41.3147 kuzey, 37.2743 doğu koordinatlarında, girişi batıya bakan, kuzey ve güney olmak üzere iki mekan halinde düzenlenmiş bir kaya altı sığınağı tespit edilmişti. Kuzey ve güney mekanlarında girişte gözlenen profillendirilmiş oyuntular, döneminde söz konusu mekanların girişinde yer aldığı öngörülen kapıya işaret etmektedir. Kuzey mekanın tavanında yer yer yanık izleri mevcuttur. Ana kaya kütlelerinin işlenerek 2 mekan halinde düzenlenmesi ve çok az sayıda da olsa seramik buluntunun ele geçmesi, döneminde yaşam alanı olarak kullanıldığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

WINFIELD D., J. WAINWRIGHT., 1962. "Some Byzantine Churches from the Pontus" *Anatolian Studies* 12: 131-161.

Harita 1: 2013 yılı arazi çalışmalarının yapıldığı bölgeler.

Resim 1: Bolaman Beldesi-tonozlu mekan içinde 3 adet arcosoliumlu mezar.

Resim 2: Boloman Beldesi-tonoz yüksekliğinde yer alan 2. dış kemer.

Resim 3: Boloman sur duvarı kalıntıları.

Resim 4: Boloman sur duvarı kalıntıları.

Resim 5: Boloman sur duvarı kalıntıları.

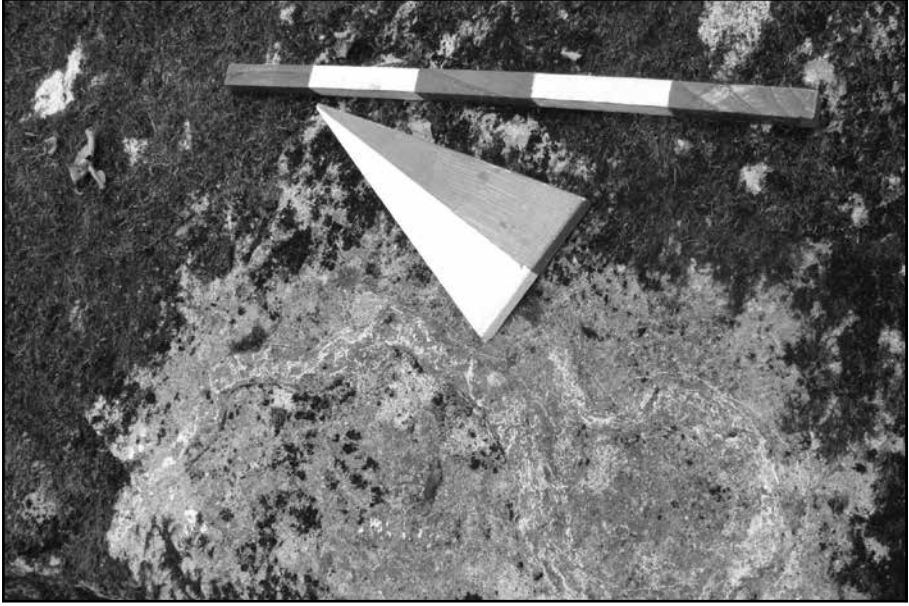

Resim 6: Haznedaroğlu Konağı'nın bahçesinde yer alan sütunlardan bir örnek.

Resim 7: Haznedaroğlu Konağı'nın girişinde yer alan sütün gövdesi ve kaidesi.

Resim 8: Hatipli Beldesi yılan tasvirli kaya.

Resim 9: Hatipli Beldesi 19. yüzyıl çeşmesi.

Resim 10: Hatipli Beldesi lahit kalıntısı.

Resim 11: Fatsa Merkez-kilise kalıntısı kuzey duvarı.

Resim 12: Fatsa Merkez-kilise kalıntısı güney duvarı.

Resim 13: Yassitaş Köyü lahit kapağı.

Resim 14: Aslancami kaya mezarı.

Thera Antik Kenti ve Çevresi Yüzey Araştırması 2013 Yılı Çalışmaları

Abdulkadir BARAN*

2013 yılı çalışmalarımız¹ ağırlıklı olarak Ula düzlüğü ve çevresinde gerçekleştirilmiştir² (Resim: 1). Thera antik kentinin doğusunda bulunan Ula düzlüğü çevresinde eski araştırmalara göre Oulais adlı kentin bulunduğu ve Ula isminin de benzerlikten dolayı bu antik isimden türemiş olabileceği önerilmiştir³. Attika vergi listelerinde M.Ö. 453/452 tarihinde bir kez geçen Oulais kenti ile ilgili başka bir veri bulunmamaktadır⁴. Thera antik kentine bu kadar yakın mesafede bir başka antik kentin bulunup bulunmadığı sorusuna cevap aramak üzere söz konusu alan ekibimizce detaylı olarak incelenmiştir. Öncelikle modern yerleşim içerisinde antik dönem izleri aranmış ve pres amaçlı kullanılmış birkaç antik sütun parçası haricinde herhangi bir kalıntı izinin bulunmadığı tespit edilebilmiştir. Merkezde yer alan Atatürk İlköğretim Okulu bahçesinde yer alan mezar yapısı parçaları (Resim: 2) istisna oluşturmakla birlikte bu parçaların geliş yerleri kesin olarak bilinmemektedir⁵. Ula girişindeki erken mezarlıkta yer alan bir camiinin yıkıntıları arasında bulunduğu aktarılan parçaların oraya nasıl geldiği ise bilinmemektedir. Tapınak formlu küçük bir mezar yapısına ait arşitrav, alınlık ve sütun parçalarından oluşan elamanlardan arşitrav üzerinde "Polykrates" ismi okunmaktadır. Yazı karakterine göre M.Ö. 2-1. yy.lar içine tarihlendirilmiştir⁶. Arşitrav şu anda yere

* Doç. Dr. Abdulkadir BARAN, Muğla S. K. Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 48000 Kötekli - Muğla/TÜRKİYE.

1 Çalışmalarımıza Araş. Gör. Nil Dirlik, Araş. Gör. Sinan Paksoy, Arkeolog Recep Kendirci, yüksek lisans öğrencimiz Gürol Aytepe, lisans öğrencilerimiz Deniz Baş, Eyüp Ekici ve Bayram Yıldız katılmıştır. Bakanlık Temsilcisi olarak Muğla Müzesi arkeoloğu Habibe Bükler çalışmalarımıza eşlik etmiştir

2 Daha önceki çalışmalarımızın sonuçları için Bkz. Baran 2012a, 2012b, 2013a, 2013b, 2013c, 2013d.

3 Debord & Varinlioglu 2001, 29-30.

4 Flensted-Jensen 2004, 1130: Oulais antik kenti Atina vergi listelerinde bir kez 1.000 dr. ödemiş olarak kaydedilmiştir. (IG I3 260.1.18)

5 Debord & Varinlioglu 2001, 29, Fig.23. Geliş yerinin Durançiftlik olabileceği belirtilmiştir.

6 Laumonier 1934, 343-344, No.36; Fraser-Bean 1954, 46-47, no.43; Debord & Varinlioglu 2001, 192, no.66.

gömülü olmakla birlikte erken yayınlarda Dor frizi ile bütün olduğu görülmektedir. Alınlığın bir yüzünde kalkan benzeri bir küçük bir protom ve orijinal profiller korunmuşken diğer yüzü kesilerek bir haç işareti kazanmıştır. Hristiyanlık döneminde devşirme kullanıldığı anlaşılan blokların ait olduğu yapı hakkında net bir bilgi edinilememektedir.

Ula, Asartepe Mevkii: Ula ilçe merkezinin kuzeydoğusunda yer alan ve halk arasında Asartepe olarak anılan çamlık alanda yüzey seramiği yoğun olarak görülmektedir (Resim: 1). Antik bir yerleşim alanı olduğu anlaşılmakla birlikte görülebilir durumda kalıntı tespit edilememektedir. İnşaat alanı olma tehdidi altındaki bölgenin koruma amaçlı tescil edilmesi için gerekli tescil fişleri doldurularak gönderilmiştir. Alanda herhangi bir kalıntı görülmemekle birlikte yöre halkı tarafından daha önce bu alanda büyük bloklardan yapıma duvarlar olduğu, ancak belediye düzenlemeleri sırasında bu kalıntıların sökülerek bilinmeyen bir yere atılmış olduğu aktarılmaktadır. Tepenin batı kesimi modern evlerle kaplanmış durumdadır ve sadece doğudaki bölüm çamlık olduğu ve çay bahçesi olarak işlev gördüğü için yapılaşma görülmektedir. Evlerin bulunduğu bölümde detaylı olarak inceleme yapılamadığı için kalıntı bulunma olasılığı yüksektir. Tepenin kuzey yamaçlarında da bir iz görülmemekle birlikte güneyinde kalan alanda modern evlerin bahçelerinde yüzey seramiği görüldüğü bu alanda küçük boyutlu bir yerleşim bulunmakla birlikte, modern yerleşimin buradaki izleri büyük ölçüde yok etmiş olduğu sonucuna işaret etmektedir.

Ula, Yedi İnler Mevkii: Ula ilçe merkezinin kuzeydoğusunda Asartepe'nin kuzeyindeki cezaevi yapısının gerisindeki kayalık yamaçta görülebilen ve uzun süredir bilinen kaya mezar grubu iki alanda yer almaktadır (Resim: 1). İlk alanda 14 adet kaya oda mezar ve 2 adet niş yer alır (Resim: 3). 300 m. batıda ise 2 adet kaya mezar bulunmaktadır. Mezarların iç kısımlarında görülen tahribat doğal etkenlerden ziyade kaçak kazıcılar tarafından gerçekleştirilmiştir ve mezar odaları büyük oranda birbirlerine birleşmiş haldedir⁷. Konglomeradan oluşan kaya yapısı çabuk aşınan bir yapıya sahip olduğu ve defneciler tarafından toprak zannedilerek kazıldığı için mezarların tahribatını hızlandırmıştır. Mezarların hem giriş kısımları hem de kapıları tahrip edilmiş, farklı seviyelerde yer almalarına karşın iç kısımları da define arayıcılar tarafından galeriler şeklinde kazılarak tahrip edilmiş ve nerdeyse tüm

7 Roos 2006, 42-44, Pl.20, 3-6.; Debord & Varinlioglu 2001, 29-30, Fig.24; Henry 2009, 261.

mezarlar içten birbirleriyle bağlantılı hale getirilmiştir. Bazı mezarlarda kapı detayları, ölü yatakları ve tonozların bir kısmı korunmuş olmakla birlikte bölgede Hellenistik dönem ve sonrasında her dönemde yaygın olarak görülen bu mezar yapılarının tarihlendirilmesi için kullanılabilecek kesin bir veri tespit edilememiştir. 300 m. batıda yer alan iki mezar yapısı ise lokulus formlu mezarlardır ve aynı şekilde oldukça tahrip edilmiş olan mezarlarda herhangi bir tarihlendirme verisi tespit edilememektedir.

Ula Kuzyaka ve Dedekavak Tepeleri: Ula düzlüğünün güneybatısında yer alan ve Kızılağaç ile doğal bir sınır oluşturan Kuzyaka ve Dedekavak tepeler detaylı bir şekilde ekibimiz tarafından incelenmiştir (Resim: 1). Kuzyaka tepe oldukça hâkim bir konuma sahip olmakla birlikte, tepe üzerinde ve yamaçlarında antik dönem kalıntıları görülmemektedir. Bununla birlikte alanda farklı yerlerde görülebilen yakın tarihten kireç ocağı olası kalıntıların kirece dönüştürülmüş olabileceğini akla getirmektedir. Ancak yüzey seramiğinin tespit edilemiyor oluşu, şu an için bir tanımlama yapmayı engellemektedir. Kuzyaka Tepe ile Dedekavak Tepe'nin birleşim alanında oldukça büyük bir taş ya da maden ocağı bulunmaktadır. Yakın zamana kadar kullanılmış olan bu ocağın alanda herhangi bir tahribat yaratıp yaratmadığı hakkında bir veri tespit edilememektedir.

Dedekavak olarak tanımlanan tepenin kuzey tarafındaki düzlükte yer alan eski bir çınar ağacı bu tepeye Dedekavak isminin verilmesini sağlamıştır. Çevrede herhangi bir kalıntı görülmemekle birlikte ağaç çevresindeki bazı tarlalarda antik çağ seramikleri ile yakın tarihli çömlek parçalarının yüzeyde görülebilir durumda olduğu tespit edilmiştir. Tepede yapılan incelemelerimizde de herhangi bir kalıntı veya yüzey seramiği görülmemekle birlikte 3 adet yakın tarihten kireç ocağı kalıntısı tespit edilmiştir. Yuvarlak formlu bu yapılar toplama taşlarla yapılmış olup tam bir plan vermemekle birlikte çevresindeki yanmış taş ve cüruf kalıntılarıyla işlevini göstermektedir. Kireç ocaklarından doğuda yer alanın hemen yanında bir kayalık çıkıntı oldukça dikkat çekicidir. Köyceğiz Gölü ile Gökova Körfezini görece şekilde geniş bir bakış açısına sahip olan kayalık alan gözetleme işlevi için oldukça uygun bir pozisyona sahiptir. Yaptığımız incelemelerde kayalık alanda herhangi bir yapı kalıntısı ya da izi tespit edilememiş olmakla birlikte kuzeydoğu köşedeki bir bölümde antik dönem seramik parçaları görülebilmektedir. Ya Antik Dönemlerde geçici malzemeden bir yapı yapılmış olduğu ya da olası yapı kalıntılarına ait taşların kireç ocağında eritilmiş olabileceği akla gelmektedir.

Tepenin doğu yamacında modern konutların başladığı alanın hemen gerisindeki tarlalarda bir kısmı antik olabilecek taşlar kullanılmış olan modern tarla duvarları bulunmaktadır. Kesin olarak tanımlanabilir bir yapı kalıntısı tespit edilememekle birlikte yüzeyde yoğun antik dönem seramiği ile bir tane arka yüzünde "B" harfi taşıyan ezme taşı parçaları görölmüştür (Resim: 4). Güneye bakan ve önünde tarım için kullanılabilecek elverişli bir arazisi bulunan bu bölgede tarımsal amaçlı küçük bir antik yerleşim bulunmuş olduğu anlaşılmaktadır. Büyük oranda toprak veya yoğun bitki örtüsü altında olan alanın koruma amaçlı tescil edilmesi için gerekli işlemler başlatılmıştır.

Ula, Kedimerdivenli Tepe Mevkii: Ula ilçe merkezinin güneydoğusunda yer alan tepenin üst bölümünde yer yer orijinal duvar örgüsü görölebilen yaklaşık 50 m. çapında bir çevirme bulunmaktadır (Resim: 1). Kalınlığı 2 m. ulaşan küçük toplama taşlarla yapılmış olan çevirme duvarı bazı bölümlerde kısmen izlenebilmekle birlikte büyük oranda yıkıntı halindedir (Resim: 5) ve alışık olmayan bir gözün duvarın varlığını fark etmesi zor olabilmektedir. Çevirmenin orta kısmında daha büyük bloklardan yapılmış bir yapı kalıntısı bulunmakla birlikte yoğun bitki örtüsü ve tahribat sebebi ile planı tam olarak anlaşılamamaktadır. Tepenin güney eteklerinde yoğun yüzey seramiği bulunmakla birlikte herhangi bir yapı kalıntısı tespit edilebilir durumda değildir. Yine düzlüğün başlangıcında birkaç tane yapı bloğu ile ezme taşı parçaları görölebilir durumdadır. Yeni inşaatlar yapılan güneybatı yamaçta yöre halkının anlattığına göre bir ev inşaatında bir oda mezar bulunmuş ve yok edilmiştir. Şu anda yerini tespit etmek mümkün olmamakla birlikte bu yamaçlar yerleşim ve nekropol alanları için oldukça uygundur. İnşaaata açılmış olan bu yamaçta olası kalıntıların ya da mezarların tahrip edileceği anlaşılmaktadır. Ayrıca tepenin güneydoğusundaki alan belediyenin çöplük alanı olarak kullanılmaktadır. Alanın tescil edilmesi için gerekli işlemler başlatılmıştır ve en kısa zamanda alanın tescil edilmesi gerekmektedir.

Ula, İntepe Mevkii: Ula ilçe merkezinin kuzeyindeki tepenin batı ucunda yaptığımız incelemelerde iki adet kaya mezarı ile yerleşime ait izler tespit edilmiştir (Resim: 1). Ormanlık alan olan tepenin güney yamacında modern evlerin bitiminden itibaren yerleşim izleri görölmektedir. Anakaya çıkıntıları üzerinde antik dönemde taş alındığını gösteren kama yuvaları ile yakın zamanda inşa edilmiş su deposunun duvarında birkaç tane antik dönem bloğu parçası görölmektedir. Tepenin güney bitimindeki tarlalarda yoğun yüzey seramiği bulunur ve yöre halkının anlattığına göre pişmiş toprak Resim:in

parçaları da görülmüştür. Şu anda tanımlanabilir bir kalıntı tespit edilememekle birlikte, yöre halkının anlattığına göre bu yamaçlarda kaçak kazılar yapılmış ve çeşitli mezarlar açığa çıkartılmıştır.

Tepenin güney batı bitiminde düzlüğün yakınında iki adet kaya mezarı bulunmaktadır⁸. Bunlardan ilki çift odalı ve arka duvarda arcosolium düzenlemesine sahiptir (Resim: 6-7). Giriş kapısı büyük oranda tahrip olmuş olan mezarın ön odasında iki gömü bulunduğu görülmektedir, arka odada ise yanlarda iki adet, arka duvarda ise arcosolium içerisinde bir adet gömü bulunmaktadır. Toplam 5 adet gömüye sahip olan oda mezarın arka duvarındaki arcosolium içerisinde dörtgen formlu bir niş yer almaktadır. Mezarın oyulduğu kaya doğal sebeplerle oldukça aşınmış durumdadır ve ayrıca kaçak kazıcılar tarafından da mezar içerisinde yoğun tahribat yapıldığı görülmektedir. Alandaki ikinci kaya mezar daha küçük boyutludur ve dik bir kayalık yamacın üst bölümünde yer almaktadır (Resim: 8-9). Oldukça zor bir şekilde çıkılabilen mezar dikdörtgen formlu bir kapı ile girilen tek mekanlı bir yapıdır. Mezar odasının tonozu arka kısma doğru daralmaktadır.

Kaya mezarlardan dolayı İntepe adı verilmiş olan tepenin batı bitimi büyük bir modern taş ocağına dönüştürülmüş olduğu için yerleşim alanı ile mezar yapıları büyük oranda tahribat tehlikesi altındadır ve ne ölçüde tahrip edilmiş olduğu anlaşılamamaktadır. Tepenin üstünde taş ocağının bitiminden başlayan alanda yüksek gerilim hattı geçmektedir ve hem direk çukurlarında hem de çevresindeki kaçak kazıcılar tarafından açılmış olan çukurlarda antik dönem seramik parçaları yoğun olarak görülmektedir. Çevrede yaptığımız incelemelerde antik döneme ait çok az izlenebilen bir duvar kalıntısı ve ezme taşı parçaları ile kaçak kazı çukurları çevresinde yoğunlaşan yüzey seramikleri tespit edilmiştir. Tepenin üst kısmı oldukça yoğun bitki örtüsü altında olduğu için şimdilik incelemesi çok kolay olmamaktadır. Yöre halkının anlattığına göre alanda bazı yapı kalıntıları ile sanduka mezarlar bulunmaktadır. Bu alandaki çalışmalara devam edilecektir.

Ula, Değirmenüstü Mevkii: Ula ilçe merkezinin kuzeybatısında yer alan tepenin batısındaki dere kenarında yakın tarihe ait tamamen yıkılmış bir yapı kalıntısı bulunmaktadır. Muhtemelen bir su değirmeni olan yapının varlığı sebebiyle yöre halkı tarafından bu alana Değirmenüstü Mevkii adı verilmiştir

8 Roos 2006, 42-43, Pl.19.6, 20, 1-2.

(Resim: 1). Orman alanı olan tepe ve çevresi yoğun bir şekilde çam ağaçları ve bitki örtüsü ile kaplanmıştır. Tepenin güneybatı eteğindeki ekim yapılan tarlalarda Antik Dönemden ve yakın tarihlerden yüzey seramikleri karışık olarak görülmektedir. Tepenin güneybatı eteğinin hemen üstünde kaçak kazıcılar tarafından kazılarak daha önceden bilinmeyen bir kaya mezar açığa çıkartılmıştır (Resim: 10-11). Ön kısmındaki toprak yığıntısı kaçak kazıcılar tarafından bir dromos formunda açılmış mezarda oldukça yakın zamanda yapılmış bu kaçak kazı ya tamamlanmamış ya da detektör herhangi bir sinyal vermediği için kazıcılar mezar odasını kazmamışlardır. Alandaki kaçak kazı faaliyetleri jandarma komutanlığına bildirilmiş ve koruma tedbirleri alınması talep edilmiştir. Ayrıca tescil fişleri de hazırlanarak kurula gönderilmiştir. Tek odadan oluşan anakayaya oyulmuş mezar yapısı ön kısmında Geç Roma Dönemine tarihlenebilecek seramik parçaları ile sarı renkli kireçtaşından bir kapı parçası tespit edilmiştir. Kazı toprağının atıldığı alt seviyede iki adet mimari dörtgen blok görülmektedir ve muhtemelen bunlar mezar yapısı ile ilişkilidir. Mezarın tavan kısmında kapıya doğru olan bölümde büyük bir kırık bölüm bulunur ve buradaki boşluk devşirme mimari bloklarla kapatılmış durumdadır.

Alanda yaptığımız incelemelerde tavan kısmı göçmüş durumda bir diğer kaya mezar yapısı daha tespit edilmiştir (Resim: 11-12). Oldukça zor incelenebilecek durumda olan mezar yapısı üçgen formlu bir tonoz düzenlemesine sahiptir, ancak iç kısmı büyük oranda dolmuş durumdadır. Mezarların çevresindeki her bir anakaya çıkıntısı mezar bulmak umuduyla kaçak kazıcılar tarafından yoklanarak delik deşik edilmiş durumdadır. Muhtemelen bir teras duvarı olan bir duvar kalıntısının orta kısmı da sökülerek tahrip edilmiştir. Tüm alanda ve kaçak kazı çukurları çevresinde seramik yoğunluğu gözlenmektedir. Tepenin üst kısımlarına doğru çıkıldıkça yoğunlaşan bitki örtüsü incelemeyi zorlaştırmakla birlikte yer yer görülen kaçak kazı çukurları ve anakayadaki taş kesme izleri yerleşimin güney yamaçta devam ettiğine işaret etmektedir. Tepe üstünün bir alt kademesinde kaçak kazıcılar tarafından açığa çıkartılmış 17 m.lik kısmı takip edilen bir duvar kalıntısı tespit edilerek belgelenmiştir. Kabaca düzeltilmiş taşlardan inşa edilmiş olan duvar muhtemelen bir teras düzenlemesine ait destek duvarı işlevi taşımış olmalıdır.

Tepenin en üst kısmında kaçak kazıların tekrar yoğunlaştığı görülür (Resim: 13). Bu alanda küçük taşlardan yapılmış bir mekân duvarı görülmekle birlikte muhtemelen dikdörtgen formlu bu yapının planı tam olarak anlaşılamamaktadır. Tepe üst kısmı incelendiğinde kuzeye bakan kısmın dik ya-

maçlı bir vadiye baktığı, güney kısmın ise daha yumuşak bir eğime sahip olduğu görülür. Kuzey yanda herhangi bir yapı kalıntısı görülmemekle birlikte güney yanda yer yer takip edilebilen bir çevirme duvarına sahip olduğu tespit edilmiştir (Resim: 14). Anakayadan koparılan kabaca düzenlenmiş iri taşlardan yapılmış olan duvar bazı kısımlarda iyi korunmuş olmakla birlikte ana kaya çıkıntısı takip edildiğinde tepenin üç tarafını çevrelemiş olduğu anlaşılabilmektedir (Resim: 15). Kaçak kazı çukurları çevresinde görülen cam, metal, seramik buluntular alanda Hellenistik Dönemde başlayan küçük ölçekli bir yerleşim olduğunu göstermektedir. Tepenin en üst kısmından Thera antik kenti ve tüm Ula düzlüğü net olarak görülmektedir. Ayrıca tepenin güneybatı kısmından geçen orman yolları muhtemelen antik dönem yol güzergahları olmalıdır. Böylece yerleşimin, Thera kentinin batısındaki düzlüklerde gördüğümüz tarzda, yol girişini kontrol eden ve aynı zamanda geniş bir alanda gözetleme işlevi görmüş olabilecek bir yerleşim olduğu anlaşılmaktadır (Resim: 15).

Tepenin güneyindeki daha küçük bir tepe üzerinde yoğun seramik ile yapı blokları görülebilir durumda olmakla birlikte bu alan büyük oranda tahrip edilmiştir. Hem taş ocağı olarak kullanılmış hem de yoğun tarla faaliyeti yürütülmüş olan alanda herhangi bir antik kalıntı tespit edilememektedir.

Güneybatıda yer alan Çalca Tepe'nin hem güneyinde hem de kuzeyindeki düzlüğün kıyısında çiftlik evi olabilecek kalıntılar tespit edilmiştir. Yüzeyde görülen antik dönem seramikleri ile anlaşılabilen bu yapılar Değirmenüstü tepesinde görüldüğü tarzda kabaca düzeltilmiş taşlardan yapılmıştır ve bunların da büyük bir bölümü bugün incelenemeyecek oranda tahrip olmuş durumdadır.

2013 yılı çalışmalarımız hava şartlarının verdiği imkânlar ölçüsünde amacımız doğrultusunda başarılı geçmiştir. Ula düzlüğü çevresinde Oulais olarak tanımlanabilecek kent ölçeğinde bir yerleşim bulunmadığı anlaşılmıştır. Ula düzlüğüne giriş sağlayan kesimlerde Thera antik kentini gören bir pozisyona sahip olacak şekilde küçük ölçekli yerleşimler kurulduğu ve bunların hem ekilen araziyi kontrol etmek hem de giriş çıkışı kontrol etmek amacıyla oldukları sonucuna ulaşılabilmektedir. Böylece Thera antik kentinin Yenice ve Yerkesik düzlüklerine olduğu gibi Ula düzlüğüne de hâkim olduğu, Oulais olarak tanımlanan kentin ise farklı bir alanda muhtemelen de doğu kısımda kalan Çiçekli Köyü civarında aranabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- BARAN 2012a: A. Baran, "Preliminary Results of the 2011 Researches on Thera in Karia" *Anatolia Antiqua* XX (2012), 215-226.
- BARAN 2012b: A. Baran, "Okkatas'taki (Muğla) Antik Yerleşim ve Thera (Karia) Antik Kenti Lokalizasyonu Çalışmaları" B. Söğüt (ed.) *Stratonikeia'dan Lagina'ya, Ahmet Adil Tırpan Onuruna Sunulan Makaleler / From Stratonikeia to Lagina, Studies Presented to Ahmet Adil Tırpan*, Ege Yayınları, İstanbul 2012, 89-100.
- BARAN 2013a: A. Baran, Ş. Gümüş "2011 yılı Thera Antik Kenti Yüzey Araştırmaları" 30. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 1. Cilt, 28 Mayıs-1 Haziran 2012 Çorum*, Çorum 2013, 281-298.
- BARAN 2013b: A. Baran, Ş. Gümüş "Thera Survey Project 2011" L. Bombardieri & A. D'Agostino, etc. (eds.), *SOMA 2012, Identity and Connectivity, Proceedings of the 16th Symposium on Mediterranean Archaeology, Florence, Italy, 1-3 March 2012*, BAR International Series 2581 (I), 2013, 253-258.
- BARAN 2013c: A. Baran, "2012 Survey on Thera in Karia" *Anatolia Antiqua* XXI (2013), 261-283.
- BARAN 2013d: A. Baran, "A monumental tomb complex from Thera in Karia" Lars Karlsson, Susanne Carlsson and Jesper Blid Kullberg (eds.), *LABRUS, Studies presented to Pontus Hellström*. Boreas. Uppsala Studies in Ancient Mediterranean and Near Eastern Civilizations 35, Uppsala 2014, 387-403.
- DEBORD & VARINLIOĞLU 2001: P. Debord, & Ender Varinlioglu, (eds), *Les hautes terres de Carie*, Bordeaux 2001.
- FLENSTED-JENSEN, P., 2004: P., Flensted-Jensen, "Karia" M.H. Hansen and T.H. Nielsen (eds.), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Oxford 2004, 1108-1137.
- FRASER & BEAN 1954: P. M. Fraser, & G. E. Bean, *The Rhodian Peraea and Islands*, London 1954.
- LAUMONIER 1934: A. Laumonier, "Inscriptions de Carie" *BCH* 58 (1934), 291-380
- HENRY 2009: O. Henry: *Tombes de carie Architecture funéraire et culture carienne, VIe-IIe s. av. J.-C.*, Rennes 2009.
- ROOS 2006: P. Roos: *Survey of rock-cut chamber-tombs in Caria. II. Central Caria*, Göteborg 2006.

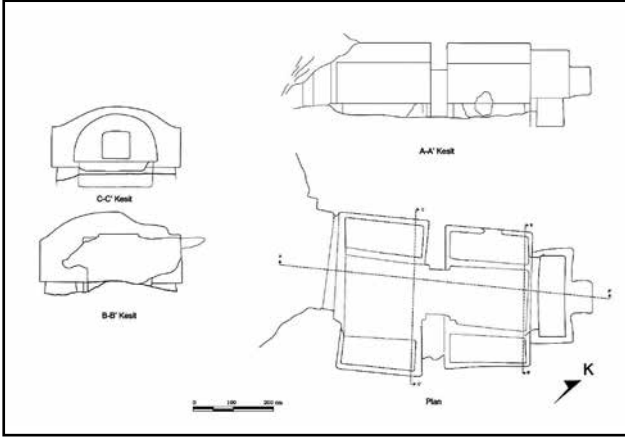
Resim 4: Ula Dedekavak Mevkii'nde tespit edilen pres parçaları.

Resim 5: Ula, Kedimerdivenli Tepe, Antik Dönem çevirme duvarı.

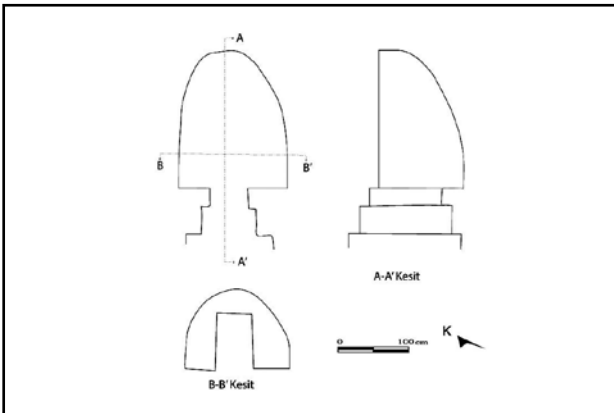
Resim 6: Ula, İntepe Mevkii, Kaya Mezar 1.

Resim 7: Ula, İntepe Mevkii, Kaya Mezar 1, çizimler.

Resim 8: Ula, İntepe Mevkii, Kaya Mezar 2.

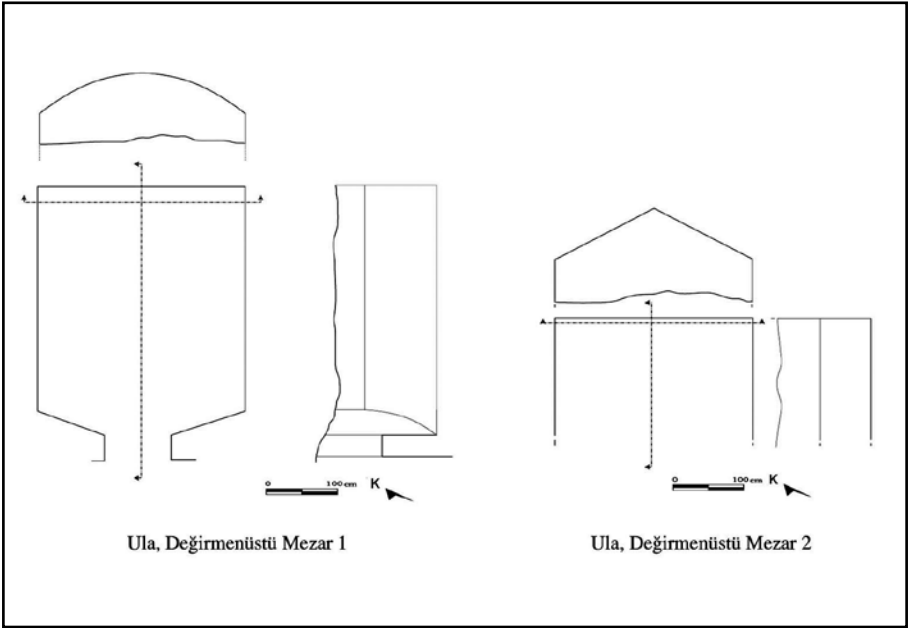

Resim 9: Ula, İntepe Mevkii, Kaya Mezar 2, çizimler.

Resim 10: Ula, Değirmenüstü Mevkii, Kaya Mezar 1.

Resim 11: Ula, Değirmenüstü Mevkii, Kaya Mezar 1 ve 2 çizimler.

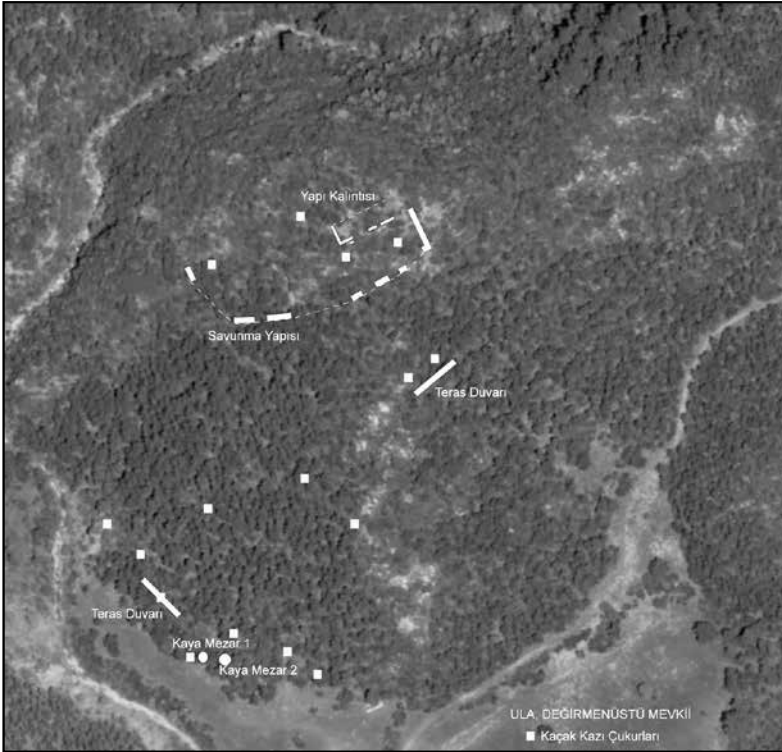
Resim 12: Ula, Değirmenüstü Mevkii, Kaya Mezar 2.

Resim 13: Ula, Değirmenüstü Mevkii, kaça kazı çukuru.

Resim 14: Ula, Değirmenüstü Mevkii, tepe üstü çevirme duvarı.

Resim 15: Ula, Değirmenüstü Mevkii, yerleşimde tespit edilen kalıntıların dağılımı.

AN ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF EARLY CHRISTIAN-BYZANTINE PERIOD ON THE VALLEYS THAT REACHED THE HELLESPONT: 2013 RESEARCH

Ayşe Ç. TÜRKER*

The 2013 studies of the survey for the early Christian-Byzantine Period on the valleys that reached the Hellespont were carried out with the permission and appropriation by the Directorate General of Cultural Assets and Museums¹. The study aimed to detect and document the settlements of the early Christian-Byzantine period on the valleys formed by the rivers reaching the Hellespont and in their close vicinity. In these studies, architectural, architectural plastic, terracotta construction and roof covering materials of the Byzantine period as well as pottery finds were documented in a total of 24 villages and at the findspots around these villages.

The Aegean Mouth of the Hellespont and its Vicinity

Starting from the area between Havuzlar and Cape Kepez and extending as far as Cape Ilyas and Cape Kumburnu, the lower section of the strait constitutes the Aegean mouth of Hellespont.

The Hinterland of the Hellespont

Scamander (Karamenderes) originates by being nourished by more than

---

* Prof. Dr. Ayşe Ç. TÜRKER, Department of Art History, Faculty of Arts and Sciences, Çanakkale Onsekiz Mart University, 17100, Çanakkale/TURKEY.

1 Archaeologist Türker Türker from Çanakkale Onsekiz Mart University, Art Historian Utku Yurtsever as the Ministerial representative and Buse Küçük and Hilmi Özçiftçi from Çanakkale Onsekiz Mart University participated in our study. Tufan Adışen, a student at Çanakkale Onsekiz Mart University, attended the studies in the Koruköy and Karaaydın Villages in Yenice. I thank the Directorate General of Cultural Assets and Museums for the permission to study, TUBITAK (The Scientific and Technological Research Council of Turkey) (111K377) for its financial support, and Türker Türker, Utku Yurtsever, and our students for their contributions to the research.

one source on Mt. Ida. It is almost 110 km in length and reaches the sea in the front part of Port Karanlık in the lower section of the Hellespont. The valley generated by Scamander is a natural road providing access to the Hellespont from Mt. Ida. Scamander displays a feature of a valley with a wide floor between Bayramiç and Ezine. This valley connects to the northeast via the natural road generated by the Kursak Tributary. In the south, Ayvacık and the Tuzla Tributary are reached via the natural road generated by the Akçin Tributary. The Tuzla Tributary starts from Çaldağı with an approximate height of 640 m. It is nourished by more than one branch on Mt. Dede and reaches the Aegean Sea in 7 km west of the Tuzla Village. The Tuzla Valley, an important settlement area in the Byzantine period, is about 54 km long. With this geographical characteristic, it creates a natural road from the ports in the Aegean Sea to Scamander.

The lower section of the Tuzla Valley

There are stone works of the Byzantine period which were reused at the mosque and in the public bath belonging to the külliye constructed in Tuzla by Murat Hüdavendigar. The floor of the portico of the mosque was covered with the barrier slabs produced from gray-veined white marble. Of the barrier slabs, two are trapezoidal and both contain a *rhomboid* composition (Figure: 1.a). Two different compositions are detected on the other templon barrier slabs. The first one is composed of a cross pattern within a large medallion placed at the center of the barrier slab (Figure: 1.b). The barrier slabs with this decoration composition are one of the characteristic decorations of the early Byzantine period, particularly the era of Justinian. However, the crosses were scraped during the second use and only their traces are visible. The crosses were scraped together with the medallions containing them on four barrier slabs. On the other hand, the medallions have been preserved and only the crosses within them were scraped on five barrier slabs. A similar arrangement is also available on the barrier slab we documented at the Mosque of the Kemallı Village. The barrier slab is broken; furthermore, the pattern within the medallion was scraped. Nevertheless, according to the similar specimens, this barrier slab must have also contained a cross pattern or a Christogram motif. It is understood that a cross pattern was contained within a medallion with four sections instead of a circular medallion on two barrier slabs (Figure:

1.c). Barrier slabs with a similar arrangement are available at the Church of Saint John in Ephesus and dated to the middle Byzantine period. On a barrier slab in Bursa Museum is a cross which was placed within an identical type of medallion. However, the spaces between the arms of the cross each also contained a palmette motif on this barrier slab. This barrier slab is dated to the 7th century by Mendel.

The reused materials in the floor pavement include a lateral barrier slab of an ambo balcony besides the templon barrier slabs. The composition on the front face of this barrier slab is comprised of a cross pattern on a globe; however, the cross was scraped and only its trace is visible. This pattern was widely used on different groups of works in the 5th and 6th centuries². Two ambo podium barrier slabs with an identical composition were determined, one in Eceabat out of the settlements in Çanakkale and the other one in Çanakkale Archaeology Museum³. Ambo podium barrier slabs with an identical composition are also seen on the ambos of the churches of Sant' Apollinare in Nuovo⁴ and Sant' Apollinare in Classe⁵, Ravenna, on an ambo brought to Berlin from İznik⁶, at Süleyman Paşa Mosque in İznik⁷, in İznik Museum⁸, in Büyükdere, İstanbul⁹, and on Crete and Rhodes¹⁰. The work we examined can be dated to the 6th century by comparing it with its parallels.

Architectural plastic items of the Byzantine period were used on the main walls of the mosque, in the piers in its portico, and at its enclosed graveyard.

- 2 S. Möllers, *Die Hagia Sophia in İznik/Nikaia*, Alfter 1994, fig. 1-2; Y. Ötüken, *Forschungen im Nordwestlichen Kleinasien, Antike und Byzantinische Denkmäler in der Provinz Bursa, Istanbul Mitteilungen-Beiheft 41*, Tübingen 1996, taf.2; Ötüken 1996, taf. 20.4.
- 3 Ayşe Çaylak Türker, "Bizans Döneminde Orta Boğaz Bölgesi ve Madytos" *I. Uluslararası Çanakkale Kongresi*, İstanbul 16-18 Mart 2006, 613-625.
- 4 F. W. Deichmann, *Ravenna, Hauptstadt des spätantiken Abendlandes I, Geschichte und Monumente*, Wiesbaden, 1969, 72, Abb.88.
- 5 J. Laurent, "Delphes Chrétien" *BCH*, 23, 1899, 206-279.
- 6 Ötüken 1996, taf. 16.3.
- 7 F. A. Bauer - H. A. Klein, "Die Hagia Sophia (Süleyman Paşa Camii) in Vize Bericht über die arbeiten im jahr 2003", 22. AST 2, 24-28 Mayıs 2004 Konya, Ankara 2005, 31-40, Abb.12.
C. Barsanti, "İznik/Nikaia Arkeoloji Müzesi Kataloğunun Peşinde", *Tarih Boyunca İznik*, İstanbul 2004, 267-300, fig.84a.
- 8 N. Firatlı, "İstanbul ve civarından üç not", *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, 5, 1952, 60, Abb.34.
- 9 Jakobs P. H., *Die frühchristliche Ambone Griechenlands*. Habelts Dissertationsdrucke, 24, Bonn 1987, plan 51.
- 10 Jakobs P. H., *Die frühchristliche Ambone Griechenlands*. Habelts Dissertationsdrucke, 24, Bonn 1987, plan 51.

These works include 4 balusters, 3 architrave fragments, a double column capital, and 12 granite and marble column shaft fragments. The material of the balusters is gray-veined white marble. The width and depth of the balusters with a soffit decoration are measured as 28-29 cm, and they resemble the specimens of the early Byzantine period.

Of the architrave fragments, two were used in the masonry of the enclosed graveyard. It is understood that an arrangement of a cross pattern or a Christogram motif was contained within a medallion on one of the architraves. Although the medallion has been preserved, the pattern/motif within it was scraped during the second use. It is known that at the churches of the early Christian period, the templon architraves were generally left undecorated or contained a centrally located cross pattern on their front faces facing the naos. Accordingly, this architrave fragment can be evaluated among the specimens of the early period. The other two specimens are fragments of the middle Byzantine period.

The reused fragments in Murat Hüdavendigâr public bath in Tuzla include barrier slabs (Figure: 2) and double columns. The barrier slabs are of identical type with the barrier slabs used in the portico of the mosque. What is different is that it is also possible to find the specimens of the barrier slabs monolithically engraved with the baluster on one of their sides.

The Kösedere Valley

Some 8 balusters, 6 templon barrier slabs, 2 architraves and 5 double columns belonging to the stone works of the Byzantine period were documented at the cemetery of the Kösedere Village (Figure: 3). Of the balusters, five are broken; however, it is understood that one of the 3 fragments with preserved upper sections was of columned type and used in a high templon, whereas the upper sections are uncolumned in the other two fragments and they indicate a low templon. Two different compositions can be detected on the barrier slabs. The first one is composed of a cross pattern within a medallion. In the second group, a Latin cross is present on both sides of the Christogram located within the medallion at the center. Both are among the characteristic compositions of the barrier slabs of the early Byzantine period.

Bergaz (Umurbey) Valley¹¹

The Bergaz Tributary originates from more than one spring in Mt. Gür-gen. It is nourished by the lateral brooks in its north and south. It makes a sharp change of direction between Capes Ada and İncirli, where it receives the Koru Brook from the south-east. The Koru Brook draws a bow with a length of about 10 km in the south-east - north-west direction. It joins Dam-dere from the south-west. Kaletepesi is located on the south-western margin of Damdere. A defensive structure was detected at Kaletepesi in our study. Our second study area on the valley was Mt. Madendağ in the north-east of Korudere.

Kaletepesi in the *Biberler* Village lies in the north-south direction, and its highest point is measured as approximately 501 m. Defensive walls which covered the hill's altitude of about 493 m were detected and documented in our study¹² (Figure: 4). The walls settle on the bedrock in the west of the hill. Large unhewn stones and white lime mortar were used in the masonry. Nevertheless, the locations of the towers cannot be determined on the walls that can be followed on the surface with difficulty. Pottery and terracotta roof covering materials of the late Roman and early Byzantine periods were detected at moderate density in the castle and on the foot of the hill where the castle was located. Accordingly, it is understood that the area where the castle was located was settled as of the late Roman period.

Walls of a defensive structure were detected and documented on Mt. Madendağ in the *Kundakçılar* Village. Mt. Madendağ, where the castle is located, extends in the north-east - south-west direction. Its highest point is measured as 716 m. The castle consists of two sections (Figure: 5). The first section displays a circular plan. The area covered by the walls in this section is approximately 200 m long in the north-east - south-west direction. The width of the area covered by the walls is measured as approximately 190 m. The walls extend between the altitudes of 678 and 710 m. It is established that the preserved wall fragments in this section settle on the bedrock and that the

11 For the lower section of this valley see. Ayşe Çaylak Türker, "Hellespontus'daki Praktius-Bergaz Vadisi'nden Bizans Taş Eserleri", *Anadolu Kültürlerinde Süreklilik ve Değişim*, Dr. A. Mine Kadiroğlu'na Armağan, Ankara 2011, 553-576.

12 Documentation in the field, Topcon GPT 3007N total station and GPS and laser meters were used.

rocks were from time to time used as if they had been part of the defensive line. Nevertheless, the walls collapsed as the stones on the walls had been dismantled so as to provide materials for the buildings in the village. Today a plan of the defensive line could be obtained only by following the wall traces.

The second section of the castle displays an approximately triangular plan which results from the extension of the walls in the north and south westwards and their combination in the rocky area on the western margin. The entrance of the castle was probably in this section too. The distance from this point to the wall in the south-east is measured as 323 m. The walls in this section were also constructed by using the natural rocks from time to time as if they had been part of the defensive wall. The mortared unhewn stones used in the masonry are detected in dispersed condition among the rocky areas. The wall traces are visible in fragments.

From the preserved fragments, it is understood that the walls were built with large unhewn stones and lime mortar. The walls of the building in the castle are found at a distance of about 35 m from the southern wall of the castle. However, the walls remaining under the deposit do not exhibit any plan.

Terracotta construction and roof covering materials and unglazed potshards can be detected at low density in the area within the castle. Nevertheless, these materials were determined at moderate density in the area at the altitudes of 640-650 m in the locality called Göl tarla in the north and north-west of the hill. The unglazed pottery items in this area are handle and wall shards of vessels such as jugs and cooking pots dated to the late Roman and early and middle Byzantine periods. According to the surface finds, it might be predicted that the castle might have belonged to the Byzantine period or had been used in the Byzantine period.

The upper section of the Kocabaş Valley¹³

In 2013, studies were carried out in Eğrekler in the Kadılar Village and in Ayvalar Çamlığı and Kocamezarlık in the Duman Village on the Kocabaş Valley.

---

13 For The Studies Carried Out On The Kocabaş Valley In 2012, See A.Ç. Türker, "An Archaeological Survey of Early Christian-Byzantine Period on the Valleys that Reached the Hellespont: 2012 Research", 31. AST, 1, Muğla 2014, 186-206.

Walls of a church revealed as a result of illegal excavations were documented in Eğrekler in the *Kadılar* Village. Extending in the north-east - south-west direction, the church displays a rectangular plan (Figure: 6). Its narthex is underground. Some of the northern wall of the narthex is visible. Its naos and bema measure about 11.50x5.30 m. The wall thickness was measured as approximately 1.10 m. The building exhibits an asymmetric plan. The single-nave church has an internally and externally semicircular apsis with a width of 2 m and a depth of 0.75 m. There is a small chapel in the north-west of the bema. In this section is a semicircular wall niche with a width of 0.70 m and a depth of 0.55 m on the north-eastern wall. The walls of the building have been preserved at a height of about 1.50 m; however, the floor of the building and the walls cannot be seen due to the deposit which covers them and comprises construction rubble and soil.

Large hewn stones and bricks were used in the masonry. From the preserved traces, it is understood that the surface of the wall was covered with rendering. A large number of broken terracotta construction and roof covering materials and pottery items were detected in the soil excavated from the building during illegal excavations. The pottery items include handle shards of jugs and shards of bowls & plates and cooking pots indicating the middle Byzantine period as well as rim and wall shards of glazed pottery indicating the 12th & 13th centuries. Fragments unique to the Corinthian type, which indicate the middle and late Byzantine periods, can be identified among the tiles. The finds in the soil also include a plastic fragment in the form of a cross that is understood to have been produced to be used as an inlay work on the wall.

A workshop established in the open air was detected in *Ayvalar Çamlığı* in the *Duman* Village. Engraved into the native rock, this establishment is comprised of a press bed, a press lever niche, a wooden beam hole on the floor of the press bed, and a storage unit (Figure: 7). It might be thought that the rectangular unit in the eastern section was used as a press vessel at this workshop with the press technique by means of a press lever. It might be predicted that the work of squeezing by foot – the first step of obtaining wine – was performed here. It is understood that a distinct section was used for pressing the grapes in a basket or a sac by means of a mechanical press system – the second step. However, no weight stones could be detected in the areas around the workshop.

One end of the channel reaching the storage unit from the press bed reach-

es the end of the rock. In this section, the surface of the native rock was given a concave form. This concave cavity must have been prepared in order for a mobile storage unit to easily settle under the channel. It is understood that olive oil and wine workshops had similar arrangements in the antiquity. Nevertheless, no data about the trapetum or the orbis could be found at this workshop. Therefore, it might be considered a wine workshop.

A wine workshop carved into the native rock was documented in *Kocamezarlık* in the Duman Village. This workshop comprises a press bed and two bowls with diameters of 0.40 and 0.36 m in the south-east of the press bed on the rock with a sloping surface. The bowls have no connection with the press vessel. Accordingly, it might be predicted that they were not used as fluid storage pits but probably as distinct press units.

It is hard to make final dating for both workshops. Similar types of production equipment are dated to the Hellenistic, Roman, and Byzantine Periods in the studies¹⁴. Thus, it is essential to determine the date of the settlement when dating these workshops.

Very few surface materials can be seen in the area around the workshop due to the vegetation. The fragments of the visible terracotta roof covering materials indicate the early Byzantine period. Few painted and unglazed potshards dated to the early Byzantine period could be detected. The second data are the walls and the floor pavement of a building unearthed as a result of illegal excavations in the area where the workshop was found. The walls in this area, known as *Kiliseyeri* by the villagers, were built with white lime mortar and unhewn stones and resemble the buildings of the Byzantine period. From the numerous tesserae which dispersed around, it is understood that the floor was covered with mosaics. The finds we documented around the workshops indicate the late Roman and Byzantine periods. Even though it is hard to finally determine the dates of the workshops, it might be stated that they had been used in the Byzantine period as well.

14 E. Aşkın, "Antik Çağda Korykos'taki Zeytinyağı ve Şarap Üretimine Yönelik Yapılanmalar ve Bunların Yerleşim Düzenlemesi İçindeki Yerleri", *Olive Oil and Wine Production in Anatolia During the Antiquity, International Symposium Mersin-Turkey*, 06-08 November 2008, 35; A. Balıran, "Lykaonia Bölgesi Şarap İşlikleri (Beyşehir-Seydişehir Civarı)", *Olive Oil and Wine Production in Anatolia During the Antiquity, International Symposium Mersin-Turkey*, 06-08 November 2008, 305-307; R. Frankel, "Presses for Oil and Wine in the Southern Levant in the Byzantine Period, *DOP* 51, 1997, 73-84; R. Frankel, *Wine and Oil Production in Antiquity in Israel and Other Mediterranean Countries*, Bath 1999; A. Diler, "Akdeniz Bölgesi Antik Çağ Zeytinyağı ve Şarap İşlikleri" IX. AST, Ankara 1994, 505-520.

*The upper section of the Bakacak (Karaatlı) Tributary*¹⁵

In 2013, studies were carried out in the Balcılar and Ahmetler Villages and in the surrounding areas in the upper section of the Bakacak Tributary.

Walls of a defensive structure were detected at *Kabaktepe* in the *Balcılar* Village. The highest altitude of the hill extending in the north-west - south-east direction is measured as 398 m. The castle displays an approximately oval plan extending between the altitudes of 395 and 393 m in the north-west - south-east direction in agreement with the topography of the hill (Figure: 8). The area enclosed with the defensive wall is about 82 m long in the north-west - south-east direction. The wall which covers the south-east of the hill is about 36 m long, while the length of the wall in the north-west of the hill is about 16 m. The walls remained within the dense vegetation covering the hill and can be followed in fragments. The visible height of the preserved wall fragments is about 20 to 30 cm on average due to the deposit composed of the collapsed walls of the castle and the forest plants. The wall thickness was measured as 1.50 m on average. It is understood that the front and rear faces of the walls generally with the preserved mortared rubble core were built with large unhewn stones and white lime mortar. The mortared rubble core is comprised of small unhewn stones, dense lime mortar, and broken brick fragments. It could not be determined that bricks were used on the preserved walls. Nevertheless, broken brick and tile fragments can be detected in the castle. The wall fragments indicating the building in the castle are visible; however, they also remain in the deposit and no plan can be followed. Besides terracotta construction and roof covering materials in the castle, unglazed potshards are available in dispersed condition and at low density. The pottery is particularly concentrated on the slopes in the north of the castle.

A defensive structure is located at the Sivri Hill in the *Ahmetler* Village. The highest altitude of the hill extending in the north-south direction was measured as 307 m. The defensive walls extending in the north-south direction in agreement with the topography of the hill cover the altitudes of 300 through 292 m at the hill (Figure: 9). The area bordered by the defensive walls is about 138 m long in the north-south direction and about 50 m long in the east-west direction. Nevertheless, the traces that can be followed in the north and south indicate that the castle covered a wider area in the north-south

---

15 In 2012, the studies were carried out in the lower section of the Bakacak Tributary. See Türker 2014, 190.

direction. These sections are indicated with dashed lines on the plan. The detected defensive walls are in ruins and can be seen with difficulty among the vegetation and rubble covering the surface. Large unhewn stones and brick materials were used in the masonry. The bricks were used to create regular rows of stones by placing them between the stones in different sizes.

According to the breaks on the eastern wall of the castle, it might be predicted that it was probably fortified with three towers. Nevertheless, one cannot detect soundly due to the dense vegetation and the collapsed walls. Pottery and terracotta roof covering materials at moderate density which reflected the Roman and Byzantine periods were found in fragments at the hill where the castle was located and on its foot. In the agricultural fields on the foot of the Sivri Hill are red slip potshards of the late Roman period at moderate density as well as a small amount of window glass in small fragments and glass bracelet fragments. Accordingly, it is understood that the areas on the foot of the hill where the castle was located were used as settlement areas as of the Roman period.

The Gallipoli Peninsula

In the Gallipoli Peninsula, studies were carried out on the slopes of the Koru Mountains in the area in the west of the Kavak Tributary. The Koru Mountains border the Gallipoli Peninsula in the cescent-shaped in the north-east - south-west direction from the Kavak Tributary to the Gulf of Saroz. The Gallipoli side is steep, whereas the Thracian side is more sloping. Some of the studies we continued on the slopes of the Koru Mountains in the Gallipoli Peninsula were carried out in Kevgirçeşme and Kocakale. Kocakale is found at the hill which projects northwards for 13 km to the west from the ridge of the Koru Mountains on its eastern margin. The hill connects with the ridge at an altitude of 630 m in the Koru Mountains from an altitude of 642 m via a pass. The defensive walls are followed at the altitudes of 617 through 629 m at the hill in the north-east - south-west direction, and the walls encircle an area with a diameter of about 325 m (Figure: 10). Due to the destruction with heavy equipment and the dense vegetation, it cannot be determined whether the castle continued on the pass of the hill connecting with the ridge. It is difficult to determine the places of the towers on the defensive walls, a plan of which was obtained according to the wall fragments that could be followed

from time to time; however, possible places can be determined for 3 towers in the north and north-west, 2 towers in the north-east, and a tower in the south-east according to the available traces.

Large unhewn stones and mortar were used in the masonry. A large number of terracotta roof covering materials and pottery items dated to the middle and late Byzantine periods and fragments of an opus sectile floor pavement are detected on the surface in the areas studied in and around the castle particularly by means of construction equipment. We learned that a baluster and a column capital out of the architectural plastic items we documented in the Süleymaniye Village had also been unearthed from Kocakale (Figure: 11). Both works are dated to the early Byzantine period and probably indicate the presence of a church.

Our second study area was *Kevgirçeşme*. Walls of a Byzantine settlement were documented in this area. There are two hills at the altitude of 330 m at a distance of about 13 km in the north-east from the ridge of the Koru Mountains on the coast of Saroz. The first hill gradually descends towards the coast in the south-west, whereas the second hill gradually descends towards the coast in the south-east. The walls of the settlement are found between the altitudes of 265 m and 254 m on the slopes between these two hills. Nevertheless, the walls were destroyed while opening a fire road. A plan of these wall traces was drawn up. The obtained plan shows that there was a defensive wall which extended for 165 m in the north-south direction. Wall traces of 9 spaces arranged to be side by side and adjacent to the wall were detected behind this wall. These walls extend for about 74 m in the north-south direction. However, the vegetation and destruction do not allow us to follow the other data. A pithos embedded in soil which was found in the space on the south-western margin was destroyed while opening the road. Terracotta roof covering materials and glazed and unglazed pottery items are dense on the road and in the areas on both sides of it. The shards of these pottery items are visible at the soil section in the north of the road. The glazed pottery items are the shards of vessels belonging to the sgraffito and Zeuxippus Groups I and II and dated to the 11th-13th centuries (Figure: 12).

There are water resources especially in the east and west of the settlement. Points which are convenient for watching the peninsula and Saroz are available at both upper altitudes of both hills and the altitude of 266 m at the second hill in the Gallipoli direction.

This type of settlement was probably a garrison. Similar types of garrison buildings were common in Bulgaria in the 6th century and used in the following periods too.

Another study area of ours on the foot of Mt. Koru was Üçdere in the Yülüce Village. This area is located at the altitude of 193 m on the slope extending for about 2.5 km up to the altitude of 172 m in the south starting from the altitude of 360 m bordered by two lateral brooks in the south-east of the Koru Mountains that extended in the east-west direction. The lateral brooks coming from both sides of the slope combine at this point and reach the Kavak Tributary. A defensive wall was detected in this area. The wall could be followed for about 65 m in the north-east - south-west direction (Figure: 13). This wall covers the northern side of the slope. Its 18-m-long fragment particularly on its north-western margin has been preserved up to a height of about 4.20 m (Figure: 14). The thickness of this wall is measured as 2.54 m. Despite the dense vegetation in the north-south direction on the western side of the slope, the wall can be followed for about 41 m. Having stopped at this point, the wall traces cannot be seen due to the dense vegetation for about 32 m. Nevertheless, the wall traces which start after 38 m join the wall coming from the east after 12 m and extend north-eastwards. They can be partially followed for about 80 m towards the wall which covers the north of the hill. At this point, they join the wall which covers the north of the hill.

The wall traces which start from the western margin of the wall that covers the north of the hill and are partially visible towards the north probably indicate the presence of a second section in the north of the castle. Native stones hewn in irregular sizes were used in the masonry. The same material and technique are detected in the Gallipoli Castle as well¹⁶. The surface materials cannot be seen in the area within the castle due to the dense vegetation. Unglazed potshards of the 11th-12th centuries were detected in the area in front of the northern wall. Nevertheless, glazed and unglazed Byzantine pottery items are found at moderate density at the Christian Cemetery and in İncirliceşme in the north of the castle. They are items which belong to the middle and late Byzantine periods.

Our documentation studies in the Gallipoli Peninsula were carried on

---

16 Ayşe Çaylak Türker, "Gallipoli (Kallipolis) Castle in the Byzantine Period", *The Deltion of the Christian Archaeological Society*, 28, 2007, 55-65.

with the documentation of the stone works in Kavak and Gallipoli. The stone works expressed to have been revealed during the road construction in Kavak were documented in the garden of the Kavak Municipality. The works include a columned type of baluster, a column shaft fragment used as a löv stone, a postament, and two double columns. They are dated to the early Byzantine period. The architectural plastic items preserved in the garden of Mevlevihane at the center of Gallipoli include 3 column capitals belonging to the Early Byzantine period, one of which is of Corinthian type and two of which are of Ionian-impost type (Figure: 15), two double columns, and a baluster¹⁷.

---

17 For ionic-impost capitals from Çanakkale see Ayşe Çaylak Türker "Çanakkale'den ion-impost sütun başlıkları" *OLBA*, XXII, 2014, 337-368.

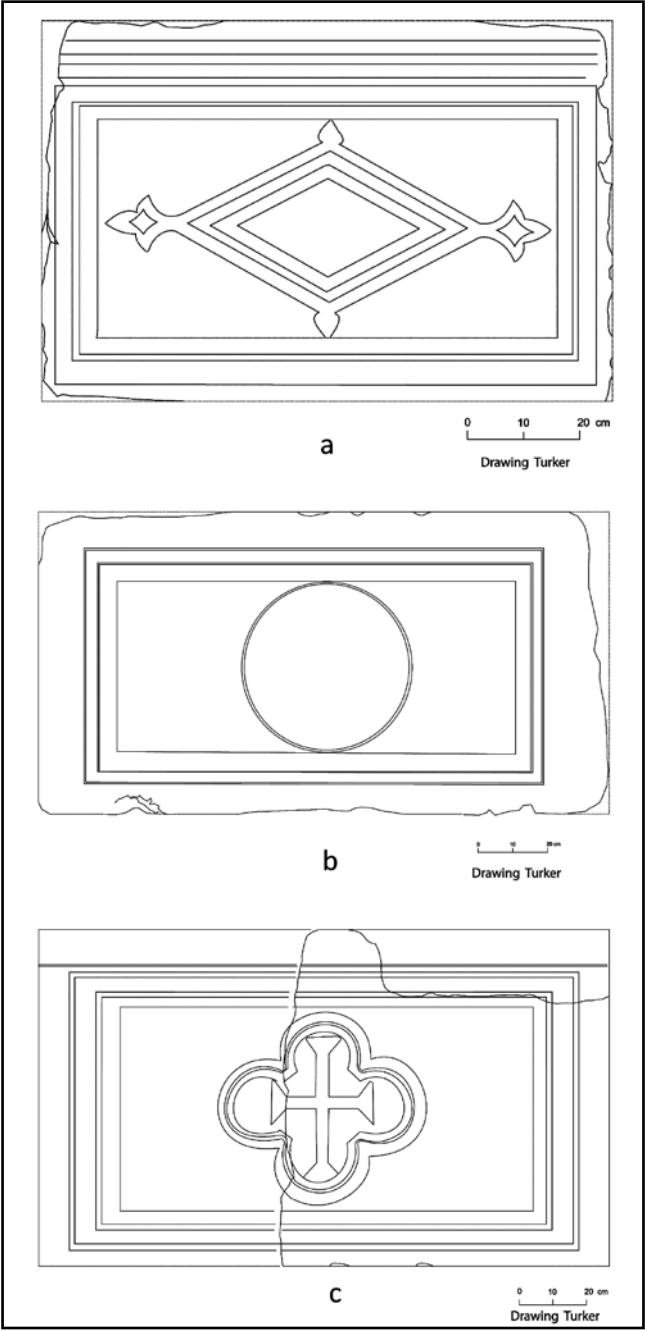

Figure: 1

Figure: 2.

Figure: 3.

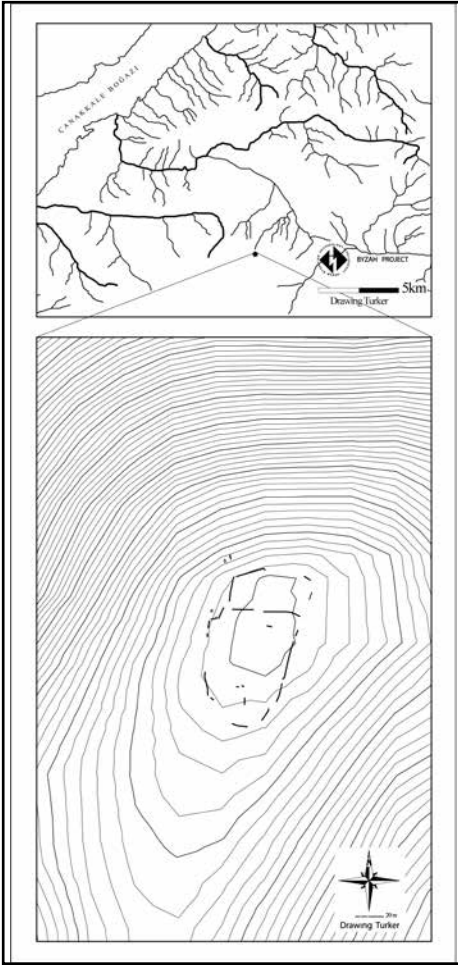

Figure: 4.

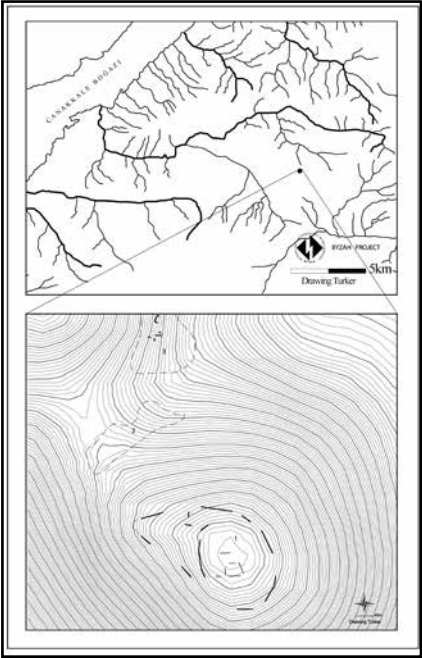

Figure: 5.

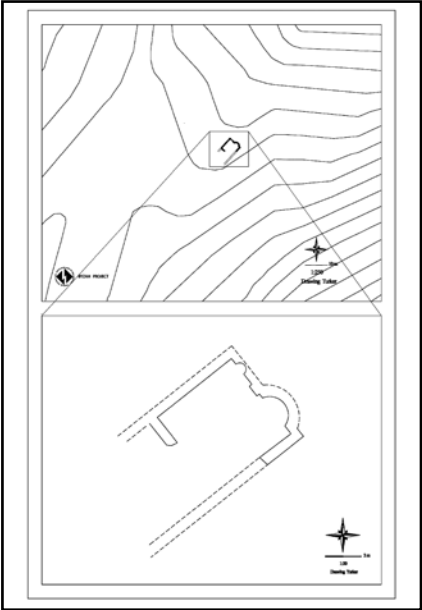

Figure: 6.

Figure: 7.

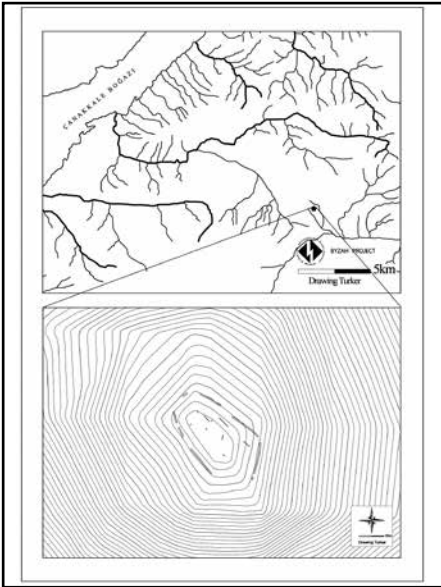

Figure: 8.

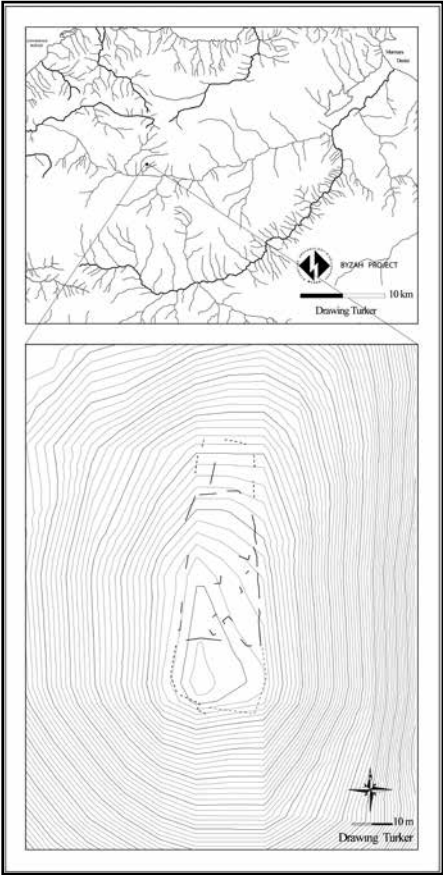

Figure: 9.

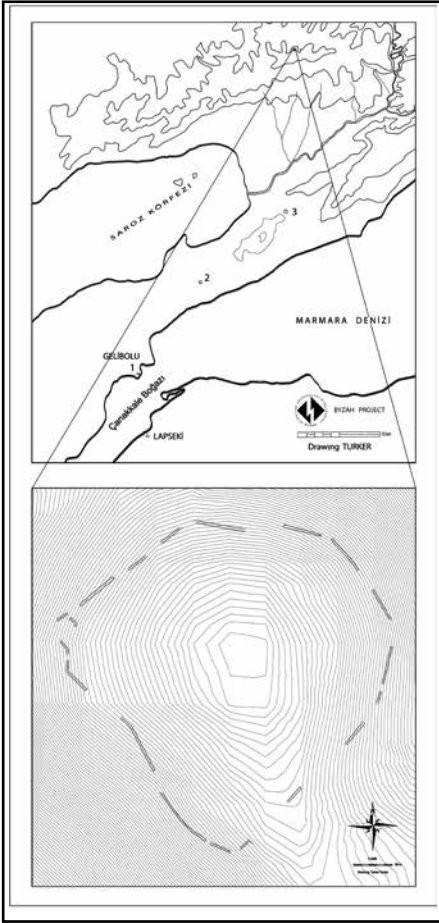

Figure: 10.

Figure: 11.

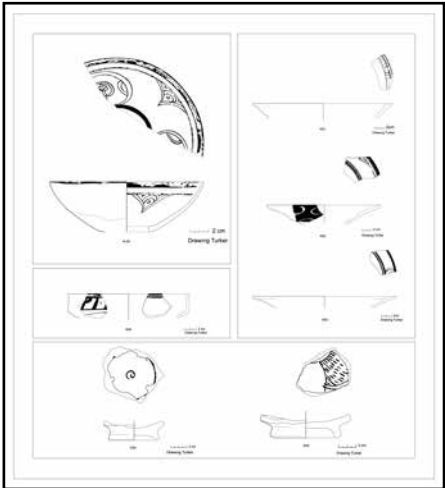

Figure: 12.

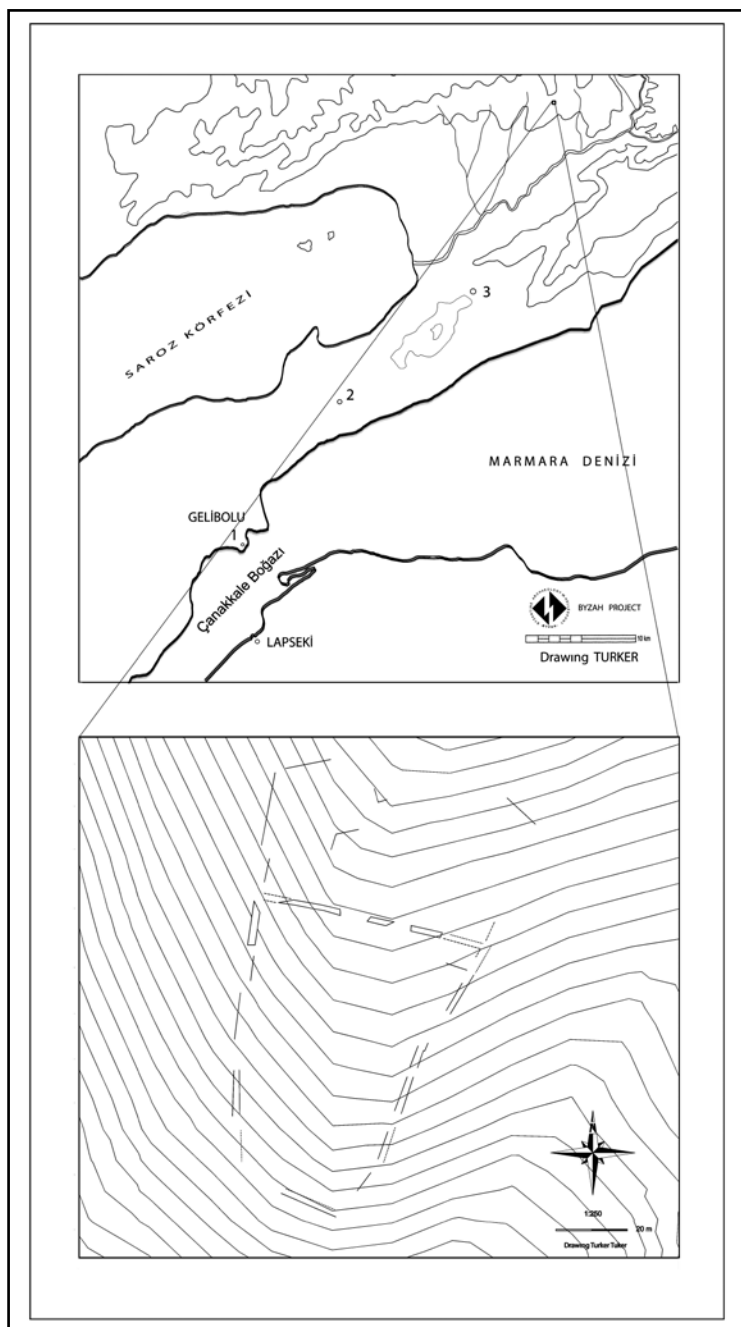

Figure: 13.

Figure: 14.

Figure: 15.

TOKAT İLİ-SULUSARAY İLÇESİ-SEBASTOPOLİS ANTİK KENTİ VE ÇEVRESİ 2013 YILI ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMASI

Şengül Dilek FUL *

Murat TEKİN

Emine Saka AKIN

Tekin SUSAM

Sebastopolis Antik Kenti 2013 yılı arkeolojik yüzey araştırması, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 31.07.2013 tarih ve 94949537 sayılı izin belgesi doğrultusunda, 02.09.2013-15.09.2013 tarihleri arasında 14 gün süre ile gerçekleştirilmiştir¹. Yüzey araştırmamızda Konya Ereğli Müzesi'nden Sayın Ali Haydar Atalay Bakanlık Temsilcisi olarak görev almıştır². Araştırmamız, Yrd. Doç. Dr. Şengül Dilek Ful, Öğrt. Gör. Murat Tekin, Yrd. Doç. Dr. Emine Saka Akın ve Yrd. Doç. Dr. Tekin Susam'dan oluşan bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmalarımız öncelikle Sulusaray İlçe Merkezi ve yakın çevresinde başlatılmış olup,

* Yrd. Doç. Dr. Şengül Dilek FUL, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Tokat/TÜRKİYE.

Öğrt. Gör. Murat TEKİN, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Tokat/TÜRKİYE.

Yrd. Doç. Dr. Emine Saka AKIN, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Tokat/TÜRKİYE.

Yrd. Doç. Dr. Tekin SUSAM, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Harita Mühendisliği Bölümü, Tokat/TÜRKİYE.

- 1 Yüzey araştırması çalışmasına izin veren, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, çalışmalarda yakın ilgi ve desteklerini gördüğümüz Tokat Valiliği'ne, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Rektörlüğü'ne ve Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanlığı'na, maddi katkıları sayesinde çalışmaları yürüttüğümüz Tokat İl Özel İdaresi'ne, çalışmaları yakından takip ederek bize desteklerini esirgemeyen Sulusaray Kaymakamlığı ve Belediye Başkanlığı'na teşekkürlerimizi sunuyoruz. Ayrıca çalışmalarımızın her aşamasında bize destek olan Sulusaray İl Genel Meclis üyesi Hüseyin ATINDI beyefendiye ve çalışmalarımız sırasında misafirperverliklerini bizlerden esirgemeyen Sulusaray halkına teşekkür ederiz.
- 2 Çalışmalarımızda sergilediği özverili katkıdan dolayı kendilerine teşekkür ederiz.

daha sonra bu ilçenin kasaba ve köylerini de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bununla birlikte Yeşilyurt İlçesi'ne ait bazı kasaba ve köylerde de çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Harita: 1).

Sulusaray İlçe Merkezi: Yüzey araştırmalarına öncelikle Sulusaray ilçe merkezinde başlanmıştır. Bu araştırmalar sırasında, ilçe merkezinde bulunan evlerin büyük bir çoğunluğunda Roma ve Bizans dönemlerine ait mimari blok taşların, duvarlarda özellikle köşe taşı olarak kullanıldığı, sütunların ise evlerde taşıyıcı bir eleman olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte evlerin muhtelif yerlerinde de yine aynı şekilde mimari parçaların devşirme malzeme olarak kullanıldığı görülmüştür. Bu bağlamda örneğin, I. derece arkeolojik sit alanı içerisinde bulunan, Menderes Mahallesi, Sümbül Sokak'ta yer alan Merkez Eski Camii'nin doğu girişinin hemen altındaki duvarda, bukranion bezemelerinin arasında Gorgo başının yer aldığı iki adet mimari parça ile batı duvarındaki pencerenin altında, üzerinde Grekçe yazıtın yer aldığı bir taş, camide devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Bu camiye yakın bir konumda bulunan bir evin güney duvarında, üzerinde muhtemelen bir tiyatro maskının yer aldığı mimari bir parçanın da köşe taşı olarak kullanıldığı görülmüştür. Bunların yanı sıra evlerin bahçelerinde ya da sokaklarda da atıl durumda mimari parçalar vardır. Bu mimari parçaların bazılarının üzerinde kabartma bezeme unsurlarının (girland, çiçek rozet motifleri, bukranion ve Medusa gibi) olması dikkat çekicidir.

İlçe merkezinde, I. derece arkeolojik sit alanı sınırı içerisinde bulunan Nurettin Şeker isimli vatandaşın evinin duvarında, evin orijinal duvar yapısıyla uyuşmayan geç döneme ait Horasan harçlı başka bir duvar kalıntısının (muhtemelen sur duvarı) varlığı tespit edilmiştir. Yine aynı sit alanı içerisinde kazısı yapılmakta olan Bizans kilisesinin hemen batısında bulunan ve Abdullah Palabıyık isimli vatandaşa ait olan eski evinin bahçesinde ve hemen bitişiğinde bulunan yeni evinin alt katında mozaik kaplı geniş bir alanın var olduğu şahsın kendisi tarafından bizzat dile getirilmiştir. Şahsın verdiği bilgiler doğrultusunda bahsedilen mozaik kaplı alanın yüzeye oldukça yakın olduğu öğrenilmiştir.

İlçe merkezinin kuzeyinde, Çekerek Irmağı üzerinde kuzey-güney doğrultusunda konumlandırılan ve doğuya bakan yüzünde Grekçe bir kitabenin, batıya bakan yüzünde ise haç motifinin yer aldığı, daha önceden bilinen ve kısmen restore edilerek varlığını günümüzde de devam ettiren Roma Dönemine ait bir köprü günümüzde de kullanılmaktadır. Ayrıca ilçe merkezinin

güneyinde, mevsimlere bağlı olarak su seviyesi değişkenlik gösteren dere-
nin üzerine günümüzde yapılmış, oldukça basit görünümlü köprünün metal
ayaklarına paralel şekilde sıralanmış olan toprağa gömülü şekilde 75 cm.si
gün yüzünde bulunan 6 tane sütunun var olduğu tespit edilmiştir (Resim: 1).
Bu sütunların metal köprü yapılmadan önce kullanılan ahşap köprüyü taşı-
yan ayaklar olduğu öğrenilmiştir.

SULUSARAY İLÇE MERKEZİ'NİN YAKIN ÇEVRESİ

Höllüklük Höyüğü: Tokat İli, Sulusaray İlçe Merkezi'ndeki Eski Camii'nin
970 m. kuzeybatısında ve Dutluca Kasabası yolu üzerinde Höllüklük olarak
adlandırılan höyükte yapılan yüzey araştırmalarında, Roma ve Bizans dö-
nemlerine ait çatı kiremit parçalarına yoğun şekilde rastlanılmıştır. Ayrıca söz
konusu dönemlere ait az sayıda çanak-çömlek örneklerinin yanı sıra oldukça
büyük pitos parçaları da araştırmalarımız sırasında yüzeyde görülmüştür.
Bunlarla birlikte bu araştırmalarımız esnasında höyüğün üst kısmında kü-
çük bir parçası açığa çıkmış olan taş sırası kalıntısına rastlanılmıştır. Höyüğün
kuzeydoğusundan geçen ana yolun kenarında, 8-9 adet blok taşın bir arada
olduğu, ana yolun devamındaki tarlalarda ise çanak-çömlek parçalarına ait
buluntuların olduğu görülmüştür. Höyük üzerinde ve eteklerinde yapılan
yoğun tarımsal faaliyetler nedeniyle höyükte ciddi tahribat söz konusudur.
Bu yüzden höyüğün sınırlarını tam olarak belirlemek mümkün değildir.

Cingözü'n Deresi Mevkii: Tokat İli, Sulusaray İlçe sınırları içerisinde, bu ilçe-
nin yaklaşık 1400 m. kuzeydoğusunda yer alan ve ortalama 1045 m. rakımda
bulunan bir yamaç yerleşmesidir. Bu yamaç yerleşmesinin hemen altından
Çekerek Irmağı geçmektedir. Burada günümüzde tarımsal faaliyet gerçek-
leştirilmektedir. Yüzey araştırmalarımız sırasında bu yerleşmede Roma ve
Bizans dönemlerine ait çatı kiremidi parçaları ve az sayıda çanak-çömlek par-
çalarına rastlanmıştır.

Killik Mevkii Tümülsü (Resim: 2): Tokat İli, Sulusaray İlçesi Merkez Eski
Camii'nin yaklaşık 3 km. kuzeybatısında yer alan bu tümüsü 1137 m. rakım-
da olup, 55x52 m. ölçülerine sahiptir. Özellikle batı yönünde gerçekleştirilmiş
kaçak kazılar nedeniyle tümülüste ciddi bir tahribat söz konusudur. Tümü-
lüsün orta kısmında derin bir çukur oluşmasına neden olan bu kaçak kazılar
yüzünden, tümülüsün neredeyse ikiye bölünmüş bir görünümde olduğu ve

bir kaç tane blok taşın çıkartılarak tümölüsün üst kısmına gelişigüzel atıldığı tespit edilmiştir.

SULUSARAY İLÇESİ'NİN KASABA VE KÖYLERİ

DUTLUCA KASABASI

Malum Seyit Efendi Camii'nde Bulunan Devşirme Malzemeler (Resim: 3): Tokat İli, Sulusaray İlçesi'ne bağlı ve 6 km. mesafede olan Dutluca Kasabası'nda yer alan bu cami 14. yy.da yapılmış olup tarihi bir camidir. Caminin içerisinde ve çevresinde 2'si İslami, diğerleri ise Roma ve Bizans dönemlerine ait çok sayıda taş eser tespit edilmiştir. Bu taş eserlerin bir kısmının üzerinde Grekçe ve Osmanlıca yazıt, diğer bir kısmının üzerinde ise haç işareti gibi motiflerin yer aldığı görölmüştür.

Musalla Meydanında Kullanılan Devşirme Malzemeler: Musalla meydanı olarak adlandırılan ve oldukça yüksek bir merdivenle ulaşılan bir alanı çevreleyen duvarlarda ve bu alana oldukça yakın olan mezarlık giriş kapısının iki yanında Bizans Dönemine ait çok sayıda taş eser tespit edilmiş olup, bunların birisinde haç motifinin yanı sıra Grekçe bir yazıt da bulunmaktadır.

Eski Kur'an Kursu Binasında Kullanılan Devşirme Malzemeler: Bu binanın merdivenle ulaşılan giriş kısmındaki ön balkonu taşıması amacıyla bir sütun ve bu sütunun üzerine yerleştirilmiş bir Korinth sütun başlığı kullanılmıştır.

Yeni Mahalle Camii'nde Bulunan Devşirme Malzeme: Söz konusu bu caminin avlu giriş kapısının sol tarafındaki elektrik direğinin yanında bir sütun parçası tespit edilmiştir.

Tepe Mezarlık Alanı: Malum Seyit Efendi Camisi'nin 1570 m. güneybatısında yer alır. Yaklaşık 11 m. yüksekliğinde ve 100x60 m. ölçülerindeki bir tepenin üzerinde ve eteklerinde yer alan bu mezarlık alan, doğal nedenler ve özellikle kaçak kazılar nedeniyle oldukça tahrip olmuştur. Bu mezarların etrafında yoğun olarak dağınık şekilde taşların ve kiremit parçalarının yer alması dikkat çekicidir. Bu nedenle doğu-batı doğrultusunda uzanan bu mezarların hatlarının bu taşlar ile belirlenmiş olduğu ve üst kısımlarında da bu kiremit parçalarının kullanılmış olduğu düşünülmektedir.

Gölet Mevkii Yamaç Yerleşmesi (Resim: 4): Dutluca Kasabası'nın yaklaşık 4 km. kuzeyindeki baraj mevkiinde bulunmaktadır. Söz konusu yerleşme, ya-

pılan baraj yolu nedeniyle yolun üst tarafı ve yolun alt tarafı olmak üzere ikiye bölünmüştür. Yolun üst taraflarından başlayarak tepeye doğru devam eden alan üzerinde yoğun çanak-çömlek parçalarının olduğu ve aynı zamanda bu çanak-çömlek parçalarının yolun alt taraflarında da devam ettiği tespit edilmiştir. Tespit edilen bu buluntular, Orta ve Geç Demir Çağına tarihlenmektedir. Ayrıca tepeye doğru yaklaştıkça kayalık bir alanla birlikte çatı kiremidi parçalarına da rastlanılmıştır.

Kuştepe Tümülüsü (Resim: 5 ve Çizim 1): Dutluca Kasabası'nın 2870 m. güneydoğusunda bulunan tümülüs, 1094 m. rakıma sahiptir. Bu tümülüs yaklaşık 12 m. yüksekliğinde ve 75x80 m. ölçülerindedir. Tümülüsün batı yönünde yapılan kaçak kazı neticesinde, karşılıklı iki blok taş üzerine oturan dikdörtgen lentolu bir girişin ve devamında daha küçük ve benzer yapıda ikinci bir giriş ile tonozlu, kesme taş örgülü odanın ortaya çıkartıldığı tespit edilmiştir.

ILICAK KÖYÜ

Tortu Mevkii Tepe Eteği Yerleşme Alanı: Bu alan Tokat İli, Sulusaray İlçe'sine yaklaşık 3,7 km. uzaklıktaki Ilıcak Köyü sınırları içerisinde, ortalama 1018 m. rakımda bulunmaktadır. Alan hafif meyilli bir arazi üzerinde çevreye hakim bir tepenin eteklerinde yer almaktadır. Tokat Müzesi tarafından 1989 yılında Sebastopolis kurtarma kazısı sırasında tabanı mozaikli kalıntının bulunduğu tepe eteğinde, Roma ve Bizans Dönemi çatı kiremit parçası ve çanak-çömlek parçası buluntularına rastlanılmıştır. Bununla birlikte, kurtarma kazısı yapılan mozaik kaplı alanın devamında ortalama 1042 m. rakıma sahip ve çevresindeki tarımsal faaliyetler nedeniyle yayılım sınırlarını kesin olarak belirleyemediğimiz tepe yerleşmesinde, Roma ve Bizans dönemlerine ait çok sayıda çatı kiremidi ve çanak-çömlek parçası tespit edilmiştir. Ayrıca, tepe eteği yerleşmesinin karşısındaki günümüzde tarla olarak kullanılan düz arazi yapısına sahip yerleşme alanında yine Roma ve Bizans dönemlerine ait çok sayıda çatı kiremidi ve çanak-çömlek parçasına rastlanılmıştır. Bahsettiğimiz tepe eteği ile bu düz yerleşim alanı bugün asfalt yol ile bölünmüş olmakla birlikte, aslında bu alanın tepe eteği yerleşmesinin devamı mahiyetinde bir yerleşme alanı olduğu anlaşılmıştır.

Ziyarettepe Tümülüsü (Resim: 6): Ilıcak Köyü'nün kuzeybatısında çevreye hakim bir tepe üzerinde yer alan 1195 m. rakıma ve 150x120 m. ölçülerine

sahip görkemli bir tümülüstür. Bu tümülüsün doğal tepe üzerinde yüksekliği ise, yaklaşık olarak 27 m. dir. Tümülüsün etrafında yaptığımız araştırmalarda Roma Dönemine ait çatı kiremidi ve çanak-çömlek parçaları tespit edilmiştir.

BALIKHİSAR KÖYÜ

Mahmut Yurteri ve Mikail Yurtsever Adlı Vatandaşların Bahçelerinde Bulunan Devşirme Malzemeler: Balıkhisar Köyü Tokat İli Sulusaray İlçesi'nin batısında ve Sulusaray Merkeze 12 km. uzaklıktadır. Bu köy sınırları içindeki Yeni Camii ve Kur'an kursunun kuzeyinde yer alan Mahmut Yurteri adlı vatandaşın evinin bahçesinde gövdesi 1.42 cm. çapa sahip taş bir sütun ile evinin duvarında kullanılmış 70x58 cm. ölçülerinde ortası oyuk mimari bir eleman tespit edilmiştir. Bunların yanı sıra şahsa ait eski evin tavanında bitkisel motiflerle bezeli ahşap taban göbeği görülmüştür. Aynı camii ve Kur'an kursunun kuzeybatısında yer alan Mikail Yurtsever adlı vatandaşın evinin bahçesinde ise 65x85 cm. ölçülerinde ortası "U" şeklinde oyuk taş eser tespit edilmiştir.

Eski Camii: Balıkhisar Köyü Yeni Camii'nin yaklaşık 250 m. batısında halk arasında kilise olarak adlandırılan camide yaptığımız incelemede, eski kiliseden kalan hiçbir kalıntı veya ize rastlanmamıştır. Sadece bu yapının iç duvarlarında sonradan kapatılmış yuvarlak kemerli izler bulunmaktadır. Aynı camiinin yaklaşık 70 m. güneyindeki Nurettin Çolak adlı vatandaşın evinin sağında 67x80 cm. ölçülerine sahip dibek taşı tespit edilmiştir.

Köy Merkezinin Dışında Yer Alan İbrahim ve Beril Hayratı Yanındaki Devşirme Malzeme: Balıkhisar Köyü'nün 2870 m. güneydoğusunda İbrahim ve Beril hayratının kenarında ortası yuvarlak bir çukura sahip, 50x70 cm. ölçülerinde blok bir taş eser tespit edilmiştir.

Çayırıntepesi Höyüğü (Resim: 7): Balıkhisar Köyü'nün 2.5 km. güneybatısında yer alır. Yaklaşık 25 m. yüksekliğinde ve 100x100 m. ölçülerindedir. Bu höyüğün tepe noktasından nerdeyse ova seviyesine kadar uzanan derin bir çukurun iş makinesi kullanılarak açıldığı ve bu yüzden ciddi bir tahribata maruz kaldığı tespit edilmiştir. Açılan çukurun kesitlerinde kültür tabakalarını yansıtan taş sıraları görülmüştür. Höyüğün üstünde, eteklerinde ve çevresinde yoğun miktarda çanak-çömlek parçaları bulunmuş olup bunların önemli bir kısmı Demir Çağına aittir.

Çayırıntepesi Mezarlık Alanı: Çayırıntepesi Höyüğü'nün 100 m. batısında, 4 m. yüksekliğinde ve çevresi çanak-çömlek buluntuları veren bir tepe üzerin-

de yer alır. Kaçak kazılar neticesinde burada bir mezar ortaya çıkartılmıştır. Mezarın kenarında taşlar, çatı kiremitleri, bir küp parçası ve insan iskeletine ait kemik parçaları görülmüştür.

Yılanlıtepe: Çayırıntepesi Höyüğü'nün 200 m. kuzeybatısındaki bu alan, halk arasında Yılanlıtepe olarak adlandırılmaktadır. Bu alanda yoğun şekilde çatı kiremitleri ve az miktarda da Demir Çağına ait çanak-çömlek parçalarına rastlanmıştır.

Balıkhisar Tümülüsü 1: Balıkhisar Köyü'nün 3 km. güneydoğusunda çevreye hakim bir tepe üzerinde yer alır. Tümülüs, yaklaşık 6 m. yüksekliğinde ve 80x50 m. ölçülerindedir. Tümülüsün üstünde ve eteklerinde yer yer taş sıralarına rastlanılmıştır. Bu tümülüsün tepesinde kaçak kazılar sonucunda açılmış birkaç çukur tespit edilmiş ve bu çukurların etrafında birkaç adet çanak-çömlek parçası bulunmuştur.

Balıkhisar Tümülüsü 2 (Resim: 8): Balıkhisar Köyü'nün 2.5 km. güneydoğusunda Çayırıntepesi Höyüğü'nün 1180 m. kuzeydoğusunda, 28 m. yüksekliğinde ve 195x105 m. ölçülerindedir. Tümülüsün üstünde ve eteklerinde yine yer yer taş sıralarına rastlanılmıştır. Tümülüsün üstünde kaçak kazılar sonucunda açılmış küçük çaplı çukurlar tespit edilmiştir. Bununla birlikte herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır.

Balıkhisar Tümülüsü 3: Balıkhisar Köyü'nün 2 km. güneydoğusunda, Çayırıntepesi Höyüğü'nün 1340 m. kuzeydoğusunda yer alır. Tümülüsün üstünde ve eteklerinde diğer iki tümülüs de olduğu gibi yer yer taş sıralarına rastlanılmıştır.

UYLUBAĞI KÖYÜ

Uylubağı Köyü Camii'nde Bulunan Devşirme Malzemeler: Uylubağı Köyü, Tokat İli Sulusaray İlçesi'nin batısında ve ilçe merkezine 8 km. uzaklıktadır. Bu caminin bahçesinde devşirme malzeme olarak Roma Dönemine ait 2 sütun parçası ile 1 adet sütun altlığı tespit edilmiştir. Bahçe duvarının muhtelif yerlerinde 1 adet sütun parçası ile 3 adet mimari blok taşın kullanıldığı görülmüştür.

Sadık Batmaz'ın Evinin Bahçesinde Bulunan Devşirme Malzemeler: Uylubağı Köy Camisi'nin 370 m. kuzeydoğusunda yer alır. Vatandaşa ait evin bahçesinde Roma Dönemine ait sütun parçaları ile üzerinde kabartma olarak haç motifinin bulunduğu bir sütun başlığı yer almaktadır.

Uylubağı Tümülüsü 1 (Resim: 9): Uylubağı Köyü'nün 1.5 km. güneybatı-

sında ve 1156 m. rakımda yer alır. Yaklaşık 4 m. yüksekliğe ve 50x35 m. ölçülerine sahiptir. Tümülüsün batı yönünde kepçe ile yapılan kaçak kazılar neticesinde yuvarlak kemerli bir bölümün açığa çıkartıldığı ve bu bölümün üç tarafının kesme taşlarla örüldüğü tespit edilmiştir. Bununla birlikte tümülüsün üst tarafında da yine kaçak kazılar neticesinde oluşturulmuş bir çukur göze çarpmaktadır.

Uylubağı Tümülüsü 2: Uylubağı Köyü'nün yaklaşık 600 m. güneydoğusunda bulunan çevreye hakim bir tepe üzerinde yer alır. 65x55 m. ölçülerindeki tümülüste yaptığımız araştırmalar sırasında tepe kısmında kaçak kazı neticesinde meydana gelen küçük bir çukurun varlığı tespit edilmiştir.

BALLIKAYA KÖYÜ

Ballıkaya Tümülüsü: Ballıkaya Köyü'nün 1090 m. güneydoğusunda yer alan bu tümülüsün üzerine Hayrettin Çolaklık adlı vatandaşın evi inşa edilmiştir. Evin inşası sırasında tahrip edilmiş olan tümülüsün kalan kısmı yaklaşık 2.5 m. yüksekliğe sahiptir. Çıplak gözle tümülüs olduğu anlaşılamayan bu tümülüsün varlığından duyarlı bir vatandaşın bilgisi doğrultusunda haberdar olunabilmektedir .

ALPUDERE KÖYÜ

Çataltepe Tümülüsleri: Alpudere Köyü, Sulusaray'ın kuzeyinde ve ilçe merkezine 6 km uzaklıktadır. Bu köyün 1.5 km. güneydoğusunda bulunan Çataltepe Mevkii'nde ve 1112 m. rakımda yer alır. Yaklaşık olarak 5 m. yüksekliğe sahip yan yana iki tümülüsten oluşmaktadır. Her ikisi de kaçak kazılar neticesinde büyük oranda tahrip edilmiştir. Doğudaki 1. tümülüste yapılan kaçak kazılar neticesinde mezar yapısına ait halk arasında ot taşı olarak adlandırılan blok taşların açığa çıkartıldığı tespit edilmiştir. Tümülüsün etrafında, Alpudere köyü yoluna yakın kısımdaki arazide az sayıda çanak-çömlek parçasına rastlanmıştır.

YEŞİLYURT İLÇESİ KASABA VE KÖYLERİ

ÇIKRIK KASABASI

Kasabada Bulunan Devşirme Malzemeler: Çıkrık Kasabası, Yeşilyurt'un batısında ve Yeşilyurt ilçe merkezine 8 km. uzaklıktadır. Çıkrık Kasabası Gazios-

manpaşa Mahallesi, Malazgirt Caddesi'nde yer alan Turan Bilge isimli vatandaşın bahçesinde yan yana iki sütun parçası, Veysel Yıldız isimli vatandaşın evinin bahçesinde 1 adet sütun başlığı, kasaba meydanındaki taş köprübaşı mevkiinde ortası oyuk bir blok taş ve Çıkrık Merkez Camii'nin bahçe duvarında devşirme malzeme olarak kullanılmış mimari blok taşlar tespit edilmiştir.

KARAGÖZGÖLLÜALAN KÖYÜ

Kale Mevkii (Resim: 10): Karagözügöllüalan Köyü, Yeşilyurt'un güneyinde ve Yeşilyurt İlçe Merkezi'ne 5 km uzaklıktadır. Kale Mevkii, bu köyün 1200 m. doğusunda çevreye hakim bir tepe üzerinde yer alır. Tepe ve eteklerinde yaptığımız araştırmalarda yoğun şekilde Orta ve Geç Demir Çağına ait çanak-çömlek parçaları ile Roma Dönemine ait çatı kiremit parçalarına rastlanmıştır. Bununla birlikte tepe kısmında kaçak kazılar neticesinde açığa çıkartılmış duvar kalıntıları da tespit edilmiştir.

EKİNLİ KÖYÜ

Merkez Camii: Ekinli Köyü, Yeşilyurt İlçesi'nin doğusunda ve Yeşilyurt İlçe Merkezi'ne 7 km. uzaklıktadır. Merkez Camii'nin doğusundaki açık alanda, 85x69 cm. ölçülerine sahip ortası oyuk bir blok taş tespit edilmiştir.

Küçüktepe Höyüğü (Resim: 11): Ekinli Köyü sınırları içerisinde köyün 850 m. kuzeyinde, kenarından geçen ve bu köye ulaşımı sağlayan yolun 13 m. doğusunda ve 1090 m. rakımda yer alır. Yaklaşık 11 m. yüksekliğe, 110 x 80 m. ölçülere sahiptir. Höyük, kaçak kazılar ve eteklerinde yapılan tarımsal faaliyetler nedeniyle tahribata maruz kalmıştır. Höyüğün üstünde, eteklerinde, doğu ve güneydoğu yönündeki tarlalarda çok miktarda Tunç ve Demir Çağları'na ait çanak-çömlek parçasına rastlanmıştır.

Üyük Höyük (Resim: 12): Ekinli Köyü'nün 1900 m. kuzeybatısında, yaklaşık 1085 m. rakımda yer alır. 5 m. yüksekliğe ve yaklaşık 120x120 m. ölçülere sahiptir. Höyükte yaptığımız araştırmalarda yoğun miktarda Tunç ve Demir Çağları'na ait çanak-çömlek parçaları tespit edilmiştir. Höyüğün üstünde ve eteklerinde yapılan yoğun tarımsal faaliyetler nedeniyle höyük günden güne tahribata uğrayarak boyutlarını yitirerek küçülmektedir.

ÇIRDAK KÖYÜ

Porsuk Tepesi: Çırdak Köyü, Yeşilyurt İlçesi'nin batısında ve Yeşilyurt İlçe Merkezi'ne 6 km. uzaklıktadır. Bu höyük, Çırdak Köyü'nün 1400 m. kuzey-doğusunda çevreye hakim bir höyük olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaklaşık 38 m. yüksekliğinde olan höyüğün güneybatı ve güney yamaçlarında çok az sayıda çanak-çömlek parçasına rastlanmıştır.

KARACAÖREN KÖYÜ

Keşiş Tepesi: Karacaören Köyü, Yeşilyurt'un doğusunda ve Yeşilyurt İlçe Merkezi'ne 4 km. uzaklıktadır. Bu yer, Karacaören Köyü'nün 2 km. güneybatısında, 1361 m. rakıma sahip çevreye hakim bir tepe konumundadır. Tepe kısmında kaçak kazılar neticesinde açığa çıkartılmış duvar kalıntıları ve çukur alanlar ile bunların etrafında Bizans Dönemi'ne ait çatı kiremit parçalarına rastlanmıştır.

SONUÇ

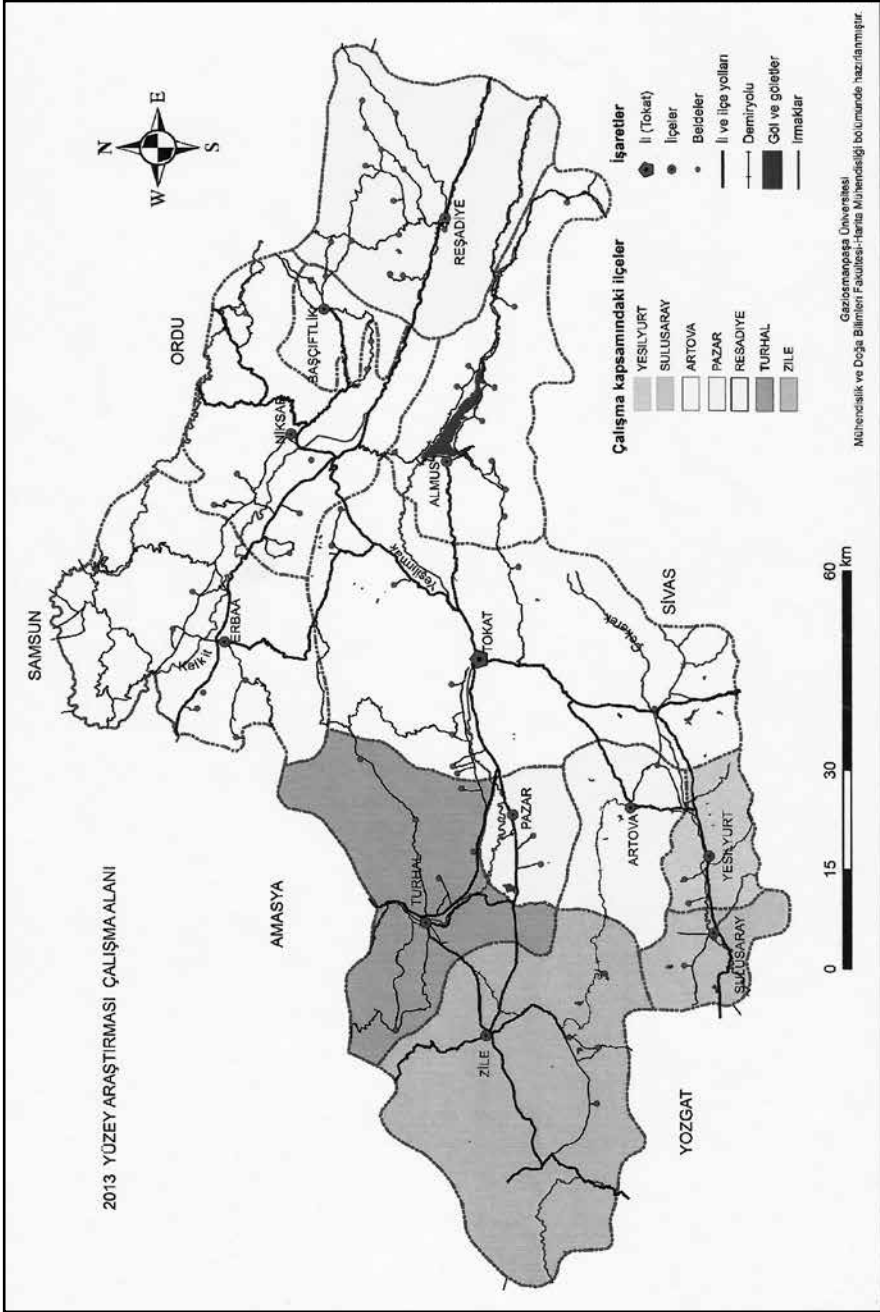
02.09.2013-15.09.2013 tarihleri arasında 14 gün süre ile Tokat İli, Sulusaray İlçe merkezi, kasaba ve köyleri ile Yeşilyurt İlçesi kasaba ve köylerini kapsayan yüzey araştırmaları, Sulusaray İlçesi'nde 28 yer, Yeşilyurt İlçesinde ise 8 yer olmak üzere toplam 36 noktada gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu araştırmalar neticesinde Sulusaray İlçesi sınırları içerisinde, Höllüklük ve Çayırın-tepesi adlı höyükler olmak üzere toplam 2 höyük, Cingöz'ün Deresi Mevkii ile Ilıcak Köyü Tortu Mevkii olmak üzere toplam 2 tepe eteği yerleşmesi ve Dutluca Gölet Mevkiinde 1 tane yamaç yerleşmesi ile Yılanlıtepe Mevkii olarak adlandırılan 1 yerleşme alanı tespit edilmiştir. Bunlarla birlikte Çayırın-tepesi mezarlık alanı ve Dutluca'daki tepe üstünde yer alan mezarlık alanı olmak üzere 2 tane de mezarlık alanı tespit edilmiştir. Balıkhisar Tümülüs 1-2-3, Ballıkaya Tümülüsü, Killik Mevkii Tümülüsü, Çataltepe Tümülüsleri, Uylubağı Köyü Tümülüsü 1-2, Kuştepe Tümülüsü ve Ziyarettepe Tümülüsü olmak üzere toplam 11 tane de tümülüs tespit edilmiştir. Yeşilyurt İlçesi sınırları içerisinde ise, Küçüktepe, Üyük ve Porsuktepesi olmak üzere 3 tane höyük ile Keşiştepe ve Karagözügöllüalan Kale Mevkii olmak üzere 2 tane tepe yerleşmesi tespit edilmiştir (Harita: 2).

Sulusaray İlçe Merkezi'nde hemen hemen her evde Sebastopolis antik kentine ait mimari elemanların devşirme malzeme olarak kullanılmış olduğu tespit edilmiştir. Abdullah Palabıyık isimli vatandaşa ait eski evinin bahçesinde ve hemen bitişiğinde bulunan yeni evinin alt katında mozaik kaplı geniş bir alanın var olduğu şahsın kendisi tarafından bizzat dile getirilmiştir. Şahsın verdiği bilgiler doğrultusunda bahsedilen mozaik kaplı alanın yüzeye oldukça yakın olduğu öğrenilmiştir. Bu bahçe ekildiği ve dolayısı ile sulama yapıldığı için bahçede bulunan ve yüzeye oldukça yakın olan mozaiklerin tahrip olması söz konusudur. Ayrıca, Ilıcak Köyü Tortu Mevkii olarak adlandırılan yerde, Tokat Müzesi tarafından 1989 yılında gerçekleştirilen Sebastopolis kurtarma kazısı sırasında ortaya çıkartılan tabanı mozaik kaplı alanda bir sağlık merkezi olduğu ifade edilmektedir³. Burada yaptığımız araştırmalarda bu alanda iskân faaliyetinin günümüzde devam ettiği görülmüştür.

Kısa süre içerisinde gerçekleştirdiğimiz araştırmalarımızda çok sayıda kültür varlığının tespit edilmesi çalışma alanımızın çok zengin bir kültür mirasına sahip olduğuna işaret etmektedir. Devam edecek çalışmalarla, bölgenin kültür dokusuna ait verilerin zenginleşeceğini ummaktayız.

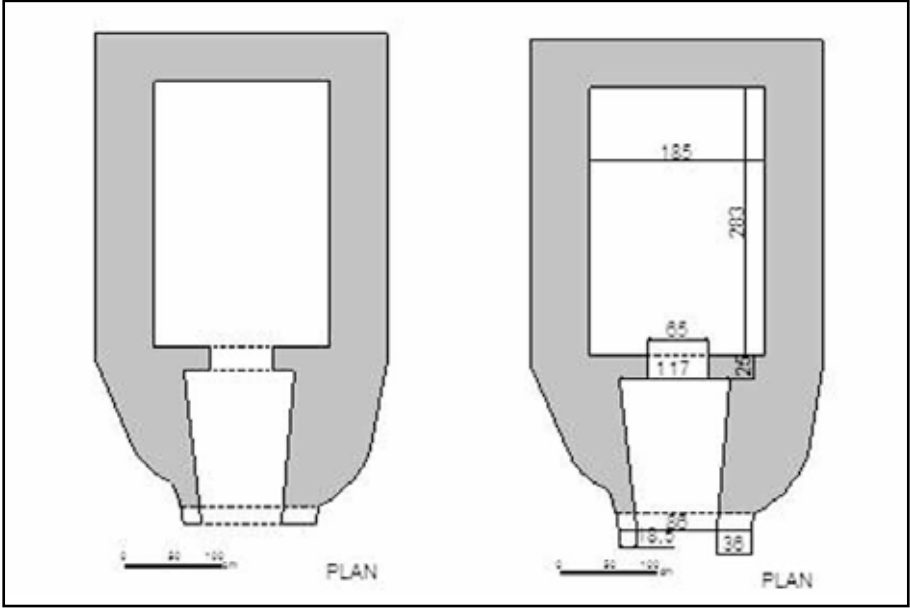
3 Bırsel Özcan, "Sulusaray-Sebastopolis Antik Kenti" *1. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 1990, Ankara, s. 271 vd.

Harita: 1

Çizim 1: Kuştepe Tümlülüğü.

Resim 1: Sütunlu Köprü.

Resim 2: Kilik Mevkii tümülüü.

Resim 3: Dutluca Malum Seyit Efendi Camii'nin içinde kullanılan devşirme malzeme.

Resim 4: Dutluca Gölet Mevkii yamaç yerleşmesi.

Resim 5: Kuştepe Tümlüsü.

Resim 6: Ziyarettepe Tümlüsü.

Resim 7: Balıkhisar ayırıntepesi Höyüğü.

Resim 8: Balıkhisar Tümülüsü.

Resim 9: Uylubağı Ky Tümülüsü.

Resim 10: Karagözüllüalan Köyü Kale Mevkii.

Resim 11: Küçüktepe Höyüğü.

Resim 12: Üyük Höyük'ten çanak-çömlek parçaları.

FORSCHUNGEN IN DER KIBYRATIS IM JAHRE 2013

KIBYRATIS ARAŞTIRMALARI 2013

Thomas CORSTEN*
Oliver HÜLDEN

Unsere Feldforschungen in der Kibyratis dauerten 2013 vom 2. bis zum 18. September und damit nur wenig länger als zwei Wochen. Die starke zeitliche Einschränkung rührte daher, dass die Kampagne als Abschluss unseres seit 2006 vorbereiteten und 2008 begonnenen Programms zur Erforschung von Teilgebieten der Kibyratis, d. h. konkret der Gebiete um den Gölhisar Gölü, um Karamanlı und Tefenni sowie um den Salda Gölü, gedacht war. Damit diene sie gleichermaßen als Vorbereitung für einen abschließenden Sammelband zu diesen Forschungen, der noch in diesem Jahr erscheinen soll. Darüber hinaus wurden bereits Vorarbeiten für ein neues Forschungsprogramm getroffen, das 2014 beginnen und inhaltlich auf die wirtschaftlichen Strukturen der Kibyratis in Kaiserzeit und Spätantike abzielen soll.

Der türkischen Antikenverwaltung in Ankara haben wir einmal mehr für die großzügige Genehmigung unseres Surveys Dank abzustatten. E. Dede vom Archäologischen Museum in Aydin hat uns als Regierungsvertreter bei unseren Arbeiten begleitet und uns in allen Situationen mit außerordentlich großem Engagement unterstützt. Dafür sei ihm ebenfalls herzlich gedankt. Weiterer Dank gilt dem Direktor des Archäologischen Museums in Burdur, H. A. Ekinci, und seinen Mitarbeitern/innen, die unsere Forschungen auch diesmal mit großem Wohlwollen und Interesse begleitet haben. Neben den beiden Projektleitern nahmen an der Kampagne 2013 die Archäologen bzw. Studenten der Archäologie M. Förg, K. Gschwendtner, K.-L. Link B. A.,

---

* Prof. Dr. Thomas CORSTEN, Institut für Alte Geschichte und Altertumskunde, Papyrologie und Epigraphik der Universität Wien, Universitätsring 1, A-1010 Wien, ÖSTERREICH.

Dr. Oliver HÜLDEN, Institut für Klassische Archäologie, LMU München, Katharina-von-Bora-Straße 10, D-80333 München/DEUTSCHLAND.

M. Pichler B. A. und I. Zimmermann M. A. (alle LMU München) teil. Die Finanzierung erfolgte erneut durch die Gerda Henkel Stiftung in Düsseldorf (AZ 11/F/09).

Archäologische und epigraphische Untersuchungen

Das erste Ziel unserer Untersuchungen bildete das gerade einmal ca. 6 km nördlich von Gölhisar bzw. Kibyra gelegene Dorf Yusufça. Hier hatten A. Hall und später Th. Corsten vor einigen Jahren drei Architravblöcke angetroffen, die einem Grabbau oder Ehrenmonument der Familie der Claudii Polemones zuzuweisen sind¹. Außerdem sind vom selben Ort eine Reihe weiterer Inschriften mit Nennungen von Mitgliedern dieser Familie aus Yusufca bekannt geworden². Daraus war die Vermutung erwachsen, dass das Landgut der Familie an einem von den Einheimischen *Örenlik* genannten Ort in der näheren Umgebung des Dorfes lokalisiert werden müsse. Diese Örtlichkeit, an der immer wieder antike Funde zu Tage kamen, ist allerdings weder genauer eingegrenzt noch in Augenschein genommen worden, weshalb die Verbindung mit dem Landgut der Claudii Polemones bislang lediglich eine vage Mutmaßung darstellte – geschweige denn, dass sich konkretere Angaben über die Gestalt des Anwesens machen ließen.

Unsere Arbeiten konzentrierten sich vor diesem Hintergrund sehr schnell auf ein westlich des Fußballplatzes von Yusufça gelegenes, annähernd dreieckiges Areal von ca. 6–7 ha Größe, das sich dann auch als der von den Anwohnern als *Örenlik* bezeichnete Ort herausstellte. Das Gelände fällt hier sanft in teils weitläufigen Ackerterrassen nach Osten und Südosten ab (Abb. 1), und die Hänge sind mit Keramikscherben geradezu übersät. Da wegen der derzeitig bestehenden Richtlinien der Antikenverwaltung bezüglich des Aufsammlens von Funden keine adäquate Keramikbearbeitung erfolgen

-
- 1 N. P. Milner, *An Epigraphical Survey in the Kibyra-Olbasa Region conducted by A.S. Hall* (BIAA Monograph 24; London 1998) 25 Nr. 50; Th. Corsten, *Die Inschriften von Ki-byra I*, *Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien* 60 (Bonn 2002) Nr. 149 (mit Verweis auf Hall/Milner); ferner und auch zum Folgenden s. Th. Corsten, *Estates in Roman Asia Minor. The Case of Kibyrtis*, in: St. Mitchell – C. Katsari (Hrsg.), *Patterns in the Economy of Roman Asia Minor* (Swansea 2005) 5f.
  - 2 Auf eine Zusammenstellung der Inschriften wird hier verzichtet, da diese im Zusammenhang mit der Publikation der dem Landgut der Claudii Polemones zuzurechnenden Befunde und Funde (KIB 222–223) erfolgen wird, die M. Pichler B. A. (München) übernommen hat.

konnte, beruht die Zuweisung des größten Teils dieser Scherben in die hohe Kaiserzeit lediglich auf einer oberflächlichen Inaugenscheinnahme³. Neben den Keramikfragmenten finden sich zudem Bruchstücke von dünnwandigen Glasgefäßen, vereinzelte Metallteile, farbige Mosaiksteinchen, Fragmente von Ziegeln und tönernen Wasserleitungsrohren sowie Reste von marmorner Wandverkleidung (Abb. 2). Zwei am Rand eines der Äcker liegende Pressgewichte sind nicht nur aus Marmor gefertigt, sondern weisen zudem eine erstaunliche Bearbeitungsqualität aus (Abb. 3). Vervollständigt wird das Bild durch eine hohe Anzahl von Bruchsteinen und diversen Architekturteilen, die hier und da an die Oberfläche gepflügt wurden und Hinweise auf noch im Boden steckende Reste von Gebäuden geben.

Insgesamt entsprechen die Befundreste und Funde also dem, was man vom ländlichen Anwesen einer ritterlichen und später senatorischen Familie wie den Claudii Polemones erwartet. Den schlagenden Beweis für die Richtigkeit der Verbindung der angetroffenen Befunde mit dieser einflussreichen kibyratishen Familie bildet freilich eine rechteckige Kalksteinbasis für eine Statue der Claudia Tlepolemis, die eine Enkelin des *consularis* Claudius Orestes und Nichte des angeheirateten Ritters Tiberius Claudius Polemo (II) war. Der Stein ist im 19. Jahrhundert von R. Heberdey und E. Kalinka „in den Weinbergen“ bei Yusufça gesehen und aufgenommen worden und galt seither als verschollen⁴. Jetzt haben wir ihn nahe der beiden erwähnten Pressgewichte wiederentdeckt (Abb. 4), und er steht durch diese Lage bedingt im Gegensatz zu allen anderen mehr oder weniger verschleppten Inschriften der Familie in einen unmittelbaren Zusammenhang mit den Befunden und Funden von *Örenlik*.

Parallel zu unseren Arbeiten auf dem damit jetzt zweifelsfrei identifizierten Gelände des ehemaligen Landguts der Claudii Polemones haben wir sämtliche von dort, aber wohl auch von anderswo in das Dorf Yusufça verbrachten

3 Eine methodischen Grundsätzen entsprechende Bearbeitung der Fundstelle ist nur im Verbund mit einem systematischen Keramiksurvey sowie einer anschließenden Analyse der aufgesammelten Stücke möglich. Insofern hoffen wir auf eine baldige Rückkehr zur bisherigen Praxis, um 2014 einen solchen Keramiksurvey durchführen zu können.

4 Zu dieser Inschrift s. Corsten 2002 (s. o. Anm. 1) Nr. 71. Eine zweite Statuenbasis für den Asiarchen Tiberius Claudius Deioterianus (Corsten 2002 [s. o. Anm. 1] Nr. 70), die von den Österreichern ebenfalls „in den Weinbergen“ angetroffen wurde, konnte hingegen von uns nicht wiedergefunden werden und ist insofern nach wie vor verschollen.

Inschriftensteine und aussagekräftigeren Bauteile etc. dokumentiert⁵. Daneben gelangen uns vier Inschriftenneufunde: In einer verhältnismäßig jungen Stützmauer westlich der Hauptstraße durch Yusufça entdeckten wir das Fragment einer wahrscheinlich rechteckigen Basis mit einem sechszeiligen Text, der den bereits aus einer Inschrift in Kibyra bekannten Tiberius Claudius Hiero samt seinen hier aber in bislang unbekannter Form aufgeführten Titeln nennt⁶. Eine weitere, indes nur ansatzweise lesbare Inschrift fanden wir auf einer Grabsäule(?) am Eingang zum Vorhof der Moschee von Yusufça. Darüber hinaus zeigten uns Dorfbewohner eine Grabsäule vor einem Haus, die neben einer vierzeiligen Inschrift für Hieron und Neikes, die mehr geritzte denn plastisch ausgearbeitete Reliefdarstellung des namentlich genannten Ehepaars zeigt. Schließlich nahmen wir im Garten eines Privathauses eine letzte Grabsäule auf, die Philagros seinem Vater Menis gesetzt hat.

Damit waren unsere Arbeiten im Gebiet von Yusufça aber keineswegs erschöpft. Nach der Aufnahme des Landguts der Claudii Polemones haben wir zunächst jenem frühbyzantinischen Kirchenbau nördlich des Dorfes einen Besuch abgestattet, der unter der Leitung von H. A. Ekinci vor knapp zehn Jahren ausgegraben worden ist⁷. Während daher an der Kirche selbst keine Arbeiten vonnöten waren, haben wir uns auf die umgebende Siedlung konzentriert, deren Existenz bereits von den Ausgräbern festgestellt worden ist⁸. Von dieser Siedlung ist freilich außer einer Scherbenstreuung, deren chronologisches Spektrum – erneut nach bloßem Augenschein – von der Kaiserzeit bis in die frühbyzantinische Zeit reichen dürfte, allerdings oberirdisch kaum etwas sichtbar. Sie scheint sich aber eher auf den unmittelbaren Nahbereich der Kirche beschränkt zu haben, und nur wenige,

5 Von den bereits publizierten 15 Inschriften (s. Corsten 2002 [s. o. Anm. 1] Nr. 67, 69–72, 144, 149, 195, 257, 277, 287, 290, 385, 402 und 410) haben wir 7 wiedergefunden (Nr. 71, 144, 149a, 195, 277, 290 und 385), wobei einige von ihnen schon länger verschollen sind. Th. Corsten hat 2007 noch zwei Rundaltäre/Grabsäulen mit Inschriften aufgenommen, die auch an Ort und Stelle angetroffen wurden. Hinzu kommen jetzt die vier genannten Neufunde, und bei einem weiteren Rundaltar mit völlig verwachsener Inschrift konnten wir bislang nicht entscheiden, ob es sich um eine Alt- oder Neufund handelt.

6 Zu der Inschrift in Kibyra s. Corsten 2002 (s. o. Anm. 1) Nr. 63 Z. 9–11.

7 H. A. Ekinci, *The Work Carried Out by the Burdur Museum in 2003. The Rescue Excavation at the Early Byzantine Church in the Yusufça District of Gölhisar Township, Burdur, AnadoluAkden 2*, 2004, 126–128; H. A. Ekinci, *Work Conducted by Burdur Museum in 2004: The Rescue Excavation of the Early Byzantine Church in Yusufça, Gölhisar, AnadoluAkden 3*, 2005, 159–161.

8 Vgl. Ekinci 2004 (s. o. Anm. 7) 126. Kirche und Siedlung sind von uns unter der Befundnummer KIB 224 aufgenommen worden.

in etwas größerer Distanz nordwestlich von ihr angetroffene Befunde deuten auf vereinzelte Gebäude (oder Gräber?) hin. Schließlich konnte östlich der Kirche eine in Nord-Süd-Richtung verlaufende antike Straßentrasse festgestellt werden – vielleicht ein Abschnitt der Verbindung von Kibyra ins Tal von Acipayam und darüber hinaus.

Ein weiterer ca. 3 km nordwestlich von Yusufça auf einem bewaldeten Höhenrücken gelegener Fundplatz (*Pazar Yeri*; KIB 225) erwies sich abgesehen von einigen Bruchsteinhaufen und vereinzelt, kaum bestimmbar Scherben als unergiebig, obgleich er vielleicht als antikes Hirtenanwesen zu interpretieren ist. Ganz anders stellte sich dagegen der letzte Befund dar, der uns im Gebiet von Yusufça – und zwar auf der gleichnamigen Yayla – von einem Dorfbewohner gezeigt wurde. Er umfasst neben einem weiteren verhältnismäßig großen Kirchenbau einen ausgedehnten Siedlungsplatz. Bedauerlicherweise befindet sich die Kirche aufgrund erst kürzlich erfolgter Raubgrabungen in einem desolaten Zustand (Abb. 5); ihr Grundriss ließ sich aber dennoch weitgehend rekonstruieren. Außerdem erbrachte sie einige interessante Architekturteile und Scherbenfunde, wobei Letzteres auch auf die Siedlung zutrifft. Diese erstreckt sich mehr oder weniger fächerförmig an einem sanft nach Süden abfallenden Hang und lässt sich von ihrer Ausdehnung anhand von Spuren im Gelände und von Scherbenstreuungen einigermaßen klar bestimmen. Einige Pressgewichte bezeugen eine entsprechende landwirtschaftliche Ausrichtung, was wohl konkret den Anbau und das Keltern von Weintrauben bedeutet. Außerdem sind in den Randbereichen der Siedlung und auf einer weiter südlich anschließenden kleinen Hochebene zahlreiche Reste von Eisenschlacken zu finden, die auf Schmiedetätigkeiten oder gar auf Eisenverhüttung hindeuten dürften. Eine Überraschung weist augenscheinlich das chronologische Spektrum der Oberflächenkeramik auf: Außer den zu erwartenden spätantiken und frühbyzantinischen Scherben, denen sich kaiserzeitliche Fragmente in großer Zahl an die Seite stellen lassen, sind auch einige Bruchstücke von Gefäßen eindeutig archaischer oder zumindest vorhellenistischer Zeitstellung zu beobachten. Sie bezeugen zweifelsfrei eine ältere antike Siedlungstätigkeit, über deren Art und Umfang sich allerdings keine Aussage treffen lässt. Spekulieren könnte man freilich darüber, ob die Kirche nicht an eine ältere Kulttradition am Ort angeknüpft hat, also konkret an ein ländliches paganes Heiligtum.

Im Anschluss an Yusufça bildeten die in der ausgedehnten Fruchtebene

westlich von Gölhisar/Kibyra gelegenen Dörfer Sorkun und Kayacık weitere Schwerpunkte unserer Arbeiten. In Sorkun sind von den Bewohnern neben einer ganzen Reihe von größtenteils mit Inschriften versehenen Grabaltären zahlreiche Blöcke und Architekturteile zusammengetragen worden, die von einem oder sogar mehreren massiven Gebäude(n) oder Grabbau(ten) stammen dürften. Die Inschriften, die vom 1. Jh. v./1. Jh. n. Chr. über das 2. bis ins 3./4. Jh. n. Chr. reichen und auf die Anwesenheit von Römern verweisen, sind größtenteils bereits bekannt⁹; allerdings konnte ein weiterer beschrifteter Grabaltar im Hof eines Bauernhauses entdeckt werden. Sämtliche Altäre, Blöcke und Bauteile wurden detailliert aufgenommen (unter der Befundnummer *KIB* 228), und außerdem haben wir uns auf die Suche nach ihrem Herkunftsort gemacht. Als dieser ist wahrscheinlich eine als Bepynar bezeichnete Flur zu bestimmen, die etwas über 1 km südlich von Sorkun gelegen ist und in der sich eine ausgedehnte, dem ersten Eindruck nach primär kaiserzeitliche Scherbenstreuung befindet. Das dürfte auf ein ländliches Anwesen hindeuten, das möglicherweise mit einer aus Süditalien stammenden, aber in der Kibyris ansässigen Familie, den Spedii, in Verbindung zu bringen ist¹⁰. Im Dorf Kayacık haben wir ebenso wie im Teegarten von Tefenni lediglich die dort gesammelten Inschriftenblöcke und weitere antike Blöcke aufgenommen, da hier bisher nur die Texte systematisch erfasst worden waren¹¹.

Weitere Untersuchungen haben wir im Gebiet westlich von Çavdır vorgenommen. Sie erbrachten auf einem kleinen Hügel eine prähistorische Scherbenstreuung (*KIB* 237), die wir unserer Forschungsgenehmigung entsprechend nur beiläufig registriert haben. Darüber hinaus haben wir unweit entfernt zwei Tumuli aufgenommen (*KIB* 238 und 239), wobei es sich in einem Fall auch um einen kleinen Siedlungshügel handeln kann. Bei Karamusa wurden die im Dorf verstreuten antiken Werkstücke, die größtenteils einer Nekropole zuzuweisen sind, systematisch erfasst (*KIB* 76). Des Weiteren haben wir den nahegelegenen Höyük (*KIB* 77) mit seiner von der Archaik bis in die späte Kaiserzeit reichenden Scherbenstreuung in

9 Corsten 2002 (s. o. Anm. 1), Nr. 52. 59. 92. 157. 198. 265. 283. 330. 334. 396. 445.

10 Vgl. schon Corsten 2002, 280–282 Nr. 330–331, wo sich jedoch noch kein genauer Lokalisierungsvorschlag findet.

11 Für die Werkstücke in Kayacık wurde die Befundnummer *KIB* 229 vergeben, diejenigen von Tefenni wurden unter *KIB* 210 registriert.

Augenschein genommen¹². Im ansteigenden Bergmassiv südlich des Höyüks ist von uns zudem auf einem Felsporn in ca. 1400 m Höhe eine Gruppe von vier Felsreliefs des „Anatolischen Reitergotts“ dokumentiert worden (*KIB* 231; Abb. 6). Beim Abstieg haben wir am Fuß des Bergmassivs schließlich noch eine aus dem Fels geschlagen Pressanlage entdeckt, die offensichtlich zu einem unweit unterhalb auf einem sanften Hügelausläufer gelegenen, wohl hauptsächlich in die Kaiserzeit zu datierenden Gehöft gehört, das durch eine entsprechende Scherbenstreuung angezeigt wird (*KIB* 232).

Im nördlichen Teil unseres Forschungsgebiets stand zunächst die Gegend um Kozluca im Fokus unseres Interesses. Hier haben wir uns einen ersten Überblick über die in die Dörfer Kozluca und Karacaören verschleppten Spolien verschafft (*KIB* 234 und 236). Außerdem erfolgte die zunächst nur flüchtige Untersuchung eines ausgedehnten Siedlungsplatzes bei Cavourören (*KIB* 235), der mit dem kaiserzeitlichen Ort Hadrianopolis identifiziert worden ist¹³. Zu dieser Siedlung, deren Reste sich kaum oberirdisch abzeichnen, gehört eine größere Nekropole, die sich sowohl nördlich als auch südlich erstreckt. Sie besteht einerseits aus monumentalen Grabbauten, die mit Ehepaarsarkophagen ausgestattet waren und erst kürzlich nach wohl schon antiken Beschädigungen von Raubgräbern heimgesucht worden sind. Andererseits trifft man vor allem in der südlichen Nekropole auf diverse Sarkophage, die einzeln oder in kleinen Gruppen entlang einem antiken Wegverlauf angeordnet sind. Unter diesen findet sich ein Exemplar, auf dessen nahezu intaktem Deckel ein erheblich bestoßenes Ehepaar ruht. Der stark fragmentierte Kasten bildete offenbar die zwölf Taten des Herakles im Relief ab, wobei eines der besser erhaltenen Bruchstücke den Heros mit seiner Keule und vermutlich die Amazonenkönigin Hippolyte darstellt (Abb. 7)¹⁴.

Im Anschluss an die nur summarische Untersuchung des Gebiets um Kozluca, dessen adäquate Erfassung zweifellos eines größeren Aufwandes

12 Zu den dort gefundenen Dachterrakotten archaischer Zeitstellung s. jetzt T. Kahya, *Pisidia Arkaik Dönem pişmiş toprak çatı elemanları üzerine bazı gözlemler*, in: K. Dörtlük u. a. (Hrsg.), *Uluslararası genç bilimciler Buluşması 1. Anadolu akdenizi, sempozyumu 4-7 kasım 2009, Antalya. Sempozyum bildirileri./International Young Scholars Conference 1. Mediterranean Anatolia, 4-7 November 2009, Antalya. Symposium Proceedings (Antalya 2012)* 175-194.

13 s. zuletzt M. Özşait – G. Labarre – N. Özşait – İ. Güçeren, *Sites et statuts des communautés en Pisidie: l'exemple de Hadrianoi et des Moulasseis*, *Adalya* 15, 2012, 171-183.

14 Drei der Relieffragmente sind auch schon von M. Özşait und seinen Mitarbeitern registriert worden, die Darstellungen wurden aber nicht erkannt; vgl. Özşait u. a. 2012 (s. o. Anm. 13) 180.

bedarf, haben wir uns auf einen Hinweis von H. A. Ekinçi hin mit einem Siedlungsplatz nördlich des Salda Gölü befasst (*KIB* 230). Er ist westlich des Dorfes Doğanbaba in den Bergen gelegen und besteht im Wesentlichen wieder aus einer Scherbenstreuung, die sich über ein Fläche von ca. 500 x 500 m erstreckt. Soweit die bloße Inaugenscheinnahme der Oberflächenkeramik eine solche Aussage zulässt, scheint der Schwerpunkt dieser Siedlung, deren bauliche Überreste nur an wenigen Stellen und dann auch in schlechtem Erhaltungszustand zu Tage treten, in der Kaiserzeit und Spätantike gelegen zu haben. Eine Handvoll von über das Gelände verteilten Pressgewichten zeugt von der landwirtschaftlichen Orientierung der Siedlung, und die Grundmauern eines größeren, langrechteckigen Baus könnten wegen ihrer Orientierung nach Osten vielleicht als Kirche zu deuten sein. Einige Sarkophage und in den Boden eingetiefte Steinkistengräber gehören schließlich zu einer kleinen Nekropole, die sich vor allem im Süden des Siedlungsplatzes in ansteigendem Gelände erstreckt hat.

Den Abschluss der Kampagne im Jahr 2013 bildeten wieder Arbeiten im mittleren Bereich unseres Forschungsgebiet, wo uns bei dem wenige Kilometer nördlich von Tefenni liegenden Dorf Sazak vermutlich die Identifizierung zumindest des Teils eines weiteren kaiserzeitlichen Landguts gelungen ist (*KIB* 82). Bereits länger bekannte Inschriften bringen den Ort mit Ländereien in Verbindung, die im Besitz der in Attaleia ansässigen Familie der Calpurnii waren¹⁵. Explizit wird der Senator M. Calpurnius Longus genannt, der in hadrianischer Zeit eine Jagdpartie in der Kibyrtis unternommen haben muss, von der das Epigramm einer heute in Karamanlı verbauten Inschrift berichtet¹⁶. Ansonsten weisen die Texte aus Sazak darauf hin, dass der dortige Teil des Landguts der Calpurnii offenbar von Freigelassenen (z. B. Marcus Calpurnius Epinicus) verwaltet wurde, die dementsprechend auch auf ihm wohnten.

Ähnlich wie im Fall von Yusufça ist dieses Landgut bisher jedoch noch nicht mit konkreten archäologischen Befunden verbunden worden. Wir selbst hatten vor einigen Jahren mehrere wenig aussagekräftige Architekturteile

15 s. zuletzt Th. Corsten – O. Hülken, Zwischen den Kulturen. Feldforschungen in der Kibyrtis. Bericht zu den Kampagnen 2008–2011. Mit Beiträgen von J. Gebauer und K. B. Zimmer, *IstMitt* 62, 2012, 14 f. 44 f. (mit entsprechenden Verweisen).

16 Th. Corsten, Ein Epigramm für Poseidon als Gott der ländlichen Fruchtbarkeit, *Adalya* 9, 2006, 53–61; vgl. auch J. Nollé, Ein römischer Senator auf Steinbockjagd, *Gephyra* 2, 2005, 179–195.

und eine Scherbenstreuung östlich des Dorfes für zu unspezifisch gehalten. Nachdem wir uns diesmal aber einen Überblick über das gesamte Umfeld von Sazak verschafft haben, dürften an der Zuweisung an die Calpurnii nur noch geringe Zweifel bestehen. Bei den antiken Überresten im Osten, denen noch einige Hinweise auf Pressanlagen und somit auf Wirtschaftsbauten hinzuzufügen sind, handelt es sich nämlich nur um einen Teilbereich des Anwesens, während sich dessen Kern westlich von Sazak über einen Asar Tepe genannten Hügel und insbesondere seinen Südhang ausbreitet (Abb. 8). Lediglich auf dem Gipfel lassen sich – nicht zuletzt aufgrund von Raubgrabungen – rudimentäre Überreste von Gebäuden identifizieren, die aber ebenso wie die Ringmauer aus Bruchsteinen wohl der Spätphase der Siedlungsaktivität angehören dürften. An den Hängen gibt sich der Befund durch eine extrem dichte Keramikstreuung zu erkennen, die allerdings noch einer genaueren und systematischen Untersuchung bedarf. Kaiserzeitliche Scherben scheinen dem ersten Eindruck nach jedenfalls deutlich zu dominieren, wobei vereinzelt auch älteres Material zu beobachten ist¹⁷. Bemerkenswert ist schließlich, dass sich in einem Winterbachbett, in dem der Südhang des Asar Tepe endet, sowie am ansteigenden Gegenhang wie schon bei der Fundstelle auf der Yusufça Yayla größere Mengen an Schlackeresten finden, die erneut auf Schmiede- oder gar Verhüttungstätigkeiten hindeuten dürften.

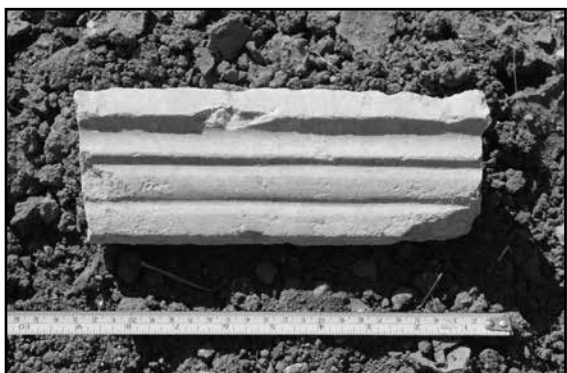
Insgesamt haben wir mit unserem extensiven Survey auch in diesem Jahr wieder verschiedene geographische Bereiche abgedeckt, wobei der Fokus in anderer Hinsicht aber auf der Untersuchung von ländlichen Siedlungen und Landgütern insbesondere der Kaiserzeit gelegen hat. Das steht im Einklang mit unserem Forschungsschwerpunkt für die kommenden beiden Jahre, der den wirtschaftlichen Verhältnissen und den Strukturen des ländlichen Raumes in der Kibyrtis während Kaiserzeit und Spätantike gewidmet sein soll.

---

17 M. Özsait, der Sazak vor einigen Jahren ebenfalls aufgesucht, aber nicht mit den Calpurnii in Verbindung gebracht hat, möchte neben kaiserzeitlichen Keramikscherben spätneolithische, chalkolithische, bronzezeitliche, früheisenzeitliche sowie hellenistische erkannt haben, vgl. M. Özsait, *Surveys in Burdur Province in 2004*, AnadoluAkden 3, 2005, 119.

Abbildungen 1: Blick von Südosten auf die Hügelausläufer mit dem Landgut der Claudii Polemones bei Yusuf-ça (KIB 222–223)

Abbildungen 2: Teile einer marmornen Wandverkleidung vom Landgut der Claudii Polemones.

Abbildungen 3: Marmornes Pressgewicht vom Landgut der Claudii Polemones.

Abbildungen 4: Statuenbasis der Claudia Tlepolemis vom Landgut der Claudii Polemones.

Abbildungen 5: Blick auf die Apsis der Kirche auf der Yusufça Yaylası (KIB 226).

Abbildungen 6: Gruppe von vier Reiterreliefs südlich von Karamusa (KIB 231).

Abbildungen 7: Reliefsarkophag in der Südnekropole von Cavourören/Hadrianopolis? (KIB 235): Fragment mit Herakles und Hippolyte.

Abbildungen 8: Blick von Süden auf den Asar Tepe bei Sazak mit einem Teil des Landguts der Calpurnii (KIB 82).

THE CENTRAL LYDIA ARCHAEOLOGICAL SURVEY: 2013 WORK AT KAYMAKÇI AND IN THE MARMARA LAKE BASIN

Christopher H. ROOSEVELT*

Christina LUKE

Bradley SEKEDAT

Peter COBB

I. INTRODUCTION

The ninth season of the Central Lydia Archaeological Survey (CLAS) project took place between 12 May and 5 July 2013, with a total of 39 days spent conducting field survey and the remaining time devoted to the processing and analysis of finds and other activities. As stipulated in previous reports, the ultimate goal of CLAS is to record accurately the locations of sites of cultural activity in the area of central Lydia surrounding the ancient Gygaean Lake (Marmara Gölü), comprising parts of the districts of Ahmetli, Saruhanlı, Gölmarmara, and Salihli in the province of Manisa (Figure: 1). 2013 project work reported on here includes regional survey; geophysical, aerial, and intensive site survey; material analyses; and management.

II. REGIONAL SURVEY

The 2013 field season focused on the region known as Bin Tepe, the expansive burial mound cemetery of the Lydian and Achaemenid periods located on an elevated limestone ridge along the southern shore of Lake Marmara. The territory comprises about 20% of the greater CLAS survey area and was the focus of fieldwork in 2005, the project's inaugural season (Roosevelt 2007). A return to Bin Tepe in 2013 provided an opportunity

---

* Christopher H. ROOSEVELT, Christina LUKE, Bradley SEKEDAT, Peter COBB, Department of Archaeology Boston University 675 Commonwealth Avenue Boston, MA, 02215 USA.

not only to survey previously unvisited areas, but also to revisit previously surveyed fields for the purpose of determining the impact of changes in CLAS survey methods implemented in intervening years.

A. Field Survey

The primary field-survey objective of the 2013 season was to cover 10–20% of the total surface area of Bin Tepe. Nine rectangular transects measuring 500 × 3000 m (1.5 km² each, totaling 13.5 km²) were superimposed on the 72 km² area of Bin Tepe (Figure: 2), for a target of 18.75% coverage. These nine transects were allocated according to a modified, random selection process with the aim of overlapping 20% of the field-survey units walked in 2005, providing an empirical point of comparison between the 2005 and 2013 methods. The transects were placed with equal, 1-km spacing from east to west and north-south positions determined by to ensure proper overlap with 2005 survey units. Following now-standard CLAS protocols employed since 2009 (Roosevelt and Luke 2011, 2012, 2013; Roosevelt et al. 2014), the CLAS 2013 survey used the agricultural field as the basic survey unit, with walkers spaced at 20-m intervals within each field, while one walker recorded the field perimeter with a GPS-enabled tablet computer, counting and recording all artifact finds in the same direction as interior field walkers. In accordance with new 2013 regulations, all diagnostic materials were photographed, described, and dated within each field, and no finds were removed from their field of origin.

During the 2013 season, 422 survey units in seven of the nine transects were covered by field survey, yielding a total area of 8.78 km², or 12.19% of the total area of Bin Tepe (Figure: 3). Material finds spanned the Late Chalcolithic to the modern period, with the Roman and the Late Medieval–Ottoman periods particularly well represented (see Table 1 and Figure:s 4–8). The relatively high numbers of Early–Late Bronze Age and second-millennium BCE sherds in Table 1 reflect intensive site survey at Koca Dere (P2012.14), a second-millennium BCE site.

The 2013 survey was consistent with the 2005 survey in Bin Tepe in that discrete, high-density pockets of material indicative of intensive cultural activity punctuate an otherwise low-find-density background. Areas of most

intense cultural activity concentrate along the borders of plains or in close proximity to tumulus clusters (Figure:s 3, 9, and 10), while the topographically varied interior portion of Bin Tepe yielded substantially fewer finds. In such an environment, the survey identified a total of four previously unknown POIs and expanded the territory encompassed by P2005.43 (Bozyer) (Roosevelt and Luke 2010) (Figure:s 9 and 10). These newly identified POIs date primarily to the Lydian and Late Roman periods, with some evidence for other periods represented also.

P2013.1 was identified through the presence of extant building and mortuary remains, including large marble and limestone slabs, recent domestic architectural remains, and portions of at least one human skeleton, apparently a component of a cemetery. Illicit digging has disturbed this cemetery and exposed human remains along the edges of an exposed ridge. The scatter of sherds in adjacent fields and the periodic discovery of individual bone fragments indicate that the cemetery likely extends beyond the limits of the architectural complex. Based on the extant architecture and ceramic assemblage, the latest use of the site is best dated to the Ottoman period.

The three remaining POIs are high-density sherd scatters identified during the field survey. On the fringe of the Belenovası plain, P2013.2 offers the most complex picture of diachronic activity in the area. Here, a high-density sherd and tile scatter intersects both P2005.37 and a tumulus, T2005.104. Additional fields to the northeast of P2013.2 also yielded high sherd counts with a similar chronological range. In the eastern portion of Bin Tepe, P2013.3 and P2013.4 represent settlement areas immediately adjacent to each other, though distinguishable somewhat by their find chronologies. Roman material culture is best represented in P2013.3, while preliminary surface observations at P2013.4 indicate the presence of Hellenistic material.

The overall picture for land-use practices in Bin Tepe provided by evidence from the field survey arises out of several consistent trends (Figure: 10). Habitation in Bin Tepe appears to have been most dense in the Roman period, with sites that demonstrate a preference for low, natural rises in areas with good lines of sight and access to good, arable land. More Roman material was found at POIs and low-find-density field-survey units than material from any other single period. Settlement in Bin Tepe during the Lydian-period appears less dense overall, even while the landscape was dominated by Lydian-period

burial monuments. Late Medieval to Ottoman-period settlements mark a period of growth following a hiatus that began after the Late Roman period. Discrete sites in Bin Tepe datable to the Bronze and Iron Ages are most clearly marked by rises in the landscape and by tumuli.

B. Point of Interest (POI) Boundary Survey

Each year CLAS identifies a number of places across the landscape, referred to as Points of Interest (POIs), that show evidence of increased levels of human activity. Since POIs are discovered during routine, pedestrian field survey, initial documentation of their boundaries mirrors the larger spatial resolution of the agricultural fields in which they are identified. Because a POI may end at any point within a field, the boundaries of a survey unit and a POI may not necessarily align. This is important for interpretations about past activity as well as for the zoning of archaeological sites under Turkish regulations.

In 2013, a total of eight days were dedicated to POI Boundary Survey to define better the edges of each POI based on more precise and intensive documentation. Owing to the new regulations of 2013, no material was collected and all activity was strictly limited to counting surface materials. Fieldwork followed an experimental protocol wherein teams of three surveyors spread out over a 60-m baseline on the long axis of each POI at 20-m intervals. Each field walker was then responsible for documenting the series of 20 x 20 m survey units directly in front of them, proceeding forward until find densities decreased to normal background noise. This process defined the edges of the scatter in two directions as determined by find density. After establishing the limits of the presumed long axis of the site, the three walkers repeated the exercise along a 60-m transect arrayed perpendicularly to the first axis of survey. The end result of this survey method appears in plan as a single or double array of survey units set in a cross pattern (e.g., Figure: 11), depending on the breadth and intensity of sherd densities as identified by walkers in a dynamic fashion.

Fieldwork activities in 2013 included intensive survey of 13 POIs with this method (four identified in 2013 and nine identified in 2005), covering an additional 0.48 km² (Figure: 12). In general, the survey confirmed earlier

boundaries established for 2005 POIs, with some exceptions. Several sites identified as POIs in 2005, for instance, now appear as low- to moderate-density sherd scatters and appear no longer to warrant the designation of POI. Several possible scenarios may explain this difference in site appearance. First, familiarity on the part of the project about what constitutes high-density sites may contribute to differing site designation tendencies between 2005 and 2013. Additionally and/or alternatively, diminished surface assemblages between 2005 and 2013 may be a long-term, negative result of deep plowing over POIs in Bin Tepe. The evolution of CLAS survey methods between 2005 and 2013 precludes definite identification of the causes of these differences, but a combination of the two factors seems likely: the refinement of CLAS survey methods and intensification of agricultural and land-use practices.

III. GEOPHYSICAL, AERIAL, AND INTENSIVE SITE SURVEY

As in previous seasons, CLAS implemented a program of targeted site-based intensive survey that leveraged a variety of methods to learn more about selected sites. A prime target of these methods continues to be Kaymakçı, a major western Anatolian political center of the second millennium BCE where the project began excavation in 2014 (Roosevelt and Luke 2008, 2009). Accordingly, following successful instrument tests in 2012, resistivity survey was conducted over a large area of the site to determine the nature and configuration of sub-surface remains. Work at Kaymakçı and other second-millennium BCE sites also included an aerial photogrammetry survey using an unmanned aerial vehicle (UAV) to produce high-resolution orthophotos and digital elevation models. Finally, the project also continued its study of selected sites through a program of gridded survey; 2013 work of this nature focused on the second-millennium citadel of Koca Dere (P2012.14).

A. Geophysical Survey at Kaymakçı

Resistivity survey at Kaymakçı in 2013 took place over 20 days between mid-May and mid-June. After successful instrument tests in 2012, the team adopted the use of a GeoScan Research RM15 resistivity meter with MPX15 multiplexer in single-twin array to provide approximately 3.32 ha of subsurface prospection along a 20 x 20 m grid. Including the six grids surveyed in 2012,

a total of 87 full and 2 partial grids in the citadel of Kaymakçı were surveyed using resistivity methods (Figure: 13), shedding light on site development, spatial organization, and architectural characteristics.

A previous (unpublished) question concerning the site’s development asked whether the site expanded from a small core in the quarter-circle shaped inner citadel and spread outwards to incorporate the southern terrace and the western sector. This line of questioning conjectured that an earlier configuration of the site would have seen its southern extent defined by a curving circuit wall between grids I20 and N20, where no surficial trace of such a wall remains today. The resistivity results of 2013 reveal a series of thick walls in this exact space, likely confirming the earlier conjecture about the outward expansion of the core site. Furthermore, the spatial organization of structures to the north and south of these buried features show marked differences that may correspond to chronological and/or functional characteristics.

To the north of the I20–N20 wall, within the central sector of the site, building structures appear to be thicker walled and, generally, separated by larger and more irregular spaces in comparison to structures located in the southern sector. In the latter area, a roughly 5 m-wide feature, perhaps representing a road, separates the northeastern area from the southwestern area. Each is characterized by buildings that are similarly sized and organized, although constructed on slightly different orientations. In contrast, the inner citadel of the central sector is characterized by denser collections of structures set within its two concentric, quarter-circle shaped fortification walls. Some of these structures appear to be built into the fortification walls while others are grid-planned and apparently freestanding. In the western sector, the clearest indications of the site’s defenses are provided by a set of walls creating alternating narrow and wide rectangular sections of a continuous wall – perhaps a variation on the casemate style of wall known best from central Anatolia. Other specific architectural characteristics are evident elsewhere.

Just west of the possible casemate wall are large stone bastions that appear clearly in both surface and subsurface investigations. Other possible fortification features include alternating inset and projecting sections of wall, especially in the second circuit of the inner citadel, where interior buildings appear to be built into the fabric of the wall itself. Additional casemate and gate-like features appear in the southern sector. The primary unit of

construction there is rectangular in shape, often with subdivisions and/or additions dividing or extending spaces in sometimes regular, sometimes irregular ways. Roads or wide paths appear to separate distinct areas, as mentioned above, yet the nature of these divisions must await excavation for confirmation.

B. Aerial Photogrammetry Survey

As part of its commitment to experimenting with cutting-edge technologies that can produce new results as well as improve upon survey efficiency, CLAS explored the potential of mapping archaeological sites through unmanned aerial vehicle photogrammetry (or UAVP) survey in 2013 over the course of eight days. The aim of the aerial photogrammetry survey was to produce high-resolution digital elevation models (DEMs) and orthographically rectified photographs (or orthophotos) to enhance site interpretation with non-invasive methods. In total, 28 survey flights were flown over four sites: Asar Tepe (1 day; P2005.30; 2 survey flights); Kaymakçı (P2006.1; 5 days; 18 survey flights); Kızbacı Tepesi (P2007.4; 1 day; 4 flights); and Koca Dere (P2012.14; 1 day; 4 flights).

The product of each survey flight included a set of contiguous, overlapping digital images covering approximately 4.8–5.4 ha of ground area. The aerial images of each flight were processed using Agisoft’s Photoscan Pro software to produce DEMs and orthophotos. The resulting products are extremely satisfying, as can be seen in the hillshaded DEMs of Asar Tepe (P2005.30), Kaymakçı (P2006.1), Kızbacı Tepesi (P2007.4), and Koca Dere (P2012.14) (Figure: 14), and greatly enhance the potential of site interpretation from microtopography.

C. Intensive Site Survey at Koca Dere

This year targeted survey with artifact analysis focused on Koca Dere, a site in the northeastern portion of the survey area discovered in 2012 and representing another fortified citadel of the second-millennium BCE (Roosevelt et al. 2014). Comparatively speaking, Koca Dere is morphologically similar to other second-millennium fortified sites in the survey area in that a circuit of stone fortification walls encloses a citadel at the top of a natural ridge. Its

north-south elongated configuration is most reminiscent in size and shape to Kızbaşı Tepesi, the closest hilltop fortified site to its west. Unlike the other sites, however, all situated on foothill spurs that provide commanding views over the valley, Koca Dere is uniquely positioned within a natural ravine that restricts its view of the valley.

In keeping with past CLAS intensive site-survey methodology, a 40-m grid was superimposed over the site using ESRI's ArcGIS software. The grid was marked on the ground with powdered lime using a high-precision Topcon RTK-GPS unit. The 40-m grid was further subdivided into a 20-m grid within the fortification walls to record artifact distribution there with higher resolution. Each point on the grid marks the center of a circular 20-m²-survey unit that was articulated on the ground using a 2.52-m long string tied to a center stake. All archaeological materials within the collection unit were counted and diagnostic sherds and lithics were recorded on site (Figure: 15). Overall, the 2013 intensive survey results suggest that Koca Dere was a member of the network of second-millennium BCE citadels around the lake. A few potential regional differences are worthy of further investigation to help illuminate a more nuanced picture of regional settlement.

IV. MATERIALS ANALYSIS

This season proved especially challenging with regard to the processing of finds due to the new regulations restricting surface collection. Whereas several projects have responded to this regulation by halting the survey of new areas, CLAS used the 2013 season to test new means with which to record data in the field using an array of technologies. Our results indicate that adequate survey and processing require collection of finds, in spite of our own efforts to mitigate against the loss of data through photography and digital documentation.

CLAS and many other survey projects have spent years increasing the accuracy and efficiency of finds analysis by leveraging diverse technologies and standards-based practices. Improved data collection leads to greater accuracy and a better understanding of the past. Just as importantly, photographs, 3D scans, and detailed datasets for pottery allow projects to publish and share information in a manner that facilitates large-scale discoveries about past human interaction. For these reasons, CLAS attempted to retain the data

processing ability it typically employs in the lab by bringing the lab to the field. Inclusive in this work were efforts to bring most of our recording system (including computers, cameras, and scanners) to the field using heavy-duty batteries to power the equipment

Additionally, material analysis in 2013 included two museum-quality items that were collected, documented, and delivered to the Manisa Museum for inventorying. The first of these collected finds was a polished hand-axe of serpentine or serpentinite found at Kaymakçı during geophysical survey – the first of its kind associated with a second-millennium site in the survey area. The second collected find was a denticulated tranche of flint from Koca Dere, a form of tool common to all of the citadels in the area and a further confirmation of its second-millennium date.

V. MANAGEMENT

Management continues to be a major concern in the Marmara Lake basin. There are three primary areas of concern: 1) looting of archaeological sites; 2) agricultural and infrastructural development; and 3) preservation of cultural and natural areas.

Looting of tumuli in the region continues unmitigated. Of specific note are recent destructive activities at the Sivritepe tumulus in Kılcanlar (T2009.03) and at T2005.6 in Bin Tepe. Information on both tumuli was provided to the Manisa Museum and museum staff members were taken to the sites of both tumuli by project participants. Other settlement and cemetery sites have been disturbed and threatened, too. Local authorities were notified especially about the destruction of an Ottoman period cemetery in the southern part of Bin Tepe near Kendirlik (P2013.1) (see above).

Destruction resulting from agricultural and infrastructural development was noted at Kılcanlar Höyük (P2009.1), where deep plowing and the uprooting of an olive orchard have largely destroyed the upper stratigraphy of the site, previously one of the best-preserved multi-component sites in the region. Similarly, irrigation infrastructure was installed during the winter of 2013 dangerously close to a ceremonial libation area associated with the impressive second-millennium citadel of Kızbacı Tepesi (P2007.4), near Kemerdamları (Salihli).

It warrants mention that CLAS has been conservative in submitting

registration forms for site protection, selecting only those sites with real importance for understanding Anatolian archaeology of all periods and/or for potential positive impacts on local communities through tourism, etc. Registration forms for the First Class Protection of these and other sites were submitted in 2009, when they were relatively pristine and/or in stable condition given their land use. As of spring 2014, some of the sites have been protected while others await determination. All are under immediate threat and should be put under protections as soon as possible.

In April the region was added to the tentative list of World Heritage sites. In order to move forward with holistic management of the region, CLAS worked with the Manisa Museum and the Archaeological Expedition of Sardis to prepare the dossier for the Unesco World Heritage Center. This work took place primarily in January and February 2013. While this is a success story, many important elements of the landscape have been excluded. An even more successful approach would be to apply for a mixed cultural landscape that would carry both natural and cultural designations. Such a listing would include Sardis, the tumuli and archaeological sites of Bin Tepe, the entire Marmara Lake basin – including the core of a Bronze Age kingdom with its capital at Kaymakçı, along with at least five other citadels – and the lake itself, an already protected wetland zone and an established Important Rare Bird Area, as declared by the International Union for Conservation of Nature (IUCN) in 2009. In addition to assisting in efforts to move forward with Unesco World Heritage Status not only for Bin Tepe and Sardis, but also for the entire Marmara Lake basin, CLAS is exploring how best to work with villages and towns in the region.

VI. CONCLUSIONS

Overall, the ninth CLAS field season in 2013 resulted in significant gains in knowledge in several areas. Geophysical, aerial, and intensive site survey in 2013 resulted in significantly improved understandings of Kaymakçı, in particular. Resistivity survey results reveal much of the character of the buried remains on the citadel, while experimentation with aerial photogrammetry survey enables analysis of microtopographical features at other sites in great detail. Gridded survey and material analyses at one of these sites, Koca Dere, confirmed 2012 discoveries of the nature and chronology of this site

as the newest discovered member of the second-millennium BCE network of citadels and other sites ringing the Marmara Lake basin.

A return to regional survey in Bin Tepe confirmed 2005 findings of significant cultural remains of diverse periods spread across the landscape of better-known Lydian-period tumuli. The return to Bin Tepe confirmed not only these 2005 results, but also the basic validity of the preliminary survey methods used in that initial season of the project. The more developed methods used in 2013 did, however, define sites of cultural activity and determine overall field densities much more accurately, while extending the overall survey coverage. These results were realized in spite of recent regulations restricting field collections. They were achievable owing primarily to knowledge gained from previous material analyses in controlled laboratory and museum contexts over the course of several years, studies that would no longer be possible under current regulations, even in areas now on the Turkish tentative list for World Heritage.

ACKNOWLEDGMENTS

Sincere thanks are made to the General Directorate of Cultural Heritage and Museums, to Acting General Director A. Kocapınar, to Assistant to the General Director İ. Salman, to Excavation Division Director M. Ayaz, to Survey Division Officer A. Usta, to Manisa Museum Director S. Soyaker and her staff, and to the members of the Archaeological Exploration of Sardis, especially to its director, N. D. Cahill, and agent T. Yalçınkaya, for their personal and institutional friendship and assistance. Special thanks are extended to Dr. G. Dash and Dr. T. Matney for temporary loans of resistivity meters. For his cheerful and helpful presence, constructive ideas, and encouragement, we make special thanks to our Ministry Representative Murat Kalas of the Anamur Museum Directorate.

The 2013 season could not have been conducted without generous support from the Loeb Classical Library Foundation, the Institute for Aegean Prehistory, the Merops Foundation, the Vecchiotti Archaeology Fund of Boston University, and anonymous donors. Special thanks are extended also, of course, to the full 2013 survey team, including K. Adams, N. Büyükyüksel, Dr. T. Clements, E. Cobb, C. Calorosso, Dr. D. Durham, K. Egerer, G. Eren,

T. Frank, N. Gauthier, J. Hare, Dr. B. Katen, S. Kordon, D. Langis-Barsetti, J. Mokrišová, E. Moss, N. Proctor, E. Rush, C. B. Scott, and C. Soue Finally, we thank the local villagers and farmers in the Marmara Lake basin who accommodate our team each year, offer access to fields, and provide their insightful views about the area, both present and past. For further information about the project, please consult the more extensive 2013 project report submitted to the Ministry of Culture and Tourism, contact us at chr@bu.edu and/or cluke@bu.edu, and/or please visit our project website at <http://www.bu.edu/clas>.

WORKS CITED

- ROOSEVELT, C. H. 2007. "Central Lydia Archaeological Survey: 2005 Results." *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 24 (2): 135-54.
- ROOSEVELT, C. H., and C. LUKE. 2008. "Central Lydia Archaeological Survey: 2006 Results." *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 25 (3): 305-26.
- ROOSEVELT, C. H., and C. LUKE. 2009. "Central Lydia Archaeological Survey: 2007 Results." *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 26 (2): 433-50.
- ROOSEVELT, C. H., and C. LUKE. 2010. "Central Lydia Archaeological Survey: 2008 Results." *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 27 (2): 1-24.
- ROOSEVELT, C. H., and C. LUKE. 2011. "Central Lydia Archaeological Survey: 2009 Results." *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 28 (3): 55-74.
- ROOSEVELT, C. H., and C. LUKE. 2012. "Central Lydia Archaeological Survey: 2010 Results." *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 29 (1): 383-400.
- ROOSEVELT, C. H., and C. LUKE. 2013. "The Central Lydia Archaeological Survey: 2011 Work at Kaymakçı and in the Marmara Lake Basin." *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 30 (1): 237-54.
- ROOSEVELT, C. H., C. LUKE, P. Cobb, C. O'Grady, and B. Sekedat. 2014. "The Central Lydia Archaeological Survey: 2012 Work at Kaymakçı and in the Marmara Lake Basin." *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 31 (1): 333-355.

Period	No. of SUs	Period	No. of SUs
Neolithic-Early Chalcolithic	0	Hellenistic	0
Chalcolithic-Early Bronze	7	Roman-Late Roman	98
Early-Late Bronze Age	23	Late Medieval-Ottoman	29
Second Millennium	34	Modern	39
Lydian	13	Unclear	68

Table 1: Number of 2013 survey units with material from specific chronological periods.

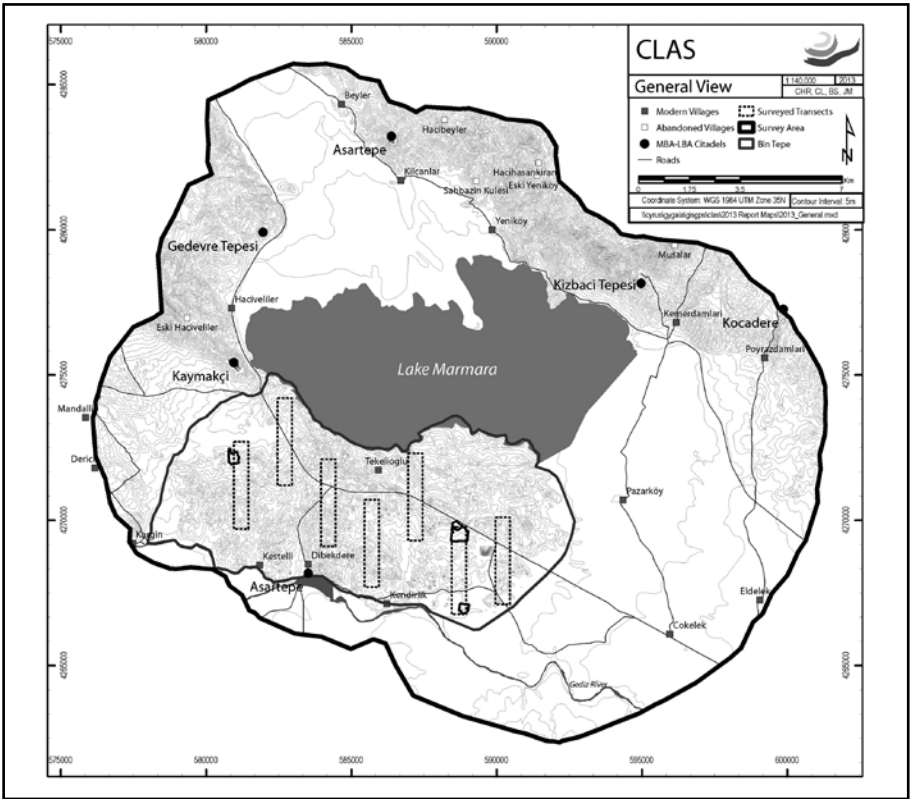

Figure 1: Map of CLAS survey area, showing general geographical features, the focus of 2013 survey, 2013 points of interest and tumuli, second millennium BCE citadels, and both occupied and currently unoccupied villages.

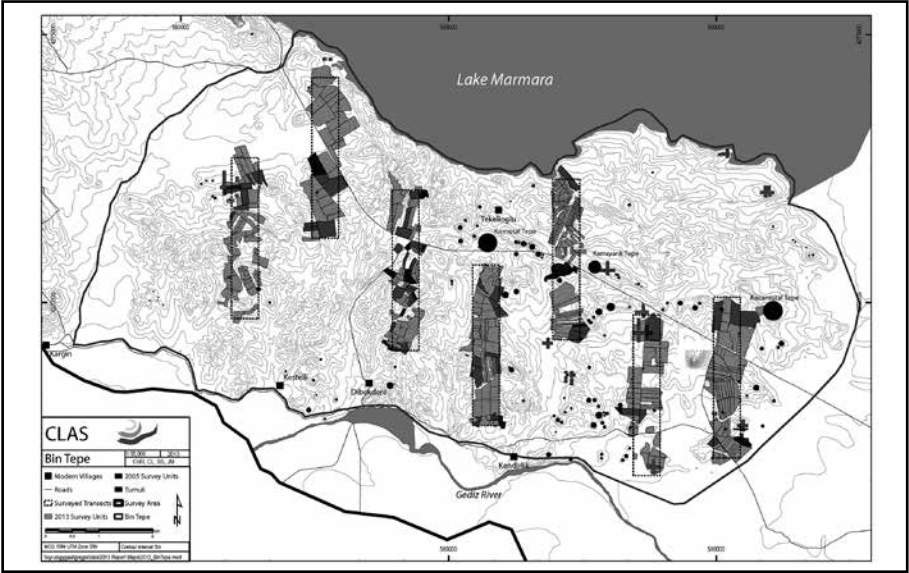

Figure 2: Map of Bin Tepe showing the 2013 transects and the 2005 and 2013 fields within them.

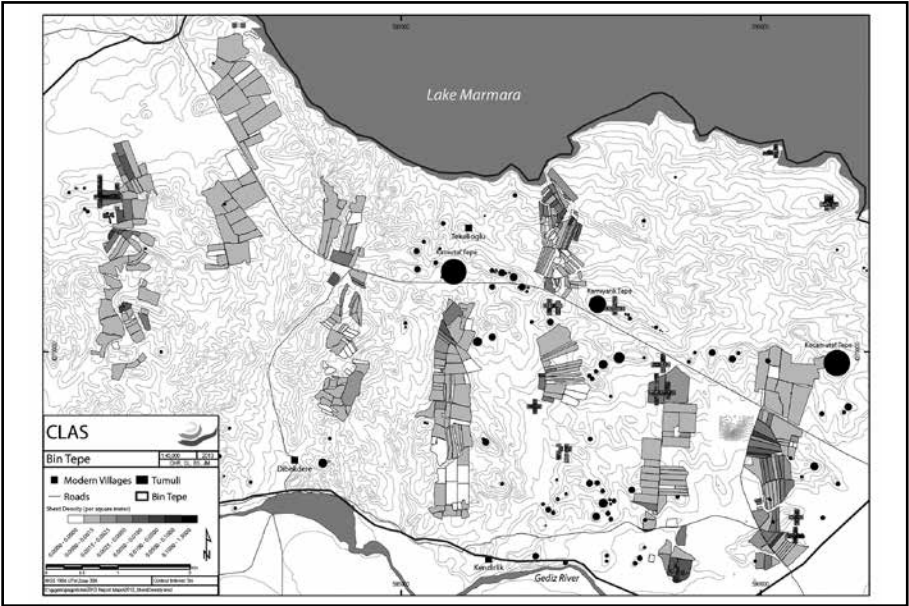

Figure 3: Map of the 2013 field survey area, showing survey units and overall density of ceramic finds.

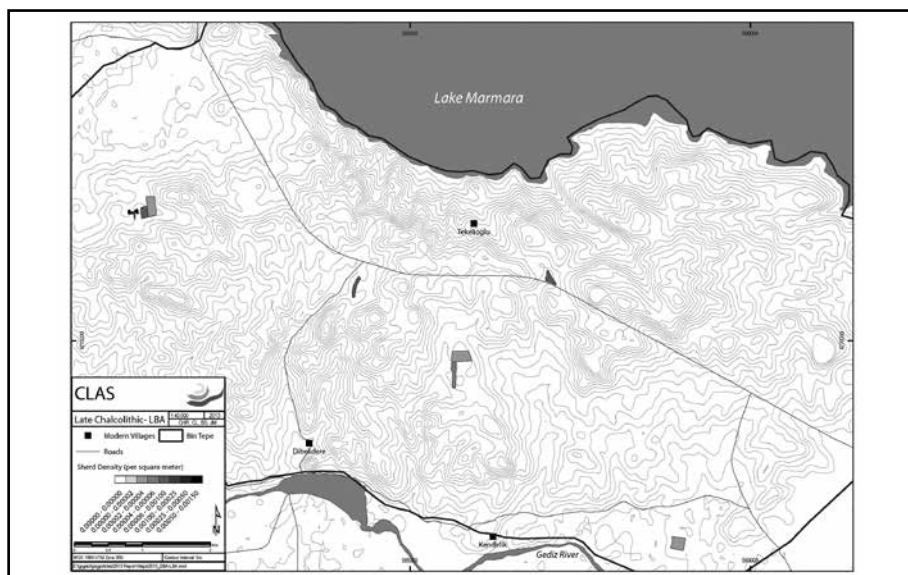

Figure 4: Map of the 2013 field survey area, showing survey units with finds dated to the Early Bronze Age and Second Millennium BCE.

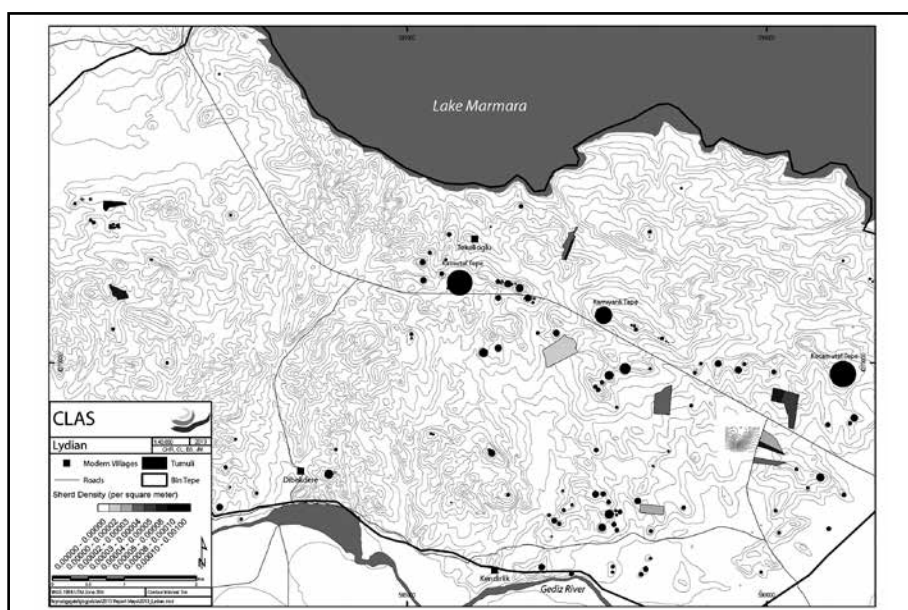

Figure 5: Map of the 2013 field survey area, showing survey units with finds dated to the Lydian period.

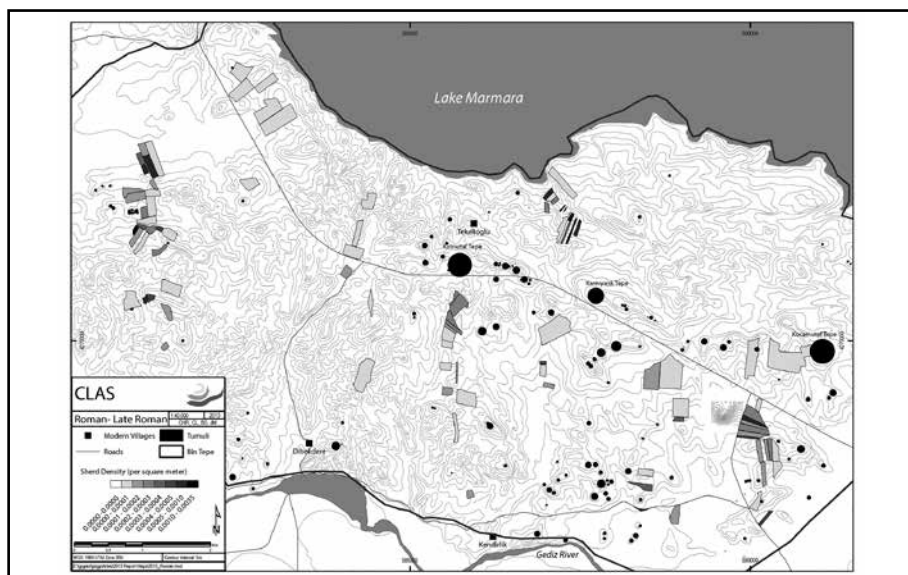

Figure 6: Map of the 2013 field survey area, showing survey units with finds dated to the Roman-Late Roman periods.

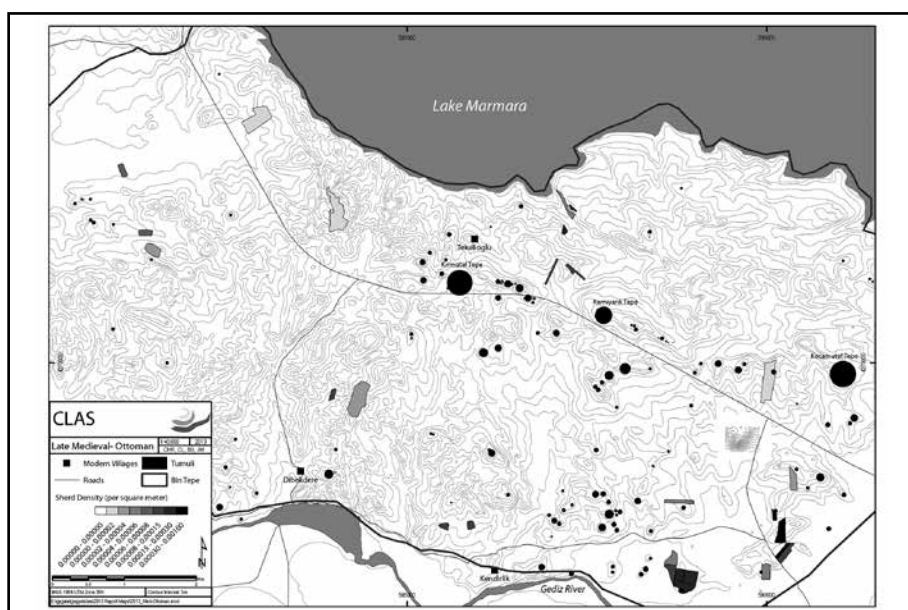

Figure 7: Map of the 2013 field survey area, showing survey units with finds dated to the Late Medieval-Ottoman periods.

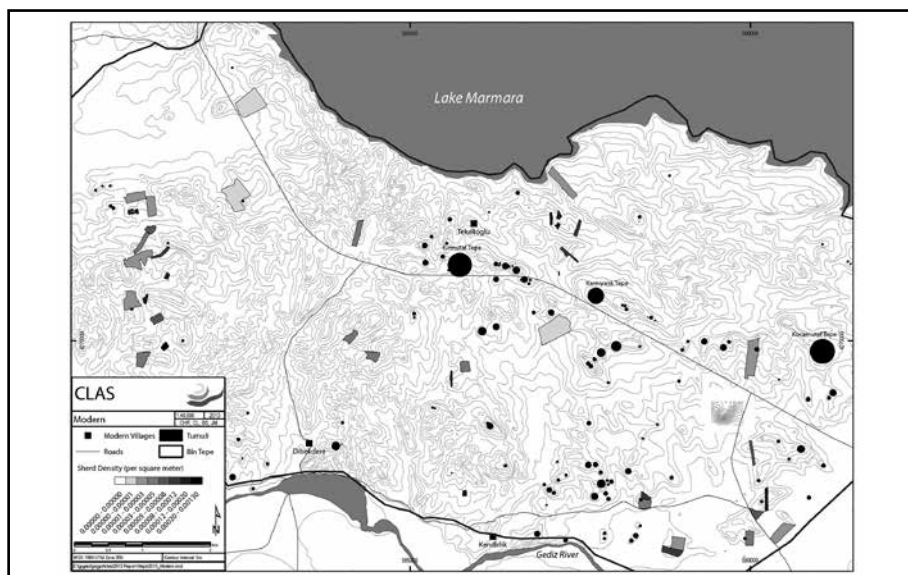

Figure 8: Map of the 2013 field survey area, showing survey units with finds dated to the Modern period.

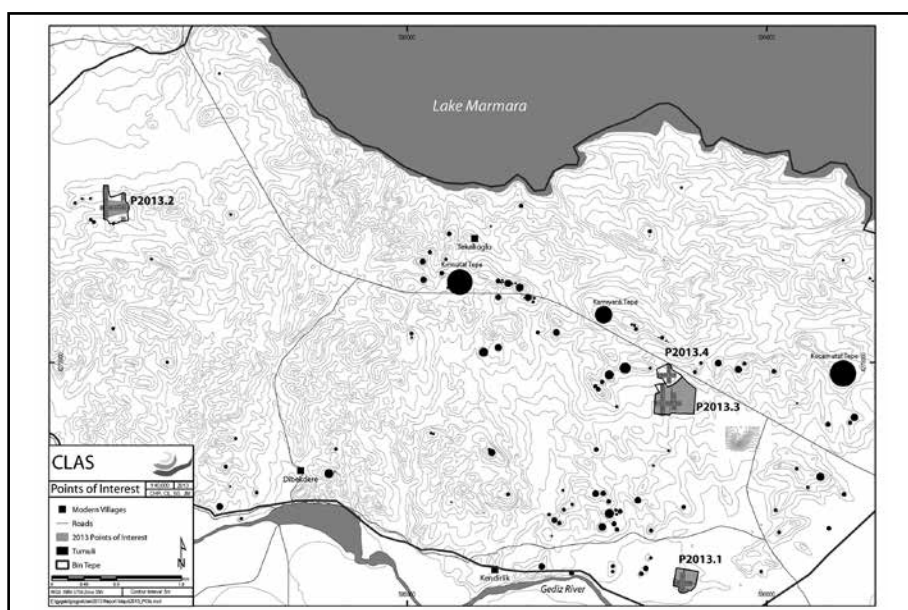

Figure 9: Map of the 2013 field survey area, showing 2013 points of interest (POIs) and associated survey units.

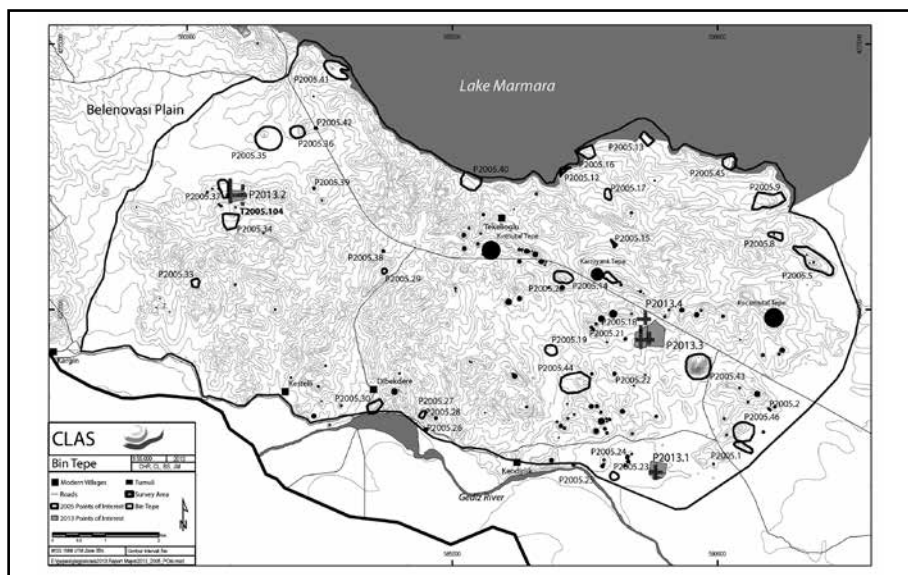

Figure 10: Map of the Bin Tepe, showing all 2005 and 2013 points of interest (POIs), and associated 2013 survey units.

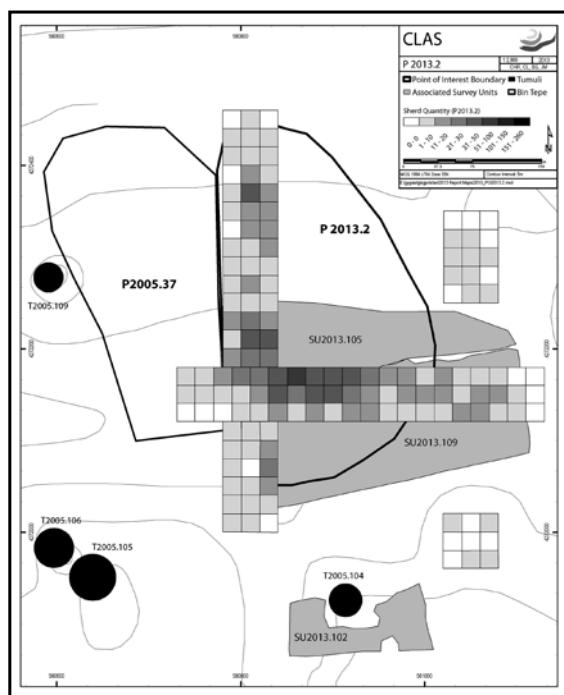
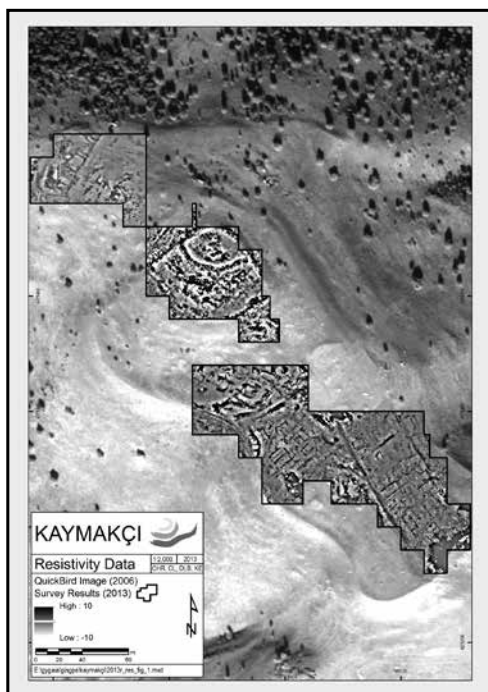
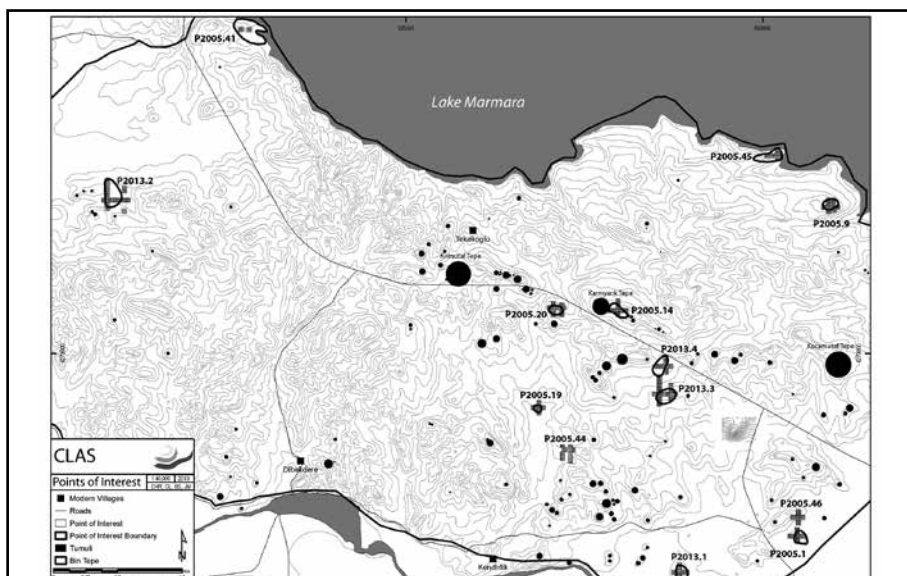

Figure 11: Map of P2013.2 showing the density and chronology of finds in associated survey units.

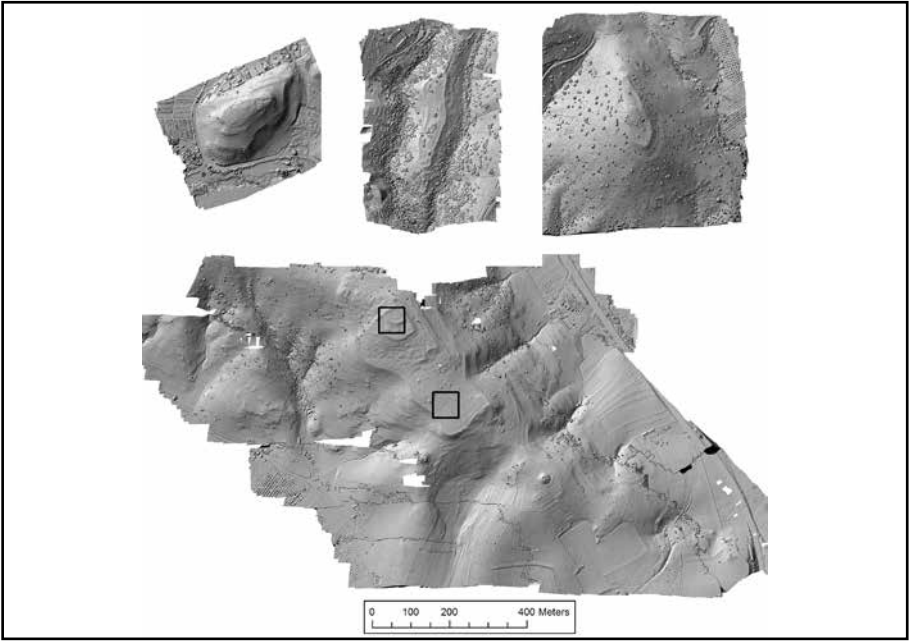

Figure 14: Hillshaded digital elevation models (DEMs) of Asar Tepe (P2005.30), Kaymakçı (P2006.1), Kızıbaşı Tepesi (P2007.4), and Koca Dere (P2012.14), produced with UAV photogrammetry survey.

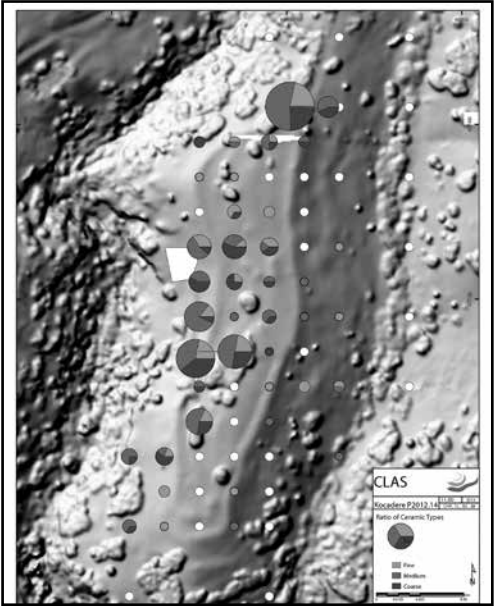

Figure 15: Map of Koca Dere showing the distribution of intensive survey units, with pie graphs illustrating chronologies represented and the relative number of sherds at each survey unit (by the size of the pie graph), overlaid on a digital elevation model (DEM).

SOĞMATAR KUTSAL ALANI VE YAKIN ÇEVRESİ YÜZEY ARAŞTIRMASI, 2013

Yusuf ALBAYRAK*

S. İrem MUTLU

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile, Şanlıurfa Valiliği ve Harran Üniversitesi'nin maddi katkıları ile gerçekleştirdiğimiz, Şanlıurfa İli, Yağmurlu Köyü sınırları içerisinde kalan kırsal alandaki "Soğmatar Kutsal Alanı" ve yakın çevresinde yüzey araştırması 03.10.2013 tarihinde başlamış ve 01.11.2013 tarihinde sona erdirilmiştir. Bu dönem çalışmaları ekip listesinde isimleri verilen Yrd. Doç. Dr. Yusuf Albayrak başkanlığında Bakanlık Temsilcisi Celal Uludağ ile birlikte Arş. Gör. Süheyla İrem Mutlu, Arkeolog Semih Mutlu ve Harran Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencilerinin ve kısa süreli olarak Prof. Dr. Mehmet Önal'ın katılımlarıyla gerçekleştirilmiştir.

Antik Dönemde Edessa Krallığı¹ sınırları içerisinde yer alan Soğmatar, bugünkü Şanlıurfa İli'nin 60 km. güneydoğusunda, Harran İlçesi'nin ise 40 km. kuzey doğusunda Tektek Dağları'nda önemli pınarların bulunduğu bir yerde bulunmaktadır.² Gerçekleştirmiş olduğumuz yüzey araştırmasında, Soğmatar merkez alınarak dört yönde (kuzey, güney, doğu, batı olmak üzere) köylerde gezilerek erken dönemlerden itibaren kullanılmış höyükler, kaya mezarları,

* Yard. Doç. Dr. Yusuf ALBAYRAK, Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Osmanbey Kampüsü-Şanlıurfa/TÜRKİYE.

Arş. Gör. Süheyla İrem MUTLU, Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi A.B.D, Osmanbey Kampüsü-Şanlıurfa/TÜRKİYE.

1 Kuzey Mezopotamya'nın Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan bölgede, Arami halkının M. Ö. 132 yılında kurdukları krallıktır. Bu krallığa Osroene veya Abgar Krallığı'da denilmiştir. Bkz. Duval 1975, s. 36.

2 Soğmatar'ın bulunduğu alan çoğunlukla alçak tepeler şeklinde kayalıklardan oluşmaktadır. Alana girişte bir höyük, höyüğün kuzey ve güney yönündeki tepe sırtlarında ve de batıda yer alan tepelerin üzerinde kaya mezarları yer almaktadır. Detaylar için ayrıca bkz. Albayrak-Mutlu 2013, s.337-339.

mağara, kutsal alanlar ve yazıtların tespit edilmiştir. Araştırma alanı olarak Altıntepe Köyü, Büyük ve Küçük Arpalı Mezarları, Aşağı ve Yukarı Yazıcı köyleri, Halime, Dilimli, Sarıtaş, Ağaçalı, Uluhan, Sarpdere, Karahisar, Örenli, Kırçiçeği ve Uğurlu köylerinden ve mezarlarında tespit edilen höyükler, kaya mezarları ve yazıtlar incelenmiş, malzemeleri detaylı bir şekilde değerlendirilmiş, her birinin konumları, boyutları ve nitelikleri belirlenip fotoğraflanarak, yüzeyde görülen mimari öğeler ile tahribat alanları detaylı bir şekilde belgelenmiştir. (Harita: 1)

Gerçekleştirilen yüzey araştırmasında gezilen köyler ve tespit edilen arkeolojik unsurlar sırasıyla aşağıda belirtilmektedir:

ALTINTEPE KÖYÜ

İlk olarak gezilen köylerden olan ve Soğmatar'ın bulunduğu Yağmurlu Köyü'nün kuzeydoğusunda yer alan Altıntepe Köyü'nde 5 adet üzeri tamamen toprakla örtülü kaya mezarı (Resim: 1), 3 adet tam olarak işlevi tespit edilemeyen kaya oyuntusu (Resim: 2) ve 1 adet su kuyusu tespit edilmiştir. Mezarların konumlarına göre kuzey-güney yönlü ya da doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır ve mezarın üstünün tamamen kesme blok taşlarla kaplı olduğu gözlenmiştir. Alanların genel olarak etrafının taşlarla yükseltilmiş ve mezarların konumlarının buna göre belirlenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Üzerleri tamamen taşlarla kapalı olduğu için planları hakkında bilgi edinilememektedir.

BÜYÜK ARPALI MEZRASI

Yağmurlu Köyü'nün kuzeyinde yer alan Büyük Arpalı Mezarı'nda 1 adet mağara (Resim: 3) ve 1 adet kaya mezarı (Resim: 4) tespit edilmiştir. Tespit edilen mağaranın oldukça geniş ve geçişleri olan ve yaşam alanı olarak kullanıldığı gözlenmiştir. Kaya mezarının ise dikdörtgen girişli, tek odalı, sol tarafta bir girintisi olan karşı tarafta geniş bir odadan oluşan kaya mezarı olarak kullanım gördüğü anlaşılmaktadır.

AŞAĞI YAZICI KÖYÜ

Yağmurlu Köyü'nün doğusunda yer alan Aşağı Yazıcı Köyü'nde ise 2 adet mağara (Resim: 5), 2 adet kaya mezar (Resim: 6), 1 adet Yazıt ve köyün bu-

lunduğu alanın sınırları içinde Aşağı Yazıcı Höyüğü (Resim: 7) saptanmıştır. Höyük üzerinde yerleşim gördüğünü gösterir nitelikte seramik parçaları (Resim: 8) gözlenmiştir. Mağaralardan birinin girişinin kuzeyde olduğu ve güneye doğru oldukça geniş bir alanı kapladığı görülmektedir. Girişin hemen sağ tarafında bir geçişle mağara devam etmektedir. Mağaranın orta tarafı en geniş alanı kaplamaktadır. Yine orta taraftan sağ tarafa doğru bir geçiş bulunmaktadır. Hemen karşı tarafta başka bir geçişle ayrı bir bölmeye açılmaktadır. Duvarlarda derin nişler bulunmaktadır. Diğer mağaranın ise girişinin güneydoğudan olduğu ve tek odalı, geniş girişli olduğu gözlenmektedir. Saptanan kaya mezarının ise girişinin güneye baktığı kuzey güney yönlü uzandığı saptanmıştır. Dromoslu, dik merdivenli görünen 4 basamaklı, tek odalı kaya mezarında 2 adet 1.5 m. boyutunda 60 cm. eninde nişler bulunmaktadır. Aşağı Yarımca Köyü'nün kurulduğu alan içinde yer alan höyük üzerinde ise İslami Dönemden başlamak üzere Kalkolitik Döneme kadar devam eden yerleşimin olduğunu gösterir seramik buluntuları tespit edilmiştir.

YUKARI YAZICI KÖYÜ

Yağmurlu Köyü'nün doğusunda yer alan Yukarı Yazıcı Köyü'nde 1 adet kaya mezarı (Resim: 9), 1 adet taş ocağı ve köyün bulunduğu alanın sınırları içinde Yukarı Yazıcı Höyük'ü (Resim: 10) saptanmıştır. Girişi kapalı olan kaya mezarının kuzey güney yönlü uzandığı ve girişinin kuzeye baktığı anlaşılmaktadır. Kuzey-güney yönlü uzanan kaya mezarının üstünün tamamen toprakla kapalı olduğu ve yüksek girişli ve merdivenli olduğu gözlenmiştir. Kaya mezarın hemen yakınında da taş ocağı tespit edilmiştir. Mezar yapımında kullanılmak üzere bu alandan taş kesildiği anlaşılmaktadır. Köyün kuzeydoğusunda yer alan höyük, ana kaya üzerine oturtulmuştur. Köy yerleşimi ise höyüğün üzerinde yer almaktadır. Yüzey üzerinde saptanan malzemelere göre Kalkolitik Dönemden Tunç Çağı ve İslami Dönemde yerleşilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

HALİME KÖYÜ

Yağmurlu Köyü'nün kuzeydoğusunda yer alan Halime Köyü'nde 1 adet Mağara (Resim: 11), 2 adet kaya mezarı (Resim: 12), 2 adet sarnıç, 1 adet taş ocağı ve köyün bulunduğu alanın sınırları içinde Halime Höyüğü (Resim: 13) belirlenmiştir. Tek odalı olan ve girişi doğudan olan mağaranın girişte sol

tafafta derince bir niş bulunmaktadır. Mağaranın iç planı tek odalı ve yukarı doğru açılan bir havalandırma deliği bulunmaktadır. Mağaraya uzunca bir koridorla girilmektedir. Mağaranın hemen giriş kısmının taşla örölmüş setle kapatıldığı gözlenmiştir. Kuzey-güney yönlü uzanan mezarlardan birinin girişı güneydendir ve giriş kısmı tamamen toprakla doludur ve muhtemelen merdivenli bir girişı olduğu gözlenmiştir. İç planının ise; sağda, solda ve karşıda olmak üzere 3 adet arkezolyumdan oluştuğu ve kemer biçimli arkezolymaların oldukça düzgün biçimde oyulmuş olduğu gözlenmiştir. Mezarın giriş kısmı tonozlu bir yapıya sahiptir. Diğer mezarın da kuzey-güney yönlü uzandığı ve girişinin kuzeyden olduğu tespit edilmiştir Yüksek girişli merdivenli kaya mezarın giriş kısmının da kubbe biçimli olduğu gözlenmiştir. Halime Köyü'nün bulunduğu alanda yer alan höyüğün ana kaya üzerine oturtulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Höyük üzerinde saptanan seramik parçalarına göre İslami Dönem başta olmak üzere genel olarak Orta Çağda yerleşim yeri olarak kullanım gördüğü saptanmıştır.

DİLİMLİ KÖYÜ

Yağmurlu Köyü'nün güneyinde, gezilen alanın güney sınırında yer alan Dilimli Köyü'nde ise 2 adet sarnıç (Resim: 14) ve 1 adet taş ocağı tespit edilen arkeolojik unsurlardandır. Köyün doğusunda yer alan sarnıçların her ikisinin de oldukça derin ve dairesel biçimde oldukları görölmektedir. Köyün güneybatısında yer alan taş ocağının oldukça geniş bir alanı kapladığı gözlenmiştir. Taş ocağının bulunduğu alanda ve çevrede genel olarak kaya mezar veya mağara tespit edilememiştir. Bu nedenle taş ocağının işlevini ve kesilen taşların kullanım yeri tam olarak anlaşılamamıştır.

KÜÇÜK ARPALI MEZRASI

Yağmurlu Köyü'nün kuzeyinde yer alan Küçük Arpalı Mezrası'nda 1 adet oldukça geniş bir mağara ve 1 adet sarnıç saptanan unsurlar arasında yer almaktadır. Girişı batıdan olan mağaraya yüksek bir girişle girilmektedir. Zemin oldukça yüksek dolgu toprak ile dolmuştur ve günümüze yakın zamanda kullanılıp terkedildiği anlaşılmaktadır. Girişin hemen sağında, solunda ve karşıda olmak üzere çok fazla sayıda giriş vardır. Girişte sol taraftaki girişten ilerledikten sonra ayrı bölümle sol ve sağ tarafta ve karşıda olmak üzere toplam 5 adet geçiş bulunmaktadır.

SARITAŞ KÖYÜ

Yağmurlu Köyü'nün kuzeyinde, gezilen alanın kuzey sınırında yer alan Sarıtaş Köyü'nde de; 2 adet kaya mezarı bir tanesi oldukça büyük ve geçişleri olan kaya mezarı, 2 adet mağara, bir tanesi oldukça geniş olan mağara ile 1 adet taş zemin üzerinde dönemi ve içeriği tam olarak saptanamayan Yazıt ve de 1 adet Sarnıç tespit edilmiştir. Sarıtaş Köyü'nün hemen doğusunda yer alan kaya mezarlardan birinin girişinin tonozlu olduğu ve doğu-batı yönlü uzadığı saptanmıştır. İç planı girişten itibaren geniş bir alandan oluşmaktadır. Girişin hemen karşısında kubbe biçimli arkezyum bulunmaktadır. Girişin sağ tarafında ise bir geçiş bulunmaktadır. Dikdörtgen biçimli geçişin bölmelerle ayrılmış üç adet penceresi bulunmaktadır. Söz konusu geçişle ulaşılan oda içinde de bir geçiş daha bulunmaktadır. Tam ortasında yukarıya doğru bir havalandırma deliği bulunmaktadır. Girişin hemen sağ ve sol tarafında toplamda 3 adet olmak üzere ana giriş bulunmaktadır. Doğudan girişi olan mağaralardan birinin batıya doğru genişlediği anlaşılmakla birlikte içine girilemediği için iç planı hakkında bilgi edinilememiştir. Ancak mağaranın bulunduğu tepenin etrafında seramik parçaları ele geçmiştir. Söz konusu alanın yerleşim yeri olarak kullanıldığına yönelik buluntular saptanmıştır. Girişi batıdan olan yarım daireye yakın bir şekilde giriş kapısı olan mağaranın ise oldukça geniş olduğu ve solda bir bölmenin mağarayı ikiye böldüğü gözlenmiştir. Sol tarafta herhangi bir geçit bulunmamakla birlikte dikmeyle desteklenmiştir. Mağaranın giriş kısmının karşısında iki taraflı olmak üzere köşelerde iki adet geçişin olduğu gözlenmiştir. Mağaranın duvarlarında sonradan yapıma nişler de saptanan unsurlar arasında yer almaktadır.

AĞAÇLI KÖYÜ

Yağmurlu Köyü'nün kuzeyinde yer alan Ağacli Köyü'nde köy evlerinin birinin giriş kısmında duvarına yerleştirilmiş stel tespit edilmiştir. Ayrıca 1 adet mağara ve 1 adet kaya mezarı saptanan unsurlar arasında yer almaktadır. Ağacli Köyü'nün hemen içinde güneye doğru yerleştirilmiş olan stel, köy evinin giriş duvarında evin taşlarından biri olarak kullanılmıştır. Kadına ait olduğu anlaşılan stelin kabartma şeklinde gözleri, yüz silüeti ve göğüs kısmı görülebilmektedir. Gövde ve baş kısmı yatay kontür ile iki bölüme ayrılmıştır. Yüksekliği 91 cm., genişliği de 54 cm. olarak ölçülen stelin genel olarak tahribata uğradığı gözlenmiştir. Özellikle yüz ve burun kısmında kırıklar olduğu

tespit edilmiştir. Yüz hatları oldukça belirgin gözler, kaşlar ve ağız kısmının detaylı olarak işlenmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Göğüs kısmı ise stilize bir şekilde verilmeye çalışılmıştır. Ağacli Köyü'nün doğusunda yer alan mağaranın ise girişinin kuzeydoğudan olduğu ve girişinde bir oda ve dar bir koridordan diğer odaya geçiş olduğu saptanmıştır. İki odadan oluşmaktadır ve odalar arasında geçiş bulunmaktadır. Kuzey-güney yönüne yerleştirilmiş olan kaya mezarının ise girişi kuzeydendir. Mezar tek odalıdır ve girişin karşı ve batı tarafı olmak üzere 2 adet arkezolyum bulunmaktadır.

ULUHAN KÖYÜ

Yağmurlu Köyü'nün kuzeydoğusunda gezilen alanın kuzeydoğu sınırında yer alan ve oldukça fazla sayıda arkeolojik unsurun tespit edildiği köylerden olan Uluhan Köyü'nde köyün bulunduğu alanın tamamına yakınına kaplayan Uluhan Höyüğü'nün varlığı ilk göze çarpan arkeolojik unsur arasındadır. Söz konusu höyük üzerinde Kalkolitik Dönemden İslami Döneme kadar oldukça geniş dönem silsilesine sahip seramik parçaları gözlenmiştir. Höyük üzerinde günümüzde kullanılmakta olduğu anlaşılan mezarlık alanı bulunmaktadır. Köyün tamamını kaplayan alanda genel olarak 7 adet kaya Mezarı, 7 adet mağara, 2 adet taş ocağı ve 2 adet sarnıç saptanmıştır. Mezarların genel olarak doğu-batı yönlü uzandıkları ve girişlerinin yüksek merdivenli oldukları gözlenmiştir. İç planlarının ise oldukça geniş olduğu ve çok odalı oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca sayıları üç ile beş arasında değişen arkezolyumların karşı ve iki tarafta olmak üzere yerleştirildikleri gözlenmiştir. Mağaraların da oldukça geniş ve çok odalı oldukları, odaların duvarlarında nişler olduğu tespit edilmiştir.

SARPDERE KÖYÜ

Yağmurlu Köyü'nün kuzeyinde gezilen alanın kuzey sınırında yer alan köylerden biri olan Sarpdere Köyü'nde ise, oldukça yüksek girişli 3 adet kaya mezarı ve 1 adet kaya mezarların yapımında taşların alındığı alan olarak kullanılan taş ocağı tespit edilmiştir. Mezarlardan biri köyün kuzeyinde yer almaktadır ve girişi kuzeybatıdandır. Mezar girişi düz bir koridordan geçilerek dikdörtgen biçimli giriş kapısından içeri girilmektedir. Mezar tek odalıdır ve herhangi bir geçiş bulunmamaktadır. Başka bir mezarın da güneybatı ku-

zeydoğu yönlü olduğu tespit edilmiştir. Mezarın girişinin hemen karşısında arkezolyum bulunmaktadır. Dromoslu girişe sahip mezarın kapısının günümüzde ahır olarak kullanıldığı ve kapısı kilitlendiği için iç planı hakkında bilgi edinilememektedir. Köyün kuzeyinde yer alan son mezarın ise girişi güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanmaktadır. Mezarın karşı, batı ve doğu tarafında olmak üzere üç tarafta yazılar, çeşitli işaretler ve semboller bulunmaktadır. Tek odalı olan kaya mezarın karşı tarafında arkezolyum açılmaya çalışılmıştır. Duvarlar üzerinde saptanan sembollerden önemlisi güneş kursu sembolüdür. Doğu duvarında çok sayıda haç motifi çizilmiştir. Doğu ve batı duvarlarında karşılıklı olarak sitle güneş motifi bulunmaktadır.

KARAHISAR KÖYÜ

Yağmurlu Köyü'nün kuzeybatısında, gezilen alanın kuzeybatı sınırında yer alan Karahisar Köyü yine gezilen alanlar arasında arkeolojik olarak önem taşıyan yerler arasındadır. Nitekim söz konusu köyün sınırları içerisinde yer alan alanın erken dönemlerde Kale olarak kullanıldığı, alanı çevreleyen sur duvarından ve alan içindeki geniş, çok geçişli mekanlardan da anlaşılmaktadır. Buna göre kale olarak kullanıldığı anlaşılan alanda, 2 adet kaya mezarı, 2 adet sarnıç, 3 adet mağara kuzey yamaçta 3 adet geniş, geçişli mekanlar, tepede kaleyle bağlantılı yerleşim kutsal mekanıyla birlikte tam bir kale yerleşimi olduğu anlaşılmaktadır. Kaya mezarlarının girişlerinin doğu-batı yönlü oldukları ve genel olarak dromoslu ve merdivenli olduğu anlaşılmaktadır. Geniş, uzun bir dromostan sonra bir avluya açılan geniş mağaraların oldukça iyi durumda oldukları gözlenmiştir. Yine kaleyle bağlantılı mekan olarak kullanılan alanların da oldukça geniş, birbirine geçişli odalardan oluştukları ve yan yana sıralı olarak konumlandırıldıkları tespit edilmiştir.

ÖRENLİ KÖYÜ

Yağmurlu Köyü'nün batı sınırında yer alan köylerden biri olan Örenli Köyü'nde 2 adet mağara, 1 adet mekan, 1 adet kaya mezarı, 2 adet sarnıç ve 1 adet taş ocağı saptanan arkeolojik unsurlardandır. Kuzey-güney yönünde uzanan mağaralardan birinin girişi kuzeydendir ve mağaranın doğu-batı yönünde genişlediği görülmekle birlikte iki girişinin arka arkaya olduğu gözlenmiştir. Mağara, tek odalı, dikdörtgen planlıdır ve girişin batı tarafında

derin bir niş bulunmaktadır. Kuzey-güney yönünde uzanan girişi kuzeyden olan mekanın ortadan ikiye ayrıldığı etrafının ve tavanının büyük blok taşlarla örülerek oldukça sağlam yapılmış olduğu saptanmıştır. Mekanın batı ve doğu duvarı tavandaki döşemeyle kesilmiş yatay yerleştirilmiş kesme blok taşla desteklenmektedir. Doğu-batı yönünde yerleştirilmiş kaya mezarın girişinin doğudan olduğu Girişin hemen karşısında kuzey ve güneyde büyük kesme blok taşların olduğu, tonozlu 3 adet arkezolyum tespit edilmiştir. Arkezolyumları kesen tam tepede diklemesine yer alan kesme blok taşlar da bulunmaktadır. En doğu arkezolyumun üstünde güneş kursuna benzer sembol yer almaktadır. Kuzeyde de yine sembollere rastlanmıştır.

KIRÇIÇEĞİ KÖYÜ

Yağmurlu Köyü'nün batı sınırında yer alan bir diğer köy olan Kırçıçeği Köyü'nde de sadece 1 adet kaya mezarı tespit edilmiştir. Söz konusu kaya mezarın doğu-batı yönünde uzandığı ve girişinin doğudan olduğu saptanmıştır. Dörtgen giriş ve giriş koridoru bulunan mezarın içi ve girişi tamamen taş, toprak ve tezekle dolmuştur. Dromoslu olan kaya mezarına dışardan içeriye bakıldığında tek odalı olduğu ve geçişlerinin olmadığı anlaşılmaktadır.

UĞURLU KÖYÜ

Son olarak Yağmurlu Köyü'nün ve gezilen alanın en batı sınırlarından biri olan Uğurlu Köyü'nde ise 1 adet kaya mezarı ile 1 adet mağara arkeolojik unsurlar olarak saptananlar arasında yer almaktadır. Güneybatı-kuzeydoğu yönünde girişi kuzeydoğudan olan kaya mezarının tek odalı olduğu ve geçişleri olmadığı saptanmıştır. Mağaranın ise güneybatı-kuzeydoğu yönlü uzandığı ve girişinin kuzeydoğudan olduğu tespit edilmiştir. Güneydoğu kuzeybatıya doğru genişleyen mağaranın oldukça geniş, tek odalı, karşı duvarında nişleri olduğu ve girişinin oldukça uzun, dromoslu ve geniş bir koridora sahip olduğu gözlenmiştir.

Gezilen köyler arasında belirlenen arkeolojik unsurlar üzerine genel bir değerlendirme yapılırsa, özellikle mezarlar arasında Roma Dönemine ait kimisi tamamen toprakla dolmuş kimisinin içine girilebilecek durumda oldukları gözlenmiştir. Söz konusu mezarların genel itibarıyla kötü durumda oldukları, günümüzde ahır ve depolama alanı olarak kullanıldığı, mezarların gerek içinde gerekse girişinde tahribatın oldukça yoğun olduğu ve birçoğu-

nun temizlenmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bazı alanların ise işlevleri tam olarak saptanamamakla birlikte geçmiş dönemde kullanım gördüğü gözlenmiştir. Bunlara örnek olarak tam olarak işlevi belirlenememiş olan ve kayaya oyulmuş derinlemesine oyuklar ile yine işlevi saptanamayan ve mağara olarak nitelendirilebilen alanlar verilebilir. Yine oldukça geniş girişe ve iç plana sahip kutsal alan olarak değerlendirilebilecek kayaya oyulmuş alanlar da tespit edilen mimari unsurlar arasına girmektedir. Ayrıca köyler içinde, Ağacli Köyü'nde saptanan stelde olduğu gibi hanelerin olduğu alanda çeşitli arkeolojik unsurların varlığı gözlenmiştir.

Höyüklerde yapılmış olan intensif yüzey araştırması sonucunda ele geçen seramikler temel alınarak özellikle başta Uluhan Höyük olmak üzere erken dönemden geç döneme doğru dönem değerlendirmesinde en erken dönemi temsil eden Kalkolitik Döneme ait yoğun taşçık katkılı kaba yapım seramik parçalarının çok yoğun olmasa da yine de tespit edilen seramik malzemesi içinde yer aldığı söylenebilir. Söz konusu Kalkolitik Dönemi temsil eden bu seramiklerin, Orta Fırat Bölgesi'nde görülenlerle karşılaştırıldığında benzerlik gösterdiği gözlenmiştir.³ Ayrıca geçiş seramiği olarak adlandırılan, Geç Kalkolitik sonu Erken Tunç Çağının başında görülmeye başlayan ve Erken Tunç Çağının ilk evrelerinde de görülmeye devam eden üçgen tutamaklı, perdahlı pişirme kaplarına da yine Soğmatar Höyük dışında Uluhan Höyük'de rastlanılmıştır.⁴ Geçiş döneminin yanı sıra Erken Tunç Çağının ilk ve ikinci yarısını da temsil eden seramik grupları da değerlendirilen malzeme arasında yer almaktadır. Söz konusu dönemin karakteristik özelliklerini gösteren pembe, devetüyü ve yeşilimsi devetüyü hamur renklerinden oluşan ve Yalın Basit Mallar (Plain Simple Ware, Simple Ware, Plain Ware) grubuna giren seramikler⁵ Uluhan Höyük'te yoğun olarak ele geçmiştir. Saptanan Yalın Basit Mal

3 Orta Fırat Bölgesi'nde Kalkolitik Dönem seramiklerinin görüldüğü ve karşılaştırma yapılabilecek temel yerleşimler, Hacinebi (Pearce 2000, 117-118; Stein 1994, 145-154), Tilbeş Höyük (Fuensanta 1997, 227), Şavi Höyük (Dittmann 2001, 233), Şaraga Höyük (Sertok 2001, 455), Şadi Tepe (Algaze 1989, Fig.35), Jebel Aruda (Van Driel 1983) olarak verilebilir.

4 Orta Fırat Bölgesi kuzeyindeki Tilbeş Höyük, Kurban Höyük söz konusu geçişi temsil eden yerleşimler arasında yer almaktadır (Fuensanta 1998, 209; Algaze 1986, 282). Ayrıca Birecik ve Karkamış Baraj Bölgelerinde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında da bu geçişi temsil eden yerleşimler tespit edilmiştir (Algaze 1994).

5 Çark Yapımı ve seri üretim olan ve Yalın Basit Mallar olarak adlandırılan söz konusu mal grubu Birecik Mezarlığı'nda (Sertok 2007, 241-242), Zeytinlibahçe ETÇ I (Frangipane 2007, 131-136), Tilbeşar III (Kepinski 2007, 152-153) ve Arslantepe VI B2 evresinde (Frangipane 2000) yoğun olarak tespit edilmiştir.

grubuna giren Erken Tunç Çağı seramiklerinin bir kısmı üzerinde herhangi bir bezeme ve işlem bulunmamasına karşın Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Erken Tunç Çağı seramiğinin özellikle ikinci evresinde oldukça yaygın bir şekilde kullanılan Yatay Bant Boya Bezeme, Yatay ve Dalgalı hatlardan yapılmış boya bezeme (Combed Wash Ware) ve Saklı Astar (Reserved Slip) başlıca Yalın Basit Mallar (Plain Simple Ware) grubu olarak ele geçen malzeme arasında yer almaktadır.⁶ Ayrıca yine ETÇ III-IV evrelerinde bölgede yoğun olarak karşılaşılan Metallerik Mal grupları (Metallic Ware) yoğun olarak tespit edilen Erken Tunç Çağı seramik grupları arasındadır. Çok yoğun olmamakla birlikte M.Ö. I. Binyıla ait Demir Çağı ait parçalar da tespit edilen dönem arasındadır.⁷ Hem Uluhan Höyük hem de Aşağı-Yukarı Yazıcı höyükleri ve Halime Höyük'te Roma Dönemine ait günlük kaplar da ele geçen diğer seramik gruplarını oluşturmaktadır. Son olarak oldukça yoğun olarak tespit edilen mal grubunu ise özellikle İslami Dönem'in sırlı seramikleri başta olmak üzere Orta Çağı tarihlendirilen dar ağızlı geniş çömlekler ile dışa dönük ağız kenarlı, kısa ve uzun boyunlu çömlekler oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- ALBAYRAK, Yusuf ve S. İrem MUTLU, "Soğmatar Kutsal Alanı ve Yakın Çevresi Yüzey Araştırması 2013", 31.*Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2, Muğla, 2014, 337-352.
- ALGAZE, Guillermo, "Kurban Höyük and the Late Chalcolithic Period in the Northwest Mesopotamian Periphery: A Preliminary Assessment", Ed. U. Finkbeiner ve W. Röllig, *Gamdat Nasr Period or Regional Style?*, Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1986, 274-315.
- ALGAZE, Guillermo, "A new Frontier: First Results of the Tigris-Euphrates Archaeological Resonnaissance Project", *JNES*, 48, 1, 1989, 241-282.
- ALGAZE, Guillermo, R. Breuninger ve J. Knudstad., "The Tigris-Euphrates Archaeological Resonnaissance Project: Final Report of the Birecik and Carchemish Dam Survey Areas", *Anatolica*, 20, 1994, 1-96.

---

6 Saklı Astar Mal Grubu'nun (Reserved Slip Ware) görüldüğü diğer önemli yerleşimler; Samsat Höyük XIX-XVIII tabakalarında, Kurban Höyük IV B-A, Horum Höyük III (Marro 2007, 223-225), Birecik ETÇ Mezarlığı (Sertok ve Ergeç 1999, lev.7.A-I, 8. A-F) ve Zeytinlibahçe (Frangipane 2002, res.11) olarak sıralanabilir.

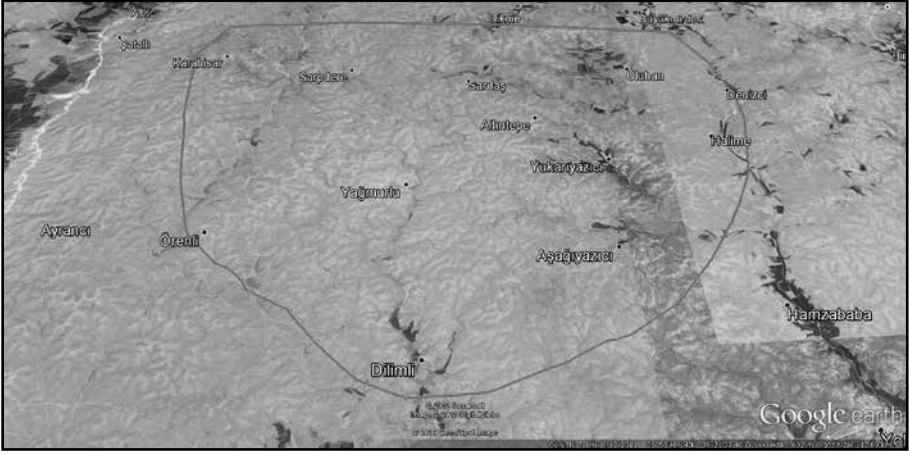
7 Demir Çağı Dönemi'nin Güney Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki yayılımı ve karakteristik özelliklerinin için bkz. Matney 2011, 443-463.

- DİTTMANN, RC., C. GREWE, S. HUH VE C. SCHMIDT “Şavi Höyük Yüzey Araştırması” Ed. N. Tuna, J. Öztürk ve J. Velibeyoğlu, *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları*, Ankara: ODTÜ TAÇDAM, 2001, 233-262.
- DRIJVERS, Han Jan Willem, “Edessa und das jüdische Christentum”. *Vigiliae Christianae*, Vol. 24, No. 1, (Mar., 1970), pp. 4-33
- DRIJVERS, Han Jan Willem, *Old Syriac (Edesseean) Inscriptions*, E.J. Brill, Leiden, 1972
- DRIJVERS, Han Jan Willem, “Some New Syriac Inscriptions and Archaeological Finds from Edessa and Sumatar Harabesi”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. 36, 1973, s. 1-14.
- DRIJVERS, Han Jan Willem, *Cults and Beliefs at Edessa*, E.J. Brill, Leiden, 1980
- DRIJVERS, Han Jan Willem & Healey, F. John, *The Old Syriac Inscriptions of Edessa and Oshroene: Text, Translations and Commentary*, Koninklijke Brill NV, Leiden, 1999
- DUVAL, Rubens, *Histoire D’édessa, Politique, Religieuse et Littéraire*. Amsterdam, 1975
- FRANGIPANE, Marcella., “The Late Chalcolithic/EB I Sequence at Arslantepe: Chronological and Cultural Remarks from a Frontier Site”, *Chronologies des Pays du Caucase et de L’Euphrate aux IVe-IIIe Millenaires (Varia Anatolica 11) (Actes du colloque d’Istanbul, 16-19 decembre 1998)*, Paris: Instuut Francais d’Etudes Anatolines d’Istanbul, 2000, 439-471.
- FRANGIPANE, Marcella., “Establishment of a Middle/Upper Euphrates Early Bronze I Culture from the Fragmentation of the Uruk World. New Data from Zeytinli Bahçe Höyük (Urfa, Turkey)”, *Euphrates Valley Settlement. The Carchemish Sector in the Third Millennium BC*, ed. Edgar Peltenburg, *Levant Supplementary Series 5*. Oxford: Oxbow Books, 2007, 122-141.
- FRANGIPANE, Marcella, Corrado Alvaro, Francesca Balossi ve Giovanni Siracusano., “Zeytinli Bahçe Höyük 2000 Yılı Kazı Çalışmaları”, *Ilısu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, Ankara: ODTÜ TAÇDAM, 2002, 41-100.
- FRANKFURTER David, “Stylites and Phallobates: Pillar Religions in Late Antique Syria”. *Vigiliae Christianae*, Vol. 44, No. 2 (Jun., 1990), pp. 168-198.
- FUENSANTA, Jesus Gil ve A. MISIR, “Excavations at Tilbeş Höyük: The 1996 Season”, *KST*, 19, 1, 1997, 227-244.

- FUENSANTA, JESUS Gil., M.S. Rothman ve E. Bucak, "1997 Salvage Excavations at Tilbeş Höyük", KST, 20,1, 1998, 207-218.
- GREN, Tamara, M. *The City of the Moon God*, Leiden, 1992
- GÜNDÜZ, Şinasi, "Arkeolojik Bulgular Işığında 2. Yüzyıl Sumatar Mar alahé Kültü", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 6, 1992, ss. 149-159.
- KEPINSKI, Christine., "Dynamics, Diagnostic Criteria and Settlement Patterns in the Carchemish Area during the Early Bronze Age Period", *Euphrates Valley Settlement. The Carchemish Sector in the Third Millennium BC*, ed. Edgar Peltenburg, *Levant Supplementary Series 5*. Oxford: Oxbow Books, 2007, 152-163.
- MARRO, Catherine ve CATHERINE Kuzucuoğlu, "Northern Syria and Upper Mesopotamia at the End of the 3rd Millennium BC: Did a Crisis Take Place?", *Societes humaines et changement climatique a la fin du troisieme millenaire: une crise a-t-elle eu lieu en Haute-Mesopotamie?*, ed. Catherine Kuzucuoğlu ve Catherine Marro, *Varia Anatolica XIX*, Paris, 2007, 584-590.
- MATNEY, Timoty., "The Iron Age of Southeastern Anatolia", *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia: 10.000-323 B.C.E.*, ed. Sharon R. Steadman and Gregory McMahon, Oxford University Press, 2011, 443-464.
- ÖZFIRAT, Aynur., *Eskiçağda Harran*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1994, s. 72-84
- POGNON, Henri, *Inscriptions sémitiques de la Syrie, de la Mésopotamie et de la région de Mossoul*, Paris (1907), s. 23-38.
- PEARCE Julie, "The Late Chalcolithic Sequence at Hacinebi Tepe, Turkey" Ed. C. MARRO ve H. HAUPTMANN, *Chronologies des Pays du Caucase et de L'Euphrate aux IVe-IIIe Millenaires (Varia Anatolica 11) (Actes du colloque d'Istanbul, 16-19 decembre 1998)*, Paris: Institut Français d'Etudes Anatoliques d'Istanbul, 2000, ss.115-143.
- SEGAL, Judah, Benzion, "Pagan Syriac Monuments in the Vilayet of Urfa", *Anatolian Studies*, Vol. 3, 1953, ss. 97-119.
- SEGAL, Judah, Benzion, "Some Syriac Inscriptions of the 2nd-3rd Century A.D.", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. 26, 1954, ss. 2-36.

- SEGAL, Judah, Benzion, Two Syriac Inscriptions from Harran. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, Vol. 20, No. 1/3, Studies in Honour of Sir Ralph Turner, Director of the School of Oriental and African Studies, 1937-57, (1957), pp. 513-522
- SEGAL, Judah, Benzion, "Four Syriac Inscriptions". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, Vol. 30, No. 2, Fiftieth Anniversary Volume, (1967), pp. 293-304
- SEGAL, Judah, Benzion, *Edessa, Blessed City*, Clarendon Press, Oxford, 1970
- SERTOK, Kemal ve Rifat Ergeç., "A New Early Bronze Age Cemetery: Excavations near the Birecik Dam, Southeastern Turkey: Preliminary Report (1997-1998)", *Anatolica* 25, 1999, 87-107.
- SERTOK, Kemal ve F. Kulakoğlu "Şaraga Höyük 1999 Yılı Kazısı Sonuçları" Ed. N. Tuna, J. Öztürk ve J. Velibeyoğlu, *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları*, Ankara: ODTÜ TAÇDAM, 2001, 453-486.
- SERTOK, Kemal., "Fruit Stands and the Definition of a Cultural Area around Carchemish", *Euphrates Valley Settlement. The Carchemish Sector in the Third Millennium BC*, ed. Edgar Peltenburg, *Levant Supplementary Series* 5. Oxford: Oxbow Books, 2007, 238-249.
- STEIN, Gil ve A. MISIR, "Mesopotamian-Anatolian Interaction at Hacinebi, Turkey: Preliminary Report on the 1992 Excavations", *Anatolica*, 20, 1994, 145-189.
- VAN Driel, G. ve C. Van Driel-Murray, "Jebel Aruda, The 1982 Season of Excavation-Interim Report", *Akkadica*, 33, 1983:1-26.

Harita 1: Gezilen alan.

Resim 1: Altıntepe Köyü-kaya mezar.

Resim 2: Altıntepe Köyü-kaya oyuntusu.

Resim 3: Büyük Arpalı Mezrası-mağara.

Resim 4: Büyük Arpalı Mezrası-kaya mezarı.

Resim 5: Aşağı Yazıcı Köyü-mağara.

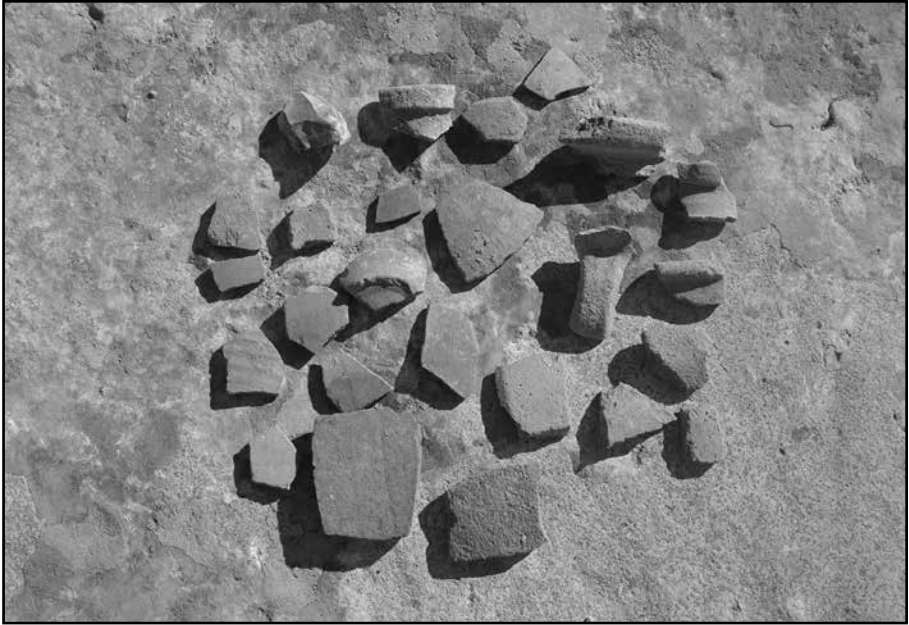

Resim 6: Aşağı Yazıcı Köyü-kaya mezarı.

Resim 7: Aşağı Yazıcı Höyük.

Resim 8: Aşağı Yazıcı Höyük-seramik örnekleri.

Resim 9: Yukarı Yazıcı Köyü-kaya mezarı.

Resim 10: Yukarı Yazıcı Höyük.

Resim 11: Halime Köyü-mağara.

Resim 12: Halime Köyü-kaya mezarı.

Resim 13: Halime Höyük.

Resim 14: Dilimli Köyü-sarnıç.

SOĞMATAR KUTSAL ALANI VE YAKIN ÇEVRESİ YÜZEY ARAŞTIRMASI, 2013

İsmail ÖZER*
Mehmet SAĞIR
Serkan ŞAHİN
İsmail BAYKARA
Erksin GÜLEÇ

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından başkanlığım altında yapılmasına izin verilen 2013 yılı Muğla ve Çanakkale İlleri YüzeY Araştırması 2-11 Kasım 2013 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırmada Bakanlık Temsilcisi olarak Bodrum Sualtı Müzesi Müdürlüğü Uzmanı Seda Deniz Kesici görev almıştır.

Araştırmamızın amaçları; Orta ve Kuzey Batı Anadolu'daki oldukça zengin fosil yataklarının Batı Anadolu'daki yayılım alanlarının saptanması, literatürde adı geçen fosil bulgu alanlarının bugünkü durumlarının kontrol edilmesi, bu lokalitelerden yola çıkılarak fosil içerme potansiyeli yüksek alanlarda yeni lokalitelerin saptanması, hem eski hem de yeni tespit edilecek GPS yardımıyla koordinatlarının tespit edilmesi ve Ege kıyılarındaki fosil insan varlığına ait olası kanıtların elde edilmesi olarak sayılabilir.

-
- * Prof. Dr. İsmail ÖZER, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE.
Prof. Dr. Mehmet SAĞIR, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Sıhhiye, Ankara/TÜRKİYE.
Araş.Gör. Serkan ŞAHİN, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE.
Yard. Doç. Dr. İsmail BAYKARA, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Van/TÜRKİYE.
Prof. Dr. Erksin GÜLEÇ, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE.

İlkini 2012 yılında gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmasının ilk ayağında Muğla İli ziyaret edilmişti. Bu ildeki bilinen tüm fosil çalışmaları gözden geçirilmiş ve varsa GPS kayıtları, yoksa yayınlardaki konum bilgileri tablet bilgisayar üzerindeki GPS Essentials uygulamasına kaydedilmiştir ve araştırma için günlük rotalar çıkartılmıştır. Rotalara uydu haritaları yardımıyla tespit edilen ve fosil bulgu içermesi muhtemel çökeller de dahil edilerek bu bölgeler de mümkün olduğunca kontrol edilmiş ve fosil bulgu içeren eski ve yeni tüm lokalitelerin GPS koordinatları haritalara işlenmiştir. 2013 yılı çalışmaları da Muğla İlinde yukarıda belirtilen metotlarla devam ettirilmiştir.

2013 YILI ÇALIŞMALARI

Neojen Dönem Araştırmaları

Muğla İlinde 2013 yılında yapacağımız kısa süreli bir mağara araştırmasının ardından bu ildeki araştırmalarımızı tamamlayarak Çanakkale İli'ne geçmeyi planlamamıza rağmen, fosil lokalitelerinde yaptığımız kontrollerde bahar aylarında sürülmüş ve tarla olarak kullanılan alanlarda yeni fosil bulguların açığa çıktığı gözlenmiştir. Bu nedenle bir önceki sezonda dolaştığımız Miyosen çökellerini bir kez daha gözden geçirmek zorunda kaldığımız için 2013 yılı araştırmaları da tümüyle Muğla İli'nde gerçekleştirilmiştir. 2012 yılındaki çalışmalar il merkezinin kuzey, kuzeybatı ve batısındaki 15x50 km.lik Yatağan havzası Neojen Dönem tabakalarında yapılırken, 2013 yılı araştırmaları kontrol amaçlı olarak Milas-Ören-Yatağan hattındaki Neojen çökellerinde (Resim: 1) ve güney ve güneydoğuda Marmaris-Fethiye hattındaki karstik kayaç alanlarında (Resim: 2) gerçekleştirilmiştir.

2013 yılı çalışmalarına başladığımız Yatağan havzasının genel jeolojik yapısı Menderes masifinin metamorfik kayaçlarını kaplayan kırmızı katmanlardan oluşmaktadır. Bu katmanlar ayrıca konglomeralar, kumtaşı, çamurtaşı ve silttaşı özellikli alüvyal akıntılarla karakterizedir ve zengin fosil yataklarını içermektedir.

Yatağan İlçesi'nde Miyosen Döneme tarihlendirilen pek çok lokalitenin varlığı bilinmektedir. Özellikle Şerefköy Köyü civarında yapılan araştırmalarda birçok alanda fosil varlığı gözlenmektedir. Geçtiğimiz yıl olduğu gibi bu yılki araştırmada da Şerefköy 1 olarak tanımlanan Üst Miyosen lokalitesi ziyaret edildi (K: 37 21 47.5, D: 28 13 47.1) ve bu yıl köy yolunun hemen ke-

narında açılan toprak yolun zemininde karasal memeli hayvanlara ait yeni birçok fosilin açığa çıktığı gözlemlendi (Resim: 3). Şerefköy'ün çıkışında bulunan ve literatürde Şerefköy 2 olarak tanımlanan ve Üst Miyosen Döneme tarihlendirilen diğer bir lokalitede (K: 37 21 47.0, D: 28 14 12.5) ise geçtiğimiz yıl olduğu gibi yol yarmasındaki kesitlerde ve civardaki tarlalarda yeni açığa çıktığı anlaşılan pekçok fosilin varlığı gözlemlendi (Resim: 4). Şerefköy civarında bulunan her iki lokalite de tahribata açıktır ve günden güne içerdiği insitu fosil bulguları tahrip olmaktadır.

Yatağan İlçesi'nin hemen doğusunda bulunan ve literatürde Üst Miyosen olarak tanımlanan Elekçi lokalitesinde (K: 37 20 42.6, D: 28 10 19.7) geçtiğimiz yıl yapılan araştırmalarda tarla olarak kullanım nedeniyle yüzeyde herhangi bir fosil bulguya rastlanılamamıştı. Bu yıl yapılan kontrollerde ise bir parça fosil bulgunun açığa çıktığı gözlemlendi.

2012 yılında Salihpaşalar-Kemikalan Mevkii'nde gerçekleştirilen çalışmalarda ormanlık alanda birden çok lokalitenin varlığı tespit edilmişti. Literatürde de bu alandaki fosil zenginliği daha önceden bilinmekteydi. Bu lokalitelerden bu yıl tekrar gittiğimiz Kemikalan 2 lokalitesinde (K: 37 15 59.9, D: 28 16 25.1) ormanın içerisinde açılan toprak bir yolun zemininde çeşitli türden karasal hayvanlara ait hem insitu hem de taşınmış birçok fosil gözlemlendi (Resim: 5). Kemikalan mevkiinde oldukça geniş bir bölgede saptanan fosil bulguların büyük bir hızla tahrip oldukları gözlenmektedir. Özellikle insanların sebep olduğu tahribatlar Muğla İli'nin belki de en zengin fosil yataklarından birisini giderek yok etmektedir. Bu alanların da, Şerefköy lokalitelerinde olduğu gibi koruma altına alınması ve kısa süreli de olsa henüz tahrip olmamış insitu alanlarda kurtarma kazıları yapılması ülkemiz tabiat varlıklarının korunması açısından büyük önem taşımaktadır.

Milas'ın güneyindeki ve Milas-Ören karayolu civarındaki araştırmada öncelikle Beçin lokalitesi ziyaret edildi. Beçin'i geçince yolun sağ tarafında yeralan bir tepede bulunan ve literatürde Üst Miyosen Dönem olarak kaydedilmiş olan sedimanlarda (K: 37 15 41.0, D: 27 48 14.3) fosile rastlanılamazken, daha sonra yine Üst Miyosen olarak tanımlanmış Akbelen lokalitesine (K: 37 10 42.6, D: 27 50 46.6) gidildi. Akbelen'de de herhangi bir fosil varlığı gözlemlenmedi.

10 günlük araştırma sonucunda Muğla İl Merkezi'nin kuzey, batı ve güneybatısında gözlenen Neojen tabakalarındaki fosil araştırmaları tamamlan-

miş oldu. Geçtiğimiz yıl il merkezinin kuzeybatı, batı ve güneybatısında gerçekleştirilen araştırmalarla birleştirildiğinde Muğla İli'ndeki fosil potansiyeli yoğunluğunun zengin olmakla beraber tahribata oldukça açık durumda bulunduğu gözlenmiştir.

Pleistosen Dönem Araştırmaları

Muğla İli'nde yaşadığı düşünülen Paleolitik Dönem insanların varlığını tespiti yönelik olarak yapılan araştırmalar il genelinde gerçekleştirilmekle birlikte, büyük oranda Marmaris, Ortaca ve Fethiye hattında yoğunlaşan mağaralar değerlendirilmeye çalışılmıştır. İlk durağımızda Ula İlçesi'nin doğusunda bulunan ve Alicin Tepe olarak isimlendirilen tepenin yamaçlarında bulunan kaya mezarlarının üzerinde literatürde Yedidelik Mağarası olarak tanımlanan mağaraya gidildi (K: 37 06 24.6, D: 28 25 27.2). Cezaevi arazisine oldukça yakın bir bölgedeki tepenin dik yamaçlarında bulunan mağarada dolgu tabakası gözlenemedi (Resim: 6).

Ortaca İlçesi, Karadonlar Köyü'nün hemen kenarında yan yana 3 adet mağara bulunmaktadır. Denize ve buraya uzanan vadiye yakın bir tepe üzerindeki kayalıklarda Çene 1, Çene 2 ve Çene 3 olarak tanımlanmış mağaralar ve kaya mezarları tespit edildi (K: 36 47 12.9, D: 28 43 26.2). Ancak her üç mağarada da Paleolitik iskana ilişkin herhangi bir bulgu ve dolgu tabakasına ulaşılamadı (Resim: 7).

Fethiye İlçesi, İnlice Beldesi'nin 1 km. kadar doğusundaki kayalıklarda literatürde yer almayan yaklaşık 50 m. aralıklı 2 adet mağara bulunmaktadır. Tarafımızdan İnlice 1 (K: 36 45 21.7, D: 28 59 19.1) ve İnlice 2 (K: 36 45 18.9, D: 28 59 10.1) olarak isimlendirilen mağaralarda Paleolitik iskana ilişkin herhangi bir bulgu yok (Resim: 8). Daha sonra Beldenin 1 km. kadar batısında otoyolun kenarında bulunan Memeli Mağarası'na gidildi (K: 36 44 29.2, D: 28 57 56.8). Burada da herhangi bir Paleolitik bulguya rastlanılamadı (Resim: 9).

Fethiye İlçe merkezinden Ölüdeniz'e doğru uzanan yolun her iki yönündeki yamaçların vadiye bakan yüzlerinde irili ufaklı pek çok mağara bulunmaktadır. Bu yol üzerinde Fethiye ilçe merkezine yakın tepelerde karayolunun hemen karşısındaki yamaçlarda kaya mezarlarının hemen üzerinde büyük birkaç mağara (K: 36 36 43.5, D: 29 08 51.8) gözlemlendi. Bir kısmı şu anda ağıl olarak kullanılan mağaralarda Paleolitik Dönem bulgularına rastlanıla-

madı. Yolun devamında ise Ölüdeniz sahilinin kuzeybatı yamaçlarının en üst noktasında ağız açıklığı büyük bir mağara (K: 36 33 28.2, D: 29 06 36.2) gözlemlendi, ancak oldukça sarp kayalıkların üzerindeki mağaraya gidilemediği için literatürde kaydı olmayan bu mağaraya ilişkin bulgular araştırılmadı.

Milas-Ören karayolu üzerindeki Ulaş Kasabası'nda bulunan bir lokalitede (K: 37 12 56.1, D: 27 49 37.7, Yükseklik: 77 m.) yapılan araştırmada, Paleolitik Döneme ait olabileceğini düşündüğümüz sileks bir yonga tespit edildi (Resim: 10).

Muğla İli'nde Paleolitik iskan açısından 2 yıllık araştırma sonucunda yörede pek çok mağara bulunmasına karşın, bunların olası bir iskanı yansıtan herhangi bir depoziit barındırmadığı gözlemlenmiştir. Aslında çevresindeki illerde pek çok paleolitik bulgu varken, Muğla İli'ndeki bu iskan yokluğuna yükseklikleri 2000-2500 m.yi bulan ve İli çevreleyen birçok sıradağın bir bariyer oluşturmalarının sebep olduğu akla gelmektedir.

Ege kıyılarındaki Neojen ve Pleistosen dönemlere ait karasal fosil ve insan varlığına ait buluntuların tespit edilmesine yönelik projemizin Muğla İli'ne ait kısmı tamamlanmış olup, önümüzdeki yıl Çanakkale İli'ndeki araştırmanın gerçekleştirilmesi planlanmaktadır.

TEŞEKKÜR

Çalışma izni nedeniyle Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, çalışmamız sırasındaki yardımları ve ilgileri nedeniyle başta Sayın Kaan Erge olmak üzere Muğla İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne, araştırma sırasındaki özverili çalışmaları nedeniyle sayın Seda Deniz Kesici'ye şükranlarımızı sunarız.

KAYNAKÇA

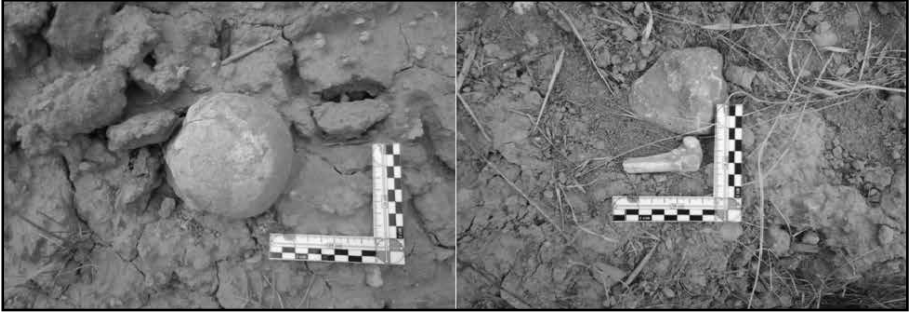
- ALÇİÇEK, H., 2010, "Stratigraphic correlation of the Neogene basins in southwestern Anatolia: Regional palaeogeographical, palaeoclimatic and tectonic implications", *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, 291: 297-318.
- GÜLEÇ, E., G. SARAÇ, 1993, *Türkiye Omurgalı Fosil Yataklarının Araştırılması Projesi*, MTA Yayınları.

- GÜLEÇ, E., İ. ÖZER, İ. BAYKARA, S. ŞAHİN, G. BAYKAL, 2012, "2010 Yılı Muğla, Denizli ve Hatay illeri yüzey araştırması", *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 29. Araştırma Sonuçları Toplantısı-III*, 171-182, Ankara.
- ÖZER, İ., M. SAĞIR, S. ŞAHİN, İ. BAYKARA, E. GÜLEÇ, 2014, "2012 Yılı Muğla ve Çanakkale illeri yüzey araştırması", *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 31. Araştırma Sonuçları Toplantısı-I*, 297-303, Ankara.
- SICKENBERG, O., J.D. BECKER-PLATEN, H. TOBIEN, 1975, "Die Gliederung der Kanozoischen Sedimente der Türkei nach Vertebraten-Faunengruppen", *Geologisches Jahrbuch*, B15: 1-100.

Resim 3: Şerefköy 1 fosil lokalitesi.

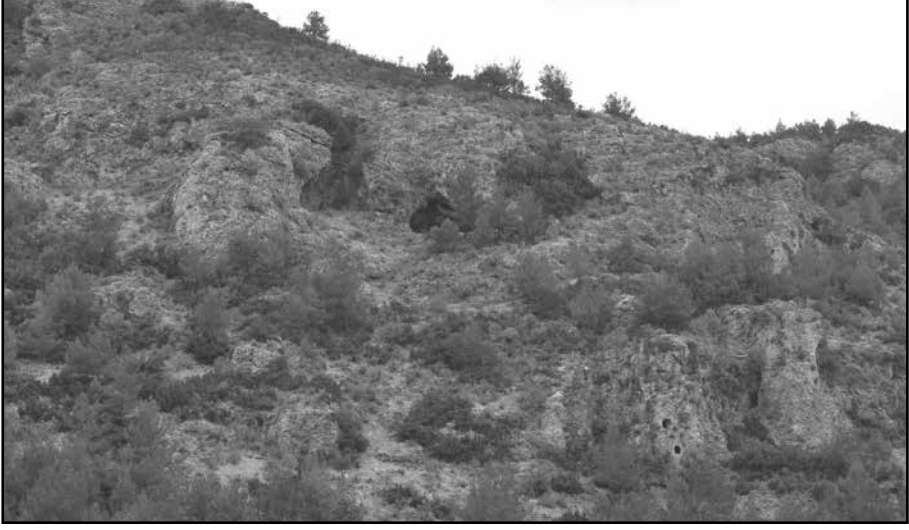

Resim 4: Şerefköy 2 fosil lokalitesi.

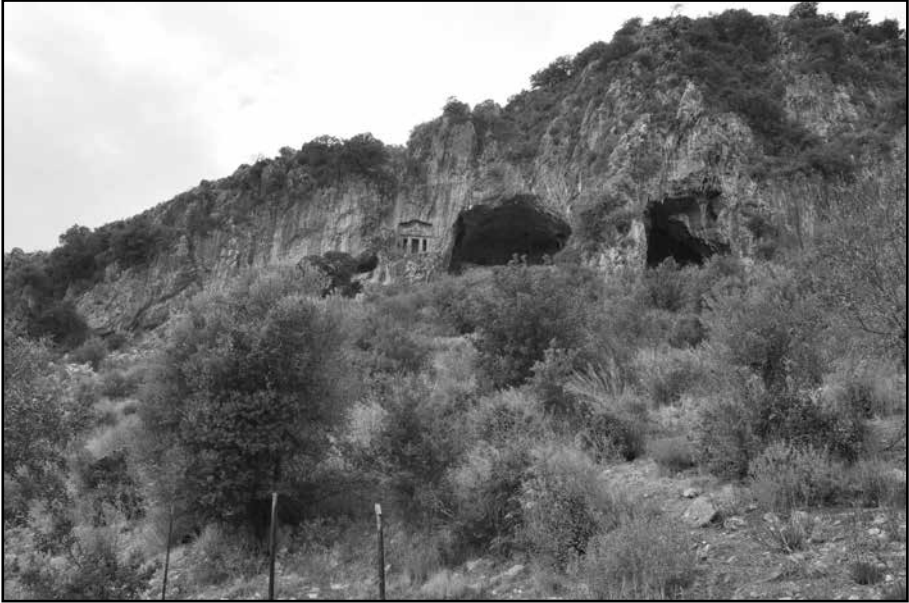

Resim 5: Kemikalan (Yeni 2) fosil lokalitesi.

Resim 6: Ula- Yedidelik Mağarası.

Resim 7: Ortaca- Çene 1, Çene 2 ve Çene 3 mağaraları.

Resim 8: Fethiye- İnlıce 1 ve İnlıce 2 mağaraları.

Resim 9: Fethiye- Memeli Mağarası.

Resim 10: Ulaş lokalitesi yonga buluntusu.

2013 YILI PHASELIS ANTİK KENTİ VE TERİTORYUMU YÜZEY ARAŞTIRMASI

Murat ARSLAN*
Nihal TÜNER ÖNEN

Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu Yüzey Araştırması 2013 yılında Kültür Varlıkları Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle 26 Ağustos - 25 Eylül tarihleri arasında disiplinlerarası bir yaklaşımla; tarihsel coğrafya, epigrafi, eskiçağ tarihi, arkeoloji ve ekoloji uzmanlarından oluşan bir ekiple gerçekleştirilmiştir¹. Söz konusu ekiplerin katılımıyla sürdürülen 2013 yılı araştırmaları sekiz ana başlık altında toplanabilir: *akropolis* ve epigrafi çalışmaları; kent içi ulaşım ağının tespiti, su yolu ve kanalizasyon sisteminin belirlenmesi; kent *nekropolis*lerine yönelik çalışmaların başlatılması; Orta Liman ve Güney Liman'ın kent planına aktarılması (liman donatları, mendirekler etc.); kentin *emporion*'unun (ticaret merkezini) tespiti; kentin yayıldığı mekan ile çevre ilişkisinin çok yönlü araştırılması (çevre-ekoloji, *flora-fauna*, etc.); kent planının topoğrafik haritaya işlenmesi; kent kalıntılarını 3D fotoğraf ve GPS koordinatları ile uydu fotoğrafları üzerine yerleştirilmesi.

* Prof. Dr. Murat ARSLAN, Akdeniz Üniversitesi, Tarih Bölümü, Antalya/TÜRKİYE
Yrd. Doç. Dr. Nihal TÜNER ÖNEN, Akdeniz Üniversitesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Antalya/TÜRKİYE

1 Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adına başkanlığımızda sürdürülen yüzey araştırması, Antalya Müzesi'nden Arkeolog Aynur TOSUN'un temsilciliğinde ve Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü Eskiçağ Akdeniz Araştırmaları A.B.D. yüksek lisans öğrencileri Fatih YILMAZ, Erkan KURUL, Aykan AKÇAY, Ezgi ÇELİK ve Edebiyat Fakültesi'nden Emine BİLGİÇ, Elif ALTEN ile Ark. Betül GÜREL ve İSGB uzmanı Ahmet ÖNEN'in katılımlarıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya farklı tarihlerde değişik uzmanlık alanlarından araştırmacılar katılmıştır: Liman Araştırmaları için Selçuk Üniversitesi'nden Uzm. Ark. Dr. Erdoğan ASLAN ve Uzm. Ark. Selda BAYBO; Flora/Botanik Araştırmaları için Doç. Dr. S. Ramazan GÖKTÜRK, Doç. Dr. Hacer SERT ve Yrd. Doç. Dr. Özge TUFAN ÇETİN; Fauna/Zooloji Araştırmaları için Yrd. Doç. Dr. Mustafa YAVUZ ve Uzm. Rızzan TUNÇ; Ekoloji Araştırmaları için Doç. Dr. Hüseyin ÇETİN; Hava Fotoğrafları Çekimi için Ark. Aşkın KARAHAN. Araştırmamıza katılan tüm araştırmacılarla birlikte öğrencilerimize ve Bakanlık Temsilcimize değerli katılımları için teşekkür ederiz.

Bu seneki *akropolis* ve epigrafi çalışmaları kapsamında, tiyatro ile güney liman arasında 20-35 m. yükseklik hattında uzanan güneybatı etekleri araştırma alanı olarak tespit edilmiştir. Söz konusu alanda yer alan yapı kalıntılarının tetkik edilmesi ve yayınlı-yayınsız epigrafik belgelerin tespiti çalışmalarına ağırlık verilmiş, bulunan yazıtlar yerlerinde kontrol edilerek envanterlenmiştir. Kentin mimari dokusunun daha iyi algılanabilmesi için yapı kalıntılarının ortofoto yöntemi ve 3D fotoğraflarının alınıp *gps* koordinatları ile uydu fotoğrafları üzerine yerleştirilmesi çalışmalarına, tiyatroyla ana cadde üzerinde konumlanan Küçük Hamam ve *latrina* yapıları özelinde başlanmıştır (Resim: 1).

Tiyatronun güneybatısından itibaren *akropolis*in etekleri boyunca yaklaşık 20-25 m. yükseklik hattını takip eden koruma duvarı ve monümental yapı komplekslerinin tesis edilmesine olanak veren teraslar tarafından şekillendirilmiş olan söz konusu lokasyon, yüzeyde görülen yapı kalıntılarından anlaşıldığı üzere kronolojik bir bütünlük içinde kentin yerleşim arkeolojisine ışık tutan veriler sunmaktadır. Orta Liman ile Güney Liman arasında devam eden ana caddeden tiyatronun güneybatısında konumlanan *akropolis* girişine yönelen merdivenlerin sonunda yer alan ve dikdörtgen bir kule niteliğindeki yapı kalıntısının batı duvarında tespit edilen ve E. Kalinka tarafından yayınlanmış olan (TAM II 1184), Nikandros ve Polyainetos isimli iki denizcinin kazançlarının 1/10'ni Athena Polias'a adadıkları yazıtı taşıyan duvarın hemen dibinde Euphanes isimli bir vatandaşın gene kazancının 1/10'ni Athena Polias'a adadığını kaydeden ve Geç Arkaik – Erken Klasik Dönem harf karakteri gösteren Dor diyalektinde yazılmış yeni bir adak yazıtı tespit edilmiştir (Resim: 2).

Tiyatronun yaklaşık 120 m. güneybatısında yer alan ve içinde bulunan Zeus Boulaios Yazıtı dolayısıyla şimdilik Zeus Boulaios alanı olarak adlandırığımız 15x15 m. ölçülerindeki yapı ve çevresinde yürütülen araştırmalarda, yapının hemen doğusunda, yaklaşık 35 m. yükseklik hattında 50 m. kadar takip edilebilen sütunlu bir cadde tespit edilmiştir. Bu alanda cadde üzerinde ince grenli, beyaz renkli mermerden yapılmış, olasılıkla bir heykel başına ait, boyundan itibaren yüzün sol yarısı mevcut olan bir baş parçası bulunmuştur (Resim: 3). Kalinka'nın eserinde kaydedilen, fakat daha sonraki araştırmalarda tespit edilemeyen iki yazıtın (TAM II 1185 ve 1208) da bu alanda olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu epigrafik belgelerden biri MÖ IV. yüzyıla aittir ve Aristokrateia ve Nikares isimli vatandaşların Hestia ve Hermes'e adadıkları yazıttır Diğer yazıt ise gene muhtemelen tanrıça Athena ile ilişkili bir adak yazıttır.

Zeus Boulaios alanının 120 m. kadar güneyinde, fragman halinde üstten 1 satır yazıtı korunmuş yeni bir heykel kaidesinin profilli üst kısmı bulunmuştur (Resim: 4). Söz konusu fragmanın, Kalinka tarafından yayınlanan ve Tyndaris isimli Phaselis'li bir kadının imparator Hadrianus'u onurlandığı yazıt taşıyıcı kaidenin (TAM II 1195) üst kısmı olduğu tespit edilmiştir.

Güney Liman istikametinde, 30-35 m. yükseklik hattında devam ettirilen araştırmalarda, teraslanmış alan üzerine oturtulmuş, 3 basamağı görülebilen podyumlu bir yapı kalıntısı açığa çıkartılmıştır. Yapı geçirdiği depremler ve yangının yanı sıra zaman ve doğal koşulların tahribatı dolayısıyla oldukça tahrip olmuştur. Kuzey-güney orientasyonludur ve kuzey yönünde sütunlu bir girişe sahiptir. Mermere yakın, nitelikli kireçtaşından monolitik sütun kalıntıları 5 adet sütunu tamlar durumdadır (Çizim: 1). Sütunlu girişin üzerindeki arşitrav bloklarında ise yapıya ilişkin yazıt fragmanları tespit edilmiştir. Ancak 1990'lı yıllarda *akropoliste* çıkan yangın sebebiyle neredeyse paramparça olan yapı yazıtının, alanda kapsamlı bir araştırma ve kazı yapılmaksızın tamamlanması şu an için olanaksız gözükmektedir. Var olan parçalardan ve harf karakterinden, yapının İ.S. II-III. yüzyıldan Aurelius adını taşıyan bir imparatora Kl. Paus[anias] isimli biri tarafından ithaf edildiği anlaşılmaktadır (Resim: 5). Sütunlu girişin doğu kenarında, metalden bir heykelin yerleştirildiği bir heykel kaidesi bulunmaktadır. Yapı içinde ve çevresinde Korinthos düzeni sütun başlıkları, yazılı-yazısız arşitrav blok parçaları, lento blokları, *hyperthyron* fragmanları göze çarpmaktadır. Mimari kalıntılar üzerinde *palmet*, *Ion kymationu*, *astragal* (inci-boncuk) dizisi, dalga motifi gibi bezemeler işlenmiştir.

Akropolis araştırmaları kapsamında profilli ve tarihlendirilebilen yüzey seramikleri çizilmiş ve fotoğraflanmıştır. Çizimi yapılan buluntular arasında Klasik Döneme tarihlendirilen günlük kullanım kap parçaları, Hellenistik Dönem seramikleri ile Roma Dönemi *terra sigillata* kap fragmanları yer almaktadır.

Araştırma İstasyonu etrafında yapılan gözlemlerde ise, ince grenli, beyaz renkli mermerden yapılmış, çıplak bir erkek heykelinin, göbek, bel ve kalça bölümü ile bacakların uyluk üst kısmından itibaren mevcut gövde parçasına ait iki parça ele geçmiştir (Resim: 6). Diğer bir buluntu ise, beyazımtırak bej renkli, ince gözenekli kireçtaşından yapılmış, Farnese Herakles (Yorgun Herakles) heykeline ait kaide üzerinde Herakles'in sopasına ait iki fragman

bulunmuştur (Resim: 7). Sopianın oranına bakarak heykelin yaklaşık 240 cm. yükseklikte olabileceği hesaplanmıştır.

2013 yılı araştırma sezonunda, Liman Çalışmaları kapsamında araştırmalar üç farklı noktada sürdürülmüştür: Orta Liman ile Kuzey Liman arasında yer alan burnun üzerinde konumlanan yapı kalıntıları; Orta Liman ile göl arasında uzanan alanda konumlanan yapı kalıntıları; kıyı çizgisine yönelik çalışmalar. Orta Liman ile Kuzey Liman arasında uzanan yaklaşık 4,20 m. yüksekliğindeki ana kaya üzerinde toplamda üç ayrı bölümlenme gösteren bir yapı kalıntısı gözlenmiştir. Ana kaya uzantısının üzerinde doğu-batı doğrultusunda yapay bir yarık oluşturulduğu gözlemlenmiştir. Söz konusu alanın en alt kodunda, yaklaşık 2,70 m. yükseklik hattında ana kaya zemin üzerine oyulmuş bir kanal daha bulunmaktadır. Kayalık burnun Orta Liman yönündeki yamacında, olasılıkla ışık olarak kullanılmış iki adet büyük boyutlu taş tekne tespit edilmiştir. Söz konusu alanda Geç Antikçağa tarihlenen ve tüm yüzeyi kaplayan kırık *hexaplex trunculus* kabukları ile ışık olarak kullanılmış olabilecek bu taş tekneler ve atık su kanalının varlığı, bu alanda bir *purpur* işliğinin yer aldığına yönelik düşünceleri desteklemektedir (Resim: 8). 2013 yılı araştırmaları sırasında bahsi geçen alan ile Orta Liman arasında, dalgaların ortaya çıkardığı bir çocuk heykeli bulunmuştur (Resim: 9).

Orta Liman ve göl arasında, *aqueductus*un doğusunda uzanan alanda görülen, dış duvarları ve iç bölümlenmeleri kısmen algılanabilen Geç Antikçağa tarihlenebilecek yapı kalıntılarının daha çok ışık ve dükkân gibi yapılara ait olup, Orta Liman ile ilişki içinde oldukları belirlenmiştir. Alanın mimari dokusunun daha iyi algılanabilmesi için alandaki yapıların çizilerek topoğrafik haritaya aktarılması yönündeki çalışmalar başlatılmıştır.

Sualtı araştırmaları ekibimiz tarafından gerçekleştirilen 2013 yılı liman araştırmaları, izinler gereği sadece maske, palet ve şnorkel ile su üzerinden ve kıyı alanlarında karadan yapılmıştır. Yapılan ilk tespit ve belirleme çalışmalarında kent limanındaki palamar bağlama bloklarından bazıları tespit edilmiş, kent limanları tetkik edilerek ön incelemeleri yapılmış, demirleme alanlarının tespitine başlanmış ve limanlara ilişkin durum tespit raporu çıkartılmıştır.

Limanların mimari dokusunun daha iyi algılanabilmesi için yapı kalıntılarının (liman donatıları, mendirekler etc.) 3D fotoğraflarının alınıp *gps* koordinatları ile uydu fotoğrafları üzerine yerleştirilmesi çalışmalarına, Orta Liman ile başlanmıştır (Resim: 10). Güney Liman'da yürütülen araştırmalar sırasın-

da, geç dönem rıhtım yapısında *spolien* olarak kullanılmış bir *agon* yazıtı tespit edilmiştir (Resim: 11).

2013 yılı araştırma sezonunda, Tahtalı Dağ'ı istikametinde sürdürülen tarihsel coğrafi araştırmalar kapsamında kentin su temini yapılarına, yol gzer-gahlarına ve kırsal yerleşim tespitine odaklanılmıştır. şimdiye kadar yapılan araştırmalarda Orta Liman ile gl arasındaki alanı kuzey-güney doğrultusunda yüksek bir kemerle geçerek kente taze su taşıyan *aqueductus*un su teminini kuzey yerleşimin bulunduğu kayalığın altındaki kaynak mağarasından sağladığı kabul edilmiştir. Fakat tarafımızdan yapılan araştırmalarda *aqueductusa* su getiren güzergah Tamtır Alanı'ndan Akboyun istikametine, Tahtalı Dağ'a çıkan teleferik yapısının hemen arkasından yer yer tahribata uğramakla birlikte belirli ölçülerde kentin kuzey limanına kadar takip edilmiş, *gps* koordinatları alınmış, fotoğrafları çekilmiş ve tanımları yapıldıktan sonra topoğrafik haritaya işlenmiştir (Resim: 12). Bu su hattının künklerle döşenmiş olup bazen antik yol güzergahının altından bazen de istinat duvarlarıyla desteklenerek doğal kayanın ve tepenin eteğinden ilerlediği tespit edilmiştir.

Bölgede yürütülen çalışmalarda hidrografik tespitlerin ve ölçümlerin yanı sıra Phaselis'in kuzeybatı *neropolis*inden Tahtalı Dağ istikametine doğru ilerleyen antik bir yol güzergahının da tespiti yapılmış, koordinatları alınmış ve topografik haritaya işlenmiştir.

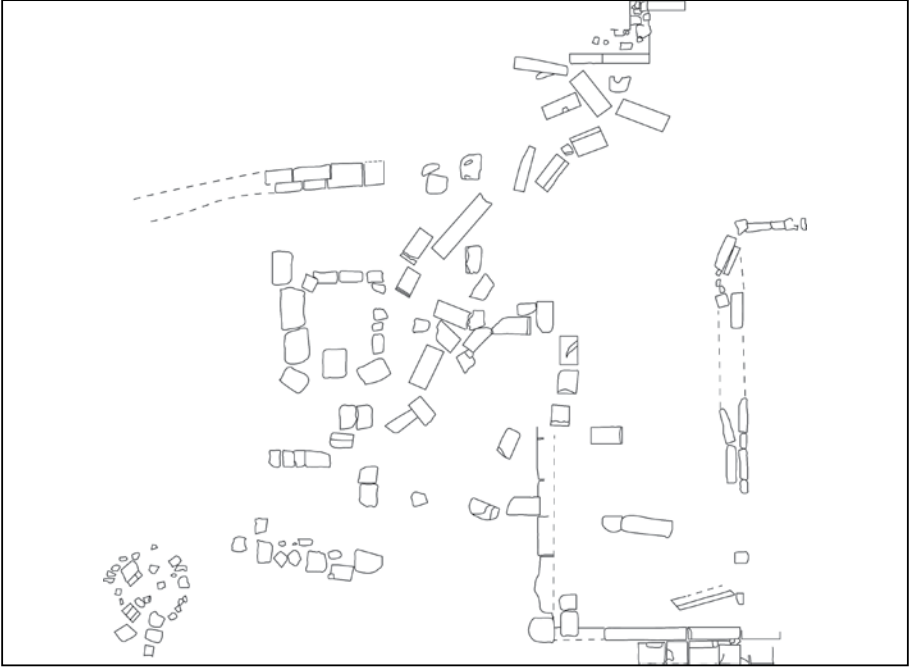
Phaselis kentinin hemen batısında, Tahtalı Dağ istikametinde yükselen ve araştırma sahası olarak seçilen söz konusu lokasyonun, teraslamalar yapılarak tarımsal üretim amaçlı, özellikle de zeytin yetiştiriciliği ve zeytinyağı ticareti için, kullanıldığı tespit edilmiştir. Terasların yoğunlukta olduğu alanların yakınılarında çiftlik evleri ve çiftlik kompleksleri belirlenmiştir. Çiftlik evlerinin genel itibariyle tahkimli 3 ila 5 odalı kompleksler olup, karakteristik olarak büyük ölçüde iyi işlenmiş kesme taşlardan inşa edildiği ve kaya temeller üzerine oturtulduğu gözlemlenmiştir. Çiftlik evlerinde yoğun miktarda kiremit parçalarına ve çeşitli seramik buluntulara rastlanılmaktadır. Evlerde çeşitli formlarda çanak-çömlekler ile genellikle devetüyü rengine, günlük kullanıma ait (bazen sırlı) seramiklerin yanı sıra daha kaba ölçülerde depolama amaçlı *amphora* ve küp parçaları ile kulplar belgelenmiştir. Yaptığımız incelemeler sonucu söz konusu teraslamaların bazılarının antikçağdan itibaren kullanımının devam ettiği ve bazı yerlerde halen antik teraslamalara eklemeler yapılarak kullanılmaya devam edildiği gözlemlenmiştir. Tahtalı Dağ

istikametinde gerçekleştirilen çalışmalar sırasında, Gökğür Alanı'nda tespit edilen Hellenistik Kule'nin kentin savunma sistemine yönelik inşa edildiği düşünülmektedir. 3 kattan fazla olması gereken kulenin ilk katı her ne kadar düşen taş bloklar ve toprakla dolmuş olsa da halen yak. 5 m. yükseklikte bozajlı çift sıra dikdörtgen bloklardan yapılmış 140 cm. genişliğe varan duvar örgüsü büyük ölçüde ayakta. Zaman içinde doğal aşınım, kaçak kazılar ve depremler tarafından zarar gören 680 cm.ye x 650 cm. (içten içe) ölçülerindeki yapının durumu görülmeye değer bir *spektrum* içermektedir. Söz konusu kule, Akdeniz'i panoramik olarak çok uzaklara kadar kuşbakışı gözetleyecek bir konumda bulunmaktadır. Phaselis ile direk bağlantılı görülen tahkimli yapı aynı zamanda Akboyun'daki Hellenistik ya da daha erken dönemlerden itibaren ikamet edilen yerleşimle (polikhne/kentçik) direkt iletişim halindedir (Resim: 13). Söz konusu alanda tespit edilen yerleşim yerleri, çiftlik evleri, işlikler, kuleler, mezar alanları ve arkeolojik kalıntıların Phaselis hinterlandının son derece yoğun bir iskan sürecine sahip olduğunu belgelemiştir. Öyle ki Phaselis'in hemen üzerindeki Hellenistik yerleşimden Tahtalı Dağı'nın eteklerine kadar, kentin teritoryumunun yüzlerce teras onlarca çiftlik yerleşimi ve bunlara bağlı iskan alanlarıyla (kome/köy) dolu olduğu tespit edilmiştir (Resim: 14).

2013 yılı çalışmaları kapsamında geçen sene olduğu üzere *flora, fauna* ve ekoloji araştırmaları gerçekleştirilmiştir. *Flora-fauna* ile ornitolojinin yanı sıra vektörel ve mantar-liken çalışmaları konusunda uzman ekipler tarafından herhangi bir toplama yapılmadan sadece fotoğraflanarak araştırma yapılmış ve son derece özgün, yeni buluntular saptanmıştır.

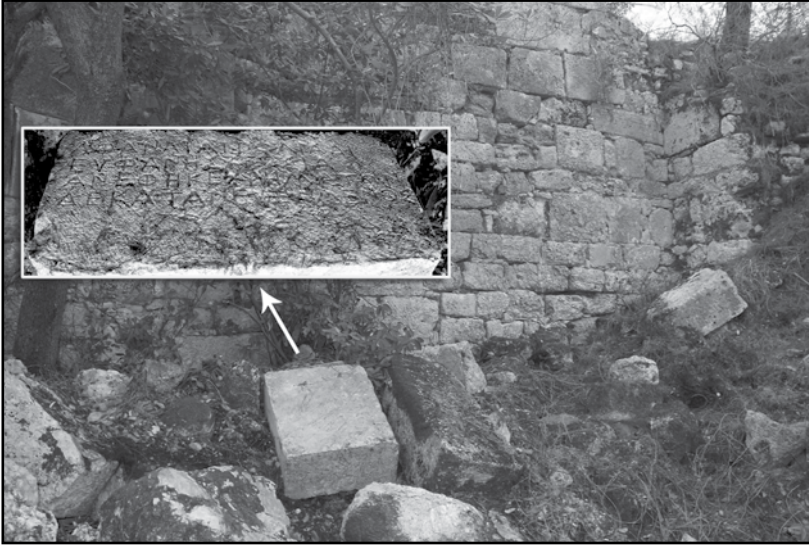
Multi-disipliner bilimsel ekipler eşliğinde sürdürülen *Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu Yüzey Araştırmaları*'ndan 2012-2013 senelerinde elde edilen buluntuların detaylı tetkiklerini ve sonuçlarını içeren tematik makaleler kitaplaştırılma aşamasındadır.

Çizim 1: Akropolis üzerindeki sütunlu yapının taş planı

Resim 1: Tiyatro, küçük hamam ve latrina yapısının ortografik 3d fotoğrafı (A. Karahan).

Resim 2: Athena Polias'a adak yazıtı.

Resim 3: Heykel parçası.

Resim 4: Yazıtlı heykel kaidesinin profilli üst kısmı.

Resim 5: Sütunlu yapı kalıntısına ait arşitrav yazıtı parçaları.

Resim 6: Erkek heykeline ait parça.

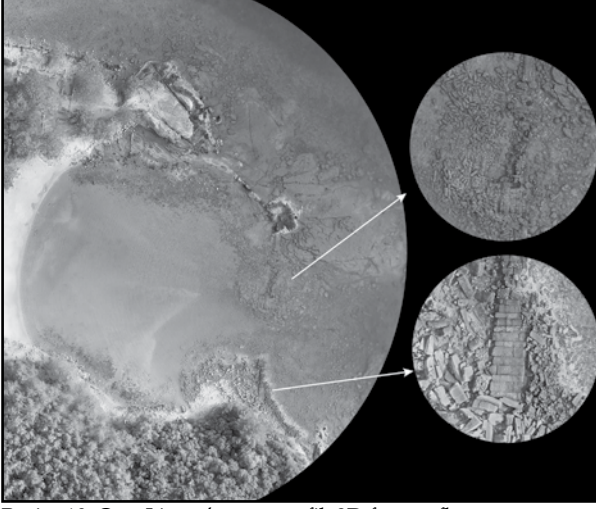
Resim 7: Napoli Müzesi'nde sergilenen Farnese Herakles Heykeli ve Phaselis'te bulunan fragmanlar.

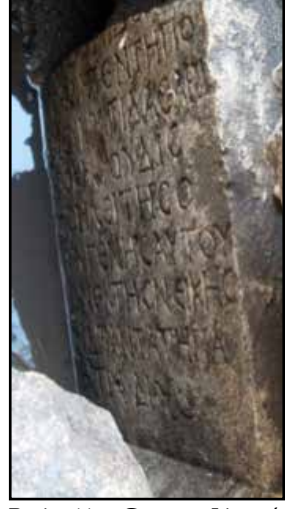
Resim 8: Hexaplex Trunculus kabukları ile iki adet ışık olarak kullanılmış olabilecek taş tekne.

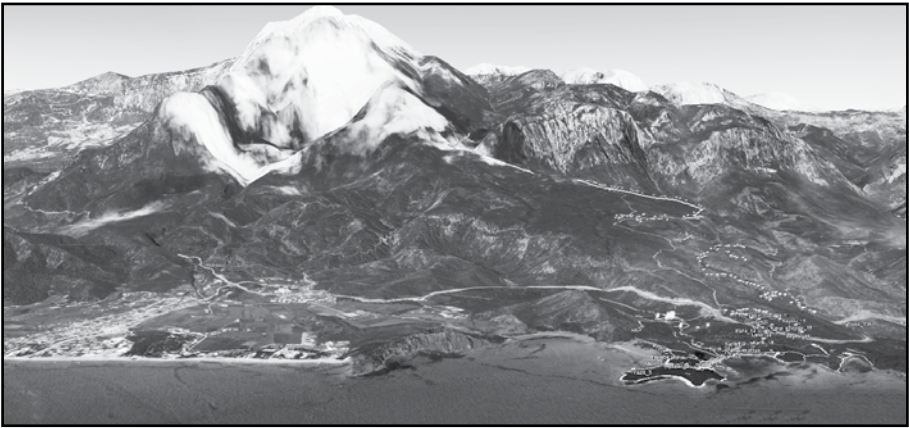
Resim 9: Çocuk heykeli.

Resim 10: Orta Liman'ın ortografik 3D fotoğraflanması.

Resim 11: Güney Liman'ı Geç Dönem Rıhtım Yapısında Spolien Olarak Kullanılmış Agon Yazıtı.

Resim 12: Tahtalı istikameti doğrultusunda devam eden su-karayolu.

Resim 13: Tahtalı Dağ eteklerinde hellenistik kule kalıntısı.

Resim 14: Tahtalı Dağ eteklerinde yer alan çiftlik yerleşimlerinde tespit edilen zeytinyağı işliği.

KARIA BÖLGESİ BİZANS DÖNEMİ DUVAR RESİMLERİ ÜZERİNE İNCELEMELER- 2013¹ 'MUĞLA'NIN YATAĞAN, MILAS VE DATÇA İLÇELERİNDEKİ ÇALIŞMALAR'²

Hatice Özyurt ÖZCAN*

Karia Bölgesi'nin önemli bir bölümünü oluşturan Muğla İli'ne bağlı Yatağan, Milas, Bodrum, Datça, Köyceğiz, Fethiye, Marmaris ilçelerdeki Bizans Dönemine ait duvar resimlerinin ele alınacağı çalışmamızın sınırlarını oluşturmaktadır.

Antik dönemi oldukça hareketli olan Karia Bölgesi'nin Bizans tarihi içindeki yeri hakkında bilgiler çokta yeterli değildir. Bizans dönemini anlatan tarihi kaynaklar içinde Karia Bölgesi için söylenen en net ifade, Lykia, Pamphylia ve Isauria'nın bir kısmının da dâhil olduğu Kibyraiton deniz temasının içinde yer aldığıdır³. Bu noktada Piskoposluk listeleri bölgenin Bizans varlığına ışık tutmaktadır. Iasos, Knidos, Kaunos gibi bazı kentler piskoposluk listelerinde yer almıştır⁴. Bu listelere göre bölgede Hristiyanlığın ortaya çıkışı 4. yüzyılın sonlarından itibaren başlamakta ve kesintilerle 13. yüzyılın sonuna

* Hatice Özyurt ÖZCAN, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Muğla/TÜRKİYE.

1 2013 yılı yüzey araştırmalarına verdiği izinle destek veren Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, teşekkürü borç biliriz. Çalışmalarımız boyunca gösterdikleri ilgi ile araştırmalarımıza bilimsel katkı sağlayan Bakanlık temsilcisi Seval Tan'a teşekkür ederim. Ayrıca araştırma ekibimi oluşturan ve özverileriyle çalışan yüksek lisans öğrencilerimiz Seda Eryılmaz, Murat Ağır, Murat Barış ve lisans öğrencimiz Bilker Zafer Toprak'a katkılarından dolayı çok teşekkür ederim.

2 Araştırmanın Muğla'nın Yatağan, Milas, Datça ve Bodrum ilçelerini kapsayan bu sezonki çalışmaları Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Bilimsel Araştırma Merkezi tarafından desteklenmiştir. Proje no: 14/026. Katkılarından dolayı Araştırma Merkezine teşekkür ederim.

3 G. Ostrogorsky, *Bizans Deoleti Tarihi* (çev. F. Işıltan), Ankara 1981, Har. III.

4 Iasos için bkz., E. Schwartz, *Acta Conciliorum oecumenicorum* (ed. E.), Berlin 1927- 1984, I, 1,2; 5; 1,7, 86; II, 3,2, 36G; G. D. Mansi, *Sacrum conciliorum nova et amplissima collectio*, Paris 1901- 1927, XII, 1106, XIII, 393. Knidos için bkz., J. Darrouzes, *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae, Institut français d'Etudes Byzantines*, Paris 1981, 210.

kadar devam etmektedir. Ayrıca kazı çalışmaları ve yüzey buluntuları ile elde edilen veriler de bu süreci teyit etmektedir.

Oldukça geniş bir alanı kapsayan araştırmanın arazi öncesi tespitleri, Muğla Arkeoloji Bölümü bünyesindeki Karia Araştırma Merkezi'nin kültür envanteri çalışması sırasında topladığı veriler taranarak elde edilmiştir⁵. Ayrıca bölgedeki bazı duvar resimleri üzerine yapılmış yayınlarda bize önemli birer kaynak oluşturmuştur⁶.

Çalışmanın amacı, literatüre girmiş eserlerin yanına yeni tespit ettiğimiz örnekleri ekleyerek ayrıca yayınlanmış olanların eksiklerini ya da günümüz imkânları ile yeniden belgelenmelerini sağlayarak bölgedeki Bizans Dönemi duvar resimlerini bir bütün halinde incelemektir.

Mimarileri ile birlikte ele aldığımız freskoların yapılış yerleri bakımından iki gruba ayrıldığı görülmüştür. Birinci grubu kaya dokusu üzerine yapılanlar, diğerini ise mimari yapılardakiler oluşturmaktadır.

Latmos'un dağlık alanlarındaki kaya yüzeylerinde literatürde kubbemsi ya da petekli çözülme olarak adlandırılan⁷ aşınma biçimleri, keskin ya da yuvarlak profilli nişler, iç kısımlarında ise oyuk mekanlar meydana getirmiştir.

5 Karia Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Adnan Diler'e ve Başkan Yardımcısı Uzman Dr. Şahin Gümüş'e katkılarından dolayı teşekkür ederim.

6 Bu yayınlardan bazıları için bkz., Yatağan, İnce Kemer Taş mevkii resimli kaya için bkz., S.Y. Ötügen, 'Yatağan İlçesine Bağlı Yava Köyü Yakınlarındaki Bizans Freskoları I. İkonografik İncelemeler', İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Yıllığı VII/1977, 89- 106; A., Zâh, 'Die Monumental fresken von İncekemer Taş im Byzantinischen Karien', Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik 49/1999, 289- 299. Datça için bkz., Ö. H. Özcan, 'Datça'da Bir Theotokos Meryem Tasviri', OLBA XVIII/2010, 371- 394; Milas için bkz., O.Wulff, 'Die Byzantinischen Malereien der Asketenhöhen im Latmos', (ed. T. Wiegand)Milet, 'Der Latmos' III/ 1, 1913, Berlin; J. Prolović, 'Die Wandmalereien des Klosters Yediler am Latmos', W. Hörandner et al. (yay), Wiener Byzantinistik und Neograzistik, Symposium Wien 2002; Restle, Byzantine Wall Painting in Asia Minor I/ New York, 1967; Bodrum Tavşan Adası için bkz., V. Ruggieri, 'La Chiesa di Küçük Tavşan Adası nella Caria bizantina', Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik 40/1990, 345-373; Eadem, 'Le Pitture della chiesa di Küçük Tavşan Adası in Asia minore, in Le vie del Medioevo a cura di Quintavalle, Milano 2000, 73- 87; M. Andaloro, 'Küçük Tavşan Adası: 1998 Report', Araştırma Sonuçları Toplantısı 17/1, 1999, 109- 122 Bodrum Kissebükü için bkz., V. Ruggieri- F. Giordano, 'Una città bizantina sul sito cario di Alakişla. Rapporto preliminare, Orientalia Christiana Periodica, 62/1996, 53- 88; V. Ruggieri, Il golfo di Keramos: dal terdo- antico al medioevo bizantino, 2003, Rubbettino; A. Diler- Ş.Gümüş, "Bodrum Yarımadası Leleg Yerleşimleri Adalar, Aspat, Kissebükü (Anastasioupolis) Mylasa Damlıboğaz (Hydai) Kedrai, (Sedir Adası) ve Karacaada Yüzey Araştırmaları 2010" AST 29-3, 439-461.

7 A.Peschlow-Bindokat, Tarih Öncesi İnsan Resimleri, Latmos Dağları'ndaki Prehistorik Kaya Resimleri, İstanbul 2006, 24.

Doğal yollarla biçimlenmiş bu mekanlar tarih öncesi döneme ait ilk resimlerle bezelidir. Bölgede resimler için gizli sığınaklar oluşturan bu kayalar, aynı gelenekte yapılmış Bizans dönemi resimlerine de ev sahipliği yapmıştır⁸. Araştırmalar sırasında, Kayaların iç kısımlarında ve yüzeylerinde doğal mekânlar ve formlar oluşturan jeolojik yapının sadece Latmos'la sınırlı olmadığını Karia'nın farklı bölgelerinde de bu tip doğal oluşumların bulunduğunu ve bunlarında resimlerle bezendiğini gösteren örneklerle karşılaşılmıştır.

YATAĞAN

Yatağan- Çine karayolu boyunca uzanan coğrafyanın doğusunda ve batısında yukarıda tarifi yapılan jeolojik yapıya sahip yüzeyler bulunmaktadır. Yatağan maden ocaklarının yer aldığı alan içinde bu tip düzenlemelere sahip kayalar bulunmaktadır. Bu kayalardan birinin iç yüzeyinde Prehistorik Döneme ait bir resim tespit edilmiştir. Bu resim Latmos örneklerinin devamı niteliğinde olması bakımından önemlidir⁹.

Aynı bölgede kaya dokuları üzerine yapılmış Bizans Dönemi örnekleri, maden ocağından yaklaşık 20 dakikalık mesafede Yatağan- Çine yolunun doğusunda Yava Köyü sınırları içinde kalan İnce Kemertaş Mevkii'ndedir.

Bu alandaki ilk noktamız, karayolunun 500 m. doğusunda, Gökgedik Tepesi'nin kuzeybatısında bulunan 'Nişli Kaya' olarak adlandırdığımız kaya küttisidir. Yaklaşık 13 m. yüksekliğindeki bu kayanın 10 m.sinde önünde dar bir terası olan, üzeri yuvarlak formlu, içe doğru derinleşen dikdörtgen bir niş bulunmaktadır. Kayanın doğal olarak aşınması ile oluşmuş bu nişin içi sıvanarak tek sahneli bir fresko ile bezenmiştir. Bir bölümü tahrip edilmiş olan freskonun dıştan kırmızı renkli bir bordürle çerçevelendiği görülmektedir. Nişin ortasında krem renkli bir zemin üzerinde, oturur vaziyette, başı haleli, sol dizi üzerinde çocuk İsa'yı tutan, ayakları altında bir suppedaneum bulunan, mavi bir tünik, mor bir mophorion giyimli Meryem figürü yer alır.

431 Efes Konsili'nden sonra Theotokos niteliği kazanmış olan Meryem, kucağında çocuk İsa ile birlikte erken dönemlerden itibaren sıkça resmedilmiştir. Kimi örneklerde Meryem ve çocuk İsa ikilisine, melekler, azizler ve

8 Wulff 1913, 190-221; Peschlow-Bindokat 2006, 88-89.

9 Peschlow-Bindokat 2006, 71.

bağışçılarda eklenmektedir. Bu tip Meryem tasvirleri koruyucu, aracı ve yol gösterici gibi bir takım sıfatlara sahiptir¹⁰. İncelediğimiz resimler içinde kucağında çocuk İsa ile betimlenmiş örneklerin kalabalık kompozisyonlu versiyonları ile karşılaşmıştık.

Nişli kayanın 500 m. doğusunda, Çine Çayı'nın aktığı vadinin yakınında halk arasında 'Resimli Kaya' olarak adlandırılan bir kaya yarığı yükselmektedir. Önünde bir teras bulunan¹¹ bu kaya kütesinin bulunduğu alana karşı düzlükten nehir yatağına inilerek çıkılmaktadır. Yaklaşık 20 m. yüksekliğindeki bu kaya kütesinin vadiye bakan düz yüzeyinde, farklı noktalara yapılmış ayrı dönemlere ait iki resim grubu bulunmaktadır.

Birinci grubu oluşturan resimler kayanın kuzeydoğusunda yer alır (Resim: 1). Mevcut izler birinci gruptaki resimlerin iki evreden oluştuğuna işaret eder.

Birinci evreye ait olanlar sıva kullanılmadan doğrudan kaya yüzeyine yapıldığı görülür. İşlenmeden bırakılmış pürüzlü taş doku doğasında etkisi ile renklerin ve bununla birlikte kompozisyonun anlaşılabilirliğini zayıflatmıştır. Yürüme zeminin 50 cm. üzerinden başlayan, etrafı düz kırmızı bir şeritle çevrelenmiş olan resimler¹², üst üste iki şeritten oluşmuş oluşmuştur.

Üst şeritte 4 sahne görülmesine karşın bunlardan sadece İsa'nın çilesi siklusundan seçilmiş 'ihanet ve İsa'nın çarmıha gerilmesi' tanımlanabilmiştir. Bu sahnelerden üçünde kesintisiz bir anlatım uygulanırken duvar yarığına denk gelen son sahneden önce kompozisyon Kırmızı bir şeritle sonlanır.

Doğudan başlayan siklusun ilk sahnesini oturur pozisyonda tanımlayamadığımız bir figür oluşturmaktadır. Devamında gelen ayakta iki figürden biri hareketsiz diğeri ise ona doğru uzanmıştır. Bir ayağı geride olan figürün gövdesi profil, başı diğeri ile birlikte cephedendir. 'İhanet'¹³ olarak değerlendirildiğimiz bu sahnede İsa ve ona sarılan Yahuda resmedilmiştir. Yahuda'nın başı, gövdesinin bir kısmı ayakları ve üzerindeki elbiseleri çizgisel olarak takip edilebilirken, İsa'nın sadece haleli başı korunmuştur. İsa'nın çilesi sikluslarında ortaya çıkışı 9. yüzyıl ve sonrasına tarihlenen¹⁴ Yahuda'nın, birçok tasvirin aksine burada haleli gösterimi dikkat çekicidir.

10 Dvornig, F.(çev. M. Aydın), *Kosiller Tarihi. İznik'ten II. Vatikan'a*, Ankara 1990, 12-14;G. Podskalsky, 'Theotokos', Oxford Dictionary of Byzantium, III, 2070; V. Lasareff, 'Studies in The Iconography of The Virgin', The Art Bulletin 20/1938, 26- 87.

11 Terasın genişliği; 6 m., uzunluğu; 30 m.dir.

12 Resimlerin bulunduğu yüzeyin uzunluğu; 8 m., yüksekliği; 2.80 m.dir.

13 Ötügen 1976, 90.

14 H. Jursch, 'Judas Ischariot', LCI, 1970, 445.

Üçüncü sahneyi 'Çarmıhta İsa' oluşturur¹⁵. Çarmık, İsa'nın yarı çıplak gövdesi ve dik duran başı belirgindir. Çarmığın iki yanında dolunay ve güneş resmedilmiştir. Alt kısımda Meryem ve Yahya olduğu düşünülen iki figürün dışında başka figürlere ait izlerde takip edilebilmektedir. İsa'nın yarı çıplak gövdesi, haçın iki yanında bulunan ay ve güneş tasvirleri 10. yüzyıldan sonra görülen dönemsel özelliklerdir¹⁶.

Kayadaki yarıktan önce bir bordürle sonlanan kompozisyonun diğer tarafında ise tanımlayamadığımız cepheden resmedilmiş tek bir figür görülür. Alt şeritte ise madalyonlar içine yerleştirilmiş 6 aziz portresi bulunmaktadır.

Kaya bloğunun 3.80 m. kuzeyinde, birinci tabaka resimlerin bulunduğu alanı çevreleyerek bir mekana dönüştürdüğü duvar parçasına rastlanmıştır. Aynı alanda yüzeyinde fresko kalıntıları bulunan sıvalı duvar parçaları, kiremit ve tuğlalara rastlanmıştır.

İkinci evre: 1. Evrenin üstten ve yanlardan sınırları dışında yer alan fresko kalıntıları resimlerin bulunduğu yüzeyin sonraki bir dönemde üzeri sıvanarak yeni bir resim programı ile bezendiğine işaret etmektedir¹⁷.

İkinci resim grubu kaya kütesinin güneydoğusunda zeminden 3 m. yükseklikten itibaren başlamaktadır (Resim: 2). Kaya yüzeyini kaplayan ince sıva tabakası üzerine fresko olarak yapılmış 4 sahne bulunmaktadır. 1.82 m. yüksekliğinde ve tamamı 4.95 m. genişliğinde olan bu sahneler birbirlerinden farklı genişliklere sahiptir. Melek figürünün¹⁸ yer aldığı fresko hariç diğerlerinin uzunlukları eşittir.

Belirli bir siklus gözetilmeden seçilen sahneler soldan sağa, Melek, Karşılaşma, Meryem ve Azizler ile İsa ve bir Aziz'den oluşmuştur.

Melek¹⁹: Figür cepheden ve ayakta gösterilmiştir. Sağ elinde bir asa, sol elinde bir küre bulunmaktadır. Küre içinde yer alan, İki kollu patrik haçı, kısaltmalı yazı, stilize edilmiş su ve bulut tasvirleri 11. yüzyılın 2. yarısından sonraya tarihlenir²⁰.

15 Sahne 5. yüzyıldan itibaren resmedilmeye başlamıştır. Yüzyıllar içinde önemli değişimler göstermiştir. Burada olduğu gibi gövdesinin alt kısmının bir örtü ile kapatılması yaygın olarak 11. yüzyıldan sonra görülür. Bkz., Speake 1994, 36.

16 E.L. Palli, 'Kreuzabnahme', LCI, 1970, 592.

17 İkinci evrenin boyutları; 3.90 x 9.60 m.dir.

18 Melek figürünün boyutları; 1.73 m. x 2.40 m.dir.

19 Melek ikonografisi için bkz., E. L. Palli, 'Erzengel', LCI, I/1968, 674-681.

20 Ötügen 1976, 93.

Karşılaşma²¹: Solda bir erkek ile sağda bulunan bir kadın figürü koşar vaziyette birbirlerine yaklaşmaları ve kucaklaşmaları resmedilmiştir. Bu figürler Anna ve Yoakim'dir. İki figüründe yüzü ve gövdelerinin bir kısmı kazınmıştır. Meryem'in hayatına ait sikluslarda yer alan sahnenin burada olduğu gibi, tek başına tasvir edilmesi 10. yüzyılın sonlarından itibaren başlar²².

Meryem (Nikopoia)²³: Bu fresko da ayakta ve cepheden resmedilmiş Meryem, bir eli ile çocuk İsa'yı tutarken diğer eli ile sağ alt köşeyi işaret etmektedir. Meryem'in sağında ve solunda aziz figürlerine yer verilmiştir. Bunlar vaftizci Yahya Soldaki yüzü tahrip olmuş figür ise Prof. Dr. Yıldız Ötügen tarafından İncilci Yahya olarak tanımlanmıştır²⁴.

8.yüzyıldan sonra ortaya çıkan aracı Meryem tasvirleri, 10. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmıştır. Bu tasvirler de Meryem'in yaygın olarak sağ eli bir bani figürüne işaret etmektedir. Yatağanda Meryem'in sağ eli ile işaret ettiği köşe tahrip olmuştur. Olasılıkla bu köşede de bir bani bulunmaktaydı.

İsa ve bani: sahne İsa ile sol tarafında ondan daha küçük elinde bir kilise maketi tutan bir erkek figürden oluşur.

Bu resimlerin alt kısmında insan boyu hizasındaki bölümünde değişik formlarda kırmızı renkle yapılmış haç motiflerine rastlanmıştır.

Resimli kayanın kuzeydoğusunda, üst üste yığılmış yuvarlak formlu kaya bloklarının oluşturduğu 'Yazıtlı Kaya' olarak adlandırdığımız bir mekân yer almaktadır. Mekânın iç kısmında aşınmış kaya dokusu kubbemsi bir form oluşturmaktadır. Bu formun içi ve çevresinde fresko kalıntılarına rastlanmıştır. Formun etrafı 0.8 cm. kalınlığında açık yeşil renkte bir madalyonla bezelidir. Madalyondan sonra gelen dairesel çerçevede uzun gövdeli çiçek motifi, bunların üst kısmında ise 0.05 cm. genişliğindeki bir bordür içinde birkaç harfi okunabilen bir yazıt yer alır.

Yatağan barajına yakın bir noktada resimli kayanın yaklaşık 1 km. kuzeyinde mağara şeklinde bir kayanın tavanında sıva üzerine yapılmış tüm detayları kaybolmuş bir melek figürüne rastlanmıştır.

21 M.L. Ancona, *The Iconography of the Immaculate Conception in the Middle Ages and Early Renaissance*, New York 1951, 11-12.

22 Ötügen 1976, 97.

23 N.P. Sevcenko, 'Virgin Nikopoios', ODB,3/1991, 2176.

24 Ötügen 1976, 97-102.

MİLAS

Ören - Milas karayolu arasında yer alan kalan Güvey Dağı'nın güney yamacında ana kayaya oyulmuş 6 mezar odası bulunmaktadır. Roma döneminde kaya mezarı olarak kullanılan mekânlardan biri, Bizans Döneminde sıvanarak fresko tarzı resimlerle bezenmiştir²⁵.

Mezar odasının karşı duvarı, mezar giriş kapısının üzeri ve sahanlığın yan duvarlarının bugün büyük bir kısmının freskolarla bezeli olduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır. Giriş üzerinde ve sahanlığın yan duvarlarındaki kalıntılardan kırmızı bordürle çerçevelenen resimlerde başları haleli figürler ve bunların iki yanında bugün okunamayacak durumda olan yazıtların bulunduğu görülmektedir. Mezar odasına girişi sağlayan kapının karşısında yer alan yarım dairesel formlu duvar yüzeyinin tamamen freskolarla kaplı olduğu anlaşılmaktadır. Günümüze sadece melek figürlerine ait kanat izleri takip edilebilmektedir.

Ören'deki diğer çalışma noktamız halk arasında 'Freskolu Ev' olarak anılan yapı kalıntısıdır (Resim: 3). Özel bir mülkiyet içinde yer alan yapı yerel taşlardan yapılmış tek bir mekândan oluşmaktadır²⁶. Batıdaki girişin karşı duvarını oluşturan doğu cephenin orta bölümünde dikdörtgen formlu üst kısmı yuvarlak kemerli bir niş bulunmaktadır. Nişin güneybatı bölümünde üst üste iki kuşak halinde uzanan freskolar yer almaktadır. Üst şerit içinde yer alan sahnenin tanımlanabilen bölümünde bir oturak üzerindeki figürün sadece ayakları görülmektedir. Alt kısımda ise cepheden iki aziz figürü resmedilmiştir. Bunlarında bir bölümü tahrip olduğundan tam olarak tanımlanamamaktadırlar.

DATÇA

Üçüncü çalışma alanımız Datça'daki freskolu tek mekân Hızırşah Köyü'nde tespit edilmiştir. Knidos yolu üzerinde yer alan Yarıkdag Mevkii'nde, ana yoldan yaklaşık 1 km. uzaklıktaki dağ yamacı, Karia bölgesinde Latmos ve Yatağan'dan sonra bu sezon incelediğimiz bir diğer doğal oluşumlu düzenlemedir. Dağ yamacının doğal yollarla şekillenmiş içe doğru kavisli yüzeyi kuzey ve batı yönlerden, moloz taştan yapılmış duvarlarla çevrilerek bir mekana dönüştürülmüştür²⁷.

25 Mezar odasının boyutları: 2.42 x 2.08 m; yüksekliği: 1.40 m.dir.

26 Yapının iç ölçüleri: 3.80x 2.74 m.dir.

27 Duvarların boyutları: 3.90 x 3.00 m.dir.

Mekânın doğusunu oluşturan kaya yüzeyinin bir bölümü²⁸ sıvanarak tek sahneden oluşan bir fresko ile kaplanmıştır (Resim: 4). Siyah bir dış bordürle çerçevelenmiş beş figürden oluşan sahnenin merkezine, bir taht üzerinde sol tarafına çocuk İsa'yı oturtmuş Meryem tasvir edilmiştir. Halesinin iki yanında HΘΕΘ ΤΟΚΟΣ yazıtı yer alır. Bizans ikonografisinde sık görülmeyen bu ifadenin, 10. yüzyıldan itibaren kullanımı yok denecek kadar azdır²⁹.

Meryem'in sağına ve soluna baş melekler Gabriel ve Mikhael yerleştirilmiştir. Mikhael'in Meryem ve çocuk İsa'ya doğru uzattığı, bir kısmı tahrip olmuş yazıtın üzerinde 'Biz (Başmeleklerin)...ricalarını kabul et....' ifadesi okunabilmektedir³⁰.

Sahnenin son figürleri başları üzerindeki siyah şeritte isimleri yazan martir kıyafetleri içinde resmedilmiş aziz Demetrios ve Polyeuktostur.

---

28 Sıvalı alanın boyutları: 4. 20 X 3.00 m.dir.

29 P. Pitarakis, 'Les croix-reliquaires pectorales byzantines en bronze', *Bibliothèque des Cahiers Archéologiques* 16/2006, 56-60.

30 Yazıtı, Prof. Dr. Sencer Şahin tarafından okunmuştur. Hocamıza katkılarından dolayı teşekkür ederim.

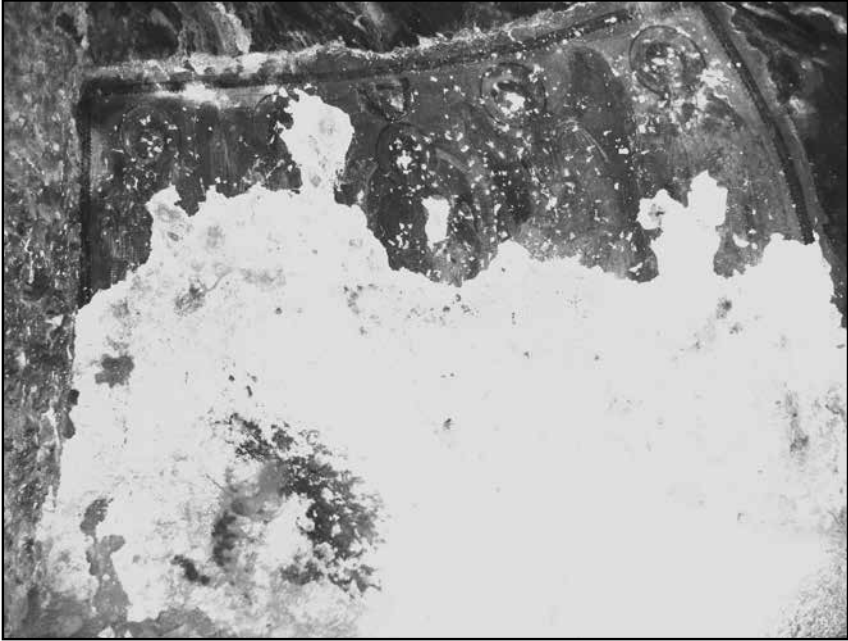
Resim 1: Yatağan, resimli kaya, 1. tabaka resimleri.

Resim 2: Yatağan, resimli kaya, 2. grup resimleri.

Resim 3: Ören, freskolu ev.

Resim 4: Datça, Hızışah.

ŞANLIURFA İLİ MERKEZ İLÇESİ NEOLİTİK ÇAĞ VE ÖNCESİ YÜZEY ARAŞTIRMASI, 2013

Bahattin ÇELİK*

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi'nden Dr. Ahmet Eşref Fakıbaba ve Peten Turizm Reklamcılık'tan İffet Özgönül'ün maddi katkıları ile gerçekleştirdiğimiz, Şanlıurfa İli, Merkez İlçesi sınırları içerisinde kalan kırsal alanlardaki Neolitik Dönem ve öncesi çağlara ait yüzey araştırması, 05.11.2013 tarihinde başlamış, 01.12.2013 tarihinde sona erdirilmiştir. Bu dönem çalışmaları, Doç. Dr. Bahattin Çelik başkanlığında, Bakanlık Temsilcisi Ali Uygun ile birlikte Arş. Gör. Süheyla İrem Mutlu ve Harran Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencilerinin katılımlarıyla gerçekleştirilmiştir.

2013 yılı yüzey araştırmasında ilk olarak Şanlıurfa merkez ilçesinin güneydoğu köşesinde yer alan ve kent merkezine yaklaşık 100 km. mesafede bulunan, Tektek Dağları içerisinde bulunan köylerde gezilerek en eski dönemlerden itibaren kullanılmış açık hava istasyonları, yamaç yerleşimleri, mağaralar, höyüklerin varlığı araştırılmıştır.

Şanlıurfa'nın merkez ilçesinin güneydoğu köşesinde yer alan bu alanda yapılan taramalarda, Askerharabesi, Öğrenci, Yıldızlı, Aşağı Yazıcı, Yığınlı, Altıntepe ve Keçili köylerinde inceleme yapılmıştır (Harita: 1). Bu bölgeye olan ulaşım yolları elverişsiz olduğundan daha çok aynı bölgenin kuzeydoğu köşesinde yer alan Terzi, Kuşharabesi, Selamet, Söylemez, Kösecik köylerinin kırsalında tespit edilen yamaç yerleşimleri ve höyükler incelenmiştir. Ayrıca, söz konusu bölgelere yakın bazı dağ geçitlerinin bulunduğu alanlar incelenmiş, buralarda höyükler ve yamaç yerleşimleri tespit edilmiştir. Bunun dışında, merkez ilçeye bağlı daha önce tespit edilmiş olan Neolitik döneme

* Doç. Dr. Bahattin ÇELİK, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Yenisey Kampüsü-Ardahan/TÜRKİYE.

ait yerleşimlerden Karahan Tepe¹ ve Hamzan Tepe² yerleşimleri ve çevresi araştırılmıştır. Şanlıurfa merkez ilçeye bağlı köylerden Şanlıurfa Müzesi'ne satın alma yoluyla alınmış bazı eserlerin getirildiği ören yerleri ve çevresi de incelenmiştir. Yapılan çalışmalar sonucunda, yeni bulunan yerleşimler ve bu yerleşimlerde tespit edilen malzemeler değerlendirilmiş, her birinin konumları, boyutları ve nitelikleri belirlenmiş dört yönden fotoğraflanarak, yüzeyde görülen mimari öğeler ile tahribat alanları sit fişlerine işlenerek detaylı bir şekilde belgelenmiştir.

Şanlıurfa İli Merkez İlçesi'nde gerçekleştirilen "Neolitik Çağ ve Öncesi Yüzey Araştırması" sonucunda tespit edilen sitler detaylıca araştırılıp malzemeleri değerlendirilip, koordinatları ve yüzölçümleri alınmıştır. Koordinatları alınan tüm yamaç yerleşimleri ve höyükler, sayısallaştırılmış haritalar üzerine işlenmiştir. Tespit edilen sitlerde çakmaktaşı ve seramikler incelenmiştir. Özellikle çakmaktaşı ve obsidyen buluntuların yoğun olduğu yerleşimlerde daha detaylı bir çalışma yapılmıştır. 2103 yılı çalışmalarında, İslami Dönem'den başlayıp Bizans, Roma, Demir Çağı, Tunç Çağı, Kalkolitik, Neolitik Çağ ve Paleolitik Çağa kadar uzanan oldukça geniş bir dönemle karşılaşmıştır. Höyükler dışında bölgeye özgü yamaç yerleşimleri ilk kez tespit edilmiş ve incelenmiştir. Araştırılan yerler aşağıda sıralanmıştır.

ASKERHARABESİ

Şanlıurfa'nın yaklaşık 100 km. güneybatısında bulunan ve Tektek Dağları'nın güneydoğusunda yer alan Askerharabesi Köyü'nün altında bir höyük tespit edilmiştir. Bu höyükte yapılan incelemeler sonucunda ele geçen seramiklerin Erken Kalkolitik, Erken Tunç, Bizans Dönemine ait olduğu saptanmıştır (Harita: 1.1).

ÖĞRENCİ HÖYÜK

Askerharabesi Köyü'nün 2,7 km. kuzeybatısında bulunan ve terk edilmiş olan Öğrenci Köyü'ne gidilmiş, köyün altında bir höyük tespit edilmiştir. Höyükte yapılan incelemeler sonucunda Erken Bizans Dönemine ait seramiklere rastlanmıştır (Harita: 1.2).

1 Çelik 2000a:6-8; 2011: 241-253.

2 Çelik 2004: 3-5; 2006: 222-224; 2010: 257-268.

YILDIZLI KÖYÜ

Öğrenci Köyü'nün 6,5 km. kuzeybatısında yer alan Yıldızlı Köyü'nde incelemeler yapılmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda üç yer tespit edilmiştir. Bunlardan biri, Yıldızlı Köyü'nün altında geç Roma ve Erken Bizans Dönemi-ne tarihlenen bir yerleşim (Harita: 1.3), diğer bir yer ise Yıldızlı Köyü'nün 500 m. kuzeydoğusunda kayalık bir sırtta bulunan ve boyutları 20x20 m. olan kare planlı bir yapı kalıntısıdır (Harita: 1.4). Bu alanda Erken ve Orta Bizans Dönemine ait seramiklere rastlanmıştır. Yıldızlı Köyü'nün son buluntu yeri ise köyün 1,4 km. kuzeydoğusunda bulunan Siluba Tepesi olarak isimlendirilen bir yerleşimdir (Harita: 1.5). Bu tepede ele geçen buluntulardan buranın Çanak Çömleksiz döneme tarihlenen bir yerleşim olduğu sonucuna varılmıştır (Resim: 1).

AŞAĞI YAZICI KÖYÜ GÜNEYDOĞU MEVKİİ

Şanlıurfa'nın 82 km. güneydoğusunda bulunan Aşağı Yazıcı Köyü'nün 1,2 km. güneydoğusunda, iki kayalık tepenin arasında bulunan bir yamaç yerleşimi tespit edilmiştir (Harita: 1.6; Resim: 2). Yaklaşık 6 dekarlık bir alana sahip olan yerleşimin deniz seviyesinden yüksekliği yaklaşık 561 m.dir. Burada yapılan incelemeler sonucunda, Erken Bizans, Kalkolitik Dönem seramikleri ile Neolitik Döneme ait saman katkılı seramik parçalarına, çakmaktaşıdan dilgi, yonga ve bazı uç parçalarına (Resim: 3) rastlanmıştır.

YIĞINLI KÖYÜ KUZEYDOĞU MEVKİİ

Aşağı Yazıcı Köyü'nün 2,5 km. güneyinde bulunan Yığınlı Köyü'nün 400 m. kuzeydoğusunda, yine iki kayalık tepenin arasında bir yamaç yerleşimi tespit edilmiştir (Harita: 1.7). Burada yapılan incelemeler sonucunda, erken Bizans ve Kalkolitik Döneme ait seramikler ve az sayıda çakmaktaşı buluntular saptanmıştır.

ALTINTEPE KÖYÜ

Şanlıurfa'nın 77 km. güneydoğusunda bulunan Altıntepe Köyü'nün batısında, Mınzilit Feriş, Mınzilit Hileyil ve Mınzilit İsa adlı üç yamaç yerleşimi tespit edilmiştir. Köyün 1,6 km. batısında bulunan Mınzilit Feriş yerleşimin-

de erken Bizans, geç Kalkolitik ve Neolitik Döneme ait seramik, çakmaktaşı ve obsidyen buluntular tespit edilmiştir (Harita 1.8). Köyün 1,3 km. batısında yer alan Mınzilit Hileyil yerleşiminde Erken Bizans, Geç Kalkolitik ve Neolitik Döneme ait seramik, çakmaktaşı buluntular ele geçmiştir (Harita: 1.9). Son olarak, köyün 1 km. batısında bulunan Mınzilit İsa yerleşiminde ise Erken Bizans, Erken Tunç, Halaf, Geç Kalkolitik ve Neolitik Döneme ait seramik, çakmaktaşı ve obsidyen tespit edilmiştir (Harita: 1.10; Resim: 4).

KUŞHARABESİ KÖYÜ KUÇE ÇAMÇAK MEVKİİ

Tektek Dağları'nın kuzeydoğu ucunda Şanlıurfa'nın 61 km. doğusunda yer alan Kuşharabesi Mezrası'nın kuzeyinde Kuçe Çamçak adlı bir yerleşim tespit edilmiştir (Harita: 1.11). Bu yerleşimde, Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme ait yuvarlak planlı yapı kalıntıları (Resim: 5), çakmaktaşıdan kazıyıcı, dilgi ve yonga parçaları saptanmıştır.

TERZİ KÖYÜ

Şanlıurfa Merkez ilçesinin 63 km. doğusunda yer alan Terzi Köyü'nde iki yer tespit edilmiştir. Bunlardan biri köyün altında bulunan höyüktür (Harita: 1.12). Erken Bizans Dönemine tarihlendirilen höyük tamamen köyün altında kalmıştır. Diğeri ise köyün 1 km. güneybatısında yer alan Müslüm Erkut Eski Evi Mevkii olarak adlandırılan bir yerdir (Harita: 1.13). Burada bir yamaç yerleşimi bulunmaktadır. Yapılan incelemede buranın erken Bizans, Geç Kalkolitik ve Neolitik Dönemde iskân edilmiş bir yer olduğu anlaşılmıştır.

SELAMET KÖYÜ

Tektek dağlarının kuzeybatı ucunda Şanlıurfa'nın 45 km. doğusunda yer alan, Harran Ovası ile Viranşehir düzlüğünü birbirine bağlayan Çoban Deresi Mevkisi'nde yer alan bölgede beş yer tespit edilmiştir. Bunlardan biri Şanlıurfa'nın 48 km. doğusunda yer alan Selamet Köyü sınırları içinde, Guhera Abid Mevkii denen, yabani hayvan tuzağı olduğu düşünülen, taştan yapılmış duvarları bulunan, büyük üçgen planlı tuzaklardır (Harita: 1.14; Resim: 6). Duvarları yaklaşık 1 m. yüksekliğinde olan bu tuzakların ceylanlar için yapılmış olduğu düşünülmektedir.

Selamet Köyü'nün 1 km. kuzeyinde Selamet Kuzey Mevkii olarak adlandırılan Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme ait bir yamaç yerleşimi tespit edilmiştir (Harita: 1.15). Burada, çakmaktaşıdan yapılmış silikalı dilgi ve bazı uç ve uç parçaları ele geçmiştir (Resim: 7). Selamet Köyü'nün 1 km. kuzeybatısında yöre insanı tarafından Kasr Mevkii denen bir yer daha tespit edilmiştir (Harita: 1.16). Yapılan incelemede buranın Geç Roma Dönemine ait bir yapı olduğu anlaşılmıştır. Selamet Köyü'nün 1,5 km. kuzeyinde, Çoban Deresi boğazına bakan bir tepede bir yapı kalıntısına rastlanmıştır (Harita: 1.17). Yapı kalıntısı kısmen tahrip edilmiş olup çapı yaklaşık 2,5 m. olan yuvarlak planlı bir yapıdır. Bu alanda yapılan incelemede çakmaktaşıdan dilgi, yonga ve bir kaç uç parçasına rastlanmıştır.

SUMAKLI KÖYÜ

Şanlıurfa İli'nin 45 km. doğusunda, Sumaklı Köyü'nün 3 km. güneyinde Kuça Gura diye adlandırılan kayalık bir tepe üzerinde bir höyük tespit edilmiştir (Harita: 1.18). Bu höyüğün deniz seviyesinden yüksekliği 730 m.dir. Harran Ovası ile Viranşehir bölgesi arasında bir geçit görevi gören Çoban Deresi Boğazı'na hâkim bir tepe üzerinde yer almaktadır (Resim: 8). Yaklaşık 10 dekarlık bir alana sahiptir. Höyüğün etrafında Roma Dönemine ait soyulmuş birkaç tümülüs yer almaktadır. Üzerinde kaçak kazılardan dolayı tahribat söz konusu olmuştur. Ayrıca, höyüğün kuzey ucunda bir yüksek gerilim hattı direği de bulunmaktadır. Çanak Çömleksiz Neolitik döneme ait bir yer olduğunu düşündüğümüz bu höyükte bir kaçak kazı çukurunda "T" şeklinde dikmetaşın negatif izine rastlanmıştır. Bölgede yapılan incelemelerde orijinal yerinden çıkarılmış olan bu dikmetaşlar, Kuça Gura'nın yaklaşık 6 km. güneydoğusunda yer alan Kösecik köyünde tespit edilmiştir (Resim: 9).

KEÇİLİ KÖYÜ KARAHAN TEPE MEVKİİ

Şanlıurfa'nın 58 km güneydoğusunda, Tektek Dağları arasında yer alan ve daha önceden tespit edilmiş olan Karahan Tepe, 2013 yılı yüzey araştırması kapsamında tekrar incelenmiştir (Harita: 1.19; Resim: 10). Yerleşimin en önemli özelliği, bölgedeki en büyük Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme ait yer olması, sadece bu dönemde iskân edilmesi ve üzerinde 266 adet in-situ olarak "T" şeklinde dikmetaşların bulunmasıdır (Resim: 11). Kaçak kazılar

sonucu ortaya çıkartılmış “T” şeklinde dikmetaşların bazılarında yuvarlak, bazılarında üçgen başlı yılan kabartmalar yer almaktadır³. Bazı dikmetaş parçalarında kazıma tekniği ile yapılmış hayvan figürleri de bulunmuştur. Ayrıca, Göbekli Tepe’de benzerlerine rastlanılan fallusu bir heykel⁴ parçası da ele geçmiştir. Karahan Tepe yerleşiminde tespit edilen, 4 m. uzunluğunda “T” şeklinde henüz çıkarılmamış bir dikmetaşın yer aldığı taş ocağı, yine ana kayaya oyulmuş havuzlar ve havuz yapımında kullanılan küçük oyuklar, yerleşimin Göbekli Tepe ve Hamzan Tepe benzer özellikler taşıdığını göstermektedir. Yerleşimde yapılan incelemelerde, Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme özgü iki kutuplu çekirdekler, ön kazıyıcılar, deliciler, taşkalemler, silikalı dilgiler, Byblos, Nemrik, Jerf el Ahmar ve Aswad tipi uçlar tespit edilmiştir⁵. 2013 yılında yapılan araştırmalar sonucu Karahan Tepe yerleşiminin yaklaşık 160 dekarlık bir alana sahip olduğu anlaşılmıştır⁶. Ayrıca, yerleşimde yapılan taramalarda 266 adet dikmetaş ve bağımsız kırık 8 adet dikmetaş parçası tespit edilmiştir. 2013 yılında yapılan incelemeler sonucunda yerleşimin doğusundaki bir tepede 17x17 m. boyutlarında Erken Bizans Dönemine ait yeni bir yapıya da rastlanmıştır.

KARAKUŞ KÖYÜ

Tektek Dağları içinde yer alan Karakuş Köyü’nün kuzeybatısında bir yamaç yerleşimi tespit edilmiştir (Harita: 1.20). Buradan ele geçen buluntular yerleşimin Erken Bizans ve Neolitik Dönemde iskân edildiğini göstermektedir.

İKİZCE KÖYÜ

Şanlıurfa’nın 12 km. güneyinde bulunan İkizce Köyü’nün 1,7 km. kuzeydoğusunda yer alan ve daha önceleri araştırılmış olan Hamzan Tepe, önceleri bir Paleolitik açık hava istasyonu olarak kullanılmış, Neolitik Dönemde de bir iskân görmüş bir yerleşimdir⁷ (Harita: 1.21). Hamzan Tepe yerleşiminde

3 Çelik 2011: 243, Fig. 9-11.

4 Çelik 2011: 243, Fig 16.

5 Çelik 2011:243-246, Fig. 18-21.

6 Karahan Tepe yerleşiminin büyük bir kısmının kayalık bir plato üzerine kurulmuş olmasından dolayı daha önceki yayınlarda kayalık platolar dâhil edilerek 325 dekarlık bir alana sahip olduğu söylenmiştir (Çelik 2000: 7). Daha sonraki çalışmalarda ise yanlışlıkla 160 dekar yerine 60 dekar olarak yazılmıştır (Çelik 2011: 241).

7 Çelik 2004: 3-5; 2010:257-268.

tespit edilmiş “T” şeklindeki bir dikmetaşın varlığı ile ana kayaya oyulmuş ağzı geniş havuzlar, havuz yapım tekniğinde karşımıza çıkan küçük oyuklar⁸ ve yuvarlak planlı yapı kalıntıları, yerleşimin Göbekli Tepe’nin II. tabakası ve Şanlıurfa-Yeni Mahalle ile çağdaş olduğunu göstermektedir. Kaçak kazılar sonucu ortaya çıkartılmış yuvarlak planlı yapılar, büyük ve işlenmemiş taşlarla yapılmış olup toplam 8-9 adet büyük taş bloklarının daire olacak şekilde birleştirilmesi ile oluşturulmaktadır (Resim: 12). Yarıçapları yaklaşık 4-5 m. olan bu yapılar ana kaya üzerine oturtulmuştur. Yapılan incelemelerde, yerleşimde seramik bulunmamakla birlikte çakmaktaşıdan yapılmış Alt Paleolitik Döneme ait buluntular ve Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme özgü Byblos ve Nemrik tipi uçlar⁹ ve çok az sayıda obsidyen dilgi ve yonga parçası ele geçmiştir. 2013 yılında yapılan araştırmalarda ise El-Khiam ve Şeyh Hassan uçları tespit edilmiştir.

İkizce köyünün 500 m. güneyinde de bir höyük tespit edilmiştir (Harita: 1.22). Yapılan incelemeler sonucunda höyüğün Erken Bizans, Erken Kalkolitik ve Neolitik Döneme ait bir yerleşim olduğu sonucuna varılmıştır.

İNLİCE KÖYÜ

Şanlıurfa Müzesi’ne 2013 yılında getirilen Neolitik Döneme ait bezemeli bir taş kap ile bir heykele ait aslan başının varlığı üzerine, eserlerin bulunduğu Şanlıurfa’nın 27 km. batısında yer alan İnlice köyüne gidilmiş (Harita: 1.23), burada yapılan araştırmada herhangi bir yerleşime rastlanmamıştır.

ÇIRALI KÖYÜ

Şanlıurfa’nın 24 km. batısında yer alan Çıralı Köyü’nün etrafında yapılan incelemelerde iki yer tespit edilmiştir. Çillo Mevkii 1 ve Çillo Mevki 2 olarak isimlendirilen bu yerlerde yapılan incelemelerde Çillo Mevkii 1 (Harita: 1.24) yerleşiminin erken Bizans ve seramikli Neolitik Döneme ait olduğu ele geçen buluntulardan anlaşılmıştır. Çillo Mevkii 2 yerleşiminde ise Erken Bizans, Geç Kalkolitik ve Neolitik Döneme ait buluntular ele geçmiştir (Harita: 1.25).

YOĞUNBURÇ KÖYÜ

Şanlıurfa’nın 23 km. batısında bulunan Yoğunburç Köyü’nün 2 km. batı-

8 Beile-Bohn ve diğ. 1998: 47-50, Abb. 20.

9 Çelik 2006: Fig. 7a-b; 2010: Fig. 9.5-12, 17, 18.

sında yer alan Oççik Mevkii’de (Harita: 1.26) yapılan incelemede Erken Bizans Dönemi ve Kalkolitik Döneme ait buluntular ele geçmiştir.

KIZILBURÇ KÖYÜ

Şanlıurfa’nın 28 km. batısında bulunan Kızılburç Köyü kırsalında yapılan incelemelerde dört yer tespit edilmiştir. Köyün 3,5 km. güneydoğusunda Cur-na Henzir Mevkii’de (Harita: 1.27) yapılan incelemelerde Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme ait bir höyük tespit edilmiştir. Köyün 2 km. güneybatısında yapılan araştırmalarda Vari Nebi Mevkii yerleşimi tespit edilmiştir (Harita: 1.28). Yapılan incelemelerde bu yerleşimde erken Bizans ve seramikli Neolitik Döneme ait buluntular ele geçmiştir. Köyün 1 km. güneyinde yapılan incelemelerde Ömer Altundağ Tarlası’nın kuzey sırtında (Harita: 1.29) Erken Bizans ve Kalkolitik Döneme ait buluntular tespit edilmiştir. Son olarak, köyün 1 km. kuzeyinde yapılan araştırmalarda Sırtıke Hasey Mevkii’de bir yamaç yerleşimi tespit edilmiştir (Harita: 1.30). Yapılan incelemelerde bu yerleşimin Erken Bizans, Seramikli Neolitik Döneme ait bir yer olduğu anlaşılmıştır.

AYANLAR KÖYÜ

Şanlıurfa’nın 30 km. batısında bulunan Ayanlar (Hut) Köyü içinde yer alan Gre Hut Höyüğü’nde (Harita: 1.31) yapılan incelemelerde buranın Neolitik Döneme ait çok büyük bir yerleşim olduğu anlaşılmıştır. Yaklaşık 170 dekarlık bir alana sahip höyük alçak ve yayvan bir yapıya sahiptir (Resim: 13). Buradan, Erken ve Orta Bizans Dönemi seramikler dışında Neolitik Döneme ait çakmaktaşı, obsidyen buluntular ile havaneli, ezgi taşı, taş kap parçası, taş tabak parçası ve taşa oyulmuş küpler tespit edilmiştir. Ayrıca, köyün 30 m. doğusunda yer alan bir bahçede, yaklaşık 25 m. uzunluğunda, 4 m. genişliğinde ve 2,5 m. yüksekliğinde yeraltından su çıkarmak için ana kayaya oyulmuş bir kına tespit edilmiştir (Resim: 14).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İncelenen yerleşimlerin içerisinde, Hamzan Tepe, Selamet Kuzey Höyüğü ve Kuşharabesi Çamçak Tepe’de yuvarlak planlı yapı mimarisi tespit edilmiştir. Bunlardan sadece, Hamzan Tepe’de hem “ T” şeklinde dikmetaş, hem de

yuvarlak planlı yapı kalıntılarına rastlanmıştır. Bölgede önceki yıllarda yapılan çalışmalarda, yuvarlak planlı yapı kalıntıları, Herzo Tepe, İnanlı Tepe ve Şanlıurfa-Yeni Mahalle yerleşiminde görülmektedir¹⁰. Benzer yapılara, Çayönü¹¹, Hallan Çemi¹², Gusir Höyük¹³, Hasankeyf¹⁴ ve Körtik Tepe¹⁵ gibi yerleşimlerde de rastlanmaktadır.

Göbekli Tepe¹⁶, Nevalı Çori¹⁷, Karahan Tepe, Sefer Tepe, Taşlı Tepe, Hamzan Tepe yerleşimlerinde ve Adıyaman Kilişik dikmetaşı, Gaziantep heykeli ve Urfa heykeli¹⁸ gibi buluntulardaki ortak özellik, "T" şeklinde dikmetaşların veya bunların ardılı olan heykellerin bulunmuş olmasıdır. Bu dikmetaşların benzerlerine 2013 yılında yapılan araştırmada, Sumaklı Köyü Kuşa Gura Tepesi'nde de rastlanmıştır. Kuşa Gura'dan ele geçen dikmetaşların birinde, Göbekli Tepe ve Nevalı Çori'den bildiğimiz kravat şeklinde bir yiv ve chevron motifi kabartması yer almaktadır. Bu dikmetaşlar, özellikle Göbekli Tepe'nin II. tabakası ve Nevalı Çori'deki kült yapısı ile benzer özellikler taşımaktadır.

2013 yılında yapılan çalışmalarda araştırılan ve Karahan Tepe'nin yaklaşık 10-15 km. güneydoğusunda bulunan Altıntepe Mınzilit İsa, Mınzilit Feriş, Mınzilit Hıleyil yerleşimleri ile Aşağı Yazıcı Güney Mevkii yerleşimleri, yerleşim konumlarından dolayı Neolitik Döneme ait yerleşimlere göre farklı yerleşimlerdir. Yerleşimlerin ortak özellikleri, genellikle bir kayalık paltonun güney yamacına kurulmalarıdır. Yamaç yerleşimlerinin hiç birinin üzerinde herhangi bir mimari unsura rastlanmamıştır.

Şanlıurfa Müzesi'ne 2013 yılında getirilen Neolitik Döneme ait iki eserin nereden geldiğini anlamak için Şanlıurfa kent merkezinin yaklaşık 25 km. batısında bulunan bir bölgede araştırmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda, yaklaşık 170 dekarlık bir alana sahip Gre Hut Höyüğü tespit edilmiştir. Yapılan incelemelerde yerleşimin hem Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem hem de Erken ve Orta Bizans Döneminde iskân edilmiş bir yerleşim olduğu anlaşılmıştır. 2013 yılında daha çok, Gre Hut Höyüğü'nün güney tarafında yapılan

10 Güler ve. diğ. 2013: 297-298, Fig. 8,14.

11 Erim-Özdoğan 20: 191-193, Fig. 6, 9.

12 Rosenberg 2011:61-63, Fig. 2-6.

13 Karul 2011: 2-4, Fig. 4-5, 11.

14 Miyake 2013: 40, 43, 46, 47.

15 Özkaya, Coskun 2011.90-93, Figs. 2-5.

16 Schmidt 2001:45-54; 2002: 8-13.

17 Hauptmann: 1999: 66-86, Pl. 37-56.

18 Çelik 2000b: 4-6, Fig. 2.

incelemelerde, bu yerleşime ait olduğunu düşünülen 7 tane uydu yerleşim tespit edilmiştir. Gre Hut Höyüğü'nün güneyinde ve güneydoğusunda, 2 ile 7 km. arasında değişen mesafelerde Curna Henzir Mevkii, Vari Nebi Mevkii, Ömer Altundağ Tarlası, Sırtki Hesey Mevkii, Çillo Mevkii 1, Çillo Mevkii 2, ve Oççik Mevkii yerleşimleri tespit edilmiştir. Bu yerleşimlerde, Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem ile Kalkolitik Döneme ait buluntular ele geçmiştir.

Selamet Köyü Guhera Abid Mevkii, yabani hayvanların topluca avlanmasında kullanıldığını düşündüğümüz bir yer olmalıdır. Bu yer, Selamet Kuzey Mevkii, Selamet Kuzey Höyüğü ve Kuça Gura yerleşimlerinin yaklaşık 1 ile 3 km. arasında değişen mesafede, yerleşimlerin güneydoğusunda yer almaktadır. Bölgede daha önce benzerlerine rastlamadığımız bu büyük tuzak alanları, Harran Ovası ile Viranşehir düzlüğünü birbirinden ayıran bir geçidin bulunduğu yerde kurulmuştur. Burası, olasılıkla ceylan avında kullanılan yerler olmalıdır.

2013 yılında incelenen, Kuş Harabesi Köyü Kuçe Çamçak Tepesi ile Terzi Köyü Batı Mevkii'deki Neolitik yerleşimler, Sefer Tepe yerleşiminin yaklaşık 6-7 km. kuzeybatısında yer almaktadır. Bu yerleşimler de olasılıkla Kocani-zam, Başaran Höyük, Herzo Tepesi ve İnanlı Tepesi yerleşimleri gibi Sefer Tepe, Karahan Tepe ve Taşlı Tepe arasında bulunan sivil yerleşimler olmalıdır¹⁹.

Sumaklı Kuça Gura yerleşimi 2013 yılında araştırılmış, içinde "T" şeklinde dikmetaşları barındıran bir yerdir. İlginç olan, bu yerleşimin Karahan Tepe ve Taşlı Tepe'ye yaklaşık aynı uzaklıkta olmasıdır. Karahan Tepe, Taşlı Tepe²⁰ ve Sumaklı Kuça Gura yerleşimleri 15 km. mesafelerle kuzey-güney doğrultuda konumlanmışlardır.

2013 yılında yapılan çalışmalar sonucunda, Şanlıurfa İli Merkez İlçede Neolitik döneme ait yerleşim sayısının azımsanmayacak derecede yoğun olduğu ortaya çıkmıştır. İncelenen yerleşimlerde sadece Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem değil aynı zamanda Çanak Çömlekli Neolitik Dönemi temsil eden buluntulara da rastlanmıştır.

Araştırma sonucu, gezilen yerler arasında belirlenen arkeolojik unsurlar üzerine genel bir değerlendirme yapılacak olunursa, özellikle tespit edilen

19 Güler ve diğ. 2013: 297-298.

20 Çelik ve diğ. 2011: 225-236.

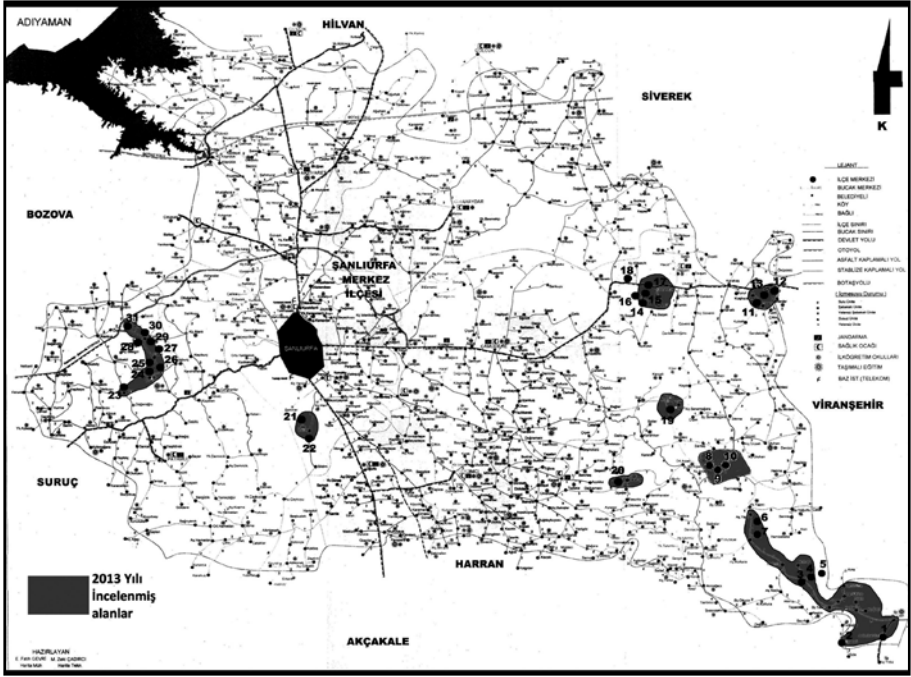
yerleşimlerin çoğunda erken Bizans dönemi buluntularının yer aldığı görülmektedir. Tektek Dağları'nda yapılan çalışmalarda, az da olsa erken Kalkolitik, Kalkolitik Tunç Çağı geçiş kapları ve çok az da olsa Erken Tunç Çağı kap parçalarına rastlanmıştır. Bunun dışında, ele geçen seramik buluntuları arasında seramikli Neolitik Döneme ait saman katkılı ve çizgi bezeli seramikler, Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme ait çakmaktaşı ve obsidyenden dilgiler, yongalar ve bunlardan yapılan aletler tespit edilmiştir.

Bölgede, arkeolojik unsurların korunması esasına yönelik olarak gerekli önlemlerin alınması gerektiği düşünülmektedir. Değerlendirilmesi uygun görülen bir diğer unsurun da, saptanan yerlerin günümüzde tarım alanı olarak kullanılmaya devam ettiği ve buna bağlı olarak oldukça kötü durumda olduğudur. Buna istinaden, söz konusu arkeolojik değer taşıyan yerlerin korunması, devam eden tahribatın önüne geçilebilmesi amacıyla gerekli tedbirlerin alınması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- BEILE-BOHN, MANUELA VE DİĞ., M. BEILE-BOHN-CH. GERBER-M. MORSCH-K. SCHMIDT, "Frühneolithische Forschungen in Obermesopotamien. Göbekli Tepe und Gürcütepe." *Istanbul Mitteilungen*, 48, 1998, 5-78.
- ÇELİK, Bahattin, "A New Early-Neolithic Settlement: Karahan Tepe", *Neolithics* 2-3, 2000a, 6-8.
- ÇELİK, Bahattin, "An Early Neolithic Settlement in the Center of Şanlıurfa, Turkey." *Neo-Lithics*, 2-3, 2000b, 4-6.
- ÇELİK, Bahattin, "A New Early-Neolithic Settlement: Hamzan Tepe", *Neolithics* 2-04, 2004, 3-5.
- ÇELİK, Bahattin, "A New Lower Paleolithic Open Air Station and Early Neolithic Settlement", Eds. A. Erkanal - Öktü - E. Özgen - S. Günel - A. T. Ökse - H. Hüryılmaz - H. Tekin - N. Çınardalı-Karaaslan - B. Uysal - F. A. Karaduman - A. Engin - R. Spiess - A. Aykurt - R. Tuncel - U. Deniz - A. Rennie, *Hayat Erkanal'a Armağan, Kültürlerin Yansıması, Studies in Honor of Hayat Erkanal, Cultural Reflections*. Homer Yayınları, 2006, 222-224.
- ÇELİK, Bahattin, "Hamzan Tepe in the Light of New Finds", *Documenta Praehistorica* XXXVII, 2010, 257-268.

- ÇELİK, Bahattin, "Karahan Tepe: A New Cultural Centre in Urfa Area in Turkey", *Documenta Praehistorica* XXXVIII, 2011, 241-253.
- ÇELİK ve diğ. 2011; B. ÇELİK- M. GÜLER- G. GÜLER, "Türkiye'nin Güneydoğusunda Yeni Bir Çanak Çömleksiz Neolitik Yerleşim: Taşlı Tepe / A New Pre-Pottery Neolithic Settlement in Southeastern Turkey: Taşlı Tepe." *Anadolu/Anatolia* 37, 2011, 225-236.
- ERİM-Özdoğan, Aslı, 2011: A. Erim-Özdoğan, "Çayönü", *The Neolithic in Turkey, New Excavation & New Research, The Tigris Basin*. Editörler: M. Özdoğan, N. Başgelen ve P. Kuniholm, Archaeology & Art Publications, İstanbul, 2011, 185-269.
- GÜLER ve diğ., GÜLER, GÜL, B. ÇELİK, M. GÜLER "New Pre-Pottery Neolithic sites and cult centres in the Urfa Region." *Documenta Praehistorica* XL, University of Ljubljana, DOI:10.4312\dp.40.23, 2013: 291-304.
- HAUPTMANN, Harald, 1999: H. Hauptmann, "The Urfa Region." *Neolithic in Turkey, The Cradle of Civilization, New Discoveries*. Text and Plates, Editörler: M. Özdoğan, N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1999:Text, 66-86, Plates, 37-56, Pl. 1-35.
- KARUL, Necmi, 2011: N. Karul, "Gusir Höyük", *The Neolithic in Turkey, New Excavation & New Research, The Tigris Basin*. Editörler: M. Özdoğan, N. Başgelen ve P. Kuniholm, Archaeology & Art Publications İstanbul, 2011, 1-17.
- ÖZKAYA, Vecihi - Aytaç Coşkun 2011: V. Özkaya - A. Coşkun, "Körtik Tepe", *The Neolithic in Turkey, New Excavation & New Research, The Tigris Basin*. Editörler: M. Özdoğan, N. Başgelen ve P. Kuniholm, Archaeology & Art Publications İstanbul, 2011, 89-127.
- ROSENBERG, Michael, 2011: M. Rosenberg, "Hallan Çemi", *The Neolithic in Turkey, New Excavation & New Research, The Tigris Basin*. Editörler: M. Özdoğan, N. Başgelen ve P. Kuniholm, Archaeology & Art Publications, İstanbul, 2011, 1-78.
- SCHMIDT, Klaus 2001: K. Schmidt, "Göbekli Tepe, Southeastern Turkey. A preliminary report on the 1995 1999 excavations." *Paléorient* 26/1, 2001, 45-54.
- SCHMIDT, Klaus, 2002: K. Schmidt, "The 2002 Excavations at Göbekli Tepe (Southeastern Turkey) - Impressions from an Enigmatic Site." *Neo-Lithics* 2/02, 2002, 8-13.

Harita 1: 2013 Yılı Şanlıurfa Merkez İlçe yüzey araştırma alanları.

Resim 1: Yıldızlı Köyü Siluba Mevkii çakmaktaşı buluntuları.

Resim 2: Aşağı Yazıcı Köyü Güney Mevkii'nin kuzeyden görünümü.

Resim 3: Aşağı Yazıcı Köyü Güney Mevki çakmaktaşı buluntuları.

Resim 4: Altıntepe Köyü, Mızılit İsa Mevkii çakmaktaşı ve obsidyen buluntuları.

Resim 5: Kuşharabesi Köyü Kuçe Çamçak Mevkii'den yuvarlak planlı yapı kalıntısı.

Resim 6: Selamet Köyü Gujera Abid Mevkii üçgen planlı tuzaklar.

SELAMET KÖYÜ KUZAY
MEVKİİ 2013 YILI
YÜZEY BULUNTULARI

Resim 7: Selamet Köyü Kuzey
Mevkii'den çakmaktaşı
buluntular.

Resim 8: Sumaklı Köyü, Kuça Gura Tepesi'nin doğudan görünümü.

Resim 9: Kösecik Köyü'nden "T" şeklinde dikmetaşlar.

Resim 10: Karahan Tepe'nin doğudan görünümü.

Resim 11: Karahan Tepe'den "T" şeklinde dikmetaş.

Resim 12: Hamzan Tepe, yuvarlak planlı yapı kalıntıları.

Resim 13: Ayanlar Köyü Gre Hut Höyüğü kuzeyden görünüm.

Resim 14: Ayanlar Köyü, ana kayaya oyulmuş su çıkarılan bir tünel (Kına).

OSMANİYE ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMASI

2013 YILI ÇALIŞMASI

Füsun TÜLEK*

Osmaniye Arkeolojik Araştırmaları 2013 yılı çalışması yaz döneminde Osmaniye İlının kapsadığı bölgede arkeolojik ve kültür varlıklarının tespitinin yanı sıra önceki dönemlerde başlanmış olan Toprakkale’de arkeo-jeolojik ve mimari incelemeler sürdürülmüştür. Ayrıca, kalenin su sistemini kavramak amaçlı yürütülen tarama ve inceleme çalışması sonucunda daha çok Toprakkale ilçesinde yüzeyde buluntu veren büyük bir su sistemi tespit edilmiştir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün ruhsatı Kocaeli Üniversitesi bilimsel çalışma izin ve görevlendirmeleri ile çalışmalar yürütülmüştür. Toprakkale’de yapılan arkeo-jeolojik bilimsel inceleme KOÜ Bilimsel Araştırmalar Birimi 2012- 73 numaralı projenin maddi desteği ile yürütülmekte olup Bericap A.Ş. çalışmalara maddi destek vermektedir.¹

* Doç. Dr. Füsun TÜLEK; Kocaeli Üniversitesi, FEF, Arkeoloji Bölümü, Kocaeli/TÜRKİYE.

1 Çalışmaya, Maraş Müzesi’nden arkeolog Özgür Hacikerimli Bakanlık Temsilcisi olarak katılmıştır. Ekip üyeleri mimar Cerem Sudaş, arkeolog Hayrettin Gazi, arkeolog Batuhan Özer, arkeolog Fahd Sbahi (Berlin Freie Üniversitesi YL öğrencisi), Kocaeli Üniversitesi arkeoloji öğrencileri Hayriye Akın, Emine Baskın, Murat Balkis, Kocaeli Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi öğrencisi Gül Buse Uygan’dır.

2013 yılında ayrıca, Toprakkale ilçesinde kalenin (KOÜ BAP 2012- 73 numaralı proje) kapsamında mimari ve arkeo-jeolojik incelemeleri, çalışmanın aynı zamanda jeolog danışmanı olan İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. İsak Yılmaz ve yardımcısı İstanbul Üniversitesi jeolog teknisyeni Yüksek Mühendis Göksel Dursun ile birlikte sürdürülmüştür.

Araştırmayı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Kocaeli Üniversitesi bilimsel çalışma izinleri ve Üniversite ayrıca BAP 2012- 73 numaralı proje kapsamında maddi olarak desteklemiştir. Ford Otosan araç tahsis ederek BERİCAP A.Ş. ise maddi olarak desteklemiştir.

Osmaniye İl Özel İdaresi Genel Sekreterliği ise teknik donanım ve topograf yardımı ile desteğini sürdürmüştür. Sumbas İlçe Kaymakamlığı ve Milli Eğitim Müdürlüğü, Sumbas, Alibeyli, Mehmetli ve Toprakkale Belediye Başkanlıkları ile Akçataş Köyü Muhtarlığı ilgi ve desteklerini esirgememişlerdir. Sumbas Kaymakamı Selçuk Yosunkaya ve Akçataş Muhtarı Serhat Vayisoğlu ilgi ve destekleri ile çalışmayı kolaylaştırmışlardır.

Osmaniye Bölgesi arkeolojik varlıklarının yaygın ve yoğun bir yüzey araştırması ile incelenmesi 2013 yılı çalışmasında ağırlıklı olarak Sumbas İlçesi'nde yürütülmüştür. Taşınmaz kültür varlığı olarak tespitler kale, karakol, höyük, antik yerleşim, antik çiftlik, antik çeşme, su kanalı, anıt mezar, nekropol, kilise, kült alanı ve yazıtlı kaya anıtı gibi çeşitlenmektedir.

A. HÖYÜKLER

1. Alipaşa Höyüğü

Kadirli İlçesi Çaygeçit köyünün 1 km. güneybatısında bulunmaktadır. Höyüğün doğu kısmı Çaygeçit köyü yeni mezarlığı olarak düzenlemiş ve höyük tepesinden mezarlık bir duvarla ayrılmıştır. Höyüğün batı kısmı bir kaç parsel bölünmüş tarım arazisi olarak kullanılmaktadır. 5 m. yüksekliği olan höyük 2.3 hektar alan kaplamaktadır. Höyüğün üstünde frez olmasına karşın çok sayıda nitelikli keramik kırıkları görülmüştür. Siyah firnisli Hellenistik döneme tarihli keramik parçalarının yanı sıra çok sayıda Doğu Sigillata A özellikli kap ağız, gövde ve dip parçaları bulunmuştur. Ayrıca, sırlı kazı bezemeli Ortaçağ tabak parçaları ile birlikte Erken ve Orta Ortaçağ'a tarihli çok sayıda küp, testi, çömlek ve benzeri kaba mal tanımlamasında günlük kullanım kap kacak parçaları görülmüştür.

2. Yılanlı Höyük

Çaygeçit köy merkezinin 1 km. kuzeyinde su kanalının kenarında 46 m. rakımlı bir alanda bulunan höyük tümünden düzlenerek tarım arazisi olarak kullanılmaktadır. Tarlada mısır hasatı olduğundan höyük üstünde tarama yapılamamış olmakla birlikte tarla kenarında son derece nitelikli keramik kırıkları ve su kanalına atılmış bir ışık taşı da görülmüştür.

3. Deliktepe Höyük

Höyük, Sumbas ilçesi, Karaömerli mevkiinde ve ana caddeye 800 m. uzaklıktadır. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Adana Bölge Kurulu'nun 29.09.2006 gün ve 2050 sayılı kararı ile 1. Derece Arkeolojik Sit olarak tescilli olan höyük, N36a1 paftasında 121 m. rakımda konumlu ve 5 m. yükseklik-

tedir. Höyüğün kapsadığı alan 1.4 hektardır. Yüzeyde görülen keramik parçaları Geç Roma C Kırmızı Astarlı Foça malları, tahıl ve zeytinyağı saklama kapları olan yörede çok yaygın Geç Roma ve Erken Ortaçağ tabakalarında sık görülen dolium ağız parçaları, bölgede bilinen Samarra üretimi sarı mal grubundan sırlı Abbasi kap parçaları ve çeşitli saklama kapları parçaları görülmüştür. Höyük üstünde tarım yapılmaktadır.

4. Taşlı 2 Höyük

Osmaniye Arkeolojik Yüzey Araştırması, höyüğü 2006 yılında ovanın en kuzeyinde tespit ettiği N36a1 paftasında tespit etmiştir. Höyük, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Adana Bölge Kurulu'nun 29.09.2006 gün ve 2050 sayılı kararı ile 1. Derece Arkeolojik Sit olarak tescillidir. Tunç Çağı ve sonrası dönemlere ait amorf keramik parçaları bulunması ile ovanın doğu-batı yönlü ana ticaret yoluna uzakta ve Toros Dağları yükseltileri eteğinde ovanın en kuzeyinde bir Tunç Çağı yaşantısını göstermesi açısından önemlidir. 2013 yılında höyük üstünde yoğun tarım faaliyeti ile birlikte sulama için höyüğü tepeden aşağıya çepeçevre yaran derinliği 0.80 m.yi geçen, ayrıca höyüğün doğu eteğinde de benzer bir başka sulama arkı kazıldığı görülmüştür. Sumbas ilçesinde tespit edilmiş en önemli Tunç Çağı yerleşimini barındıran höyük tahrip edilmektedir.

B. ANTİK YERLEŞİMLER

1. Maltepe Antik Yerleşim

Osmaniye Merkez ilçe, Bahçe köyde, Cevdetiye – Karatepe yolu 8. km.sinde batıya dönen Bahçeköy yolunun Kırmacılı Köyü'ne kavşak verdiği noktanın kuzeydoğusunda bulunan ve köyün evlerinin güneygüneybatı sırtına yaslandığı tepenin üzerindeki Bahçeköy kalesinin kuzeyinde 267 m. yükseklikte bir tepe üstünde bulunmaktadır.

2. Dut Ağacı Antik Yerleşimi

Sumbas İlçe, Karaömerli Mevkii'nde Deliktepe Höyüğün 300- 400 m. kuzey kuzeydoğusunda ormanın eteğinde 148 m. rakımlı bir tepenin güney ya-

macında yapı izleri ve keramik parçaları görülmüştür. Kaçak kazı çukurları ile ortaya çıkmış duvar temelleri ile birlikte çok sayıda çatı kiremiti ve kaba mal keramik parçaları yüzeyde dağınık görülmüştür. Antik yerleşim N36a1 paftasında, tepe üstünde tek bir dut ağacına istinaden isimlendirilmiştir.

3. Caferağa Tepe Antik Yerleşimi

Sumbas ilçesi, Akyar sırtı üstünde Dut Ağacı antik yerleşimden başlayan ormanın içinden kuzeye giden toprak yolla 1 km. kadar gidildiğinde 202 m. rakımlı Caferağa Tepe üstünde konuşlu bir antik yerleşimdir. Çok sayıda görülen çatı kiremiti, kaba mal günlük kullanım kapları ve ince mal keramik parçaları Roma, Geç Antik ve Erken Ortaçağ yerleşimi özellikleri göstermektedir. Antik yerleşim 1.6 hektarlık bir alanı kapsamaktadır.

4. Cennetler Ören Yeri

Sumbas ilçesi, Karaömerli mevkii (köyü) batısında Yatılı Bölge Ortaokulu'nun 500 m. kuzeybatısında Akyar'a giden yol üstünde bulunmaktadır. Batısından Cennetler Deresi geçen ören yeri kuzey güney doğrultusunda yumuşak eğimli kayalık bir alana kuruludur. Yerleşim 162 m. rakımdadır. Ören yeri, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Adana Bölge Kurulu'nun 29.09.2006 gün ve 2050 sayılı kararı ile 1. Derece Arkeolojik Sit olarak tescilli olmasına karşın kaçak kazılar devam etmekte ve yüzeyde bu kaçak kazılar nedeniyle de ortaya çıkmış çok sayıda keramik kırığı görülmektedir. Tescilinde tespit edilen sarnıç görülememişse de birden fazla işliğı olduğu kaçak kazılarda ortaya çıkan işlik taşlarından anlaşılmaktadır.

5. Sazaklı Antik Kenti

Sumbas İlçesi, Akdam Mevkii'nde, N35b2 numaralı harita paftasında Sazaklı Kalesi Tepesi olarak kayıtlı 347 metre rakımda bulunan tepenin doğu, güney ve güneybatı yamaçlarında kurulu büyük ve gelişkin bir antik kenttir. Antik kentin 2.7 hektarlık kısmı taranarak belgelenebilmişse de 5 hektarlık bir alana yayılı olmalıdır. Tepenin en üstünü 3 nefli bölgede görülmemiş özellikte mimari plastiğı oyma işçilikli bir kilise taçlandırmaktadır. Antik kent topografyanın eğimine paralel teraslara yapılmış düzenli, en az 2 veya 3 üniteli

plana ve aynı tarz duvar işçiliğine sahip dörtgen yapılardan oluşmaktadır. Antik kent içinde büyük zeytinyağ işlikleri, çeşitli sarnıçlar da görülmüştür. Son derece gelişmiş bir yönetimi ve ekonomisi olan kent Sumbas bölgesinin en önemli Geç Antik Dönem zeytinyağ üretim merkezidir.

2013 yılı çalışmasında Sazaklı civarında tespit edilmiş ve nerdeyse tüm temelleri sökülmüş, ama hala devam eden kaçak kazılar ile açığa çıkmış mimari birimlerden anlaşıldığı kadar ile tüm bu küçük antik yerleşimler bir Geç Antik Dönem – Erken Ortaçağ kültür birliğine sahiptirler. Kentte hunharca kaçak kazılar sürdürülmektedir. Kenger yaprak bezemeli konsol başları gibi ciddi mimari plastiği unufak oluncaya değin parçalanmaktadır. Sazaklı antik kentinin bilimsel incelemesi devam etmekte ve yayına hazırlanmaktadır.

6. Karapınar Antik Yerleşimi

Sumbas İlçesi Akdam (Işıklı) mahallesi, Karapınar mevkii, Çınarlı Dere'nin doğu yakasında bulunan 361 m. rakımlı bir tepenin güney ve güneybatı yamaçlarında 750- 1000 m².lik bir alanda konumlanmaktadır. Tepe üstünde, Antik yerleşimi taçlandıran bir tek nefli kilise bulunmaktadır. Bu kilise 2007 yılında Işıklı Mahallesi'nden isim alarak Işıklı Kilise olarak tescil edilmiştir. Antik yerleşimin görünürdeki duvar temelleri uzun yıllara yayılan süreçte sökülmüş olmasına karşın yüzeyde görünen duvar kalıntıları bulunmaktadır. Ayrıca kaçak kazı çukurları ve bu çukurlarda ortaya çıkan antik yapı duvarları görülmektedir. Yüzeyde az sayıda, kaçak kazı çukurlarında ise çok sayıda çatı kiremiti ve çeşitli pişmiş toprak kap kaçak parçaları bulunmaktadır.

7. Karaşih Antik Yerleşimi

Sumbas İlçesi, Gafarlı Köyü, Taşöprü Mahallesi'nde, Kabaktepe üstünden kuzeye giden yolda Kabaktepe'den kuş uçuşu 1.8 km. kuzeyde Karaşih Mevkii'nde 578 m. rakımda bir tepenin güney ve güneybatı yamaçlarına yerleşik bir antik kenttir. Bölgenin Sazaklı ile eş değer büyüklükte ve gelişmişlikte ama tarihsel olarak daha eski dönemlerde yerleşim görmüş antik kentidir.

Uzun yıllara yayılan yoğun kaçak kazılara rağmen maki toplulukları ile kaplı alanlarda yapı planları anlaşılır şekilde ve duvarları kısmen ayakta kalmıştır. Çalılıklar nedeni ile plan çalışmasının yapılamadığı antik kentte çok sayıda pişmiş toprak çanak çömlek parçaları görülmüştür. Antik yerleşimin konumlandığı yükseltinin en tepe noktasında büyük bir anıt mezar bulun-

maktadır. Kabaktepe'nin üst noktasında bulunan antik çiftlikten 500 m. kuzeyde başlayan ve sırtın üstünden kuzeye Karaşih Mevkii'ne doğru konumlandırılmış 4 anıt mezar daha Karaşih antik yerleşimi ve kültürü ile ilişkilidir.

8. Sırttaş Antik Yerleşim (Çobanali Mevkii)

Sumbas İlçesi, Akçataş Köyü, Çoban Ali Mevkii Sırttaş doğu yamacına 599 m. rakımda kurulu bir antik yerleşimdir. Yerleşim büyük ölçüde Sırtın doğuda geniş bir teras yaptığı alana kurulmuş ve yerleşim batıya sırtın üstüne doğru yayılmıştır. Yerleşimin geniş terasta yayıldığı alanda günümüzde tarım yapılmakta olup tespit edilebilir birkaç sarnıç ve olasılıkla tapınak alanı olan güneyindeki yükseltide bulunan platformdan başka bir duvar kalıntısı görülememektedir. Antik yerleşimin duvarları 1 m.den daha yüksek ayakta yapı planları okunabilir şekilde sağlam kalmış kısmı maki topluluğu ile kaplıdır. Duvar örgüleri, düzgün planları ve yayılım ölçeğine bakıldığında bölgenin gelişkin başlıca antik kentlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Roma, Geç Roma ve Erken Ortaçağa tarihli kaba mal günlük kullanım ve saklama kapları ile sofra kapları kırıkları görülmüştür.

9. Gölbeleni Antik Yerleşimi

Sumbas İlçesi, Akçataş Köyü, köyden kuzeye Dinikar Dağı yönüne uzanan ve Yediyokuş tepesinden kuzeye devam eden yolun batısında Yellimazı Roma Çeşmesi'ni geçtikten 150 m. sonra Gölbeleni Tepenin yamacında konumlu bir antik yerleşimdir. Tepenin 683 ve 698 m. yüksekliği arasına kuzey ve batı yamaçlarına yayılmaktadır. Yerleşim alanında yapı duvar örgüleri tümünden sökülmüşse de sırtın güneyindeki yükseklikte kısmen ağaç ve makilik alanda kalmış ve kaçak kazılar ile ortaya çıkmış büyüklü küçüklü birkaç yapıya ait düzgün duvarların ortaya çıktığı görülmüştür. Alanda görülen pişmiş toprak çanak çömlek parçaları kaba mal günlük kullanım ve saklama kaplarına ait olduğu gibi Doğu Sigillata A grubu Roma ince mal kap parçaları da görülmüştür.

10. Köseli Antik Yerleşimi

Sumbas İlçesi, Akçataş Köyü, Evren Tepe'nin batı yamacında, Demirciler Mahallesi'nin 700 m. güneyinde konumludur. Antik yerleşim 221 m. rakımda 7.8 hektarlık bir alana kuruludur. Antik yerleşimde kaçak kazılar ile ortaya

çıkılmış çok sayıda işlik taşı, blok taş duvarlar görülmüştür. Ayrıca, antik yerleşimin kuzey ve kuzeybatı yönlerinde birbirine yakın zemin mozaikli yapı duvar ve temellerinin kaçak kazılar ile ortaya çıkarıldığı tespit edilmiştir. Demirciler Mahallesi'nin batısında bulunan Gencali halkı köy yerindeki birçok işlik taşı, pişmiş toprak künk borusu gibi taşınır duruma gelmiş eski eserin bu yerleşimden geldiğini belirtmektedirler. Antik yerleşimde çok sayıda Roma ve Geç Roma Dönemlerine tarihli doğu sigillata ve kırmızı astarlı pişmiş toprak keramik parçaları görülmüştür. Yerleşimin güneyinde kireç sırtları üstünde başlayan orman içinde çok sayıda kaya mezarı bulunmaktadır.

11. Sabanların Sırtı Antik Yerleşim

Sumbas İlçesi, Gaffarlı Köyü, Karapınar Mevkii (Diniker Tepe'nin kuzeydoğusunda İrenboz Tepe'nin güneyinde yer alan) Sabanların Sırtı'nın güneydoğusunda, ormanlık arazinin eteğindeki düzlükte yer almaktadır. Ali Akar'ın evinin bulunduğu alan ve batısına doğru yayılan arazide çok sayıda yapı duvarları ve işlik taşları görülmüştür. Evin hemen doğusunda yer alan kalıntı birçok birimi olan bir yapı görünümündedir. Yapının açığa çıkmış zemininde 0.90 x 0.90 m. çok renkli zemin mozaïği görülmektedir. Geometrik motiflerden oluşan zemin mozaïği iri taşlarla yapılmıştır. Aynı yapının güneyindeki bir ünite derin bir kuyu olduğu tespit edilmiştir. Açıkta olan yapın bir antik işliktir. Yerleşim, büyük bir zeytinyağ işliğine sahip küçük bir antik köy görünümündedir. Yerleşim M35c3 harita paftasında ve 469 m. rakımdadır.

12. Kızlaroturağı Antik Yerleşim

Sumbas İlçesi, Akçataş Köyü Diniker Tepe'nin doğusunda Akçataş'tan gelip Yellimazı ve Kölemitli üstünden, Diniker Tepe'nin doğusundan geçerek Gafarlı'ya giden yol üstünde konumlu bir antik yerleşimdir. Antik yerleşimin kuzey kenarında bir duvar gibi yükselen kaya kütesini yöre halkı 'Kızlar Oturağı' olarak isimlendirmiştir. Antik yerleşimin Diniker Tepe'nin eteğine dayanan batı kısmı ise açılan toprak yolla bölünmüştür. Yerleşim tümünden maki çalılıkları altındadır. Çok sayıda kaçak kazı ile tahrip edilmiştir. Yerleşimin işlik taşları ve hurma ağacı kazı bezeli bir yazıtlı taşı görülmüş olup Osmaniye Müze'ye bildirilmiştir. Antik yerleşimin kuzey kenarında Kızlar

Oturağı kayasına çıkılan patikanın kenarında kaçak kazılarla ortaya çıkarılmış duvarları 1 m. kadar ayakta bir kilisesi de bulunmaktadır. Antik yerleşim, 2 hektar alana yayılıdır.

13. Murtludirsek Sırtı Antik Yerleşim

Toprakkale'nin güneyinde Kısık Boğazı doğu yakasını kapsayan yükseltiler olan Murtludirsek Sırtı'nın batıya doğru yaptığı 2'nci burun şeklindeki yükseltinin üstünde Kısık Boğazı'ndan 200 m. kadar doğu yönünde yer almaktadır. Tarım arazisi olarak kullanılan alan yeni sürülmüş olup adeta amorf keramik parçaları tarlası durumundadır. Tarlayı süren köylü tarafından kenara toplanmış yapı taşları yığınlarının arasında aynı zamanda çok sayıda iri parça antik çatı kiremiti bulunmaktadır. Tarla üstündeki keramik parçaları ise çeşitli günlük antik kullanım ve saklama kapları – dolium kırıkları yanı sıra çok sayıda kaliteli M.S. 6. yüzyıla tarihli sofrta tabakları kırıkları Foça ürünleri rulet bezeli ağızlı form 3 ve form 10 tabak kırıkları görülmüştür. Yapı taşları sökülüp tarla dışına yığıldığından yapı kalıntıları yüzeyde görülmemiştir. M.S. 5 ve 6. yüzyıllara tarihli yerleşim küçük bir antik köy olabileceği gibi büyük bir antik çiftlik de olabilir. Öte yandan bölgedeki Geç Antik Dönem çiftlikleri zeytinyağı üretim faaliyeti içinde olup işlik taşları bulunurken burada herhangi bir üretime yönelik taş eser görülmemektedir. Antik yerleşim, Sırt eteğinden geçen "antik su kanalı" ile ilişkili belki de su sistemini korumakla görevli olmalıdır.

C. TEK YAPILAR:

1. KİLİSELER

1.1. Sazaklı Kilise

Sumbas ilçesi, Akdam Köyü, orman yangın deposundan batıya gidildiğinde ulaşılan Sazaklı Kalesi isimli tepenin üst noktasında doğu-batı doğrultusunda uzanan yapı 3 nefli bir bazilikadır. Bazilika, tepeye teraslar üzerine yapıların oturtulduğu Geç Antik Erken Ortaçağ bir antik yerleşimin tespit edilen tek kilisesidir.

Yapının doğuda dışarı çıkık çokgen apsisi içte yarım daire şeklindedir. Apsisin kuzey ve güneyinde dıştan da belirgin dörtgen pastoforia odaları bu-

lunmaktadır. Yapı içinde kireç taşından 2 sıra yuvarlak sütunlar yapıyı 3 nefeye ayırmaktadır. Yapı, 18.50x20 m. boyutlarındadır.

Yerel kireçtaşından yapılmış yapının duvarları düzgün kesilmiş blok taşlar ile örülüdür. Son derece özenli bir yapım ve taş işçiliğine sahip yapının dış cephesinde alt ve üst kornişler birer profil ile bezenmişlerdir. Yapının içinde pembe ve mor kireç taşlarından yapılma ve kenger yaprağı oyma bezemele-ri taşıyan sütun başlıkları parçalanmış şekilde bulunmuştur. Ayrıca gri renk kireçtaşından kenger yaprağı oyma bezeli konsol başlıkları görülmüştür. Yapının zemini kaliteli ve çok renkli mozaik işçiliğine sahiptir.

Kilise, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Adana Bölge Kurulu'nun 31.10.2007 gün ve 3252 sayılı kararı ile tescil edilmiş olmasına karşın taş üstünde taş kalmayacak şekilde parçalanmakta balyoz gibi bir ağır obje ile oyma yaprak bezemeli taşları unufak edilmektedir. Kilisenin güney kenarında bir su sarnıcı da kaçak kazı faaliyetleri ile ortaya çıkmıştır.

1.2. Karapınar Kilise (Işıklı)

Sumbas İlçesi, Akdam Köyü, Işıklı Mahallesi'nin içinden kuzeye devam eden köy yolunun 500 metresinin doğusunda, Işıklı Mahallesi'ne kuş uçuşu 250 m. mesafede Karapınar Mevkii'nde 464 rakımlı bir tepenin burun yaptığı alanda 361 metre rakımda konumlandır. Kilise, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Adana Bölge Kurulu'nun 31.10.2007 gün ve 3251 sayılı kararı ile tescillidir. Kilise, konuşlandığı yükseltinin güney ve batı yamaçlarında kurulu antik yerleşimin halkına hizmet vermiş tek nefli apsisi doğuda çıkık bir yapıdır. Yapının doğu cephesine yakın kuzey-geç güney duvarlarındaki 0,60 m. dışa taşma transept plan uygulaması olarak tescil talep fişinde değerlendirildiği görülmektedir. Yapının batı cephesinde 2 ve güney cephelerinde bir giriş kapısı bulunmaktadır. Yapının batı cephesine sonradan narteks eklendiği görülmektedir. Yapı, 23.56 x 13.37 m. boyutlarında olup duvarları 5.20 m. yüksek ayaktadır. Yapının 3 pencere-apsisi içten yarım daire dıştan çokgen apsisi 4.61 x 5.70 m.dir.

Yapı tescilli olmasına karşın kaçak kazıya maruz kaldığı ve böylelikle ortaya çıkarılmış zeminin iri tesserae'lardan oluşan opus tessellatum tekniğinde mozaik ile döşendiği görülmektedir. Yapının içinde harcı ile birlikte el büyüklüğünde parçalara ayrılmış zemin mozaikleri görülmüştür. Bu mozaik

parçalardan mozağin kireç taşından pembe, beyaz ve siyah renklerden oluştuğu anlaşılmıştır.

1.3. Göbelli Kilise

Sumbas İlçesi, Gaffarlı köyü, Göbelli mahallesinin 1 km. kadar kuzeyinde mahalleden kuzeye giden toprak yolun genişletilmesiyle apsisinin yarım daire ucu tahrip olmuş, yolun batı yakasında yamaç üstünde yarım daire apsis duvarları ve güney duvarı 4 m. uzunlukta olan doğu kısmı ayakta kalmış tek nefli bir kilisedir. Küçük bir kilise olan yapının apsis derinliği 3 m. genişliği 4.66 ölçülmüştür. Kilise 551 m. rakımdadır.

1.4. Kızlar Oturağı Kilise

Sumbas İlçesi, Akçataş Köyü Diniker Tepe'nin doğusunda Akçataş'tan gelip Yellimazı ve Kölemimli üstünden, Diniker Tepe'nin doğusundan geçerek Gafarlı'ya giden yol üstünde konumlu aynı isimli antik yerleşimin kuzey kenarındadır. Arazinin Kızlaroturağı kaya kütlelerinin yükselmeye başladığı kısmında olmakla kilisenin kuzey duvarı bu yükseltiye dayanmaktadır. Tek nefli olan kilisenin kuzeydoğu köşesi toprak yığıntısı ve çalılık altındadır. Yapının güneydoğu köşesinde ise apsise bitişik bir pastoforya oda uzantısı görülmektedir. Olasılıkla yapı Sumbas İlçesi Alibeyli Beldesi'ne bağlı Buzağdağ güney yamacında 2012 yılı tespiti antik yerleşimi kilisesine plan açısından büyük benzerlik göstermektedir. Kilisenin güney kenarında duvarları yer yer 1 metreye kadar yükselmektedir. Güney cephede görülen açıklık olasılıkla Buzağdağ ve Karapınar-Işıklar kiliselerinde görüldüğü üzere güneye açılan bir kapı idi. Öte yandan çok sıkı makilikten dolayı duvar uzantısı görülebilmiş olmasına karşın içine girilemeyen yapının batı kısmında narteks olup olmadığı anlaşılamamıştır; ne var ki, batı cephesinde mutlaka bir ana giriş kapısı olmalıdır. Kilisenin zemini çok renkli mozaiklerle bezelidir.

2. Roma çeşme ve havuzları

Bölgede Roma İmparatorluğu askeri lojistiğinin anıt eserleri olarak günümüze kalmış çok iyi durumda olan havuzlu çeşmeler olduğu gibi yakın zamanda yöre halkı tarafından kimi zaman definecilik amaçlı bile değil yol açimleri nedeniyle de tahrip edilmiş anıt çeşmeler bulunmaktadır. Aşağıda

biri 2012 tespiti olmak üzere bilgisi verilen 6 adet anıt çeşmeden başka çeşmeler de bölgede bulunmaktadır.

2.1. *Karaşih Çeşme 1*

Sumbas İlçesi'nin Gaffarlı Köyü'nün Karaşih Mevkii'nde 451 m. rakımda bir su kaynağının ağzına yapılmış beşik tonozlu ön – güney cephede 3 basamakla inilen bir su havuzu bulunmaktadır; ilk olarak 2012 yılı çalışmamızda tespit edilmiştir. Havuz yapısı 2.83 m. yükseklikte ve 2.16 x 5 m. boyutlarındadır. Kesme blok taşlarla örülü duvarları olan havuz Roma İmparatorluk Döneminde su kaynaklarının ıslahında yapılan su havuzu tipolojisi özellikleri göstermektedir.

2.2. *Karaşih Çeşme 2*

Sumbas İlçesi'nin Gaffarlı Köyü'nün Karaşih Mevkii'nde antik su kanalının 35 m. ilerisinde bulunmaktadır. Çeşme yapısının yüksek derin tonoz ile örtülü havuz kısmına ek olarak önünde ters T şeklini oluşturan bir dörtgen yatay günümüzde eklenmiş bir havuzun devamı bulunmaktadır. Derinliği 5.91 genişliği 3.76 m. olan havuzun tonozunun yüksekliği 3.17 m.dir. Kullanımı devam etmektedir.

2.3. *Karaşih Çeşme 3*

Sumbas İlçesi'nin Gaffarlı Köyü'nün Karaşih Mevkii'nde M36d4 paftasında Karaşih antik kentinin güneydoğusunda Göbelli mahallesinin güneyinde bulunmaktadır. Derinliği 5.04 genişliği 4.20 m. olan yapının üstünü örten yarım daire beşik tonoz örtüsünün yüksekliği 4 m.dir. Bölgede buluna tespit ettiğimiz Roma İmparatorluğu orduları askeri lojistiğinin anıt eserleri olan bu havuzlu çeşmelerin en iyi durumda günümüze kalmış olanıdır. Yapı cephesinde ve konsollarının üstünde oyma taş işçiliğinin çok güzel bezeli örnekleri sunulmaktadır. İçinde bulunduğu tarla sahibinin yapıyı korumak için gösterdiği çaba takdire şayandır.

2.4. *Yediyokuş Çeşme*

Sumbas İlçesi, Akçataş Köyü, Yediyokuş Mevkii Yediyokuş Roma karakoluna giden toprak yolun dönemecinde yer almaktadır. Yapının üst tarafı yok edilmiş, alt kısmı ve su oluğu ve yandaki blok taşları görünebilir durumda.

2.5. Yellimazı Çeşme

Sumbas İlçesi, Akçataş Köyü Yellimazı Mevkii'nde, başındaki çınar ağacının gölgesine etrafını çevreleyecek şekilde bir kır kahvehanesi yapılmış ve çeşmenin ağız ıslah edilmiş durumdadır. Yapının bir tek suyun aktığı oluk taşı ve oluğun her iki yanında destek olduğu blok taşlar özgündür. Çeşme günümüzde de kullanılmaktadır.

2.6. Akçalıuşağı Çeşme

Sumbas İlçesi, Akçataş Köyü, Akçalıuşağı Mevkii Evren Tepe'nin batı eteğinden geçen köy yolu Demirciler Mahallesi'ne ulaşmadan önce sola ve sağa keskin açılı dönüş yaptığı yerde yolun batısında vadi içinde konumludur çeşme. Büyük ölçüde yıkılmış olan çeşmenin oluğunun üstünü kapatan derin tonozu ayakta kalmamıştır. Oluğun üstünde yarım daire kemerle belirlenmiş 2.20 m.lik bir duvar yükselmektedir.

E. ANIT MEZAR VE NEKROPOLLER

1. ANIT MEZARLAR

1.1. Karaşih Anıt Mezar

Sumbas İlçesi, Gaffarlı Köyü, Karaşih antik yerleşiminin yaslandığı tepenin üst noktasında konumludur. Üstü tonozla örtülü yapı içi üç tarafı sekil-klineli ev tipi anıt mezar planı sergilemektedir. Öte yandan yapının dışında batısında büyük blok taşlarla örülü bir duvar ile çevrelendiği görülmektedir. Yapının duvar örgüsünde 2.5 m. uzunluğunda tek parça iri blok taşlar kullanıldığı görülmektedir. Mezarın kapısı güneye bakmaktadır. Yapının derinliği 5.01 genişliği 5.97 ve yüksekliği 4.25 m.dir. Karaşih anıt mezarı, Kabaktepe'nin kuzeyinden başlayıp Karaşih Mevkii'ne doğru uzanan diğer dört anıt mezardan daha büyük ve arazide konumlandırılış açısından da çok daha önem atfedilmiştir. Anıt mezarın hemen alt tarafından antik kent başlamaktadır. Yapı, 578 metre rakımdadır.

1.2. Kabaktepe Anıt Mezar 1

Sumbas İlçesi, Gaffarlı Köyü, Kabaktepe'nin 1.2 km. kuzeyinde yolun doğusunda makilik içinde yer almaktadır. 350 m. rakımda bulunan anıt mezar

tek parça kaya blokları ile yükseltilen duvarları ile dörtgen planlı bir yapıdır. Yapının kapısı güneye bakmaktadır. Derinliği 4.53 genişliği 4.38 ölçülen yapının duvarları 2.80 m. yüksekliğe kadar ayakta kalmıştır.

1.3. Kabaktepe Anıt Mezar 2

Sumbas İlçesi, Gaffarlı Köyü, Kabaktepe'nin 1.2 km. kuzeyinde yolun doğusunda bir numaralı anıt mezarın hemen kuzeydoğusunda makilik içinde bulunmaktadır; ilk 2012 yılı çalışmamızda tespit edilmiştir. Yapı, 362 m. rakımda yapının üstünde yığma toprak bulunmaktadır. Beşik tonoz örtülü dörtgen mezar odasının üstü ve çevresinin yığma toprakla örtülü olduğu alan incelendiğinde bu dairesel toprak yığınının 1 ila 1.5 m. yüksekliğe kadar destekleyen ve çevreleyen blok kayalar ile örülmüş çember duvar tespit edilmiştir. Tümüyle üstü yığma toprakla örtülü yüksek çevre duvarı ile sınırlı Dörtgen mezar odasının ölçüleri içten içe alınabilmektedir.

1.4. Kabaktepe Anıt Mezar 3

Sumbas İlçesi, Gaffarlı Köyü, Kabaktepe'nin 1.4 km. kuzeyinde yolun batısında 370 m. rakımda 2 numaralı anıt mezarın 50 m. kuzeyinde bulunmaktadır. M36d4 paftasında 37 S 236043 4162408 koordinatlarında konumlandır. Yapı 2 numaralı anıt mezarın 50 m. kuzeyinde bulunmaktadır. Uzunluk 4.41 m., genişlik 4.39 m. ve yükseklik 2.83 m.dir. Kabaktepe Mevkii'ndeki anıt mezarlar arasında en fazla tahribat görmüş ve şeklini kaybetmiş olandır. Ayrıca diğerlerinde gözlemlenen etrafını dairesel çevreleyen bir istinat duvarı görülememiştir. (Bu anıt mezarların tümünün tumulus tipi mezar ve 2 numaralı mezar dışında diğerlerinin üstündeki toprağın tümünden definecilerce kaldırılmış olmasıdır.)

1.5. Kabaktepe Anıt Mezar 4

Sumbas İlçesi, Gaffarlı Köyü, Kabaktepe Mevkii'nde güneyden kuzeye doğru dizilmiş 4 anıt mezardan sonuncusu olan mezar ikinci mezar da olduğu gibi tonozu tek bir blok taşı kaldırılmış olması dışında çok iyi korunmuştur. İkinci anıt mezarda görülen üstünü örten toprak tümünden kaldırılmıştır. İkinci mezar gibi bu mezarı da dairesel çevreleyen istinat duvarı korunmuş-

tur. İkinci mezarın tonoz uzantısı doğu yönünde olduğundan kapısı da doğuya baktığı düşünülmektedir. 4 numaralı mezarın tonoz yönelimi güneydoğu-kuzeybatı şeklindedir. Uzunluk 3.85 m. genişlik 4.57 m. ve yükseklik 2.70 m.dir.

2. NEKROPOLLER

2.1. Köseli Antik Yerleşim Nekropol

Sumbas İlçesi, Akçataş Köyü, Evren Tepe'nin batı yamacında konuşlu antik yerleşimin güney eteğinde kireç sırtları üstünde orman arazisi içinde en az 8 adet kaya mezarı görülmüştür. Mezarlar kayaya oyulmuş trapez ağızlı içi sekili 1, 2 veya 3 adekölalıdır. Trapez ağızlı kaya mezarları çeşitli varyasyonları ile Osmaniye nekropollerinde görülen bir mezar şekli olup Ceyhan İlçesi Yüceören nekropolü mezarları tiplemesinden de anlaşılacağı gibi bu mezar türü Çukurova (Ovalık Kilikya'ya) da yaygındır.

2.2. Akçataş Nekropolü

Sumbas İlçesi, Akçataş Köyü kuzey çıkışında halk arasında sayılık denilen kireç sırtında kayaya oyma mezarlardır. Tahrip olmuş mezarlıkta az sayıda mezar tespit edilmiştir. Biri, yola yakın olanı yeni kazılmış olmakla plan tipine ilişkin bilgi verir durumda olup bölgenin diğer kaya mezarlarıyla aynı özelliktedir.

2.3. Gencali Nekropol

Sumbas İlçesi, Akdam Köyü, Gençaliler Mevkii'nde bulunan yerleşimin batı kenarında bulunan Roma nekropolü günümüz mezarlığı ile birlikte kullanılmaktadır. Nekropolde 1 adet yazıtlı taş (Sayar 1999: 239).

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Adana Bölge Kurulu Gencali mahallesinde taşınır hale gelmiş halen Ali Kabaktepe evi bahçesinde durur zemin mozaikini göz önüne alarak 26.01.2007 gün ve 2369 sayılı karar ile "Gencaliler Arkeolojik Alanı" olarak tescil edilmiştir. Mahalle içindeki evlerin bahçelerinde çok sayıda işlik taşları ve bezemesiz mimari eleman görülmektedir. M.S. geç 5 veya 6. yüzyıl başına tarihlenebilecek mozaikğin bir kilise zemine

ait olduğunu belirten köylü mozağin tarlada tarım esnasında pulluğa takılıp çıktığını belirtip köy evlerinin hemen kuzeyinde doğu batı uzantılı kilise yerini göstermişlerdir. Alanda parçalanmış temel ve harç kalıntıları ve yüzeyde amorf düzeyde yeşil sırlı M.S. 13.ncü yüzyıla tarihli kazı bezemeli pişmiş toprak çanak parçaları görülmüştür.

E. KÜLT ALANLARI

1. Kızlar Oturağı Kült Merkezi

Sumbas İlçesi, Akçataş Köyü Diniker Tepe'nin doğusunda Akçataş'tan gelip Yellimazı ve Kölemitli üstünden, Diniker Tepe'nin doğusunda geçerek Gaffarlı'ya giden yolun kuzeyinde antik yerleşimin eteğinde kurulu olup 37 m. birden duvar gibi dik yükselen mermerden bir kaya kütesinin en tepesinde konumlanmaktadır.

Mermer kaya kütesi (yöre halkının anlatımı ile) sahte bir izin belgesi ile mermer ocağı işletmesi kisvesi altında dinamitlerle patlatılmıştır. Halen kayanın çeşitli yükseltilerinde ve sunakların bulunduğu tepedeki platformda Hilti makinesi ile açılmış dinamit lokumu delikleri görülmektedir.

Aşırı tahribat nedeni ile kaya kütesinin bedeninde oyulu basamaklar olup olmadığı anlaşılamamakla beraber tepeye 5 m. kala güney cephede sağlı sollu oyulu basamaklardan oluşan merdivenler bulunmaktadır. Bu merdivenler ile kaya kütesinin üstünde bir gemi güvertesi gibi duran platforma çıkılmaktadır. Burada özenle oyulmuş en az karşılıklı 10 kişiden 20 kişinin oturabileceği 2 adet karşılıklı düzenlenmiş oturma sekisi bulunmaktadır. Sekilerin yaslanmak için sırt kısmı da bulunmaktadır. Bu 2 sekili oturma- toplantı yeri düzeneğinin kuzeyinde 2 ayrı basamaklı sunak bulunmaktadır. Bu sunaklar platformun batı kenarına kuzey-güney doğrultusunda art arda oyularak oluşturulmuşlar ve sunakların önünde bulunan alanın genişçe düzlenmiş olduğu görülmektedir. Bir ikinci sekili oturma düzeneği sunaklardan sonra bulunmaktadır. İkinci sunak alanı ve ikinci sekili oturma düzeneği tahrip olduğundan tam plan çıkarmak mümkün değildir. İkinci sekili oturma düzeneğinden sonra platformun bu kısmında en az 5 m. derinlikte özenle oluşturulmuş küp prizması şeklinde bir çukur bulunmaktadır. İkinci sekili oturma düzeneğinin batı kenarından platform devam etmekte ve basamakla kayanın dik yükselen kısmına çıkış vermektedir. Basamakların solunda- batısında

kaya cephesi (güney cephe) özenle perdahlanmış ve 2 m. kadar alçakta bir platform oluşturmaktadır. Burada da ayrıca tek bir basamaklı sunak bulunmaktadır. Çukurun kuzeyinde kaya kütesinin tüm platforma hakim şekilde yükseldiği ve tepesinin üçgenimsi bir şekilde sonumlandığı görülmektedir. Bu yükseltinin güney cephesi- son derece güzel perdahlanmış olup önünde küçük bir platform oluşturulduğu görülmektedir. Tüm bu oyma işlemlerini yapan, sunakları kullanan ve sekilerde oturanlardan oluşan topluluğun yöneticisinin herkesi birden görebildiği onlara seslenebildiği bir küçük alandır bu yüksekteki platform.

Kızlaroturağı kült alanın 2 km. kuzeydoğusunda ve Sabanların Sırtı antik yerleşimin 1 km kuzey batısında bir kaya anıtı bulunmaktadır. Anıtın güney cephesi perdahlı olup üstünde dağ tanrısına adanmış 4 sıra kazınmış Grekçe yazı bulunmaktadır (Alkım 1950: 533). Kızlar Oturağı kült alanı, Topaktaş yazıtlı kaya anıtı ve Çem Kale Kült alanı bölgede bir bütünlük oluşturan Demir Çağ kült merkezleridir.²

F. KALELER

1. Bahçeköy Kale

Osmaniye İli, Cevdetiye Beldesi, Cevdetiye – Karatepe yolu 8. km.sinde batıya dönen Bahçeköy yolunun Kırmacılı Köyü'ne kavşak verdiği noktanın kuzeydoğusunda bulunan ve köyün evlerinin güney güneybatı sırtının yasladığı tepenin üzerinde 283 m. rakımda bulunan kaledir. Dört köşesi yuvarlak burçlu olan kalenin burçları kuzeydoğu kuzeybatı, güneydoğu ve güneybatı yönlerinde konumludur. Tepenin eğimine göre şekillenmiş kale tam bir dikdörtgenden daha çok romboit şekillidir. Kalenin kuzeydoğu burcu ve duvarları yer yer 1 m.nin üstünde ayakta. Kale 28.75x45.16x26.51x33.89 m. boyutlarındadır.

2. Toprakkale

Bir Ortaçağ kalesi olan Toprakkale'nin arkeo-jeolojik ve mimari açılardan bilimsel incelenmesini amaçlayan çalışma kalenin arkeolojik yüzey taraması

2 Kızlar Oturağı ve Çem Kale kült alanları (ikinci basamaklı kaya anıtı) Osmaniye Arkeolojik Araştırma ekibi tarafından ilk defa tespit edilmişlerdir; yayın hakları saklı olup çoklu yayına hazırlanmaktadır. Bakanlığa sunulan çalışma raporlarımız doğrultusunda "arkeolojik kültür varlığı" tescil işlemleri başlamıştır (Temmuz 2014). Kızlar Oturağı antik yerleşimi, mozaikli kilisesi ve kült alanı birlikte bütünlüklü bir arkeolojik sit olarak tescil edilmelidir.

ve mimari olarak kale ünitelerinin plan ve kesit çalışmalarına devam edilmiştir. Yapının arkeolojik yüzey araştırması kapsamında yapının su sistemlerini ve edinimini kavrayabilmek amaçlı yapı içi ve dışı duvar temelleri, konuşlandığı yükseltinin yamaçları ve çevresi ayrıntılı olarak taranmıştır.

Kale höyüğü eteklerinde yapılan arkeolojik yüzey taramasında Kalenin kuzey eteğinde 1. Derece Arkeolojik Sit olarak tescilli alanda İl Özel İdaresi'nin su kanalı için hafriyat yaptığı 1 m.den derin açılan yarmaların üstündeki yığıntı toprakta 2 adet, nerdeyse tüm, pişmiş toprak obje bulunmuştur. Tüm veya tüme yakın oldukları için "envanterlik eser" tanımına giren eserler araştırma evine getirilerek yıkanıp temizlenmiş, fotoğrafları çekilmiş, ölçüm ve çizim çalışmaları yapıldıktan sonra envanter fişleri hazırlanmıştır. Bu 2 pişmiş toprak eser yeni kurulmuş olan Osmaniye İli Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilmiştir.

Envanterlik eserlerden biri kırmızı hamurlu kalın yeşil sırlı kazı bezeli bir tabak olup olasılıkla Memluk Dönemine aittir. Bu eser, Osmaniye Arkeolojik Yüzey Araştırması'nda bugüne kadar derlenmiş İslam dönemi keramikleri arasında yeni ve farklı bir kültür ve döneme ait örnek olarak yerini almıştır. İkinci eser ise pişmiş toprak minyatür bir amfora şeklinde koku kabıdır. Toprakkale'nin mimari inceleme ve çizim çalışmaları sürdürülmüştür.

G. Su Sistemleri

Osmaniye İli Toprakkale İlçesi, Toprakkale'de belgelenen sarnıçların bir kaç biriktirme yolu ile edinilmiş su hazneleri olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte tüm kalenin içecek ve kullanım su gereksinimini karşılayacak bir su sistemi olmalıdır. Kaleye suyun nasıl getirilmiş olabileceği sorusuna yanıt bulma amaçlı yürütülen yüzey tarama çalışması alan olarak Toprakkale çevresi dışına çıkmıştır.

Böylelikle, Osmaniye Arkeolojik Yüzey Araştırması kapsamında tüm Toprakkale İlçesi il sınırları dışına kadar taranmıştır. Roma İmparatorluk Dönemine ait açık ve kapalı su sistemlerini kullanmış tünel ve kemerlerden oluşan bir su sisteminin 6.5 km. uzunluğundaki kısmı belgelenmiştir. Belgelemede netcad yazılımı kullanılmıştır. Bu su kanalı, yörenin ileri gelenleri tarafından Ferhatlı Su Kanalı olarak bilinmektedir. Elde edilen verilerin yoğunluğu, zenginliği ve çeşitliliği "Toprakkale'nin su sistemleri" olarak başlanan küçük ölçekli bir araştırmanın başlı başına bir proje olduğunu göstermiştir.

C. ANTİK ÇİFTLİK

1. Eski Kışla Antik Çiftlik

Sumbas İlçesi, Akçataş Köyü, kuzeye Yellimazı'ya giden yolun doğusunda Karayanıklar Mahallesi'nin güneyinde bulunan Dikilitaş Tepe ve Ortaç Tepe ortasındaki haritada isimsiz üçüncü tepe Roma karakolu Eski Kışla'ya giden toprak yolun doğu kenarındadır. Antik yapının duvar kalıntıları kısmen ayakta ama dağılmış olduğundan planı okunamaz durumdadır. Etrafta ışık taşı ve keramik parçaları bulunmaktadır. Çatı kiremitleri ve günlük kullanım saklama kapları parçaları görülmüştür. Haritada N35b2 paftasında 383 metre rakımda 36 S 760828 4152982 koordinatlarında konumludur.

2. Kölemitli Antik Çiftlik

Sumbas İlçesi, Akçataş Köyü, Gölbeleni Tepesi'nin kuzeydoğusunda yer alan Uçuk Tepe'nin batı eteğinde Kölemitli Mevkii'nde kuzeye giden köy yolunun batı alt tarafında in situ ve yerinde oynatılmış çeşitli ışık taşlarının yanı sıra çeşitli antik kullanım kaplarına ait keramik parçaları görülmüştür. Son derece dağıtılmış antik çiftlik alanında yoğun bir üretim faaliyeti olduğu günümüzde dağıtılmış- tahrip olan su sisteminden anlaşılmaktadır. Antik çiftlik haritada M35c3 paftasında 36 S 762006 4157309 koordinatlarında bulunmaktadır.

G. KARAKOL VE KALELER

1. Yediyokuş Roma Karakolu

Sumbas İlçesi, Akçataş Köyü, Yediyokuş Tepe'nin doğusunda Mescit Tepe'nin güneye doğru burun şeklindeki uzantısı üstünde batıdaki vadiye ve güneyden gelen yola hakim konumda bir Roma İmparatorluk askeri karakoludur. Son derece tahrip edilmiş olmasına karşın yer yer temel taşları, güney eteğinde *in situ* kalmış kapı söveleri görülmektedir. Yediyokuş Roma çeşmesinin 100 metre batısındadır.

2. Eski Kışla Roma Karakolu

Sumbas İlçesi, Akçataş Köyü, kuzeye Yellimazı'ya giden yolun doğusunda Karayanıklar Mahallesi'nin güneyinde bulunan Dikilitaş Tepe ve Ortaç Tepe ortasındaki haritada isimsiz üçüncü tepe Roma karakolu Eski Kışla'ya

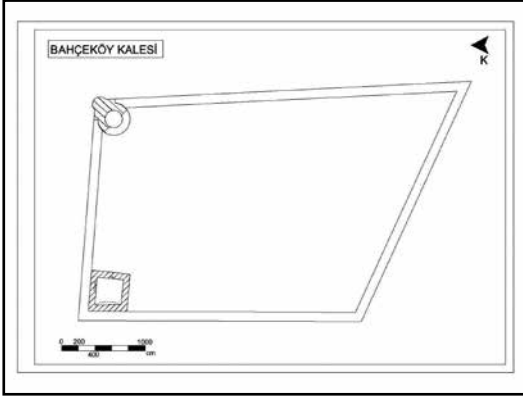
giden toprak yolun doğu kenarındadır. Antik yapının duvar kalıntıları kısmen ayakta ama dağılmış olduğundan planı okunamaz durumdadır. Etrafta işlik taşı ve keramik parçaları bulunmaktadır. Çatı kiremitleri ve günlük kullanım saklama kapları parçaları görölmüştür.

KAYNAKÇA

ALKİM 1950, Bahadır ALKİM, “Üçüncü Mevsim Karatepe Çalışmaları: Kazı ve Geziler” *Belleten*. XIV.53: 515- 542

SAYAR 1999, M.H.SAYAR, “Kilikya’da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları 1998”, *AST* 17. 237- 244

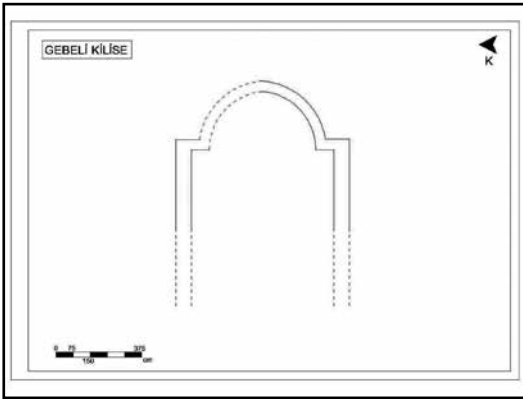

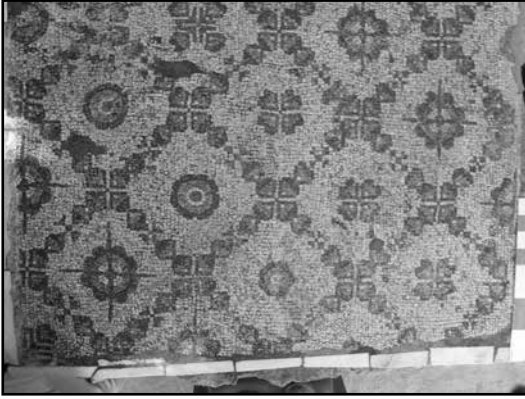
Resim 1: Bahçeköy kale çizimi.

Resim 2: Deliktepe Höyük.

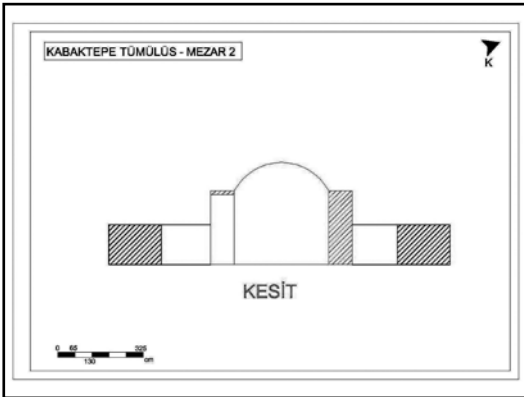
Resim 3: Göbelli Kilise çizimi.

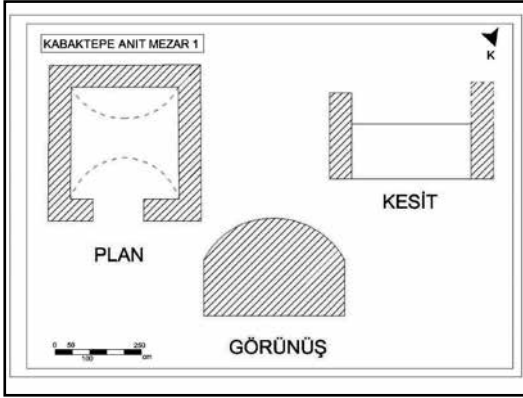

Resim 4: Gencali Mozaik 1.

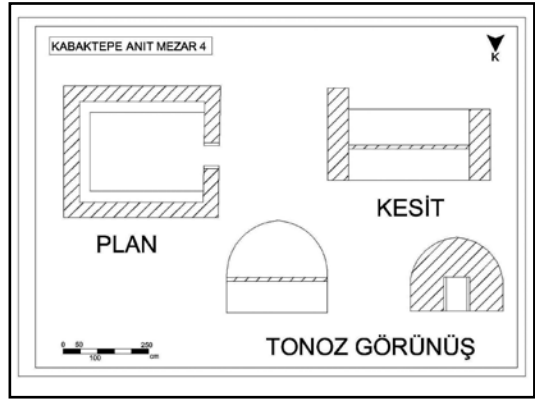

Resim 5: Gencali Mozaik 2.

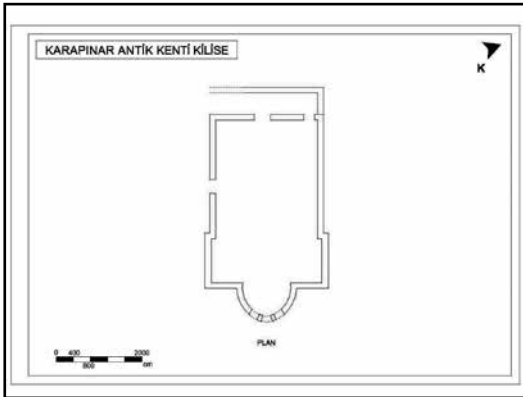

Resim 7: Anıt Mezar 1, çizimi.

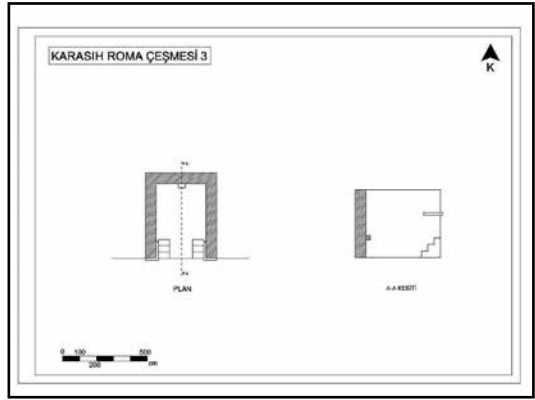
Resim 8: Anıt Mezar 4, çizimi.

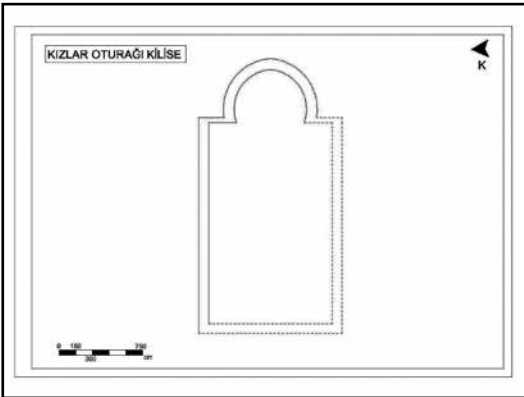
Resim 9: Karapınar Antik Kenti - Işıklı Kilise çizimi.

Resim 10: Karaşih Roma çeşmesi.

Resim 11: Karaşih Roma çeşme 3 çizimi.

Resim 12: Kızlar Oturağı Antik Kenti kilise çizimi.

Resim 13: Kızlar Oturağı Antik Kenti kilise zemin mozaïği.

Resim 14: Kölemitli ışık taşı.

Resim 15: Sazaklı antik kent ışık taşı.

ANTAKYA, KUSEYR YAYLASI KIRSAL ALAN YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Hatice PAMİR*

Antakya'nın güneyinde uzanan dağlık alan olan Kuseyr Yaylası'nda açık alan yüzey araştırması yapmak suretiyle kırsal yerleşimlerin tespiti, kırsal endüstrinin tanımlanması, kırsal yerleşim tipi ve dağılımını belirlemek amaçlı olarak yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiş ve araştırmalar halen devam etmektedir. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ile 2012 yılı yüzey araştırmaları Bakanlık Temsilcisi Sayın Ali Çelikay'ın katılımları yapılmıştır.¹ Çalışma açık alan yüzey araştırması ve depremlemlerin Antakya su yolları üzerindeki etkisini araştırmak üzere arkeosismolojik araştırma olarak yürütülmüştür. 2012 yılı çalışmalarının temelini oluşturan açık alan yüzey araştırması, Antakya'nın kırsal alanını oluşturan Kuseyr Yaylası'nda yerleşim dokusunu araştırmak amaçlı Yayladağı'na bağlı Topraktutan, Aşağı Pulluyazı, Çabala, Kulaç, Hisarcık, Kışlak, Güzelyurt, Sungur ve Sürütme ve Karacurun köylerinde gerçekleştirilmiştir (Harita: 1). Yerleşim kelimesi, bir kaç konuttan oluşan köyleri, köy yerleşimi içindeki kilise gibi mekanları, tek konuttan oluşan çiftlik evlerini kayaca oygu olarak yapılmış bir kaç katlı kompleks konut mekanlarını, ve tarım amaçlı kullanılmış birimleri ve bu birimler ile ilişkili sarnıç ve işlikleri ve tanımlamaktadır. Yerleşim yerlerinin yanısıra kale ve kaya oygu mezar odaları da araştırmada belgelenmiştir.

* Doç. Dr. Hatice PAMİR, Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı Antakya-Hatay/TÜRKİYE.

1 Araştırmaya Mustafa Kemal Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencileri Taner Dalgacı, Memik Kereci, Arkeoloji lisans öğrencileri Turgut Göğebakan, Tuma İşleyen, Cansu Uladı, Deniz Sezgün, Pınar Yarat katılmışlardır. Antakya su yolları üzerine yapılan çalışma Prof Dr Aurelia Hubert Ferrari (Liege Üniversitesi), Doç. Dr. Volkan Karabacak (Osmangazi Üniversitesi) tarafından yürütülmüştür.

KIRSAL YERLEŞİMLER

Araştırmada 17 yerleşim yeri ve kayaca oygu mekanlar, yerleşim yeri içinde veya yakınlarında 48 sarnıç ve 8 su toplama havuzu, 4 zeytinyağı işliğı ve 12 zeytinyağı ezme taşı, ve 1 yunak ve iki kilise belgelenmiştir.

YD 176 Yerleşim Yeri: Koordinatları: N: 35. 49'07.1" E: 0.36 09' 10.3"

2002 yılında terkedilmiş sınır köyü Topraktutan Köyü'nde çoğu yıkılmış durumda ki evler tek yada iki katlı, taş ve çamur harcı ile inşa edilmiştir. Yapıların içi tamamen moloz dolgu ve bitki kaplı olduğundan planları çıkarılamamıştır. Kaçak kazı çukurundan toplanan seramik malzeme seramik malzeme Geç Roma Dönemini yansıtmaktadır. 1 zeytinyağı pres taşı belgelenmiştir.

YD 180 Kilise, Koordinatları: N: 35.54'18.0" E: 036.65'25.04" (Resim: 5)

Yayladağı-Antakya eski yolunun batısındaki stabilize yol üzerindeki yoldan hafif yüksekte alçak tepe üzerinde yer alan tek mekanlı kilise kalıntısıdır. Yapının batı tarafı yıkılmış kuzey, doğu ve güney duvarları mevcuttur. Yapının iç ölçüleri: uzunluk 4,25 m. iç genişlik 3.15 m. ; apsis derinliğı 1,50 m. genişlik 2,33 m.dir. Şapel olarak tanımlanabilecek kilisenin doğu duvarı apsisli, batı duvarı tahrip olmuş mevcut değildir. Kuzey ve güney duvarları ise tavan başlangıcına kadar sağlam kalmış; tonoz tavanın ilk sırası mevcuttur ancak tavan tamamen çökmüştür. Doğü duvarındaki apside pencere açıklığı vardır. Yapının hemen güneyinde sahanlık yer almaktadır. Orta boyutlu taşlar arada taşcık, kiremit kırıklı kum katkılı kireç harcı yoğun kullanılmıştır. Yapının dönemini tarihlendirmek oldukça güçtür ancak yakınlarındaki yüzey buluntuları bu alana Geç Antik/Bizans Döneminden bu yana yerleşildiğini göstermektedir.

YD 183 Yerleşim, Koordinatları: N: 35.53'33.9" E: 036.06'04.02"

Antakya Yayladağı İlçesi Çabala Köyü'nün batısında yer alan zeytin yağı işliğı kayaca oyulmuştur. Tekne üzerinde yer alan olukları korunmuş durumdaiken ezme taşında deformasyon gözlenmektedir. Kuzeyinde yer alan ve kayıt altına alınan yerleşim göz önünde bulundurulursa bu işliğin yerleşimle ilişkilendirilebilir.

YD185 Zeytinyağı işliğı Koordinatları: N: 35.54'77.2" E: 036.07'88.2"

Yenice Köyü'nde köy çeşmesinde yalak olarak konmuş zeytinyağı işliğine ait alt hazne taşının iç çapı 1,12 m. iç derinlik 0,35 m., duvar kalınlığı 0,16 m.dir.

YD 186 Tepe Yerleşimi: Koordinatları: N: 35.54'24.9" E: 036.08'08.6"

Kulaç Köyü'nün güneyinde tepe üzerindeki yerleşim yerinde tepeden eteklere doğru teraslandırma yapılmıştır. Tepenin kuzey tarafında mimari bir plan vermeyen blok taşlar vardır. Yüzey buluntuları tepenin ve yamaçların geç antik (roma) ve Erken Bizans Dönemlerinde yerleşildiğini göstermektedir. Tepenin kuzey tarafında seramik buluntular diğer teraslara göre daha yoğundur. Alandan toplanan seramik buluntular Helenistik, Roma, Bizans ve İslami dönemlere aittir

YD 187 Tepe Yerleşimi: Koordinatları: N: 35.57'18.9" E: 036.08'35.5"

Yayladağı, Hisarcık Köyü'nün güneyinde yer alan, 5 terastan oluşan yerleşim yeridir. Tepenin çevresinde ve teraslarda mekanlara ait duvarlar, zeytin ezme haznesi, kuyu, sarnıç, taş işliğı ve işlenmiş taş bloklara rastlanılmıştır. Yöre halkı tarafından kale olarak adlandırılan bu alan bulunduğu bölgeye hakim yüksekte konumu ile tepe yerleşimidir. Kireç taşına oyulmuş 2 sarnıç belgelenmiştir. Her iki sarnıç kesik konik, ağıza doğru kapanan forma sahiptir. B sarnıcı halen kullanılmakta 6,67 m. derinlik ölçülmüştür . Kale tepesinin güneyinde bir kapı lentosuna ait olan bu eser kireçtaşından yapılmış dış yüzünde yatay ve eğik çizgiler aşağıdan yukarı doğru uygulanmış; en üst sırada ise dama tahtası şeklinde üç paralel çizgi motifi işlenmiştir. Bu geometrik ve yalın üslup geç antik çağ yapılarında, kaya mezar odalarının cephelerinde sıklıkla karşılaşılmaktadır. Tepenin kuzeydoğusunda bulunan kayaca zeytinyağı işliğine ait dikdörtgen olarak kayaca oygu 1,65 m. x 0,55 m. yağ biriktirme ve saflaştırma haznesinin doğu ve batı kenarlarında iki adet oluk işlenmiştir. Tepenin doğusunda ise bir taş işliğı saptanmıştır. Alandan toplanan seramik yüzey buluntuları Bizans ve İslami dönemlere aittir. Ayrıca alanda Erken İslami Döneme ait bir sikke ele geçmiştir.

YD188 Zeytinyağı İşliğı ve Yunak, Koordinatları: N: 35.57'55.1" E: 036.09'49.0"

Kışlak Köyü dere yatağının kuzey kenarında tarafından köylüler tarafından yunak adı verilen yapı kalıntısı ile zeytinyağı işliğı belgelenmiştir (Resim: 4). İki parçadan oluşan zeytinyağı işliğı, altta dıştan çapı 1,88 m. yüksekliğı 0,88 m. dairesel baskı haznesi ve üstte 0,35 m. çapında 0,35 m. enlilikte ezgi taşından oluşur. Silindirik ezme taşı haznenin üzerinde durmaktadır. Bölgede yaygın bir tip olan zeytinyağı işliğı tipini yansıtır (Resim: 3).

Yunak, işliğın hemen güneyinde, dere kenarında oldukça sağlam durum-

da günümüze ulaşmış 5,71 m. x 12,71 m. ölçülerinde dörtgen plan gösterir. Yöre halkı tarafından hamam olarak adlandırılan, köyün ortak çamaşır yıka- ma alanı olarak tanımlanmaktadır. Yapının içi doğu-batı yönünde duran ikili kemerle kuzey ve güney parça olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. Yapının zemini taş kaplamadır.

YD 189 Yerleşim yeri, Koordinatları: N: 35.57'59.2" E: 036.10'09.9"

Yayladağı'na bağlı Kışlak Köyü'ne giden yol üzerinde tarımsal yerleşim- dir. Alanda yapılan taramada çok sayıda kiremit kırıklarına ve seramiklere rastlanmıştır. Kuzey-güney yönlü eğime sahip alanda zeytin ağaçları bulun-makta olup yüzeyde Bizans ve İslami dönem seramikleri gözlemlenmiştir.

YD 190 Yerleşim yeri ve kaya mezar odaları, N: 35.57'52.2" E: 036.08'50.0"

Kışlak Köyü Çakmaklı Tepe Mevkii'nde zeytinyağı işliğı, dört adet kaya mezar odası, kaya oygu sekiler belgelenmiştir. Alanın yakınında doğu batı yönünde uzanan kireç taşına oygu zeytinyağı işliğı ezgi yapılan birim ve doğu duvarındaki olukların önünde yer alan biriktirme haznesinden oluş- maktadır. Yüzey seramik buluntuları Bizans ve İslami dönemlere aittir. Alan- da kireçtaşı kayalık üzerinde yan yana kayaca oygu üç mezar odası ve kaya- lık yamacın tepesinde bir mezar odası olmak üzere toplam dört mezar odası belgelenmiştir. B mezar odasının kapısı dikdörtgen olup girişin solunda iki söve deliğı sağ taraf üst köşede bir tane söve deliğı bulunmaktadır. İçeriye bir basamakla inilmektedir. Kaya mezar odasının içinde *arcosolium* tipinde tek mezar yer almaktadır. Mezar teknesinin yan duvarları tahrip olmuştur. Me- zar yatağı kuzey güney doğrultusunda uzanmış ve kuzey kısmında yastık izi vardır. İkinci mezar odası ise üç mezar barındırmaktadır. Mezar odasına bir basamakla inilmekte, mezar odasının üç duvarında da mezar işlenmiştir. Me- zar yataklarının yan duvarları biri hariç kırılmıştır. Orta alan ise kare planlı- dır. Bu mezar odası köylüler tarafından dörtlü mağara olarak adlandırılmak- tadır. Kireç taşına oyulmuş kaya mezar odasının girişi güney doğudandır. Mezar odasının kapısı dikdörtgen formda, kapısının lento ve sövesi ile eşik taşı dış yüzde kabartma şeklinde belirtilmiştir. Mekânın içine bir basamakla inilerek girilmektedir. Kapının tam karşısında *arcosolium* tipinde tek mezar yatağı yer almaktadır. Mezar yatağı çok az tahrip olmuştur. Mezar yatağı me- zarın ilk girişinde daha yüksek bir kotta yer almaktadır. Köylüler tarafından dörtlü mağara olarak adlandırılan kaya mezar odalarından dördüncüsü olan bu mezar odasının girişi dikdörtgen forma sahip giriş kapısı doğudandır. Me- zarın ön giriş mekanı vurgulanmış kapının iki yanında iki alçak seki oluştu-

rulmuştur. Kapının sağ sövesinde kapıyı menteşe deliği vardır. Girişten iki basamakla mezar odasına inilmektedir ve mezar odasında üç tane *arcosolium* tipinde mezar yatağı bulunmaktadır. Kısmen iyi korunmuş olan mezar odasının güneyindeki mezar yatağının duvarı kırılmış diğer iki yatağın sağlam olduğu gözlemlenmiştir. Kuzey ve güney duvardaki mezarların teknelerinde zeminde yastık çıkıntısı işlenmiştir. Ayrıca kayaca oygu olarak yapılmış üçü seki/basamak ve ona bitişik hazneden oluşan bir düzenleme göstermektedir. Haznenin doğu bitişiğinde başlayan basamaklardan üçü korunmuş; iki basamak daha kısa iken ortadaki basamak daha uzundur. Kaya mezar odalarının şekillendirildiği kayalığın diğer yüzünde olan bu sekiler ve toprak dolgu olduğu için tam olarak anlaşılabilen hazneden oluşan bu düzenleme ya ölü kültü ile ilişkili olmalı ya da tarımsal bir düzenleme olarak tanımlanmalıdır.

YD 192, Koordinatları: N: 35.56'0.14" E: 036.03'46.8"

Yöre halkı tarafından kale olarak adlandırılan tepe günümüzde modern yerleşim yerinin altında kalmış durumdadır. Yöre halkının bahsettiğine göre eskiden var olan duvar kalıntıları görülmekte ve bir kanal kazısında 3 yataklı bir mezar odası ortaya çıkmış fakat sonradan kapatılmış. Bugün herhangi bir kalıntı mevcut olmayıp, köylülerin verdiği bilgilere göre tepe kısmında kaya mezarı gibi anıtların üzerine evler inşa edilmiştir.

YD 193 Sungur Köyü Yerleşim Yeri : N: 36.00'25.1" E 036.06'29.2'

Yayladağı İlçesi'nin yaklaşık 20 km. kuzeyinde yer alan eski bir yerleşim yeri olan Sungur Köyü Yayladağı' nı Samandağ'a bağlayan eski yolun üzerindedir. Köy, Türkmen toplulukları tarafından yerleşilmiştir. Sungur Köyü'nün merkezinde köy odasının doğusunda olan sarnıç kireç taşı kayaca oyulmuş olup ağız kısmı beton dökülerek dikdörtgen bir kapak yerleştirilmiştir. Ayrıca köy içinde çeşitli yerlerde zeytinyağ işliğine ait kalıntılar ve bir adet zeytinyağı işliği belgelenmiştir. Zeytinyağı işliği ana kaya ile birlikte oyulmuştur. İşlikteki ezme taşı günümüze değin koruna gelmiştir. İşliğin ortasından ezme taşına günümüzde kullandığımız demir aletler ile birbirine bağlanmış yakın zamana kadar zeytinyağı üretmek amaçlı kullanılmış; modern baskı makinelerinin kurulması ile terk edilmiş ancak halen bulgur çekmek amaçlı kullanılmaktadır.

YD194 Sungur Köyü Ayvacı Mevkii Yerleşim Yeri

Sungur Köyü Ayvacı Mevkii yerleşimi bölgedeki antik çağ yerleşimleri

içinde en iyi korunan yerleşimdir. Sungur Köyü'nün yaslandığı yüksek tepe üzerinde arasında oluşan düzlük ve batı yanda kayalık yamaçta mekanlar, sarnıç, kaya mezar odaları ve zeytinyağı işlikleri ile tarım alanından oluşmaktadır (Resim: 1). Teraslar halinde yükselen yerleşim ovaya; doğuya cep-helidir (Resim: 1a). Yerleşim en az üç teras üzerinde kurulmuş; yüksek terasta ağırlıklı olarak kayaca oygu sarnıçlar yer alırken (Resim: 1f), ev/ mekânlar ova düzlüğüne daha yakın konumdadır (Resim: 1b,e). İstisnai olarak birkaç mekân sarnıçların hemen yanında yer almaktadır. Mekanların tabanı mozaikle kaplıdır (Resim: 1b). Ova düzlüğünde yıkılmış mekanların duvarlarına ait taşlar toplanarak duvar kalıntılarının üzerine yığılmıştır. Yerleşimin yaslandığı kayaca oygu mekanlardan bağımsız toplam 27 sarnıç belgelenmiştir. Birbirine yakın konumda yer alan sarnıçlar genel olarak kesik konik forma sahip, ağzını kapatan ortası delik taş sarnıç taşı (Resim: 1c,d; 1f) ve bazılarında ise ağız kenarında kanal olukları bulunmaktadır. Toplam 27 sarnıç, 1 kuyu, 3 kaya mezar odası (Resim: 2a-c), kısmen kayaca oygu mekanlar, 1 işlik kalıntısı (Resim: 2e) belgelenmiştir. Alanda ele geçen seramikler Geç Antik Çağa ait depolama, pişirme ve servis kaplarına ait parçalardır (Resim: 2d).

YD198 Kulaç Köyü, Koordinatları N: 35.54'.50.0 E: 36.08'.030''

Kulaç Köyü içinde zeytinyağı işliğı ve kaya mezar odası belgelenmiştir. İki parçadan oluşan işlik bölgede en sık rastlanan tip olan altta dairesel baskı ezgi haznesi ve üstte silindirik ezgi taşından oluşmaktadır.

YD 201, Taş İşliğı, Koordinatları N: 36.01'.44.3'' E: 036.05'.37.7''

Yayladağı İlçesi Sungur Köyü Ayvacık Mevkii yakınlarında yer almaktadır. Anakaya üzerinde kare ve dikdörtgen formda blok taş çıkarma izleri vardır. Ayvacık yerleşimi ile ilişkili bir taş işliğıdir.

YD 204, Yerleşim Koordinatları N: 36.00'.24.3'' E: 036.06'87.9''

Sungur Köyü'nün güneyindeki tepelik alanda, YD 202 kale yerleşimin güney doğusunda kayaç zemine işlenmiş kaya mekanlar, sarnıç ve işlik kalıntıları belgelenmiştir. Bir çiftlik yerleşimine ait kalıntılardır. Kale yerleşiminin güneyinde bulunan kayaca oygu sarnıç hala kullanılmakta, sarnıcın ağız kısmı oyma taş üzerine beton ile yükseltilmiştir. Kaya oygu mekanlar ise 9 kısımdan oluşmaktadır. Seramik buluntular Geç Antik Çağ günlük kullanım kaplarına aittir.

YD 205, Sürütme Eski Yerleşim Yeri, Koordinatları N: 36.01'03.4'' E: 036.05'19.3''

Yayladağı, Sürütme Köyü içerisinde zeytin yağı işliklerine ait ezme taşları ve hazne kalıntıları ve kayaca oygu sarnıçlar ve duvar kalıntıları belgelenmiştir. Köy meydanında yer alan işlikler sonradan buraya taşınmıştır. Ancak köy içindeki bahçelerde de mevcut işlikler ya toprağa gömülü ya da kırılmış halde veya işlevi değiştirilerek kullanılmaktadır. Çevreden toplanan seramik buluntular Geç Roma ve Bizans dönemlerine aittir. Köylülerin verdiği bilgilere göre burada Bizans Dönemine ait bakır sikkeler bulunmuştur.

YD 206 Yerleşim N: 36.01'13.6" E: 036.05'13.6"

Yayladağı'na bağlı Sürütme-Karacurun yolu üzerinde, yolun kuzey ve güney yamaçlarında kayaca oygu mekanlar, zeytinyağı ve şarap/şıra işliği, taş işliği, kayaca oygu su havuzu, kaya mezar odası ve kaya nişleri belgelenmiştir. Yolun iki yanında yükselen tepenin yamaçlarında halen zeytincilik yapılmakta, eski terasların yer aldığı bu yamaçları yabancı zeytinlikler ve fundalıklar kaplamış eski tarımsal alanlar ormanlık alanlara dönüşmüştür. Kaya mezar odasında kuzey-güney yönünde uzanan iki tane, doğu-batı yönünde uzanan 2 tane olmak üzere 4 mezar yatağı vardır. Şarap /şıra işliği kayaca oygu bir kenarında 4 adet oluk vardır. Ezme haznesi at nalı formunda ve bir küçük deliğe sahiptir. Yamaçta, 7 yataklı kaya mezar odasının kuzey-güney yönünde 1, doğu-batı yönünde 3, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan 3 adet mezar yatağı bulunmaktadır. *Loculus* tipinde olan mezarlardan doğu-batı yönlü uzanan 3 yatağın 2'sinin üzerinde ise deforme olmuş 2 *bukranion* kabartması tespit edilmiştir. Bir diğer mezar odası ise tepenin doğusunda üstten girişe sahip olan zemin kayaca oygudur. Burası daha sonradan sarnıç olarak kullanım görmüştür. Görülebilen kısmıyla 2 *arcosolium*lu yatağı bulunmaktadır.

YD 207, Bitigen Yerleşim Yeri, Koordinatları: N: 36.00'26.0" E: 036.04'39.5"

Yayladağı, Sürütmen Köyü'nün 7 km. kadar güneyinde dağlık bir alanda yer alan ve Alem Çiftliği olarak adlandırılan mevkide köylülerin deyişiyle Bitigen' de kayaca oygu mekan, köylüler tarafından kilise olarak adlandırılan kayaca oygu mekan ve kaya mezar odası belgelenmiştir. Kayaca oygu güneybatıdan girişi bulunan dikdörtgen formlu mekanın kuzey duvarında 7 tane niş ve tam orta yerinde nişlere oranla büyük boyutlu yukardan aşağıya inen bölümü sağlam yatay bölümü kırık durumda zeytinyağı işliğine ait baskı kolu yuvası vardır. Kayaya işlenmiş bir diğer mekanın üç kapı açıklığı ve kapıların üstünde iki pencere açıklığı mevcuttur. Kayaca oygu mekan

güneyde yan bölmeye bir kapı açıklığı ile bağlanmaktadır. Dikdörtgen olan bu bölmede duvarlarında nişler vardır. Bu mekanların yakınında kabartmalı kaya mezar odası belgelenmiştir. Mekanların batı tarafında düzlük alandan toplanan yüzey buluntuları Roma ve Geç Antik Döneme aittir.

YD 208, Bitigen Tepesi Yerleşim Alanı, N: 36.00'45.7" E: 036.03'55.9"

Bitigen Tepesi olarak adlandırılan alanda bulunan yerleşim alanı aynı zamanda en yüksek tepe üzerindeki yerleşim alanıdır. Ormanlık arazide bulunan bu yerleşim yerine orman yolundan ulaşılabilir. Tepelik alanda kayaca oygu sarnıç ve su toplama havuzu, kaya oygu mekanlar (3 adet), Kaya Nişi/Mezar (2 adet), ve taş işliğı belgelenmiştir. Ayrıca çok sayıda kuru örgü duvar kalıntısı yıkılmış halde bir bütün teşkil etmeyen mimari yapılaşmaların varlığını göstermektedir. Alanın seramik yüzey buluntuları hellenistik , roma, geç roma/bizans dönemlerinde yerleşildiğini göstermektedir.

YD 209 , Koordinatları: N:36.01'36" E:036.04'46"

Yayladağ ilçesi Sürütme köyünden Karacurun köyüne giden yolun güneybatısında tepenin doğu yamacında dörtgen formda havuz, sarnıç ve biriktirme haznesi belgelenmiştir. Hepsi kayaca oygu bu kalıntıların yakınlarında kesme blok taşlar etrafa dağılmış durumdadır. Bu alanda zeytincilik tarımı nedeniyle sarnıç ve havuz halen kullanılmaktadır. Alanda kırmızı renkli oluk bezekli seramikler geç antik ve islami dönem seramikleri gözlemlenmiştir.

YD 210 Göleğen Tepe Yerleşimi, Koordinatları N:36.02'27.0" E:036.03'83.5"

Yayladağı, Karacurun Köyü Kangalı Mevkii Göleğen Tepesi yüksek hakim konumda bir yayla özelliğı göstermektedir. Geniş alana yayılan tepe üzerinde halen buğday ekim dikimi yapılmaktadır. Karacurun Köyü, Yayladağı'nı Samandağ Körfezi'ne bağlayan eski yol üzerindedir. Alçak tepeler şeklinde topografyası, kuzey ve batıdan esen deniz rüzgarlarına hakim konumu, Yayladağı'nın sert kara iklimine göre tarım için daha elverişli imkan sağlamaktadır. Bu bakımdan Sungur ve Sürütme köylerine göre tarımsal bakımdan daha zengindir. Bu özelliğı antik çağdaki yerleşim için de önemli olmuş olmalıdır. Bu alandaki araştırmalarda taş işliğı, kaya mezar odası (3 adet), ana kayaca oygu kesik konik formda iki sarnıç, zeytinyağı işliğı, mimari bloklar ve sütun gövde parçası ile kilise kalıntısı belgelenmiştir. Alan tepe üzerinde yer almakta eteklere doğru teraslamalar yapılmıştır. Göleğen Tepesin de yer alan zeytin işliğine ait alt parça olan ezme haznesinin büyük kısmı tahrip olmuştur.

Yerleşimde 3 kaya mezar odası belgelenmiştir. Bunlardan birisinin sadece girişi belgelenmiş içi toprak dolgu ile kaplıdır. Göleğen Tepe'nin güney yamacındaki kayaca oygu mezar odası tek mekanlı, içine dört basamaklı bir merdiven ile inilmektedir. Girişi batıdan olan kaya mezar odası dikdörtgen planlı olup mezar yatakları kare orta alan etrafına yerleşmiş doğu duvarda üç *loculi* (mezar yatağı) kuzey duvarda iki *loculi* tipinde mezar yatağı vardır. Bir diğer tek mekanlı kaya mezar odasına yuvarlak bir kapı ile tek basamaklı merdivenle girilir. Mezar odası tepenin yamacında yer alır. İki yataklı *arcosolium* tipinde bir mezar odasıdır.

Göleğen Tepesi'nde tespit edilen kilise kalıntısı düzlük alanda çevreye hakim konumda blok taşlarla inşa edilmiş, doğu-batı yönünde uzanmakta, tek mekanlı, dörtgen planlı doğu ucu yarım daire apsislidir (Resim: 6). Apsis duvarından günümüze tek bir parça kalmış, apsisin tamamı dağılmıştır. Kesme taş işliği kısmen izlenmekte olan yapı da farklı dönem izlerini gösteren küçük boyutlu taş ve harç kullanılmıştır. Yapının uzun bir süre kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yapının güney uzun duvarı 5 m. uzunlukta ve 0,80 m. genişlikte, kuzey duvarı ise 5,80 m. uzunlukta 0,82 m. genişliktedir. Kuzey ve güney duvarı arasında yapının iç mekan genişliği ise 3,85 m.dir. Giriş yeri batıdan olan kilise/şapel batı bölümü kaçak kazı sonucu tahrip edilmiştir. Güney duvarının yanında *ex-situ* durumdaki yazıt bulunmuştur. Yazıt Prof. Dr. Catherine Saliou tarafından okunmuş bir yapı ithaf yazıtı olarak yorumlanmıştır. Tanımlanmayan pagan tapınım için yapılmış bir inşa ithaf yazıtı:

“ΑΑΙΑΙΝΗ ἐπηκόω Κασσιόλδωρος Διολδώρου ἐξ ιδίωλν ἐποιεῖ”

“Diodoros un oğlu Kasiodoros, Aaiaine(?) için rahipleri dinleyerek, kendi parasıyla bunu yaptı”

Aaiaine adı Aaine (?) nin yanlış yazılmış şekli olabilir. “Rahipleri dinleyerek” Epitheton'u ise bir çok tanrı için ithaf yazıtlarında yaygın olarak kullanılmaktadır. Kasiodoros ismi ise Zeus Kas(s)ios ismini ima etmektedir ve Antiokheia ve çevresi için oldukça yaygın kullanılan bir isimdir.²

Kilise etrafında çok sayıda kiremit kırıkları, seramik parçaları ve çeşitli renklerde mozaik parçaları bulunmuştur. Kilisenin yer aldığı tepe geniş bir

2 Prof. Dr. Catherine Saliou, Professeur d'histoire romaine, Université Paris 8, 50 boulevard de Strasbourg 75010 Paris catherine.saliou@laposte.net

düzlük ve etrafı teraslandırılmış bir yerleşim yeri olup kaya mezar odaları, sarnıçlar mevcuttur. Halen tarımsal faaliyetlerin devam ettiği tepelik kısımda etrafa dağılmış halde mimari taş blok kalıntıları gözlemlenmiştir. Bu alandan toplanan seramikler Geç Roma, Bizans ve İslam dönemlerine aittir.

YD 211, 212, 213, *Karacurun Köyü*, Koordinatları: N: 36 01'44.3" E: 036 03'58.8"

Karacurun Köyü Yayladağı'nı Samandağ'a bağlayan eski yol güzergahı üzerinde yer alır. Köy içinde yapılan araştırmada iki önemli buluntu bir kaya mezar odası (YD 211) ve bir yazıtlı blok taş (YD 212) ve üç adet kuyu sarnıç (YD 213) belgelenmiştir. Karacurun Köyü içinde eski bir evde bulunan taş devşirme olarak kullanılmıştır. Yazıt çerçeve içine alınarak yazılmış olasılıkla bir yapıya ait ithaf yazıtı içermektedir. Karacurun Köyü içindeki üç kuyu sarnıç kullanılmaya devam etmektedir. Kuyunun iç kısmı taş örgü ile kare form özelliğinde yapılmıştır. Ağız kısmı çimento ile örülmüştür. Kuyunun güneydoğusunda modern su deposu yer alır. Köy içinde ve yakın çevresinde yapılan yüzey taramasında Geç Roma, Bizans ve İslami Dönem seramik buluntuları mevcuttur.

YD 214, *Leylekli Köy Yerleşimi* Koordinatları: N: 36.01'52.1" E: 036.03'43.2

Yayladağı İlçe merkezinin batısında yer alan köy yerleşimi dağlık topografyada vadi içinde ve Suriye'ye uzanan eski yol üzerinde yer almaktadır. Hititlerden bu yana kutsal kabul edilen Kel Dağı (Mt. Kassios)'un doğu eteklerine düşmektedir. Ormanlık içinde kurulmuş olan Leylekli Köyü'nde yol yapım çalışmaları sırasında ortaya çıkan ve halen müzede yer alan mezar stelleri buradaki antik çağ yerleşimin varlığını göstermektedir. Köy içinde yapılan yüzey araştırmasında bir buğday işliği ve değirmen taşı gözlemlenmiştir.

KAYA MEZAR ODALARI

Toplam 41 tane kaya mezar odası belgelenmiştir. Kaya mezar odaları yerleşim içinde veya yerleşim yakınlarında konumlanmış, *arcosolium* veya *loculus* tipinde iç mekan düzenlemesine sahiptir. Bu mezar odalarından bazıları:

YD 177 *Kaya Mezar Odası*: Koordinatları: N: 35.54'18.9" E: 036.05'32.4"

Yayladağı İlçesi, Topraktutan Köyü yakınlarında yer alan Arfalı Çiftliği'nin sınırlarının içerisinde kaya mezar odası belgelenmiştir (Resim: 7). Giriş doğu-

dan olup kapı kısmı aşırı tahrip olmuştur. Batı duvarının üzerinde birbirine paralel uzanan ve birbirinden bağımsız her biri ayrı kapı açıklığına sahip iki mezar yatağı yer almaktadır. Kuzeydeki mezar tonoz bir çatılıdır. Kireç taşına oyulmuş olan bu mezar odasının içerisi moloz dolgu ile dolu olduğundan dolayı zemin hakkında herhangi bir bilgi edinememiştir. Çevreden toplanan seramik buluntular alanın Bizans ve İslami dönemlerde yerleşildiğini gösterir.

YD178 Kaya Mezar Odası. Koordinatları: N: 35.51'36.2" E: 036.06'08.0"

Aşağı Pulluyazı Köyü içerisinde yer alan Arfalı Çiftliği'nde, derin vadi içinde tek mekanlı kaya mezar odası, mekanın kuzey, batı, doğu duvarlarında de *arcosolium* tipinde 3 yatak bulunmaktadır.

YD 183 Kaya Mezar Odası, Koordinatları: N: 35.53'33.9" E: 036.06'04.02"

Çabala Köyü içerisinde meyve bahçesi içinde yer almaktadır. Kopmuş bir kaya parçası kaya mezar odası olarak şekillendirilmiştir. Girişi batıdan, mezar odasına bir basamakla inilmekte kapı eşiğinde söve deliği bulunmaktadır. *Arcosolium* tipinde iç mekan düzenlemesi gösteren kireç taşına oyulmuş kaya mezar odasının yatakları mevcuttur ancak tahrip olmuş vaziyettedir.

YD 190 Kaya Mezar Odaları, N: 35.57'52.2" E: 036.08'50.0"

Kışlak Köyü Çakmaklı Tepe Mevkii'nde, dört adet kaya mezar odası, kaya oygu sekiler belgelenmiştir. *Arcosolium* tipinde iç mekan düzenlemesi gösteren mezar odaları tek bir kayalık üzerinde üç tanesi yanyana dördüncüsü ise kayalığın tepesindedir.

YD194 Ayvacık Kaya Mezar Odaları, Koordinatlar N: 36.01'20.1" E: 036.05'13.2"

Ayvacık yerleşiminde belgelenen II Terasın kuzey batı tarafında üç mezar odası yer almaktadır (Resim: 2a-c). İlkini giriş kısmı doğudan olan mezar odası büyük ölçüde tahrip olmuştur. *Arcosolium* tipinde 3 yataklı ve düz tavanlıdır. İç kısımda mezar yataklarının kırık olduğu gözlenmiş ve yastık izlerine ait herhangi bir iz bulunamamıştır. Kayaca oygu üç mezar odalarından en kuzeyde olan mezar üç yataklı *arcosolium* tipindedir. İkinci mezar odası girişi doğudan, kapısı aşırı tahrip olmuştur. İçeriye iki basamakla inilmektedir. İçerisi moloz dolgu ile dolu olan kaya mezar odası üç yataklı olup aşırı tahrip olmuştur. Mezar yataklarında yastık izlerine rastlanılmıştır. Mezarların kapak oturtma yerleri iyi korunmuştur.

YD 196, *Kaya Mezar Odası*, Koordinatları: N: 35.55'05.5 E: 036.08.08.7"

Kulaç Köyü'nün kuzeyinde kireç taşına oyulmuş kaya mezar odasının girişi güneyden olup içerisi su dolu olduğundan girilemedi. *Arcosolium* tipinde olan kaya mezar odası tahrip olmuş durumdadır. Kaya mezar odasının üzerinde küçük bir su kanalı bulunmaktadır.

YD198 *Kaya Mezar Odası*, Koordinatları: N: 35.54'.38.6" E: 036.08'.01.8"

Kulaç Köyü'nün güneyinde kayaca oygu kaya ezar odasının kapısı haç benzeri bir çıkıntı yapmıştır.Üç mezar yatağına sahip mezar odası *arcosolium* tipinde mezarlardan oluşan iç mekan düzenlemesi gösterir.

YD 203 *Kaya Mezar Odası*, Koordinatları: N: 36.00'.14.8" E: 036.06'.52.1"

Sungur Köyü'nün kuzeydoğusunda YD202 olarak adlandırılan yerleşmenin güneyinde yer almaktadır. Bir basamaklı merdivenle içeri girilmekte ve *Arcosolium* tipinde üç mezar yatağı içermektedir.

YD 206 *Kaya Mezar Odası* N: 36.01'13.6" E: 036.05'13.6"

Yayladağı'na bağlı Sürütme-Karacurun yolu üzerinde, yolun kuzey ve güney yamaçlarında kaya mezar odaları belgelenmiştir. Kaya Mezar Odası, (E), yolun kenarındaki yamaçta, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan mezar odasının, kuzey-güney yönünde 1, doğu-batı yönünde 3, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan 3 adet mezar yatağı bulunmaktadır. *Locus* tipinde olan mezarlardan doğu-batı yönlü uzanan 3 yatağın 2'sinin üzerinde ise deforme olmuş 2 *bukranion* kabartması tespit edilmiştir. Mezar Odası (H), Üstten girişli olan zemin kayaca oygu mezar odası olan bu mekan daha sonradan sarnıç olarak kullanım görmüştür. Görülebilen kısmıyla 2 *arcosolium*lu yatağı bulunmaktadır.

YD 207 *Bitigen kaya mezar odası*, Koordinatları: N: 36.00'17.1" E: 036.04'24.0"

Yerleşimin yakınlarında kayaca oygu mezar odasının doğu ve batı bölümlerinde yer alan *arcosolium* tipinde 2 mezar yatağı vardır. İçi topak dolgu mezar odasının girişinin yan tarafında kayaç duvara dış yüzde kemer şeklinde oyulmuş düzlem içerisinde kabartma yer almaktadır (Resim: 8). Üst bölümünde üçgen alınlık işlenmiş olan ve 3 insan figürünün seçilebildiği kabartma büyük oranda tahrip edilmiştir. Figürlerin ayakları sağlam dururken üst kısımları çizgi hattından takip edilebilmektedir.

KALELER

YD 191 *Sapanlı Kalesi*, Yalaz Köyü Sapanlı Çiftliği Mevkii'nde yer almaktadır ve yüksek bir tepe üzerine konumlanmıştır (Resim: 9). Güney eteğinden geçen yol eski Antakya Yayladağı yoluna bağlandığından yöre halkı tarafından "İpek Yolu" olarak adlandırılmakta ve Suriye'ye bağlanmaktadır. Tepe etrafa hakim konumda olup çam ağaçlarıyla çevrelenmiştir. Kale yapısının etrafı ikinci bir surla kuşatılmıştır. Kale çokgen planlı olup bazı kısımların temelleri iyi korunmuştur. Kalenin kuzey doğusunda 6 köşeli 2 odalı bir kule yapısı yer almaktadır. Ayrıca güneybatı ve batıda birer kule yapılarak kale güçlendirilmiştir. Kuzeydoğusundaki kule yapısı 2 odadan oluşup, bir oda çokgen planlıdır. Kale perde duvarları kısmen korunagelmıştır. Yüzey buluntuları Geç Roma/ Bizans ve İslami Döneme aittir.

YD 202 *Sungur Köyü Kale Yerleşimi*; Sungur köy merkezinin güneydoğusunda yükselen tepe üzerinde yer alan kale anakayaya dayandırılmış ana duvar hatları kısmen görülebilmektedir. Büyük blok taşlar ve düzensiz küçük taşlar kullanılarak örülmüş olan duvarlara sahiptir.

YD 215 *Yeşiltepe Kalesi*; Yayladağı Yeşiltepe Köyü Kaleboğazı Mevkii'nde kayalık üzerinde Yayladağı yoluna hakim konumda yer almaktadır (Resim: 9). Kale duvarları kısmen iyi korunmuş durumdadır. İlk çalışma sonuçlarına göre kale dörtgen planlı, güney doğu köşesinde bir burca sahip, girişi kuzeybatı köşede iyi korunagelmıştır. Kalenin çevresinde teraslandırmalar yapılmış kuzey kenarda ek yapı ilave edilmiştir. Teraslarda iki adet sarnıç belgelennmiştir. Kale duvarları sağlam olup kireçtaşı bloklar, orta ve küçük boyutlu taşlar ve harç kullanılarak inşa edilmiştir. Kalenin batı ve güney duvarları üzerinde toplam altı mazgal deliği tanımlanmıştır.

YD199 *Gözetleme Kulesi*, Koordinatları: N: 36.01'.50.2'' E: 036.05' 39.1''

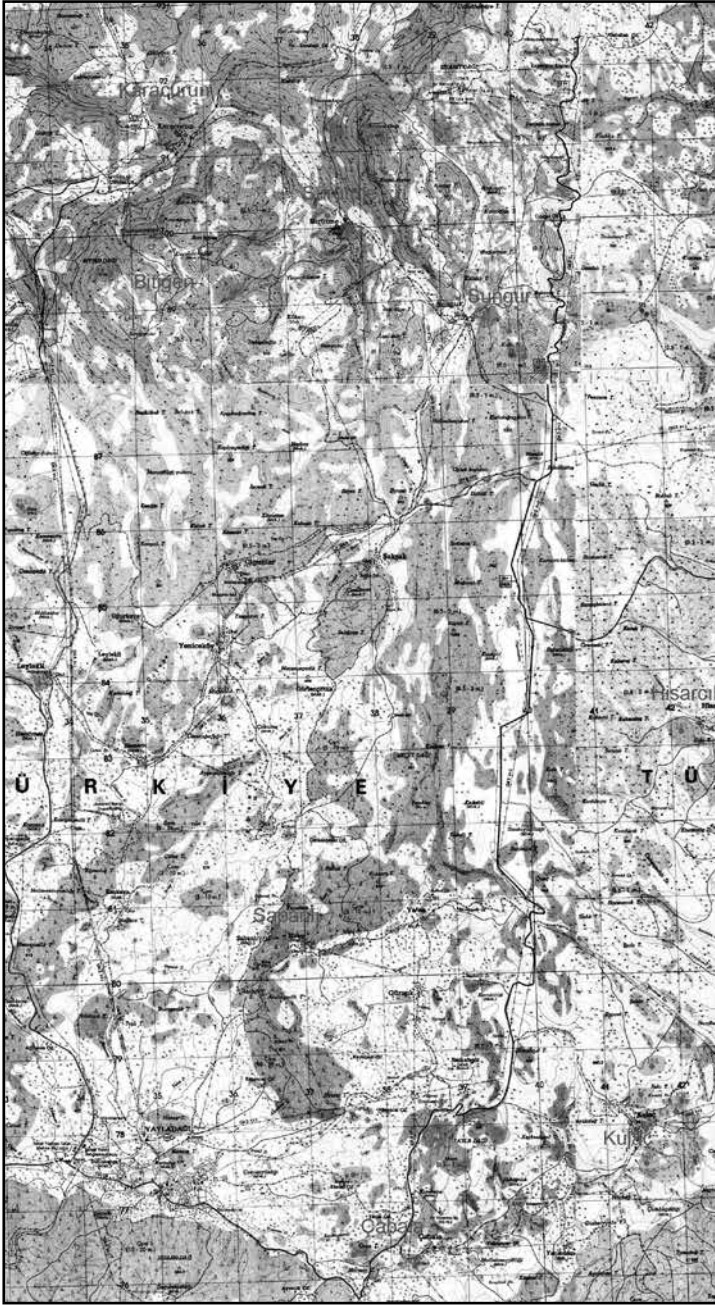
Sungur Köyü Yeldeğirmeni Mevkii'nde tepenin en kuzeyinde blok taşlardan örülmüş dikdörtgen planlı bir yapı 16.30 x10 m. boyutlarında olup temel kalıntıları günümüze ulaşmıştır. Kuzey güney doğrultusuna uzanan yapı, batıda Kel Dağı ve Akdeniz'i, kuzeyinde Saint Simeon Manastırı'nı ve kuzeydoğuda da Antakya'yı gören çevreye hakim konumdadır. Yapının duvarı harçsız ve düzensiz taşlardan örülmüş, etrafına blok taşlar yayılmış olup az miktarda çatı kiremitleri ele geçmiştir. Kesme blok taşlardan inşa edilmiş bir diğer yapı kalıntısı yıkılmış durumda tek bir duvarının bir kısmı günümüze

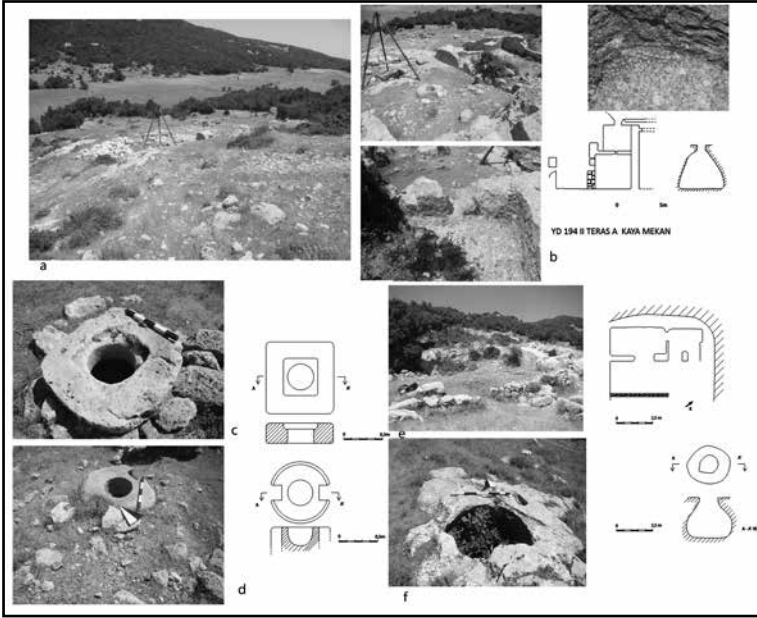
kalmıştır. Kesme blok taş işçiliğindeki duvar hellenistik duvar tekniğini göstermekte; yapının bütünü anlaşılammakta ise de konumu nedeniyle gözetleme kulesi olarak Tanımlanmıştır.

2. ANTAKYA SU YOLLARI VE JEOSİSMOLOJİ ÇALIŞMASI

Çalışma Prof. Dr. Aurelie Hubert Ferrari, Doç. Dr. Volkan Karabacak tarafından yürütülmüştür. Antiokheia'nın en önemli kalıntılarından olan antik su yolları üzerinde belgeleme ve deprenselliğinin tarihlendirilmesine yönelik olarak planlana çalışma Harbiye-Antakya su hattı üzerinde yer alan Dursunlu Su Köprüsü üzerinde gerçekleştirilmiştir Bu su köprüsünün belgeleme çalışması yapılmasının yanı sıra köprü su yolundan analiz yapılmak üzere kalker deposit örneği alınmıştır. Ayrıca köprü'nün batı yüzünden analiz yapılmak üzere tuğla örneği alınmıştır. Dursunlu Köyü içinde modern doku içinde kaybolmakta olan bir diğer su köprüsü üzerinde de çalışılmıştır Su köprüsü kalıntıları üzerinde kırılma ile ortaya çıkan köprü'nün kullanım dışı kalmış olması ve deprem arasındaki ilişkileri anlamak üzere analiz örnekleri ve tuğla analiz örneği alınmıştır. Üçüncü köprü günümüze kalan en anıtsal ölçülerdeki su köprüsü olan Kantara Çayı üzerindeki köprü kalıntılarının 1. ve 2. ayakları üzerinde gerçekleştirilmiştir. Roma İmparatorluk Çağına Trajanus Dönemine ait olan bu yapıda deprem nedeniyle oluşan kırılma ve restorasyon izleri bebelgendi ve traverten (kalker) ve tuğla örnekleri analiz yapılmak üzere alındı. İki katlı olan bu su köprüsünün ilk katı blok taş ikinci katı ise tuğla malzeme ile yapılmıştır. Deprem nedeniyle ana köprü'nün çöktüğü anlaşılmıştır. Su köprüsü üzerinde farklı restorasyon izleri ve suyun akması sırasında köprü'den sızan suların oluşturduğu kalın traverten (kalker) katman köprü'nün bir çok deprem felaketinin etkilerinin izlerini yansıtmaktadır.

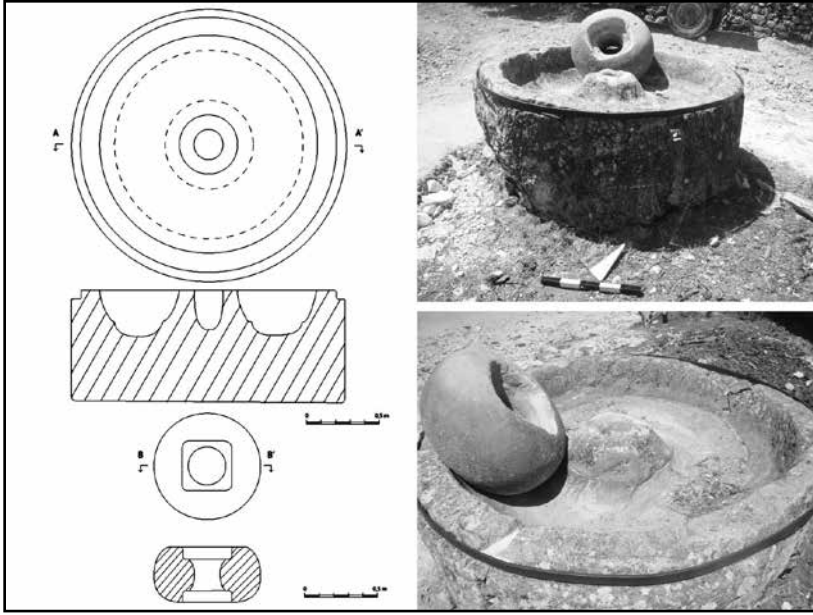
Harita 1: Antiokheia'nın kırsal alanı olan Kuseyr Yaylası yerleşimleri dağılım haritası.

Resim1: YD 194 Ayvacık yerleşimi.

Resim 2: YD 194 Ayvacık yerleşimi Kaya Mezar Odası ve press işlik kalıntısı.

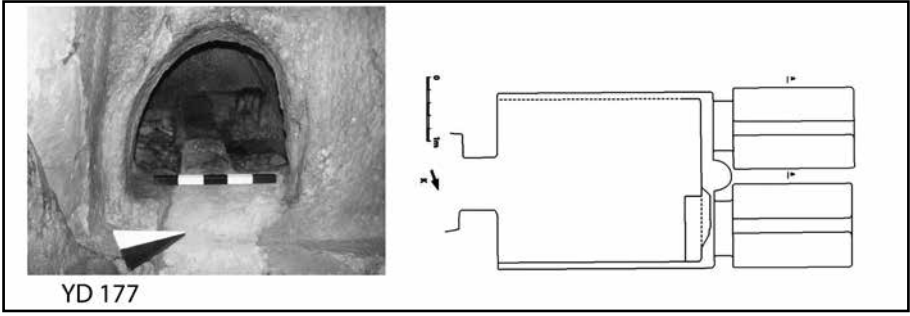
Resim 3: YD 188 zeytinyağı işliğı.

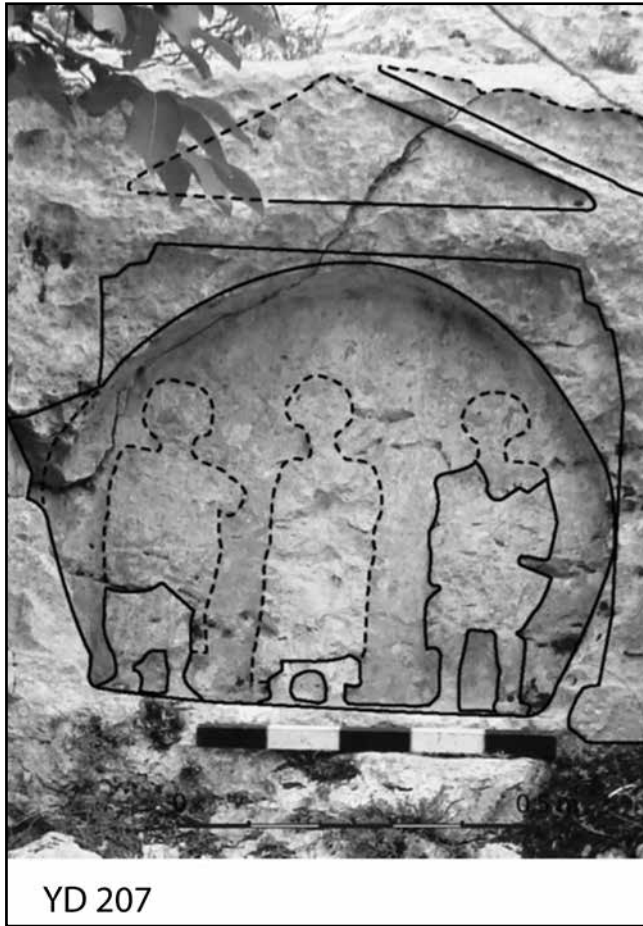
Resim 4: YD 188 Yunak.

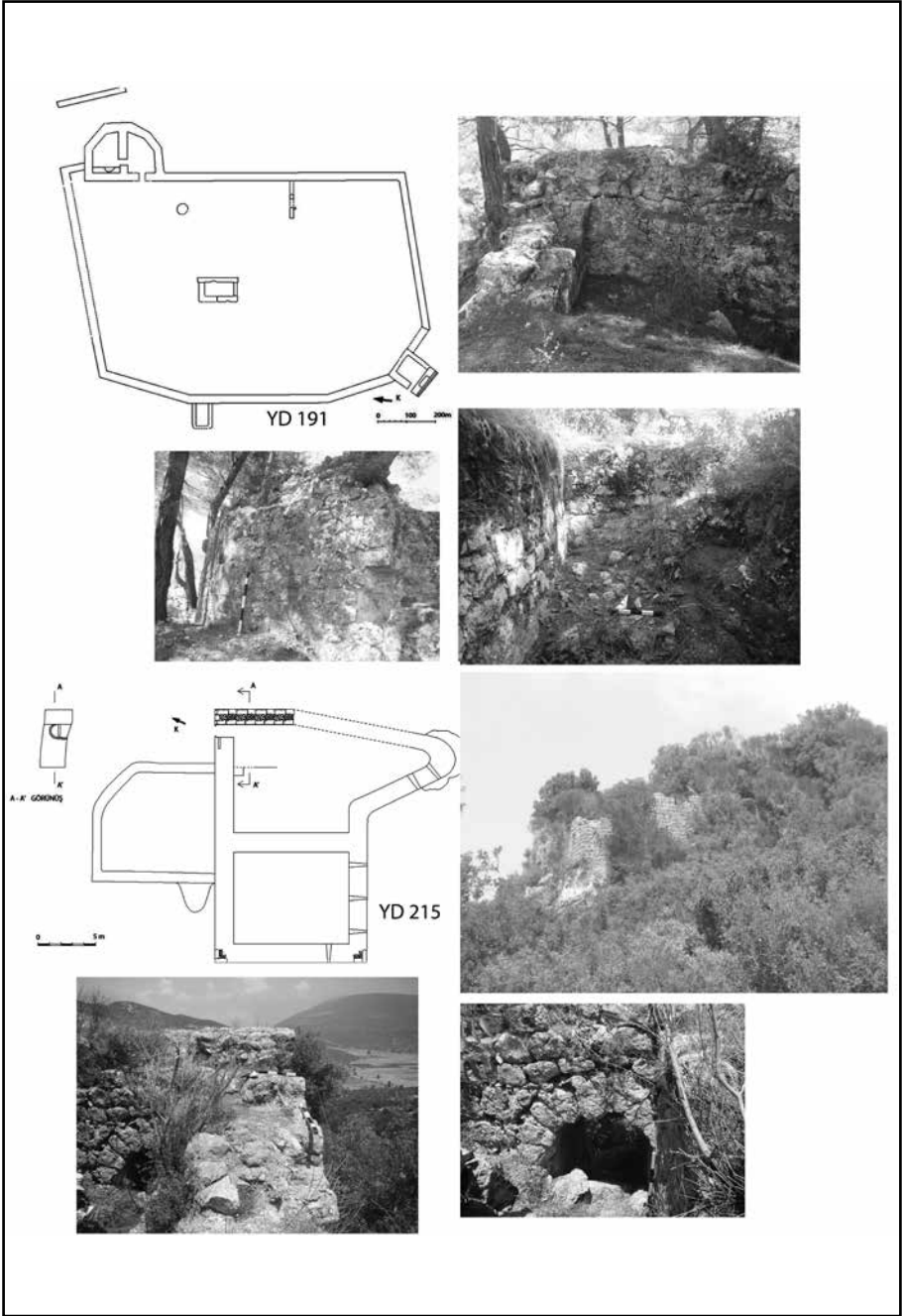

Resim 7: YD 177 Kaya mezar odası.

Resim 8: YD 207 Kaya mezar odası cephesindeki kabartma.

Resim 9: YD 191 Sapanlı ve YD 215 Yeşiltepe Ortaçağ kaleleri.

ORTAÇAĞDAN GÜNÜMÜZE KONYA İLİ VE GÜNEYBATI İLÇELERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI 2013 YILI ÇALIŞMALARI

Ali BORAN*
Tolga BOZKURT
Mehmet MUTLU
Hasan YAŞAR

1. GİRİŞ

“Konya İli ve Güneybatı İlçeleri” konulu yüzey araştırmamızın ikinci dönemini teşkil eden 2013 yılı saha çalışmaları, 26 Ağustos - 14 Eylül 2013 tarihleri arasındaki yirmi günlük süre zarfında gerçekleştirilmiştir¹.

2013 döneminde, Konya İli merkez Meram İlçesi mücavir alan sınırları içerisinde yer alan antik “Lystra”, bugünkü Hatunsaray ve çevresindeki Kilistra (Gökyurt), Botsa (Güneydere), Detse (Yeşildere), İlyasbaba ve Evliyatekke köylerinde saha çalışması gerçekleştirilerek bunlardan Gökyurt’ta, kentsel arkeolojik sit alanı içerisinde kalan Ortaçağ ve Türk Dönemi yapılarının ta-

* Prof. Dr. Ali BORAN, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Konya/TÜRKİYE.

Yrd. Doç. Dr. Tolga BOZKURT, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Ankara/TÜRKİYE.

Öğr. Gör. Doktorant Mehmet MUTLU, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van Meslek Yüksek Okulu, Van/TÜRKİYE.

Epigraf, Konya Büyükşehir Belediyesi-A.R. İzzet Koyunoğlu Müzesi, Konya/TÜRKİYE.

- 1 Yüzey araştırmamızın 2013 yılı çalışmaları, Bakanlık Temsilcisi olarak görevlendirilen Konya-Akşehir Müze Müdürlüğü uzmanı Muzaffer Saçkesen’in gözetiminde; Konya Büyükşehir Belediyesi KUDEB uzmanı ve Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü yüksek lisans öğrencileri olan Şengül Bayar ve Burhan Öztürk’ün katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Özverili çalışmalarından ötürü tüm ekip üyelerimize buradan bir kez daha teşekkür ediyoruz.

Araştırma ekibinin ulaşım ve iase giderleri Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından karşılanmıştır. 2013 dönemi saha çalışmalarımıza sağladıkları katkıdan dolayı Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.’ye teşekkür ederiz.

mamını içeren ayrıntılı bir belgeleme çalışması yürütülmüştür². Bu dönemde ayrıca, Kilistra'nın 5 km. kadar güneyindeki Ali Sumas Dağı üzerinde bulunan Bizans Devri yerleşim izleri incelenmiştir³.

Konya'nın 39 km. güneyinde yer alan Lystra (Hatunsaray) Beldesi ve civarı, Konya Bölgesi'nin Geç Antik Dönemine dair önemli arkeolojik verilere sahiptir. Mula Höyük'te ele geçen pişmiş topraktan matara biçimli kap (Konya Arkeoloji Müz. Env. nu: 337) çevredeki yerleşim tarihini M.Ö. II. binlere, Demir Çağına kadar indirmekle birlikte, Kilistra'da (Gökyurt) 1998-2007 yılları arasında yürütülen arkeolojik kazılar, kent dokusunun Helenistik ve Roma dönemlerinden başlayarak erken Hristiyanlık Döneminde yoğunlaştığını göstermiştir⁴. Lykaonia sınırlarında, başkent Iconium'a bağlı Lystra, Roma Kral Yolu ile Iconium'u güneye bağlayan yolun kesiştiği noktada, stratejik öneme sahip bir yerleşimdi ve kentin bir askeri menzil olarak İmparator Augustus Döneminde (M.Ö. 25), bölgede gerginlik yaratan savaşçı yerel kavimler Isauralı ve Homonadlara karşı kurulduğu bilinmektedir. Roma İmparatorluk Döneminin Anadolu'daki önemli kentlerinden Pisidia Antiocheia (Yalvaç) ile Lystra'yı birer kız kardeş olarak gösteren sikkelerde, *"muhteşem Lystra kolonisi hemşiresi muhteşem Antiocheia kolonisi"* şeklinde geçen ifade, Lystra'nın antik çağ içindeki yeri bakımından kayda değerdir.

- 2 Hatunsaray beldesi ile Gökyurt, Güneydere ve Yeşildere köyleri 2014 yılı yerel seçimleriyle birlikte yürürlüğe giren yeni idari yapılanmaya göre merkez Meram ilçesine bağlı birer mahalle haline getirilmişlerdir.
- 3 Konya ile ve güneybatı ilçelerini kapsayan yüzey araştırmamızın bu döneminde, son yıllarda gelişen ulaşım ağı, çeşitli proje ve tanıtım faaliyetleri sayesinde kamuoyunun dikkatlerini üzerine çeken Gökyurt Köyü'ne (antik adıyla Kilistra) öncelik verilmiştir. Gökyurt'ta köy merkezini de içerisine alan geniş bölge, Konya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 22.10.2001 tarih ve 4294 sayılı kararı ile kentsel arkeolojik sit alanı olarak tescil edilmiş olup, mevcut yerleşimde bugün "geçiş dönemi" ilkeleri yürürlüktedir. Gökyurt'ta kültür turizminin geliştirilmesi kapsamında Büyükşehir ve İlçe Belediyesi gerekli altyapı, koruma amaçlı imar plânı ve beraberinde restorasyon çalışmalarının programlanmasına yönelik bilimsel çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.
- 4 Bahar, H., *Eskiçağ Konya Araştırmaları 2, (Neolitik Çağ'dan Roma Dönemi Sonuna Kadar)*, Konya, 2005, s.24; Kazılar hakkında bk. Özkan, N., "Konya-Meram-Gökyurt Köyü Kilistra Antik Kenti Kurtarma, Temizlik ve Onarım Çalışmaları (1998-1999)", 11. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 24-26 Nisan 2000, Denizli, Ankara, 2001, s.165-180; "Konya-Meram-Gökyurt Köyü Kilistra Antik Kenti Kurtarma, Temizlik ve Onarım Çalışmaları", 12. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 25-27 Nisan 2001, Kuşadası, Ankara, 2002, s.127-138; "Konya-Meram-Gökyurt Köyü Antik Kilistra Kenti Kurtarma Kazısı (1998-2001)", VI. *Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu (08-10 Nisan 2002)*, Kayseri, 2002, s.621-648; "Konya-Meram-Gökyurt Köyü Kilistra Antik Kenti Kurtarma ve Onarım Çalışmaları (2001)", 13. *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 22-26 Nisan 2002 Denizli, Ankara, 2003, s.223-236.

M.S. 46-57 yılları arasında Anadolu'da Hristiyanlığı yaymak üzere seyahatler gerçekleştiren Aziz Paulus, Lystra'ya geldiğinde burada bir pagan tapınağıyla karşılaşmıştır⁵. Bugün Hatunsaray'ın merkezinde, Jandarma Komutanlığı karşısındaki üstü açık bir teşhir alanında toplanan eseler arasında, Antik Çağ tanrılarının betimlendiği mimari parçalar yer almaktadır (Resim: 1). M.S. III. yüzyıl ortalarından itibaren bölgede Hristiyanlığın hızla yayıldığı ve özellikle de Lystra'nın 14 km. kuzeybatısında yer alan Kilistra'da, Kapadokya ve İhlara Vadisi örnekleriyle benzer kaya oyma mimarinin geliştiğini izliyoruz.

Bölgenin, zamanımızdan 7,5 - 15 milyon yıl önce, Üst Miosen Devrinde oluşan volkanik tüf kayalıklardan ibaret jeolojik yapısı kaya oyma mekânlar için oldukça elverişlidir. Antik Çağdan itibaren bu tüf kayalar bölge insanın doğrudan yaşam alanları olduğu gibi diğer yapım faaliyetleri için de malzeme kaynağı teşkil etmiştir. Kilistra, dere yatağı kenarında ve çevresine hâkim, hafif yüksek bir plato şeklindeki konumundan ötürü Lystra'daki diğer yerleşimlere nazaran daha fazla iskân görmüştür.

Roma Döneminde Kilistra'nın bir askeri lejyon (garnizon) yerleşimi olduğunu biliyoruz. 1998 yılı arkeolojik kazılarında, Kilistra Doğu Şaraphane'de insitu olarak bulunan M.S. 1. yüzyıla ait bir mezar yazıtında/*tabula ansata*'da (Konya Arkeoloji Müzesi Env nu. 2003.3.1); "*Gaius'un oğlu Gaius Petronius, Quiurina aşiretinden, Kilistra Kenti vatandaşı. VII. Legionunun emekli askerlerinin şefi...*" şeklinde geçen ibare kentin adını ve askeri niteliğini tescil etmektedir. Nitekim 2012 yılı yüzey araştırmamızda, Başpınar Çeşmesi'nin hemen arkasında rastladığımız Roma Dönemine ait asker figürlü taş blok, Kilistra'nın askeri kimliğini yansıtan bir diğer buluntu idi⁶.

Konya ve Karaman şehirlerinin 1069'dan sonra Selçuklu hâkimiyetine geçmesiyle başlayan Türk Döneminde Lystra'daki durumun nasıl bir değişim gösterdiğini bilemiyoruz. Ancak Kilistra kazılarında, Haç Planlı Kilise'nin kriptasından çıkan Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemine (1236-1246) ait bakır sikke, kentin 13. yüzyılda Selçuklulara açıldığını, en azından ticari ilişkilerin

5 Dürüşken, Ç., *Paulus'un Görev Gezileri ve Anadolu Halklarına Mektupları*, İstanbul, 2003, s.26-27.

6 2012 yılı araştırma dönemi sonunda söz konusu taş bloğun Konya Müze Müdürlüğü tarafından müzeye nakli veya yerinde korumaya alınması teklif edilmişti. Ancak 2013 yılında bu parçanın halen yerinde durduğunu ve köy halk tarafından "zarar görmemesi için" olduğu yerde, iş makinesi ile ters çevrildiğini gördük.

var olduğunu göstermektedir⁷. Kazılarda yine Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait sırlı kap parçalarına rastlanılmıştır. Buna göre bölgede genel olarak 16.yüzyıl itibarıyla Müslüman-Türk nüfusun hâkimiyetinden söz etmek mümkündür.

Konya ile ve güneybatı ilçelerini kapsayan yüzey araştırmamızın bu döneminde, Lystra Bölgesi'nin Ortaçağ ve özellikle de bugüne kadar tam anlamıyla üzerinde durulmamış Türk Dönemi kültür varlıklarının tespitine çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda bölgedeki dini ve sivil mimarinin bir bütün halinde değerlendirilmesine gidilmiştir. Araştırma alanı içerisinde son yıllarda gelişen ulaşım ağı, çeşitli proje ve tanıtım faaliyetleri sayesinde kamuoyunun dikkatlerini üzerine çeken Kilistra'ya öncelik verilmiştir⁸.

2. LYSTRA (HATUNSARAY) BÖLGESİNDEKİ ORTAÇAĞ VE TÜRK DÖNEMİ YERLEŞİMLERİ:

2.1. *Lystra (Hatunsaray)*: Aziz Paulus'un mektuplarında geçen antik Lystra kentinden günümüze, yerleşimin hemen girişinde yer alan Lystra höyüğü dışında gözle görülür hiçbir iz kalmamıştır. Bugün Hatunsaray'ın merkezinde, Jandarma Karakolu'nun hemen karşısındaki alanda toplanan bazı mezar stelleri ve mimari parçalar Antik Lystra'ya ait arkeolojik malzemedir (Resim: 1). Öte yandan Hatunsaray'ın 3,5 km. kadar güneyinde Koca Çay üzerinde kurulu, 13.-14 yüzyıllara tarihlenen Gömse Köprüsü ile yanı başında 19. yüzyıla verilen Gömse Hanı ve yine geç Osmanlı Döneminden Merkez Camii (1887), Hatunsaray Çeşmesi (1901) ve Akköprü Türk Döneminden günümüze gelebilen yapılardır.

Hatunsaray Merkez Camii: Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen plânlı cami, ahşap destek sistemiyle mihraba dik uzanan üç sahına ayrılmıştır. Son cemaat yeri, kuzeyde harim duvarına gömülü dört adet ahşap direklerle desteklenen düz çatılı açık bir mekân olarak tasarlanmışken, günümüzde giriş cephesi kapatılarak mahfile dönüştürülmüştür.

7 N. Özkan, "Ortaçağ'da Kilistra", *Yeşilin ve Medeniyetin Köprüsü Meram*, Cilt: II, Konya, 2014, s.429-430.

8 Kilistra'da köy merkezini de içerisine alan geniş bölge, Konya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 22.10.2001 tarih ve 4294 sayılı kararı ile kentsel arkeolojik sit alanı olarak tescil edilmiş olup, mevcut yerleşimde bugün "geçiş dönemi" ilkeleri yürürlüktedir.

Hatunsaray-Akköprü: İki gözlü düz köprüdür. Kâgir köprünün memba cephesi batıya yöneliktir. Memba yönünde bir selyaran vardır. Güneydoğu yönünde tabliye döşemesi yıkıktır. Köprünün hemen batı tarafına betonarmeden yeni bir köprü yapılmıştır.

Gömse Köprüsü: Memba cephesi güneybatıya dönük altı gözlü köprü oldukça harap vaziyettedir. Köprü kemerleri sivri formludur. Yapıda kaba yonu, moloz ve devşirme malzemeler kullanılmıştır (Resim: 2).

Hatunsaray Çeşmesi: Bağımsız tek cepheli çeşme kaba yonu taş malzemeden inşa edilmiştir. Çeşme cephesi basık kemerli nişle düzenlenmiştir. Kitabesinde 1319 tarihlidir.

Gömse Hanı: Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plânlı han kalıntısı, Hatunsaray'ın yaklaşık 4 km. güneyinde yer almaktadır (Resim: 3).

2.2. *Kilistra (Gökyurt):* Kilistra'da, 1998-2007 yılları arasında Konya Müzesi tarafından gerçekleştirilen temizlik kazıları sonucu açığa çıkarılmış, Ortaçağa ait çok sayıda muhtelif işlevli kaya oyma mekân yer almaktadır. Manastırlar, kilise ve şapeller, mezar, sarnıç, şaraphane, seramik atölyesi, konut ve işliklerden oluşan bu kaya oyma yapılar, bütünlüğünü büyük ölçüde koruyabilen, özgün bir Anadolu-Bizans taşra kentini gözler önüne sermektedir⁹. Etrafındaki platodan yaklaşık 15-20 m. kadar daha yüksek, doğal bir sur teşkil eden kaya silsilesi üzerinde kurulu Kilistra'daki Türk dönemi yapılaşmasının da yine bu Ortaçağ-Bizans katmanı üzerinde geliştiği anlaşıyor. Bununla birlikte mevcut köy yerleşiminin kuzey, güney ve batı kesimlerinde yoğunluk kazanan ve daha çok dini işlevli mekânlardan ibaret çeşitli kaya oyma yapı toplulukları ile karşılaşmaktadır.

2.2.1. Ortaçağa Ait Muhtelif Kaya Oyma Yapılar:

Söğütlü Mevkii Şaraphane: Doğu-batı doğrultusunda uzanan düzgün yonu taş örgülü istinat duvarına güneyden birleşik üç bölümlü bir yapıdır (Resim: 4/Çizim: 1). Batıdaki mekân, altı ayrı birimden oluşan dinlendirme havuzlarını ihtiva etmektedir.

9 Kentteki Bizans yapıları için bk. İ.M. Mimiroğlu, *Ortaçağ'da Konya Kilistra Kenti Yapıları*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2005.

Söğütlü-Haçvari Plânlı Kilise ve Kaya Mezarı: Kaya oyma mekân haçvari plânlı olup, güneydoğu kesiminde, bugün ön yüzü kısmen yıkık bir kapı açıklığı yer almaktadır. Haç kolları apsidal oyuklardan ibarettir. Kilisenin güneyinde üstte üçgen alınlıklı kaya oyma bir mezar yapısı vardır.

Söğütlü Mevkii-Kilise/Manastır Kompleksi: Dere yatağı üzerindeki düzlüğün kuzey kesiminde bulunan kaya oyma yapısıdır. Güney kanadın ortasından girilen mekân, doğu-batı yönünde düzensiz sıralanan üçayağın birbirlerine kemer formlarıyla bağlanmasıyla, apsise dik uzanan iki sahına ayrılmıştır. Bu sahınlar kuzeyde üç ve batıda iki üniteden ibarettir. Batıdaki iki üniteli bölümün güneybatısında mezar yuvasına rastlanılır. Üst örtü tonoz biçimlidir. Apsisin tonoz alınlığına Latin haçı işlenmiştir.

Sandikkaya Kilisesi: Köyün kuzeyinde, kayalık bir vadi içinde bulunan kilise ve yanındaki diğer mekânlardan oluşmaktadır. Serbest haç plânlı kilisenin üst örtüsü dıştan sembolik kırma çatılı bir görünüm ortaya koymaktadır. Kilisenin apsis aksında açılan giriş kapısı, yarım daire kemerli derin bir niş içerisinde, profilli silmelerle kuşatılmış dikdörtgen çerçevelidir. Naosta, apsis girintisi ve önünde templon duvarı mevcuttur. Apsis nişine bir basamakla çıkılmaktadır. Apsis ikiz pencerelerle aydınlatılmış olup, iki yanında duvar nişleri yer almaktadır (Resim: 5/Çizim: 2).

Yapının kuzeybatı köşesinde üçlü mezar odası vardır. Haç planın kuzey, güney ve batı kolları tonoz, apsis ise yarım kubbe biçimli bir örtüye sahiptir. Orta bölüm tekne tonoz biçimli bir örtüden teşkil edilmiştir.

Burunharmanlar Mevkii - Manastır Kompleksi: Sandikkaya Kilisesi'nin güneydoğusundaki dik yamaçta, çeşitli işlevlerde yan yana bitişik birimler halinde kaya oyma mekânlar yer almaktadır. Bunların kapı-pencereleri batıya yöneliktir. Ortadaki bölüm iki katlıdır (Resim: 6).

Sümbüllü Kilise: Köyün güneybatısında yer alan şapeldir. Yapının hemen güneyinde kaya oyma tek mezar yer almaktadır. Kuzey ve güney duvarlarda yarım daire kemerli üçer adet yüzeysel niş açılmıştır. Bir templonla naostan ayrılan apsisin içerisinde, yine kaya oyma bir altar vardır. Apsis yuvarlağı üzerinde yarım kubbe ve naosun üstünde beşik tonoz formu izlenmektedir. Apsis üzerinde fresk izleri göze çarpmaktadır.

Aziz Paul Kilisesi: Köyün batı kesimindeki bağlık mevkide yer alan kaya oyma tek nefli kilisedir. Naos kısmı beşik tonoz örtülüdür. Tonozun batı du-

varı üzerine rastlayan alınlıkta haç motifli bir madalyon yer almaktadır. Doğuda apsisin iki yanında birer niş ile kuzey ve güney duvarlarında yer alan yüzeyssel nişler yer almaktadır. Kilisenin güneybatısında mezar odası vardır.

Çiğeryeri Mevkii Kaya Oyma Mekânlar: Gökyurt'un güneyinde, Köprübaşı mevkii sırtlarında kaya oyma mekânlar bulunmaktadır. Bunların cephe açıklıkları kuzeye dönük olup, iç mekânlarında zemine oyulmuş dikdörtgen plânlı hücreler vardır. Mekânlardan birinin güneybatı köşesi ayak şeklinde biçimlendirilmiştir. Her iki mekânın da kazısı yapılmamıştır. Yöre halkı "B" mekânının içerisinde ve giriş açıklığı çevresinde fresk süslemenin bulunduğunu söylemektedir.

Bayramhacı Mevkii Kaya Oyma Yapı Grubu: Köyün kuzeyinde dört ayrı muhtelif mekândan oluşan kaya oyma yapı grubu araziye hâkim bir mevki-dedir. Cephe açıklıkları doğu ve güneydoğu yönünde olup, iç mekânlarında duvar nişleri vardır. Bu mekânlardan üçüncüsü bir şapeldir.

2.2.2. Camiler

Karaimam Camii: Kuzey-güney doğrultusunda, düzgün olmayan dikdörtgen plânlı caminin ahşap mihrabı üzerinde 1320/1902 tarihi geçmektedir. Harime kuzeybatı köşeden yarım daire kemerli bir kapı ile girilir. İç mekânda taşıyıcılar ve tavan lambri kaplıdır.

Çöğürçüler Camii: 8.33 m. x 7.00 m. ölçülerinde yaklaşık kare plânlı cami batı duvarında açılan dıştan yarım daire kemer ve içten düz kirişli iki pence-reyle aydınlatılmıştır.

Ali Hoca (Kart İmam) Camii: Tuztaşı Mahallesi'nde mescit tipi, küçük ölçekli bir yapıdır. Kaya zemin üzerine oturtulmuş cami, düzgün olmayan dikdörtgen plânlıdır.

Zümbüllü (Gücümen) Camii: Alı Mahalle'de bulunan cami kapsamlı bir onarım geçirmektedir. Kaba yonu taş örgülü kâgir beden duvarları özgündür. Caminin hemen yanında yer alan ahşap sütun başlıklarından eskiden ahşap destekli olduğu anlaşılmaktadır.

2.2.3. Su Yapıları

Keten Gölü Çamaşırhane: Köyün batı kesimindedir. Çamaşırhane kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen plânlı olup, 1.00 - 2.00 m. yüksekliğindeki

beden duvarları moloz taş örgülüdür. Yapının üzeri muhdes betonarme tabliyeyle örtülüdür.

Yeni Pınar Çamaşırhanesi: Köyün yaklaşık 1 km. batısında, özgün özellikleri daha iyi durumda olan bir diğer çamaşırhanedir. Kitabesi 1946 tarihlidir. Yapı, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plânlıdır. Duvarlar moloz taş örgülü olup, güney duvarı yıkıktır.

Söğütlü Çamaşırhanesi: Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plânlı çamaşırhanenin kuzey bölümü ortada betonarme bir kolon ve tabliyeyle örtülerek kapatılmıştır. Duvarlar kaba yonu ve moloz taş örgülüdür.

Çileder Köprüsü: Yeni açılan Konya-Gökyurt stabilize yolunun 8. km.'sinde yer alan iki gözlü kâgir köprüdür. Köprü'nün memba cephesi batıya yöneliktir. Hafif dik eğimli köprü'nün kuzey-güney doğrultulu tabliyesi orijinal taş döşelidir. Kemerlerde kesme ve diğer bölümlerde kaba yonu taş örgü kullanılmıştır¹⁰ (Resim: 7/Çizim: 3).

Köprübaşı-Köprü: Halk arasında "Köprübaşı" olarak adlandırılan yeşillik bir vadi içinde, köy yerleşiminin güney kesiminde yer almaktadır. Tek kemer gözlü kâgir köprü, batıdan doğuya doğru akan dere yatağı üzerinde kurulmuştur.

Köprübaşı Çeşmesi: Bağımsız tek cepheli çeşme doğuya yöneliktir. Yarım daire kemerli niş içinde tek lülelisi vardır. Kitabesi sökülmüş olup, ayna taşı yarım daire tek parça blok taştan oluşmaktadır. Ayna taşının üzerinde taslık nişi yer alır.

Söğütlü Sarnıç: Kaya oyma sarnıcın güneybatı köşesinde kapı açıklığı vardır. Sarnıcın içerisinde iki adet bağımsız ayak yer alıyor. Orta bölümün, kapının hemen karşısına denk gelen kuzey duvarı apsidal plânlıdır.

Başpınar Sarnıcı: Köye giriş yolunun hemen altında ön cephesi kuzeye dönük sarnıcın su haznesi kaya oymadır. Sarnıç kapısı üzerinde üçgen alınlık yer almaktadır. Alınlığın üzerine, bir madalyon içinde "1320" tarihi kazınmıştır.

10 Köprü'nün yaklaşık 100 m. kuzeyinde bir han bakiyesi yer almaktadır. Köyün yaşlıları bu hanı Cabcak'ın Hanı olarak adlandırırlar. Yapı doğudan batıya doğru yönelen bugünkü yol hattına kuzey yönde bağlanan tali yol üzerinde bulunmaktadır. Bugün yalnızca kuzey-güney aksında 7.00 m. ve doğu-batı aksında 5.00 m.lik duvar izleri mevcut. Duvarları moloz taş örgülüdür. Yapı batı yönde arazi eğimine yaslanmaktadır.

Katırini Sarnıcı: Köyün batısında, kuzey-güney doğrultusunda boyuna dikdörtgen plânlıdır. Su haznesi dörder ayağın yarım daire kemerlerle birbirine bağlanmasından meydana gelen üç sahınlı bir düzenleme göstermektedir.

Allı Mahalle Devrek Sarnıcı: Sarnıcın kuzeydoğuya bakan üçgen alınlıklı girişi vardır. Ana kayaya oyulmuş su deposu 7.10 m. x 7.05 m. ölçülerinde kare plânlıdır.

Allı Mahalle Sarnıcı: Köy girişinin hemen güney yamacında kuzeye cephelidir. 6.55 m. x 6.35 m. ölçülerinde, ana kayaya oyulmuş kare plânlı su haznesine dört basamakla inilmektedir. Sarnıç kapısı üçgen alınlıklıdır.

Aşağı Mahalle Sarnıcı: Köy merkezinde, kuzeydoğudan güneybatıya doğru alçalan eğimli arazi üzerinde konumlanan sarnıcın kapısı güneybatıya cephelidir. Su haznesi kaya oyma olup, ortasında tek ayak vardır.

Gökyurt Büyük Camii Sarnıcı: Gökyurt Büyük Camii'nin güneydoğusunda yer almaktadır. Güneye cepheli sarnıç giriş kapısı basık kemerlidir.

Allı Mahalle-Mevlütlerin Sarnıcı: Kapısı kuzeye cepheli sarnıç günümüzde atık malzemeye dolmuştur. Hazne bölümü kaya oymadır.

Karaimam Çeşmesi: Köy merkezinde, Aşağı Mahalle'de yer alan tek cepheli bağımsız çeşmedir. Doğuda kaya bloğuna yaslı olup, çeşme cephesi batı yönde düzenlenmiştir. Çeşmenin ayaklarında yassı güdük sütunlar kullanılmıştır. Yarım daire kemerli niş içinde tek lüleli çeşmenin önünde bir podyum yükseltisi vardır.

Tuztaşı Sokak Çeşmesi: Tek cepheli bağımsız çeşme batıya yöneliktir. Çeşme cephesi sıvalı olup, üstte iki yöne eğimli bir saçakla nihayetlendirilmiştir. Yarım daire kemerli niş içerisinde tek lülesi vardır. Çeşmenin önünde 50 cm. yüksekliğinde bir podyum yer almaktadır. Güney yönde üç kademeli beton yalak yenidir.

2.2.4. Sivil Mimari

İsmigil'in Odası: Allı Mahalle'de ve Camii'nin 50 m. kadar güneydoğusunda yer almaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen plânlı odanın girişi kuzeybatı köşesindedir. Üst örtüsü çökmüştür.

Yavaşlar'ın Odası: Orta Mahalle Camii'nin 30 m. kadar güneyinde yer al-

maktadır. 3.45 m. x 4.90 m. ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen plânlıdır. Yapı malzemesi kaba yonu taş olup, duvarlarda ahşap hatıllar kullanılmıştır.

Orta Mahalle (Kavaklı) Camii'nin Odası: Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen plânlı oda güneye doğru daralmaktadır. İç mekân, enine uzatılmış yuvarlamalar üzerinde ahşap dal ve toprak damla kaplanarak, dıştan sundurma çatıyla örtülmüştür.

Nakîpların Odası: Gökyurt Büyük Camii'nin kuzeybatısında yer almaktadır. Oda kuzeyindeki ev ile sonradan birleştirilmiştir.

Zümbüllü Camii Odası: Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen plânlı odanın batı duvarının kuzey köşesinde giriş kapısı yer alır. Üzeri sundurma çatı ile örtülüdür.

Şehirliöğlangil (Şehir Usta'nın) Evi: Alı Mahalle'de yer almaktadır. Evin girişi doğu cephedendir. "L" plânlı bir sofaya açılan mekânlardan kuzeydoğu köşede bulunan oda nitelikli ahşap oymalarla süslenmiştir. Baş oda mahiyetindeki mekânda ahşaptan ağzıaçık ve sergenlerde stilize bitkisel motifler izlenmektedir (Resim: 8).

Abdullah Öztürk Evi: Gökyurt Büyük Camii'nin batısında yer almaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir parselde inşa edilmiştir. Eğimli arazi üzerinde, kuzeyde doğal zemine oturan ev, güneyde alt kotta bir ahır katı ihtiva etmektedir.

Orta Mahalle Ahmet Kuloğlu Evi: 2013 yılında tescil edilen ev, plân ve cephe tasarımıyla bölgesel özellikler sergilemektedir.

Gökyurt Değirmenleri: Köyün güneydoğusunda, Kızıyer Deresi üzerinde zamanında dokuz değirmenin bulunduğu söylenmektedir. Doğu yönde sıralanan bu değirmenler bugün metruk vaziyettedir. Köy ahalisinden Ahmet CAN (65) bu değirmenlerin adlarını ve konumlarını şöyle zikretmektedir: 1. *Yukarı Değirmen:* Köyün güneydoğusundaki birinci değirmendir; 2. *Evlîyalı Hüseyin Değirmeni:* Yukarı Değirmenin 150 m. aşağısında yer almaktadır; 3. *Harım Değirmeni:* Köprübaşı Mevkii'nde yer almaktadır; 4. *Köprübaşında "Yıkık" Değirmeni;* 5. *Kadının Değirmeni:* Kızıyerde; 6. *Bağraz Değirmeni:* Tekke Köprüsü civarında; 7. *Tekkeli Meryem'in Hüseyin'in Değirmeni:* Tekke köprüsü civarında; 8. *Feleğin Değirmeni:* Kireççukuru Mevkii'nde; 9. *Yalınayağın Değirmeni:* Aşırı Mevkii'ndedir.

2.2.5. *Viraneler Mevkii Yerleşim İzleri*: Yeni açılan Konya-Gökyurt stabilize yolunun 6.km.'sinde yer alan arkeolojik alandır. Yerleşim, höyüğün doğusunda kurulmuş ve önündeki verimli ovaya hâkim bir yamaç üzerindedir. Burada çok sayıda duvar izi mevcuttur. Höyük üzerinde Helenistik dönem seramiklerine rastlanılmıştır (Resim: 9).

2.2.6. *Ali Sumas Dağı Yapıları*: Gökyurt'un 10 km. kadar kuzeydoğusunda bulunan Ali Sumas Dağı'nın güney eteğinde Bizans Dönemine ait bir manastır ile zirvede (h: 1940 m.) Geç Roma - Erken Bizans Dönemine verilebilecek yerleşim ve kilise kalıntılarına rastlanılmıştır.

Ali Sumas Dağı – Ala Kilise: Bir manastır kilisesi olabilecek yapı, Ali Sumas Dağı'nın güney eteğinde (h: 1855 m.) konumlanmıştır. 6.18 m. x 9.74 m. ölçülerindeki tek nefli kilisenin üst örtüsü ile birlikte apsis kısmı büyük ölçüde yıkılmıştır. Mevcut duvarlarda düzgün kesme taş işçiliği izlenir. Kuzeyde kaya yamacına yaslanan yapının kısmen yıkık olan güney cephesi at nalı kemerli yüzeysel nişlerle hareketlendirilerek, kemer gözleri haç, çarkıfelek ve gülçe motifleriyle süslenmiştir. İç mekânda, özgün fresklerin izlerine rastlanılmaktadır. Kilisenin kuzeybatı köşesinde yaklaşık 3.80 m. x 3.25 m. ölçülerinde dörtgen plânlı bir şapel yer almaktadır.

Ali Sumas Dağı - Zirve I No.lu Mekân: Zirve yerleşiminde bulunan, doğu-batı doğrultusunda dıştan dışa 5.10 m. x 6.80 m. ölçülerinde dikdörtgen plânlı yapı kalıntısıdır.

Ali Sumas Dağı – Zirve II No.lu Mekân: Zirvede yer alan, kuzey-güney doğrultusunda 9.35 m. x 6.30 m. ölçülerinde dikdörtgen plânlı yapı kalıntısıdır.

Ali Sumas Dağı – Hayyat Kilisesi: Yapı yıkık vaziyettedir. Bazilikal plânlı kilisede büyük bloklardan oluşan düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır.

Ali Sumas Dağı Sur Duvarı ve Kapı: Dağ zirvesinin ovaya hâkim doğu yamacında fazla yüksek olmayan yaklaşık 53.00 m. uzunluk ve 1.00 - 1.50 m. duvar kalınlığına sahip, kırık hatlı bir sur duvarı uzanmaktadır. Düzgün işli kesme taş bloklarla örülü surun güney köşesine yakın açılan düz lentolu bir kapı vardır (Resim: 10).

2.2.7. *Gökyurt Köyü Mezarlığı*: Burunharmanlar mevkiinde, antik kent girişinin doğu kenarında kalan mezarlıkta yürütülen incelemede, 19. yüzyıl sonu - 20. yüzyıl başlarına ait 19 adet mezar taşı belgelenmiştir.

2.3. Botsa (Güneydere)

Botsa Cuma Camii: Orta Mahalle’de kuzeyden güneye doğru eğimli arazi üzerinde yer alan cami, betonarme ve yığma-kâgir olarak inşa edilmiştir. Üst örtü kırma ahşap çatılıdır. Caminin zemin ve tavan döşemeleri tamamen ahşaptır.

Botsa Aşağı Mahalle Camii: Yaklaşık kare plânlı cami düz ahşap tavanlıdır. Kuzey-güney doğrultusunda çıtalı ahşap tavanın üzeri dıştan kırma çatıyla kaplanmıştır.

Yukarı Mahalle Camii: Yaklaşık kare plânlı cami, mihraba dik üç sahınlıdır. Harimde özgün ahşap sütunlar ile üst örtü sunta ve lambriyle kaplanmıştır. Ahşap mihrap bordürü delik işi oyma tekniğinde olup, bez üstü süslemelidir. Caminin doğusunda uzanan son cemaat yeri özgün haliyle yazlık bölüm olarak plânlanmıştır. Buranın önünde küçük bir hazire ile içerisinde eski mezar taşları vardır (Resim: 11).

Ilıcak Köprüsü: Köyün girişinde Medrese Deresi üzerinde kurulmuş tek gözlü köprüdür. Tabliyesi kuzey-güney doğrultusunda olup, mansap cephesi doğuda memba cephesi ise batı yöndedir. Kemer formu yarım dairedir. Köprü tabliyesi 1984-85’te doğu yönünde 2.5 m. genişletilmiştir. Genişletmeyi Ali Palamut Usta (doğ.1948) yapmıştır.

Değirmenönü Kapılı Sarnıç: Hatunsaray-Botsa yolunun 7. km.sindedir. Kuzeye cepheli sarnıç kapısı kesme taş örgülüdür. Su haznesi kaya oyma olup, bugün halen işlevini sürdürmektedir. Önünde bir tulumba bulunan sarnıç onarım görmüştür.

Botsa Orta Çeşme: Orta Mahalle’de yer almaktadır. Mevcut konumunun tam karşısındaki eski yerinden, yol genişletme çalışması sonrasında bugünkü yerine nakledilmiştir. Kitabesi 1345/1927 tarihlidir.

Botsa Yukarı Çeşme: Güneye bakan tek cepheli bağımsız sokak çeşmesi, teğet kemerli nişle düzenlenmiştir. Tek lüleli çeşmenin kemer gözü içinde devşirme bir blok vardır.

Kör Çeşme: Tek cepheli duvar çeşmesi dikdörtgen prizmatik bir gövdeye sahiptir. Çeşme cephesinde iki ayrı kitabe panosu yer almaktadır.

2.4. Detse (Yeşildere)

Kuzağıl Camii: Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen plânlı cami, mihrap

raba dik uzanan iki sıra halinde dörder ahşap direklerle üç sahına ayrılmıştır. Onarımda yağlı boyayla renklendirilen mihrapta 1284/1866 tarihi geçmektedir.

Dayhane Camii: Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen plânlı harimin önünde yazlık (çardak) kısım vardır. Harim iki sıra halinde, mihraba dik ikişer ahşap direklerle üç sahına ayrılmıştır.

Karadoğan Köprüsü: Bağ içinde, köyün batısında yer almaktadır. Tabliyesi kuzey-güney doğrultusunda olan tek gözlü köprünün memba cephesi batı yöndedir. Yarım daire formlu köprü kemeri muntazam kesme taş örgülüdür. Köprünün mansap cephesinde, kilit taşı yanında “Maşallah sene 1299” olarak geçen bir kitabe vardır.

Yeşildere Köprüsü: Köy girişinde kuzeydoğu-güneybatı aksında kurulan köprünün, kuzeyine yeni ilave yapılmıştır. Memba cephesi kuzeybatıdadır.

Hacı Meryam Köprüsü: Köyün kuzeyinde yer almaktadır. Düz köprünün tabliyesi kuzey-güney doğrultusundadır. Memba cephesi batı yöndedir. Köprü bağık bir alanda olup, hemen 10 m. kadar kuzeyinde çeşmesi vardır.

Hacı Meryam Köprüsü Çeşmesi: Yarım daire kemerli bağımsız tek cepheli çeşme doğuya bakmaktadır. Çeşme kütlesi, kemer üzengi seviyesine kadar gömülmüştür.

Yeşildere Cuma Camii Çeşmesi: Tek cepheli bağımsız çeşme teğet kemerlidir. Çeşme cephesi kuzeye yönelik olup, tek lülelidir.

Ali Ağa Çeşmesi: Teğet kemerli bağımsız tek cepheli çeşme kuzeye cephelidir. Lüle, kurna ve yalaklar orijinaldir. Manzum kitabesi 1267/1861 tarihlidir (Resim: 12).

Ali Çakır'ın Odası: Oda, kuzey-güney doğrultusunda bir alanı kaplamaktadır. Üst örtü yuvarlamalara oturan ahşap tavan üzeri toprak damla örtülü iken, bunun üzerine sonradan sundurma çatı oturtulmuştur.

2.5. İlyas Baba Köyü

İlyas Baba Köyü Camii: Yaklaşık kare plânlı cami, ikişer ahşap sütunla mihraba dik uzanan üç sahına ayrılmıştır. Üst örtü içte ahşap kirişlemeli tavan ve dıştan kırma beşik çatıyla kaplıdır.

İlyas Baba Türbesi: Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen plânlı tekke tarzı yapının üst örtüsü kırma-beşik çatıyla örtülüdür. Kuzey duvarına paralel bir seki üzerinde üç adet mezar başlığı (sikke) yer alır. Bunun dışında 4

adet yeni ahşap sanduka ile güneydoğu köşede dua okunan bir kum havuzu-na yer verilmiştir.

2.6. Evliya Tekke Köyü

Evliya Tekke (Kutbül Akdab) Türbesi: Evliya Tekke Köyü'nün güneyinde dere yatağı içerisinde yer almaktadır. Yeni türbe binası, yığma tekniğinde kare plânlı olup üzeri ahşaptan kırma çatıyla örtülüdür.

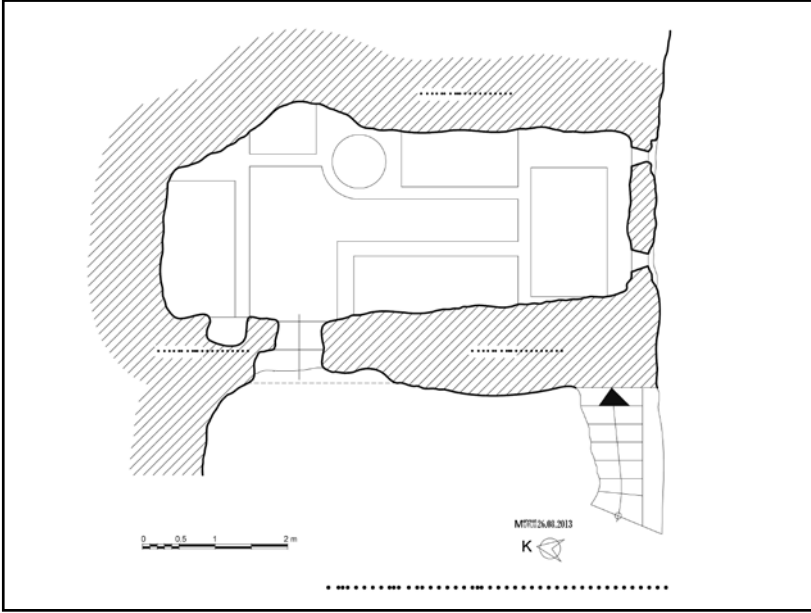
Evliya Tekke Köyü Sarnıcı: Köy merkezinde, bölgeye has sarnıç yapılarındadır.

3. SONUÇ

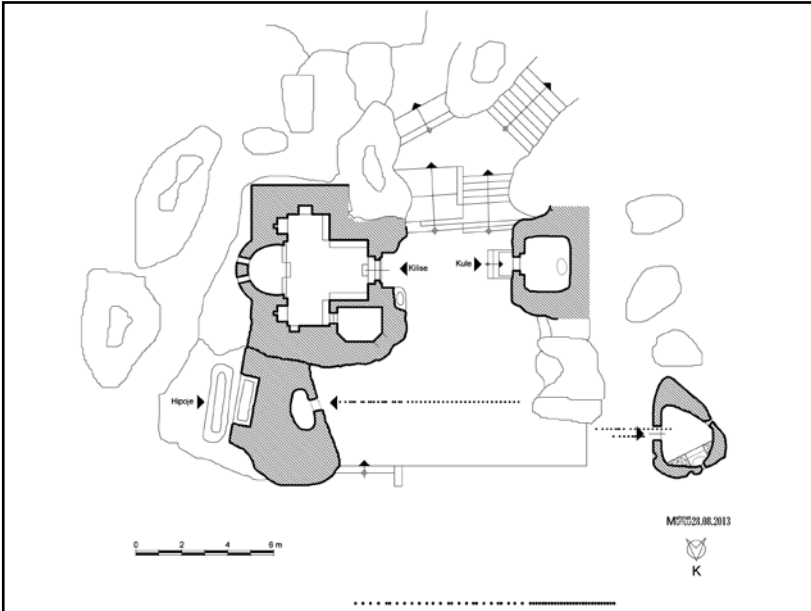
Lystra Bölgesi'nde günümüze ulaşabilen Türk Dönemi yapıları büyük ölçüde 19. yüzyılın ikinci yarısına aittir. Konya Bölgesi karakteristiklerine sahip dini yapıların yanında, Lystra'daki halk mimarisinin malzeme-teknik ve süsleme özellikleri bakımından yerel nitelikler sergilediğini söyleyebiliriz.

Araştırmanın 2013 döneminde Kilistra'da yer alan Ortaçağ ve Türk dönemi yapıları ile halk mimarisi örneklerinin tamamını içeren bir envanterinin oluşturulması kayda değerdir. Önümüzdeki süreçte bu veritabanının yayınlştırılması ve böylelikle Anadolu'nun erken Hristiyanlık dönemine dair kaya oyma yapılarıyla tanınan Kilistra için ihtiyaç duyulan koruma amaçlı imar plânı çalışmalarına katkı sağlanabileceği düşünülmektedir. Ayrıca daha önce yürütölmüş arkeolojik kazılarla ilk iskânın Hellensitik Dönemde, M.Ö. 2. yüzyılda başladığı belgelenen Kilistra'daki yerleşim tarihinin Türk döneminde de süreklilik arz ettiğı ve Konya Bölgesi'ndeki geleneksel Türk-İslam mimarisine dair yapı tiplerinin Kilistra'da da ortaya koyulduğı anlaşılmıştır. Çileder Köprüsü ve yanı başındaki han kalıntısı ile Viraneler Mevkii'nde rastlanan yerleşim izleri bölgenin tarihi yol güzergâhları ile olan ilişkisini göstermektedir.

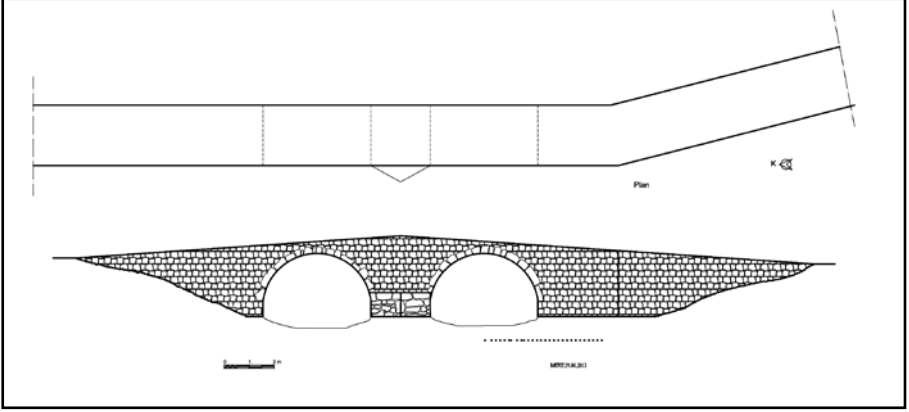
"Konya İli ve Güneybatı İlçeleri" konulu yüzey araştırmamızı, ilerleyen dönemlerde Bozkır, Seydişehir ve Beyşehir ilçelerinde yürötmeyi plânlıyoruz. Çalışma alanının il sınırlarına doğru genişletilmesi sayesinde Konya'nın güneybatı kesimine dair veritabanımızı geliştirerek, yeni bulgular ortaya koyabileceğimizi ümit ediyoruz.

Çizim: 1

Çizim: 2

Çizim: 3

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

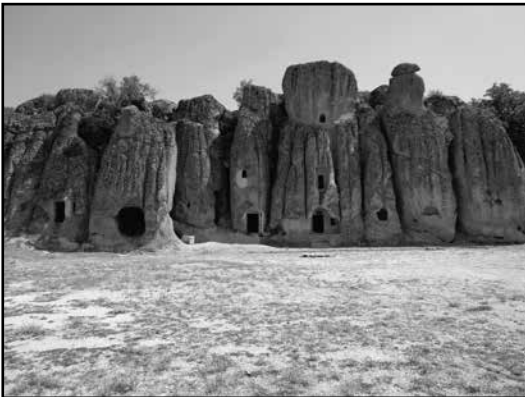

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

BURDUR İLİ VE İLÇELERİNDE NEOJEN VE PLEİSTOSEN DÖNEM FOSİL LOKALİTELERİNİN TESPİTİ YÜZEY ARAŞTIRMASI-2013

F. Arzu DEMİREL *

Burdur İli sınırları dahilinde, fosil karasal memeli hayvan kalıntıları barındıran alanların tespitiye yönelik olarak 2010 yılından bu yana sürdürülmekte olan “Burdur İli ve İlçeleri Neojen ve Pleistosen Dönem Fosil Lokaliteleri YüzeY Araştırması”nın dördüncü sezonu, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün 21.06.2013 tarih ve 121419 sayılı izinlerine bağılı olarak 01-11.07.2013 tarihleri arasında 11 gün süreyle gerçekleştirilmiştir¹. Araştırmamıza Bakanlık temsilcisi olarak Aydın Arkeoloji Müzesi uzmanlarından Aynur Akkan katılmıştır².

Kuzeydoğı uzanımına sahip Burdur Havzası allokton kireçtaşıından oluşın Mesozoyik temel, Likya naplarını ofiyolitik birimleri ve Eosen-Oligosen parallokton sedimentler birimlerinin üzerine açılım sunar. Neojen çökelimi volkanik arakatklı alüvyal, flüvyal ve gölsel birimler ile temsil edilir. Havzanın jeolojik ve litostratigrafik öncel çalışması, Wedding (1966) tarafından yapılmış ve sonraki çalışmalarda havzanın, Geç Miyosen-Pliyosen yaşlı karasal tortullar ve alüvyonların varlığı belirtmiştir (Karaman, 1986; Price, 1989). Yaklaşık 1100 m. kalınlık sunan havza içi tortullaşma alttan üste; Çendik, Akdere

* Yrd. Doç. Dr. F. Arzu DEMİREL, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, İstiklal Kampüsü, 15030, Burdur/TÜRKİYE.

1 Çalışmalar, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Rektörlüğü’nün desteğı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmamızın gerçekleştirilmesi için gerekli izni veren T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’ne ve destekleri için Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Rektörlüğü’ne teşekkürlerimi sunarım.

2 Bakanlık temsilcimize, ekip üyeleri Doç. Dr. Cihat Alççek (Pamukkale Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Sevinç Kapan-Yeşilyurt (Çanakkale 18 Mart Üniversitesi) ve Arş. Gör. Dr. Serdar Mayda’ya (Ege Üniversitesi), Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Antropoloji Bölümü lisans öğrencileri Nesibe Küçük, Tuğba Ay, Gürkan Yalçınkaya, M. Çağatay Çiftçi, Selin Doğan, Seçil Bora, Mehmet Denli, Esra Delice, Hasan Gül, Serdar Yurdagül, Fadime Turan, Ü. Dilara Biçer ve Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Jeoloji Mühendisliği Bölümü öğrencisi Alper Yangöz’e özverili çalışmalarından dolayı teşekkürlerimi sunarım.

ve Günelan Formasyonları ile temsil edilir ve memeli fosil lokalitesi Akdere formasyonun üst seviyesinde gölsel çökeller içerisinde bulunmuştur (Resim: 1). Neotektonik hareketlerin etkisiyle Miyosen'den Pliyosen'e geçiş evresinde dar ve derin bir özellik kazanan havzada Pliyosen ve Kuvaterner boyunca da sübsidans (çökmeler) devam etmiştir. Burdur Gölü'nün Kuaterner başlarında günümüze göre oldukça yüksek olan seviyesi gerek göl çanağının tektonik hareketlerle alçalması gerekse iklim değişimleri nedeniyle giderek alçalmıştır. Günümüzde eski seviyelere ait çeşitli kıyı izleri ve depolar göl çevresinde belirgin olarak görülmektedir (Yiğitbaşıoğlu, 1990). Burdur Havzası gibi Akdeniz'e komşu coğrafyaların Anadolu'ya geçen karasal canlılar için bir köprü niteliği taşıdığı düşünüldüğünde, araştırma alanımızın tanıklık ettiği zaman dilimi açısından son derece önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Göller Yöresi günümüzde oldukça zengin bir hayvan ve bitki varlığına evsahipliği yapmaktadır. Bu zenginliğe geçmişte yörenin önemli bir coğrafi geçiş alanı olmasının neden olduğunu kabul etmek mümkündür. Nitekim, üst Miyosen'de çökelmeye başlayan yörede sürdürmekte olduğumuz yüzey araştırması da bize bu yönde bulgular vermeye devam etmektedir.

Araştırmamızın ilk yılı olan 2010 yılında Burdur Gölü havzası içinde omurgalı fosilleri içermesi muhtemel lokaliteleri taramış ve havza ile ilgili genel bir bilgi edinmeye çalışmıştık. 2011 yılında ise, araştırmamız göl havzası içerisinde kalan Yassıgüme ve Elmacık köyleri çevresinde yoğunlaştırılmıştı. 2012 yılında ise temel olarak iki ayrı lokasyonda yer alan 3 farklı alanda, geçtiğimiz yıl omurgalı fosilleri konusunda önemli bir potansiyel oluşturduğunu tespit ettiğimiz Merkez-Yassıgüme Köyü çevresindeki vadiler, Yassıgüme Köyü yakınlarındaki Etre Dağı civarı ve Merkez-Yakaköy Köyü yakınlarında yer alan Kocakır Tepe Mevkisi civarında yüzey araştırmalarına devam edilmişti (Demirel, 2012; Demirel v.d., 2013; Demirel ve Kapan-Yeşilyurt, 2014). 2013 yılı arazi çalışmamız ise temel olarak dört ayrı lokasyonda gerçekleştirilmiştir. Bu alanlar Merkez-Yassıgüme Köyü çevresindeki vadiler ve Yakaköy Köyü yakınlarında yer alan Kocakır Tepe Mevkisi, Kemer İlçesi, Akören ve Elmacık köyleri civarıdır. Bu alanların Burdur İlindeki konumları Harita 1'de görülmektedir.

Bu yılki çalışmalarımız dahilinde 2006-2007-2008 ve 2009 yıllarında havza içerisinde, Burdur Müzesi Müdürlüğü denetiminde, Prof. Dr. Berna Alpagut'un bilimsel danışmanlığında, Yrd. Doç. Dr. Nurfettin Kahraman'ın alan sorumluluğunda gerçekleştirilen ve çok sayıda karasal memeli hayvan

fosilinin bulunduğu “Burdur İli, Kemer İlçesi, Elmacık Sulama Göleti Omurgalı Fosil Kurtarma Kazıları”nın gerçekleştirildiği alanlar ziyaret edilmiş (Resim: 2), bu alanlardan Ardıçtekte Tepe’nin kuzey yamacında çok sayıda fosil kalıntıya rastlanmıştır (Resim: 3).

2013 yılı çalışmaları dahilinde göl havzasının güney ucunu oluşturan Akören-Akçaören ve Kayı köyleri civarı ve sonrasında Elmacık Göleti’nin kuzeyde kalan yamaçlarında araştırmalarımız sürdürülmüştür. Bu alanda, alanın ekolojisi ve yaşı konusunda önemli bilgiler sağlayabilecek Mollusca takımından bazı fosillere rastlanmıştır (Resim: 4). Bu yıl Elmacık Köyü yakınlarında yer alan ve önceki yıllarda kazı yapılmış olan Gökmentepe, Ardıçtekte gibi alanlarda önemli oranlarda tahribat olduğunu fark edilerek, bu tahribat belgelenmiş ve Genel Müdürlüğümüze konu ile ilgili gerekli bilgi verilmiştir. (Resim: 5).

Bu yılki araştırmalarımız esnasında ayrıca, Gerçek Saraç’ın *Türkiye Omurgalı Fosil Yatakları* raporunda (2003) “Akören 1” olarak isimlendirilmiş olan ve Kemer İlçesi, Akören Köyü yakınlarında yer alan lokalite ziyaret edilmiştir, bu alanda herhangi bir omurgalı fosil kalıntısına rastlanmamış, ancak bol miktarda omurgasız fosili bulunduğu tespit edilmiştir (Resim: 6). Ayrıca, geçtiğimiz yıllarda sürekli olarak taşınmış halde omurgalı fosillerine rastladığımız Yassıgüme Köyü-Sazlıkdere Mevkisi’nde yine taşınmış halde olmak üzere çok sayıda fosil parçası bulunmuştur (Resim: 7). 2012 yılı araştırmalarımız esnasında yeniden taranmak üzere tespit edilen alanlardan olan (Demirel ve Kapan-Yeşilyurt, 2014) Merkez, Yakaköy, Kocakır Tepe Mevkisi’nin güney-güneybatı ve batı yamaçları tekrar taranmış ve bu alanda kimi omurgalı fosil kalıntılarına rastlanmıştır (Resim: 8). Fauna örneklerinin tanımlanması ve yayını konusunda Ege Üniversitesi, Tabiat Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi ile ortaklaşa çalışmalarımız devam etmektedir. Bu çalışmalarımız bize Burdur çevresinde yeni bir Pleistosen lokalitesi ve faunasını tanımlama şansı sunmuş olup, bu konuda uluslararası yayın çalışmamız da devam etmektedir.

SONUÇ

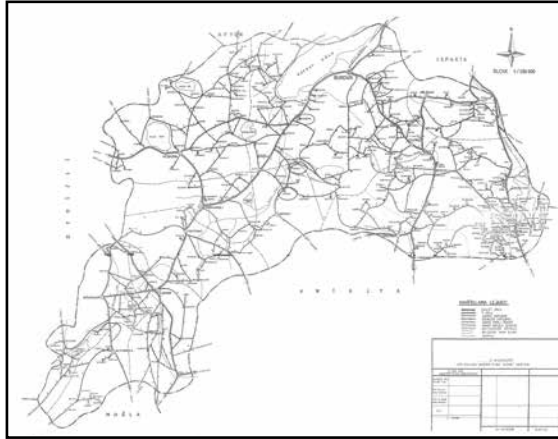
Sonuç olarak, 2010 yılından bu yana yapılan araştırmaların verdiği sonuçlara göre, Burdur göl havzası bize birbirini kronolojik olarak takip eden jeolo-

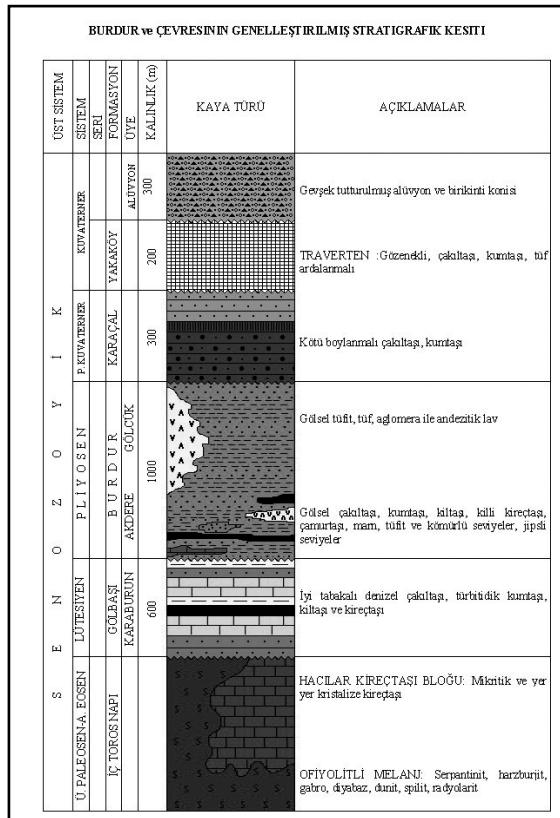
jik zamanlara dair önemli bir fosil omurgalı varlığı sunmaktadır. Buna göre, yüzey araştırmamızın gerçekleştirildiği alanlardan Yassıgüme Köyü ve çevresinin yaklaşık olarak Geç Pliyosen’de, Elmacık ve Akören köyleri civarının Geç Pliyosen sonunda, Kocakır Tepe ve çevresinin ise Geç Pliyosen-Pleistosen Dönemde çökelmiş olabileceği anlaşılmakta olup, çalışmalarımızın sonuçları Burdur İli sınırları içinde özellikle göl havzasında fosil memeli varlığı ile ilgili bilgileri büyük oranda arttırmıştır.

KAYNAKÇA

- DEMİREL, A. (2012). Burdur İli ve İlçelerinde Neojen ve Pleistosen Dönem Fosil Lokalitelerinin Tespiti Yüzey Araştırması-2010. 29. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt: 361-368.
- DEMİREL, A., KAPAN-YEŞİLYURT, S., YİĞİT, A., YİĞİTBAŞIOĞLU, H. (2013). Burdur İli ve İlçelerinde Neojen ve Pleistosen Dönem Fosil Lokalitelerinin Tespiti Yüzey Araştırması-2011. 30. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, sf. 307-316, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- DEMİREL, F. A., KAPAN-YEŞİLYURT, S. (2014). Burdur İli ve İlçelerinde Neojen ve Pleistosen Dönem Fosil Lokalitelerinin Tespiti Yüzey Araştırması-2012. 31. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, sf. 165-173, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- KARAMAN, E., (1986). Burdur Dolayının Genel Stratigrafisi. Akdeniz Üniversitesi *Sparta Mühendislik Fakültesi Dergisi* 2, 23-36.
- PRİCE, S.P., (1989). *Sedimentation and Neotectonics of the Burdur Region, SW Turkey*. Basılmamış Doktora Tezi, University of Leicester.
- SARAÇ, G., (2003). *Türkiye Omurgalı Fosil Yatakları*, MTA Rapor No 10609, Ankara.
- YİĞİTBAŞIOĞLU, H. (1990). “Burdur Havzasında Bulunan En Yaşlı Gölsel İz”, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Coğrafya Araştırmaları Dergisi* s:2, Ankara.
- WEDDING, H., (1966). *Burdurun Güneyindeki Kömür Zuhurları*. MTA Raporu, Ankara.

Harita: 1

Resim: 1

Resim: 2

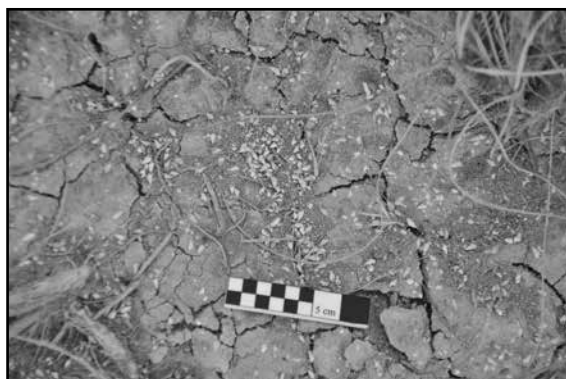
Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

DIYARBAKIR İLİ VE İLÇELERİ ORTAÇAĞ VE SONRASINA AİT MİMARİ VE SANAT ESERLERİNİN İNCELENMESİ YÜZEY ARAŞTIRMASI-2013 “ÇINAR – HANİ İLÇELERİ”

İrfan YILDIZ*

Zekai ERDAL

Dursun YILDIZ

Erkan KOÇ

Mustafa Hakan ÇİMEN

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 06.06.2013 tarih ve 111402 sayılı onayıyla “Diyarbakır İli ve ilçelerinde Ortaçağ ve Sonrasına Ait Mimari ve Sanat Eserlerinin Tespiti” kapsamında Bakanlık Temsilcisi Van Kültür Varlıkları Koruma Bölge Müdürlüğü uzmanı Erkan Koç'un gözetiminde, başkanlığında ekip elemanları Prof. Dr. Abdurrahman Acar, Yrd. Doç. Dr. Hatip Yıldız, Yrd. Doç. Dr. Nurtekin Özen, Uzm. Zekai Erdal, Sanat Tarihçi Mustafa Hakan Çimen, lisans öğrencisi Restoratör Dursun Yıldız'ın katılımıyla Diyarbakır'ın Çınar ve Hani ilçelerinde 29.06.2013 ile 16.07.2013 tarihleri arasında çalışma yapılmıştır. Çalışma kapsamında Çınar ilçesinin bir önceki çalışma döneminde kalan bütün köylerinde araştırma yapılmıştır. Hani İlçesi'nde yürütülen yüzey araştırmasında

* Doç.Dr. İrfan YILDIZ, Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Diyarbakır/TÜRKİYE.

Uzm., Zekai ERDAL, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi Van/TÜRKİYE.

Dursun YILDIZ, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü Lisans Öğrencisi Batman/TÜRKİYE.

Erkan KOÇ, Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Uzmanı Van/TÜRKİYE.
Mustafa Hakan ÇİMEN, Sanat Tarihçi.

ise zamanın kısıtlı olmasından dolayı kısmen bir çalışma yapılmış geri kalan köyler bir sonraki yıla bırakılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda toplam 24 kültür varlığı çalışılmıştır. Bu eserlerin 12'si Hani ilçesinde, 12'si ise Çınar İlçesi'nde tespit edilmiştir. Tespit edilen eserler; 3 cami, 6 türbe, 1 kale, 1 kasır, 1 kaya yerleşimi, 2 minare, 8 köprü, 1 medrese, 1 mezarlık alanıdır.

Tesit edilen eser çokluğunda ve bu bildirinin sayfa sınırlamasından dolayı bildiri kapsamında Çınar İlçesi'nde tespit edilen kültür varlıklarının tamamının hakkında bilgi verilecektir. Hani İlçesi'nde tespit edilen kültür varlıklarının ise bir kısmı hakkında bilgi verilecektir. Hani İlçesi'nde tespit edilen kültür varlıklarının tümü başka bir çalışma kapsamında ayrıca ele alınacaktır.

Araştırma *Dicle Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Proje Koordinatörlüğü* katkılarıyla yürütülmüştür. Kendilerine teşekkür ederim¹

B- ÇINAR İLÇESİ

1. Zerzevan Kalesi

Mardin Diyarbakır karayolunun hemen doğusunda, Çınar İlçesi'nin 15 km, Aşağıkonak Köyü'nün ise 2 km. güneydoğusunda denizden 890 m., hemen yanındaki karayolunda ise 100 m. yükseklikteki bir tepe üzerinde yer almaktadır (Resim: 1). Kalenin üzerinde bulunduğu tepenin doğu, batı ve kuzeyinde derin vadiler görülürken, güneyden karşısındaki bir tepeyle bağlantısı bulunmaktadır. Kale Geç Roma Döneminde inşa edilmiş olup Roma'nın limes hattı kalelerinden biridir. Sınır garnizon kalesi olarak kullanılmıştır. Ortaçağ ve sonrasındaki dönemlerde de kullanılan kale bu dönemlerde Diyarbakır – Mardin Kervan Yolu'nun güvenliği ve bu yolda sefere çıkan orduların güvenliği için kullanılmıştır. Kalede yaşam 1982 yılına kadar devam etmiştir. Kalenin içinde yaşamlarına devan eden Zerzevan Köyü sakinleri 1982 yılından kaleden indirilip Aşağı Konak Köyü'ne yerleştirilmiştir.

Kale düzgün olmayan oval bir plana sahiptir. 330 m. uzunluğunda ve en geniş yerinden ise 130 m. genişliğindedir. Kale, kurulduğu tepedeki kayalık alan taş ocağı olarak kullanılarak surlar inşa edilmiştir. Tamamen kayalık

1 Araştırmamızın gerçekleştirilmesinde katkıları olan Dicle Üniversitesi Rektörlüğüne, Hani Kaymakamı İsmail Şanlı'ya, Araştırma ekibi; Prof. Dr. Abdurrahman Acar'a, Yrd. Doç. Dr. Hatip Yıldız'a, Yrd. Doç. Dr. Nurtekin Özen'e, Uzm. Zekai Erdal'a, Sanat Tarihçi Mustafa Hakan Çimen'e, Dursun Yıldız'a, bize rehberlik eden Hamit Alkan'a teşekkür ederim.

zemin üzerinde yükselmektedir. Kale, kuzeyden güneye doğru yükselen bir eğime sahiptir. İki uç arasında yaklaşık 30 m. kot farkı vardır. Kalenin içinde çeşitli ebatlarda mekânlar, ana kayanın oyulmasıyla inşa edilmiş onlarca sarnıç, düzgün kesme taş malzemeden inşa edilen iki bölümlü bir sarnıç ve kilise yapısı bulunmaktadır (Çizim: 1). Kalıntıları günümüze ulaşan sur duvarları kare ve yarım daire formunda burçlarla desteklenmiştir. Kalın surlar ve burçlar savunmanın zayıf olduğu güney kesimde yoğunlaşmaktadır.

Kalan izlerden kalenin kendi içinde, doğu-batı yönünde uzanan duvarlarla 3 kısma ayrıldığı anlaşılmaktadır.

I. Sarnıç: Kalenin kuzeyinde ana kayanın oyulmasıyla elde edilmiş, üzeri beşik tonozla örtülü büyük sarnıç yer almaktadır. Sarnıç birbirine paralel iki bölümden oluşmaktadır. Her iki bölüm ve tonoz örtü, kayalık temel üzerinden yükselen iri blok taşlarla inşa edilmiştir. Her iki mekânında güney duvarında güneyden gelen suların iç mekâna akmasını sağlayan birer su oluğu dikkati çekmektedir. Sarnıçta kalenin yukarısında tünellerle kaleye getirilen sular ve yağmur suları toplanmıştır. Sarnıç kalenin su ihtiyacını karşılamaktadır (Resim: 2).

II. Yapı: Kalenin orta yerinde yer almaktadır. Kuzey-güney yönünde uzanan iki mekândan oluşmaktadır. Batıdan ana kayaya dayanmaktadır. Her iki mekânında ortasında alttaki kalın üstteki ince iki kademeli birer paye vardır. Kuzeydeki mekân 5.70x4.85 m. ölçülerindedir. Kuzey ve güney duvarında çok sayıda irili ufaklı nişler vardır. Doğu duvarının ortasında giriş açıklığı, bu açıklığında her iki yanında içten kemerli birer açıklık daha vardır. Bunlar muhtemelen pencerelerdir. Güneydeki mekânın da doğu duvarının ortasında kapı açıklığı ve bu kapının da her iki yanında birer açıklık daha vardır. Mekânın kuzey ve güney duvarında birer niş yer almaktadır. Mekân 6.05x4.80 m. ölçülerindedir.

III. Yapı: kuzey güney yönünde uzanan bitişik nizamda iki mekândan oluşmaktadır. İri blok taşlardan yapılmıştır. İlk mekân 9.25x5.90 m. ölçülerinde olup dikdörtgen planlıdır. Batı cephenin ortasında kapı açıklığı vardır. Doğu taraftan yontulmuş ana kayaya dayanmaktadır. Güney duvarı sadedir. Kuzey duvarında ise batıdaki kapı olmak üzere üç adet açıklık vardır. Kuzeydeki mekân 6.00x5.90 m. ölçülerindedir. Duvar kalınlığı 0.80 m.dir. Yapının ana kayadan yapılan doğu ve güney duvarları sağlam diğer kısımları yıkılmıştır.

IV. *Yapı*: Kuzey-güney yönünde uzanmaktadır. Üç mekândan oluşur. Her bir mekânın önüne denk gelecek şekilde giriş kapısının hemen yanında ve zeminde ana kayanın oyulmasıyla elde edilmiş sarnıçlar vardır. Güneydeki mekân 7.75x5.14 m. ölçülerindedir. Batı duvarının ortasında düz lentolu kapı açıklığı vardır. Kuzey duvarında iki adet niş yer almaktadır. Ortadaki ikinci mekân 6.05x6.00 m. ölçülerinde kare planlıdır. Batı duvarının ortasında düz lentolu kapı açıklığı ile bir pencere yer almaktadır. Kuzeydeki mekânın kuzey duvarı ile kuzeybatı duvarı yıkılmıştır. Bu mekân da 6.97x4.85 m. ölçülerindedir.

2. *Güzelşeyh Kasrı*

Kasır, Altınakar Köyü Gelensu (Güzelşeyh) Mezrası'nda, mezranın dışında çevresine hâkim bir yerdedir. Kasır ve bitişiğindeki medreseden ibarettir (Resim: 3). Kasrın kim tarafından ve hangi tarihte yapıldığına dair herhangi bir yazılı belgeye rastlanmamıştır. Kullanılan malzeme, süsleme ve inşaa tekniğinden eserin Osmanlı döneminde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Kasrın bünyesinde bulunan medreseye bağışlanan bir kitabın arka sayfasında vakfedildiği H 1288/M 1871 tarihi bulunmaktadır. Buradan hareketle eserin 1871 tarihinden önce inşa edildiğini söyleyebiliriz. Köşk kısmı iki katlı olan eser oldukça harap bir haldedir. İki renkli taş malzemeden inşa edilmiştir. Doğbatı yönünde uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir. İç sofalı bir planlama göstermektedir (Çizim: 2). Yapının zemin katında batıdaki mekanlar sağlam iken doğudaki mekanlar temel seviyesine kadar yer yer yıkılmıştır. I. katta ise batıdaki iki birimin beden duvarları kısmen ayakta olup diğer birimlerin ne şekilde oldukları alt katın yıkılması nedeniyle tespit edilememiştir.

Zemin kat cephelerinde moloz taş malzeme yoğun olarak kullanılmıştır. Ancak kasrın beden duvarlarının köşelerinde, kapı ve pencerelerinde farklı renkte düzgün kesme taş malzeme kullanılması dikkat çekicidir. Zemin kat sadedir. Güneybatı cephede iki mazgal pencere bulunmaktadır. Kuzeybatı duvarı yıkık olduğu için cephenin ne şekilde olduğu belli değildir. Güney cephede ise her bir odaya açılan yuvarlak kemerli ikişer pencere bulunmaktadır. Bu pencerelerden sadece beş tanesi günümüze sağlam bir şekilde ulaşmıştır. İkili pencere düzenlemesinin üst kısmında ise birer mazgal pencereye yer verilmiştir. Kuzey cephede ise sadece iki tane yuvarlak kemerli pencere vardır. Cephenin tam ortasında sofaya açılan yuvarlak kemerli açıklık görülmekte-

dir. Yuvarlak kemerin yüzeyinde oyma tekniğinde yapılan bitkisel süslemeler vardır.

Yuvarlak kemerli açıklıktan 39.00x3.53 m. ölçülerinde, doğu-batı yönünde uzanan dikdörtgen planlı iç sofaya geçilmektedir. Sofa doğu-batı yönünde beşik tonozla örtülüdür. Tonozun büyük bir kısmı yıkılmıştır. Sofanın her iki yanında simetrik düzenlenmiş odalar görülmektedir. Sofanın güneyindeki iki oda tamamen, bir oda ise kısmen ayaktaadır. Sofanın kuzeyindeki bir oda tamamen iki oda ise kısmen günümüze ulaşmıştır. Odalara açılan kapılar basık kemer açıklıklıdır. Odalar beşik tonoz örtülüdür. Odaların duvarlarında çeşitli ebatlarda nişler açılmıştır.

Sofanın hem kuzey, hem de güney kanadında mevcut üçer odanın doğusundaki odalar yer yer temel seviyesine kadar yıkılmıştır. Mevcut odalarda simetrik düzenleme görülmektedir. Yıkılan odaların da aynı simetrik düzenleme anlayışı içinde yapılmış olması muhtemeldir. Bu nedenle de her iki kattan beşer odanın olduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır. Bu odalar medrese odaları olup öğrencilerin dershaneleri ve yatma hücreleridir. Zemin kat planının ortada sofa ve sofanın kuzey ve güneyinde sekizden onaltı odalı bir düzenlemeye sahip olduğu anlaşılmaktadır.

II. kat, tamamen açık renkte düzgün kesme taş malzemeyle inşa edilmiştir. Cephelerde yoğun bir süsleme programı görülmektedir. Süslemeler pencereler etrafında yoğunlaşmış olup hepsi bitkisel karakterlidir. En çok kullanılan süslemeler ortabağı, palmet ve rumilerdir. Mardin ve Midyat sivil mimarisinde görülen süslemelerle hem motif hem de teknik ve yöntem olarak birebir benzemektedir. Bu benzerlik yapının inşasında Mardinli ustaların çalıştığının göstergesidir. İç mekanda süslemeler daha çok nişlerde toplanmıştır.

3. Şeyh Ahmed Camii

Eser, Meydan (Şoşık) Köyü'nde, köy içindeki yeni caminin hemen batısındadır. Her iki cami birlikte kullanılmaktadır. Kesin olarak hangi tarihte inşa edildiği bilinmeyen yapının giriş kapısı üzerindeki kitabeye göre H 1367 – M 1948 yılında Şeyh Ahmet tarafından onarıldığı anlaşılmaktadır. Cami, doğu-batı doğrultusunda düzgün dikdörtgen planlı olup dıştan 15.80x10.30 m. ölçülerindedir. Caminin cepheleri sade olup güney cephede yuvarlak kemerli iki pencere iç mekânı aydınlatmaktadır. Batı cephede ise sonradan açılmış yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı ile bir mazgal pencere vardır.

Yapının ana giriş kapısı mevcut yeni caminin kuzeybatısında olup cephe tamamen fayans kaplıdır. Kapı düz lentolu olup lentonun iç yüzünde çarkfelek motifi görülmektedir. Lentonun tam ortasında bir kitabe bulunmaktadır. Kitabe yıprandığından okunmamaktadır. Lentonun üzerinde ise yuvarlak kemerli alınlık görülmektedir. Alınlığın cephesinde, taşların derzleri belirgin hale getirilmiştir. Her bir taşın yüzeyinde ok ucunu anımsatan üçgen biçiminde birer motif görülür.

İç mekân doğu batı yönünde uzanan mihraba paralel iki sahnalı bir düzenlemeye sahiptir. Harim 13.75x8.27 m. ölçülerindedir. Sahnılar 0.95x0.95 m. ölçülerindeki kare planlı iki payeye oturan üç yuvarlak kemerle birbirinden ayrılmaktadır. Her bir sahnın üç çapraz tonozla örtülmüştür. Kible duvarında yan yana düzenlenmiş yarım daire formlu iki mihrap nişi yer almaktadır. Nişlerin her iki yanında dikdörtgen şeklide birer niş görülmektedir.

4. Aktepe Köyü Minaresi

Köyün içinde özel bir mülkiyetin bahçesinde yer almaktadır. Minare şerefe altına kadar sağlam kalmıştır. Kaide de pabuç kısmına kadar toprağa gömülmüştür. Minarenin üzerinde herhangi bir yazıt bulunmamaktadır. Kaynaklarda da eserin inşasıyla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak minarenin yapım tekniği, kullanılan malzeme ve süslemeler göz önüne alındığında eserin XVI. yüzyılda inşa edildiği tahmin edilmektedir.

Minare kare kaide üzerinde yükselmektedir. Kaide kare planlı olup 2.38x2.38 m. ölçülerindedir. Giriş kapısı kaidenin doğu cephesindedir. Minarenin giriş kapısı günümüzde örülerek kapatılmıştır. Pabuç kısmının köşeleri mukarnaslarla hareketlendirilmiştir. Silindirik gövde sade olup bir kaval silmeyle sonlanmaktadır. Gövde açılan bir adet mazgal pencere iç mekânı aydınlatmaktadır. Bilezikten hemen sonra şerefe altı yükselmektedir. Bu kısım beyaz renkli düzgün kesme taşlarla yapılmıştır.

Minarenin 1.80 m. kuzeydoğusunda, doğu batı yönünde uzanan 1.43x0.37 m. ölçüsünde bir duvar kalıntısı yer almaktadır. Kalan izlerden bu kalıntının düzgün kesme taş malzemeden inşa edilen caminin harim bölümü kalıntısı olduğu anlaşılmaktadır. Harim bölümü kalıntısının kuzeyinde yan yana düzenlenmiş aralarında 3.10 m. mesafe bulunan köşeleri pahlı kare formlu birer paye görülmektedir. Payelerin doğu ve batı yüzlerinde kemerlerin başlangıç-

ları açıkça görülmektedir. Bu izlerden bu kısmın caminin önünde bulunan üç gözlü son cemaat yeri olduğu tahmin edilmektedir. Duvar ve payeler, siyah ve beyaz taşlardan münavebeli olarak inşa edilmiştir.

5. Şeyh Ahmet Türbesi

Türbe Meydan (Şoşık) Köyü'nde, köye hâkim bir tepe üzerindeki mezarlığın içinde yer almaktadır. Türbenin üzerindeki kitabe köylüler tarafından boyandığından tam olarak okunmamaktadır. Kitabede H 1369 / M 1950 tarihi mevcuttur. Bu tarih Şeyh Ahmet'in vefat tarihidir. Kitabedeki tarihte türbenin H 1369 / M 1950 tarihinde yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Kare planlı, tromp geçişli bir kubbeyle örtülmüştür. Kubbe sekizgen bir kasnağa oturmaktadır. Kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Yapının beden duvarlarının köşeleri 0.15 m. ölçüsünde verevidir. Cepheler sade olup açılan kapı ve pencere açıklıklarıyla hareketlendirilmiştir. Batı ve kuzey cephelerde bir adet, güney cephede ise iki adet düz lentolu pencere iç mekânı aydınlatmaktadır. Beden duvarlarının köşelerinde taşlar arasındaki derzler belirgin bir halde vurgulanmışken diğer cepheler sıvalıdır. Doğu cephede yer alan giriş kapısı yuvarlak kemer formudur.

Yuvarlak kemerli kapı açıklığından iç mekâna girilmektedir. Kapının kilit taşında ve hemen üzerinde olmak üzere iki adet kitabe yer almaktadır. İç mekân 5.20x5.20 m. ölçülerinde kare planlı olup tromp geçişli bir kubbeyle örtülüdür. İç mekânda 5 adet baş ve ayak şahideli kabir yer almaktadır. Kabirlerden üç tanesinin şahidelerin de celî sülûs hatla yazılmış kitabeler yer almaktadır. Kabirler Şeyh Ahmet, eşi Ferah Hanım ve Şeyh Ahmed'in oğlu Şeyh Mehmed Vecihi'ye aittirler. Diğerlerinin üzerinde yazı bulunmamaktadır. Şeyh Ahmet'in kabrinin baş şahidesi kavuklu, ayak şahidesi ise sivri kemer formudur. Eşinin kabrinin baş ve ayak şahideleri kaval ve oluk silmeli profillidir.

6. Şeyh Hasan Türbesi

Türbe, Aktepe Köyü'nde, köyün girişinde köy mezarlığının içindedir. Kare planlı türbe yüksek tutulmuş tromplar üzerine oturan bir kubbeyle örtülür. Türbe dıştan 7.60 x 7.60 m. ölçülerindedir. Cepheler ve üst örtü beyaz sıvalı olup cephelerdeki taşların derzleri siyah sıvayla belirgin halde vurgulanmıştır.

Yapının biri güneydoğu köşede diğeri de batı cephenin ortasında olmak üzere iki tane giriş kapısı vardır. Güneydoğu köşedeki ana giriş kapısı süslemeleriyle dikkati çekmekte olup süslemeli tek unsurdur. Kapı açıklığı yuvarlak kemerli olup hemen üzerinde Latin harflerle yazılmış Türkçe bir yazı yer almaktadır. Kapı kemerinin yüzeyinde yanlarda merkezinde çok kollu yıldız motifi olan birer yarım madalyon, ortada ise altı kollu yıldız etrafına yerleştirilmiş yarım sekiz kollu yıldız motifleri vardır. Ara da kalan yerlerde ise basit bitkisel süslemeler yer almaktadır. Kapının her iki yanında zencerek motifiyle doldurulmuş silindirik gövdeli ve mukarnas başlıklı birer sütunce bulunmaktadır. Batı cephenin ortasında ise yarısına kadar dikdörtgen bir niş içine alınmış yuvarlak kemerli sade ikinci giriş kapısı vardır. Kuzey ve güney cephelerin ortalarında dikdörtgen bir niş içine alınmış yuvarlak kemerli birer pencere iç mekânı aydınlatmaktadır.

İç mekân, 6.42 x 6.42 m. ölçülerindedir. Kare planlı mekân tromp geçişli bir kubbe ile örtülmüştür. İç mekânda toplam yedi adet kabir yer almaktadır. Kabirlerin üzerinde kime ait olduğunu gösteren herhangi bir yazıt bulunmamaktadır.

7. Şeyh Kasım Türbesi

Türbe Altunakar Köyü'nde köyün dışındaki mezarlığın içindedir. Türbenin kesin inşa tarihi bilinmemektedir. Giriş kapısı üzerindeki Türkçe tanıtım levhasında türbenin 1994 yılında Vahit Altunakar tarafından onararak bugünkü şeklini aldığı anlaşılmaktadır. Kare planlı olup içten ve dıştan kubbeyele örtülüdür. Düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Dıştan 7.80 x 7.80 m. ölçülerindedir. Giriş kapısı güney cephededir. Diğer cephelerde zikzak şeklinde düzenlenmiş kaval ve oluk silmeli niş içine alınmış düz lentolu birer pencere görülmektedir.

Giriş kapısının her iki yanında silindirik formu birer sütunce vardır. Kapı açıklığında iç mekâna girilmektedir. İç mekân 5.32 x 5.32 m. ölçülerindedir. Pandantif geçişli kubbelidir. İç mekânda altı adet kabir bulunmaktadır. Bu kabirlerden üç tanesi Şeyh Kasım Enveri ile oğulları Şeyh M. Sait ve Şeyh Muhammed Nimetullah'a aittir. İç mekân sadedir.

8. Aşağı Konak Köyü Çem-i Reş Kaya Oymaları

Kayalığın güney yüzünde yer almaktadır. Doğu-batı yönünde yan

yana sıralanmış ve ana kayanın oyulmasıyla elde edilmiş mezar ve yaşama mekânlarından ibarettir. Hemen önünden bir dere akmaktadır.

I. Kaya Mezarı: Kayalığın doğu ucundadır. 0.55 m. genişliğindeki bir açıklıktan iç mekâna girilmektedir. İç mekân 1.90 x 1.69 m. ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Mezar odasında doğu ve batı duvarındakiler büyük güneydoğudaki daha küçük toplam üç adet ölü yatağı vardır.

II. İkili Sarnıç: Kaya mezarının 10.60 m. batısında iki sarnıç vardır. Doğudaki sarnıç elips şeklinde olup ağız açıklığı 1.40 x 1.26 m. ölçülerindedir. Derinliği 0.74 m.dir. İçerisi dolmuştur. Bu sarnıcın 0.60 m. batısında 5.00 x 2.00 m. ölçülerinde düzgün olmayan dörtgen şeklinde ikinci sarnıç yer alır. Sarnıcın derinliği 1.00 m.dir.

III. Sarnıçlar: İkili sarnıcın 10.40 m. batısında ikisi de silindirik formlu doğudakinin yarısı yıkılmış iki sarnıç daha vardır. Her ikisi arasındaki mesafe de 1.45 m.dir. Yıkılan sarnıcın yarıçapı 1.33 m.dir. Diğer sarnıç ise 1.66 m. çapında silindirik formda olup 1.60 m. derinliğindedir.

IV. Mekân: İkili silindirik sarnıçtan sonra yarısı yıkılmış doğu-batı yönünde uzanan 4.00 x 3.85 m. ölçülerinde bir mekân yer alır. Güneydoğusunda 1.65 m. genişliğinde yuvarlak kemer formunda bir niş vardır. Bu mekândan sonra 8.34 m derinliğinde üçgen biçiminde bir doğal yarık vardır.

V. Mekân: Doğal yarığın hemen yanında yer almaktadır. Bu mekânında yarısı yıkılmıştır. 6.51 x 4.05 m. ölçülerindedir. Düzgün bir forma sahip değildir. Doğru duvarı girintili çıkıntılı olup ortasında 0.70 m. genişliğinde silindirik bir çukur vardır.

VI. Mekân: Beşinci mekânın 9.20 m. batısındadır. Yan yana düzenlenmiş iki mekân şeklindedir. Kuzey kısımları yıkılmış olup eyvan biçiminden bir şekil almışlardır. Batıdaki ilk mekân 2.27 x 2.10 m. ölçülerindedir. Doğru duvarında iki adet, güney ve batı duvarında da birer tane olmak toplam 4 niş vardır. Doğudaki ikinci mekân da 2.70 x 2.06 m. ölçülerindedir. Sadece kuzeybatı duvarında bir niş vardır.

VII. Mekân: Altıncı mekânın 5.12 m. batısındadır. 7.75 x 5.33 m. ölçülerindedir. Mekânlar peş peşe yapılmıştır. Kuzeydeki ilk mekânın kuzeyi tamamen yıkık olduğundan eyvan görünümündedir. Batı duvarında yarı elips şeklinde 4 adet niş yer almaktadır. Güney tarafta bulunan 1.70 m.lik açıklıktan arkadaki ikinci mekâna girilmektedir. Bu kısım 5.90 x 3.13 m. ölçülerindedir. Güney

ve kuzey duvarlarında farklı boyutlarda üçer niş, kuzeybatı duvarında da bir tane olmak üzere toplamda yedi tane niş vardır.

VIII. Mekân: Bir önceki mekândan 1.30 m. batıdadır. Bu mekânda kuzeyi tarafının yıkılması nedeniyle eyvan şeklindedir. 4.16 x 3.72 m. ölçülerindedir. Güney, batı ve doğu duvarlarında birer niş vardır.

IX. Mekân: Bir önceki mekânın 4.75 m. batısındadır. Her ikisinin arasında 1.40 m. çapında bir sarnıç vardır. Burada da peş peşe ikili bir düzenleme ile iki katlı bir uygulama görülmektedir. Zemin kattaki mekânlardan doğudakinin de kuzeyi yıkıldığından eyvan şeklindedir. 10.86 x 3.84 m. ölçülerinde olup düzgün bir şekil göstermemektedir. Güneyinde 1.06 m.lik bir platformun üstünde yan yana iki niş vardır. Ayrıca batı duvarında da bir niş daha vardır. Mekânın kuzeybatısında yan yana iki sarnıç yer almaktadır. Her ikisi de silindirik planlıdır. Mekânın batı duvarındaki bir yükseltinin üzerindeki bir kapı açıklığından ikinci mekâna geçilmektedir. Bu mekân kuzey-güney yönünde uzanan dikdörtgen planlı olup 11.30 x 2.70 m. ölçülerindedir. Doğuda ve batıda birer adet, güney duvarında ise ortadaki üst kata çıkışı sağlayan merdivenin olduğu üç tane geniş niş yer almaktadır. Üst kata, merdivenli bir tünelle çıkılmaktadır. Tünelin başlangıcında beş, orta kısmında da dört merdiven basamağı vardır. Üst kat doğu-batı yönünde uzanan düzgün olmayan bir plan arz etmektedir. Tünelden eyvana ulaşılmaktadır. Eyvanın zemininde altı adet silindirik şekilli küçük ölçekli oyuk vardır. Bu mekânın batısında yaklaşık yarım daire planlı bir mekân yer alır. Eyvanın doğusundaki 1.50 m.lik ikinci bir tünelle çoğunluğu yıkılmış diğer kısımlara geçilmektedir. Burada kayalık içine tünel biçiminde açılmış insanın rahatça giremeyeceği iki tane farklı ölçüde mekân vardır.

B- HANİ İLÇESİ

1. Yasin (Seyit Bedrettin) Minaresi

İlçe merkezinde Doğan Mahallesi'nde yer almaktadır. Yapıya ait herhangi bir inşa kitabesi bulunmamaktadır. Ancak 1935 yılında yapıyı inceleyen Kon-
yar² ile 2001 yılında yapıyı inceleyen Klavuz³, kaidenin üst bölümündeki yazı

2 Basri Konyar, Diyarbakir Yıllığı III, Ankara, 1936, 365.

3 Bülent Nuri Kılavuz, *Güneydoğu Anadolu Bölgesi Minareleri*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi) Van, 2005, 174.

kuşağı ve inşâ tarzından hareketle, yapıyı XII. yüzyılın sonu ile XIII. yüzyılın başına tarihlemişlerdir. Kaidenin üst bölümündeki yazı kuşağı, minarenin formu ve yapım tekniğinden hareketle, eserin XII. yüzyılın sonu ile XIII. yüzyılın başlarında Eyyubiler döneminde yapıldığı tahmin edilmektedir. Kaynaklardan üç katlı olduğu anlaşılan minarenin bugün sadece kaide kısmı ayakta kalabilmiştir. Bu bölümün üzeri de Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1964 yılındaki onarımlar sırasında betonarme bir örtüyle kapatılmıştır.

Yapı üzerindeki üç kitabe bulunmaktaydı. Birinci kitabe kaidenin üst bölümünde yer alan ve yapıyı dört cepheden çevreleyen kornişin alt kısmında bulunmaktadır. İkinci kitabenin ikinci katın, üçüncü kitabenin ise üçüncü katın kornişi altında olduğu eski fotoğraflardan anlaşılmaktadır. Bu kitabelerden sadece birincisi okunabilmiştir. İkinci ve üçüncü kitabeler yıprandığından dolayı okunamamıştır.

Birinci kitabe çiçekli kûfi hatla Arapça olarak kabartma tekniğinde taş malzemeye yazılmıştır. Kitabede Ayete'l Kürsi yazılıdır.

Seyit Bedrettin Minaresi kare gövdeli minareler grubuna girmektedir. Günümüze sadece kare planlı kaide kısmı ile üç sıra taştan ibaret gövdesi ulaşabilmiştir. Yapı, aslında üç kattan oluşmaktaydı. Tamamen kesme kireç taşından inşâ edilmiş olan yapının kaidesi mevcut haliyle yaklaşık 15m.lik bir yüksekliğe sahiptir. Günümüzde mevcut olmayan ikinci ve üçüncü katların yüksekliklerini de Basri Konyar 12 m. ve 13 m. olarak ifade etmiştir. Yapının şerefe, petek, külah ve âlem kısımları da günümüze ulaşamamıştır.

2. Seyit Bedrettin Türbesi

İlçe merkezinin güneyindeki Dereli Mahallesi'nde bulunmaktadır. Seyit Bedrettin Türbesi'nin ilk olarak ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. 1280-1323 tarihli Diyarbakır Salnameleri'nde burada, Eizze-i Kirâm'dan Seyit Bedrettin Kuddisi Sirruhû Hazretleri yatmaktadır bilgisi mevcuttur.⁴ 1975 yılındaki Lice depreminde büyük çapta zarar gören yapı, 2005 yılında Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından onarılmıştır. Yapı, doğu-batı doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen bir plan şemasına sahiptir. İki bölümden oluşan yapının doğusundaki revaklı alan ile batısındaki asıl mekânın

4 Zeki, İzgöer, *Diyarbakır Salnameleri*, V, İstanbul, 1999, 209.

üzeri, ahşap hatıllar üzerine düz toprak bir örtü ile örtülmüş olup, bunun da üzeri beton bir örtü ile kapatılmıştır. Eserin güney cephesinde revak bölümüne açılan düz lentolu dikdörtgen formlu giriş kapısı ve sandukaların olduğu bölüme açılan mazgal pencere bulunmaktadır. Doğu cephe yuvarlak kemerli çift gözlü revağıyla türbenin en hareketli cephesidir. Kuzey cephe sağırdır. Batı cephe mazgal bir pencereyle hareketlendirilmiştir. Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir plan şemasına sahip olan giriş bölümü, ahşap hatıllar üzerine düz bir damla örtülüdür. Giriş bölümünün doğu cephesi yanlardan duvara, ortadan kare bir payeye oturan iki yuvarlak kemerle dışarı açılmaktadır. Türbenin asıl mekânına, giriş bölümünün güney-batı köşesinde açılmış olan düz lentolu dikdörtgen formlu bir kapıdan girilmektedir. Kareye yakın dikdörtgen planlı bu bölüm iki yanda birer duvar payesine oturan bir sivri kemerle iki kısma ayrılmıştır. Üzeri geleneksel ahşap kirişleme üzeri toprak damla örtülüdür. İç mekanda üç adet sanduka bulunmaktadır. Eser düzgün kesme taş malzemeye inşa edilmiştir.

3. Seyit Cafer-i Tayyar Türbesi

İlçe merkezinde Zirve Mahallesi'nde bulunmaktadır. Yapı üzerinde herhangi bir inşâ kitabesi bulunmamaktadır. Bu nedenle yapının kesin olarak hangi döneme ait olduğu ve kim tarafından inşa edildiği bilinmemektedir. XII. Yüzyılda inşa edildiği tahmin edilmektedir. H1317/ M 1899-1901 tarihli Diyarbakır Salnamesi'nde yapının bu dönemde onarıldığına dair bilgiler bulunmaktadır. 1975 yılındaki Lice Depremi'nden sonra büyük çapta hasar gören yapı, 1978-1980 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılarak bugünkü şeklini almıştır.⁵

Türbe, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir plan şemasına sahip olup iki bölümden oluşmaktadır. Doğu tarafta giriş bölümü, batı tarafta ise türbe bölümü yer almaktadır. Her iki bölüm de sivri bir kemer ile iki kısma ayrılmıştır. Yapının batı cephesi iki mazgal pencereyle hareketlendirilmiştir. Doğu cephede bir pencereye yer verilmiştir. Dikdörtgen formlu pencere sivri kemerli bir niş içine alınmıştır. Güney cephe giriş kapısı ve iki pencereyle hareketlendirilmiştir. Kapı düz atkılı olup sivri kemerli fazla derin olmayan bir niş içine alınmıştır. Pencerele dikdörtgen formlu olup fazla derin olmayan sivri

5 Mehmet Latif Demir, *Ortaçağ'dan Günümüze Eğil ve Hani'deki Eserler*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2007, 77

kemerli bir niş içine alınmıştır. Doğu taraftaki giriş bölümüne güney cephede bulunan bir kapı vasıtası ile girilmektedir. Kareye yakın dikdörtgen bir plan şemasına sahip olan bu bölüm, ortadaki sivri kemeri ile doğu-batı doğrultusunda uzanan iki sahnin şeklinde düzenlenmiştir. İkinci kısmı oluşturan türbe bölümünün üzeri doğu-batı doğrultusunda uzanan iki adet beşik tonoz ile örtülüdür. Bu bölümün güney duvarında yarım yuvarlak profilli bir mihrap nişi yer almaktadır. Yapı düzgün kesme taş malzemeden yapılmıştır.

4. Seyit Âli Türbesi

Hani İlçesi'nin Dereli Mahallesi'nde bulunmaktadır. Eserin hangi tarihte inşa edildiği bilinmemektedir. Seyit Âli Türbesi, üzerindeki kitabeye göre H.1297/M.1879 yılında onarılmıştır. 1975 yılındaki Lice depreminde zarar gören yapı 1977 yılında tamir edilmiştir. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir alan üzerine inşa edilmiş olan yapı, kareye yakın dikdörtgen bir plan şeması göstermektedir. Özgününde üzeri beşik tonozla örtülü olan yapının örtü sistemi 1975 depreminde yıkılmış günümüzde betonarme düz damla örtülüdür. Yapının güney cephesi tamamen düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Diğer cephelerde ise moloz taş malzeme kullanılmıştır. Güneybatı köşede açılan basık kemer açıklıklı bir kapıdan iç mekâna girilmektedir. Kapı dışardan sivri kemerli bir niş içine alınmıştır. Alınlıkta yapının üç satırlık Arapça inşa kitabesi bulunmaktadır. Kitabe taş malzemeye kazıma tekniğiyle hakkedilmiştir. Türbenin içinde Seyit Âli'ye ait bir sanduka bulunmaktadır. İç duvarlarında herhangi bir süsleme unsuru bulunmayan yapının güney duvarında bir mihrap nişi, bir de mazgal pencere açıklığına yer verilmiştir. Kuzey duvarında ise dikdörtgen formlu bir niş bulunmaktadır.

DEĞERLENDİRME

Zerzevan Kalesi, zemini kayalık olan doğal bir tepenin üstüne surların inşa edilmesiyle elde edilmiş bir kaledir. Konumu ve planı açısından Zerzevan Kalesi'ne benzeyen en yakın örnek Savur Hisarkaya Köyü Kalesi'dir.

Zerzevan Kalesi'nde bulunan sarnıç klasik Roma sarnıçlarının özelliklerini yansıtmaktadır. İki bölümlü olarak yapılan sarnıç planı bakımından Ergani Makam Dağı'ndaki sarnıç ve Dara'daki Büyük Sarnıç'la benzeşmektedir.

Çınar İlçesi'nin Güzelşeyh Mezrası'nda bulunan Güzelşeyh Kasrı köşk ve medrese kompleksinden meydana gelmesi bakımında ilgi çekicidir. Bölgede

yaptığımız araştırmalarda benzer bir uygulamaya şimdiye kadar rastlanılmamıştır. Kasır planı, malzemesi ve süsleme tekniği açısından Mardin, Midyat evleriyle benzerlik göstermektedir.

Şeyh Ahmet Camii, Çınar bölgesinde tamamen sağlam olarak günümüze ulaşan tek camidir. Aktepe Köyü'nde bulunan cami ise yıkılmış sadece minaresi günümüze ulaşmıştır. Şeyh Ahmet Camii enine dikdörtgen planlı, mihraba paralel uzanan iki sahnalı, çapraz tonoz örtülü uygulamasıyla Mardin, Midyat ve Savur'daki camilerle benzeşmektedir. Mardin'in Savu ilçesine sınır olan köyde bulunan caminin inşasında Mardinli taş ustalarının çalıştığı tahmin edilmektedir. Yapı, özellikle çapraz tonozlu üst örtüsüyle Mardin bölgesindeki geleneği devam ettirmesi açısından önemlidir. Şeyh Ahmet Camii, planı ve çapraz tonozlu üst örtüsü bakımından Savur Ulu Camii (1880), Savur Sürgücü Eski Camii (1825)⁶, Midyat Hacı Abdurrahman Camii (1913) ile benzerlik göstermektedir.

Çınar İlçesi'ndeki türbelerde kare planlı, tek kubbeli plan şeması uygulanmıştır. Hani'deki türbeler ise dikdörtgen plan şemasına sahiptir. Çınar İlçesi'nde bulunan Şeyh Ahmet, Şeyh Kasım ve Şeyh Hasan türbeleri kare planlı tek kubbeli bir planlama göstermektedir. Anadolu'da benzer plan şemasında inşa edilen pek çok türbe bulunmaktadır. Çınar'daki türbelere plan şeması ve üst örtü özelliği bakımında benzerlik gösteren en yakın örnekler Savur Başkavak Köyü Şeyh Abdulhalim (XIX. yy) ve Savur Başkavak Köyü Şeyh Muhammed Bahaddin (1845) türbeleridir. Hani İlçesi'nde bulunan Seyit Cafer-i Tayyar, Seyit Bedrettin ve Seyit Ali türbeleri dikdörtgen plan şemasına sahiptir. Diyarbakır ve çevresinde dikdörtgen plan şemasına sahip birçok türbe bulunmaktadır. Bu türbelerin üst örtüsünde çoğunlukla beşik tonoz ve çapraz tonoz kullanılmış olmasına rağmen Hani'deki türbelerde ahşap kirişleme üzeri düz dam örtü kullanılmıştır. Hani Seyit Cafer-i Tayyar, Seyit Bedrettin ve Seyit Ali türbeleri dikdörtgen plan şeması bakımından Dicle Pir Mansur Türbesi (1611)⁷, Savur Sitti Legliye Türbesi (1247), Eğil Nebi Harun Türbesi (1162)⁸ ile benzeşmektedir.

6 İrfan Yıldız, *Savur'daki Tarihi Eserler*, İstanbul, 2011, 26,43.

7 İrfan Yıldız, "Diyarbakır'ın Dicle İlçesi'nde Yeni Tespit Edilen Kültür Varlıkları", *Uluslararası Katılımlı XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, (19-21 Ekim 2011 Eskişehir), C. II. Eskişehir, 2012, 883.

8 İrfan Yıldız, *Eğil'in Kültürel Mirası*, Diyarbakır, 2012, 67.

Çınar ve Hani de incelediğimiz minareler bölgedeki minare tipolojisini yansıtmaları bakımından önemlidir. Aktepe Köyü Minaresi kare kaideli, silindirik gövdeli, tek şerefeli plan şemasını yansıtmaktadır. Bölgede benzer formda birçok minare bulunmaktadır. Yasin (Seyit Bedrettin) Minaresi ise kare gövdeli formuyla Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde az sayıda örneği bulunan minare plan şemasını yansıtmaktadır. Güney bölgesinin özelliği olan kare minarelerin Anadolu'daki ilk örnekleri Nisanoğulları döneminde Diyarbakır'da inşa edilmiştir. Daha sonra özellikle Eyyubiler döneminde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki kare gövdeli minarelerin sayısında bir artış görülür. Yasin (Seyit Bedrettin) Minaresi planı bakımında Hani Ulu Camii Minaresi, Hani Cafer-i Tayyar Minaresi, Atak Melik Adil Minaresi, Silvan Ebu Müzaffereddin Minaresi, Diyarbakır Nebi Camii Minaresi, Diyarbakır Ulu Camii Minaresi ve Savur Eski Camii Minaresi ile benzerlik göstermektedir.

Çem-i Reş mevkiinde bulunan kaya oymalar ilk çağdan itibaren bölgede birçok örneği bulunan kaya yerleşimleridir. Özellikle Dicle Nehrine veya Dicle Nehri'nin daha küçük kolları olan çaylara hâkim kayalıklarda bu kaya oyma mekanlara rastlanılmaktadır.

KAYNAKÇA

DEMİR, Mehmet Latif, *Ortaçağ'dan Günümüze Eğil ve Hani'deki Eserler*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2007.

İZGÖER, Zeki, *Diyarbakır Salnameleri*, V, İstanbul, 1999.

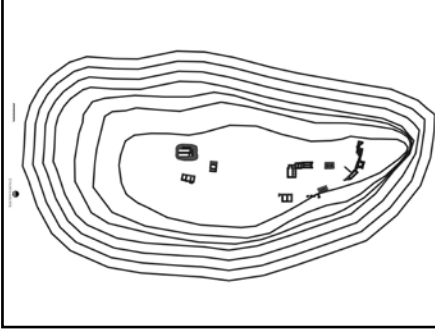
KILAVUZ, Bülent Nuri, *Güneydoğu Anadolu Bölgesi Minareleri*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi) Van, 2005.

KONYAR, Basri, *Diyarbakır Yıllığı III*, Ankara, 1936.

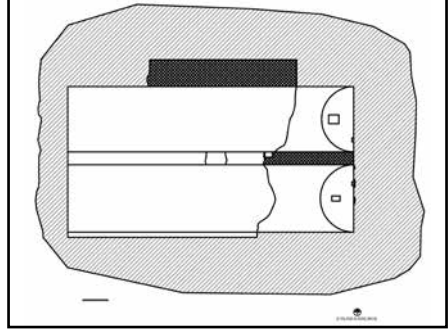
YILDIZ, İrfan, *Savur'daki Tarihi Eserler*, İstanbul, 2011.

_____, "Diyarbakır'ın Dicle İlçesi'nde Yeni Tespit Edilen Kültür Varlıkları", *Uluslararası Katılımlı XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Anadolu Üniversitesi-Eskişehir, 19-22 Ekim 2011*, Cilt:2, Eskişehir, 2012, s.881-889.

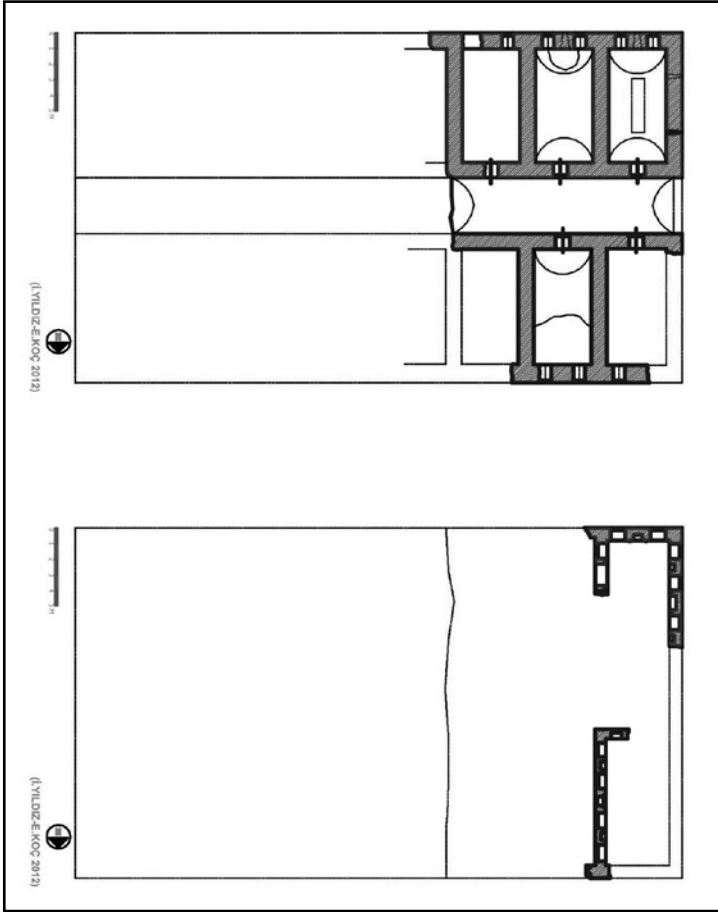
_____, *Eğil'in Kültürel Mirası*, Diyarbakır, 2012.

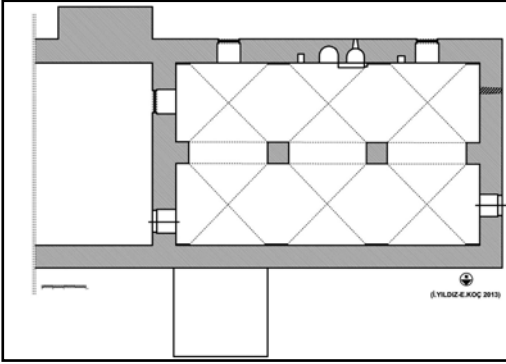
Çizim 1: Zerzevan Kalesi'nin planı.

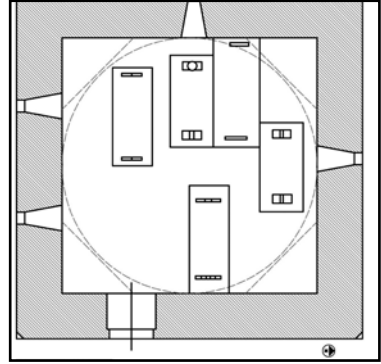
Çizim 2: Zerzevan Kalesi Sarnıcı'nın planı.

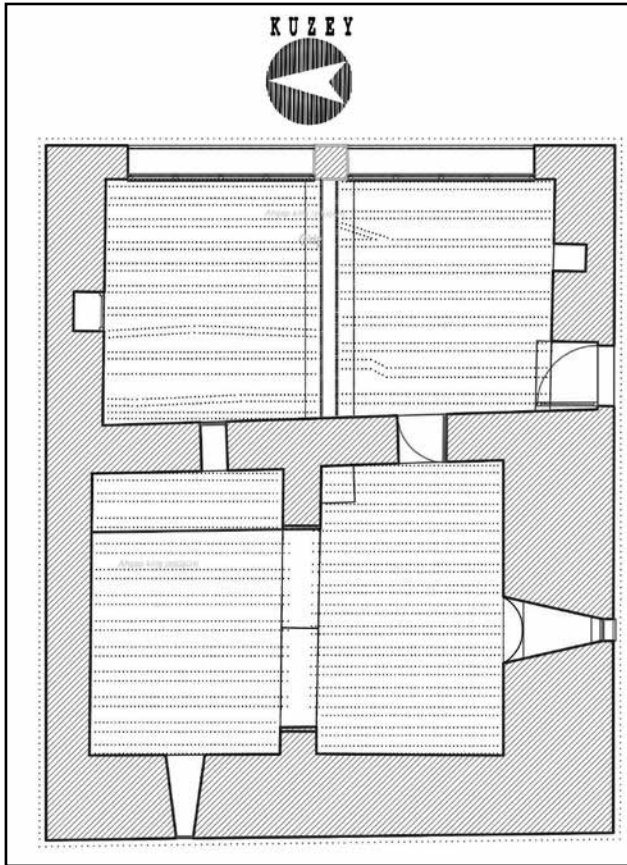
Çizim 3: Güzelşeyh Kasrı'nın alt ve üst kat planı.

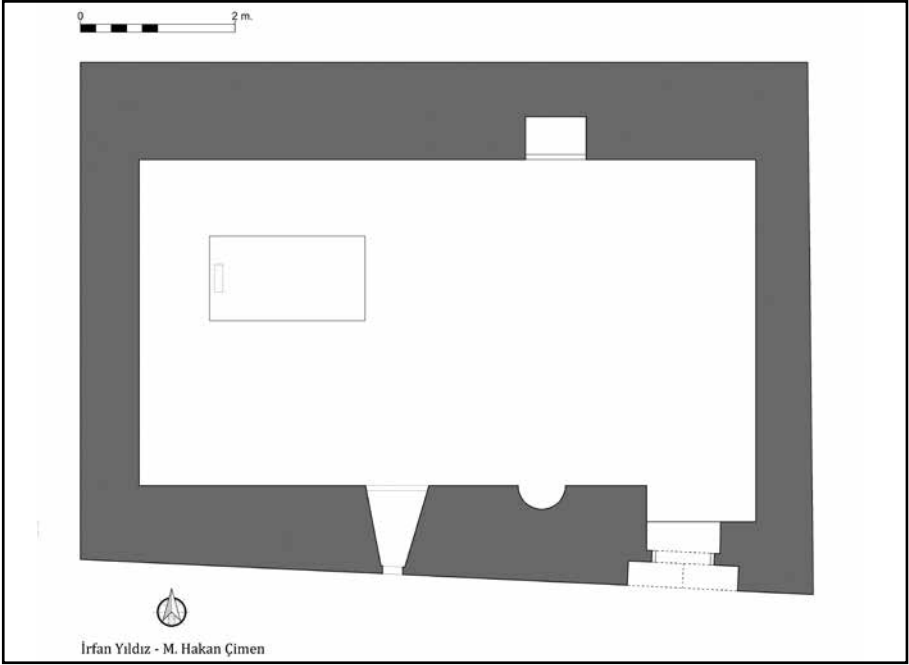
Çizim 4: Şeyh Ahmet Camii'nin planı.

Çizim 5: Şey Ahmet Türbesi'nin planı.

Çizim 6: Seyit Bedrettin Türbesi'nin planı (Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden işlenerek).

Çizim 7: Seyit Ali Türbesi'nin planı.

Resim 1: Zerzevan Kalesi'nin genel görünüşü.

Resim 2: Zerzevan Kalesi Sarnıcı'nın genel görünüşü.

Resim 3: Güzelşeyh Kırnı'nın genel görünüşü.

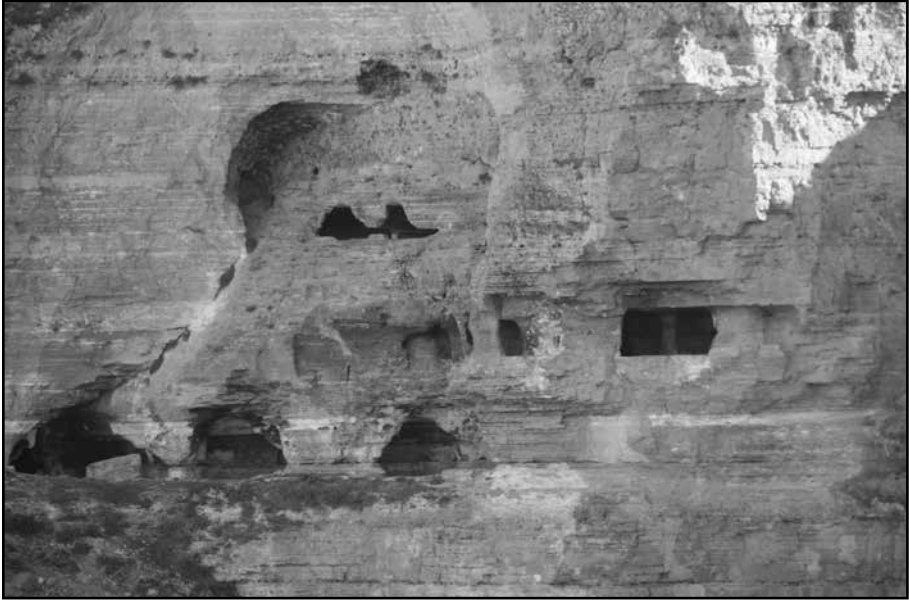
Resim 4: Şeyh Ahmet Camii'nin iç mekanı.

Resim 5: Aktepe Köyü Minaresi'nin genel görünüşü.

Resim 6: Şeyh Kasım Türbesi'nin genel görünüşü.

Resim 7: Çem-i Reş Mağaraları'nın genel görünüşü.

Resim 8: Yasin (Seyit Bedrettin) Minaresi'nin genel görünüşü.

BODRUM YARIMADASI LELEG YERLEŞİMLERİ, ADALAR, ASPAT (STROBILOS), KISSEBÜKÜ (ANASTASIOUPOLIS), DAMLİBOĞAZ (HYDAI), SEDİR ADASI (KEDREAI) YÜZEY ARAŞTIRMALARI 2013¹

Adnan DİLER*
Şahin GÜMÜŞ
Mazlum ÇUR

MANDIRA TEPESİ

2013 yazında yangınla tahrip olan ve bu nedenle de yeniden araştırdığımız Mandıra Tepesi² Ortakent'in yaklaşık 1 km. güneydoğusunda Ortakent ve Bitez Belde sınırlarını kuzey-güney yönünde oluşturan tepe uzantısıdır. Tepenin doğu yamaçlarında dik kayalıklar, Bitez'e doğru yamaçlarda tarım terasları ve hamasalar (antik tarım arazi sınırları) bulunmaktadır. 194 m. yük-

* Prof. Dr. Adnan DİLER, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Muğla/TÜRKİYE.

Dr. Şahin GÜMÜŞ, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Muğla/TÜRKİYE.

Mazlum ÇUR, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Muğla/TÜRKİYE.

1 Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Arkeoloji Bölümü ile Karya Araştırma ve Uygulama Merkezi çalışmaları kapsamında yürüttüğümüz 2013 yılı yüzey araştırmalarına verdiği izinle destek veren Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, teşekkürü borç biliriz. Çalışmalarımız boyunca gösterdikleri ilgi ile araştırmalarımıza bilimsel katkı sağlayan Bakanlık temsilcisi Güner Özer'e teşekkür ederim. Ayrıca araştırmaya katılan ve tüm özverileriyle çalışan öğrencimiz Oğuz Akbulut'a teşekkür borçluyum.

2 2010 yılı yüzey araştırmalarımızda Mandıra Tepesi kale ve çevresi tamamlanmıştır. Tepenin güneye uzanan bölümü dışında Ortakent Belediye'sinden elde edilen 1.1000' lik harita üzerine kalıntıların işlenmesi amacıyla CORS sistemli Gps ile ölçümleri yapılmış ve kalenin planı tam olarak çıkarılmıştır. Bu çalışma sonucunda kalıntılar yüzey araştırması veri tabanımıza eklenmiştir. A. Diler-Ş.Gümüş, "Bodrum Yarımadası Leleg Yerleşimleri Adalar, Aspat, Kissebükü (Anastasioupolis) Mylasa Damlıboğaz (Hydai) Kedreai, (Sedir Adası) ve Karacaada Yüzey Araştırmaları 2010" AST 29-3, 439-461

sekliğinde ve yaklaşık kuzey-güney doğrultusunda 300-400 m. uzunluğundaki Mandıra Tepesi'nin doruk noktası güney kesimdedir. Bu tepe üzerindeki antik kalıntılar güney kesimde, zirveye yakın yerde yoğunlaşır. Tepenin güneydoğu alt kesiminde dik kaya yükseltilerinin oyulmasıyla meydana getirilmiş büyük oranda tahrip olmuş kaya oygusu mezarlar bulunmaktadır. Kaya oygusu mezarlarının yanı sıra ana kaya içerisine oyulmuş urne mezarlar da tarafımızdan tespit edilmiştir.

Mandıra Tepesi'nin doruğunda ise tepeyi kuzeybatıdan çeviren sur duvarları korunmuş küçük bir Bizans yerleşmesinin kalıntıları görülmüştür (Çizim: 1). Kuzeybatıda yaklaşık 3-4 m. yüksekliğinde ayakta kalan sur duvarları güneye doğru devam eder. Doğu-batı yönünde eğimli topografya üzerindeki sivil yapı grupları güney ve güneybatı yöndedir. Bunlar, batı ve güney kesimde ayakta kalmasa da, korunan izlerden doruktaki kaya yükseltilisini takip ederek önce güneye ardından güneydoğuya yönelerek içinde sarnıç, şapel ve yerleşmenin en üst kotunda konumlanan bir yapıyı sınırlayarak kuzey tarafa doğru devam etmektedir. Kale içinde en yüksek noktada anakaya üzerinde, taş yuvalarının bulunduğu kule temel seviyesinde korunmuştur. Surun dış cephesinde görülen düzgün kesme bloklar kulenin yapı taşları ile benzerdir. Surun genel inşa karakteri küçük moloz taşlardan oluşan harçlı duvar örgüsüdür. Surun sağlam kalmış bu bölümünde görülen derz hatları kalıntıların birkaç kez onarıldığını göstermektedir. Surun güney bölümü büyük oranda tahrip olmuştur; sadece sur hattı anakaya üzerindeki izlerden takip edilebilmektedir. Kale içindeki şapelin güney nef duvarı dıştan 4.95 m uzunluğundadır. Şapelin korunmuş iç duvarları üzerinde sıva üzerinde boya izleri iç mekanın freskolarla kaplı olduğunu göstermektedir. Kalıntının batı tarafında ise bir sarnıç yer almaktadır. Özellikle surlar, sarnıç ve şapel büyük ihtimalle Orta Bizans Döneminden olan kalıntıların tarihi konusunda bilgi vermektedir. Bizans Döneminin sur ve kalıntıları dışında Mandıra Tepe'nin erken kalıntısı ise surlarla çevrili alanın içerisinde doruğa yakın noktada görülür. Burada, 3.10 m. uzunluğunda ve 1.80 m. yüksekliğinde korunmuş olan duvar iri taş bloklardan oluşmakta ve nitelikli bir işçilik göstermektedir. Yarımada Geriş, Burgaz Tepesi ve Halikarnassos gibi yerleşmelerdeki kuleler göz önüne alınırsa kalıntının Maussollos'dan önceki bir dönemde inşa edilmiş olabileceği önerilebilir. Tepenin güneye uzanan uzun içi sırtlarının doğusunda kule olabilecek bir yapı kalıntısı tespit edilmiştir (Harita: 2). Temel seviyesinde korunmuş dikdörtgen planlı kalıntı 16.80x6 m. boyutların-

dadır. Kulenin ortasında 3.50 m. uzunluğundaki paralel iki duvar kuleyi iki, ayrı birime ayırmaktadır. Kulenin güney bölümü ise dik kayalık üzerinde ve tamamen yıkılmıştır.

TÜRKMEN DAĞI VE BOYDAĞ TEPE

Halikarnassos Yarımadası'nda I.bin öncesine ait arkeolojik verilerin önemli bir bölümü Müsgebi'de bulunan Miken Nekropolü kazıları ile elde edilmiştir. Nekropolün ait olduğu yerleşimi bulmaya yönelik araştırmalarımız önceki yıllarda nekropolün kuzeyinde Meşelik Tepe, Yaka Köy ve Baldıran Tepe çevresinde tamamlanmıştı³. 2013 yılında çalışmalarına başladığımız Türkmen Dağı 370 m. yükseklikte üç ayrı tepeden oluşmaktadır. Yerleşime tanıklık eden arkeolojik kalıntılar dağın zirvesine ulaşım yönündeki kuzeybatı yamaçlardan başlayarak görülmektedir. (Harita: 1). Yerleşim gören kuzeydeki tepe, yarımada'nın kuzey yönde Kıyıkışlacık, Güllük ve Akbük Körfezi ve güneyde ise Kos Adası ve Datça Yarımadası'na kadar geniş bir görüş açısına sahiptir. Dağın kuzey tepesi dışında orta ve güney tepesinde fazla kalıntı bulunmamaktadır. Güneydeki dik tepe üzerinde ise sadece sarnıç yapısı korunmuştur. Kuzeybatı alt yamaçlarda yoğun miktarda seramik ve çevreye dağılmış durumdaki antik bloklar bölgede geç Antik Çağ bir çiftlik evine ait izler olmalıdır. Telekomünikasyon vericilerinin kuzeyinde yoğun bitki örtüsü altında kalmış teras duvarı yaklaşık 25 m. uzunluğunda 0.50-1.50 m. yüksekliğinde kyklopik büyük kaba işlenmiş bloklardan örülmüştür. Bu duvarın yakın çevresinde yüzeyde alanda erken yerleşime tanıklık eden Geometrik Dönem seramik parçaları görülmüştür⁴.

3 A. Diler- Ş.Gümüş, "Bodrum Yarımadası Leleg Yerleşimleri Adalar, Aspat, Kissebükü (Anastasioupolis) Mylasa Damlıboğaz (Hydai) Kedreai, (Sedir Adası) ve Karacaada Yüzey Araştırmaları 2010" AST 29-3, 439-461.

4 Yarımada ve Karya Bölgesi'nin değişik alanlarında uzun yıllar devam eden araştırmalarımız yapı ve teras duvarı arasındaki ayırım ve bunların tarihlemesi konusunda bilgilerimizin zenginleşmesine yardımcı olmuştur. Malzeme yardımıyla tarihleyebildiğimiz Türkmen Dağı teras duvarları, duvarı oluşturan blokların Kiklopik yapısı ve özellikle de boyutları ile Arkaik Çağ ve öncesine ait örnekler arasındadır. Kissebükü akropolisinde bulduğumuz ve Arkaik Döneme tarihlediğimiz surlara yakınlık gösteren kalıntıların Arkaik Dönem içinde karşılaştırabileceğimiz diğer örnekleri Termara ve Kaunos Küçük Kale surlarıdır. Devasa bloklardan inşa edilmiş surlar ve teras duvarlarının tarihlemesinde özellikle sur ya da teras duvarlarının ilişki içinde olduğu yerleşim dokusu ve yapı ve modelinin önemli bir yeri vardır. Erken duvarların tarihlemesinde önemli bir dayanak noktası da tarihlemeye kullanılacak çanak çömlek malzemedir. Özellikle eğimli arazilerde oluşan erozyon erken malzemenin yüzey toprağı üzerinde yayılmasına olanak sağlamaktadır.

Alanda sürdürülen araştırma sonucunda ilk teras duvarının 30 m. doğusunda yoğun bitki örtüsü altında büyük oranda korunmuş ikinci bir duvar tespit edilmiştir. Kuzey-güney yönde 13 m. uzunluğunda ve 1-1.90 m. yüksekliğinde korunmuş olan bu duvar kuzey köşeden itibaren doğuya doğru 5 m. kadar devam eder. Duvarın topografya içindeki konumu ve özellikleri onun bir yapı terası olarak inşa edildiğini desteklemektedir. Türkmen Dağının kuzeybatı yamacında muhtemelen savunma sistemine ait kule kalıntısı, kapı ve sur tespit edilmiştir, 3.90x3.90 m. boyutlarındaki kule sur içindedir (Resim: 1) ve uzunlukları 1.50 metreden fazla olan iri bloklardan, kaba polygonal tekniğe oluşturulmuştur. Kuzeybatıda 1.60 m. genişliğinde kapıya sahip sur, kapı girişinden sonra kuzeye doğru anakaya ile birleştirilmiştir. Giriş açıklığından itibaren 30 m. kuzeyde ve 10 m. yükseklikte ise savunma sistemine ait ikinci bir kule yapılmıştır. Diğer kulenin aksine surun dışına taşan kule 10x5 m. boyutlarındadır ve anakaya ile birleşmektedir. Çalışmada ayrıca tepe zirvesinde ikinci bir sur hattı olabilecek duvarlar da tespit edilmiştir. Surun kuzeybatı bölümünde ise uzantıları 0.40-0.50 m. kadar korunmuş ve tek bir taş sırasıyla örüldüğü dikkati çekmektedir. Tepede korunan duvar kalıntılarının tümünün teras-sur özelliği gösterdiği anlaşılmaktadır. Sur ve kayalık zirveyi çeviren duvar arasında tepenin batı ve güneybatı bölümü yamaç eğiminin az olması nedeniyle yerleşime uygundur. Bu alanda yüzeyde görülen orta büyüklükteki taş yığınları yapılara ait olmalıdır. Yerleşim gören tepenin kuzey bölümünde anakaya oyulmuş olan sarnıç 2.80 m. çapında ve 2.50 m. derinliktedir.

Tepenin batı ve güneybatı yamaçlarında yapılan incelemelerde yüzeyde yoğun seramik parçaları arasında görülen kabartmalı arkaik pithos parçası yerleşimin erken tarihini göstermesi açısından önemlidir. Tepenin topografik yapısı nedeniyle yerleşimin zirve dışında daha çok batı ve kuzeybatı yamaçlarda yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Türkmen Dağı'nın yaklaşık 1 km. kuzeybatısında Boydağ Tepe üzerindeki araştırmalarımızda nekropol alanı ve savunma sisteminin bir parçası olan kule kalıntısı tespit edilmiştir. Dağbelen Köy yolu ayrımından itibaren güneyde yükselen tepe 320 m. yükseklikte kuzey güney yönünde düz bir plato oluşturur. Tepenin zirvesinde yakın zamanda su deposu yapılmıştır. Bu alanda doğu-batı yönünde 11m uzunluğunda 0.50-0.90 m. yüksekliğinde korunmuş olan kaba yontulmuş kireçtaşından yapılmış duvar, kulenin kuzey duvarını oluşturmaktadır. Ancak inşa edilen su deposu nedeniyle kulenin bir bölümü tahrip olmuştur. Yüzeyde saptadığımız

çatı kiremitleri ve Geç Antik Dönem seramikleri alandaki yerleşimin sürekliliğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Kulenin 50 m. kuzeybatısında nekropol olarak kullanılan tepe düzlüğünde yarımadanın erken dönem yerleşmelerinde gördüğümüz mezar tipleri tespit edilmiştir. Termera ve Pedasa örnekleri ile tanıdığımız I. Bin geleneksel mezar tipi olan “platform mezar” geleneği burada da görülmektedir. Kaçak kazılarla tahrip edilen iki sandık mezar çevresindeki duvar izleri mezarın sınırlandığını göstermektedir. Kaçak kazılar ile tahrip edilen sandık mezar çevresindeki seramik buluntular arasında görülen amphora parçası üzerindeki aynı merkezli iç içe daire motifleri mezarların kullanım tarihini Arkaik Çağ öncesine taşınması açısından önemlidir. Sandık mezarlar 0.90x1.90 m. ölçülerinde kaba yontulmuş taş bloklardan yapılmıştır (Resim: 11). Sandık mezarların 6 m. batısında 17x 6.50 m. ölçülerinde bir platform mezar daha saptanmıştır (Resim: 12). Platform mezarın güneydoğu köşesinde yamaçta bulunan urne gömü kapağı tarafımızdan daha önce Termera’da belgelenen örneklerle benzerdir. Kapağın iç yüzeyi iç bükey formda dışı kaba bırakılmıştır. Platform mezarın taş dolgusu da büyük oranda korunmuştur. Türkmen Dağı ve Boydağ Tepe üzerinde tespit edilen kalıntılar yarımadanın I. Bin tarihi açısından önemli veriler oluşturmaktadır. Her iki alanda bulunan Geometrik ve Arkaik Dönem seramikleri yerleşim tarihini tanımlamaktadır.

TORBA MANASTIR

Torba-Göltürbükü karayolu üzerinden güneye yönelen uzun bir patika ile ulaşım sağlanan Torba Manastırı’da yerleşik kalıntılar alçak tepe üzerindeki bazilika ve onun doğu ve güney tarafında yoğunlaşan erken dönem kalıntılarından oluşur (Çizim: 2).

Daha önceki yıllarda yapılan araştırmalarda da tespit edilmiş olan manastır ve çevresi tarafımızdan da incelenmiştir⁵. Manastırın inşasında oldukça fazla sayıda kullanılan devşirme bloklar manastır öncesindeki tapınak ya da kutsal alana ait olmalıdır. Manastırın batısında girişin her iki yanına sarnıç ve yaşam mekanları eklenmiştir. Manastırın birimlerinde ve özellikle apsis

5 V.Ruggieri, *La caria Bizantina: topografia, archeologia ed arte* (Mylasa, Stratonikeia, Bargylia, Myndus, Halicarnassus), 2005, 158-190.

bölümündeki onarım ve eklemeler yapının uzun süre kullanıldığını göstermektedir. Kilise üç nefli ve apsisli, ortada synthronon ile dar narteks ve bu alana bitişik sarnıçla birlikte bazilikal planlıdır. Özellikle kapı lentoları, tonozları, yan neflere geçiş açıklıklarında düzgün işçilikli eski yapılardan sökülmüş devşirme malzeme ilgi çekicidir. Orta nef üst örtüsünü taşıyan kalın üç serbest ayak arasındaki dört kemerli açıklıkla alçak bir örtüye sahip yan neflere geçilmektedir. Yan nef dış duvarları orta nefe göre daha alçak korunmuştur. Yan neflerin tonoz örtü düzeyi, tonozun orta nefe bağlantı düzeyinde açıkça görülebilmektedir. Yapının önemli bir özelliği de yan neflerin ikinci kat tabanı ve yan duvarlarının korunmuş olmasıdır. İşçilik ve yapım plan şeması ile Tavşan Adası'ndaki manastır ile ilişki kurulabilir⁶. Girişin batısındaki zeytinlik alandaki yoğun taş öbekleri bu alanda yapı gruplarının olduğunu göstermektedir. V. Ruggieri'nin söz ettiği kiliseye ait bazı mimari parçalar da olasılıkla başka yerlere götürülmüş olmaları nedeniyle bulunamamıştır. Batı yönde duvarlarının az bir bölümü korunmuş ışık olabilecek endüstriyel kullanımlara ilişkin kalıntılar saptanmıştır. Kilisenin doğusunda ise kireç ocağı, tapınak ya da kiliseye ait mimari parçaların eksikliğini kısmen açıklamaktadır.

Kilisenin güneyinde sık bitki örtüsü altında tarafımızdan iki farklı teras saptanmıştır. Kalıntıların erken dönem duvar işçiliği polygonal ve kyklopik duvar örgü tekniği ile kesinlik kazanmaktadır. Güney yönde dik yamacın önünde inşa edilen duvarlar 26 m. uzunluğunda devam etmektedir. Teras duvarının batısında 7.65x6.90 m. boyutlarında ve duvar kalınlığı 1.10 m. olan bir mekan oluşturulmuştur. Manastır çevresinde tahıl ve zeytin üretiminde kullanılan havan ve ışık parçaları tespit edilmiştir. Bazilikanın yaklaşık 20 m. kadar güneydoğusunda ayakta kalan bölümü yaklaşık 4 m uzunluğunda ve 1.50 m. yüksekliğinde olan, olasılıkla M.Ö. 4. yüzyıldan daha eski yapı duvarı korunmuştur. Duvar bu mekandan itibaren 19.50 m. doğuya doğru devam eder ve ardından kuzeye doğru 4.50 m. uzunluğunda dönmektedir. Plan şekliyle kalıntının kilisenin oturduğu alanı çevirdiği anlaşılmaktadır. Bu duvarın 3 m. kuzeyinde kilise ile aynı dönemden olduğunu tahmin ettiğimiz ikinci teras ise 10 m. uzunluğundadır. Güneye doğru derinleşen yamaçta yoğun taş yığınları ve yüzeyde seramik görülmektedir. Manastır Tepesi yüzey araştırmamız M.Ö. 4. yüzyıldan daha eskiye giden ve olasılıkla M.Ö. 6. yüzyıl ve

6 Ölçüleri ve işçilik özellikleri konusunda bkz. V. Ruggieri, 185 vd.

daha eski Leleg kalıntılarını barındıran önemli bir yerleşimin varlığını bizlere tanıtmaları bakımında verimli olmuştur.

GÖLTÜRKBÜKÜ KALE YIKIĞI (MADNASA)

Bodrum Yarımadası'ndaki araştırmalarımızın öncelikli amaçlarından biri de antik yazarlar tarafından bize aktarılan kentlerin lokalizasyon sorunlarının aydınlatılmasına yöneliktir⁷. Bunlardan Gölköy'ün batısındaki Kaleyıkığı Tepesi'ndeki kalıntıların bulunduğu yerleşim de lokalizasyon sorunu henüz çözülmemiş, kent planı ve yayılım alanı belgelenmemiş yerleşimler arasındadır⁸.

Kaleyıkığı Tepesi Gölköy'ün batısında kuzey- güney yönde uzanan deniz seviyesinden 230 m. yükseklikte batı yönü sarp dik yamaçlara sahip yaklaşık 250 m. uzunluğunda ince uzun bir topografyadan oluşmaktadır (Harita: 2). Yerleşim eğimin daha az olduğu kuzey ve kuzeydoğu yamaçlarda yoğunlaşmaktadır. Kaleyıkığı Tepesi'nin güneyindeki Mandıra Kayası mevkiinden başlamış ve alanda ilk kez tarafımızdan tespit edilen kentin Erken Demir Çağ Dönem nekropolüne ait mezarlar belgelenmiştir. Mandıra Kayasının üzerindeki düzlükte platform mezar plan ve inşa tipi ile Pedasa ve özellikle de Termera örnekleri ile benzetilmektedir.

Platform Mezar (Resim: 2): Kaleyıkığı Tepesi'nin güneybatısında mezarın platform çevirmesi iri ve tek sıra bloklardan yapılmıştır. Mezar 22x9 m. ölçülerindedir. Çevirme bloklarının yüksekliği 0.50 m. genişliği ise 0.60 m. kadardır. Ana toprak üzerine dikdörtgen planlı olarak yerleştirilmiş çevirme duvarı içerisinde iri kapak taşları ve onların altında kremasyon çukurları görülmektedir. Kalıntının en iyi korunan bölümü 1.30 m. yüksekliğindeki doğu uzun duvarıdır. Platform mezarda kremasyon gömüler için hazırlanan urne çukurlarının kapatılmasına yönelik kırık parçalarla beraber 10 adet kapak taşı tespit edilmiştir. Kapak bloklarının alt kısmı tıpkı Termera'daki örneklerde olduğu gibi iç bükey olarak yontulmuştur. Kremasyon çukurları 0.70x0.36

7 Strabon, XIII-1,59 [C611]; G.Bean-J.M.Cook, "The Halicarnassus Peninsula" *BSA* 50 (1955) 85-171; G.Bean, Eskiçağda Menderesin Ötesi 2009², 121.

8 Kent planının çıkarılmasına yönelik 1/1000 ölçekli haritalar Göltürkbükü Belediyesi'nden temin edilmiş ve dijital harita üzerine kalıntılar işlenerek kent planı oluşturulmasına başlanmıştır. 2014 araştırmalarımızda ise eksik bölümler tamamlanacak ve kontrolleri yapılacaktır

m. ölçülerinde 0.26 m. derinliğinde değişmektedir. Bu platform mezarlar Terméra'da gördüğümüz örnekler gibi araziye egemen sırt üzerinde inşa edilmiştir. Platform mezar üzerinde görülen seramik parçaları muhtemelen yavaş dönen çarkta şekillendirilmiş Erken Demir Çağı özelliklerini taşımaktadır. Bunların yanında daha geç döneme ait parçalar da saptanmıştır.

Yuvarlak Mezar: Platform mezarın yaklaşık 40-50 m. kadar batısında doğuya doğru olan sırt üzerinde Terméra'da benzer örnekleriyle tanıdığımız bir mezar tespit edilmiştir. Mezar yürüme zemininden bir taş sırasıyla korunmuştur ve 7.40 m. çapındadır. Tahribat nedeniyle iyi korunmamış olan mezar taş dolgusu genellikle iri taşlardan inşa edilmiştir. Mezar içinde bir adet urne çukuru ve kapağı tespit edilmiştir.

Kaya Mezarları: Kaleyıkığı Tepesi'nin güney ve doğusuna doğru devam eden dik kaya yükseltilerinin cepheleri tepenin üst yamaçlarından başlayarak alt yamaçlara doğru kaya mezarlarıyla doldurulmuştur. Yerleşimin güneybatı yamaçları da dik bir topografyaya sahiptir. Bu yönde de beş adet kaya mezarı tespit edilmiştir. Güneybatıdaki kaya mezar odalarında üç yönde ölü yatakları oluşturulmuştur. Bunlar diğer nekropole oranla daha sağlam korunmuştur.

Diğer Kalıntılar (Harita: 2): Yerleşim bulunduğu tepenin güney ve güneybatı yamaçları dik bir topografyaya sahip olmasına rağmen temel seviyesinde korunmuş duvar izlerinden surla çevrildiği anlaşılmaktadır. Surların en iyi korunduğu bölüm kuzey yöndedir. Kuzey yönde surlar yer yer 1-2 m. yüksekliğinde korunmuştur. Bu bölümde surların üst sıralarında Geç Antik Çağda onarımlar görülmüştür. Kentin ana giriş kapısı güney yönde Göltürkbükü koyuna bakan noktadadır. Kent kapısı her iki yönde kulelerle desteklenmiştir. Surların topografik konuma bağlı olarak belli bölümlerde yer yer içeri çekilerek testere formu verilmiştir. Surların özellikle dört yönden köşelerde kulelerle desteklendiğini yerleşimin batı yönündeki 6x15 m. boyutlarındaki kuleden anlaşılmaktadır. Kalan izlerden kulenin çift mekana sahip olduğu bellidir. Kulenin teras sur özelliğinde inşa edilmiş batı duvarı yaklaşık 1.5 m. yüksekliğinde korunmuştur. Kalıntı yer yer poligonal teknikte duvarlardan oluşturulmuştur (Resim: 3). Güneydoğu ve kuzeydoğu köşelerdeki sur kuleleri tahrip olmuş ve batı duvarı temel seviyesinde korunmuştur. Tepenin en yüksek güneydoğu noktasında tüm yarımada da görülen Maussollos dönemi bir gözetleme kulesi bulunmaktadır. Madnasa'da yerleşimin en zirvesindeki

kule 11.50x6.50 m. ölçülerindedir ve iki bölümden oluşmaktadır. Yapı bütün topografya ya hakim bir konumda yer almaktadır. İşçilik olarak bosajlı izodomik teknikte yapılmıştır ve bu kalıntı Madnasa'da gördüğümüz ve M.Ö. 4. yüzyıla önereceğimiz verebileceğimiz tek örnektir.

Kent yerleşim planlamasında topografyaya bağlı olarak teraslama uygulanmıştır. Yerleşimin kuzey ve doğu sur duvarları aynı zamanda teras-sur özelliğine sahiptir ve sur içinde belli aralıklarla yapı terasları oluşturulmuştur. Teraslar üzerine oturtulan kalıntılar birbirine eklenen birimlerden oluşturulmuştur. Bu kalıntıların bir çoğunda kaçak kazılar tespit edilmiştir. Teraslar üzerindeki korunan bölümlerdeki yapı kalıntılarının çoğu Geç Antik Çağ Döneminde de kullanım görmüştür. Bu kalıntılar arasında duvar işçiliği açısından kentin erken dönem yerleşmesine yönelik birimler de bulunmaktadır. Yerleşimin akropolü olarak tanımlanabilecek güneydoğu bölümünde teras-sur hattında doğuya bakan ikinci bir giriş tespit edilmiştir.

Sarnıç – Şapel: Doğu yamacı çeviren surun yaklaşık 10 m. kadar batısında üst kısmı çökmüş, belki daha önce mezar olarak kullanılmış bir sarnıç mevcuttur. Kalıntı duvarlarına kırmızı boyayla işlenmiş Latin Hacı ve yazıtlardan da anlaşılabacağı üzere Bizans Döneminde bir şapele dönüştürülmüştür. Yapının dört yönde ana kayadan oluşan duvarları oldukça düzgün işlenmiş ve yapı 5.65x4.75 m. ölçülerindedir. Kuzey duvarının köşesine bir latin hacı, köşelerinde zikzak ve uçlarında baklava motifi işlenmiştir. Güney duvarının orta kesiminde benzer bir haç motifi vardır. Batı duvarın üzerindeki yazıt da iki satırdan oluşmaktadır ve duvar üzerindeki yazı bir dua metni olup M.S.3-5. yüzyıllar arasına tarihlendirilebilir.

Zeytin İşliği: Zirvenin kuzeyinde, kayalık zemin 4.30 x 4 m. boyutlarında düzeltilmiştir. Kaya yükseltisinin altında baskı kolu ucunun desteklendiği tabana yakın yerde görülen nişler 0.20x0.30 m. ve 0.20x0.20 m. ölçülerinde ve 0.20 m. derinliğindedir. Kaçakçılar tarafından tabanda açılmış çukurlardan biri sıvı toplama amacına yöneliktir, diğer çukur ise 0.45 m. çapında bir kap oturtma yuvası ve önünde ise kısa kenarı en az 0.90 m. olan bir kaya teknesi oluşturulmuştur.

Basamaklı Kaya Anıtı: Kaleyıkığı Tepesi'nin güney kayalığının güneydoğusunda yaklaşık 20 m. uzaklıkta doğal dik bir kayanın üstü düzeltilerek buraya basamaklı bir kaya anıtı yapılmıştır. Bu yapı tabanda 2.30 m. genişliğindedir; yukarıya doğru 2.20 m. kadar piramit şeklinde yükselir. Önünde iki basa-

mak vardır. Ayrıca iki paralel çizgi ile cephesinde basamak şeklinde düzenleme yapılmıştır. Bu alanın önünde 4.50 m. uzunluğunda bir düz alan vardır. Kutsal bir anlam yüklendiğini düşündüğümüz kayanın 4 m. kadar kuzeydoğusunda bir oygu tekne mezarı oluşturulmuştur; ölçüleri 1.70x0.60 m. kadardır ve tekne kenarlarında kapak oturtma profili oluşturulmuştur.

THEANGELA (KALE TEPE) ETRİM KÖYÜ

Theangela yerleşiminin batısında yangın gözetleme kulesinin yer aldığı noktada 1970`li yıllarda ilk kez G. E. Bean tarafından saptanan ve sur sisteminin bir parçası olan Tetrapyrگون olarak adlandırılan yapı ölçüm ve çizimlerle incelenmiştir⁹ (Harita: 3). Dört köşede dört kule ile desteklenerek güçlü bir iç kale işlevine dönüştürülen yapı içten 31.30 x 24.35 m. boyutlarındadır. Kuzeybatı kule 8.55 x 8.30 m. ölçülerindedir. 2013 yılı yüzey araştırmalarında yapılan incelemede kalıntılardan, güney doğudaki kule sadece temel seviyesinde kalacak şekilde olasılıkla yangın gözetleme kulesinin yapımı sırasında yıkıldığı anlaşılmıştır.

Daha az korunmuş olan kuzeydoğu kulesi 8.50 x 8.75 m. ölçülerinde, nispeten sağlam kalmış olan güneybatı kulesi ise 8.50 x 7.60 m. ölçülerindedir. Kuleleri birbirine bağlayan duvar uzantısından kuzeyde olan 2.86 m., buna karşın güneydeki tabanda korunmuş olan ölçülebilen kadarı ile 2.70 m. kadardır. Yapının farklı planı giriş kısmıdır; Burada G. E. Bean`in 1970`li yıllarda yaptığı çizimde karşılıklı içe doğru birleşen kapı duvarlarının orta kısmında bir kapı açıklığı gösterilmiştir. Burada ilginç olan kapı duvarlarının arasında içeri, düz değil de "L" şeklinde bir koridor ile girilecek şekilde yapılmış olmasıdır. Bu oluşum giriş kapısı önünde kuzeydoğu kuleden yaklaşık 5.70 m. uzaklıkta 2.60 x 8.80 m. boyutlarında bir ön duvarının inşasıyla meydana getirilmiştir. "L" biçimli olan ön duvar 8.80 m kadar geriye doğru düz ilerleyerek buradan içe yani kapı açıklığına doğru uzatılmıştır. Bununla önde 5.70 m. olan kapı açıklığı içte 1.15 m.ye ulaşır. Bu uygulamanın girişi kontrol altında tutma amacına yönelik olduğunu söylemek olasıdır.

Kapı duvarına ait kalıntılardan en önemlisi, eski kulenin batı arka duvar altında korunabilmiştir. Kuzey çevirme duvarından 8 m. kapı duvarından

9 G.Bean-J.M.Cook, Fig.4, 113.

1.54 m. uzaklıktaki bu duvarları yangın gözetleme kulesinin hemen altında, birbirleriyle birleşen köşe bölümüyle 1.80 x 2.00 m. ölçülerinde izleyebiliyoruz. Yapının tarafımızca en ilginç bulunan bölümü kapı açıklığının kuzeydoğu kuleyle birleşen kuzey kanadın içine açılmış olan kazamat özelliğindeki küçük odacıktır. İçe doğru 1.40 m. uzunluğunda ve 0.85 m. genişliğindeki odacık bindirme tekniğiyle oluşturulmuştur.

Kalıntının tarih ve işleviyle ilgili ise şu sonuçlara ulaşılmıştır: Yapı duvarının Theangela`da sur duvarları özellikle doğu tepesindeki yapı teras duvarlarında gördüğümüz lokal malzemeden ve kaba bosajlı olarak inşa edilmiştir. Bu işçiliğe karşılık kaliteli teknik ve düzgün işçiliği yarımadanın farklı bölgelerinde gördüğümüz Maussollos zamanı işçiliğini bize anımsatmaktadır. Bunun bir başka desteği ise tüm kule köşe bloklarında izlediğimiz silmelerdir.

Yapının işleviyle ilgili söylenebilecek olan bir iç kale-saray yapısı olduğu yönünde olacaktır. Yapı kuleleri alandaki duvarların ve kulenin nitelikli işçiliği yanında sur duvarlarından daha kalın 2.70 m. ölçüleri özen ve güvenlik bakımından yapıyı öne çıkarmaktadır. Bu yönüyle Zephyrion Maussollos sarayıyla karşılaştırmamız yanlış olmayacaktır.

Büyük Teras: Theangela 2013 yılı yüzey araştırmasında doğu tepesinin güneybatı üst yamacına yakın yerde yapılan incelemede geniş kapsamlı yapılmış kaçak kazı alanlarının görüldüğü büyük bir teras alanı saptanmıştır (Resim: 4). Kuzey - güney yönünde ve cephesi batıya bakan bu terasın güneydoğu köşesine yakın yerde doğuya dönük ve kapı lentoları yerinde korunmuş bir giriş saptanmıştır. Güneydoğu köşeden 3.90 m. uzaklıktaki kapı 1.13 m. genişliğe sahiptir. Kuzeye doğru 30-40 m. ilerleyen bu teras duvarı üzerinde, giriş kapısından 9 m. kuzeyde ve teras duvarına paralel 0.80 m. kalınlığında Arkaik veya Klasik Döneme ait nitelikli bir duvar uzantısı konumlanır. Bu alan içerisinde devşirme malzemeyle oluşturulmuş bir kaç mekandan oluşan yapılar ve alanda tahribata neden olan kaçak kazı çukurları belgelenmiştir. Bu teras duvarının güneydoğu köşesi bugünkü yürüme tabanından 2- 2.5 m. yüksekliğinde korunmuştur. Kaçak kazı sonucu açığa çıkan malzemeye bakılırsa 0.40 m. - 0.50 m. uzunluğundaki iri taş bloklardan oluşturulmuş nitelikli bir terasla burada karşı karşıyayız. Kaçakçılar tarafından teras dibinde açılmış büyük kaçak kazı çukuru kenarına bırakılmış üzerinde İon kymationu bezeleni olan mimari parçaların ait olduğu yapının bu teras üzerinde durduğu düşünülmektedir. Teras üzerindeki yapıya ait olduğunu düşündüğümüz erken

duvar hem dış hem de iç yüzde oldukça iyi işçiliğe sahiptir. Kaçakçılar tarafından altında kazı yapılan bu duvarın benzerlerini Pedasa ve Halikarnassos yarımadasında farklı alanlarda görebiliyoruz. Doğuya doğru 7.20 m. uzunluğunda ve 0.50 m. genişliğinde süren bu duvar dik bir açıyla kuzeye doğru 11.40 m. devam eder. Aynı yapıya ait duvarın batıya doğru dik bir açıyla dönen uzunluğu ise 3.50 m. kadardır. Burada dikkatimizi çeken, sadece birkaç mekandan oluşan bu yapı arka duvarının kuzeydoğu kesimindeki az bir bölümü dışında daha sonra onarılarak tekrar kullanılmış olmasıdır. Günümüze ulaşan ve bugünkü yürüme tabanı üzerinde en çok, 1.50 m. yüksekliğindeki bu duvarlar daha sonraki evrenin ürünü olmalıdır. Burada teras üzerindeki yapıların durumu konusunda bize en iyi bilgiyi kaçakçılar tarafından açığa çıkarılan yapının kuzey - kuzeybatı köşesi vermektedir. Burada altta genişliği 1.30 m.yi bulan iri bloğun altında anakayaya oturan sağlam ve organik bir temel oluşturulmuştur. Euthynteria üzerinde görülen dikdörtgen blok ise devşirme olarak kullanılmıştır. Orjinal yapıya ait temel korunmuş ancak yapı büyük ölçüde farklı malzeme kullanımıyla özgünlüğünden uzaklaşmıştır. Devşirme malzemeden oluşturulmuş duvar hiç bir zaman giriş kapısının 9 m. doğusundaki erken duvarla benzerlik göstermez. Yapının köşesinde yaklaşık 2 m. batıdaki dikdörtgen blok 1.40 m. x 0.64 m. ölçüsündeki bir yürüme tabanıdadır. Blok üzerinde anathyrosis görülmektedir. Bu blok altındaki orjinal temel (Euthynteria) bu bloğun üst kısmındaki yürüme tabanının gerçek seviyesini de göstermektedir. 3 m. yüksekliğinde olan büyük terasın ön kısmında uzunluğu ve genişliği yaklaşık 3 m., derinliği ise 1,80 m. olan büyük bir çukur kaçakçılar tarafından kazmıştır (Res.3). Güneydoğu köşeden başlayarak kuzeye doğru 12 m. ölçülerinde devam eden bu teras duvarına teknik olarak baktığımızda, alt kesimde duvarın ana kayaya oturmuş daha çok eğrisel trapezoidal ve yamuk taşlardan oluştuğu ve derzlerin mükemmel birleştiği görülür. Altta anakayaya oturan bloklar oldukça iridir. Burada esas dikkatimizi çeken doğu ve batıda köşelerde ve Theangela`da başka yapılarda görüldüğü gibi köşe silmelerinin olmamasıdır. Bu bize Theangela`daki bu büyük terasın Maussollos öncesinde ve büyük olasılıkla Arkaik Çağ sonu Klasik Çağ başlangıcında yapıldığını göstermektedir. Büyük teras duvar işçiliğine göre ana kayadan yaklaşık 2 m. yukarıya kadar kendi organik yapısıyla korunmuştur, bunun üzerinde ise onarım izleri görülür. Büyük duvarın önünde ve kuzey köşeye yakın yerde kazılan çukur içerisinde görülen nitelikli mimari parçaların Teras üzerinde Erken Klasik Dönem yapısına ait olduğunu söyleyebiliriz.

“Pygres’in Mezarı”: Theangela’da Akropolisin kuzeydoğu üst yamacına yakın yerde konumlanmıştır. Mezar, 1970’li yıllarda Theangela’da araştırma yapan G. E. Bean tarafından Atina Vergi Listelerinde adı geçen Hanedan Pygres’in mezarı olarak adlandırılmıştır. Bu özel kalıntı ince uzun dikdörtgen bir mezar odası ve önündeki 2.08 m. uzunluğunda ve 0.90 m. genişliğindeki dromostan oluşur.

Mezar odasında yaklaşık 0.20 m. kalınlığında çamur, taş ve topraktan oluşan bir dolgu mevcuttur. Mezar köşesinde özgün tabanını görmek olanaklı olabilmıştır. Kaçak kazı ile temizlenmiş kuzeybatı köşede anakaya tabanının yukarı doğru yükseltilerek yan duvarın bunun üzerine oturtulduğu görülmüştür. Bununla mezar tabanının anakaya oyulduğu ve görmediğimiz bölümlerde de muhtemelen düzgün plaka taşlardan oluştuğu anlaşılmaktadır. İçten çift eğimli kırma çatıyı oluşturan örtü blokları 1.34 m. kadar düz yükselen mezar odası yan ve arka duvar blokları üzerine oturtulmuştur. Sıvası dökülmüş alanlarda gördüğümüz kadarıyla üçgen çatının oluşturulmasında karşılıklı çok düzgün dikdörtgen bloklar kullanılmıştır. Genişlikleri 0.61 m.-0.83 m. arasında değişen blokların arasında farklı boyutlarda bloklar da kullanılmıştır. Bindirme tekniğinde yapılmış bu bloklar iki sıra halinde yerleştirilmiştir ve son derece düzgündür. Mezar odasının içi tümüyle yaklaşık 2 cm. kalınlığında bir sıva ile kaplanmıştır. Üçgen örtü tümüyle beyaza yakın açık renk, mezar yan duvarları ise aşı boyası renginde tek renkli bir boya ile kaplanmıştır. Bu boya taban hizasında başlar ve yukarıya doğru 1.18 m. kadar devam eder. Burada yaklaşık 0.5 - 1 cm. kalınlığında bir çizgi görülür. Bu çizgiden yukarıya doğru örtü başlangıcına kadar olan kesimde yaklaşık 0.18 m açık renk bir şerit oluşturulmuştur. Bu düzenin aynı şekilde kapı duvarında da devam ettiği anlaşılmaktadır. Böylece çatı ile duvar örgüsünün bir bant ile birbirinden ayrıldığı anlaşılmaktadır.

Mezarın bu mükemmel işçiliği onu Klasik Çağ örnekleriyle aynı özellikler gösterdiğini ve aynı dönemden olduğunu düşündürmektedir. Mezara ait kapı blokları kapının yaklaşık 2 – 2.5 m. kadar iç kısmında ve parçalar halinde korunmuş olarak günümüze ulaşabilmiştir. Bu parçalar üzerindeki profillerden kapı bloğunun 0.13 m. kalınlığında çok düzgün kesilmiş plaka bir taştan oluştuğu görülmektedir. Mezarın dromosunda bir stomion uygulandığı güney tarafta korunmuş olan kısımdan anlaşılmaktadır. Bu bloğun dromos bloklarında en az 0.20 m. kadar öne çıktığı tahmin edilmektedir. Stomionda kapı açıklığı 0.90 m. öndeki koridor ise 1.09 m. kadardır. Mezar girişinin

yaklaşık 5.5 m. güneyinde eğimli yamacın bir teras duvarıyla koruma altına alındığı anlaşılmaktadır. Bu duvarın en iyi korunduğu yer yaklaşık 1 m. yüksekliğe sahiptir. Bu teras duvarının mezara paralel bir şekilde devam ettiği görülmüştür. Mezar odasının üstünde kullanılan bindirme tekniğinde oluşturulmuş iri blokların üst kısmında toprak erozyonun fazla olduğu güney uç kesimde gördüğümüz kadarıyla üst örtüde genişlikleri 0.70 uzunlukları ise 1.20 m. ölçülerinde iri bloklar kullanılmıştır. Arazinin eğimli olması nedeniyle bu nitelikli mezarın tahrip olmasını engellemek amacıyla mezarın kuzey duvarında 4.50 m. kuzeyde mezara paralel bir teras duvarı inşa edilmiştir.

Sur Duvarları (Harita 3)¹⁰: 2013 yılı araştırmalarımızda kent surlarının güney bölümü incelenmiştir. Güney surları orman yolu ile tetraprygos arası tahrip edilmiş olsa da yaklaşık 320 uzunluğundaki bölüm farklı yüksekliklerde korunmuştur. Bu noktadan itibaren kent suru 120 m. topografyaya bağlı olarak vadi formasyonu nedeniyle kuzeye çekilmiştir. Sur bu dönüşten sonra doğuya doğru 320 m. daha takip edilebilmektedir. Bu hat üzerinde yer yer kente giriş sağlayan küçük kapılar dışında surların kulelerle desteklendiği görülmüştür. Kent surları doğu yönde yamaç boyunca devam eder. Ancak kent sur duvarları yerleşimin içine doğru teras sur özelliğinde inşa edilmişlerdir. Surlar kentin belki de erken dönem yerleşim alanı olarak düşünülebilecek Kaletepe'yi çevirmektedir. Bu duvar ve çevresinde sivil yerleşim mekanları biçimlenmiştir.

KAPLANDAĞ (Harita: 4)

Kaplandağ üzerindeki araştırmalarımız yerleşimin güney yönündeki sırt üzerinde başlamış ve vadiye yakın noktada iki yapı kalıntısı tespit edilmiştir. Söz konusu yapı grubu dikdörtgen planlı ve vadideki antik yolu kontrol amacı ile yapılmış olmalıdır. Taş işçiliği ve plansal düzenleme Leleg yerleşimlerindeki örneklerle benzerdir. İri blokların kullanıldığı ilk yapı 7 x 6.70 m. ölçülerinde olup dört köşesi ile bellidir. 1 No.lu yapının yaklaşık 6.5 m. kadar doğusundaki ikinci yapı kalıntısının 5.70 m. uzunluğunda ve 0.76 m. kalınlığındaki güney - kuzey doğrultusunda uzanan duvarı korunmuştur.

Savunma Duvarı ? (Resim: 5): Güney Akropolis sur duvarının dışında üst yamaca yakın yerde kuzey güney doğrultusunda devam eden ve büyük ola-

10 A.Tırpan, "Myndos ve Theangela" AST5-1, 171 vd. (1987).

sıklıkla savunma duvarı olduğunu tahmin ettiğimiz bir duvar kalıntısı tespit edilmiştir. Duvar 2.80 m. kalınlığında dış yüzlerinde orthostat gibi “dik taş” sıralarından içte ise irili ufaklı moloz taşların dolgu şeklinde kullanılmasıyla oluşturulmuştur. Duvar en fazla 1 m. yüksekliğinde *in-situ* olarak korunmuştur. Duvarın inşa edildiği alan doğu tepenin tam sırtında konumlanır ve büyük olasılıkla batıdan deniz tarafından gelen geçiş yolunu kontrol etme amacıyla inşa edilmiş olmalıdır. Duvarın toplam uzunluğu 330 m. olarak ölçülmüştür.

Yapı Kalıntısı (Tapınak ?): Güney Akropolis (Yıkıklıtepe) iç surlarının içindeki kuzeybatı bastionuna yaklaşık 50 m. mesafede doğu - batı yönünde uzanan ve cephesi batıya dönük büyük olasılıkla tapınak olabilecek bir yapı tespit edilmiştir. Nitelikli duvarlara sahip yapının içten alınabilen ölçüsü 6.40 x 3.70 m. kadardır. Batıya bakan ve iyi işçiliğe sahip yapıda uzunluğu 1.45 m.ye ulaşan iri bloklara yer verilmiştir. Bu yapının önünde büyük bir yapı daha olmalıdır. Ancak çok yoğun yıkıntı nedeniyle tasarı konusunda bilgi edinilememiştir.

Dikdörtgen Yapı Kalıntısı: Yıkıklıtepe’nin yaklaşık 100 m. kadar kuzeyindeki yoğun bitki arasındaki nitelikli bir duvara sahip yapı düzgün kesme taşlardan oluşturulmuştur. Kuleye bakan dış duvarında 3.30 m. uzaklıkta, 1.60 m. x 0.30 m. ölçülerinde düzgün dörtgen bloklardan oluşan ve en az iki odaya sahiptir. Yapının üzerinde Kaplandağ’ında ender bir parça olarak ele geçen bir çatı kiremit parçası saptanmıştır. Parça form olarak M.Ö. erken 4. yüzyıl örneklerine yakınlık göstermektedir.

Çevirme Duvarı: Yıkıklı Tepe’nin yaklaşık 200 m. kadar önünde dikdörtgen planlı büyük bir çevirme duvarı mevcuttur. Çevirme düzensiz ve iri bloklardan oluşturulmuştur. Bu blokların uzunluğu çoğu zaman 1.50 m.yi bulmaktadır. Çevirme her yerde düzgün değildir, kalınlığı 0.80 m. kadardır ve en iyi korunduğu kesimlerde yüksekliği 1 m.yi aşmaktadır. Çevirmenin içerisinde sadece düzeltilmiş bir alan bulunmaktadır. Çevirmenin kuzeybatı köşesine yakın yerde taban seviyesinde korunmuş, yoğun bitki örtüsü nedeniyle planı ve çevirme duvarıyla ilişkisi anlaşılamayan bir başka yapı kalıntısı daha belirlenmiştir.

Dikdörtgen Çiftlik Evi: Yıkıklıtepe’nin kuzeyindeki vadinin tepeye bakan doğu yamacında 11.50x4 m. ölçülerinde dikdörtgen bir çiftlik evi bulunmaktadır. Muhtemelen 3 bölümden oluşan yapı bindirme tekniğiyle yapılmıştır.

Doğu bölümü daha iyi korunmuş yapının orta odasının yüksekliği 1.50 m., odalar arasındaki giriş kapıları 0.65 m., yapının kuzeyindeki ana giriş kapısı ise 1.10 m. genişliğindedir.

KISSEBÜKÜ

Kissebükü 2013 yüzey araştırmamız aşağı kent ve akropol üzerinde yoğunlaşmıştır. Kissebükü'nde yakın geçmişte gerçekleşen şiddetli yağışların neden olduğu toprak erozyonu bugüne dek görülmeyen bazı kalıntıların da gün yüzüne çıkmasına ve tarafımızdan belgelenmesine neden olmuştur. Bunlardan en önemlilerinden biri aşağı kentte Geç Antik Çağ kalıntılarının doğusunda; kıyıdan yaklaşık 150 m. kadar kuzeyde saptanmıştır (Harita: 5, Resim: 6). 1.10 m. genişlik ve 3.90 m. uzunlukta korunan ve III. Derece SİT alanı içerisinde kalan bu duvarın dış yüzleri şekilsiz bloklardan oluşturulmuştur. Söz konusu duvar izleri yoğun makilik alanda doğuya doğru yer yer 50 m. kadar izlenebilmiştir. Antik çağdan olduğu konusunda kuşku duymadığımız bu duvarlar için kesin bir tarih önerememekteyiz. Ancak Geç Antik Çağ kalıntılarından farklı olarak taş aralarında harç kullanılmamış olması daha erken bir tarihten olduğunu desteklemektedir. Bu ve kıyı çizgisine yakın bazı alanlarda gözlemlediğimiz duvar kalıntıları Kissebükü'nde aşağı kent kalıntılarının kamu binalarının görüldüğü alanın dışına da yayıldığını desteklemektedir.

Akropol Savunma sistemine ait dış surların güney bölümü ayrıntılı bir şekilde belgelenmiştir. Tepenin alt yamacına yakın yerde doğu- batı doğrultusunda devam eden ve buradan doğuya doğru köşe yaparak akropol tepesine doğru yönelen güney surları teknik olarak uzunluk ve genişliği 1 m.den fazla kyklopik blokların kullanılmış olması bakımından Akropolün erken surları ile yakın ilişki içindedir. Sur içinde yaptığımız araştırmada belirlediğimiz seramik parçaları yerleşimin Hellenistik ve Roma Çağı içlerine dek devam ettiğini göstermiştir.

Geç Antik Çağda Akropolde aşağı kent gibi yoğun bir yapılanma olduğu anlaşılmıştır. Bunlardan biri olan tonozlu Bizans yapısı güney surun hemen üst kısmında, iri bloklardan örülmüş erken duvarların yanında yer alır. Surun hemen iç kısmında da alanın Bizans Dönemdeki kullanımına işaret eden diğer yapılar mevcuttur.

Akropol iç surunun güneybatı tarafta bir teras-sur özelliği kazandığı anlaşılmaktadır. Kalıntının duvar yüksekliği 1.70 m. ve ölçülebilen kalınlığı ise 1 m den fazladır. İç surun güneydeki giriş tarafında ise bir kule ve onun hemen yanında giriş kapısı yer almaktadır.

İç kale güney sur duvarı Kissebükü Akropolisi'nin batıdaki surlarıyla birlikte en iyi korunmuş kesimidir. Bu yöndeki sur duvarları uzunluk ve kalınlıkları 1 m.yi aşan bloklardan ve yarı kiklopik olarak örülmüştür. Duvar yüksekliği yaklaşık 4 m. kadardır. İri bloklar arasındaki boşluklar daha küçük taşlarla doldurulmuştur. Sur hattında kapının olduğu kesimde surun korunan kalınlığı 2.5 m., kapı genişliği ise 1.40 m. kadardır. Kissebükü surlarının en önemli özelliği surların Eski Anadolu geleneğindeki gibi "testere diş" şeklinde yapılmış olmasıdır. Testere dişler yer yer 1m.yi aşmaktadır.

Akropolde 2013 yılında belirlediğimiz en ilginç kalıntı ise ilk kez saptadığımız bir mezara aittir. Akropolisde ana kapının kuzey doğusunda, yaklaşık 40 m. kadar mesafede etrafı iri bloklarla çevrelenmiş olan sandık mezar kuzey-güney doğrultusunda 4.20x1.70 m. ölçülerindedir. Kalıntının bir mezar olduğu mezar dışına kaydırılmış üç farklı kapak taşından da anlaşılmaktadır. 1.80 m. derinliğindeki mezarın iç duvar yüzünde görülen sıva izleri kalıntının sonraki dönemlerde sarnıca dönüştürüldüğünü göstermektedir. Mezar etrafında izlenen iri bloklar en ilginç örneklerini Termera'da gördüğümüz Demir Çağ mezarlarına uygulama olarak benzemektedir.

PİLAVTEPE

Pilavtepe 2013 yüzey araştırmasında önceki yıllarda olduğu gibi kaçak kazıların devam ettiği görülmüştür. Bunlardan tepenin güney alt yamaçlarında dikdörtgen ölçülerde açılan kaçak kazı çukuru 1.60x3.50 m. ölçülerinde ve yaklaşık 2 m. derinliğindedir. Benzer bir başka kaçak kazı çukuru da, ilk kaçak kazı çukurunun üst tarafında; zeytinyağı işliği pres yatağı önünde 3x2 m. boyutlarındadır.

Tepenin değişik yerlerinde ve Damlıboğaz'a yönelen yolun batı tarafında tarla olarak sürülen alanlarda yapılan yüzey araştırmalarında Pilavtepe'deki iskanın parlak dönemlerine tanıklık eden farklı seramikler görülmüştür. Tepenin güney alt yamacında pres yatağı önünde açılan derin kaçak kazı çukurunda saptanan bant bezemeli Geometrik ve Arkaik Dönem kap parçaları

ile Eski Tunç Çağından olabilecek parçaların yanı sıra, tepenin batı yamacından geçen yolun batısındaki tarla üzerinde yaptığımız yüzey araştırmasında Eski Tunç Çağından üç ayak kaidesi ve figürlü bezemesi ile Geç Hellas IIIC Dönemi seramik parçaları belgelenmiştir.

DAMLİBOĞAZ

Damlıboğaz 2013 çalışma döneminde dere yatağı üzerinde yürütülen çalışmalarda, köyün yaklaşık 500 m. kadar güneyinde Geometrik Döneme ait çanak-çömlek parçaları ile köyün yaklaşık 500 m. kadar kuzeyinde Eski Tunç Çağı pithos gömülerin bulunduğu alanda Tunç Çağı'ndan olan pithos parçaları araştırma ekibimizce değerlendirilmiştir.

SEDİR ADASI

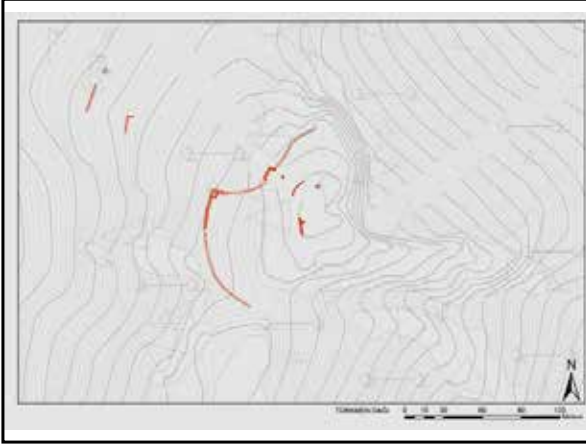
2013 yılı Sedir Adası anakara yüzey araştırmasına adanın doğusundaki Koytepe ile Gözleme Tepe arasındaki nekropol alanında devam edilmiştir (Harita: 6). Bu alanda incelenen mezarlardan KM1 örneği oldukça iyi korunmuştur (Resim: 7). Kalıntının, dört köşesi ile bir arada tasarı konusunda bilgiye ulaşılmaktadır. Mezarın en az korunmuş duvarı, güney duvarının doğu bölümü ile doğu kısa duvarıdır. Kalıntıda 1.90 m. uzunluğunda ve 0.70-0.80 m. yüksekliğinde, M.Ö. 4. yüzyıl geleneğinde yüzeyleri bosajlı kısa yan kenarları içe doğru profilendirilmiş nitelikli taş bloklar kullanılmıştır. Mezarın temenos duvarı ile birlikte ölçüleri 9.50x7.00 m. kadardır. KM1 No.lu mezarın güney doğusunda saptadığımız KM 2 mezarı ise benzer özelliklerde; “temenos-mezar” türünde bir aile mezarıdır. Ancak burada daha az korunan mezar güney duvarının 5.20 m. uzunluğundaki bölümü ve bununla dik birleşen doğu duvarının 2. m. uzunluğundaki korunmuş bölümü ölçülebilmektedir.

KM1 ve KM2 mezar platformları arasındaki boşluğa bir sanduka mezarının inşa edildiği görülmüştür. Kaçak kazı ile tahrip edilmiş bu sandık mezar KM1'in batı duvarına bitişik olarak yapılmıştır. Mezar içten 2.05x0.48 m. ölçülerinde ve tabanı plaka şeklindeki taşlarla döşenmiştir. KM3 örneği ise Kedrai Nekropolü'ndeki değişik örneklerden biridir. Kalıntı dıştan temenos-mezarlar gibi iri bloklardan bir dış duvara ve bunun içindeki tonoz örtülü bir mezar odasına sahiptir. Mezarın dıştan ölçüleri 4.43x4.50 m. kadardır. Kısa duvar orta kesimine dıştan açılmış olan kapı oldukça dar; 0.70 m. genişliğinin

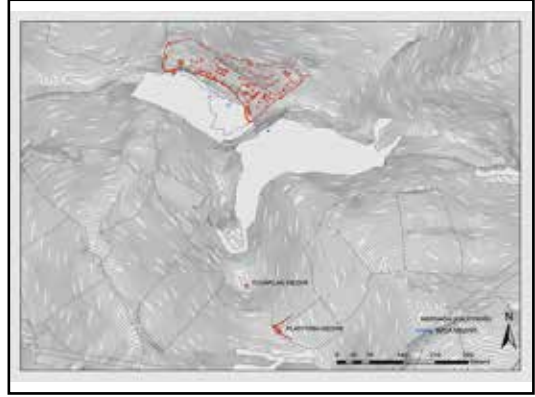
dedir. İçi tamamen dolgu ile kaplıdır. Mezar odasının içten ölçülebilen boyutu ise 2.70 ile 2.95 m. kadardır. Burada ilginç olan uzun duvarın geriye doğru kademeli olarak daraltılmasıdır. Buna bağlı olarak tonoz örtüsü de güneye doğru daraltılmıştır. Güney kısa duvarının üst kısmında bir niş yer alır. Tonoz örtüsüne yakın yerde konumlanan bu niş 0.57x0.41x0.41 m. ölçülerindedir. Yapı cephesi ve yan duvarları iri bosajlı bloklardan inşa edilmiştir. İki taş bloğu yüksekliğinde korunmuş olan yapının dış duvarlarında kullanılan bloklarının alt kısmında korunan harç izleri ve devşirme bloklar bu tonozlu mezar yapısının temenos mezarlardan farklı ve geç bir dönemde yapıldığını göstermektedir. Tonoz mezar yakınında yoğun bitki örtüsü ile kaplı alanda bir birine yakın iki temenos mezar daha ayrıca belirlenerek kayıtlara geçilmiştir¹¹.

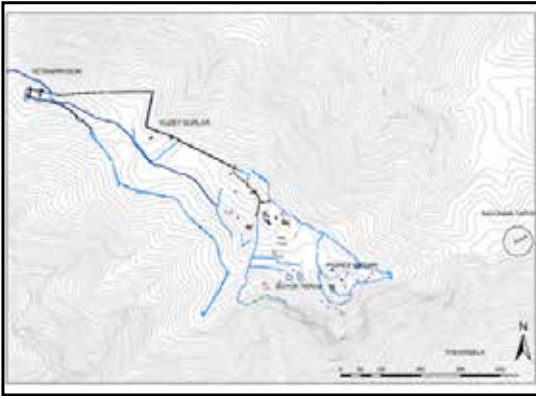
11 Yayınlanan Kedreai kiliseleri (A.Diler-H.Özcan, "Byzantine Period in Kedreai (Sedir Island): Churches - Kedreai'nin Bizans Dönemi: Kiliseler", *Olba XX*, Mersin, 2012, s. 453-493) ardından Nekropol kalıntıları A.Diler ve Ş. Gümüş tarafından kapsamlı bir yayına hazırlanmaktadır.

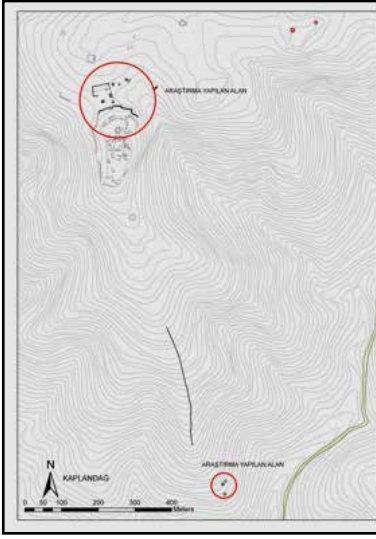
Harita 1: Türkmen Dağı.

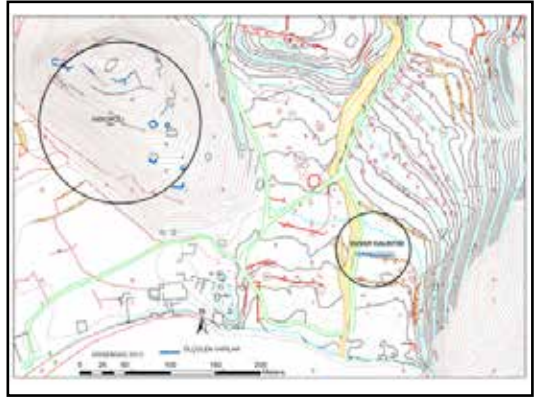
Harita 2: Kaleyıkığı, Madnasa.

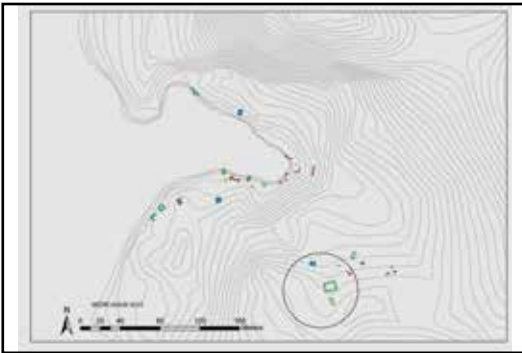
Harita 3: Theangela.

Harita 4: Kaplandag araştırma alanı.

Harita 5: Kissebükü.

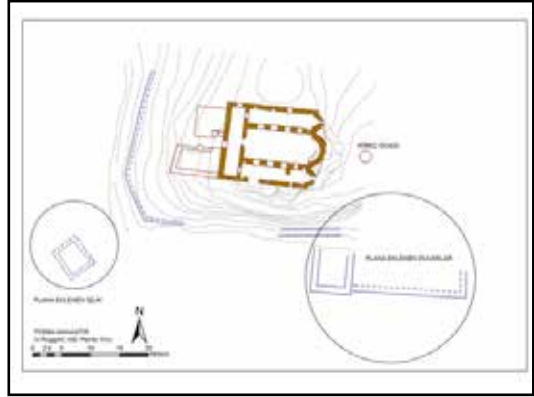

Harita 6: Kedreai.

Çizim 1: Mandıra Tepesi.

Çizim 2: Torba Manastır.

Resim 1: Türkmen Dağı kule ve giriş.

Resim 2: Madnasa platform mezar.

Resim 3: Madnasa batı kule.

Resim 4: Theangela büyük teras öntü kaça kazı.

Resim 5: Kaplandağ savunma duvarı.

Resim 6: Kissebükü yol üzerindeki duvar kalıntısı.

Resim 7: Kedreai KM1 mezarı.

KARS İLİ VE ÇEVRESİNDE YER ALAN ORTAÇAĞ ERMENİ KİLİSELERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI 2013 YILI ÇALIŞMALARI

Güner SAĞIR*

“Kars İli ve Çevresinde Yer Alan Ortaçağ Ermeni Kiliseleri (Anı örenyeri hariç)” yüzey araştırmasının dördüncü sezonu başkanlığında Mimar Aykut Fenerci, Eskiçağ Tarihçisi Armağan Tan ve Maltepe Üniversitesi Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü Mimari Restorasyon Programı Öğretim Görevlisi Rıza Gürler Akgün’ün katılımıyla 24 Haziran-12 Temmuz 2013 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir¹.

Araştırmanın dördüncü sezonunda, Kars Merkez, Digor ve Akyaka ilçelerinde, özellikle askeri sınırda çalışılmıştır (Harita)².

2013 yılı çalışma sezonunda; 2010-2012 yıllarında incelenen hem belgeleme hem de mimari Çizimleri bitirilmiş olan 1. derece askeri yasak bölgedeki Horomos Manastırı 2. kısımdaki şapel ve 3. kısımdaki Surp Kevork Kilisesi, Surp Minas Kilisesi ve Aşot Şapeli’nde son kontroller için kısa süreli çalışılmıştır.

* Yrd. Doç. Dr. Güner SAĞIR, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Müzecilik Bölümü, Beyazıt-İstanbul/TÜRKİYE.

- 1 Özverili çalışmaları için araştırma ekibindeki arkadaşlarıma, resmi sponsorumuz ZEYPET Akaryakıt firması sahipleri Sayın Fatma-Yalın Yazar’a, Ermenice kaynak, yayın ve kitabelerin çevirilerini yapan, çalışmalarımız süresince desteklerini esirgemeyen İstanbul Ermeni Patrikliği’nden Sayın Vağarşag Seropyan ve Dr. Krikor Damadyan’a, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Genelkurmay Başkanlığı, Kars İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, , Kars Müzesi Müdürlüğü, Kars 14. Mekanize Tugay Komutanlığı, Subatan Tabur Komutanlığı, Esenkent ve Digor Hudut Bölük Komutanlıkları, Baraj, Üçbölük ve Bacalı Sınır Karakolları, Kars İl Müftülüğü, Simer Otelі yetkilileri ve personeline teşekkürlerimi sunarım.
- 2 Genelkurmay Başkanlığı’nın izni doğrultusunda Kars 14. Mekanize Tugay Komutanlığı ile 2010 yılında beri olduğu gibi 2013 yılında da Türkiye-Ermenistan sınırında 1. ve 2. derece askeri yasak bölgede bulunan yapılarda çalışma koşullarını belirleyen bir protokol imzalanmıştır. Bu çalışmalar, Kars 14. Mekanize Tugay Komutanlığı’nın koordinasyonunda Esenkent Hudut Bölük Komutanlığı ve ona bağlı Baraj Sınır Karakolu, Digor Hudut Bölük Komutanlığı ve ona bağlı Dolamaç Sınır Karakolu, Şahnağlar 8. Hudut Taburu ve ona bağlı Şehit Piyade İsmet Bulut Karakolu (Gören Karakolu)’n+dan görevlendirilen askerler refakatinde gerçekleştirilmiştir.

Yine 2010-2011 yıllarında incelenen merkezdeki Surp Arak'elots Kilisesi'nden kontrol için birkaç ölçü alınmış, Kümbet Kilise'de son durum fotoğrafları çekilmiş, Ani yakınlarındaki Çoban Kilise'de hem eskiz çalışmaları yapılmış hem de ölçü alınmıştır. Kars Merkez'e bağlı Kozluca Köyü'nde bulunan Bagnayr Manastırı'nın şapeli incelenebilmiş, merkez ilçenin bazı köylerinde inceleme ve tespit çalışmaları yapılmıştır. Digor İlçesi'nin tüm köyleri ilk kez tek tek gezilmiş, tespit çalışmaları yapılarak Tekor (Digor) Katedrali dışında arazi çalışması bitirilmiştir. Akyaka İlçesi'nde ise Kalkankale (Tignis) Köyü ve Çetindurak Köyü'nde çalışılmıştır.

İncelenen manastır ve kiliselerde genel olarak vaziyet planı, plan, kesit ve cephe eskizleri çizilmiş, ölçü alınmış, fotoğraf çekilmiş ve notlar alınarak mimari çalışmalar sonlandırılmıştır.

MERKEZ İLÇEDEKİ YAPILAR

Kozluca Köyü, Bagnayr Manastırı

2010 yılından beri ziyaret ettiğimiz Kars'ın 35 km. doğusundaki Kozluca Köyü'nde bulunan manastırda fiziki koşulların uygun olmaması nedeniyle sadece ön inceleme yapılabilmişti³. 2013 yılında manastırın fiziki koşulları değişmediği için ana komplekste yine çalışılamamış ama yaklaşık 50 m. kuzeyinde bulunan şapel ve civarında incelemeler tamamlanmıştır.

Şapel, üç kademeli yuvarlak kaide üzerinde dıştan altıgen, batıdaki giriş kapısının olduğu bölüm hariç içten beş eksedralıdır (Çizim: 1). Mekân pandantifle geçilen yüksek kasnaklı bir kubbe ile örtülüdür. Eksedraların her birinde kuzeybatı ve güneybatıdakiler yuvarlak, kuzeydoğu, güneydoğu ve apsisteki yarım daire kemerli içten dışa doğru daralan birer pencere yer alır. Kilisenin batısındaki giriş kapısının üstünde iki satır Ermenice yazı vardır. İçten silindirik dıştan keskin olmayan onikigen kasnakta dört yönde yuvarlak kemerli dikdörtgen ince uzun birer pencere bulunur.

Yapının içindeki eksedralar dışa dikdörtgen olarak yansır ve üstte üçgen alınlık oluşturur. Apsis penceresi kademeli dikdörtgen çerçeve ile vurgulan-

3 Bagnayr Manastırı'nın 2010 yılındaki ön incelemesi için bkz. Sağır 2012, 17-18. Yapı ile ilgili ayrıca bkz. Strzygowski 1918, 197, 822; Parsegian 1981, 6:009-010, A-2037; Thierry 1983, 343-353, 377-389; Sinclair 1987, 419-420; Cuneo 1988, 646-648.

miş, kuzeybatı ve güneybatı pencereler ise yanlarda devam eden yarım daire taç kemerle sonlanmıştır.

Şapelin batısına bitişik sonra yapılmış olduğu anlaşılan kareye yakın dik-dörtgen mekân gavittir. Gavitin orijinal duvarları belli bir seviyeye kadar korunmuş olmakla beraber örtü sistemi hakkında fikir vermez. Mekanın batı duvarı aksında bir pencere olduğu anlaşılır. Hem gavitin hem de şapelin kaplama taşlarının çoğu dökülmüştür.

Ayrıca şapelin yaklaşık 30 m. güneyinde sadece tek bir duvar halinde tespit edilen apsis kalıntısı da belgelenmiştir.

Ocaklı Köyü, Çoban Kilise

Kars'ın 45 km. doğusunda bulunan Ocaklı (Anı) Köyü'nün doğusunda bulunan kilisenin inşa tarihi ve orijinal adı bilinmiyor. Araştırmacılar tarafından 10. yüzyıl ağırlıklı olmak üzere 13. yüzyıla kadar tarihlendiriliyor⁴. Genel olarak bu araştırmalarda yapı dıştan yıldız plan (oniki uçlu yıldız) tipinde değerlendirilir. Günümüze kuzey ve batı duvarının bir kısmı hariç temel seviyesinde ulaşan yapının içte altı eksedralı ve kubbe ile örtülü olduğu bilinir. Literatüre Çoban Kilise olarak geçen yapının türbe olduğu konusunda tartışmalar vardır.

Alaca Köyü, Kilise

Kilise, Kars'ın 37 km. doğusunda merkeze bağlı Alaca Köyü'nde bulunur. Köyün yakınlarındaki Alaca Deresi mevkiinde bir yamacın düzlüğüne kurulmuş olan yapının kuzey duvarının ve avlu duvarının bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Kilise hakkında bugüne kadar yapılan araştırmalarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Yapılan incelemelerde etrafa dağılmış olan parçalardan kilisenin kubbeli olduğu ve etrafında geniş bir yerleşim alanı bulunduğu anlaşılmıştır⁵.

4 Çoban Kilise'nin 2010 yılındaki ön incelemesi için bkz. Sağır 2012, 18-19; Kilise ile ilgili ayrıca bkz. Strzygowski 1918, 564-566; Khatchatrian 1952, 91-102, pl. XXIX-XXX; Thierry-Donabedian 1987, 487; Cuneo 1988, 671.

5 Bitki örtüsünün yoğunluğu ve sel baskını nedeniyle kilisenin kalıntılarında sadece ön inceleme yapılabilmemiş, fotoğrafı çekilmiş ve notlar alınmıştır. 2014 yılında eskiz planları çizilip ölçü alınacaktır.

Ataköy, Şapel

Şapel, Kars'ın 10 km. güneyindeki Ataköy'de, köyün güneydoğusunda bir yamaçta yer alır (Resim: 1). Yapı hakkında bugüne kadar yapılan araştırmalarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Etrafında bir yerleşim alanı ve mezarlık bulunan yapının apsis ve güney duvarının bir kısmı hariç kalan kısımları temel seviyesinde günümüze ulaşmıştır. Mevcut kalıntılardan şapelin tek nefli, içten ve dıştan yarım daire tek apsisli, beşik tonoz örtülü olduğu gözlenmiştir (Çizim: 2). Güney duvarın kalan kısmında bir pencere olduğu anlaşılır. Apsisin ana ekseninde basık yuvarlak kemerli dikdörtgen bir pencere, kuzey duvarında yuvarlak kemerli dikdörtgen bir niş vardır. Şapel, hem plan tipi hem de kabayonu taş kullanılarak inşa edilmesiyle Ölçülü Köyü'ndeki kilise ile benzerlik gösterir⁶.

Digor İlçesindeki Yapılar

Beş Kilise/Khtzkonk Manastırı

Digor yakınlarında bir kanyonda bulunan beş kilise, adından da anlaşılacağı üzere beş kiliseden ve mekânlardan oluşan bir manastırdır (Resim: 2, Çizim: 3)⁷. Üç ayrı kayalık üzerine kurulmuş olan manastırdan Surp Sarkis Kilisesi ayakta, Surp Asdvadzadzin Kilisesi, Surp Stephanos Kilisesi, Surp Garabet Kilisesi ve Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi'nin ise temel seviyesinde bazı kısımları günümüze ulaşmıştır.

Manastırın, kuruluşuna ve kiliselerin inşasına dair kesin kanıt bulunmakla beraber, 11. yüzyıl başlarında inşasına başlandığı ve 13. yüzyıldaki Moğol istilasına kadar kullanıldığı öngörülür⁸. 19. yüzyılın son çeyreğinde, Kars'ın Rusların elinde bulunduğu dönemde manastıra ait yapıların onarıldığı, konaklama için mekânlar eklenerek yeniden ibadete açıldığı ve 20. yüzyılın başlarına kadar işlevini sürdürdüğü bilinir.

6 Ölçülü Köyü'ndeki kilise için bkz. Sağır 2012, 19, resim 8; Sağır 2013, çizim 3.

7 Yayınlardan ve eski fotoğraflardan manastıra ait yapıların 1970'li yıllara kadar ayakta olduğu bilinir. Bugün manastıra ulaşmak için yaklaşık 1 saat zorlu bir yürüyüş yapmak gerekir. Manastırın ilk yapısına yaklaşırken orijinal yolun izleri görülür ve kalan kısım bu yol takip ederek tamamlanır.

8 Yayınlarda Xc'kawnk', Xckonk, Xckunk', Khst'konk, Khst'kawnk, Khst'kunk, Khetzkonk, Beşkilise olarak adlandırılan manastırın tarihi ve mimarisi hakkında ayrıca bkz. Strzygowski 1918, 104-106, 252-253; Thierry 1965, 170; Parsegian 1981, 1: 084-086, A-2146; Sinclair 1987, 421; Thierry-Donabedian 1987, 588-589; Cuneo 1988, 638-641

Manastırın doğudan ilk yapısı olan Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi tek başına yamaçta konumlanmıştır. Kiliseden günümüze temel seviyesinde apsis kısmı ve avlu duvarının bir bölümü ulaşmıştır. Ancak kilisenin dıştan kare, içten haç planlı, tek apsisli, merkezi kare mekânının kubbe ile örtülü olduğu bilinir. Yapıya ait duvar parçaları ve taşlar etrafa yayılmıştır.

Surp Stefanos Nakhavka Kilisesi, ikinci kayalık üzerinde kurulmuştur. Günümüze temel seviyesinde doğu bölümünün çok az bir kısmı ulaştığından mevcut hali ile plan tipinin ayırt etmek zordur. Ancak kilisenin Ermeni mimarisine özgü orta bölümü kubbeli tek nefli ve tek apsisli planda olduğu bilinir. Eski Resim:lerinden kilisenin girişinin güneyde olduğu gözlenir.

Manastırın üç kilisesinin bulunduğu kayalık alanda kuzeyden güneye sırasıyla Surp Sarkis Kilisesi, Surp Asdvadzadzin Kilisesi ve Surp Garabet Kilisesi bulunur.

Surp Sarkis Kilisesi'nin, boyutları nedeniyle ana kilise olması muhtemeldir. Kilisenin kuzey ve güney cephelerinde bulunan kitabeler içinde en eskisi 1033 tarihli olduğu için yapının bu tarihten önce inşa edildiği varsayılır.

Kilise dıştan yuvarlak, içten dört yapraklı yonca planlı, çapraz eksenlerde doğudakiler pastaforion odası işlevli dört şapeli vardır (Çizim: 4). Kilisenin merkezi kare mekânı pandantif geçişli içten ve dıştan silindirik yüksek kasnak üzerine oturan kubbe ile örtülüdür. Kuzey, batı, güney eksedralar ile apsisin ana eksenlerinde yıkılmış oldukları için formları tam algılanamayan birer pencere bulunur. Bu pencereler, güneydeki hariç, birbirine kemerle bağlanan üçlü sütuncelerle vurgulanmıştır. Kasnakta da dört yönde yuvarlak kemerli dikdörtgen birer pencere yer alır. Kilisenin yer yer bazı kısımları çökmüştür.

Yapının tüm cepheleri, yuvarlak kemerlerle birbirine bağlanan yirmi çifte sütuncelerden oluşan kör kemer dizisi ile çevrelenir. Kasnakta da benzer bir düzenleme göze çarpar. Ancak burada oniki adet üçlü sütünce demeti, kubbe merkezinden aşağıya doğru genişleyerek saçakta kademeli üçgen oluşturan saçakla birleşir. Bu tarz kubbe ve saçak uygulaması ender örneklerde karşımıza çıkar. Ayrıca kilisenin güneydoğu duvarına sonradan eklenmiş bir küçük bir mekânın olduğu gözlenmiştir. Bir mezar yapısı olması muhtemeldir.

Surp Asdvadzadzin Kilisesi'nin apsisi, kuzey eksedrası ve prothesisin apsisi temel seviyesinde, güney eksedrasının bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Kilise orijinalde kare, dört yapraklı yonca planlıdır. Surp Sarkis Kilisesi'nde olduğu gibi merkezi mekan kubbe ile örtülüdür ve çapraz eksenlerde doğu-

dakiler pastaforion odası işlevli dört şapeli vardır. Araştırmacılar bugün mevcut olmayan bir kitabeye göre bu kilisenin 1001 ya da 1006 yılında yapılmış olabileceğini belirtirler.

Bu alanda en güneyde kalan Surp Garabet Kilisesi'nin de bir kısmı temel seviyesinde günümüze ulaşmıştır. Kilisenin, Surp Stefanos Nakhavka Kilisesi gibi Ermeni mimarisine özgü orta bölümü kubbeli tek nefli ve tek apsisli planda olduğu bilinir.

Digor, Şapel

Şapel, Kars-Digor yolu güzergâhında, Digor'un yaklaşık 2 km. kuzeybatısında düzlük bir alana inşa edilmiştir (Resim: 3). Şapel hakkında bugüne kadar yapılan araştırmalarda herhangi bir bilgiye ulaşılammıştır.

Şapelin apsisi hariç kalan kısımları temel seviyesinde günümüze ulaşmıştır. Mevcut kalıntılardan şapelin tek nefli, içten yarım daire dıştan dikdörtgen tek apsisli plan tipinde olduğu anlaşılır (Çizim: 5). Apsisin ana ekseninde yuvarlak kemerli içten dışa doğru daralan dikdörtgen bir pencere, güney duvarında büyük bir dikdörtgen niş ve güney duvarında bir kısmı yıkılmış olmakla beraber küçük bir niş yer alır. Dolgu duvar tekniğinde kesme taşın inşa edilmiş yapının cephelerdeki kaplama taşlarının neredeyse tamamı dökmüştür. Şapelin güneydoğusundaki kalıntılardan etrafında bir yerleşim alanı olduğu anlaşılır.

Derinöz (Ekrek) Köyü, Aarak Kilisesi/Surp Stephanos Kilisesi

Kilise, Digor'un 5 km. batısındaki Derinöz Köyü'nün girişinde, yol kenarında hafif tepelik bir alanda inşa edilmiş yapıdan günümüze sadece küçük bir duvar kalıntısı ulaşmıştır. Mimari olarak hiçbir veri taşımayan bu duvar kalıntısının batısında geç döneme ait olduğu düşünülen mezarlık alanı bulunur.

Kilise hakkındaki mevcut yayınlardan edindiğimiz bilgilere göre, mimari verilerinden hareketle 7. yüzyıl ortalarına tarihlendirilir⁹. Surp Stephanos'a ithafen yapılmış kilisenin dört yapraklı yonca planlı, pastaforion odalı, merkezi mekânının trompla geçilen yüksek kasnak üzerine oturan kubbe ile örtülü olduğu bilinir. Kuzey, güney ve batı eksedra dışta beş cephe, apsis işlevi

9 Kilisenin tarihi ve mimarisi için ayrıca bkz. Strzygowski 1918, 101-103; Parsegian 1981, A-2185, Mf. 8; Thierry-Donabedian 1987, 469-470; Cuneo 1988, 637.

olan doğu eksedra üç cephelidir. Apsis ile batı eksedranın üçlü pencere düzenine sahip olduğu, kuzey ve batı eksedraların ana ekseninde birer kapının yer aldığı gözlenir. Aynı zamanda kilisenin kuzeyinde 5. yüzyıl ortalarına tarihlendirilen tek nefli, tek apsisli ve beşik tonoz örtülü bir kilise de bulunur.

Varlı (Zibni) Köyü, Cami/Kilise

Digor'un 15 km. güneyindeki Varlı Köyü'nde bulunan kilise bugün cami olarak kullanılır (Resim: 4). 2013 yılının başlarında yapının içi tamamen ahşapla kaplanmış, cami işlevine uygun hale getirilmiştir¹⁰.

Orijinal adı ve inşa tarihi bilinmeyen yapı araştırmacılar tarafından 7. veya 10. yüzyıla tarihlendirilir¹¹. Kilise haç planlı, tek apsisli ve orijinalde kubbeli bir yapıdır. Günümüze kubbesi hariç sağlam ulaşan kilisenin güney cephede bulunan orijinal girişi cami olarak kullanılmaya başladıktan sonra kapatılmış, bu bölüme içte mihrap ve minber konulmuştur. Ortadaki kare merkeze açılan haç kollarının ana eksenlerinde birer pencere yer alır. Orijinal giriş kapısının doğusunda bir güneş saati, Ermenice yazı, hayvan figürü, hilal ve yıldız kabartması bulunur.

Bugün yapıya giriş kuzey haç kolunda açılan kapıdan sağlanır. Kuzey cepheye, kilise camiye çevrildikten sonra iki bölümlü bir mekân eklenmiştir.

Varlı (Zibni) Köyü, Şapel

Digor'un 15 km. güneyindeki Varlı Köyü'nün Digor yolu çıkışında temel seviyesinde bir şapel kalıntısı tespit edilmiştir¹². Yapının orijinal adı ve tarihi hakkında henüz herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Şapel, tek nefli, içten yuvarlak, dıştan üç cepheli tek apsisli plan tipindedir (Çizim: 6). Üç kademeli platform üzerine dolgu duvar tekniğinde inşa edilmiş yapıya ait blok taşların çoğu etrafa dağılmıştır.

Kocaköy (Nahçevan), Kilise

Digor'un 13 km. güneyindeki Kocaköy'ün içinde bulunan kiliseden günü-

10 Kilisenin içinin Erzurum Vakıflar Bölge Müdürlüğü kontrolünde 2013 yılının ilk aylarında ahşapla kaplandığı bilgisi caminin imamı Yasin Yıldız'dan alınmıştır.

11 Yapı hakkında bilgi için ayrıca bkz. Thierry 1971, 189-192, fig. 1-7; Sinclair 1987, 421-422; Cuneo 1988, 645.

12 Yöre halkı tarafından "ziyaret" olarak adlandırılan kalıntı, eskiden adak yeri olarak kullanılmıştır.

müze kuzey duvara ait üç parça ve yapının güneydoğusunda yer altında olan bir mekân ulaşmıştır (Resim: 5). Ayakta kalan duvarların da kesme taşları tamamen dökülmüştür.

Kilisenin orijinal adı, inşa tarihi ve mimarisi hakkında bilgiye henüz ulaşamamıştır. Kocaköy'den bahseden araştırmacılar, dönem kaynağı bilgisine dayanarak, köyün 4. yüzyılda Ermeni Kamsarakan Sülalesi'ne mensup prenslerin gömü yeri olduğu belirtirler¹³. Bugün kilise kalıntısının güneydoğusunda kalan yer altındaki giriş ve birbirine bitişik, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen iki mekânın gömü için kullanıldığı düşünülür¹⁴.

AKYAKA İLÇESİNDEKİ YAPILAR

Kalkankale Köyü, Kilise

Akyaka İlçesi'nin 7 km. güneydoğusundaki Kalkankale Köyü içinde bulunan kilisenin orijinal adı, inşa tarihi ve mimarisine ait henüz bilgiye ulaşamamıştır (Resim: 6).

Kiliseden günümüze apsis ve pastaforion odalarının bulunduğu doğu kısım ulaşmıştır. Apsis içten yarım daire, dıştan düz duvarlıdır (Çizim: 7). Apsisin ana ekseninde içten dışa doğru daralan dikdörtgen bir pencere bulunur. Apsisin kuzey ve güneyinde yer alan yaklaşık kare planlı pastaforion odaları beşik tonoz örtülüdür. Bu odalarında ana ekseninde basık yuvarlak kemerli dikdörtgen birer pencere yer alır. Kilisenin güneyine bitişik yakın tarihte yapılmış bir ev bulunur.

Çetindurak (Şirakavan) Köyü¹⁵, Surp Pirgiç Kilisesi

Akyaka İlçesi'nin 9 km. güneydoğusundaki Çetindurak Köyü içinde bu-

13 Dönem kaynağı için bkz. Khorenatsi 1978, 289; Diğer araştırmalar için bkz. Strzygowski 1918, 37-38, 138-139; Thierry 1983, 353-357, fig. 33-36; Sinclair 1987, 422; Cuneo 1988, 636.

14 Kocaköy'de yaptığımız inceleme sırasında gömü yeri olarak kullanıldığı düşünülen yeraltı mekânlarının giriş kısmı tespit edilmiş, ancak toprak dolu olduğu için girilememiştir. Mekânlar hakkında ayrıntılı bilgi ve çizimler için bkz. Thierry 1983, 353-357, fig. 33-36.

15 Yerazgavors, Yerazgavorg, Yerazgavork olarak da yayınlarda geçen Şirakavan, Ermeni krallığı döneminde Ararat Eyaletinin Kars ve Ani'yi de içine alan Şirak Bölgesi'nde bulunur. Şehre 3 km Ermeni krallığı döneminde önemli noktalardan biri olan Tignis Kalesi yer alır. Şirakavan, Ermeni kralı I. Aşot'un vefatından sonra yerine geçen oğlu I. Simbat (890/91-914) döneminde Bagaran'ın (Kilittaşı) yerine krallığın başkenti olmuştur. Şehir II. Aşot (Aşot Yerkat, Demir Aşot, 914-928) döneminde de bu konumunu devam ettirmiş, 928 yılında Kral Abas (928-953) döneminde başkent Kars'a taşınmıştır

lunan Surp Pırgıç Kilisesi'nin çok az kısmı günümüze ulaşmıştır (Resim: 7). Kilisenin batı duvarı nispeten ayakta ve ana eksenindeki pencere kemerinin bir kısmı görülür. Güneyde kalan bir duvar kalıntısından da bu bölümün tonoz örtülü olduğu anlaşılır.

1950'li yıllara kadar ayakta olan yapının Ermeni Kralı I. Simbat (890/91-914) zamanında 890'lı yıllarda yapıldığı öngörülür¹⁶. Kilise, bugün mevcut olmayan ama yayınlarda söz edilen bir kitabeye göre 1072-1081 yılları arasında restore edilmiştir. Kilise, Ermeni mimarisine özgü tek nefli, tek apsisli plan tipinde, naosun orta bölümü kubbe ile örtülüdür.

MERKEZ VE DİGOR İLÇELERİNDEKİ DİĞER KÖYLER

Merkez İlçeye bağlı eskiden bir Ermeni köyü olan Azat Köyü incelenmiş, bugün caminin bulunduğu alanda eskiden bir kilisenin olduğu öğrenilmiştir. Cami ve etrafı araştırılmış, kiliseye ait olabilecek birkaç taş tespit edilmiştir. Karakale Köyü'nün içinde Ermeni Mezarlığı tespit edilmiş, Bozkale Köyü'nde bugün ilkokulun olduğu alanda eskiden bir Ermeni kilisesi olduğu öğrenilmiş ama herhangi bir veri saptanamamıştır. Hasçiftlik Köyü'nde de kale kalıntısı ve yakınlarında mezarlık ile yerleşim alanı tespit edilmiştir.

Digor İlçesinde tek tek köyler gezilerek inceleme yapılmıştır. Öncelikle Kars-Iğdır karayolu kenarında, 2. derece askeri sınırda bulunan Halıkışla Köyü'nün kuzeyindeki geniş alana yayılmış yerleşim yeri araştırılmıştır. Bu araştırmalar sırasında alanın farklı bölgelerinde etrafa dağılmış halde birkaç haçkar bulunmuştur. Yerleşim yerinin ortasında nehre yakın bir konumda temel seviyesinde duvarının bir kısmı görülen kilise kalıntısı tespit edilmiştir.

16 Kilisenin inşa tarihi I. Simbat'ın bu yapıda taç giymesi ile özdeşleştirilir. Ermeni kralı I. Aşot'un ölümünden sonra başa geçen I. Simbat'ı Gürcü Kuropolatı II. Adernese, Ermenistan'ın meşru kralı olarak tanıdığını ilân etmiştir. Simbat, Vanand bölgesini idare eden amcası Abas'ın isyanına son verdikten sonra Halife Al-Mu'tazid (892-902) tarafından Ermeni kralı olarak resmen tanınmıştır. Halife adına Simbat'a krallık tacı Azerbaycan Valisi Emir Saci Afşin tarafından gönderilmiştir. Katolikos Garnili II. Kevork/Gevorg'un yönettiği taç giyme töreni Şirakavan'da Simbat'ın yeni inşa ettirdiği Surp Pırgıç Kilisesi'nde 892 yılında yapılmıştır. 893 yılında da Bizans İmparatoru VI. Leon (886-912), babası I. Basileos gibi, "şehit/martir" lakabıyla anılan I. Simbat'a taç gönderip krallığını tanımıştır. Ayrıntılar için bkz. Arpee 1946, 83; Kırzioğlu 1953, 265-266; Cuneo 1988, 847; Grousset 2005, 377-378. Kilisenin tarihi ve mimarisi hakkında bkz. Strzygowski 1918, 193-194; Sinclair 1987, 425; Thierry-Donabedian 1987, 575; Cuneo 1988, 682-683.

Sorgu kavaklı, Bayırbağı, Arpalı, Bostankale, Ba k y, Yağıca, Ke i kiran, Gunindi Yaylası, Akyayla, Akdam Yaylası, Yaylacık, Kırkdami, Yemen ayır, Mahirbey,  irink y,  atiroğlu, Dağpınar, Karakale, Saklıca, Hasancan, Zihni, Hisarönü, Bacarlı,  ukurca, Yeniköy, D zge it,  atak ve Karabağ köyleri taranmış ancak herhangi bir kalıntıya rastlanmamıştır. Akçakale köyünde bulunan yuvarlak burç kalıntısı üzerinde ha  işlenmiş bir ta  tespit edilmiştir.

Varlı Köyü’nde cami olarak kullanılan kilisenin güneyindeki tepede mezarlık alanı tespit edilmiştir. Dolaylı Köyü’nde de kilise kalıntısına rastlanılmamakla beraber mezarlık alanı bulunmuştur. Digor’un doğusundaki Oyuklu Köyü yakınlarında yığma ta tan küçük bir kale kalıntısı tespit edilmiştir.

Sonuc olarak, 2013 yılı araştırma sezonunda Merkez, Digor ve Akyaka ilçelerinde çalışılmıştır. Bu çalışmalarda geçmiş yıllarda incelenen kiliselerde son kontroller yapılmış, eksiklikler giderilmiş ve yeni tespitler için tarama yapılmıştır.

2010-2013 yılları arasında incelenen tüm manastır ve kiliselerle ilgili değerlendirme çalışmalarına, kitabe çevirilerine, kaynak taramalarına devam edilmektedir.

KAYNAKÇA

ARPEE 1946, Leon ARPEE, *History of Armenian Christianity From The Beginning to Our Own Time*, NewYork: The Armenian Missionary Association of America, 1946.

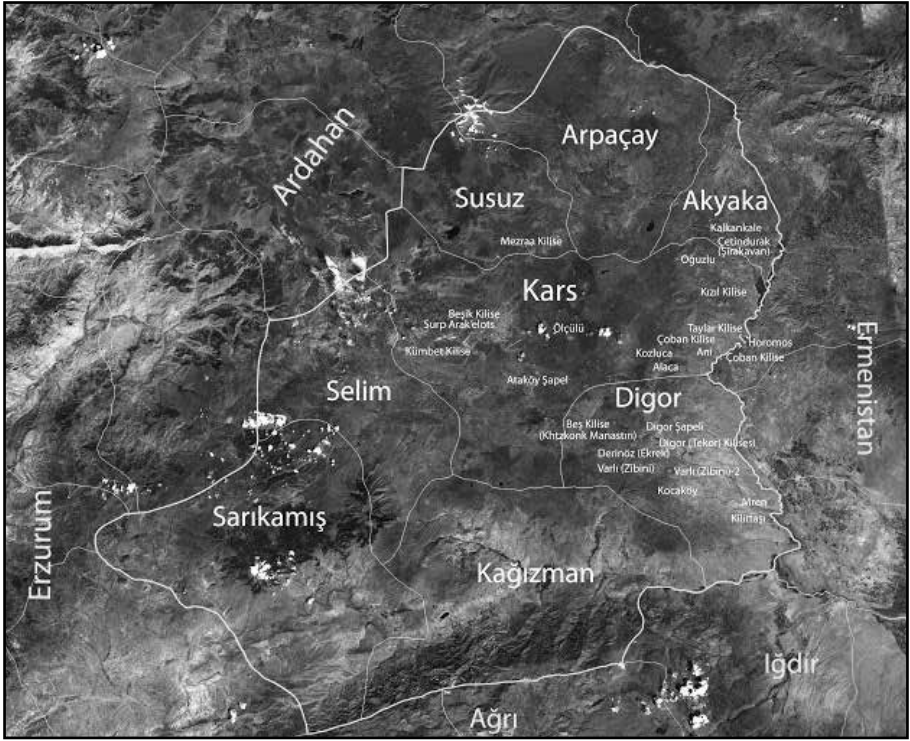
CUNEO 1988, Paulo CUNEO, *Architettura Armena dal Quarto al Diciannovesimo Secolo*, I-II, Rome: Deluca Editore, 1988.

GROUSSET 2005, René GROUSSET, *Ba langıcından 1071’e Ermenilerin Tarihi*, ( ev. Sosi Dolanoėlu),  stanbul: Aras Yayıncılık, 2005.

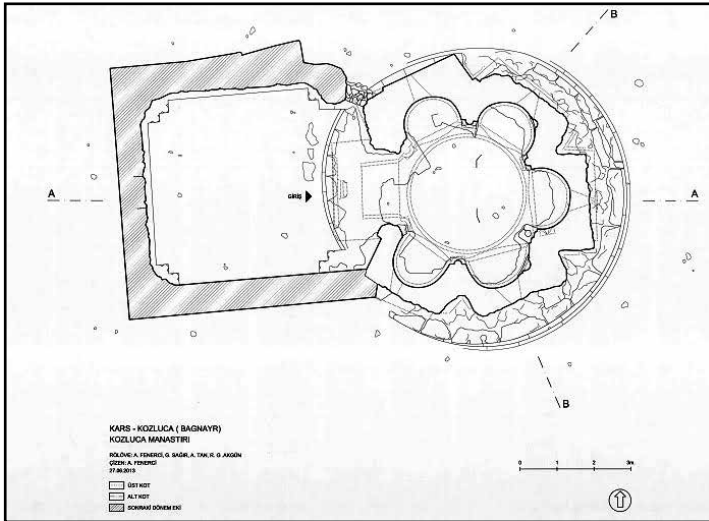
KHATCHTRIAN 1952, Armen KHATCHATRIAN, “L’ glise Du Berger A Ani et les Compositions Etoil es”. *L’Architecture Armnienne*, Paris: Guethner, 1948-1949.

KHORENATS  1978, MOVSES KHORENATS , *Moses Khorenats’i: History of Armenians*, ( ev. Robert W. Thomson), Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.

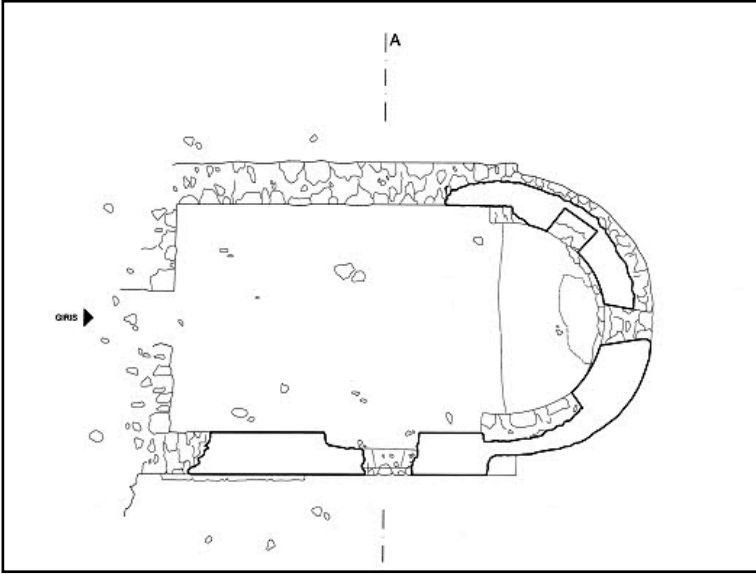
- KIRZIOĞLU 1953, Mehmet Fahrettin KIRZIOĞLU, *Kars Tarihi*, (1. cilt), İstanbul: Işıl Matbaası, 1953.
- PARSEKIAN 1981, V. L. PARSEKIAN (Ed.), *Armenian Architecture, Book VI*, Leiden: Inter Documentation Company, 1981.
- SAGIR 2012, Güner SAGIR “Kars İli ve Çevresinde Yer Alan Ortaçağ Ermeni Kiliseleri (Ani örenyeri hariç) Yüzey Araştırması” 33. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu (23-27 Mayıs 2011-Malatya), 29. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2. cilt, Ankara, 11-34.
- SAGIR 2013, Güner SAGIR “Kars İli ve Çevresinde Yer Alan Ortaçağ Ermeni Kiliseleri Yüzey Araştırması 2011 Yılı Çalışmaları” 34. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu (28 Mayıs-1 Haziran 2012-Çorum), 30. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2. cilt, Ankara, 337-348.
- SINCLAIR 1987, T.A. SINCLAIR, *Eastern Turkey. an Architectural and Archaeological Survey*, Vol. 1, London: The Pindar Press, 1987.
- STRZYGOWSKI 1918, Josef STRZYGOWSKI, *Die Baukunst der Armenier und Europa*, Vienna (2 cilt), 1918.
- THIERRY-DONABEDIAN 1987, Jean Michel THIERRY-Patric DONABEDIAN, *Les Arts Arméniens*, Paris: Mazenod, 1987.
- THIERRY-THIERRY 1965, Jean Michel THIERRY-Nicole THIERRY, “Notes sur des Monuments Arméniens en Turquie (1964).”, *Revue des Etudes Armeniennes* II (1965), 165-184.
- THIERRY 1971, Jean Michel THIERRY, “A Propos de Quelques Monuments Chrétiens du Vilayet de Kars (Turquie).” *Revue des Etudes Armeniennes* VIII (1971), 189-213, pl. V-XXXVII.
- THIERRY 1983, Jean Michel THIERRY, “A Propos de Quelques Monuments Chrétiens du Vilayet de Kars. (III)” *Revue Des Etudes Armeniennes* XVII (1983), 329-394.

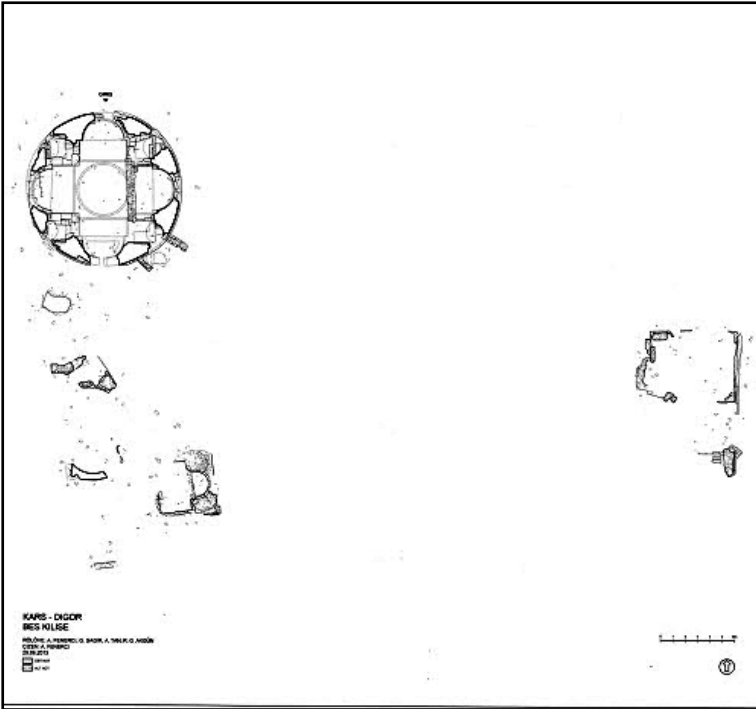
Harita 1: Kars İl Haritası (2013 yılında inceleme yapılan alanlar).

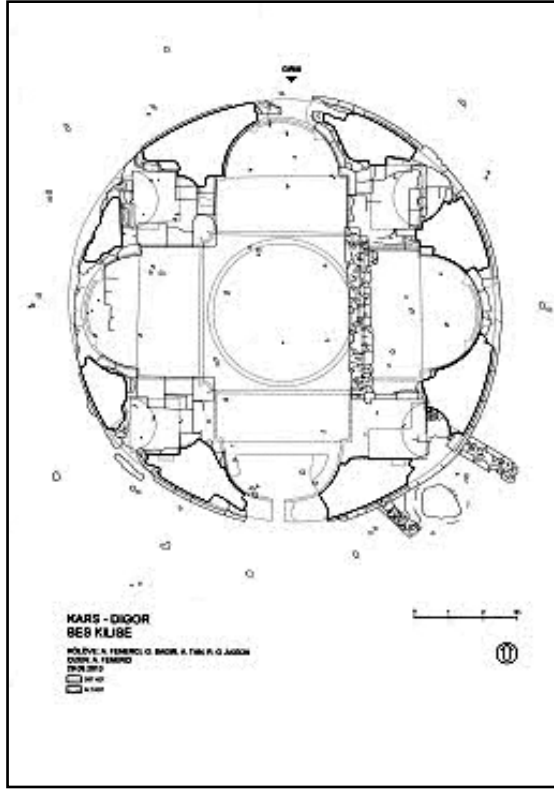
Çizim 1: Bagnayr Manastırı, Şapel, plan.

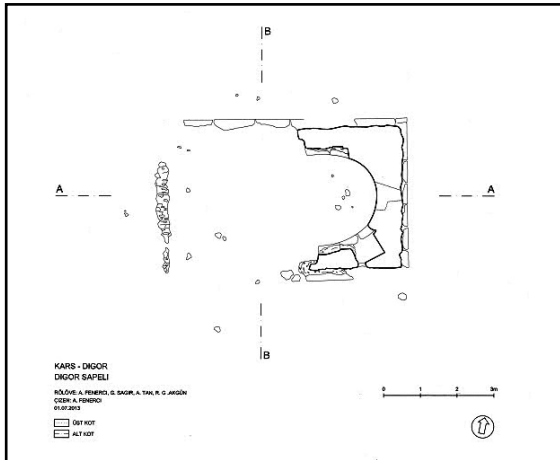
Çizim 2: Ataköy Kilisesi, plan.

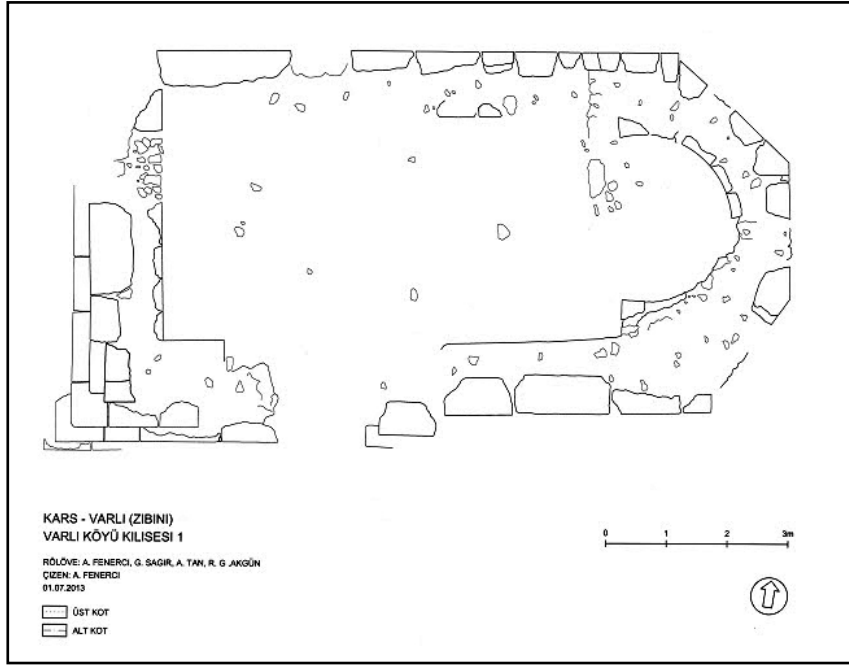
Çizim 3: Beş Kilise/Khtzkonk Manastırı, vaziyet planı.

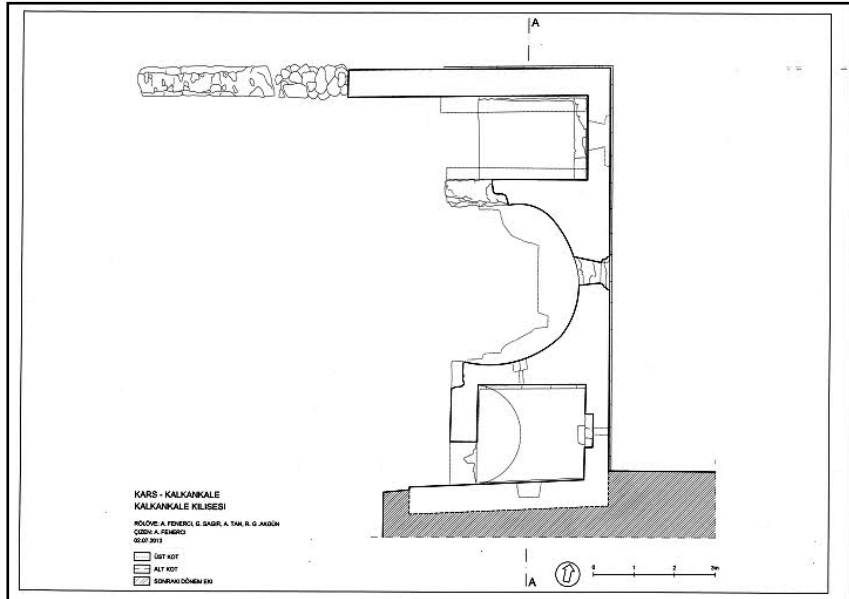
Çizim 4: Beş Kilise/Khtzkonk Manastırı, Surp Sarkis Kilisesi, plan.

Çizim 5: Dığor, Şapel, plan.

Çizim 6: Varlı (Zibni) Köyü, Şapel, plan.

Çizim 7: Kalkankale Köyü, Kilise, plan.

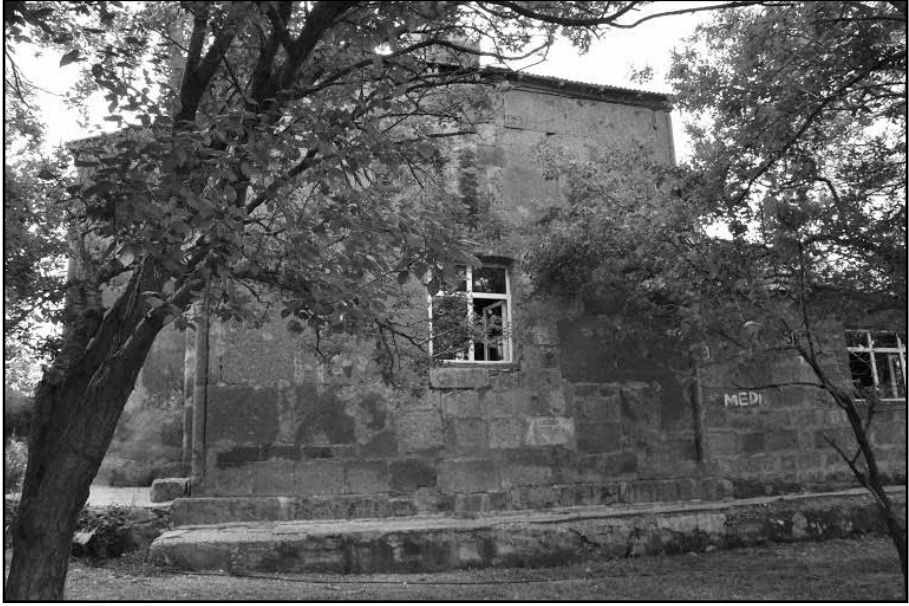
Resim 1: Ataköy Kilisesi, kuzeybatıdan genel görünüş.

Resim 2: Beş Kilise/Khtzkonk Manastırı, doğudan genel görünüş.

Resim 3: Digor, Şapel, kuzeydoğudan genel görünüş.

Resim 4: Varlı (Zibni) Köyü, Camii/Kilise, doğudan genel görünüş.

Resim 5: Kocaköy (Nahçıvan), Kilise, genel görünüş.

Resim 6: Kalkankale Köyü, Kilise, doğudan genel görünüş.

Resim 7: Çetindurak (Şirakavan) Köyü, Surp Pırgıç Kilisesi, genel görünüş.

BOĞSAK YÜZEY ARAŞTIRMASI 2013

Günder VARİNLİOĞLU*

Mersin İli, Silifke İlçesi, İmamuşağı Köyü sınırları içindeki Boğsak Adası ve çevresinde yürütülen yüzey araştırmasının dördüncü sezonu 9 Temmuz-16 Ağustos 2013 günlerinde, Boğsak Adası'nın yanı sıra, Boğsak Köyünde ve Aphrodisias ile Liman Kalesi arasında kalan kıyı çizgisinde gerçekleştirilmiştir.¹

BOĞSAK ADASI 'DOĞU MAHALLESİ'

Boğsak Adası'ndaki çalışmaların önemli bölümü, adanın doğu yamacının kuzey bölümünde, bitki temizliği sonrasında ortaya çıkarılan bölgede yoğunlaşmıştır (Resim: 1).² Adanın kuzeydoğu burnunda yer alan Kilise VI ile doruğun güneydoğu yamacının üst kesimindeki Kilise I ve V arasındaki yapılar, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan teraslar olarak düzenlenmiştir. Birbirinden dar geçitler ya da sokaklarla ayrılan bu yapılar büyük olasılıkla konut olarak kullanılmıştır (Çizim: 1). 'Doğu mahallesi' olarak adlandırdığımız bu alan, 2012 yılında adanın kuzeydoğusunda ortaya çıkardığımız mahallenin devamıdır. Her ne kadar bu iki bölge arasındaki fiziksel bağlantıyı yoğun bitki örtüsü nedeniyle henüz tümüyle inceleyememiş olsak da, Holmoi'a (Taşucu) ve bu limana yönelmiş deniz trafiğine bakan kuzeydoğu yamaçlarının adanın ana konut bölgesi olduğunu söyleyebiliriz. Bu alanda, kıyıya yakın kalıntıların yapı taşları neredeyse tamamen yağmalanmıştır. Üst kesimlerdeki yapılar çok

* Yrd.Doç.Dr. Günder VARİNLİOĞLU. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE.

- 1 Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi İbrahim Sezen ve Silifke Müzesi Müdürü İlham Öztürk'e teşekkürü borç biliriz. 2013 çalışmaları şu kurumların desteğiyle gerçekleştirilmiştir: Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü (AKMED), Mersin İl Özel İdaresi, Silifke Kaymakamlığı, İmamuşaklılar Derneği, European Commission FP7, Dumbarton Oaks ve Loeb Classical Library Foundation.
- 2 Bu çalışmada Bakanlık temsilcisi İbrahim Sezen, arkeolog Adil Yılmaz ve arkeolog Lara Taş'ın büyük emeği bulunmaktadır.

daha iyi durumdadır; az sayıda yapıda ikinci kat kalıntıları kısmen de olsa korunmuştur (Resim: 2). İkinci katı taşıyan kirişlerin delikleri ve taş örgüsü kemerler ya da kalıntıları görülmektedir (Resim: 3). Adanın tüm yüzeyinde sıklıkla karşılaşılan tonozlu sarnıçlar, genellikle yapıların bodrum katında (Resim: 4) ve/veya birinci kat düzeyinde, ana mekanlara bitişik inşa edilmiştir. Doğu mahallesindeki yapılarda, adanın neredeyse her kesiminde olduğu gibi, kaba yonu taş duvar örgüsü görülmektedir. Bu duvarlar, kabaca dikdörtgen biçimi verilen küçük boyutlu taşlar kireç harcı ile bağlanarak, çift cidarlı örülmüştür. Az sayıda yapıda, örgü içinde çatı kiremitleri ve devşirme mimari öğeler (örneğin kemer taşları, kiliselere ait levha parçaları) görülmektedir.

Doğu Mahallesi'nin güney sınırında, taş döşemesi ve basamakları iyi durumda günümüze gelmiş bir cadde güneybatı yönünde yamacı tırmanmaktadır (Resim: 5). Cadde, yamacın üst kotlarındaki Kilise I ve V'in güneydoğu duvarlarına paralel uzanmakta, bu iki yapıya, kısmen korunmuş bir merdivenle bağlanmaktadır. (Resim: 6). Bu yolun adanın güneydoğusunda hangi yapılara (örneğin Kilise III) ve bölgelere kadar uzandığını, yoğun bitki örtüsü nedeniyle inceleme olanağını bulamadık.

Cadde çizgisinde yer yer kayaya oygu ve/veya örgü mezarlar görülmektedir. Bunlar arasında düz kapağı üzerindeki haç motifi korunmuş olan örnek öbür bezemesiz mezarlardan farklılık göstermektedir (Resim: 7). Ana cadde-den ayrılan bir yol ile, küçük bir mezarlığın arasından geçerek, sarp kayalıkların üzerinde yükselen küçük bir bazilikaya (Kilise VII) ulaşılmaktadır. 2013 sezonunun son günlerinde, ağaçlık bir alanda bulduğumuz adanın yedinci kilisesinde bitki örtüsü nedeniyle belgeleme olanaksızdır.

Doğu Mahallesi'nde, çevredeki kiliselerin (I, V, VI) yakınında çok sayıda levha, sütun gövdesi, kaidesi ve başlığı bulunmuştur.³ Bunların bir kesimi üst kotlardaki Kilise I ve V'ten yuvarlanmıştır, öbürleri mahalledeki yapıların inşasında devşirme olarak kullanılmıştır. Bulunan levhalar çoğunlukla yerel kireç taşından yapılmış, balık sırtı bezemeli Geç Antik Döneme ait parçalar-
dır. Az sayıda haç motifli parça da yine yerel kireç taşından üretilmiştir. Bu levhaların bir kesiminin duvar örgüsü içinde devşirme olarak kullanıldığı bellidir. 2013 yılı mimari plastik buluntuları içindeki en ilginç örnek, Kilise VI'de bulunan haç ve geometrik bezemeli, delikli levhadır (Resim: 8). Eserin

3 Boğsak Adası'nın Doğu Mahallesi'nde, cadde boyunca ve ilerisinde ve günümüz Boğsak Köyü sınırları içinde toplam 71 mimari plastik öğe belgelenmiştir.

bir yüzü tamamen işlenmiş, öbür yüzünün bezemeleri yarım bırakılmıştır. Bu, kilisenin mimari süslemesinin, dahası belki de yapımının tamamlanmadığını düşündürmektedir.

HARITALAMA

Doğu Mahallesi'nde ortaya çıkan yeni mimari buluntuların yerleşim planına eklenmesi için gereken çizim ve ölçüm çalışmalarına başlanmıştır. Arkeolog Lara Taş (MSGSÜ) önderliğinde, İ.T.Ü. Geomatik Mühendisliği öğrencilerince yapılan ölçümlerde, geçen yıllarda olduğu gibi Leica Flexline TS06 Total Station ve Leica GNSS1200 aletleri kullanılmıştır. Ayrıca, 2010 yılından bu yana toplanan yersel koordinatlar, uydu görüntüleri ve hava fotoğraflarından yararlanılarak hazırlanmakta olan topografik haritayı tamamlayabilmek için, bu verilerin yeterli olmadığı bölgelerde ölçümler sürdürülmüştür. Kapsamlı bitki temizliğinin ardından, doğu mahallesinde ortaya çıkan kalıntıların yüksek çözünürlüklü hava fotoğrafları ve videosu çekilmiştir. Bu çalışmada, Dijkopter şirketinin tek pervaneli maket helikopteri, 35 mm.ye sabitlenmiş objektif ve kalibre edilmiş 21 megapiksel Canon 5D Mark II fotoğraf makinası kullanılmıştır. Adanın tümünü kapsayan video çekimlerinde ise GoSport Black kamera ve quadcopter kullanılmıştır. Bu yöntemle çekilen fotoğraflar, yerleşimin ve yapıların incelenmesinde ve planlarının üretilmesinde kullanılmaktadır. Ayrıca, DSM (Digital Surface Model) oluşturulması amacıyla Agi-Soft PhotoScan yazılımında değerlendirilmektedir.⁴

YÜZEY TARAMASI

2013 yılında yüzey araştırmalarına buluntu toplama izni verilmediği için adada yoğun yüzey taraması yapılamamıştır. Yalnız, doğu ve kuzeydoğu mahallerinde yüzeyde bulunan, İ.S. 6. ve 7. yüzyıllara tarihlenen üç bronz sikke Silifke Müzesi'ne teslim edilmiştir. Bunun yerine, seramik uzmanı arkeolog Rick Wohmann (Koç Üniversitesi) yönetiminde, 2010 ve 2012 yıllarında toplanan seramikler belgelenmiş ve incelenmiştir. Wohmann bu buluntulara dayanarak adanın seramik buluntuları için bir *chronotype* sistemi oluşturulması üzerine çalışmaktadır.

4 İTÜ Geomatik Mühendisliği öğretim görevlileri Dr. Umut Aydar ve Özgür Avşar adanın tümünü kapsayan bir uçuş planı hazırlamıştır. Ancak kullanmayı öngördüğümüz GPS donanımlı hexacopter'deki teknik bir arıza nedeniyle bu planın uygulaması ileriki sezonlara bırakılmıştır.

ARKEOMETRİ

Boğsak Yüzey Araştırması'nın 2013 sezonunda, adada ilk arkeometrik örnekleme çalışması gerçekleştirilmiştir. Yrd. Doç. Dr. Ali Akın Akyol ve ekibi (Gazi Üniversitesi), Boğsak Adası'ndan harç, sıva, toprak, taş/kayaç, maden cürufu, *tessera* ve kiremit örnekleri toplamıştır. Gazi Üniversitesi Malzeme Araştırma ve Koruma Laboratuvarı'nda şu analizler yapılmaktadır: fiziksel testler (birim hacim ağırlığı, su emme kapasitesi, gözeneklilik, ultrasonik hız ve Schmidt çekici sertliği, pozolonik aktivite), kondaktometrik analiz, pH ve tuz türü testleri, agrega ve granülometrik analiz, petrografik ince kesit optik mikroskop analizi, noktasal mikro-XRF ve PED-XRF. Analizlerin ilk sonuçlarına dayanarak, Boğsak Adası'nda kullanılan yapı öğelerinin fiziksel ve kimyasal özellikleri açısından gruplamayı, bunların adadaki dağılımlarını belirlemeyi, böylece Boğsak Adası için bir malzeme haritası çıkarmayı amaçlamaktayız.

FOTOGARAMETRİ

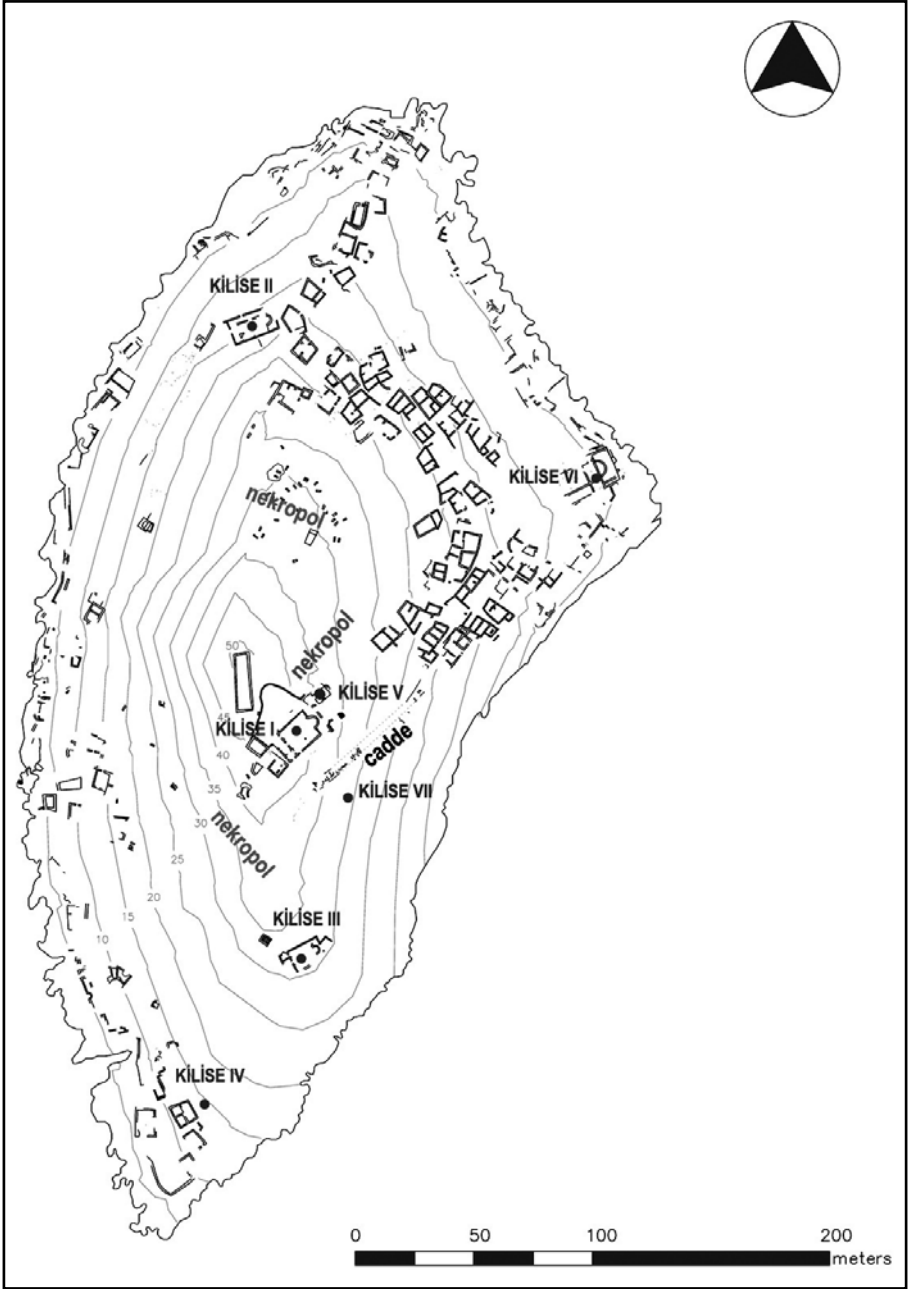
Dr. Serra Akboy ilk yönetiminde Boğsak Adası'nda ve kıyısında Yakın Mesafe Fotogrametrisi (*Close-Range Photogrammetry-CRP*) çalışması yürütülmüştür. Bu çalışma kapsamında kalibre edilmiş Canon D60 DSLR fotoğraf makinası ile 35 mm. sabit lens kullanılarak iki yapı ve üç mimari plastik öğesi fotoğraflanmıştır: Kilise V, bu kilisenin alt kotunda yer alan tonozlu bir sarnıç, yukarıda sözü edilen delikli levha ve Boğsak kıyısında iki sütun başlığı. Fotogrametri çalışmasında, Kilise V'te toplanan verilerin değerlendirilmesine öncelik verilmiştir. Serra Akboy İlk, *PhotoModeler Scanner* yazılımını kullanarak, dijital fotoğraflardan plan, kesit, cephe çizimlerine uygun orto-foto üretmiştir. Öte yandan yapının yoğun yüzey modellemesi (*Dense Surface Model-DSM*) ve animasyonu üzerine çalışmalarını sürdürmektedir. Araştırma kapsamında, bu yöntemin küçük yapılarda Lazer Tarama'ya alternatif bir yöntem olarak denenmesi amaçlamaktadır. Yakın Mesafe Fotogrametrisi, Lazer Tarama aletine göre, daha ucuz, hızlı ve Boğsak Adası'nın arazi koşullarında uygulaması görece kolay bir yöntemdir. Bu açıdan, yürüttüğümüz fotogrametri çalışmasının tek amacı çizim ve üç boyutlu model üretmek değildir, arkeolojide yeni belgeleme teknolojilerinin kullanımı konusunda yönetsel bir deneme gerçekleştirilmektedir.

BOĞSAK KİYİSİ VE DENİZ PEYZAJI

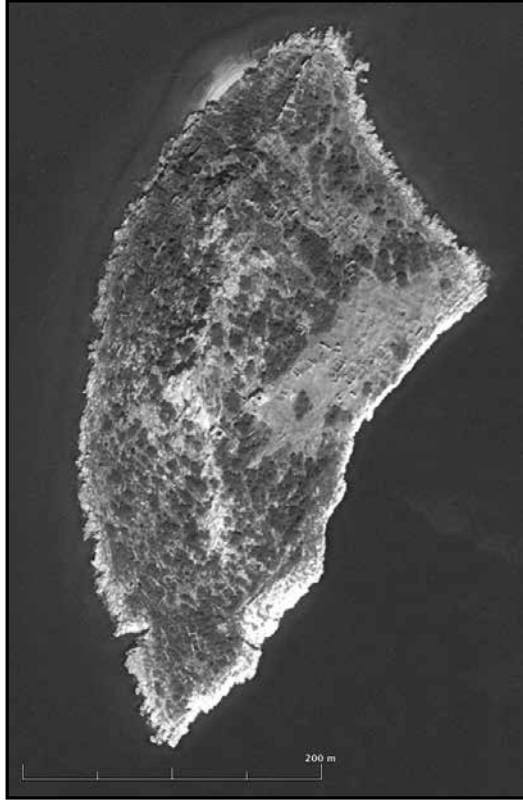
Boğsak Koyu ve Yeşilovacık'a değin uzanan kıyı çizgisinde keşif çalışmaları yürütülmüştür. Boğsak Koyu'ndaki araştırmamızda iki önemli kalıntı bulunmuştur. Bunlardan ilki, Silifke Müzesi uzmanı arkeolog Özgür Topbaş'ın bize gösterdiği, modern köy evlerinin arasında uzanan antik yoldur. Bu yolun açılması için, yamacı oluşturan anakayalar kesilmiş ve düzlenmiş, böylece yaya trafiğine uygun bir yüzey oluşturulmuştur. Bu yol çizgisi boyunca tek bir noktada iki tane kayaya oygu mezar bulunmaktadır.

Boğsak Koyu'ndaki ikinci önemli buluntu, Dr. Matthew Harpster (University of Birmingham) yönetimindeki sualtı ekibinin koyun güneyinde tespit ettiği, denizden içeriye uzanan geniş, eğimli ve düzlenmiş kayalık alandır (Resim: 9). Bu kalıntılar, Roma-Geç Antik Döneme tarihlenebilecek çekek yerleridir. Bu alanın güneyinde yükselen Kavurkaklık Tepesi'nde de arkeolojik ve mimari kalıntılar bulunmaktadır. Bu ön çalışmaya dayanarak 2014 yılında çekek yerleri ve çevresinde belgeleme ve inceleme çalışması gerçekleştirilecektir. Aynı ekip, batıda Aphrodisias ile doğuda Liman Kalesi arasında kalan kıyı bölgesinde ve denize egemen tepelerde, 2014 yılında yürütülmesi planlanan sualtı ve deniz peyzajı araştırmasına yönelik ön tespit çalışmalarında bulunmuştur.

Boğsak Yüzey Araştırması'nın 2013 sezonunda ortaya çıkarılan kalıntılar, ada yerleşiminin konut bölgesinin daha önce bilinenden çok daha geniş bir alanı kapladığını göstermektedir. Adanın doğu yamacındaki taş döşeli cadde, bu caddenin güneyinde bulunan yedinci kilise, Boğsak Adası'nın işlevleri, kullanımı ve evreleri üzerine yeni veriler ve sorular ortaya koymuştur. Boğsak Yüzey Araştırması 2014 sezonunda, adanın konut bölgesine yoğunlaşmayı sürdürecektir, bunun yanı sıra Boğsak çevresinde bölgesel ve sualtı yüzey araştırması ve arkeometrik örnekleme çalışmaları yürütülecektir.

Çizim 1: Boğsak Adası'nın kısmi yerleşim planı (Çizen: S. Deniz Coşkun).

Resim 1: Adanın Google Earth görüntüsü (2014).

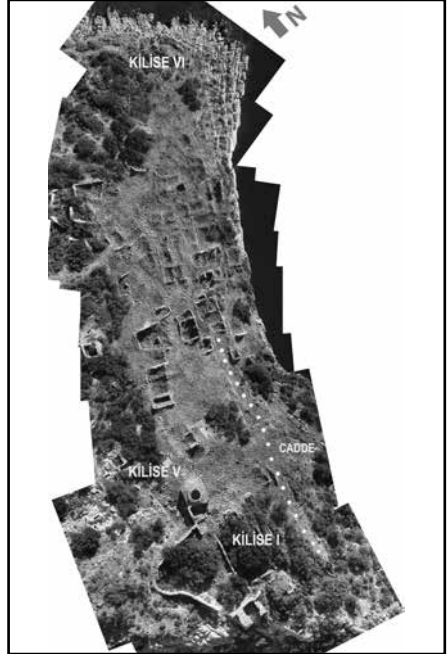
Resim 2: Doğu Mahallesi'nin üst kesimindeki yapı kalıntıları.

Resim 3: Doğu Mahallesi'nin üst kesiminde taşıyıcı kemer.

Resim 4: Bir yapının bodrum katındaki tonozlu sarnıç.

Resim 5: Doğu Mahallesi'ni gösteren ölçeksiz ve rektifiye edilmemiş hava fotoğrafı kolajı

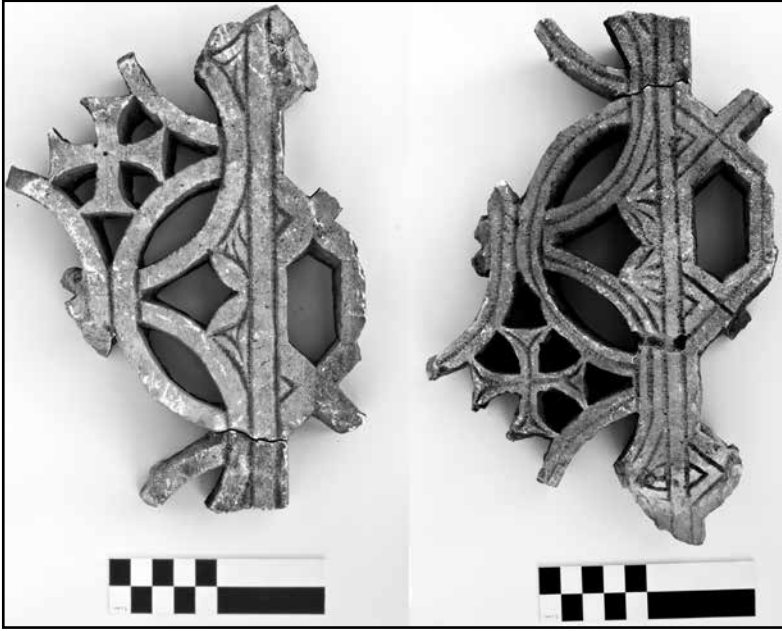

Resim 6: Basamaklı, taş döşeli cadde.

Resim 7: Haç motifli kapakla örtölmüş *chamosorion* tipi mezar.

Resim 8: Kilise VI'da bulunmuş levha.

Resim 9: Boğsak Koyu'nda antik çekek yeri.

DAĞLIK KİLİKİA YERLEŞİM TARİHİ VE EPIGRAFYA ARAŞTIRMALARI 2013

Hamdi ŞAHİN*
Aşkın ÖZDİZBAY

Mersin İli, Erdemli, Silifke, Mut, Gülnar, Çamlıyayla, Aydıncık, Bozyazı, Anamur ve Tarsus ilçelerinde Yerleşim Tarihi ve Epigrafiya Araştırmalarına¹ başkanlığım altında, Yrd. Doç. Dr. Aşkın Öz dizbay, Klasik Filolog Figen Şahin (MA), Klasik Filolog Sinem Küçük oğlu, Restoratör Nazım Can Cihan ve Kültür ve Turizm Bakan lığını temsilen Hatay Müzesi'nden Arkeolog Ömer Çelik katılmışlardır².

Yüzey Araştırmalarımız üç amaca yönelik gerçekleştirilmiştir

Kurşun Kalesi Tapınağı ve Stoasının çizim ve belgelenmesi

Antik kentlerin ve egemenlik alanlarındaki yerleşmelerde yazıt ve yerleşmelerin saptanması

Antik yollar ve mil taşlarının belgelenmesi.

1. Kurşun Kalesi Tapınağı ve Stoası'nın Çizim ve Belgelenmesi

Kurşun Kalesi, "Dağlık Kilikia Bölgesi Yerleşim Tarihi ve Epigrafiya Araştırmaları" çalışmaları kapsamında, 2007 yılından itibaren çeşitli kereler ele alınmıştır. Mersin İli, Silifke İlçesi Yeğenli Köyü arazisi sınırlarında içinde

* Doç. Dr. Hamdi ŞAHİN, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı 34459 Vezneciler, İstanbul/TÜRKİYE.

Yrd. Doç. Dr. Aşkın ÖZDİZBAY, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı 33459 Vezneciler, İstanbul/TÜRKİYE.

1 Kurşun Kalesi Tapınağı çalışmaları ve yüzey araştırmalarımıza desteklerinden dolayı İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı'na (Proje No: 31871) teşekkür ederim.

2 Arazi çalışmalarımıza izin veren Kültür ve Turizm Bakanlığı'na teşekkürü borç bilirim.

bulunan antik yerleşme küçük tarımsal nitelikli bir tepe üstü yerleşmesidir. Yaklaşık çapı 300 x 200 m. boyutlarındadır. Kuzeye doğru ilerledikçe yükselen yerleşme kuzey-güney doğrultulu bir yayılım alanına sahiptir. M.S. 3.-4. yy.a tarihlenen konutlar tepenin güney eteklerinden itibaren yerleşmenin geneline dağınık olarak yayılmıştır. Bu yapı kalıntılarının hemen doğusunda ve batısında harman yerleri, zeytinyağı ve şarap ışıkları bulunmaktadır. Yerleşmenin kuzeydoğusundaki en yüksek noktada tapınak ve tapınağın yaklaşık 50 m. kuzeydoğusunda bir stoa kalıntısı yer almaktadır (Resim: 1). 2007 yılında yürütülen çalışmalarda, stoda iki tane, tapınağın hemen önündeki arkhitravının üzerinde ise bir tane olmak üzere, toplam üç adet Eski Yunanca yazıt tespit edilmiştir.

Daha önce farklı yayınlarda³ bahsi geçen tapınak 2013 yılında mimari ve epigrafi açıdan ayrıntılı olarak ele alınmış ve bir makale olarak yayımlanmıştır⁴. Tapınak kuzeybatı-güneydoğu yönünde, kütsel bir kaya oluşumunun üzerinde konumlandırılmıştır. Yapının girişi güneydoğusundadır. Kuzeybatısı ise hemen arkasındaki Karyağdı Vadisi'ne bakmaktadır. Yapı, yüksekteki konumuyla bütün yerleşmeye hâkim konumdadır (Resim: 2). Tapınağın sınırlandırılmış bir temenosa sahip olduğuna dair bir kanıt bulunmamaktadır. Yapının doğu, batı ve güneyinde arazinin temel yapısını oluşturan ve üzerlerinde taş alım izleri görülen yoğun kaya kütleleri bulunmaktadır. Arazinin, yerleşmedeki yapılar için yerinde bir taş ocağı olarak kullanılmış olduğu açıktır. Tapınak 15,52 m. x 7,838 m. stylobat ölçülerine sahiptir ve doğrudan kayalık yüzey üzerine inşa edilmiştir. Tapınağın kuzey ve güney uzun kenar naos duvarları boyunca yer yer görülebilen tabanın, yerli kayanın düzlenmesiyle oluşturulduğu saptanmıştır. Güney anta ucundan görülebilen tek sıra iki blok taşla, yine güneydoğu kısa kenar (giriş) boyunca, üzerindeki yıkılmış parçalar sebebiyle sayısı tam olarak saptanamayan, ancak korunmuş tek sıra bir bloktan bir döşeme oluşturulduğu saptanabilmektedir. Bu kısım sütunlar için stylobat işlevi görüyor olmalıdır. Yapılan incelemede pronaosa ait olabilecek bir duvar uzantısına rastlanmamıştır. Zaman içinde tapınak zeminindeki plan özelliklerinin daha az görülebilir olması buna sebep olmuş olabilir. Tapınağın bir pronaosu da olmayabilir (Resim: 3). Tapınağın kuzey

3 Bu adlandırmalar için bk.: Söğüt 1998: 96; Durugönül 1998: 285; Durukan 2003: 232; Şahin 2007: 129; Şahin 2009: 440; Şahin 2010: 24.

4 Söz konusu makale ve ayrıntılı bilgi için bkz. Şahin - Özdzibay 2014, *passim*.

uzun cella duvarının iç yüzünde biri büyük ve kemerli, diğeri ise çok daha küçük dikdörtgen kesitli iki niş bulunmaktadır (Resim: 4). Etrafına saçılmış durumdaki kireç taşından mimari öğeleri nispeten iyi korunmuştur. Bu mimari parçaların yardımıyla yapının küçük ölçekli Dor düzeninde, prostylos, tetrastilos bir tapınak olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan hesaplamalarla sütunlar arası mesafenin (*intercolumnium*) systylosa yakın olduğu saptanmıştır. Duvar örgüsü bölgede özellikle Hellenistik Dönem’de sık rastlanan, ancak Roma Dönemi’nde de görülebilen polygonal ve yamuk formlu bloklardan oluşturulmuştur (Resim: 5). Tapınağın yaklaşık 20,00 m. doğu karşısındaki bir kaya kütlesi düzensiz dörtgen prizmaya yakın formda işlenmiştir ve doğu kenarında alçak basamak benzeri bir kısım oluşturulmuştur. Bu işlenmiş kaya kütlesi tapınağın sunağı işlevinde kullanılmış olabilir. Köşe alınlık bloklarından beşik çatılı olduğu saptanan tapınağın korunmuş mimari parçalarının ölçümü sonucu toplam 10, 495 m. yüksekliğe sahip olduğu saptanmıştır. Kurşun Kalesi Tapınağı “Yerleşme İçî Tapınakları” sınıflandırması içinde değerlendirilebilir. Tapınak, yapılan karşılaştırmalar ve bölgede özellikle M.S. 1. yy.da yoğunlaşan mimari faaliyetler değerlendirildiğinde en erken Vespasianus Dönemi olmak üzere M.S. 1.yy.a tarihlenebilir. Tapınağın önünde düşerek ters çevrilmiş olan yazıttan tapınağın, M.S. 3-4. yy.da bir mezar olarak kullanıldığı da anlaşılmaktadır. Yazıt aşağıdaki gibidir:

Tapınağın güneydoğusunda ve cephesine ait olması gereken ters dönmüş, kireç taşından arkhitravin ön yüzünde. Yazıt satırları eğri bir hat izlemektedir ve harfler özensizdir.

Yük.: 0, 62 m.; Gen.: 2,47 m.; Hy.: 0,035-0,04 m.

[- - - -] Ἐρμῆσιάνακτος τῆς

γυναικὸς αὐτοῦ.

Tapınağın yaklaşık 50 m. kuzeydoğusunda yer alan doğu-batı doğrultulu, dikdörtgen stoanın duvarları düzensiz, polygonal kireç taşı taşlardan (logaden) harçsız olarak örülmüştür (Resim: 6-7). Stoa'nın doğu kısmında, üç adet sütun tamburu yan yana in situ durumlarına yakın olarak korunmuştur. Bu sütunların Dor düzeninde başlıklara sahip olduğu anlaşılmıştır. Stoa'nın arka duvarında dükkân ya da farklı işlevli bir mekân yoktur. Stoa'nın doğusunda kemerli bir girişle geçilen bir mekân saptanmıştır. Yapının batı kısa kenarına bitişik işlevi belirlenemeyen bir başka mekân daha bulunmaktadır. Stoya ait

M.S. 1.-2. yy.a tarihlenen Eski Yunanca iki yazıttan, yapının kişisel bağışlar sonucu Selene Epekoos için yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Yazıtlar aşağıdaki gibidir:

Stoa içerisinde, kireç taşından dikdörtgen bir blok üzerinde, *tabula ansata* içerisinde 4 satırlık yazıt. S. 1 doğal tahribat nedeniyle zarar görmüştür.

Yük.: 0,96 m.; Gen.: 1,73 m.; Hy.: 0,03, 5-0,04 m.

[Λο]ύ'κτ'ο'ς' Σε'κ'οῦ'ν'δ'ο'ς'

[Σε]λ||νη ≡ Ε'π'[η]κ[ñ]Ἀ

τ'ν σ[τοᾶ]ν [ἐ]κ τῶν

ιδίων.

Stoanın batısındaki mekânda dikdörtgen bir blok üzerinde, *tabula ansata* içerisinde 5 satırlık yazıt. Yazıtın ilk satırı kısmen tahrip olmuştur.

Yük.: 0, 79 m.; Gen.: 1,40 m.; Hy.: 0,04-0,05 m.

Ηλις' (?) [=I]ουλίου [=P]ο'ύφο[v]

Σελ||ν[η] ≡ Επηκ[ñ]Ἀ

στοᾶν ἐκ τῶν ιδί-

ων ἐπί κείονα'ς

πίντε.

Dağlık Kilikia bölgesi yazıtları değerlendirildiğinde, Zeus, Hermes ve Athena kültlerinin baskın olduğu görülmektedir. Ancak özellikle M.S. 1. yy.'dan itibaren yaşanan siyasal, sosyal ve kültürel değişimler ile birlikte, bölgede farklı kültürler de görülmeye başlanmıştır. Bölgedeki yazıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Tanrıça Selene de bu dönemden itibaren toplumun her kesimi tarafından tapınım görmüştür. Yazıtların tümünde bazen tek bazen de Heli-os, Zeus, Athena ve yer altı tanrılarıyla birlikte mezarların koruyucu niteliği ile görülen Selene, Kurşun Kalesi'nde ilk kez "işiten/duyan tanrıça" olarak karşımıza çıkmaktadır.

Doğrudan bir kanıt olmamakla birlikte, Kurşun Kalesi tapınağıyla ilişkili olması gereken stoadaki yazıtlar, bize tapınağın da Tanrıça Selene'ye adanmış olabileceğini düşündürmektedir.

İncelemeler sonucu yerleşmenin gelişimi hakkında şunlar söylenebilir: Kurşun Kalesi yerleşmesinde tapınak inşasından önce, tapınağın bulunduğu mevkiinin doğal bir kutsal alan olarak kullanılmış olmalıdır. Alan aynı zamanda tapınak, stoa, konutlar ve mezarlar için bir taş ocağı olarak da kullanılmıştır. Erken Roma İmparatorluk Döneminde tüm imparatorlukta görülmeye başlayan siyasal barış ortamı ve ekonomik refah, inşa faaliyetlerinin artmasına imkân vermiştir. Kurşun Kalesi tapınağı, Erken Roma İmparatorluk Döneminde tüm imparatorlukta görülen barış ve görece refah artışıyla artan inşa faaliyetleri esnasında inşa edilmiş olmalıdır. Yapı, en erken İmparator Vespasianus Dönemi muhtemel olmakla birlikte, genel olarak M.S. 1. yy.da inşa edilmiş olmalıdır. Mimari açıdan tapınakla şekillenmeye başlayan kutsal alana M.S. 1.-2. yy.da kişisel bağışlar sonucunda bir stoa eklendiği yazıtlar vasıtasıyla sabittir. Bu stoaya ait dükkân olabilecek mekânların bulunmayışı, yazıtlarıyla Selene'ye adanmış olması, kutsal karakterli bir stoa olması gerektiğini göstermektedir. Tapınağın inşası için, bilinçli olarak arazinin en yüksek ve belirgin yerinin seçildiği anlaşılmaktadır. Tapınağın çevresindeki konutlar ve bunlara ait işlikler ise önceden sadece kutsal alan karakteri taşıyan alana, M.S. 3.-4. yy ve sonrasında eklemlenerek, burasının aynı zamanda bir yerleşme özelliği kazanmasına yol açmıştır. Bu dönemde tapınak, arkhitravı üzerine kazanmış yazıttan anlaşıldığı üzere bir mezar olarak kullanılmış olmalıdır. Yerleşme devamlılığı büyük bir olasılıkla M.S. 4.-5. yy.'a kadar sürmüştür.

2. ANTİK KENTLERİN VE EGEMENLİK ALANLARINDAKİ YERLEŞMELERDE YAZIT VE YERLEŞMELERİN SAPTANMASI

Silifke İlçesi

Silifke'nin yaklaşık 15 km. kuzeyindeki Güpdüştü Çayı Tülü Mevkii'nde bir yer altı mağarası saptadık. Mağaraya iniş dar bir girişten sağlanmaktadır. İnışten sonra ilk katta yaklaşık 3x4 m. boyutlarında bir avlu bulunmaktadır. Bu avludan farklı yönlerle doğru açılan dar koridorlar mevcuttur. Bunlardan doğu koridoru vasıtasıyla ikinci bir kata daha inilmektedir. İkinci katın batı duvarında, düzleştirilmiş bir alana iki tabula ansata işlenmiştir. Her iki tabula ansata üzerinde siyah boyayla yazılmış ve büyük bir olasılıkla M.S. 2-3. yüzyıla tarihlenen birer yazıt yer almaktadır. Mağara içerisindeki nemden dolayı, yazıtın büyük bir bölümü tahrip olmuştur. Okunabilen kısımlardan burada bir kutsal alanın oluşturulduğu ve mekanın Athena'ya adandığı anlaşılmaktadır.

Silifke'nin yaklaşık 30 km. kuzeyinde bulunan Uzuncaburç'daki (Diokaisareia) Antik Dönem yazıtlarının belgelenmesine devam edilmiştir. Yazıtların GPS noktaları alındı, belgelendi ve estampajları alındı.

Narlıkuyu Beldesi Hasanliler Mahallesi Çele Mevkii'nde yürüttüğümüz araştırmalarda dikdörtgen bir sunak üzerinde iki satırlık Eski Yunanca yazıt tespit edildi. Yazıtın ilk iki harfi tahribattan dolayı kırıktır. Yazıtın sağ alt kısmında *folium* (yaprak) mevcuttur. Dikdörtgen sunak üzerinde, Eski Yunanca 2 satırdan oluşan yazıtın, sağdan son iki Sunağın Dağlık Kilikia'da geniş bir yayılım alanında tapınım gören Dağ Tanrıçası Athena'ya adanmıştır. 2007 yılında Çele Mevkii'nde yürüttüğümüz çalışmalarda yine benzer özellikler taşıyan bir sunak üzerinde Zeus Kodopaios'a adanmış bir yazıt saptamıştık⁵. Bu nedenle Çele Mevkii büyük bir olasılıkla Roma İmparatorluk Dönemi'nde farklı tanrılara sunular gerçekleştirilen bir kült yeri olma özelliğini taşıyor olmalıdır.

Hüseyinler Köyü Almaney Mevkii'nde antik yerleşme saptandı. 100x50 m çapındaki yerleşmenin merkezinde bir adet Roma Dönemine tarihlenen bir çiftlik evi bulunmaktadır. Çiftlik evinin içerisinde tek sıkma ve tek toplama havuzlu bir zeytinyağı-şarap işliği görülmüştür. Çiftlik evinin hemen dışında, muhtemelen buranın sakinlerine ait yuvarlak bir mezar sunağı saptanmıştır.

Tarsus İlçesi

Tarsus İlçesi çalışmalarımız kapsamında, Tarsus'un yaklaşık 44 km. kuzeyinde bulunan Gülek Boğazı geçidi, Aspava Mevkii'nde bir anakaya üzerinde bulunan ve İmparator Caracalla Dönemi'ne atfedilen yol yapım yazıtı incelenmiştir.

Tarsus'un yaklaşık 15 km. kuzeyinde bulunan Sağlıklı Köyü'ndeki Roma Dönemi antik yolu incelenmiş ve GPS ile koordinatları alınmıştır. Antik yol yaklaşık olarak 4 km. kadar izlenebilmekte olup genişliği 3-4 m. arasında değişmektedir. Yer yer tahribata uğramış olan antik yol üzerindeki mil taşı belgelenmiştir.

3. Antik yollar ve mil taşlarının belgelenmesi.

2013 yılı *Corpus Inscriptionum Latinarum XVII/5-2 Miliaria Provinciarum*

---

5 Sayar – Şahin 2008, 113-124.

Lyciae-Pamphyliae et Ciliciae başlıklı projemizin birinci sezon çalışmaları üç amaca yönelik gerçekleştirilmiştir⁶:

- 1- Bölgenin antik yollarının belgelenmesi
- 2- Daha önce yayımlanmış olan mil taşlarının arazide tekrar incelenerek, bunların önceki edisyonlarla karşılaştırmasının yapılması, yeniden belgelenmesi ve estampajlarının alınması.
- 3- Yeni mil taşı yazıtlarının tespiti.

1- *Bölgenin antik yollarının belgelenmesi (GPS noktaları alınması, fotoğraflama ve ölçüm):*

Bu çalışmalar kapsamında:

Karadedeli-Cambazlı

B- Kızkalesi (Korykos) -Diokaisareia

C- Olba (Uğuralanı)-Diokaisareia (Uzuncaburç)

D- Kanytella (Karlıdivane)-Karaahmetli-Emirzeli-Esenpınar-Sömek-Kızılgeçit

E- Elaiussa/Sebaste (Ayaş)-Çatiören

F- Narlıkuyu-Korykion Antron (Cennet-Cehennem Obrukları)-Kızılisalı

G- Seleukeia (Silifke)-İmamlı-Keşlitürkmenli-Diokaisareia (Uzuncaburç) arasındaki antik yollar 1,5 km.de bir GPS ile noktalandırılarak belgelendi. Antik yolların genişlikleri alındı.

H- Tarsus Sağlıklı Köyü Roma yolu ise 10 m.de bir GPS ile noktalandırılarak belgelendi.

İ- Kızkalesi'nin 10 km. kadar kuzeyinde yer alan Cambazlı Köyü Erikli Çukur Mevkii'nde tespit ettiğimiz antik yerleşmenin hemen batısından geçen antik yol 300 m boyunca izlenebildi. Yaklaşık 3 m. genişliğinde olan antik yol, kaba moloz taşlarla döşenmiştir. Antik yol 10 m.de bir GPS ile noktalandırılarak belgelendi.

---

6 Çalışmalarımıza destek veren Suna ve İnan Kırac Vakfı Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü'ne teşekkürlerimi bir borç bilirim.

2- Daha önce yayımlanmış olan mil taşlarının arazide tekrar incelenerek otopsi-
lerinin yapılması, yeniden belgelenmesi ve estampajlarının alınması.

Bu çalışmalar kapsamında Dağlık Kilikia'da aşağıda yer alan yazıtların,
edisyonları ile karşılaştırılmaları yapılmıştır.

1- Kanytelis

Edisyon: CIL III, 13625; Denkschr. 44 (1896), 51, no. 118; ETAM 22, 1998, no.
Kan 26.

Imp(erator) Caesar

divi Traiani

Parthici f(ilius) divi

Nervae nepos

5 Traianus Hadria-

nus Aug(ustus) pont(ifex) max(imus)

tr(ibunicia) pot(estate) iiii co(n)s(ul) iii p(ater) p(atriciae) p[e]r

Iu[l](ium) (?) [C]a[s]tum (?) [l]eg(atum)

[Au]g(usti) pr(o) pr(aetore)

10 *m`ilia) p(assuum) XXI.*

2- Korykos

Edisyon: CIL III, 12123; JHS 12, 1891, 273, no. 79-4; ETAM 22, 1998, no. Kry
202 a-b.

[Imp(erator) Cae]sar L(ucius) Septimius

[Severu]s Pius Pertinax

[Aug(ustus)] Arab(icus) Adiab(enicus) p(ontifex) m(aximus)

[trib(unicia)] pot(estate) v imp(erator) viii

5 *[co(n)s(ul)] ii proc(onsul) p(ater) p(atriciae) et M(arcus)*

[Aurelius] Antoninus

[Caesar] imp(erator) desig(natus)

Marco Aurel[i]o

Antonino Pio

10 *et* -----

δ'

3- *Korykos*

Edisyon: *MAMA* III, 130, no. 199 b; *ETAM* 22, 1998, no. Kry 501.

[[-----]]

καί Οὐαλέριον

[[-----]]

τὸν ἐπιφ[α]νέστατον

5 Καίσαρα καί Φλαοῦιον

Οὐαλέριον

Κωνσταντεῖν[ο]ν

τὸν ἐπιφανέστα-

τον Καίσ[α]ρα

10 Μί(λια) β'.

4- *Olba-Diokaisareia*

Edisyon: *AS* 19 (1969), 140f, no. 2; *AE* 1973, 543; *ETAM* 22, 1998, no. OID 98.

BETP-N

ΩΝ'ΙΟ

Αὐτοκράτωρ [Καῖσαρ]

Οὐεσπασ[ια]νὸς Σεβαστὸς

5 ἀρχιερεὺς [μέγιστος δημαρ]-

χ[ι]κῆς ἐξου[σ]ίας [τὸ- αὐτοκρά]-

τωρ τὸ ιε' [πα]τ[ὴρ] πατρίδος]

τειμητῆς ὕπατος τὸ [----]

κατεσκ'ἐΰασεν [-----]

- 10 AIKH [----- διὰ]
Σεπι[μί]οῦ [-----]
πρεσβεῦ[τ]οῦ κα[ὶ] ἀντισ[τρατήγου].

5- Gülek Boğazi

Edisyon: CIL III 227=CIL III² 12118=III 14177¹¹=IGR III 892; IK 55, 292, no. 55;

- Imp. Casar Marcus Au-*
relius [Antoninus pi]us
felix invic[tus] Aug[u]s-
tus, montibus caesi[s],
5 *viam latiore[m] fecit.*
ὅροι [Κι]λί-
κων.

6- Korykos yol yapımı Yazıtı

Edisyon: AS 19, 1969, 139.

- ⇒Επὶ Φλ(αοῦίου) Ἰουστίνου Ἀγούστ(ου)
κ(αὶ) Ἰουστινιανοῦ ὑ-
πάτου Ἀππάλις
ὁ ἐνδοξότ(ατος) τὴν ὁ-
5 δὸν ἄβατον οὖσα(ν)
ἐκόσμησεν.

3- Yeni mil taşı yazıtlarının tespiti.

Yeni mil taşı yazıtlarının tespitine yönelik çalışmalarımızda,

1- Mersin İli Silifke İlçesine bağlı Gündüzler Köyü'nün yaklaşık 10 km. kuzeyinde ve Yeniçıktı Köyü'nün yaklaşık 13 km. kuzeybatısında yeni bir mil taşı tespit edilmiştir. Kalker taşından oval formlu mil taşı üstten ve alttan kırık durumdadır. Yazıtlı alanın sağdan ve soldan tahrip olması nedeniyle ancak kısmen okunabilmektedir.

2- Yüzey araştırmalarımız kapsamında Anamur Arkeoloji Müzesi envanterine kayıtlı bir mil taşını çalışılmıştır. Mil taşı müze kayıtlarına göre Anamur'un kuzeyindeki Demirelik (Çarıklar Yaylası) Mevkii'nden getirilmiştir. Kumtaşından silindirik mil taşı, üstte sol taraftan ve alttan kırık durumdadır. Yazıtlı alanın birçok yerinde aşınma ve kırıklar mevcuttur. Mil taşını imparator Marcus Aurelius'un XIII. *Tribuncia potestas*'ı nedeniyle M.S. 168/169 yılına tarihlemek mümkündür.

3- Korykos-Diokaisareia antik yolu Hüseyinler Mevkii'nde modern asfaltın hemen kenarında toplu olarak duran mil taşları belgelenmiştir.

4- Cambazlı Köyü merkezinde bir mil taşı belgelenmiştir⁷.

KAYNAKÇA

DURUGÖNÜL 1998, S. Durugönül, "1996 Yılı İçel ili (Antik Dağlık Kilikya) Yüzey Araştırması ile Kuleler – Kaleler ve Yerleşimlere Olan İlişkileri" XV. AST, C.1, 1998, 281-293.

DURUKAN 2003, M. Durukan, "Olba/Diocaesarea'daki Piramit Çatılı Mezar Anıtının Tarihlemesi Üzerine Yeni bir Görüş", *Olba* VII, 2003, 219 -238.

SAYAR – ŞAHİN 2008, M. H. Sayar – H. Şahin, "Zeus Kodopas. Eine neue Epiklese des Zeus aus dem Rauhen Kilikien", *Epigraphica Anatolica* 41, 113-124.

SÖĞÜT 1998, B. Söğüt, *Kilikia Bölgesi'ndeki Roma İmparatorluk Çağı Tapınakları* (Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi 1998).

ŞAHİN – ÖZDİZBAY 2014, H. Şahin – A. Öz dizbay, "Dağlık Kilikia Kurşun Kalesi Tapınağı ve Stoasına İlişkin Yeni Öneriler", *Adalya* XVII, 2014, 86-121.

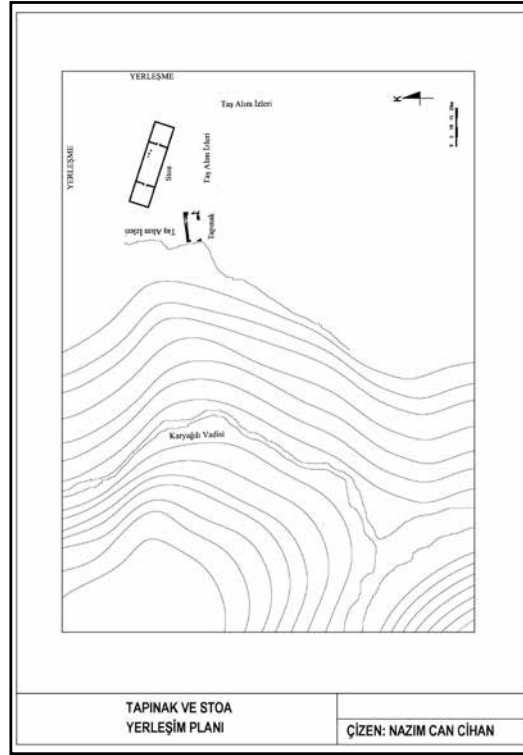
ŞAHİN 2007, H. Şahin, "Doğu Dağlık Kilikia: Polis-Khora İlişkileri Üzerine İlk Düşünceler", *CollAn* VI, 2007, 115-179.

ŞAHİN 2009, H. Şahin, "Dağlık Kilikia 2007: Yerleşim Tarihi ve Epigrafya Araştırmaları" 26. AST, C. 1, 2009, 437-456.

ŞAHİN 2010, H. Şahin, "Dağlık Kilikia Yerleşim Tarihi ve Epigrafya Araştırmaları 2008", 27. AST, C. 3, 2010, 17-28.

7 2013 yılı çalışmalarımız ile ilgili "H. Şahin, Zwei neue Meilensteine aus dem Rauhen Kilikien – Vorarbeiten zum Band *Corpus Inscriptionum Latinarum* XVII/5,3 *Miliaria Provinciarum Lyciae-Pamphyliae et Ciliciae*" konu başlıklı makale yayın aşamasındadır.

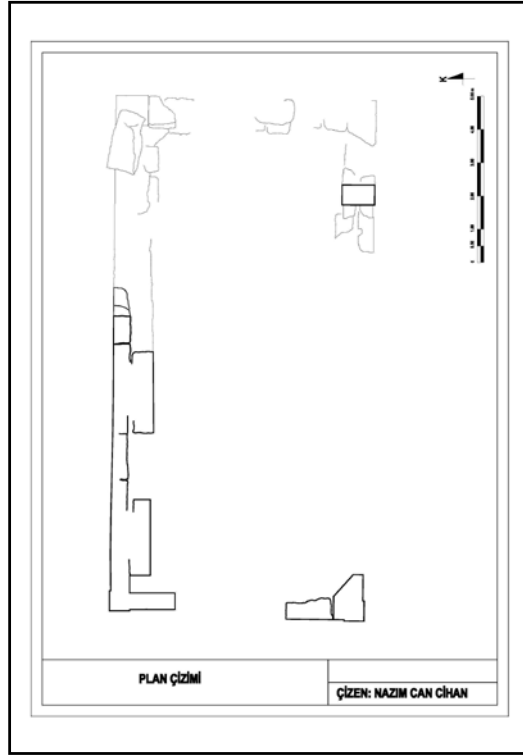

Resim 1: Kurşun Kalesi Tapınak ve Stoa yerleşim planı.

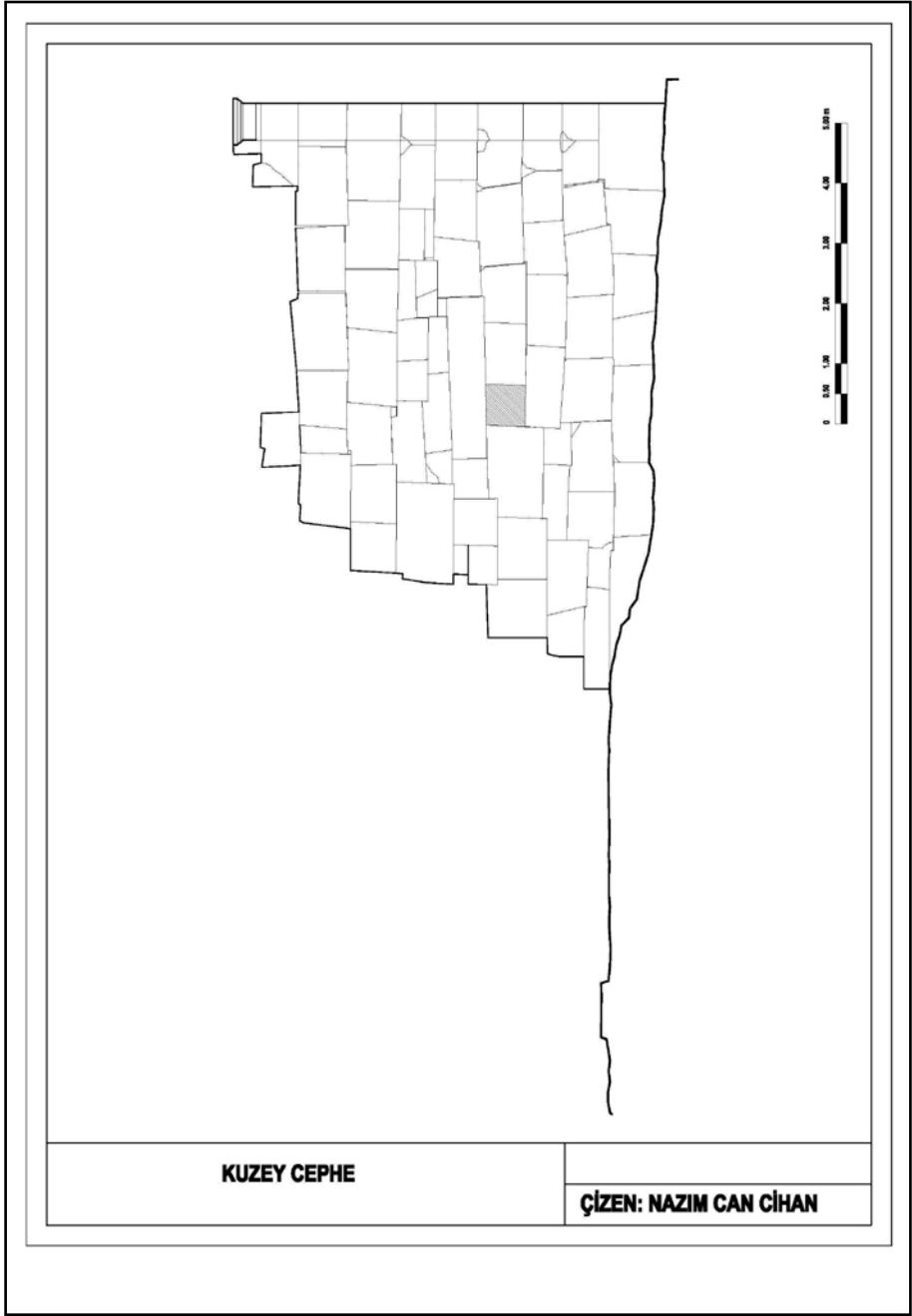
Resim 2: Kurşun Kalesi Tapınağı, ön cephe, kuzeydoğudan görünüm.

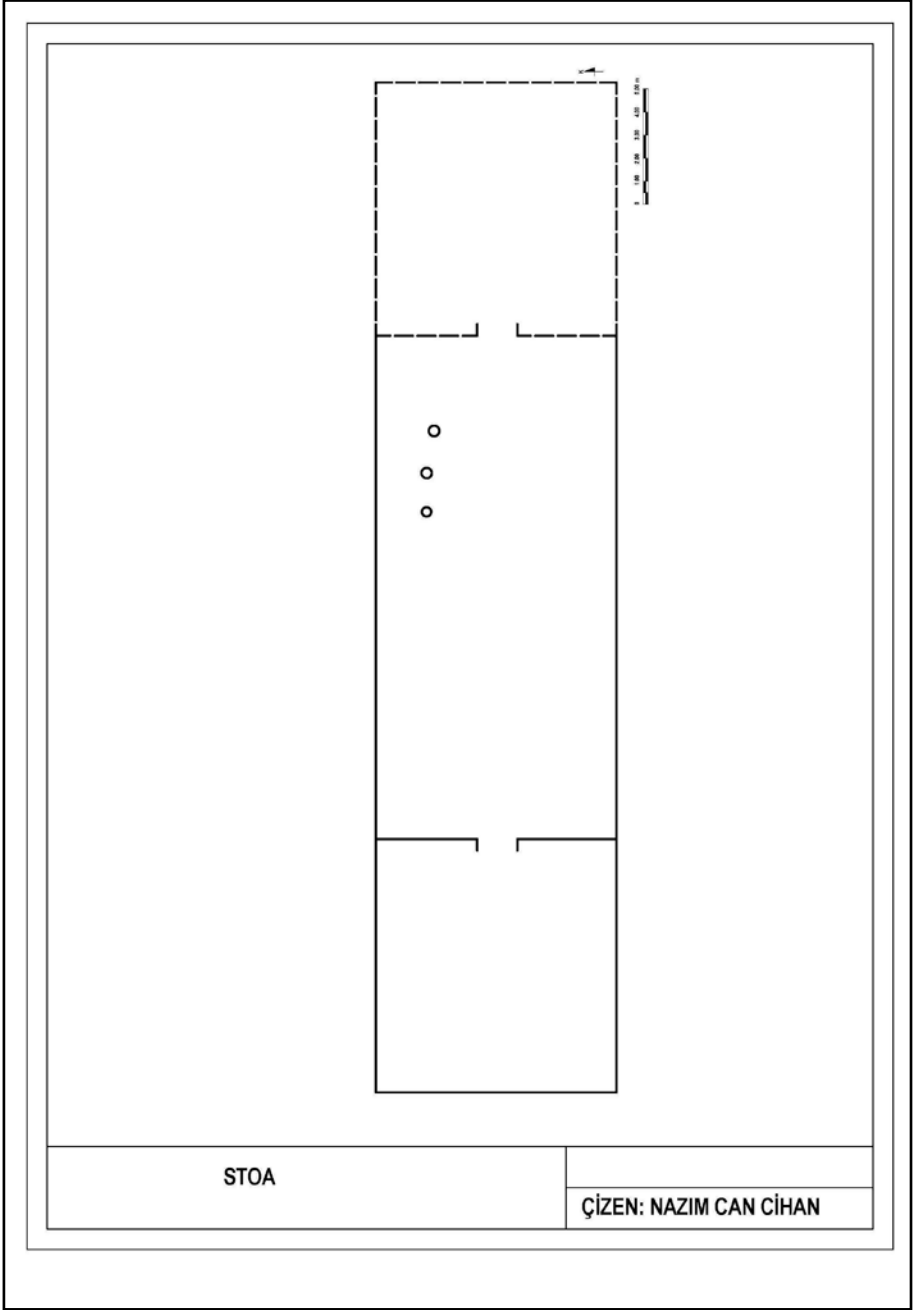
Resim 3: Kurşun Kalesi Tapınağı, yer planı çizimi.

Resim 4: Kurşun Kalesi Tapınağı, kuzey duvar iç cephesi, güneyden görünüm.

Resim 5: Kurşun Kalesi Tapınağı, kuzey duvar iç cephesi çizimi.

Resim 6: Kurşun Kalesi yerleşmesi, stoa kalıntısı, ölçekli taslak plan çizimi.

Resim 7: Kurşun Kalesi yerleşmesi, stoaya ait sütun sırası, doğudan görünüm.

ANTİK HYPAlPA KENTİ VE ÇEVRESİ YÜZEY ARAŞTIRMASI - 2013

Hatice KALKAN*

İzmir İli Ödemiş İlçesi Hypaipa Antik Kenti ve çevresini kapsayan yüzey araştırmamız 2013 yılı içinde 02.09.2013 - 13.09. 2013 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. 2012 yılında kentin kalıntılarının tespiti ve belgelemesi yönünde geliştirilen çalışmalarımız 2013 sezonunda Hypaipa'nın yakın çevresindeki kalıntıların araştırılması çerçevesinde genişletilmiştir¹.

Bu planlama doğrultusunda, survey sahasının batı sınırını oluşturan Üzümlü ve Ortaköy köylerinin yakın çevresi değerlendirmeye alınmıştır. Bu alan aynı zamanda Hypaipa'dan hemen batısındaki alçak tepelerle ayrılan ve içinden Bozdağlar'dan kaynaklanıp Küçük Menderes Nehri'ne karışan Rahmanlar Çayının aktığı bir vadi görünümündedir (Resim: 1).

2013 YILI HYPAlPA- KENT İÇİ ÇALIŞMALARI²

Bu seneki yüzey araştırmasında, ilk olarak akropolün kuzeybatı eteğinde bulunan, önceki yıllarda yol çalışmaları sırasında tahrip edilmiş kuzey sura

* Yard. Doç. Dr. Hatice KALKAN, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Van-TÜRKİYE.

1 Çalışmalarımız, 2013 yılında Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar ve Projeler Başkanlığı tarafından desteklenmiştir. Ekibimiz bu yıl içinde Prof. Dr. Veli Sevin, Prof. Dr. Necla Aslan Sevin, Arkeolog Dr. Aylin Yaldir, Bakanlık Temsilcimiz Ödemiş Müzesi Uzmanı Aysen Gürsel'den oluşmuştur. Destek ve katkıları için tüm katılımcılara, Kültür ve Turizm Bakanlığı çalışanlarına ve Bilimsel Projeler Başkanlığı'na teşekkür ederiz.

2 Hatice Kalkan-Aylin Yaldir, "Hypaipa Antik Kenti ve Çevresi Yüzey Araştırması, 2012" 31. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2, 2014, s.7-18. Hatice Kalkan-Aylin Koçak Yaldir, "The Preliminary Archaeological Field Survey in Hypaipa" *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, s.65-74, 2014 /1; Hatice Kalkan, "Ephesos-Hypaipa-Sardeis yolu üzerine yeni gözlemler ve Pers Kral Yolu", *International Journal of Human Science*, s. 448- 456, 2014/1 DOI: <http://dx.doi.org/10.14687/ijhs.v11i1.2835>

Hatice Kalkan-Aysen Gürsel, "Lydia Bölgesinde Pers etnisitesine ait arkeolojik bir veri değerlendirmesi", *International Journal of Human Science* s. 836-845, 2014/1. DOI: <http://dx.doi.org/10.14687/ijhs.v11i1.2865>.

ait kalıntılar incelenmiştir (Resim: 2). Moloz taşlar ve Horasan harç ile yapılmış olan surlar 2.50 m. kalınlığındadır (38°.16'.641"K-027.57.514" D). Büyük çapta yıkım görmüş bulunan ve fakat temel kalıntılarıyla izlenebilen bu sur, akropolden batı yönünde alçalarak kenti ikiye bölen Uludere'nin yatağına kadar inmektedir. Surun batı ucunda kapı olabileceğini düşündüren bir konstrüksiyonun varlığı belirlenmiştir. Ancak, buradan geçmekte olan modern bir toprak yol nedeniyle kalıntılar silik hale dönüşmüştür.

Kentin kuzeybatı köşesinde sur dışında yapılan yüzey taramasında çok miktarda cam ve seramik cürufu ile birlikte daha çok Roma Dönemi özelliği gösteren seramik parçalarına rastlanmıştır. Bu buluntular, kentin kuzeybatı köşesi civarında ve surların dışında cam ve seramik atölyelerinin varlığını düşündürmektedir.

Akropolde günümüze nispeten ayakta kalabilmiş doğu sur parçaları üzerinde çalışmalar sürdürülmüş, Bizans Dönemine ait olduğu anlaşılan bu sur önünde yaklaşık 3 m. genişliğinde bir yol olduğu belirlenmiştir. Aşağı şehirden gelip doğu surları boyunca kuzeye doğru çıkan bu yol kale kapısının, akropolün kuzeydoğu köşesinde olabileceğini işaret etmektedir.

Akropol tepesinin güney tarafından batıya doğru inen yamaçlarda 2012 yılında belirlenmiş olan sur niteliğindeki duvar kalıntıları üzerinde çalışmalar sürdürülmüş ve bugünkü köy mezarlığının kuzey sınırını oluşturan duvarın batı uçta bir dirsek yaparak aşağı şehir batı suru ile birleştiği saptanmıştır.

Akropolün batı tarafındaki büyük teraslarda yoğun tarımsal faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu nedenle, bu teraslar seramik bakımından zengindir. Söz konusu tarlalar üzerinde gerçekleştirilen yüzey taramalarında çoğunlukla Roma İmparatorluk Çağına, çok az olarak da Hellenistik Döneme gidebilecek parçalara rastlanmıştır. Tipik özellikler göstermesi nedeniyle toplanan seramik parçalar, arazide çizimleri yapıldıktan sonra gözetimimizde tekrar araziye bırakılmıştır.

2012 yılında akropolün kuzeydoğusundaki tepeler üzerinde soyulmuş ve tahrip edilmiş durumda 2 adet kaya mezarının varlığı belirlenmişti. 2013 sezonunda ise; bu mezarlar tekrar incelenerek planları çizilmiş ve fotoğraflanmıştır. Her iki mezar da bölgenin yumuşak kayalarına oyulmuştur. Güneydeki 1 No.lu mezar oldukça tahrip görmüştür. Ağzı güneye bakan mezarın içi büyük çapta toprak ve mezar odasının tavanından düşmüş kaya parçalarıyla

la doludur. Muhtemelen bir dromos ile girilen mezar yapısı iki odalıdır. Ön odanın boyutları derinlik: 210 cm., genişlik: 230 cm., ara duvar: 90 cm., mevcut yükseklik 90 cm. Tavan konstrüksiyonu çatma tekniğinde yapılmıştır.

İkinci oda derinlik 330 cm., genişlik: 240 cm. ölçülerinde, mevcut yüksekliği 150 cm.dir. Odanın kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde aydınlatmayı sağlamak üzere birer lamba nişine yer verilmiştir. Mezar odaları neredeyse tamamen dolu olduğundan tabandaki sekiler ve iç düzen hakkında bir şey söylemek mümkün değildir. 40-50 m. kadar kuzeydeki ikinci mezar yine kuzey-güney yönlü olup, ağız güneye bakmaktadır. Önünde kayaya oyulmuş, yaklaşık 1.20 m. genişliğinde bir doromos bulunmaktadır. Yaklaşık 60 cm. genişliğinde bir kapı girilen mezar odası 2.20x3.00 m. ölçülerindedir ve mevcut yüksekliği 1.70 m.dir. Bölgede M.Ö. VI. yüzyılın sonlarından beri görme-ye alışık olduğumuz bir çatma çatı sistemiyle kapatılmıştır. Mezar odasının doğu ve batı uzun duvarları önünde, ana kayaya oyulmuş 0.60 m. genişliğinde kenarlıklı birer sekiye yer verilmiştir. Bu odadan ikinci bir odaya geçilip geçilmediği ise içerideki yıkıntılar nedeniyle anlaşılamamıştır (Resim: 3-4).

Son olarak; Hypaipa Kenti planının ve hâlihazırda mimari kalıntılarının sıhhatli bir şekilde plana geçirilmesi amacıyla topografik çalışmalarda da bulunulmuştur. Bu çalışmalar, akropolün doğu suru ile kentin-güney surları üzerinde gerçekleştirilmiştir (Resim: 5). Yine Belediye Başkanı tarafından ekibimize mimar ve topograf verilmek suretiyle kentin kuzey ucundaki örnek olarak belirlenen üçüncü köprünün rölövesi yaptırılmıştır (Resim: 6).

2013 YILI HYPİPA ÇEVRESİ ARAŞTIRMALARI

2013 sezonu çalışmalarının bir bölümü, Ephesos-Hypaipa-Sardeis arasında varlığı bilinen karayolu sistemi üzerinde yoğunlaştırılmıştır. M.Ö. 499 tarihindeki İonia İhtilali'nde Akhaimenid egemenliğine karşı ayaklanan Batı Anadolu ve İoniali isyancıların Ephesos'tan Sardeis'e yürürken kullandığı sanılan bu yolun³ güzergâhını belirlemek amacını taşıyan çalışma, survey sahasının batı sınırını oluşturan Üzümlü ve Ortaköy köyleri çevresinde yoğunlaştırılmıştır. Hypaipa'dan hemen batısındaki alçak tepelerle ayrılan bu

3 Herodotos: V.100; Botha, L. (1988). "The Asiatic Campaign of Agesilaus-The Topography of the Route from Ephesus to Sardis", *Acta Classica* XXXI, 71-80; Wyle, G. (1992). "Agesilaus and the Battle of Sardis", *Klio* 74, 118-130.

vadi içinden, Bozdağlar'dan kaynaklanıp Küçük Menderes Nehri'ne karışan Rahmanlar Çayı akmaktadır. Bu vadiye yürütülen çalışmalar sonucu Rahmanlar Çayı'nı doğu-batı doğrultusunda aşan üç önemli köprünün varlığı ortaya konmuştur.

Bunlardan en güneydeki köprü, Ödemiş'e bağlı Ortaköy'ün hemen batısındadır (38° 15' 19.97" K -27° 55' 22.60" D). Rahmanlar Çayı'nı doğu-batı istikametinde atlayan köprü tek gözlüdür. Mevcut yüksekliği 5.30 m. olan köprü Horasan harç kullanılarak taş ve zaman zaman tuğla parçaları ile inşa olunmuştur. Bugün kullanılmayan köprünün hemen güneyinde modern bir beton köprü bulunmaktadır (Resim: 7).

Kuzeye doğru Üzümlü Köyü civarındaki eski bir zeytinyağı fabrikasının yakınındaki patikadan ulaşılabilen ikinci köprü, (37° 47.827" K-028° 05.46" D) 5.30 m. yüksekliğinde, iç genişliği: 7.40 m., kemer genişliği: 70 cm., ayak genişliği: 2.45 m. ölçülerindedir. Köprünün üst yüzey kaplamaları günümüze kadar iyi durumda gelebilmiştir. Zaman zaman iri taşlar kullanılarak yapılmış bu köprü Üzümlü Köyü'nden Hypaipa'ya ulaşan en kısa geçit üzerinde kurulmuştur (Resim: 8).

Diğer bir köprü yaklaşık 1 km. kuzeydeki Dereuzunyer Köyü, Hasanköy Mahallesi sınırları içerisinde (38°16'47.88"K-27°55' 59.97"D). Diğerlerinden farklı olarak tamamen horasan harç ve moloz taş örgülüdür. Bu mimari özellikleri nedeniyle diğer iki köprüden biraz daha geç bir döneme ait olduğu düşünülmektedir (Resim: 9). Yüksekliği: 4.50 m., ayak genişliği: 3.00 m., genişliği: 7.00 m. ölçülerindedir. Bugün kullanılmakta olan köprünün üzeri beton kaplamalıdır. 2013 yılında ortaya çıkarılan bu köprü sistemi, Hypaipa'nın Antik Çağda sahip olduğu nüfusu ve trafik yoğunluğunu göstermesi açısından son derece önemlidir.

HYPAlPA'NIN YOL BAĞLANTILARI

Yukarıda sözü edilen köprüler Hypaipa kentine ulaşımı sağlayan ve Kaystros Ovasında kuzey istikametine yönelen yolların kesiştiği bir noktada yer alır (Resim: 10). Bu lokasyon kuzeyde Tmolos'un aşılmasıyla Sardeis kentine, doğuda Dioshieron ve Neikeia, daha batıda ise Ephesos'a uzanan güzergahları birleştirmektedir. Kaystros Ovası'nın Antik Çağda geçişe elverişli olmayan bataklık karakteri nedeniyle büyük olasılıkla güzergah uzantıları güneyde

Messogis, kuzeyde ise Tmolos'un yüksek yamaçları üzerinden gerçekleşiyor olmalıydı. Ephesos'dan Hypaipa'ya ilerleyiş ise güneye doğru önce Kaystros Irmağı'nın daha sonra kollarından biri olan Rahmanlar Çayı'nın aşılmasıyla mümkün oluyordu. Küçük Menderes üzerinde herhangi bir bulgu söz konusu değildir ancak Rahmanlar Çayı üzerindeki köprüler bu geçiş için uzun süreli bir kullanım geleneğine kanıt oluşturmaktadırlar ve Ephesos-Sardeis arasındaki yol sistemi açısından stratejik bir öneme sahiptirler.

Hatırlanacağı gibi İonia İhtilali olarak bilinen isyan Ephesos'dan ilerleyen asilerin Sardeis'e yaptıkları bir baskın ile tarihe geçmiştir. Bu ilerleyiş Kaystros Irmağı'nın takip edilerek Tmolos Dağı'nın (Bozdağ) aşılmasını gerektirmiş ve Herodotos'tan öğrendiğimize göre (V.100) Sardeis kentine sorunsuz bir giriş gerçekleşmiştir. Sonraları olasılıkla bu yolun Persler tarafından emniyetli bir hale getirilmesi çabalarına dönük olarak burada beyaz mermer bir gözetleme kulesi inşa edilmiştir (ἐξέδραν λευκοῦ λίθου: Strabon XIII;625).⁴ M.Ö. 395 yılında Lydia Satrapı Tissaphernes'in bu yolu, Karabel Geçidi'ni aşarak Sardeis'e yürüyen Sparta Kralı Agesilaos'un saldırısını önlemek amacıyla kullandığına da inanılmaktadır⁵. Ayrıca, daha geç bir dönemde Tabula Peutingeriana'da (M.S. IV) işaretlenmiş olan bu kısa yolun Hypaipa (Günlüce) kentinden geçtiğine dair genel bir görüş birliği söz konusudur⁶. Buradaki yol sistemleri üzerine yapılmış olan çeşitli bilimsel araştırma ve değerlendirmelerde Hypaipa'nın konumuna değinilmiş olmakla birlikte kentin ağırlıklı olarak kuzey-güney doğrultulu bağlantıları ele alınmıştır⁷. Bu konuda C. Foss'un, kuzey güney doğrultulu uzanan iki güzergah tespiti söz konusudur. Sardeis'ten Kaystros Ovası'na yönelen batıdaki yol Lübbey Yaylası üzerinden diğeri ise doğuda Subatan Yaylası üzerinden inen iki dağ yolundan ibarettir⁸.

4 Ayrıca bkz. Foss, C. (1978). "Explorations in Mount Tmolus", *California Studies in Classical Antiquity* 11, 47 vdd.; Bengisu, R.L. (1996). "Lydian Mount Karios", *Cybele, Attis & Related Cults. Essays in Memory of M.J.Vermaseren* (ed. E.N. Lane), Leiden , 2 vdd.; Gezgin, İ. (2002). "Defensive Systems in Aiolis und Ionia Regions in the Achaemenid Period" :Achaemenid Anatolia, *Proceedings of the First International Symposium on Anatolia in the Achaemenid Period.* (ed.T.Bakır)Bandırma 15-18 August 1997, 181-188.

5 Foss, 1978: 28; Botha, 1988: 77; French, D. (1997). "Pre- and Early-Roman Roads of Asia Minor : A Hellenistic Station-stone from Ephesus", *Arkeoloji Dergisi* V-5, 195.

6 Foss, 1978: 33; Botha, 1988: 77; Wyle, 1992: 126; French, 1997: Fig. 1.

7 Foss, 1978, 21-60; French, ,1997 : 189-196; French, 1998:15-43.

8 Foss, 1978: 27 vdd., Res. 1. Bunlardan Sardeis-Subatan Yaylası üzerinden gelen yol yaklaşık 35 km.lik bir uzunluktadır ve doğrudan Hypaipa'ya bağlanmaktadır.Bu hattın M.Ö. 499'daki isyanda kullanılmış olabileceği genel olarak kabul görmektedir

2013 yazı içinde sözü edilen Subatan Yaylası üzerinden Hypaipa'ya inen yolun bir kısmında yapılan yürüyüş sırasında taş kaplama yola ait izlerin tespiti mümkün olmuştur⁹ (Resim: 11). Bu yol doğrudan doğruya Hypaipa kentinin akropolisine ulaşan bir istikamette alçalan, engebeli bir görünüm yansıtmaktadır¹⁰. C. Foss'un araştırmamış olduğu Hypaipa'dan batıya ilerleyişin nasıl gerçekleştiği yönündeki soru işaretlerine ait yanıtlayıcı ip uçlarının elde edilmesi kentin hemen batısındaki kuzey güney doğrultulu Rahmanlar Çayı'nın aktığı vadi üzerindeki köprülerin incelenmesi ile mümkün olmaktadır. Gerek kentin içinde yer alan Uludere üzerindeki köprüler, gerekse Rahmanlar Çayı üzerindeki köprüler buradaki özellikle Roma ve Geç Antik Dönemdeki yoğun trafiğin en belirgin kanıtlarıdır.

Kent, kuzeyden Sardeis, doğudan Neikaia, Dioshieron ve batıdan Ephesos üzerinden gelen yolların kavşak noktasında, tüm doğu Küçük Menderes Vadisi'ne hakim stratejik bir noktada yer almaktadır. Batıdan Ephesos-Belevi ve Teira (Tire) üzerinden gelen yol Hypaipa'ya varmak için, güneye doğru önce Kaystros Irmağı'nı, sonra da onun kollarından Rahmanlar Çayı'nı doğu-batı istikametinde aşmak zorundadır. Ephesos'tan çıkan yol, Belevi üzerinden Teira antik kentine doğru uzanıyordu. Burada yolun güneye ve doğuya doğru ikiye ayrılmış olması gerekir. D. French Tire'den gelen güney yolunun Hypaipa'ya, Hacı İlyas Tepeleri (bugün İlkurşun) üzerinden geçerek uzandığına işaret etmiştir¹¹. Tmolos eteklerinde izlenen güzergâhın, bugün Ödemiş ilçe merkezinin batı sınırlarındaki Kayaköy, Karadoğan ve Ortaköy köyleri hattını izlemiş olabileceği söylenebilir. Nitekim Kayaköy'deki Hellenistik Dönem kalıntıları bu güzergâhı güçlendirici bir kanıt teşkil etmektedir. Doğu-batı doğrultusunda uzanan bu hattı değinildiği gibi Kaystros'un kollarından Rahmanlar Çayı kesmektedir ve Bozdağlar'dan büyük bir hızla akıp gelen bu çayı yılın en az 7-8 ayında bir köprü olmaksızın geçmek pek mümkün değildir. Bu nedenle tespit etmiş olduğumuz Rahmanlar Çayı köprüleri

9 Daha önce C. Foss tarafından incelenen bu dar, zigzaglı ve engebeli hat üzerinde, Hypaipa'nın birkaç kilometre kuzeyinde, kayalara oyulmuş bir haç işareti ile ΚΩ harfleri tespit edilmişti; ancak ne yazık ki bu işaretler bugün tahrip edilmiştir (Foss, 1978:32, lev.2:2; araştırmacı bu işaretlerin Geç Antik Döneme/M.S.IV-VI ait olduğunu ve olasılıkla Constantinus adının kısaltması olabileceğini düşünür.

10 Ephesos-Sardeis arasındaki bu kısa yolun, tüm engebe ve zorluklarına karşın belli bir önem taşıdığı belirgindir. Sardeis'te bulunan ve IV.-VI. yüzyıllar arasına tarihlenen Yunanca bir yazıtta geçen Ὑπερηνόυ νόλον sözleri bu yolu ifade etmek için kullanılmış olmalıdır (Foss, 1978: 44 vd., 115).

11 French, 1997: Fig.1.

özellikle Ephesos-Sardeis yol sisteminin daha detaylı şekilde aydınlatılması açısından önemli bir buluntu topluluğudur.

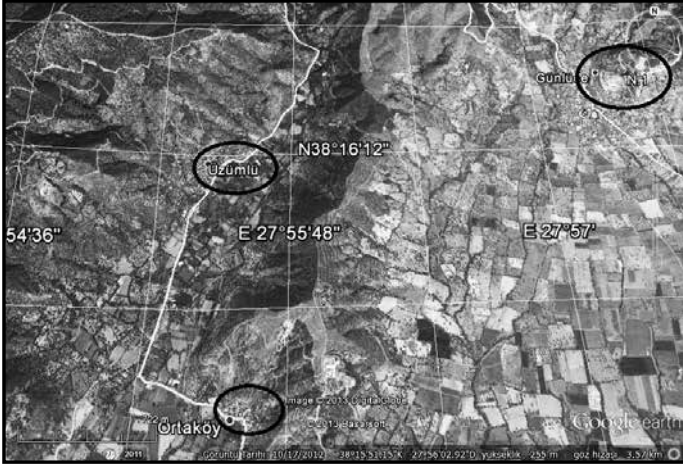
MALTEPE TÜMÜLÜSÜ

Çalışmalara devam edilirken, Pers Dönemi ile ilgili olarak ise; Hypaipa'nın birkaç km. güneybatısında ve çalışma alanı sınırları içerisinde bulunan Ortaköy'de son derecede büyük bir tümülüsün varlığı gözlenmiştir. Önceki yıllarda Ödemiş Müze Müdürlüğü tarafından tescil edildiği anlaşılan ve "Maltepe Tümülüsü" adını taşıyan yığma tepenin güney yüzü hafriyat makineleriyle büyük çapta tahrip edilmiştir. Yaklaşık 20 m. kadar yüksekliğindeki mezar anıtının farklı toprak ve taş katmanlarından oluşturulduğu gözlenmiştir. Bu bölümde ayrıca, defneciler tarafından ayrı bir tahribat daha yapılarak mezar odasına girilmeye çalışıldığı belirlenmiştir. Maltepe Tümülüsü boyutları açısından Küçük Menderes Havzası'nın en büyük mezar anıtlarından biridir (Resim: 12). Genellikle Lydia-Pers Dönemine tarihlenen bu tümülüs mezarlar ne yazık ki büyük bir yıkım felaketiyle karşı karşıyadırlar. Batı Anadolu'daki iki yüz yıllık Pers-Akhaimenid egemenliğinin karanlık geçmişi ancak bu tür tümülüslerde yapılacak arkeolojik çalışmalardan sağlanabilecek verilerle aydınlatılabilecektir.

---

11 French, 1997: Fig.1.

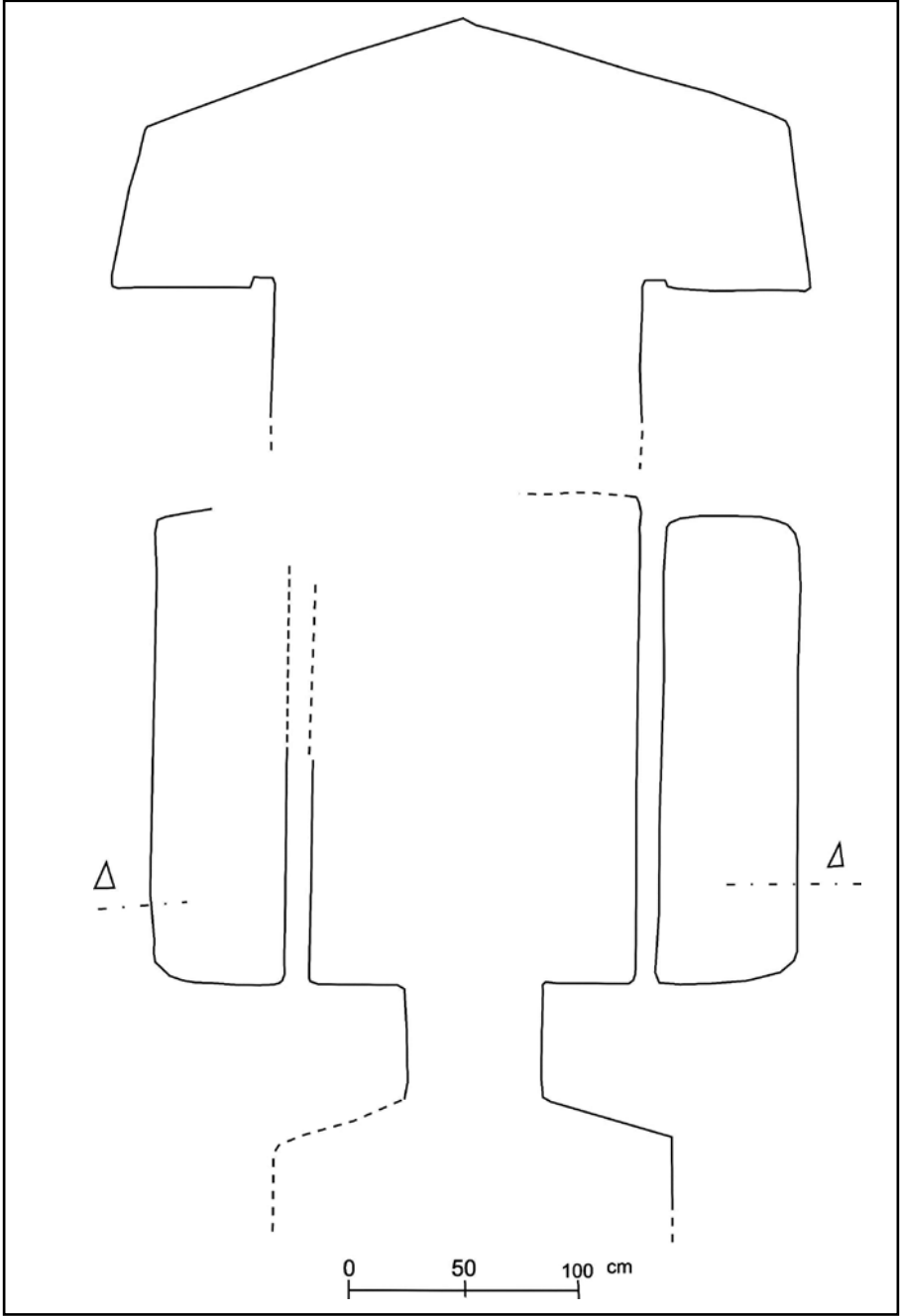
Resim 1: Rahmanlar Çayı Vadisi 2013 yılı araştırma alanı.

Resim 2: Kuzey sur kalıntısı.

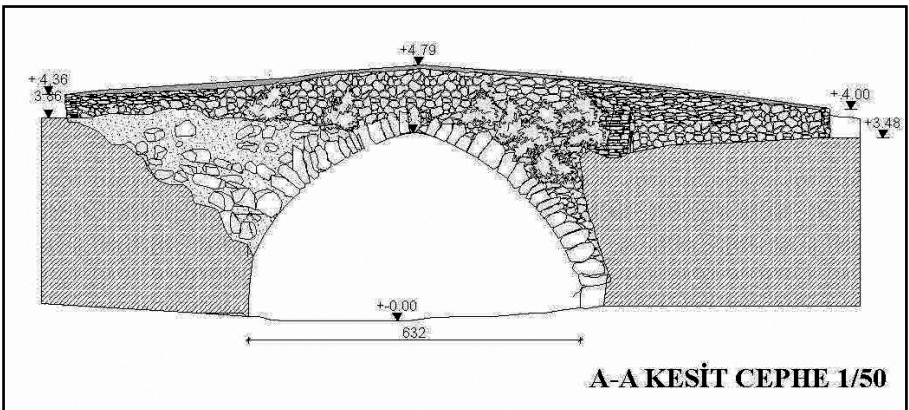
Resim 3: Kaya mezarı.

Resim 4: Kaya Mezarı.

Resim 5: Akropol surlarında topografik çalışma.

Resim 6: Uludere kuzey köprü rölövesi.

Resim 7: I. Köprü (Ortaköy).

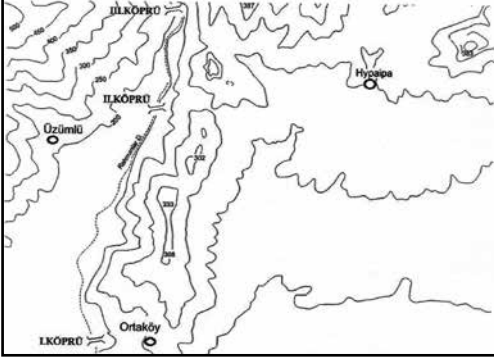

Resim 8: II. Köprü (Üzümlü)

Resim 9: III. Köprü (Dereuzunyer).

Resim 10: Rahmanlar Çayı köprülünün konumu.

Resim 11: Subatan Yaylası-taş kaplama yol.

Resim 12: Ortaköy/Maltepe Tümlüsü.

2013 YILI KIRŞEHİR İLİNDE YAPILAN YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Sachihiro OMURA*

2013 yılı Kırşehir ilinde yapılan yüzey araştırmaları Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile Japon Anadolu Arkeoloji Enstitüsü adına 5-16 Ekim 2013 tarihleri arasında yapıldı. Yüzey araştırmalarına başkanlığında, Dr. Masako Omura, Dr. Kimiyoshi Matsumura, Kiyoko Morota katılmıştır. Bakanlık temsilcisi olarak İstanbul VI Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden arkeolog Neşe Taşdemir görevlendirilmiştir.

1- YÜZEY ARAŞTIRMALARININ AMACI

Yüzey araştırmalarımızın amacını dört noktada özetleyebiliriz.

1. Kırşehir ilindeki höyükleri, düz yerleşim yerlerini ve tümülüsleri tespit etmek
2. Kaman-Kalehöyük'te açığa çıkarılan kültürleri ile yüzey araştırmalarında tespit edilen höyüklerde görülen kültürleri karşılaştırmak
3. Neolitik, Kalkolitik ve Eski Tunç Çağının yerleşim yerlerini takip etmek
4. 1986 yılından bu yana gezdiğimiz Kırşehir ilindeki höyük, tümülüs ve düz yerleşim yerlerinin şimdiki durumlarını öğrenmek

Son üç yıl Kırşehir ili sınırları içerisinde yüzey araştırmalarını sürdürmekteyiz.

2011 yılında, Kaman ve Kırşehir'in Merkez ilçesinde höyük, düz yerleşim yeri ve tümülüsler olmak üzere toplam 24 yeri gezmiştik (Harita: 1).

---

* Dr. Sachihiro OMURA, Japonya Ortadoğu Kültür Merkezi-Japon Anadolu Arkeoloji Enstitüsü, Çağırkan 40350, Kaman-Kırşehir/TÜRKİYE.

2012 yılında Merkez ilçe, Boztepe ve Mucur ilçelerinde, özellikle Kırşehir ilinin batısında toplam 18 höyük, düz yerleşim yeri ve tümülüsü araştırmıştık (Harita: 1).

2013 yılında ise Kırşehir ili, Boztepe ile Mucur ilçelerinin doğu kısımlarında ve Çiçekdağ İlçesi'nde 23 höyük, 5 tümülüs ve 2 mezarlık gezdik (Harita: 1). Bunlardan 19 tanesini, 1987, 1988 ve 2001 yıllarında araştırmıştık. Diğer 11 höyük ve tümülüsü de ilk kez gezdik.

Tablo 1'de görüldüğü gibi, bu bölgede yer alan höyüklerin, Galip 1'nin dışında çapları aşağı yukarı 100-200 m. arasında, yükseklikleri de yaklaşık 10-15 m. arasında olan orta boyutlu höyüklerdir (Tablo: 1). Çoğu yayvan veya konik şekildedir.

Burada gezdiğimiz höyüklerden özellik gösteren bazı höyükler ve yerinden toplanan seramikler üzerinde durmak istiyorum.

2- 2013 YILINDA GEZİLEN BAZI HÖYÜKLER

2-1 Tatar 1 (13-02)

2013 yılında yapılan yüzey çalışmalarında gezilen höyüklerin çoğu Seyfe Gölü'nün kuzeyinde yer almaktadır. Tatar Höyük 1'de Seyfe Gölü'nün tam kuzeyinde yer almaktadır (Resim: 1). Höyüğün etrafı da halen tarla olarak kullanılmaktadır. 1987 ve 2001 yıllarında da araştırmıştık. Höyüğün büyüklüğü, doğu-batı istikametinde 350 m., kuzey-güney istikametinde ise 210m, yüksekliği de 19 m.dir. Oldukça geniş ve yayvan bir höyüktür. 1987 ve 2001 yıllarında gezdiğimizde pek fazla kaçak kazı görülmemiştir ve 2013 yılında da pek fazla değişiklik yoktu.

Burada derlenen seramikler, Eski Tunç, Orta Tunç ve Geç Tunç Çağına aittir. Özellikle, Eski Tunç Çağına ait seramik parçaları çok sayıda görülmektedir. Ancak toplanan seramiklere göre, Tatar 1'in, Orta Tunç Çağından sonra yerleşim yeri olarak pek fazla kullanılmadığını tahmin edebiliriz.

2-2 Tatar 2 (13-03)

Tatar 2 Höyük, Tatar 1'nin hemen kuzeyinde yer almaktadır (Resim: 1). Bu höyüğün büyüklüğü, doğu-batı doğrultusunda 140 m., kuzey-güney doğrultusunda 155 m., yüksekliği 5 m. olan alçak bir höyüktür. Tatar 2, tamamen tarla olarak kullanılmaktadır.

Burada derlenen seramik parçaları, Eski Tunç, Orta Tunç ve Demir Çağına aittir. Tatar 1’de pek fazla ele geçmeyen Demir Çağ seramiklerine burada rastlandığına göre, Demir Çağ, özellikle Geç Demir Çağında Tatar 1’den daha ziyade Tatar 2’nin yerleşim yeri olarak tercih edildiği tahmin edilmektedir. Yani, toplanan seramiklere göre, Tatar 2’nin M.Ö. 2. binden sonra terk edildiğini ve bir süre boş kaldıktan sonra, Geç Demir Çağında tekrar yerleşim yeri olarak kullanılmağa başladığını söyleyebiliriz.

2-3 Kızılhöyük (13-05)

Bu höyük, Boztepe ilçesi Üçkuyu Köyü’nde, Tatar 1- 2’nin yaklaşık 5 km. batısında yer almaktadır (Resim: 2). Höyüğün etrafı tamamen tarla olarak kullanılmaktadır. 1987, 2001 yıllarında da Kızılhöyük üzerinde araştırmalar yaptık. Kızılhöyük, doğu-batı istikametinde 150 m., kuzey-güney istikametinde ise, 150 m., yüksekliği 13 m., oval ve yayvan bir höyüktür.

Burada derlenen seramikleri, Kalkolitik, Eski Tunç, Geç Tunç ve Geç Demir Çağına aittir. Yalnız Kalkolitik Döneme ait seramikleri çok az olmakla beraber, Eski Tunç Çağına ait seramiklere yoğun olarak rastlamıştık. Ancak az olsa da burada ele geçen Kalkolitik seramikleri, Alishar Höyük’te bulunanlara benzemektedir. Demir Çağının malzemelerinin çoğu Geç Demir Çağına aittir. Bu durum, Tatar 1-2’dekiler ile aynıdır. Buradan, Kızılhöyük’ün de M.Ö. 2. binden sonra terk edildiği ve Geç Demir Çağında tekrar yerleşim yeri olarak kullanılmaya başlanıldığı anlaşılmaktadır.

2-4 Kuruhöyük(13-13)

Kuruhöyük, Boztepe İlçesi, Malya Devleti Üretim Çiftliği’nde yer almaktadır (Resim: 3). 2001 yılında da araştırdık. Bu höyüğün büyüklüğü, doğu-batı istikametinde 90 m., kuzey-güney istikametinde ise, 130 m., yüksekliği 8 m’dir. Yumurta şeklinde oval bir höyüktür. Höyüğün etrafı tamamen tarla olarak kullanılmakta ve höyüğün dibinde kamışlar görülmektedir.

Burada çok sayıda kaçak kazı izi vardır. Kepçe veya dozer gibi büyük makina ile kazıldığı büyük çukurlardan anlaşılmaktadır. 2001 yılında gezdiğimizde böyle kaçak kazı izleri yoktu. Son yıllarda kaçak kazıların yapıldığı tahmin edilmektedir. Buradan derlenen seramik parçaları Orta Tunç, Geç Tunç, Demir Çağı ve Osmanlı Dönemine aittir.

2-5 Büyük Burna (13-14)

Bu höyük, Mucur İlçesi, Kuran Köyü'nde, Seyfe Gölü'nün aşağı yukarı 10 km. güney-doğusunda, Nevşehir İli'nin hududunda, bereketli geniş arazinin tam ortasında yer almaktadır (Resim: 4). Doğu-batı istikametinde 180 m., kuzey-güney istikametinde ise, 200 m., yüksekliği 24 m.dir. Kuzey yamacı, başka höyüklerde de gördüğü gibi oldukça diktir. Höyüğün etrafı halen tarla olarak kullanılmaktadır. Höyüğün tepesinde bazı ufak kaçak kazı izleri görülmektedir. Yamaçlarında yoğun şekilde seramik parçalarına rastlanmıştır.

Bunlar, Eski Tunç, Orta Tunç, Geç Tunç ve Geç Demir Çağına aittir. Özellikle Eski Tunç Çağına ait el yapımı seramikler çok sayıda ele geçmiştir. Hatta Geç Tunç Çağının seramikleri de bol miktarda tespit edilmiştir. Ancak, Geç Demir Çağının malzemelerine rastlandığı halde Erken Demir Çağının malzemeleri hiç bulunmamıştır. Bu konu sonuçta tekrar ele alınmaktadır.

2-6 Garipli 1 (13-15)

Garipli 1, bu bölgenin en büyük höyüklerinden bir tanesidir. Mucur İlçesi, Bazlamacı Köyü'nde, Seyfe Gölü'nün yaklaşık 8 km. doğusunda, geniş arazinin tam ortasında yer almaktadır (Resim: 5). Bu höyüğün büyüklüğü, doğu-batı istikametinde 300 m., güney-kuzey istikametinde 340 m., yüksekliği 22 m., höyüğün ortası çökmüş halindedir. Höyük, şekil bakımından Kaman-Kalehöyük'e benzemektedir.

Burada derlenen seramikler, Eski Tunç, Orta Tunç ve Geç Demir Çağına aittir. Höyükten ve höyüğün etrafındaki tarlalardan toplanan Demir Çağının seramiklerinin çoğu Geç Demir Çağına aittir. Buna göre, Garipli 1, Geç Demir Çağı, yani M.Ö. 1. binin ikinci yarısında yerleşim yeri olarak kullanılmaktaydı. Hatta, Garipli 1 merkez olarak kullanılarak büyük bir yerleşim yeri kurulmuştur. Belki de Garipli 1'de de Kaman-Kalehöyük'te gördüğümüz gibi Demir Çağına ait sağlam bir sur duvarı da olabilir.

2-7 Garipli 2 (13-16)

Garipli 2, Garipli 1'nin yaklaşık 500 m. güneyinde yer almaktadır (Resim: 6). Bu höyük, doğu-batı istikametinde 100 m., kuzey-güney istikametinde ise 130 m., yüksekliği 7 m.dir.

Burada derlenen seramik parçaları Eski Tunç, Orta Tunç, Geç Tunç ve Geç Demir Çağına aittir. Özellikle Orta ve Geç Tunç Çağına ait malzemeler çok sayıda ele geçmiştir. Garipli 1’de olduğu gibi, Erken ve Orta Demir Çağının seramikleri ele geçmemiştir ve Geç Demir Çağı seramiklere de az rastlanmıştır. Buna göre, Geç Tunç Çağından sonra, Galipli 2’nin yerleşim yeri olarak pek tercih edilmediği tahmin edilmektedir.

2-9 Küllü 1 (13-25)

Bu höyük, Çiçekdağ İlçesi, Doğankaş Köyü’nün içinde, doğal rampanın üzerine kurulmuştur (Resim: 7). Höyüğün güney eteğinde yol makinası ile toprak alınmıştır. Diğer tarafında pek fazla kaçak kazı yoktur. Höyük, doğu-batı istikametinde 150 m., kuzey-güney istikametinde 235 m., yüksekliği 34 m.dir.

Buradan derlenen seramik parçaları, Kalkolitik, Eski Tunç, Orta Tunç ve Geç Demir Çağına aittir. Özellikle, Kalkolitik ve Eski Tunç Çağına ait malzemeler çok sayıda ele geçmiştir. Ancak, bu bölgedeki diğer höyüklerde de gördüğümüz gibi, bu höyük’te de Geç Demir Çağ seramikleriyle çok sayıda karşılaşıldığı halde, Erken ve Orta Demir Çağının seramiklerine hiç rastlanmamıştır.

SONUÇ

2013 Kırşehir, Boztepe ile Mucur ilçelerinin doğu bölgeleri ve Çiçekdağ’da yaptığımız yüzey araştırmalarında ele geçen seramik parçalarını Kaman-Kalehöyük malzemelerle karşılaştırarak elde ettiğimiz sonucu bir tablo ile gösterilmektedir (Tablo: 2).

Tablo 2’de görüldüğü gibi, bu bölgede Kaman-Kalehöyük’ün I. kat, yani Osmanlı, Bizans malzemelerine pek fazla rastlanmamıştır.

Roma Dönemine ait malzemelere de az sayıda rastlanmıştır.

Kaman-Kalehöyük’ün IIa katı, yani Demir Çağının geç safhasına ait malzemeler hemen hemen her höyükte ele geçmiştir. Ancak, Kaman-Kalehöyük IIc, IIb yani Erken ve Orta Demir Çağına ait seramiklere hiç rastlanmamıştır. Özellikle Kaman-Kalehöyük IIc katının geyik ve konsantrik daire motifli, Ali-

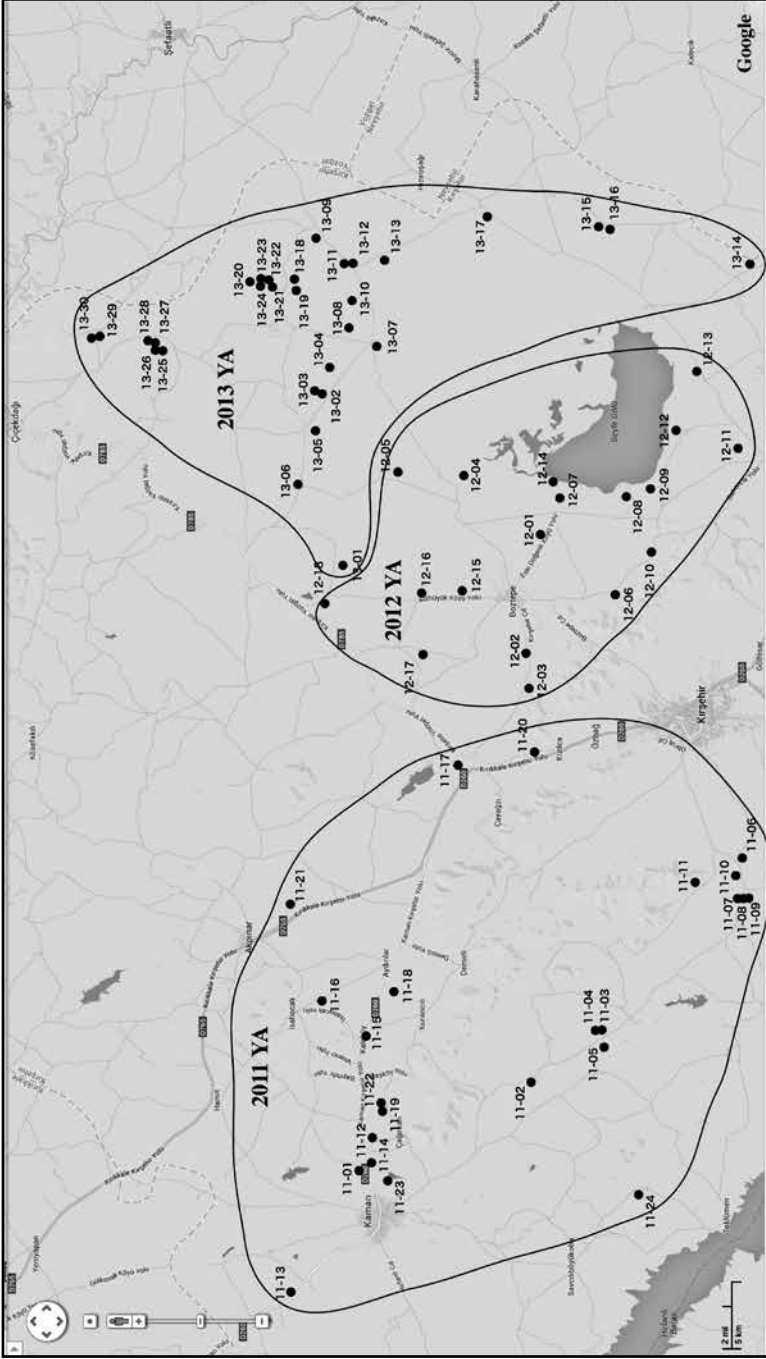
şar IV tabakasında tespit edilen boyalı seramikleri hiç ele geçmemiştir. Hatta IId kat Erken Demir Çağının seramiklerine de rastlanmamıştır. Buna göre, bu bölgede Erken ve Orta Demir Çağı kültürünün yaygın olmadığı, Geç Demir Çağı kültürlerinin daha yoğun olduğunu şimdilik söyleyebiliriz.

Kaman-Kalehöyük'ün III Katı-Orta ve Geç Tunç Çağıdır. M.Ö. 2. binin kültürleri bazı höyükler de görülmektedir. Ancak Orta Tunç Çağının malzemeleri, Geç Tunç Çağı malzemelerinden fazla toplanmıştır.

2013 yılında yapılan araştırmalarda Kaman-Kalehöyük IVa katı- Orta Tunç Çağına Geçiş Dönemi, IVb katı-Eski Tunç Çağı ile paralel olan seramiklere çok sayıda rastlanmıştır.

2013 yılı araştırmalarında Kalkolitik malzemeleri az sayıda olsa da ele geçmiştir. Yalnız Neolitik malzemelere hiç rastlanmamıştır.

Bu tablo 2' de görüldüğü üzere, Geç Tunç Çağından sonra Geç Demir Çağına kadar bir boşluğun varlığı anlaşılmaktadır. Bu bölgenin, Eski Tunç Çağından Geç Tunç Çağına, yani M.Ö. 3.binden itibaren M.Ö. 2. binin sonuna kadar yerleşim yeri olarak kullanıldığını ve ondan sonra bir süre boş bırakıldığını, Geç Demir Çağında tekrar yerleşim yeri olarak kullanılmağa başladığını böylece söyleyebiliriz.

Harita 1- 2011-2013 yılı yüzey araştırma alanları.

Numara	İsim	İl	İlçe	Köy	Şekil	K	D	Yükseklik	KG	DB
13-01	Kepir	Kırşehir	Boztepe	Harmanaltı	Höyük	39 22 15	34 18 04	7.5	200	250
13-02	Tatar 1	Kırşehir	Boztepe	Üçkuyu	Höyük	39 23 47	34 26 17	19	210	350
13-03	Tatar 2	Kırşehir	Boztepe	Üçkuyu	Höyük	39 23 52	34 26 20	5	155	140
13-04	Karahöyük	Kırşehir	Boztepe	Çiğdeli	Höyük	39 23 22	34 27 58	5	75	80
13-05	Kızılhöyük	Kırşehir	Boztepe	Üçkuyu	Höyük	39 23 41	34 23 56	13	150	150
13-06	Öksüz kale	Kırşehir	Boztepe	Hatunoğlu	Höyük	39 24 41	34 21 40	15	195	145
13-07	Höyük	Kırşehir	Boztepe	Çiğdeli	Höyük	39 21 51	34 29 05	5	150	100
13-08	Zekere	Kırşehir	Boztepe	Çiğdeli	Höyük	39 22 32	34 29 46	5	95	80
13-09	Tek-Tümüls	Kırşehir	Boztepe	Çorask	Tümüls	39 23 59	34 34 47	3	20	25
13-10	Çalbalma	Kırşehir	Boztepe	Çiğdeli	Höyük	39 22 22	34 31 12	5	130	105
13-11	Çifte 1	Kırşehir	Boztepe	Çamalak	Höyük	39 22 27	34 33 20	19	130	150
13-12	Çifte 2	Kırşehir	Boztepe	Çamalak	Höyük	39 22 23	34 33 20	16	115	115
13-13	Kuruhöyük	Kırşehir	Boztepe	Malya Devleti Üretim Çiftliği	Höyük	39 19 47	34 33 59	8	130	90
13-14	Büyük Burna	Kırşehir	Mucur	Kıran	Höyük	39 06 02	34 33 44	24	200	180
13-15	Garip 1	Kırşehir	Mucur	Bazlamacı	Höyük	39 12 28	34 35 15	22	340	300
13-16	Garip 2	Kırşehir	Mucur	Bazlamacı	Höyük	39 11 56	34 35 03	7	130	100
13-17	Kusaklı Höyük	Kırşehir	Mucur	Kusaklı	Höyük	39 17 03	34 35 55	12	120	130
13-18	Höyüktepe	Kırşehir	Çiçekdağı	Yalnıztaş	Höyük	39 24 52	34 32 01	11	170	155
13-19	Karahöyük	Kırşehir	Çiçekdağı	Yalnıztaş	Mezarlık	39 24 47	34 31 33	7	40	55
13-20	Aısma	Kırşehir	Çiçekdağı	Yalnıztaş	Mezarlık	39 26 18	34 32 14	3	17	17
13-21	Tümüls 1	Kırşehir	Çiçekdağı	Yalnıztaş	Tümüls	39 25 53	34 32 11	4	50	50
13-22	Tümüls 2	Kırşehir	Çiçekdağı	Yalnıztaş	Tümüls	39 25 58	34 32 13	2	35	35
13-23	Tümüls 3	Kırşehir	Çiçekdağı	Yalnıztaş	Tümüls	39 26 00	34 32 14	2	30	25
13-24	Tümüls 4	Kırşehir	Çiçekdağı	Yalnıztaş	Tümüls	39 26 00	34 32 12	2	30	30
13-25	Küllü 1	Kırşehir	Çiçekdağı	Doğankas	Höyük	39 29 57	34 28 50	34	235	150
13-26	Küllü 2	Kırşehir	Çiçekdağı	Doğankas	Höyük	39 30 00	34 28 50	6	45	45
13-27	Küllü 3	Kırşehir	Çiçekdağı	Doğankas	Höyük	39 29 59	34 28 54	0.3~0.4	9	14
13-28	Küllü 4	Kırşehir	Çiçekdağı	Doğankas	Höyük	39 30 04	34 29 04	6	75	70
13-29	Karakır	Kırşehir	Çiçekdağı	Akıbrık	Höyük	39 32 50	34 29 05	4	55	65
13-30	Tepe	Kırşehir	Çiçekdağı	Akıbrık	Höyük	39 32 56	34 28 59	33	170	145

Tablo: 1

Numara	İsim	Paleolitik	Neolitik	Kalkolitik	Eski Tunç	Orta Tunç	Geç Tunç	Erken Demir	Orta Demir	Geç Demir	Helenistik	Roma	Bizans	İslam
13-01	Kepir				☉	Δ	○			Δ				
13-02	Tatar 1				☉	○	Δ							
13-03	Tatar 2				☉	○				Δ				
13-04	Karahöyük									○				
13-05	Kızılhöyük			Δ	☉		○			○				
13-06	Öksüz kale					Δ				○				
13-07	Höyük					Δ				○				
13-08	Zekere				☉	○				○				
13-09	Tek-Tümüls											○		
13-10	Çalbalma									○	Δ		○	
13-11	Çifte 1						○			○				
13-12	Çifte 2				○					○				
13-13	Kuruhöyük					○	○			○			Δ	
13-14	Büyük Burna				○	○	○			○				
13-15	Garip 1				○	○	○			☉				
13-16	Garip 2				Δ	☉	☉			Δ				
13-17	Kusaklı Höyük					Δ				○	Δ	Δ		
13-18	Höyüktepe				☉	Δ				○				
13-19	Karahöyük											?	?	
13-20	Aısma										○			
13-21	Tümüls 1											○		
13-22	Tümüls 2											○		
13-23	Tümüls 3											○		
13-24	Tümüls 4											○		
13-25	Küllü 1			○	☉	○				○				
13-26	Küllü 2				☉		Δ			Δ				
13-27	Küllü 3				○									
13-28	Küllü 4									○	○			
13-29	Karakır				○	○				○				
13-30	Tepe				○	○	○			○				

Tablo: 2

Resim 1: Tatar 1 (13-02). - Tatar 2 (13-03).

Resim 2: Kızılhöyük (13-05).

Resim 3: Kuruhöyük (13-13).

Resim 4: Büyük Burna (13-14)

Resim 5: Garipli 1 (13-15).

Resim 6: Garipli 2 (13-16).

Resim 7: Küllü 1 (13-25).

GÜZELÖZ-BAŞKÖY VE ÇEVRESİ BİZANS DÖNEMİ YERLEŞİMLERİ 2013

Nilüfer PEKER*

B. Tolga UYAR

2009 yılından bu yana sürdürdüğümüz Kayseri Yeşilhisar İlçesi'ne bağlı Başköy- Güzelöz köyleri ve çevresindeki Bizans Dönemi yerleşimlerine ilişkin yüzey araştırmamızın¹ 2013 yılı çalışmaları Ağustos ayı içinde gerçekleştirilmiştir².

Bu sezon çalışmalarımızı bazı hedefler doğrultusunda yürüttük. Bunlardan biri yerleşimlerde önceki yıllarda tespitlerini yaptığımız çeşitli yapı gruplarının rölöve ve envanterleme etütlerine devam etmektir. Bir diğer hedefimiz Mavrucandere Vadisi'ne bağlanan tali kollardaki yerleşimleri Ortaçağ bağlamında anlamlandırmaktır. Bu yılın çalışmalarında bir başka hedefimiz de Mavrucandere'nin Ortaçağı'na ilişkin savunma bağlantılarını araştırmaya yönelik arkeolojik verilere ulaşmaya çalışmaktır. Sözü edilen verileri vadinin bütününde ele alarak yaptığımız ara değerlendirmeler aşağıda yer alır.

Mavrucandere ya da Başdere olarak anılan vadi, Güzelöz (eski adıyla

* Dr. Nilüfer PEKER, Başkent Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Ankara/TÜRKİYE.

Dr. B. Tolga UYAR, Paris Bizans Tarihi ve Araştırmaları Merkezi Konuk Üyesi (Centre d'histoire et Civilisation de Byzance, Collège de France-C.N.R.S.), FRANSa.

- 1 Peker, N., B. T. Uyar, "Güzelöz-Başköy ve Çevresi Bizans Dönemi Yerleşimleri 2009", 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 24-28 Mayıs 2010, 1. cilt, (2011), 283-302. Peker, N., B. T. Uyar, "Güzelöz-Başköy Bizans Yerleşimleri 2010", 29. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 23-27 Mayıs 2011, 2. Cilt, (2012), 251-266. Peker, N., B. T. Uyar, "Güzelöz-Başköy Bizans Yerleşimleri 2011", 30. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 28 Mayıs-1 Haziran 2012, 2. Cilt, (2013), 147-156. Peker, N., B. T. Uyar, "Güzelöz-Başköy Bizans Yerleşimleri 2012", 31. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 27-31 Mayıs 2013, 2. Cilt, (2014), 110-119.
- 2 Çalışmalarımızın gerçekleştirilmesinde izin, destek ve hoşgörülerini bizden esirgemeyen Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Başkent Üniversitesi'ne, Kayseri Müzesi'ne, ekip arkadaşlarımız Mimar Aykut Fenerci, Yard. Doç. Dr. Fatma Gül Öztürk ve Dr. Maria Xenaki'ye, Bakanlık temsilcimiz sayın Ayşe Aytemur'a ve Sinasos Gül Konakları çalışanları'na yürekten teşekkürlerimizi sunarız.

Mavrucan), bugünkü Başköy (Ortaköy) ve Eski Başköy köylerinin konumlandığı, içinden Yeşilhisar - Derinkuyu karayolunun geçtiği, yamaçlarında ortaçağa ait pek çok kaya oyma ve sınırlı sayıda kagir yapılaşmanın yer aldığı bir vadidir.

Vadi 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başında Türkler arasında Dereköy, Rumlar arasında ise aynı anlama gelen Potamia adıyla anılıyordu. 20. yüzyılın ortalarına kadar yaşamın devam ettiği Başköy zaman içinde terk edilince Ortaköy, Başköy adıyla anılmaya başlamış, diğer bir değişle iki köy birleşmiştir. Potamia, Ortaçağ ve öncesinde, kuzeyde Ürgüp (Agios Prokopios), Mustafapaşa (Sinastos), Taşkınpaşa (Tamissos) ve Şahinefendi (Sobessos'u), güneyde Soğanlı (Soandos) üzerinden Yeşilhisar'ı (Kyzistra), batıda ise Derinkuyu (Malakopea) ve Aksaray'ı (Kolonea) birbirine bağlayan yol güzergâhında önemli bir kavşak noktası konumundaydı. Yazılı ve sözlü tarih verileri 18.-19. yüzyıllarda da Potamia'nın hatırı sayılır bir zenginlikte ve önemde olduğunu işaret ediyor³.

DENEKE

Çalışma alanlarımızdan biri Güzelöz'ün idari sınırları içinde yer alan Deneke Vadisi'dir (Resim: 1). Vadi Güzelöz Soğanlı karayolunun yaklaşık 6. kilometresinde doğuda ana vadinin tali kollarından biridir. Bugün Güzelöz halkının ekim alanı olarak kullandığı vadiye 2009 yılından beri çalışmalarımız devam etmektedir. Deneke'de kaya oyma yerleşim vadinin yaklaşık orta bölümünde yamaçta konumlanır. Bugün tespit edebildiğimiz 13 kilise 2 şaraphane ve bozulmuş olmakla birlikte çok sayıda yaşam mekanı mevcuttur. Dik yamaçta yerleştirilen yapılar bu bölgedeki kaya yapısı nedeniyle Mavrucandere vadisinin diğer bölümlerine oranla daha yoğun bozulmaya maruz kalmıştır. Kiliseler yoğunlukla tek ve iki nefli plan gösterirler (Resim: 2). Sadece bir örnekte serbest haç planının uygulandığı dikkat çeker. Ortaçağ yerleşiminin vadinin doğuya doğru bir girinti yaptığı ve sonunda dik kaya duvarlarla kapandığı bölgede yoğunlaştığı görülür. Kiliseler, şaraphaneler ve çeşitli salon ve odalar ağırlıklı olarak bu alanın kuzey yamacında, mezar kita-

3 Bu konuda yaptığımız çalışma basım aşamasındadır. Bkz. Peker, N., Osmanlı'dan Mübadeleye Bir Yerleşime Dair Gözlemler: Potamia", *Osmanlı Dünyasında Kültürel Karşılaşmalar ve Sanatsal Yansımaları*, Prof. Dr. Filiz Yenişehirlioğlu Onuruna Sempozyum/ *Cultural Encounters in the Ottoman World and Their Artistic Reflections in Honour of Professor Filiz Yenişehirlioğlu*, 14-16 Kasım 2012, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

beli kiliseler ise güney yamaçta konumlanmıştır. Olasılıkla sözünü ettiğimiz bu yamaç daha ağırlıklı olarak mezar kiliselerine ayrılmıştır.

Yerleşimde bu yılki çalışmalarımız esnasında tespit ettiğimiz tek nefli kilise bozulmamış templon düzenlemesiyle dikkat çeker (Resim: 3). Yaklaşık doğu batı doğrultusunda doğuda bir apsisle sonlanan yapı, takviye kemeriyle düzenlenmiş beşik bir tonozla örtülüdür. Yapının girişi güney batı köşededir. Nefin duvarlarında belirli aralıklarla yerleştirilmiş yuvarlak kemerli nişler bulunur. Apsisi neften ayıran templon düzenlemesi, orta aksta yuvarlak kemerli bir kapı, templon levhalarının üzerinde birer kemerli açıklık ve en üst bölümde tonozla bağlanan profilli bir mimari plastik süslemeden oluşur. Sözünü ettiğimiz bu parça ne yazık ki defineciler tarafından kırılmış ve parçaları nefe atılmıştır (Resim: 4). Templon düzenlemesinin nefe bakan batı yüzünde kemer alınlıklarında ve içlerinde beyaz sıvalar ve sınırları belirleyen kırmızı boya ile yapılmış konturlar dikkat çeker. Kemer aralarında sütun imitasyonu kabartmaların yanısıra en üstte testere dişi ve örgü motifi görülür. Templon levhalarının ve apsisi içinde yer alan duvara bağlı altın ön yüzünde özgünlüğünde kabartma haç bezemelerin olduğu anlaşılmaktadır. Bu bezemeler de yine defineciler tarafından tahrip edilmiştir.

Benzer türde templon düzenlemelerine Güzelöz ve Başköy kiliselerinin bazılarında da rastlıyoruz. Başköy'deki 9 numaralı kilise ve Güzelöz'deki 12 numaralı kilisenin templon düzenlemeleri Deneke örneği kadar sağlam durumda günümüze ulaşmamış olsa da bu uygulamanın mavrucandere vadisinde Ortaçağ boyunca kullanıldığını göstermesi bakımından değerlidir⁴.

Vadinin karşı yamacında önceki yıllarda tespit ettiğimiz mezar kitabeleri nedeniyle önemli olan iki kilise Deneke'nin tarihine ışık tutması bakımından önemlidir. Tek nefli ve beşik tonoz örtülü olan ilk kilisede Deneke'nin varlıklı aristokrat ailelerinden birine mensup olduğunu düşündüğümüz Methodios'un mezarı ve sadece ölüm gününü veren kitabesi mevcuttur. Ancak hiçbir zaman taşra niteliğindeki Kapadokya'nın aristokratik yapısıyla Başkent İstanbul'un aristokrat anlayışı kıyaslanmamalıdır. Mezar arkosoliumunun içinde yer alan kitabe yıl vermese de harflerin morfolojisi 8. ve 9.

4 10. yüzyıldan itibaren Yunanistan'da çok yaygın olarak kullanılan benzer özelliklerdeki templon düzenlemelerinin varlığı bilinir. Yapılan çalışmalarda bu geleneğin kökeninin ise Anadolu olduğu ileri sürülmüştür. Bkz., N. Gkioles, A Contribution to the interpretation of the "oriental" feature in the art of the 10th cent., *Mani, Δελτίο κέντρον μικρασιατικών σπουδών* 5, (1986), 71-84.

yüzyılları işaret eder⁵. Kilisenin apsisindeki duvar resimlerinin üslupsal özellikleri de bölgedeki yaklaşık 9. yüzyıl sonu 10. yüzyıl başına tarihlenebilen örneklerle paralellik gösterir. Bunun yanı sıra aynı harf karakterini yansıtan mezar kitabeli ve serbest haç planlı diğer kilise ise mimarisindeki formlar nedeniyle de aynı yüzyılları işaret eder. Yeni Kilise'nin tonoz başlangıcındaki kademeli düzenlemeler sıraladığımız bu verilerle 9. yüzyıl sonu 10. yüzyıl başına tarihlendirebildiğimiz mezar kilisesiyle yakın benzerlikler gösterir. Salt kaya mimarisini tarihlendirmenin güçlükleri göz ardı edilmeden belki de bu verilerden yola çıkarak kiliseyi 9. yüzyıl sonu 10. yüzyıl başına tarihlendirmek mümkün olacaktır. Ancak kaya mimarisi söz konusu olduğunda bu türde tarihlendirmelere kanımızca yine de temkinle yaklaşmak gerekir.

Çalışmalarımız esnasında vadinin en üst kotunda bazalt kaya duvarın başlangıcında ve yoğunlukla ortaçağ yerleşiminin üstüne isabet eden alanda, koridorlar, salon ve odalardan oluşan bir mekan dizisi tespit ettik (Resim: 5). Farklı büyüklükte oda ve salonlardan oluşan bu mekanlar düzenli bir plan yansıtmamaktadır. Mekanları dışa bağlayan küçük boyutta açıklıklar sürgü taşlarıyla kapatılmıştır (Resim: 6). Odaların özensiz mimarisi ve girişlerdeki büyük sürgü taşı kapılar bu alanın belirli zamanlarda geçici bir süre olasılıkla da güvenlik gereği duyulduğunda kullanıldığını işaret ediyor. İşlevleri konusunda kesin arkeolojik kanıtlar sunmasa da sözünü ettiğimiz bu mekanların benzerlerine Kapadokya genelinde sıkça rastlandığı gibi Mavrucandere vadisinin çeşitli yerlerinde de benzer mekanlar tespit ettik. Kapadokya'da özellikle böylesi vadiye konumlanmış yerleşimlerde korunma gereksiniminin doğal bir sonucu olan bu mekanlar öyle görünüyor ki Deneke sakinlerinin de Ortaçağ'da saldırılar sırasında kullandığı gizlenme yerleri olmuştur. Bunun yanı sıra bu mekanların yer seçimleri özellikle de vadi içi yerleşimler düşünüldüğünde elbette mükemmel bir konumdur. İmparator Nikephoros Phokas'ın *De velitatione* adlı eserinde düşman akınları sırasında garnizonların başındaki askeri valilerin (*strategoi*) çevre yerleşimleri özel birlikler yardımıyla nasıl boşalttığını ve insanların, hayvanlar ve taşınabilir mallarıyla kayalıkların yüksek noktalarındaki ve tepelerdeki sığınaklara yerleştirilişi betimlenir⁶. Şüphesiz Mavrucandere vadisinin yerleşimlerinde de benzer bir savunma sistemi mevcuttur.

5 Kilise ve mezar kitabesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Peker, Uyar, 2012, 255-257.

6 *Three Byzantine Military Treatises*, (ed. ve çev. George T. Dennis), [Dumbarton Oaks Texts 8], Washington DC 2008, chapter 8.

Bugünkü verilerimiz Deneke vadisindeki yerleşimin yapısının sivil olduğunu işaret ediyor. Kaya oyma yerleşimde Ortaçağa ait yoğun kilise örneklerinin yanı sıra birkaç şaraphane ve sığınakların olması, kiliselerin mahalle diyebileceğimiz nitelikte bir yerleşim kurgusu içinde yer alması bu savı güçlendirmektedir. Bununla birlikte yaşam mekanlarının yakın tarihe kadar ahır depo gibi başka işlevlerle kullanılması bu mekanların tanımlayıcı özelliklerinin yok olmasına yol açtığı için Ortaçağın konut mimarisiyle ilgili ne yazık ki kesin yargılar getirmek güçtür. Ancak tüm bunlara rağmen elimizdeki veriler Mavrucanderesi bütününde bakıldığında Deneke'nin sivil nitelikte ve olasılıkla da Başköy ve Güzelöz'e göre daha tali ve küçük bir Ortaçağ yerleşimi olduğunu göstermektedir.

BAHÇİES

Bu yılki çalışmalarımızın bir bölümü de Deneke gibi Mavrucandere Vadisi'ne bağlanan ve halk tarafından Bahçies olarak anılan daha küçük ölçekli vadide sürmüştür. Bahçies, Güzelöz-Soğanlı karayolunun yaklaşık 4. kilometresinde batıya doğru Mavrucandere'nin tali bir kolu olarak uzanır (Resim: 7). Vadide günümüze ulaşan tek yapı 20 ile numaralandırdığımız kilisedir (Resim: 8). Kuzey yamaçta yer alan yapının kuzey duvarının batısına doğru yerleştirilmiş giriş kapısı üstünde cephede kabartma bir dış sırası yer alır. Girişin üzerindeki dış sıralarının benzer düzenlemelerine Mavrucandere vadisindeki Roma Dönemi kaya mezarlarında rastlıyoruz. Olasılıkla elimizdeki bu örnek özgününde bir Roma kaya mezarıydı ve Ortaçağda aynı giriş düzenlemesi kullanılmak üzere genişletilerek kiliseye dönüştürüldü ve fonksiyon değişikliğine uğradı. Güzelöz'de benzer bir uygulamanın Mistikan bölgesindeki 13 No.lu kilisede de olduğu görülür. Öyle görünüyor ki Ortaçağda uygun konumdaki yapılarda bir nevi kolaylık sağlayan ve daha az iş gücü gerektiren bu uygulama bildiğimiz bu iki örnekte tercih edilmiştir. Bahçies 20 No.lu kilise tek nefli doğu batı yönelişli ve beşik tonoz örtülüdür. Kademeli giriş bölümünde zeminde doğu batı doğrultusunda bir mezar bulunur. Yapının güney batısında kareye yakın planlı bölmün ise yarım kalmış bir mekan olduğu dikkat çeker. Bu nedenle işleviyle ilgili herhangi bir kaniya varmak güçtür. Nefin duvarlarında tonoz başlangıcının hemen altında yükseklikleri 1.00 metre genişlikleri yaklaşık 0.50 metre olan kör kemerli düzenlemeler yer alır. Kemerlerin çevresinde ve batı duvardakilerin içlerinde, apsis kub-

besinde ve tonozda kırmızı ve sarı ile kaya üzerine yapılmış geometrik bezemeler, örgü motifleri, kesme taş imitasyonları, çarkıfelek ve haç motifleri dikkat çeker (Resim: 9). Boya kimi yerlerde oldukça bozulmuştur. Paralelle-rine Kapadokya'nın 11.yüzyıl örneklerinde rastladığımız bezeme programı mimari elemanları belirleyici bir anlayışta yapılmıştır. Nefin duvarlarındaki kör kemer düzenlemeleri ise bölgede 11. yüzyıla tarihlendirilen kaya mima-risinin cephe düzenlemelerinde uygulanan geleneği hatırlatır⁷. Bu verilerden yola çıkarak Bahçieste'ki bu küçük boyutlu kilisenin olasılıkla 11. yüzyılda yapılmış olabileceğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte çevresinde bağlantı ku-rabileceğimiz herhangi bir mimari verinin olmayışı ve yapının vadideki tek örnek olması yerleşim bağlamındaki çözümleri zorlaştırmaktadır. Kilisenin girişinde zeminde doğu batı doğrultusunda konumlanmış mezarı göz önüne alırsak belki de yapının bir mezar kilisesi olarak tasarlandığını düşünebiliriz.

Mavrucandere Vadisi Kalesi

2012 yılı araştırmalarımızda, vadinin güneybatısındaki platonun üzerinde İvriz Mevkii'nde Soğanlı Vadisi'ne bağlanan uzun bir gizli geçit keşfetmiştik. Henri Grégoire'ın 1909 tarihli yayınında sözünü ettiği bu kaya yontma bağ-lantı noktası sürgü taşının bulunduğu bir kontrol odası ve devamında yakla-şık 45 derece meyilli basamaklı uzun bir tünelden oluşmaktadır (Resim: 10). Günümüzde vadinin tabanına bağlantıyı sağlayan son bölümü yıkılmış olsa da, geçit Ortaçağ Kapadokyası'nda yerleşim yoğunlukları ve bununla ilintili olarak yol ağları, savunma ve güvenlik konularında önemli veriler sunmak-tadır. Henri Grégoire yirminci yüzyılın başında söz konusu geçidi kullanarak platonun üzerine ulaştığında çıkışa hakim konumda bir ufak kale gördüğünü belirtir. 2012 yılı yüzey araştırmamız sırasında kale yapısının izini bulamamış-tık ancak 2013 sezonunda kalıntıları geçidin yaklaşık 300 m. doğusunda tespit ettik (Resim: 11). Bugün doğal bir tepecik görünümündeki noktada yapının özgün planını belirmemek mümkün değildir. Ancak az sayıda da olsa, çevreye dağılmış düzgün kesme taş bloklar kolaylıkla seçilebilmektedir. 'Ayazma' de-nilen bu mevkiden, yaklaşık 20. yüzyılın ortalarında, önemli miktarda düzgün kesme taş bloğun köye getirildiği bilgisi Başköy sakinlerince anlatılmaktadır. Başköyün içinde Ayazma'da tespit ettiğimiz kesme taş blokların ölçeğinde bir

7 Örneğin Karanlık Kilise (Göreme) avlu cephesi, Açık Saray (Gülşehir), 7 No.lu kompleks giriş cephesi, vb.

grup devşirme malzemenin birden fazla mekanda kullanıldığını belirledik. Özellikle köyün içinde mavrucan çayının kenarında bahçe duvarı örgüsünde kullanılan bazı blokların üstünde kazıma haçlar görülmektedir (Resim: 12).

Mavrucandere Vadisi'ni kontrol eden kalenin stratejik konumu işleviyle tamamen örtüşmektedir. Yapı yarın hemen üstünde, Mavrucandere Vadisi'nin girişini kontrol eden bir noktada konumlanır. Kalenin üzerinde bulunduğu yarın geçit vermez sarp yamaçları da doğal bir savunma sağlamaktadır. Bugün, vadinin tabanından kalenin bulunduğu mevkiye tırmanış sadece tek bir noktadan, yukarıda sözünü ettiğimiz Bahçies'den kayaya yontulmuş dar merdivenli bir geçitle mümkündür. Kale yaklaşık 10 km. güneydoğuda yer alan ve yazılı kaynaklarda da sıklıkla sözü edilen ve Bizans Döneminde geniş bir askeri garnizonu barındıran Kyzistra Kalesi'yle görsel haberleşmeyi de sağlamaktadır (Resim: 13). Gerçekten de Kyzistra Kalesi, güneyde Adana ve Tarsus'dan başlayarak Toros dağlarından geçen ve Dağlık Kapadokya'ya açılan ana arterin güvenliğinden sorumluydu⁸. Bununla birlikte çevredeki birçok yerleşim için merkezi konumuyla düşman akınları sırasında hayati bir rol oynuyordu. Hiç şüphesiz bu yerleşimler arasında yüzey araştırmasını yaptığımız Mavrucandere vadisindeki yerleşimler de yer alır (Resim: 14). Bizans yazılı kaynaklarında Toros Dağları'ndan başkent Konstantinopolis'e kadar uzanan çok geniş bir kale ağından bahsedilir. Bu kaleler arasında kurulmuş olan bir işaret sistemiyle imparatorluk eyaletleri doğu sınırından batıya doğru özellikle 8.-10. yüzyıllar arasında yoğunlaşan düşman akınlardan hızlı bir şekilde haberdar ediliyordu. Ayrıca stratejik noktalara yerleştirilmiş bu geniş kale garnizonların en önemli işlevi yol ağlarının önemli kavşak noktalarını ve bunların çevresindeki yerleşimlerin güvenliğini sağlamaktı⁹. Arap coğrafyacı İbn Hawqal 10. yüzyılda Kapadokya'yı kaleler, hisarlar ve yeraltı sığınaklarıyla dolu bir bölge olarak betimler¹⁰. Kalıntılarına ulaşip yerini tespit ettiğimiz kale de yazılı kaynaklarda kapsamlı olarak betimlenen savunma sisteminde büyük olasılıkla konumu itibarıyla kilit rolü üstlenmişti. Ayazma denilen mevkideki

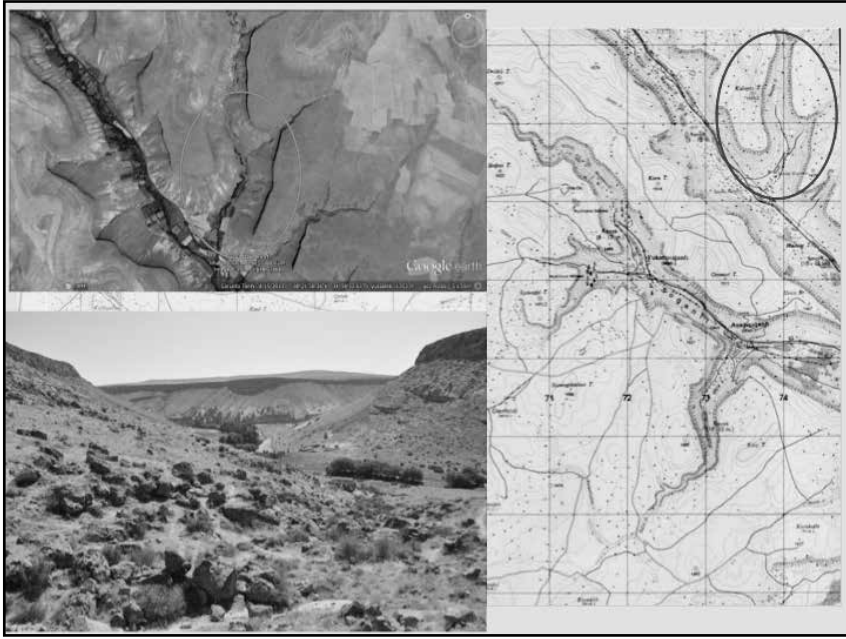
8 Hild, F., *Das Byzantinische Strassensystem in Kappadokien: Mit 114 Abb. Auf Taf., 7 Abb. U. 15 Kt. Im Text.* Vol. 131. *Tabula Imperii Byzantini*, Wien, 1977, 68-71, Hild, F., M. Restle, *Kappadokien: (Kappadokia, Charsianon, Sebasteia Und Lykandos).* Vol. 149, *Tabula Imperii Byzantini*, Wien, 1981, 219-221.

9 Birbiriyle ilişkili kalelerden oluşan bir haberleşme ve savunma ağı Batı Kapadokya'da, Aksaray yakınlarında bulunur. Bkz., R. Ousterhout, *A Byzantine Settlement in Cappadocia*, Washington D.C., 2005, 213.

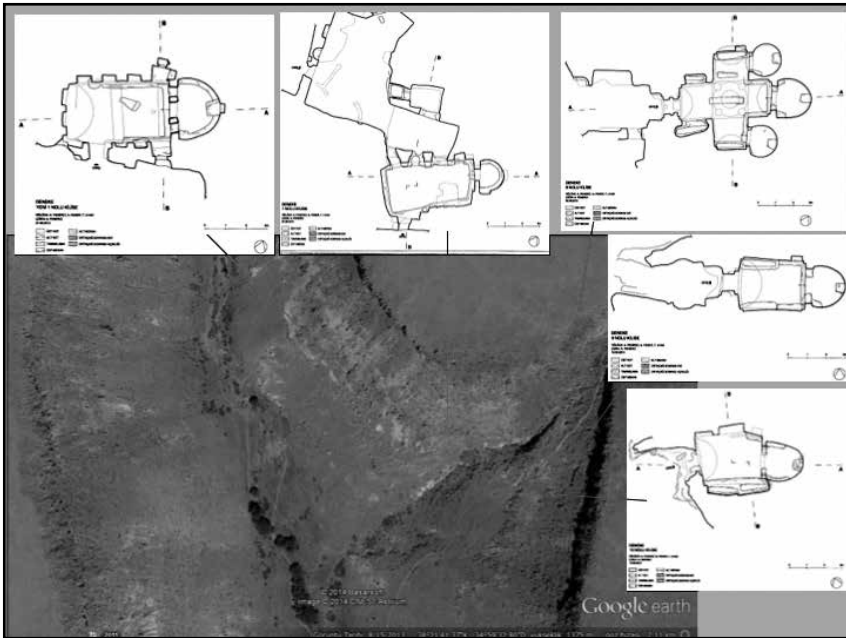
10 İbn Hawqal, *Configuration de La Terre (Kitab Surat Al-Ard)*, (ed. ve çev. J.-H. Kramers, G. Wiet), Collection UNESCO D'œuvres Représentatives. Paris, 2001, I, 194.

bu kale yapısının Develi Ovası'nı kontrol eden Kyzistra Kalesi'yle görsel teması sağladığını ve haberleşme ağının bir halkasını oluşturduğunu düşünüyoruz. Biraz önce sözünü ettiğimiz gizli sığınaklar Mavrucandere Kalesi'yle birlikte düşünüldüğünde Ortaçağın kaynaklarla da desteklenen savunma stratejilerine uygun bir düzenlemenin burada da söz konusu olduğu görülmektedir.

Kuşkusuz Mavrucandere'nin Ortaçağ yerleşiminin güneybatı sınırında bulunan bu ufak kale yapısı ünik değildir. Arkeolojik veriler ve yazılı kaynaklardan bilinen önemli kalelerin dışında mevcut olması gereken, yol ağları ve yerleşimlerin güvenliğini sağlayan daha küçük ölçekli çok sayıda benzer ortaçağ kale yapısı volkanik Kapadokya'da halen araştırılmayı bekliyor.

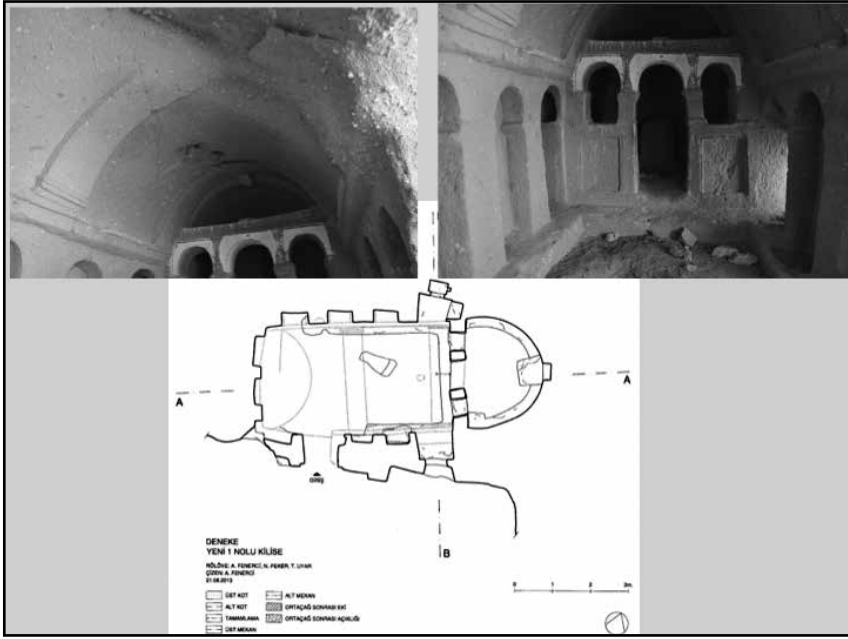

Resim 1: Deneke Vadisi.

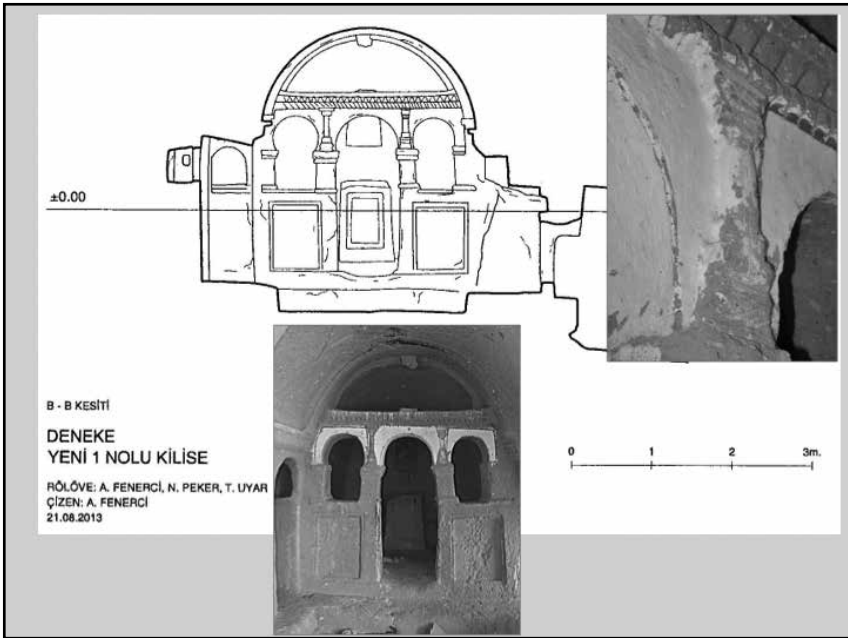

Resim 2: Deneke Vadisi kiliseleri.

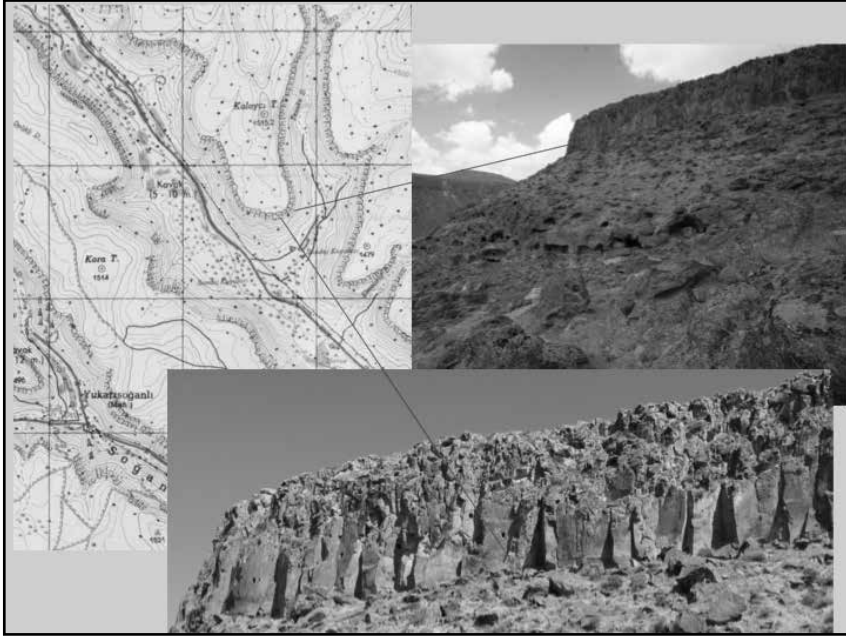

Resim 3: Deneke Vadisi Yeni Kilise.

Resim 4: Deneke Vadisi Yeni Kilise.

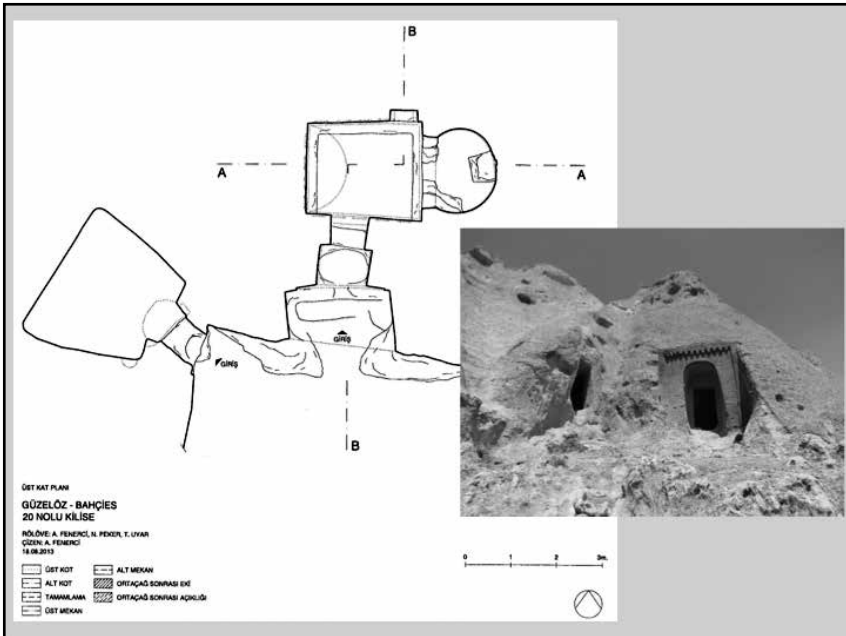
Resim 5:Deneke Vadisi sığınakların konumu.

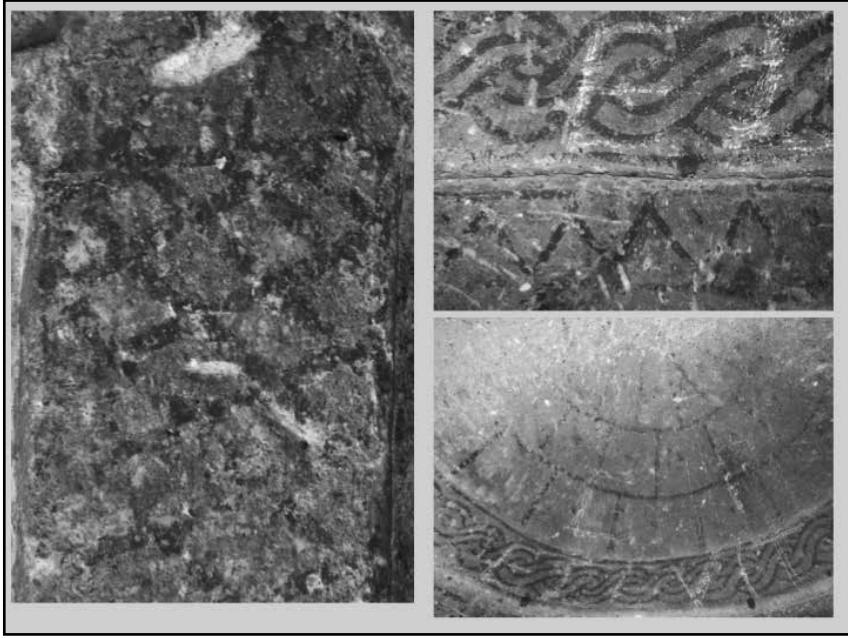
Resim 6: Deneke Vadisi sığınaklar

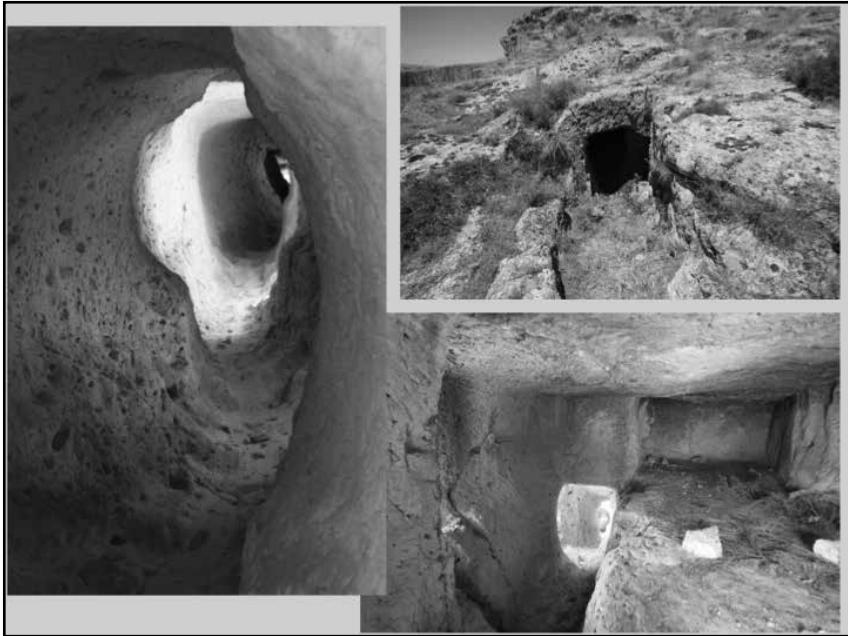
Resim 7: Bahçe Vadisi

Resim 8: Bahçe Vadisi 20 No.lu Kilise.

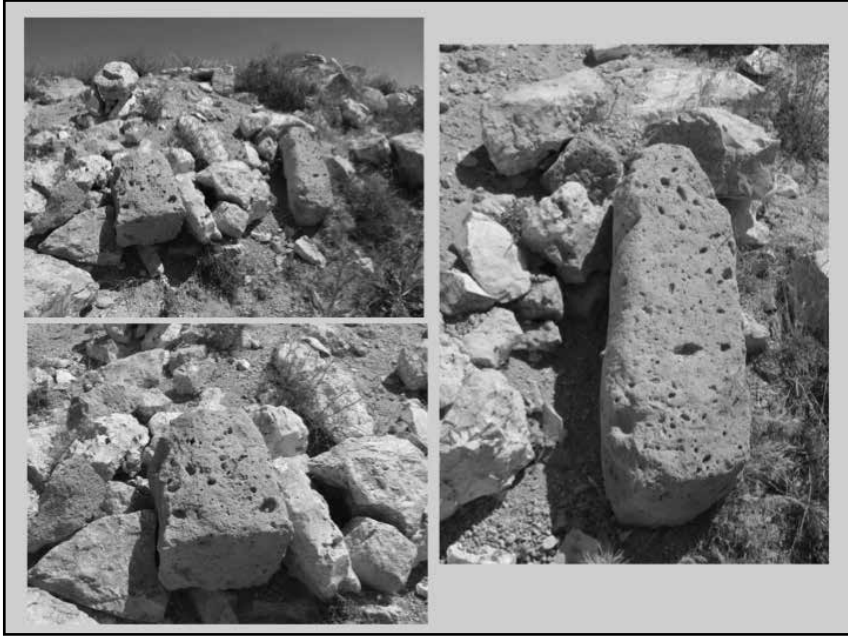

Resim 9: Bahçe Vadisi 20 No.lu Kilise, duvar resimleri.

Resim 10: İvriz kaya oyma geçit.

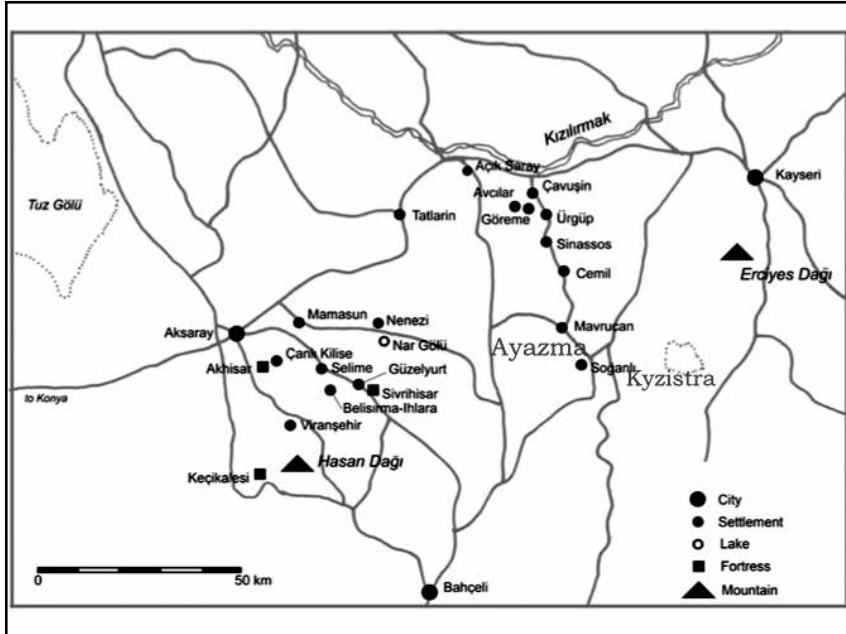
Resim 11: Mavrucandere kale kalıntıları.

Resim 12: Devşirme kesme taş bloklar, Başköy

Resim 13: Mavrucandere kale kalıntılarında Kyzistra Kalesi görünüşü.

Resim 14: Kapadokya Bizans Dönemi yol sistemi (Ousterhout 2005).

2013 YILI TARSUS DONUK TAŞ YÜZEY ARAŞTIRMASI

Winfried HELD*
Deniz KAPLAN
Henning BURWITZ
Ansgar BRUNN

Kilikia'nın Roma İmparatorluk Eyaleti'nin başkenti Tarsus'ta bulunan Donuk Taş Tapınağı yüzey araştırmasının ikinci kampanyası, 19 Ağustos-27 Eylül tarihleri arasında 13 kişilik bir bilim heyeti ve Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Donuk Taş projesi, DFG'nin finansal desteği ile yürütülmüştür¹. 2013 kampanyasında 2012'de başlanan jeodezi ve mimari çalışmaları ile devam edildi.²

* Prof. Dr. Winfried HELD, Philipps-Universität Marburg, Archäologisches Seminar, Biegenstr. 11, D-35037 Marburg/ALMANYA.

Yrd. Doç. Dr. Deniz KAPLAN, Mersin Üniversitesi , Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Çiftlikköy Kampüsü. Yenişehir-Mersin/TÜRKİYE.

Dipl.-Ing. Henning BURWITZ, BTU Cottbus, Lehrstuhl für Baugeschichte, Konrad-Wachsmann-Allee 8, D-03046 Cottbus/ALMANYA.

Prof. Dr. Ansgar BRUNN, Professur für Photogrammetrie und Geoinformatik, Hochschule für angewandte Wissenschaften - Fachhochschule Würzburg-Schweinfurt, Studiengang Vermessung, Röntgenring 8, D-97070 Würzburg/ALMANYA.

1 Araştırmaya katılanlar: Prof. Dr. Winfried Held (Arkeolog, Araştırma başkanı, Marburg); Yrd. Doç. Dr. Deniz Kaplan (Arkeolog, Araştırma başkan yardımcısı, Mersin); Dipl.-Ing. Henning Burwitz (Mimar, Cottbus); Ralf Seidl (Mimar, çizim uzmanı, Marburg); Helen Reinhardt, Anna Reinprecht (Arkeoloji öğrencileri, Marburg); Hakan Alpaslan, Mustafa Ağgöl (Arkeolog, YL öğrencileri, İsparta); Veronika Šliačanová, Maria Köppen, Oliver Lehmann (Mimarlık öğrencileri, Cottbus); Theresa Schimpel, Michael Zimmermann (Jeodezi öğrencileri, Würzburg). Bakanlık Temsilcisi: İlhami Kılınçkaya (Kahramanmaraş Müzesi).

2013 yılı çalışmalarında, Bakanlık Temsilcisi Sayın İlhami Kılınçkaya'nın yanı sıra, Tarsus'taki yerel kurumlar ve Tarsus halkından çok destek gördük:

- Burhanettin Kocamaz, Tarsus Eski Belediye Başkanı
- Hakan Erkul, Tarsus Turizm ve Tanıtma Derneği (TARTUD) Başkanı
- Ruhi Koçak, Tarsus Sanayi ve Ticaret Odası Başkanı
- Fuat Togu, Tarsus Sanayi ve Ticaret Odası

1) JEODEZİ ÇALIŞMALARI

Ansgar BRUNN
Theresa SCHİMPEL
Michael ZIMMERMANN

İlk kampanya sırasında, kalıntının bir kısmı laser tarama ve fotogrametri yöntemleriyle ölçüldü. Bu ölçülerin değerlendirmesi kampanyadan sonra kısmen yapılabildi. İkinci kampanyada bu çalışmalar, laser tarama yöntemine yoğunlaşarak tamamlandı. Sonuç olarak tapınak kalıntısının bütünü, nokta buludu olarak elimizde mevcut oldu. Bu sayede tapınağın üç boyutlu bir modeli yaratıldı. Bu modelden, istenen rölöve, kesit ve ortofotoğraf yaratılabilir (Resim: 1).

Fotogrametri ve laser tarama yöntemlerinin karşılaştırmasının sonucu olarak, laser tarama bu kadar büyük bir eser için daha sağlam bir yöntem olduğu gösterdi. Aynı zamanda, fotogrametri yönteminin yararları, düşük alet fiyatları, istendiği kadar yüksek esaslık ve bu yöntemle yaratılan nokta buludunun görsel kalitesidir. Mevcut nokta buludunun değerlendirmesi halen devam etmektedir.

2) MİMARİ ÇALIŞMALARI

Henning BURWITZ

Tapınağın mimari rekonstrüksiyonunun yapılmasına ilişkin gerçekleştirilen bir çalışma, Tarsus Müzesi'nde bulunan mimari blokların çizimidir. Burada yedi tane mermer yapı elemanı, teşhirde yer almaktadır. Bunlar kısmen Nezahat Baydur ve Nadide Seçkin tarafından yayınlanan "Donuk Taş Kazı Raporu"nda yayınlanmışlardır. Bu yapı elemanlarının 1:10 ölçekli çizimleri

-
- Hakkı Darendeli, Tarsus Sanayi ve Ticaret Odası
  - Mehmet Selen, Türk Hava Kurumu Çalışanı
  - Hicabi Canatan, Eski Barutçular fabrikası sahibi
  - Mehmet Çavuş, Tarsus Müze Müdürü
  - Doğan Alper, Tarsus Müzesi Uzmanı
  - Dr. Ali Cerrahoğlu, Tarsus Kent Konseyi başkanı

Desteğini aldığımız ancak burada adını sayamadığımız dostlarımıza ve ilgileri için de tüm Tarsuslulara teşekkür borçluyuz.

- 2 Araştırma tarihi ve ilk kampanyanın sonuçları için bkz. W. Held – H. Burwitz, Tarsus'taki Donuk Taş: Antik dünyadaki en büyük tapınağın araştırması, 31. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Muğla 2013, cilt 2 (Ankara 2014) 353–366.

yapılmıştır. Yapı elemanları, iki farklı boyutlara sahiptir. İlk grup, devasa ölçüleri nedeniyle oldukça önemlidir: Bunlar konsollu Geison'lara ait iki parça (Resim: 2); çok büyük bir akanthus yaprağı; çok büyük bir Attik-Ion sütun kaidesinden oluşmaktadır. Aynı boyutlardaki bir sütun kaidesinin alt torus parçası ise, geçen yıl kayıptı ve tekrar bulunduktan sonra müzeye getirildi. Müzenin girişinde sergilenen bu parça da çizilen bloklar arasındadır. Çizilen bloklar arasında daha küçük boyutlarda bir konsollu geison'un köşe parçası (Resim: 3) ve bir Sima yer almaktadır.

Devasa ölçülere sahip ilk gruptaki mimari bloklar, kesinlikle tapınağa aittir. Kaide parçalarına göre sütunların alt çapının 2,29 m. olduğu anlaşılmıştır. Yaptığımız incelemeler sonucunda yapı elemanlarında ölçü birimi olarak, bir Roma ayağının (29,7 cm.) kullanıldığı tespit edilmiştir. 2012 yılında çizilen yapı elemanları ile beraber halen çok az sayıda yapı elemanları mevcut olmasına rağmen, tapınağın dış cephesinin bir rekonstrüksiyonunu yapmak mümkün olmuştur. Mark Wilson Jones'ın³ araştırmalarında tespit ettiği Roma mimarisi standard ölçülerinden ve oranlarından yola çıkıldığında, sütunların yüksekliği, kaide ve sütun başlığı dahil, yaklaşık 21,4 m.; sima'ya kadar ise, 25,75 m. olmalıdır (Resim: 4). Daha küçük boyuttaki yapı elemanları ise, muhtemelen iç mekâna (cella) veya temenos revaklarına ait olabilir.

Arazideki mimari çalışmalar esnasında Donuk Taş'ın güneybatısındaki arka yüzün (Resim: 5), kuzeybatısındaki yan yüzün ve ön yüzün (Resim: 6) rölövesi 1:100 ölçekle çizildi. Aynı ölçekte, blok D hizasında bir çapraz kesit ve bir detay kesitin daha çizimi gerçekleştirildi. Blok E nin planı ve çizimi yine aynı ölçekte ele alındı.

Eski kazıların açıkta olan sondajlarında, temizlik yapılmadan, bazı incelemeler yapıldı. İçerisinde, güneydeki tonoz dolgunun altında, mevcut temel blokların planı çizildi ve böylece temelin pozisyonu net bir şekilde tespit edilmiş oldu. Tapınağın kuzeydoğusunda yer alan bir temel, köşe yaptığı yerde açıkça görülmektedir. Buranın plan çizimi sayesinde hem temelin dışarıdaki boyutunu hem de tapınağın esas yönünü tespit etmek mümkün oldu. Bu köşenin kesit ve rölöve çizimi, kesme taş temellerinin kalite farkının anlaşılmasını sağladı: Yükselen podyum mimarisindeki kireçtaşı blokların, temel bloklardan daha düzgün ve kaliteli yapıldığı anlaşıldı. Bütün blokların yüksekliği eşit olmasına rağmen, podyum bloklarının genişlikleri ve uzunlukları daha

3 Kr. M. W. Jones, *Principles of Roman Architecture* (Yale 2000) 145 vs.

farklıdır. Tek tek bloklar ve opus caementicium'daki blok izlerinden, antik ölçeğin bir Roma ayağına (29,7 cm.) uygun olduğu görüldü. Buna göre, standard blokların uzunluğu 5 1/3, genişliği 2 2/3 ve yüksekliği ise 2 ayağa denktir.

Blok D nin güneyindeki sondajda, Blok D nin rölövesi kısmen çizilebilmiştir. Buradaki birçok kesme kireçtaşı bloğun, komple opus caementicium bloğun içinde yer aldığı görüldü. Taş blokların yan yüzlerinin, içinde bulundukları opus caementicium ile yaklaşık aynı hizada bulunduğu tespit edildi. Bu bulgular, inşaat sırasındaki bir plan değişimine işaret etmektedir.

Yukarıda açıklanan yeni bulgular, tapınağın şimdiye kadar bilinen rekonstrüksiyonunun tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini bizlere gösterdi.

Öncesinde tespit edildiği üzere, duvar veya duvar temelleri için kesme taş bloklar kullanılmıştır. Bunların aralarındaki boşluklar, opus caementicium ile doldurulmuştur. Demek ki, bugün korunan ve halen 8 m. yüksekliğinde mevcut opus caementicium temelleri, sadece tapınağın bugün tamamen sökülmiş temellerinin aralarındaki harçlı dolgudur⁴. Ancak, incelemelerimiz sırasında, bu prensibe bazı yerlerde uyulmadığı anlaşılmıştır: Bazı yerlerde, kesme taş blokların opus caementicium üzerinde bulunmuş olduğu tespit edilmiştir. Bu durum ile D bloğunda karşılaşmıştır. Bir kısmı D bloğun yanında yer alırken, önemli bir bölümü iç tarafında 3,60 genişliğinde bir basamak şeklinde durmaktadır. Her iki yerde opus caementicium temel, taş blokların dördüncü sıra hizasında bitmektedir. Bunun üzerindeki bölümde, inşaata taş bloklarla devam edilmiştir. Ayrıca, opus caementiciumdan oluşan D bloğunun altında, bir taş blok temelinin daha geçtiği tespit edilmiştir.

A bloğunun yanındaki taş temellerinde, taş bloklarının düzeni ile ilgili iki farklı sistem tespit edildi. Burada iki farklı ayak ölçüsünün kullanıldığı anlaşılmıştır. İlkinde 29,7 cm.lik Roma ayağı kullanılmışken, ikincisinde 30,5 cm.lik başka bir ayak ölçüsü tercih edilmiştir. 30,5 cm.lik sistem temelin birkaç yerde daha tespit edilmiştir, fakat sadece ilk dört blok tabakalarında kullanılmıştır. Bunun üzerinde ise sadece 29,7 cm.lik ayak kullanılmıştır.

Söz edilen düzensizlikler, tapınağın inşaatı sırasında yapılan bir plan değişimine işaret etmektedir. Bu değişim, inşaatın dördüncü taş blok hizasındayken yapıldığını tespit etmiş bulunmaktayız. İlk planın rekonstrüksiyonunun gösterdiği farklılıklar ise şunlardır:

4 Bunu ilk olarak, araştırmacı Robert Koldewey anladı.

1) Tapınak önündeki A blokta, ikinci evreden günümüze kalandan farklı olarak ilk evrede çok ince bir opus caementicium dolgu etrafında taş temeller vardı. Yani yüksek ve geniş bir merdiven tercih edilmemiştir ve bu nedenle yüksek bir podyum yoktu. Bu nedenle ilk evrede, krepis üzerinde yükselen bir tapınak planlanmış idi.

2) Ante başları, içlerindeki ve önlerindeki sütunlar, ilk evrede daha içeride yapılmışlardı. Yani, pronaos daha küçüktü.

3) İlk evrede, ortadaki avlunun yanlarındaki taş temeller daha dardı, sonradan genişletildi.

4) İlk evrede, E blok yoktu.

İlk evredeki erken tapınak (Resim: 7-10, I), sadece bir krepis üzerinde inşa edilmiştir ve içinde açık bir avlu (sekos) vardı. Tapınağın Roma tarzında bir podyum üzerinde inşa etme isteğinden olsa gerek, bir plan değişikliğine gidilmiştir (Resim: 7-10, II). İkinci evrede yapının iç yüzünde temeller ciddi bir şekilde genişletilmiştir. Bu şekilde, podyumun içinde, bir yeraltı mekânı kurulmuştur. Bunun üzerinde her iki yanındaki 6 m.lik dev temeller üzerinde hem bir cella duvarı için hem de iç sütunlar için yeterince yer açılmıştır. Bu kısımda oluşan kapalı cellanın çatısı, cella içerisindeki iki sıra halindeki iç sütunlarla desteklenmiştir. Bu sütunların aralarındaki 18 m.lik açık genişlik, bir ahşap çatı ile kapatıldığı düşünülebilir. Aynı genişlikte bir çatının, Baalbek Bacchus Tapınağı'ndan da bilinmektedir. Bu ikinci evreye, E blok ve üzerindeki kült heykelinin naiskosu da eklenmiştir.

3) MİMARİ SÜSLEMELER

Deniz KAPLAN

Donuktaş Tapınağı'na ait mimari süslemeler, Baydur tarafından yapılan kazılar sonucunda açığa çıkarılmıştır. Bu süslemeler "Donuk Taş Kazı Raporu" adlı kitapta K. Jes tarafından incelenmiştir⁵. Ancak bu çalışmada mimari süslemeler, detaylı bir şekilde incelenmemiştir. Bununla ötesinde bugün Tarsus Müzesi'nde sergilenen Donuk Taş'a ait olduğu bilinen bazı süslemeli bloklar ise, söz konusu çalışmaya (Donuk Taş Kazı Raporu) dâhil edilmemiştir.

Mimari süslemeler üzerine gerçekleştirdiğimiz ön araştırmalarda şu sonuçlara varılmıştır: Bloklar üzerindeki süslemelerin benzerleri, geç Hadrianus

Dönemi ve Erken Antoninus Pius zamanına aittirler (M.S. 130-150). Benzer süslemelerin bulunduğu yapılar başta Pergamon olmak üzere, Ephesos ve Kyzikos'da yapılarda karşımıza çıkarlar. Bu benzerlikler sadece süslemelerin stili açısından değil, bilakis blokların formu ve kullanılan malzemenin benzerliği açısından da paralellik göstermektedir. Dolayısıyla tapınağın mimari süslemelerini çalışan sanatçılar/ustalar, Jes'in önerdiği gibi Pamphylia'dan değil, Batı Anadolu merkezlerinden ve belki Pergamon'dan getirilmiş olmalıdır.

SONUÇ

Tespit edilen ilk evrenin planı, Didyma Apollon Tapınağı ile yakın benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla, ilk evrenin Anadolu mimarisi geleneğinde inşa edilmek istendiği anlaşılmaktadır. İkinci evrede yapıya, Roma geleneğinden kaynaklanan ve Anadolu mimarisinde bilinmeyen yüksek bir podyum eklenmiştir. Ayrıca ikinci evrede Roma Dönemi Suriye tapınakların adytonlarını anımsatan bir kült heykeli naiskosu da dâhil edilmiştir. İkinci evre, Hadrianus'a ait bir imparator kült tapınağına çok daha uygundur; çünkü ikinci evredeki yeni plan, onun büyüklüğü ve ihtişamı ve de farklı bölgesel etkilerin (Roma, Küçük Asya ve Suriye) mimaride aynı yapıda sergilenilmiş olması hem Hadrianus'un ve Roma'nın büyüklüğüne hem de Hadrianus'un bakış açısı ile daha uyumludur. Dolayısıyla yapının ikinci evresine ait plan değişikliğine muhtemelen M.S. 132 yılında karar verilmiş ve uygulanmaya başlanılmış olabilir. Çünkü o yıl Hadrianus, Tarsus kentine *neokoria* hakkını vermiş ve kentte, *Hadrianeia Olympia* şenlikleri kurulmuştur. Mimari süslemelerine göre tapınak, yaklaşık 20 yıl sonra bitirilmiştir. Bu kadar dev bir tapınak için, bu çok kısa bir zamandır. Çünkü yaklaşık aynı boyutlardaki Didim Apollon Tapınağı 500 yıllık bir inşa geçmişine sahiptir ve hiçbir zaman bitirilmemiştir.

BİBLİYOGRAFYA

R. KOLDEWEY, "Das sogenannte Grab des Sardanapal zu Tarsus", in: Aus der Anomia. *Archäologische Beiträge*, C. Robert zur Erinnerung an Berlin dargebracht (Berlin 1890) 178-185.

NEZAHAT BAYDUR - NADİDE SEÇKİN, "Tarsus Donuktaş Kazı Raporu" (İstanbul, TASK Vakfı 2001)

W. HELD, "Der Donuk Taş in Tarsos. Überlegungen zur Rekonstruktion und

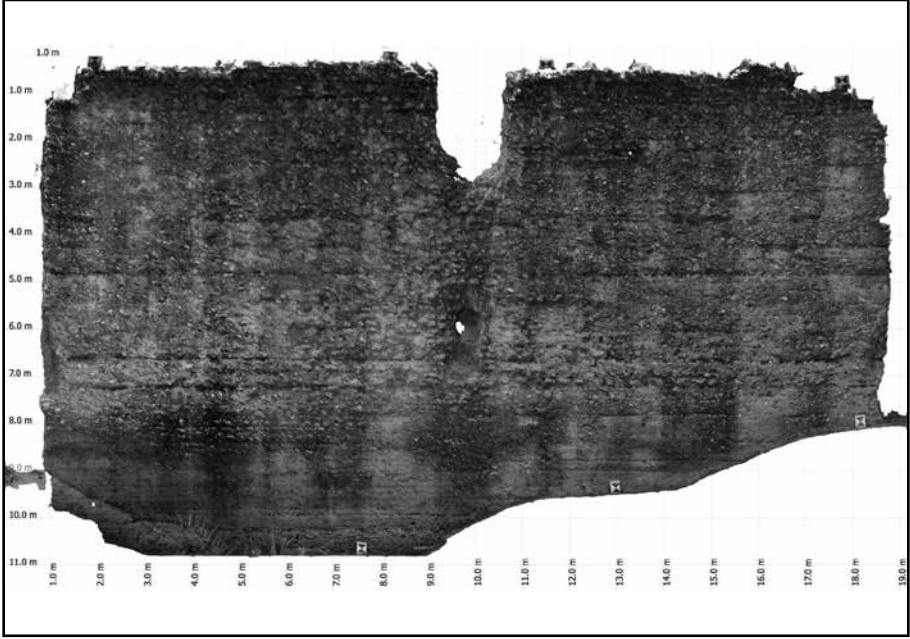
Funktion eines Kolossaltempels", in: Fourth Symposium on the Cilician Archaeology, Mersin 3.-6. Juni 2007, *Olba* 16 (2008) 163-192

W. HELD, "Tarsus Donuk Taş Projesi. Antik Dünya'nın En Büyük Tapınağı", 2. *Tarsus Kent Sempozyumu*, Tarsus 15-17.10. 2012 (Tarsus 2013) 197-205.

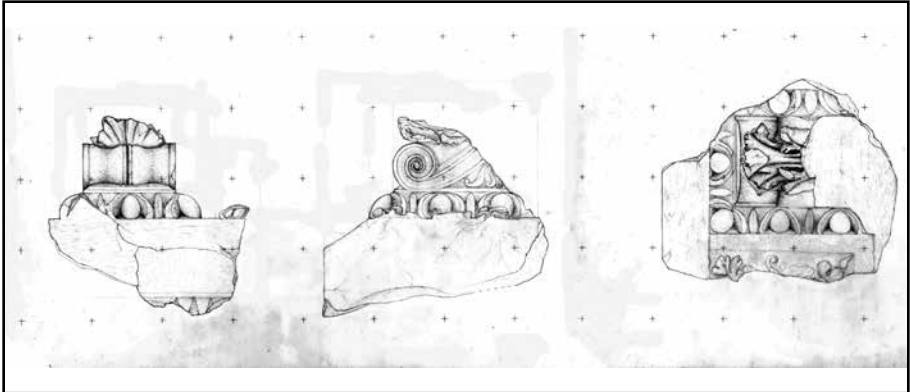
W. HELD - H. BURWITZ, "Tarsus'taki Donuk Taş. Antik Dünyadaki En Büyük Tapınağın Araştırması", in: 31. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Muğla 2013, cilt 2 (Ankara 2014) 353-366

W. HELD - H. BURWITZ - D. Kaplan, "Tarsus'daki Donuk Taş Yüzey Araştırmaları: Antik Dünya'nın En Büyük Tapınağı / Surveys at Donuk Taş, Tarsus: The Largest Temple of the Ancient World", *ANMED Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri / News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas* 2014-12, 208-218.

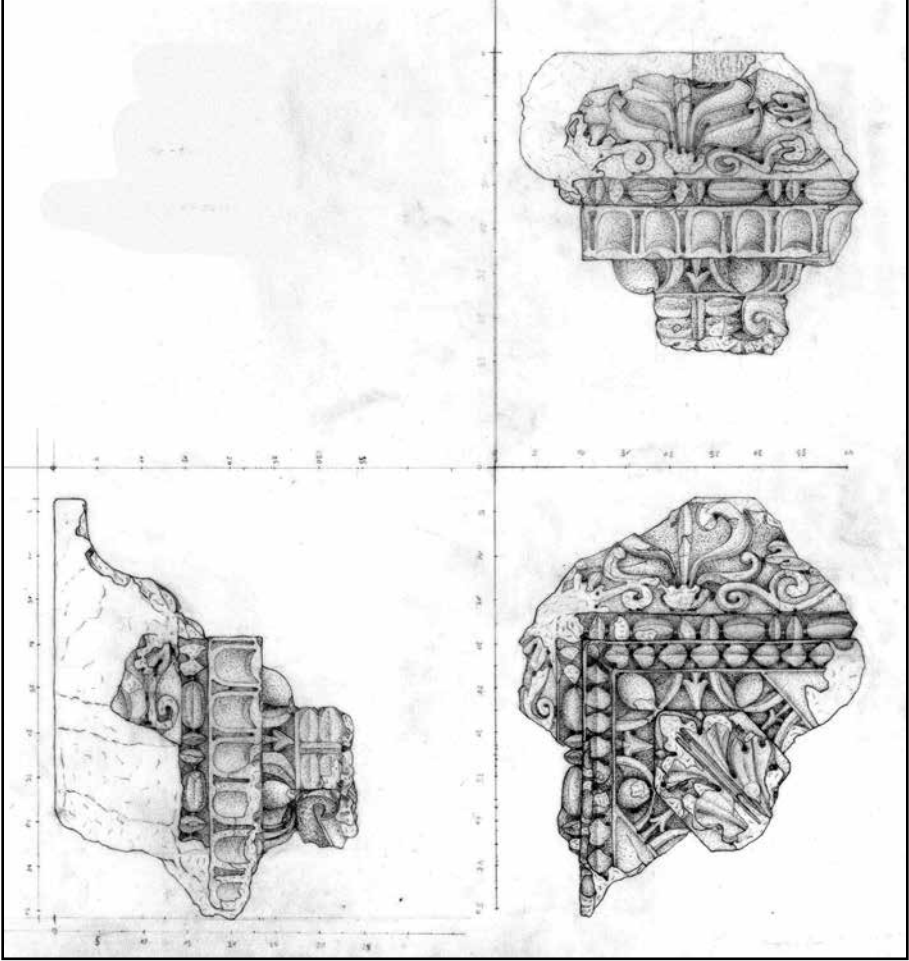
W. HELD - H. BURWITZ - D. Kaplan, "Donuk Taş Yüzey Araştırmaları: Antik Dünya'nın En Büyük Tapınağı", *Mersin'de Kazılar ve Yüzey Araştırmalar*, 2014 (Baskıda).

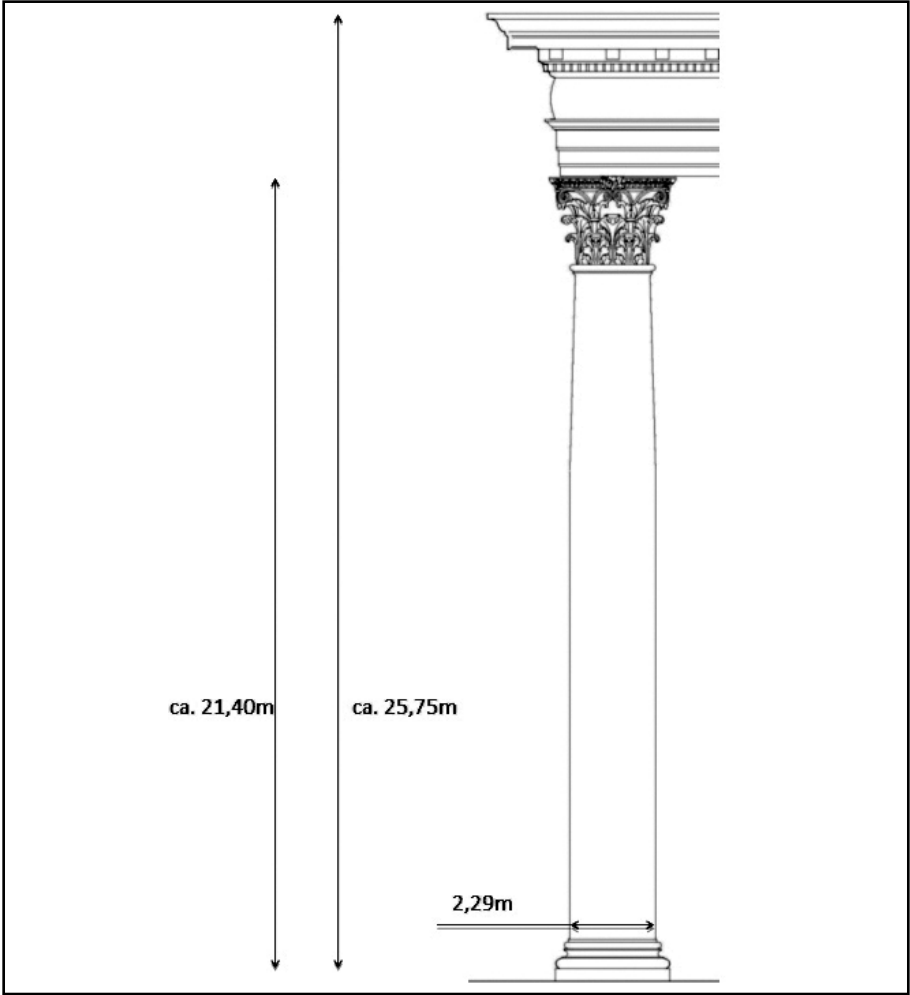
Resim 1: E Blok, iç avluya bakan tarafın ölçekli ortofotoğrafı.

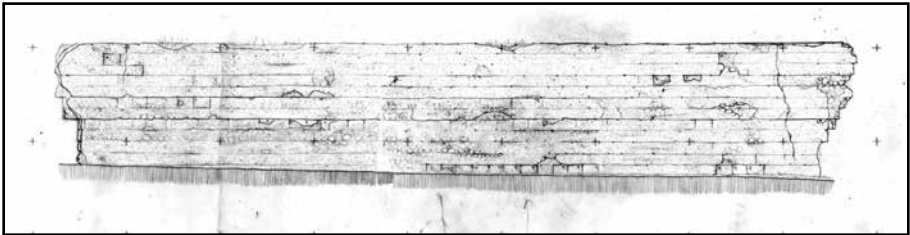
Resim 2: Büyük boyutlu konsollu geison parçası.

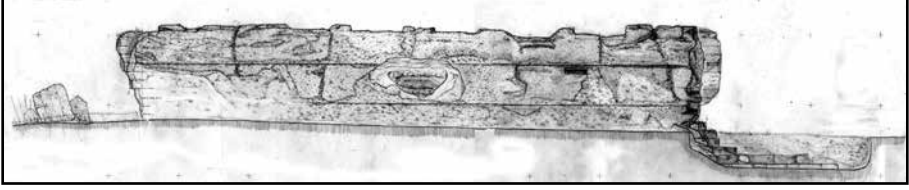
Resim 3: Küçük boyutlu konsollu geison köşe parçası.

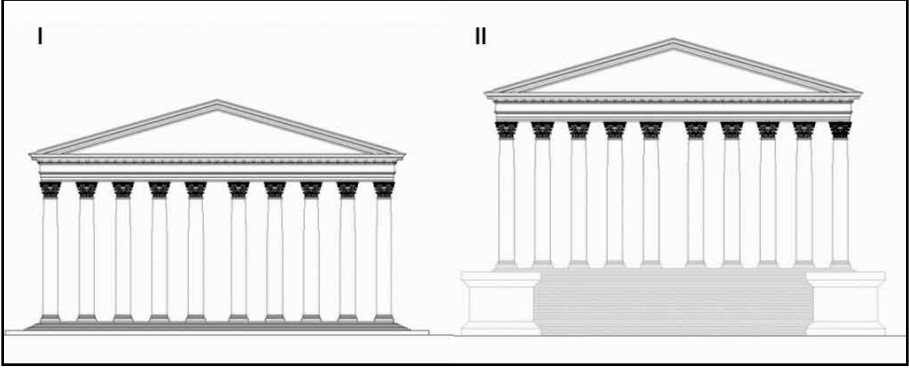
Resim 4: Mermer dış mimarisi rekonstrüksiyonu.

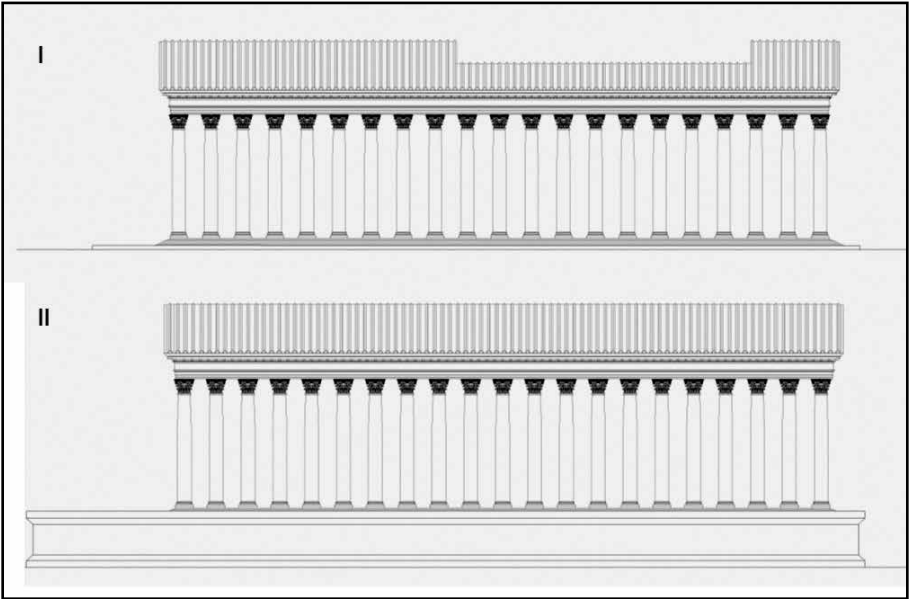
Resim 5: Donuk Taş, arka tarafın rölövesi.

Resim 6: Donuk Taş, ön tarafın rölövesi.

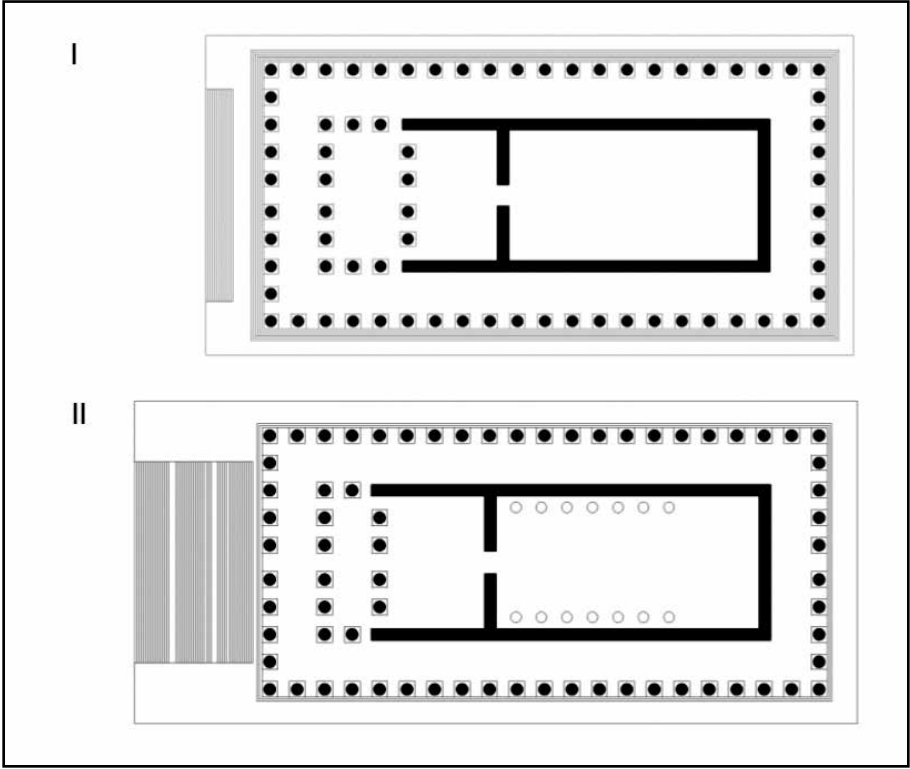

Resim 7: Donuk Taş tapınağı, iki evrenin ön cephe rekonstrüksiyonu.

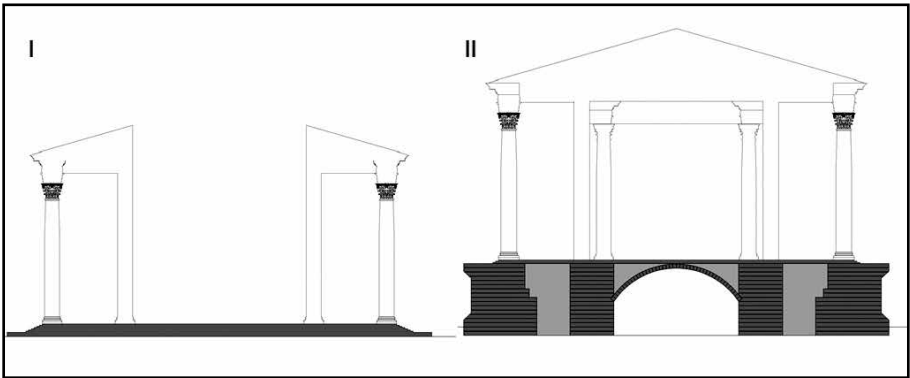

Resim 8: Donuk Taş tapınağı, iki evrenin yan cephe rekonstrüksiyonu.

Resim 9: Donuk Taş tapınağı, iki evrenin plan rekonstrüksiyonu.

Resim 10: Donuk Taş tapınağı, iki evrenin kesit rekonstrüksiyonu.

